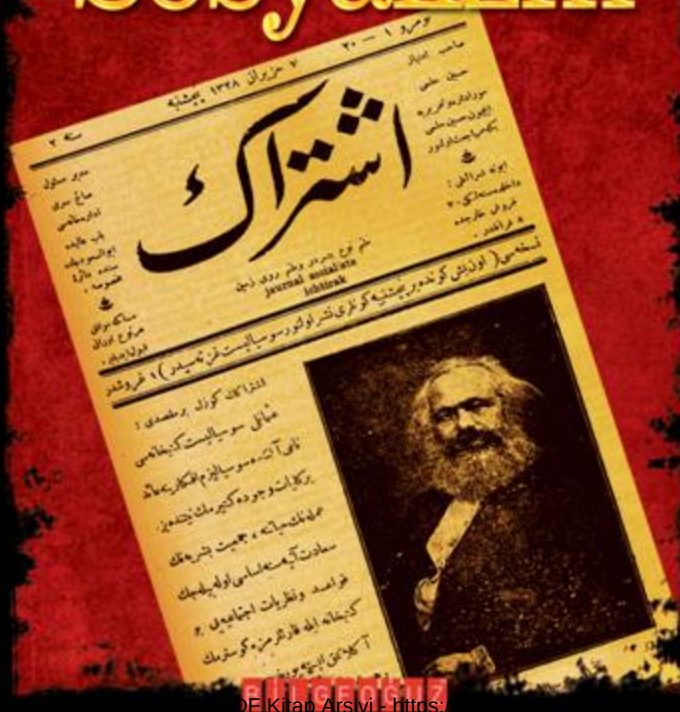

Osmanlı'da Sosyalizm

OSMANLI'DA SOSYALİZM

İLHAMİ YANGIN

OSMANLI'DA SOSYALİZM

Yazan

İlhami Yangın

Yayın Yönetmeni

Oğuzhan Cengiz

Editör

Mustafa Erdem Kafkaslıoğlu

Kapak Tasarımı

Hüseyin Özkan

Mizanpaj

Adem Şenel

Baskı / Cilt

Lord Matbaacılık ve Kağıtçılık

0212 674 93 54

İstanbul 2009

Kitabın Uluslararası Seri Numarası

(ISBN): 978-605-4200-67-2

TC Kültür Bakanlığı Sertifika Numarası

12460

B İ L G E O Ğ U Z®

İrtibat: Alemdar Mahallesi Molla Fenari Sokak 41/A

Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: 0212 527 33 65 - 66 Faks: 0212 527 33 64

e-mail: bilgi@bilgeoguz.com.tr

www.bilgeoguz.com.tr

OSMANLI'DA SOSYALİZM

İLHAMİ YANGIN

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
SAĞ VE SOL.....	13
1. Dinî metinlerde sağ ve sol	13
2. Çeşitli kültürlerde ve dillerde sağ-sol	18
SOSYALİZMİN KÖKENİ	26
1. Antik Çağ	26
2. Ütopik Sosyalizm	29
BİLİMSEL SOSYALİZM.....	35
1. Karl Marx.....	35
2. 1848 devrimleri	45
OSMANLI'NIN SOSYALİZMLE TANIŞMASI	52
1. 1848 Devrimlerinin Türk basınındaki yankıları.....	52
2. Paris Komünü	54
3. Komün haberleri Osmanlı basınında.....	58
4. Sosyalizme ilk resmî muhalefet: Takvim-i Vekayi.....	62
5. Avrupalı ihtilalcilerle ilk temaslar	65
6. Türkiye'de ilk Sosyalizm tartışmaları	89
7. Osmanlı Devleti'nin aldığı ilk önlemler	93
8. Birinci Enternasyonal'in çöküşü	96
9. Abdülaziz darbesinde ihtilalciler.....	103
10. Abdülhamit devri	117
11. Şemsettin Sami	126
12. Ahmet Cevdet Paşa	130

13. İslam Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları	136
14. Anadolu'da ve İslamiyet'te sosyalizmin kökenleri	142
DEVLET DEVRİLİRKEN	147
1. Osmanlı tarihindeki ilk işçi hareketleri	147
2. Kaynayan kazan: Selanik	150
3. Meşrutiyet sonrası Selanik'ten yayılan grev dalgası.....	154
4. Alexander İsrail Helphand (Parvus)	164
5. Avram Benaroya	174
6. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu.....	188
İŞTİRAKÇİ HİLMİ VE İLK SOSYALİST PARTİ.....	190
1. İştirakçi Hilmi	190
2. İştirak Dergisi	202
3. Bohor İsrail Efendi'nin İştirak'teki yazıları	216
4. İştirak kapatılıyor	228
5. İnsaniyet Dergisi	233
6. Osmanlı Sosyalist Fırkası	234
7. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Beyannamesi ve Programı	237
8. İştirakçi Hilmi'nin diğer yayınları	242
9. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi	249
10. Mustafa Suphi.....	261
GAYR-I MÜSLİM SOSYALİSTLER.....	263
1. Meclis-i Meb'ûsân'da gayr-ı müslim sosyalistler	263
2. Meclis-i Mebusan'daki Bulgar sosyalistleri.....	266
3. Meclis-i Mebusan'daki Ermeni sosyalistleri	267
4. Meclis-i Mebusan'da sosyalizm tartışmaları	283
5. Basında ve kamuoyunda sosyalizm tartışmaları	290
6. Parvus'un İstanbul'daki diğer faaliyetleri	300
7. Cihan Harbi'ne doğru	323

8. Savaşın son yılları.....	335
9. Meşrutiyet döneminin diğer sosyalistleri	337
10. İkinci Enternasyonal'in çöküşü	343
MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI	346
1. Sosyal Demokrat Fırkası	346
2. Türkiye Sosyalist Fırkası	350
4. İdrak kapanıyor.....	366
5. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	371
6. 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri.....	374
7. Refik Nevzat (2. Dönem).....	379
8. İştirakçi Hilmi ün ve para kazanıyor	383
9. 1 Mayıs Bayramı (1920)	389
10. 1 Mayıs Bayramı (1921)	391
11. Türkiye Sosyalist Fırkası teşkilatı	397
12. Türkiye Sosyalist Fırkası parçalanıyor	399
13. 1 Mayıs Bayramı (1922)	412
14. İştirakçi Hilmi öldürülüyor.....	413
15. İştirakçi Hilmi kimin ajanıydı?	417
Bibliyografya	429

Önsöz

Sosyalist fikirler, Avrupa'yı baştan aşağı yakarak, kanlı ihtilallere yol açıp Osmanlı topraklarına doğru sür'atle yayılırken; Osmanlı toplumu kendi can derdiyle uğraşıyor, *“Jön Türkler”*, *“Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü”*, *“Birinci Meşrutiyet”*, *“İttihat ve Terakki”*, *“İkinci Meşrutiyet”*, *“Osmanlı-Rus Savaşları”*, *“Sultan Abdülhamit'in hal'edilmesi”*, *“Balkan Savaşları”*, *“Birinci Cihan Harbi”*, *“Mondros Mütarekesi”* ve nihayetinde *“İstiklal Harbi”* gibi, son derece önemli, nice kanlı olayları, ardı ardına yaşıyordu.

Zaten pek bilinmeyen sosyalizm mevzuları böylelikle tamamen arka planda kaldı. Bu hercümerç içerisinde gazetelerde havadis olarak yer bulabilen, *“İştirak-i Emval ve İyal”* yani *“Mülk ve kadın Ortaklığı”* terimlerini ilk olarak Osmanlı aydınları tartıştı. Sosyalistler bu günlerde *“Devair-i Belediye Tarafdâranı”* olarak mimlendi. Zira, Paris'te kurulan Komün, *“Belediye Binası”*nda faaliyet göstermişti.

Bu *“bozuk fikirlerin”* Müslüman Osmanlı toplumunu nasıl olsa etkilemeyeceği düşünülerek, *“dinsiz Avrupa”*nın başına bela olan *“İştirakiyun”*a ve *“Enternasyonal adındaki şer cemiyetinin reisi Karl Marx”*a sempati beslendi.

Bir müddet sonra, *“İştirakiyun Mezhebi”*nin topluma yanlış anlatıldığı öne sürüldü: Aslında bu *“beyazı siyah olarak tarif etmek”* gibi bir şeydi, *“İştirakiyun”* İslam dininin direği olan zekatin modernleştirilmiş haliydi. Sosyalizminin öngördüğü toplum düzeni, Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği ve Hazreti Muhammed'in uyguladığı ehl-i soffe'nin (Özel evi olmayıp Kâbe'nin misafirhanesinde yatıp kalkan ve orada ortak kurulan sofradan yemek yiyen kişiler) yaşadığı hayattı.

Osmanlı tebası gayr-ı müslimler geri durmadılar, onlar da kendi dinlerindeki sosyalizmi keşfettiler:

Hristiyanlara göre sosyalizm en evvel Hazreti İsa tarafından vaaz ve tesis olmuştu. Sosyalizm, Roma'nın, milyonlarını esirlerinin tırnakları ile kazanan zalim ulularına karşı teşkil ve tertip edilmiş Hristiyanlık dininin asıl maksadıydı.

Yahudiler durur mu? Onlar da, klasik *“Hazreti Musa”* ve *“Firavun”* örneğini ortaya attılar; sosyalistlik *“modern çağın putlarını yıkmak için gönderilmişti”*.

Oysa *“Enternasyonal Cemiyetinin müessisi”* Karl Marx, oluşturduğu fikirlerinin odağına *“Darwinizm”* ve *“Materyalizmi”* yerleştirmiş, üstelik *“din kitlelerin afyonudur”* diyerek, kestirip atmıştı.

Marxizm, materyalizmin en katı şeklidir. Din tamamen dışlanmakta, tarih ise belli bir akışa bağlanmaktadır. Sınıf bilincini geciktirdiği için dine husumet beslenmektedir.

Ancak bunları Osmanlı aydını hiç duymadı. Onlara göre sosyalizmi savunmak İslamiyeti savunmakla eşdeğerdi: *“Din-i mübin İslam da, sosyalizm esasatını sarahatan tesbit etmiş, Türk an'anâtı da bir çok sosyalist fikirleri muhtevi bulunmuştur.”*

Şöyle diyorlardı:

“İslâmiyet'in cinsiyeti bir tarafa bırakarak vaaz ettiği bütün İslâmların birbirinin kardeşi olması kaidesi sosyalistlerin tebcil ettikleri ve insanların insanlara yaklaşması için tatbikine çalıştıklarını bir kaidedir.”

Müslümanlık ırk ve millet ayrılığı gözetmiyordu yani enternasyonalistti. Karl Marx'ın kurduğu Enternasyonal Cemiyeti bu gayeyi güdüyordu.

Rusya'daki Türkler de aynı Bolşevik hareketini Kur'an-ı Kerim'de yer alan insanların mutlu edilmesi hareketi sayıyorlardı. Bu itibarla yaşadığımız dünyada kişilerin mutlu olması Bolşeviklikle, ahirette de kişilerin mutlu olması İslamlıkla sağlanacaktı.

Bu arada, aklı başında azınlıklar (!), sosyalizmin kendi devletlerini kurmak için bir silah olduğunu idrak etmekte gecikmediler. Bu

nedenle sosyalizm fikri daha çok Yahudiler, Ermeniler, Bulgarlar vs. tarafından sahiplenildi.

Bir müddet Selanik *“laboratuvarlarında”* işlenen sosyalizm fikri, buradan tüm Osmanlı coğrafyasına şırına edildi.

Osmanlı’nın sosyalizmle tanışmasını ve haşır neşir olmasını, İstanbul’un işgalden kurtulduğu dönemde noktaladık.

Ancak bu olayları anlatırken, gerektiğinde Osmanlı sınırları dışına çıkmak, zaman zaman da tarih olarak epey gerilere gitmek icap etti. Zira, sosyalizm ne demektir, komünizm ne demektir, bütün bunları kapsayan sol ne demektir; nerede, nasıl, hangi şartlardan geçerek oluştu, hepsini eserde bir bir izah etmek gerekti.

Genel anlamıyla sol; materyalist fikirleri sahiplenen büyük bir cepheye verilen isim. Bu cephe sadece siyasî değil, iktisadî, ahlakî, tarihî, felsefî, dinî vs. konularda da aynı düşüncelere sahip.

Sol denildiğinde, sosyalizmden başlayıp komünizm, anarşizm, sosyal demokrasi ve daha bir çok siyasi fikri (asrımızda küreselleşme karşıtlığı, feminizm, çevrecilik gibi görüşler de kimilerince sol olarak adlandırılmaktadır) içerisinde barındıran geniş bir şemsiye ile karşılaşırız. Dahası, bu fikirlerin her birisi kendi içerisinde de ayrılmaktadır. Misal; komünizmin, sosyalizmin dünyada farklı farklı uygulamaları tatbik edilmiş ve edilmektedir. Sadece pratikte değil, teori esasında da aynı tezathıklar geçerlidir.

Osmanlı’da sosyalizmi anlatırken, dünya sosyalizmi ile aynı paralelde sunmamız zorunlu oldu. Zira dünya sosyalizmi günden güne gelişme gösteriyor, bu ise, Osmanlı’daki gelişmeleri anında etkiliyordu. Zaten, Karl Marx’ın amacı da sosyalizmi enternasyonal bir hale getirmek, bütün dünya işçilerini örgütlemektir.

Eseri kaleme alırken, sağa-sola sapmadan, objektif bir şekilde, elden geldiğince yorum yapmadan, belgelere dayanarak ve mümkün olduğunca akıcı bir dilde yazmaya gayret ettim. Yine de roman tadında akıcı bir kitap olmadığını biliyorum. Bunun sebebi, kitabı kaleme alırken öncelikli amacımın, eldeki bilgileri sistematik ve kronolojik olarak alt alta sıralamaktan ibaret olmasıdır. Ayrıca, bir ki-

tap vücuda getirmekten ziyade, merak edenler -özellikle araştırmacılar- için konuyu derli toplu bir çerçeveye koymak amacını güttüm.

Ne kadar itina göstersem de kitapta bazı eksiklikler ve aksaklıklar mutlaka olacaktır. Bu nedenden dolayı okuyucuların affına sığınıyorum.

Son olarak, kitabımın araştırma ve yazım aşamasında her türlü katkılarından ötürü Sayın Güler Akın, Gaye Andıç, Ergin Can, Zülfü Canpolat, Zihni Çakır, Sinan Çetin, Faruk Demirel, Rıdvan Karaca, Hakkı Öznur, Melih Öztürk, Necdet Pekmezci, Celal Yangın, Harun Yılmaz ve Mithat Yılmaz'a teşekkürlerimi sunuyorum.

İlhami Yangın

SAĞ VE SOL

1. Dinî metinlerde sağ ve sol

Bütün ilahî dinlerde, kültürlerde, dillerde; dinî, siyasî, ahlakî, hukukî tüm bilimlerde -mitoloji, astroloji, kozmoloji, teoloji vs.- “Sağ”; iyi, olumlu, güzel, hayırlı vs. “Sol” ise; kötü, yaramaz, olumsuz, hayırsız vs. manasındadır.

Örnekler vermeye ilk olarak kutsal kitaplardan başlayalım:

İşte muharref Tevrat’tan çok ilginç bir örnek:

Yusuf oğullarını babasının kucağından alıp onun önünde yere kapandı.

Sonra Efrayim’i sağına alarak İsrail’in¹ sol eline doğru, Manaşşe’yi soluna alarak İsrail’in sağ eline doğru yaklaştırdı.

İsrail ellerini çarpaz olarak uzattı, sağ elini küçük olan Efrayim’in, sol elini Manaşşe’nin başına koydu. Oysa ilkin Manaşşe doğmuştu.

Sonra Yusufu kutsayarak şöyle dedi:

“Atalarım İbrahim’in, İshak’ın hizmet ettiği,

Bugüne dek yaşamım boyunca bana çobanlık eden Tanrı,

Beni bütün kötülüklerden fidyeyle kurtaran melek bu gençleri kutsasın!

Benim adım, atalarım İbrahim’le İshak’ın adı bu gençlerle yaşasın!

Yeryüzünde alabildiğine çoğalsınlar.”

Yusuf, babasının sağ elini Efrayim’in başına koyduğunu görünce, bundan hoşlanmadı.

1 Muharref Tevrat’ta Hazreti Yakup’un lakabı İsrail’dir.

Babasının elini Efrayim'in başından kaldırıp Mannase'nin başına koymak istedi.

Ona, "Baba, öyle değil" dedi, "İlkin Mannase doğdu. Sağ elini onun başına koy."

Ancak babası istemedi. "Biliyorum oğlum, biliyorum" dedi, "Mannase de büyük bir halk olacak. Ama küçük kardeşi daha büyük bir halk olacak ve onun soyundan birçok ulus doğacak."

O gün onları kutsayarak şöyle dedi:

"İsrailliler,

*"Tanrı seni Efrayim ve Mannase gibi yapsın'
diyerek sizin adınızla kutsayacaklar."*

Böylece Yakup Efrayim'i Mannase'nin önüne geçirdi. (Tevrat/ Yaratılış 48/12-20.)

Muharref Tevrat'a göre, RAB İsrailoğullarının düşmanlarını "sağ eli" ile cezalandırmaktaydı, "RAB'in sağ eli korkunç bir güce sahipti." İsrailoğulları Firavun'un zulmünden kurtulup Kızıldeniz'i geçerken şu ilahiye söylüyorlardı;

"Senin sağ elin, ya RAB, senin sağ elin korkunç güce sahiptir. Altında düşmanlar kırılır.

Devrilir sana başkaldıranlar büyük görkemini karşısında, gönderir gazabını anız gibi tüketirsin onları.

Burnunun soluğu karşısında, sular yığıldı bir araya. Kabaran sular duvarlara dönüştü, denizin göbeğindeki derin sular dondu.

Düşman böbürlendi: 'Peşlerine düşüp yakalayacağım onları' dedi, 'Bölüşeceğim çapulu, dilediğimce yağmalayacağım, kılıcımı çekip yok edeceğim onları.'

Üfledin soluğunu, denize gömüldüler, kurşun gibi engin sulara battılar.

Var mı senin gibisi ilahlar arasında, ya RAB? Senin gibi kutsallıkta görkemli, heybetiyle övgüye değer, harikalar yaratan var mı?

Sağ elini uzattın, yer yuttu onları." (Tevrat/Çıkış 15/6-12.)

Muharref Zebur'da da sağ övülmektedir:

"Kolun güçlüdür, elin kudretli, sağ elin yüce." (Zebur/ Mezmurlar 89/13.)

“Yeni bir ezgi söyleyin RAB’be. Çünkü harikalar yaptı, zaferler kazandı sağ eli ve kutsal koluyla.” (Zebur/Mezmurlar 98/1.)

“Senin koruyucun Rab’dır. O sağ yanında sana gölgedir.” (Zebur/Mezmurlar 121/5.)

“Sevinç ve zafer çığlıkları çınlıyor doğruların çadırlarında: ‘RAB’bin sağ eli güçlü işler yapar! RAB’bin sağ eli üstündür, RAB’bin sağ eli güçlü işler yapar!’” Zebur/Mezmurlar 118/15-16.

Muharref İncillerde de, aynı şekilde, sağ olumlu/hayırlı, sol ise olumsuz/hayırsız anlamlar taşımaktadır:

“İnsanoğlu² kendi görkemi içinde bütün melekleriyle birlikte gelince, görkemli tahtına oturacak.

Ulusların hepsi O’nun önünde toplanacak, O da koyunları keçilerden ayıran bir çoban gibi, insanları birbirinden ayıracak.

Koyunları sağına, keçileri soluna alacak.

O zaman Kral, sağındaki kişilere, ‘Sizler, Babam’ın kutsadıkları, gelin!’ diyecek. ‘Dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan egemenliği miras alın!’

Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek verdiniz; susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancıydım, beni içeri aldınız.

Çıplaktım, beni giydirdiniz; hastaydım, benimle ilgilendiniz; zindandaydım, yanıma geldiniz.’

O vakit doğru kişiler O’na şu karşılığı verecek: ‘Ya Rab, seni ne zaman aç görüp doyurduk, susuz görüp su verdik?’

Ne zaman seni yabancı görüp içeri aldık, ya da çıplak görüp giydirdik?

Seni ne zaman hasta ya da zindanda görüp yanına geldik?’

Kral da onları şöyle yanıtlayacak: ‘Size doğrusunu söyleyeyim, bu en basit kardeşlerimden biri için yaptığınızı, benim için yapmış oldunuz.’

Sonra solundakilere şöyle diyecek: ‘Ey lanetliler, çekilin önümden! İblis’le melekleri için hazırlanmış sönmez ateşe gidin!’” (Matta, 25/31-41.)

2 Muharref İncillerde Hazreti İsa’dan bu şekilde -insanoğlu, kral vs.- bahsedilmektedir.

“Atalarımızın Tanrısı, sizin çarmıha gererek öldürdüğünüz İsa’yı diriltti. İsrail’e, günahlarından tövbe etme ve bağışlanma fırsatını vermek için Tanrı O’nu Önder ve Kurtarıcı olarak kendi sağına yükseltti.” (Resullerin İşleri, 5/30-31.)

“Kim suçlu çıkaracak? Ölmüş, üstelik dirilmiş olan Mesih İsa, Tanrı’nın sağındadır ve bizim için aracılık etmektedir.” (Pavlus’tan Romalılara Mektup, 8/34.)

“Göğe çıkmış olan Mesih, Tanrı’nın sağındadır. Bütün melekler, yetkiler ve güçler O’na bağlı kılınmıştır.” (Petrus’un Birinci Mektubu, 3/22.)

“Sabah olurken İsa kıyıda duruyordu. Ne var ki havariler, O’nun İsa olduğunu anlamadılar. İsa, ‘Çocuklar, balığınız yok mu?’ diye sordu. ‘Yok’ dediler. İsa, ‘Ağı teknenin sağ yanına atın, tutarsınız’ dedi. Bunun üzerine ağı attılar. O kadar çok balık tuttular ki, artık ağı çekemez olmuşlardı.” (Yuhanna, 21/4-6.)

Kuran-ı Kerim’de de, aynı şekilde sağ, olumlu/hayırlı/bereketli; sol ise, yine olumsuz/hayırsız/bereketsiz konumdadır:

*“Kıyamet koptuğu zaman,
Ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur;
O, alçaltıcı, yükselticidir.
Yer şiddetle sarsıldığı,
Dağlar parçalandığı,
Dağılıp toz duman haline geldiği,
Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman,
Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere!
Soldakiler, ne bahtsızdırlar onlar!”* (Vakıa 1/9.)
*“Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere!
Düzgün kiraz ağacı,
Meyveleri salkım salkım dizli muz ağaçları,
Uzamış gölgeler,
Çağlayarak akan sular,
Tükenmeyen ve yasaklanmayan, sayısız meyveler içindedirler;
Ve kabartılmış döşekler üstündedirler.*

*Gerçekten biz hûrileri apayrı biçimde yeni yarattık.
Onları, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler kıldık.
Bütün bunlar sağdakiler içindir.
Bunların birçoğu önceki ümmetlerdendir.
Birçoğu da sonrakilerdendir.
Soldakiler; ne yazık o soldakilere!
İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde,
Serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge altındadır-
lar;” (Vakıa 27-43.)*

“Kitabı sağından verilen: ‘Alın, kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum’ der.

Artık o, meyveleri sarkmış yüce bir cennette hoşnut kalacağı bir hayat içindedir.

*(Onlara denir ki:) ‘Geçmiş günlerde işlediklerinize (iyi amelle-
rinize) karşılık, âfiyetle yeyin, için.’*

*Kitabı sol tarafından verilene gelince, o: ‘Keşke’, der, ‘bana ki-
tabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’”
(Hakka 19-33.)*

*Müfessirler, Kur’an-ı Kerim’de sözü edilen “sağın adamları”nı
“Ashab-ı Meymene”, “solun adamları”nı ise, “Ashab-ı Meşeme” ola-
rak adlandırıyorlar.*

*“Ashab-ı Meymene: Meymene, yemin yeri yani sağ kol, sağ ta-
raf yahut meymenet, uğur ve bereket mânâlarına gelir. Sağ ta-
raf, meclis ve mahfellerde saygı ve hürmet mevkii olduğuna göre,
‘ashab-ı meymene’ hürmet makamında bulunan yüksek şeref sa-
hipleri demek olur.*

*Aynı zamanda bu gibi kimseler hayra yarayan ve kendilerin-
den istifade edilen faydalı zatlar olmaları sebebiyle meymenet-
li diye nitelendirilirler. Nitekim kelimenin iki mânâsına da işaret
etmek için dikkatler şöyle celbediliyor: Amma ne ashab-ı meyme-
ne, yani öyle çok meymenet sahibi zatlar ki uğur ve bereketleri her
vechile gıpta ve hayrete şayandır. Kanaatimizce bu vasıf, hitabın
şu andaki ümmet için olduğunu hatırlatmaktadır. Yani geçmiş üm-
metlerde benzeri bulunmayan ashab-ı meymene demektir.*

*Bunlara mukabil ve Ashab-ı Meş'eme: Meş'eme, şum yeri, yani sol kol, yahut yümnün (uğurun) zıddı olan şeâmet ve uğursuzluk mânâlarına gelir. Ashab-ı meş'eme de sol tarafta, alçak yerde bulunan değersiz, yahut kendilerine ve yakınlarına uğursuzluğu dokunan kimseler demek olur. Burada her iki mânâyâ işaret için de şu vasf tekrar edilmiştir: "Amma ne ashab-ı meş'eme, ne uğursuz kimseler!"*³

Hadislerde de durum aynıdır:

"Sağ elle yiyip için, sağ elle alıp verin; çünkü şeytan, sol eliyle yiyip içer, sol eliyle alıp verir." (İbni Mace)

"Ayakkabınızı giyerken sağdan, çıkarırken soldan başlayın!" (Buhari)

"Karşınıza iki yol çıkarsa, sağdan yürüyün." (B. Arifin)

2. Çeşitli kültürlerde ve dillerde sağ-sol

Doçent Muna Yüceol Özezen'in aktardığına ⁴ göre, çeşitli kültürlerde, çeşitli dillerde ve Türkçenin çeşitli tarihsel dönemlerinde sağ ve sol kavramları yine aynı şekilde değerlendirilmiştir.

Eski Türklerde sağ ululanmaktadır. Reşit Rahmeti Arat, eski Türk şiirinden aldığı bir parçayı şöyle çevirir: *"sağ dönüşlü ... denilen ... töre çarkını ... ile ... sağ tarafa [iyilik için] çevirir."*⁵

Divanü Lügat-it Türk'te: Sağ; sağ taraf, doğru yapmak ve "say"; sol ise, sadece sol taraf olarak veriliyor. ⁶

Edip Ahmed B. Yükneki'nin, Karahanlı beylerinden Muhammed Dâd Sipehsalar'a hediye ettiği, hadis ve Arapça beyitlere dayanarak yazdığı şiirlerle, ahlaklı insan olmanın yollarını, ahlak ilkelerini açıkladığı, çeşitli ahlakî öğütlerde bulunduğu, İslamî düşünce ve gö-

3 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, Kur'an Dili, c. 7, s. 4703-4704.

4 Eserimizin bu bölümünde Doçent Muna Yüceol Özezen'in, makalesinden oldukça istifade ettik. Kendisine teşekkür ediyorum. (Doçent Muna Yüceol Özezen, Sağ ve Sol Kavramlarına İlişkin Bir Araştırma Denemesi, Dil Dergisi, Sayı: 117, Kasım-Aralık 2002, s. 5-24.)

5 Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri, s. 351.

6 Mahmud el-Kaşgari Türk Şiveleri Lügati "Divanü Lügat-it Türk", s. 41-165 ve 182.

rüşlere yol gösterici olduğu Atebetü'l- Hakayık'ta: Sağ, “iyileş” anlamında “onal” ve “onul” şeklinde kullanılmaktadır. ⁷

Gerard Clauson'un, “*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*”nde “sağ” iyileş, düzelt, onar; sol ise; sol, solak şeklinde veriliyor. ⁸

Yeni Tarama Sözlüğü'nde: Sağ; 1. Sağlam, sağlıklı. 2. Temiz, saf, halis. 3. Doğru, gerçek, sahih. Sağ işi sol olmak - İşi tersine dönmek, sağ itmek (eylemek). Sağaltmak - hastayı iyi etmek. Sağ olmak - iyileşmek, şifa bulmak, şeklinde verilirken; Sol, aksi, ters, çarpık. Sol işi sağ olmak - İşi yoluna girmek, ters işi düzelmek şeklinde verilmektedir. ⁹

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlükte Sağ; 1. Sağlam, esen. 2. Katkısız. 3. Yaşamakta olan, sağalmak, sağaltmak, sağbeğeni, sağduyu, sağgörü, sağistem, sağlam, sağlık, sağ ol, sağ salım vb. şekillerinde veriliyor. (s. 1882-1886)

Türkçe Sözlükte Sol: 1. Aksilik, huysuzluk, terslik edenler için kullanılır, 2. İşleri ters gitmek, iyi gününde olmamak, şeklinde veriliyor. (s. 2004-2005)

Doçent Muna Yüceol Özezen, Azeri, Kırgız, Kazak, Türkmen, Gagauz, Özbek, Karaçay-Malkar lehçelerinde de durumun aynı olduğunu aktarıyor.

Türkçenin bazı tarihi dönem metinlerinde ve bazı çağdaş lehçelerde sol ismi ile ilgisi tartışılabilir olan sol- fiili ve bu fiilin çeşitli biçimleri, “*solmak, tazeliğini yitirmek, gevşemek, esnemek vb.*” anlamlarda kullanılmıştır. ¹⁰

Cemil Meriç, sağ ve sol'u şu şekilde anlatıyor: “*Sol, lâtince’de meş’um (uğursuz), eski Almanca’da eğri demek... Cehenneme inen merdiven hep sola bükülür. Sağ kibar ve imtiyazlı; Rabb’in sevgili kulları sağında oturacaklar, diyor Tevrat.*” ¹¹

7 Edip Ahmed B. Yükeki, Atebetü'l- Hakayık, s. 49-60.

8 Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre- Thirteen- Century Turkish, s. 166-189 ve 803-826 ve 176-190.

9 Yeni Tarama Sözlüğü, s. 176-189 ve 190.

10 Geniş bilgi için bak. Özezen, a.g.m., s. 5-24.

11 Cemil Meriç, Bu Ülke, s. 11-13.

Tarık Buğra'nın Küçük Ağa adlı romanında şöyle bir cümle var: *"Hangi hesaplar, hangi çıkarlar -örümcekler gibi- ağlarını örme-ye çalışacak, hangi dürüstlükler, hangi iyi niyetler ve sağ düşünceler bu ağlardan kurtulabilecek, hangileri bu ağlara takılıp kalacak, can vereceklerdi?"*¹²

Toplumumuzda yerleşmiş inançlara göre *"hayırlı işlere"* sağdan başlanır: *"eve", "okula", "kışlaya", "camiye"* sağ ayakla girilir.

İlm-i hal kitaplarına göre; *"Tuvalette sol ayakla girmeli sağ ayakla çıkmalıdır.", "Tuvalette temizlik sol elle yapılmalıdır."*

Buna karşın, *"Abdeste sağ taraftan başlanır: Sağ kol, sol koldan önce ve sağ ayak, sol ayaktan önce yıkanır. Sağ taraf daha şerefli olduğu için böyle yapılır."*¹³

Halk arasındaki inanışlara göre:

"Sağ tarafına yatarsan güzel rüya görürsün."

"Sağ omuzda iyi amelleri yazan iyilik melekleri; sol omuzda kötü amelleri yazan kötülük melekleri bulunur."

"Yemek sağ elle yenilir."

"Nişanlı çiftler, nişanlılık süresince alyanslarını sağ yüzük parmağına, düğün sonrasında ise - evlilikle masumiyet bozulduğu düşüncesiyle -sol yüzük parmağına takarlar."

"Kıyafetler giyilirken ilk önce sağ el koldan geçirilir."

Bu davranış biçimi sadece Doğu toplumlarına ya da İslam toplumlarına özgü değildir:

Alfred Hitchcock'un *"The Man Who Knew Too Much"* (Çok Şey Bilen Adam) adlı filminde, Fas'a tatil için gelen iki Amerikalı bir restorana girerler. Restoranda Fas'a özgü yer sofraları vardır ve iki Amerikalı yemek sırasında yalnızca sağ ellerini kullanmaları yönünde uyarılırlar. Amerikalılardan biri *"Bu dini bir zorunluluk mudur?"* diye sorar. Ona verilen cevap, *"Ondan öte toplumsal bir kural."* biçimindedir.

12 Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 409.

13 Daha geniş bilgi için bak. Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, İkinci Bölüm: Abdestin Sünnetleri, 139/8.

“Salı günü dışında herhangi bir gün solak birine rastlamak uğursuzluk getirir. En eski inançlardan bazıları insan eliyle ilgilidir. Solaklığın kaynağı, solak iskandinav tanrısı Tiw’e dayanır. İngilizcede Salı anlamına gelen ‘Tuesday’ sözcüğü ‘Tiw’s day’den (Tiw’in günü) kaynaklanmaktadır. Günümüzde bile dünyamızın belirli yörelerinde, ‘sol’ kötü çağrışımlar yaratmaktadır. İki bin yıl önce, putperestlik döneminde, sol yanda uçan kuşların uğursuzluk getirdiğine inanılırdı.”¹⁴

“Sabahleyin yataktan kalkmak, geceleyin uyumak için yatağa girmekten çok daha önemlidir. Sözelimi, giyinirken hiçbir giyim eşyanızı yere düşürmemeniz gerekir. Sağ taraftan kalkmak ise ‘günün selâmeti’ açısından ilk koşuldur... Özellikle balıkçılar, sağ sol ayrımına çok dikkat ederlerdi. On dokuzuncu yüzyıla aklı başında hiçbir balıkçı, teknesine soldan binmezdi, bunun uğursuzluk getireceğine inanılırdı.”¹⁵

Arnavutluk’ta sol elin kullanımı cezalandırılırken, Endonezya’da solaklığı önlemek için çocukların sol kolu bağlanıyordu. Güney Afrika’da Bantu Kabilesi’nin üyeleri uğursuz olarak gördükleri sol eli kızgın kuma gömüyordu. Zulu Kabilesi’nde ise çocukların sol ellerini kullanmaları yasaktı. Arap ülkelerinde ve Hindular arasında sol el, geleneksel olarak “kirlî” sayılıyordu. Bu yüzden, kişisel temizlik için kullanılırken, yemek “temiz” sayılan sağ elle yeniyordu. Bazı kültürler de hırsızları cezalandırmak amacıyla “sol” elini kesiyordu.

Fas’ta yerli halka göre, sağ gözün seğirmesi uzaktaki bir aile bireyinin eve dönüşü ve mutlu haber anlamı taşıırken, sol gözün seğirmesi bir yakının ölümüne işaret ediyor. Yeni Zelanda Maorileri arasında ise uyurken sağ tarafın ürpermesi uğurlu sayılırken, sol tarafın ürpermesinin hastalık ve ölümü getireceğine inanılıyor. Kırsal alanlarda yaşayan Japon kadını için “sol” elini kullanmaksa boşanma sebebiydi. Benzer biçimde Nijer Irmağı çevresinde yaşayan çeşitli Afrika kabilelerinin kadın üyelerinin “sol” elle yemek pişirmele-ri yasaktı. Dünyada kadınlara oranla daha fazla solak erkek olması-

¹⁴ Peter Lorie, Batıl İnançlar, s. 74.

¹⁵ Peter Lorie, Batıl İnançlar, s. 122.

na karşın, toplumlarda kadına verilen önem “sağ” ve “sol” kavramlarına yansdı.

Birçok kültürde uğursuz kabul edilen “sol”, ikinci sınıf sayılan kadınlarla özdeşleştirildi. Budizm’in “Yin-Yang” öğretisinde soldaki “yin”; negatif enerjiyi, karanlığı, ölümü, kadını ve zayıf yönü, cinsel liği temsil ederken, sağdaki “yang”; pozitif enerji, aydınlık, yaşam, erkeğin ve gücün sembolüdür.

Çinlilerde, İ.Ö. son yüzyıllardan itibaren yönlerle değin tüm kavramlar, Yin, Yang ve Beş Unsur kuramlarının ışığında oluşmuştur. Gölge, rutubet ve soğuk gibi dişil ilkeleri olan Yin’in batı ve kuzey yönlerini (...), ışık, sıcak ve kuraklığın eril ilkesi olan Yang, doğu ile güneyi temsil eder.¹⁶

Büyük Larousse’ye göre, Sağ, teşekkür anlamında “sağ olsun”, iyileşme anlamında “sağalma”, tedavi etmek anlamında “sağaltım” olarak kullanılmaktadır.¹⁷

İran’lı ünlü şair Firdevsi’ye göre, Sağ “ölüye” karşı “diriye” göstermektedir: Firdevsi Şehnamesi’nde “çürüktür fîlimiz hiçbir sağ iş yok” demektedir.¹⁸

Diğer dillerde: Sol ve sağ

Farsçada “sağ” için olumlu, iyi anlamlarındaki “rast”, “sol” kavramı için olumsuz, kötü anlamlarındaki “çep” kelimesi kullanılmaktadır.¹⁹

“Rast” ve “çep” Farsçada kullanıldığı gibi aynı anlamlarda dilimize de geçmiştir. İki kelimenin de Türkiye Türkçesinde de birçok kullanımı vardır: Rast, doğru, düzgün, “iş rast gitmek”, “rast gele”; Çeper / çepel / çepir: çamur, pislik, bulaşık, kir.²⁰

16 Yves Bonnefoy, Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, s. 353.

17 Büyük Larousse, c. 19, s. 10054.

18 Büyük Larousse, c. 19, s. 10054.

19 Francis Joseph Steingass, A Comprehensive Persian- English Dictionary, s. 562-563.

20 Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, c. 3, s. 1141.

Rusçada, “sağ” kavramı ile buna komşu kavramlar için “prav” ile türevleri kullanılır:

1. Pravda; Gerçek, hakikat, realite; “*eto suşaya pravda* (bu su katılmamış bir gerçektir)”; “*skazat komu-libo vsyu pravdu*”, (birine gerçeği olduğu gibi söylemek-birinin suçunu yüzüne vurmak) anlamlarındadır; 2. Pravdivost; doğruluk; 3. Pravota; haklılık; 4. Spravedlivost; adalet, hak, hakkaniyet; Pravednik 1. Dindar, mümin; 2. Namuslu adam. Pravilo 1. Kaide, kural; Pravilno 1. Doğru (olarak); isabetle; düzgün şekilde, kusursuz. Pravota, haklı olma, haklılık; masumluk, suçsuzluk. Pravoflangoviy 1. Sağ, sağdaki, sağ taraftaki. Praviy 1. Sağ; 2. Sağcı. Praviy 1. Haklı.²¹

Levy 1. Sol; 1. Sol yan; 2. Ters; solcu; “*ustat s levoy nogi-ters (sol) tarafından kalkmak.*”²²

İngilizcede “sağ” anlamına gelen “right” sözcüğünün kökeni, Latince doğruluk, düzenli olma, adalet anlamına gelen “rectus” kelimesine dayanmaktadır.

İngilizcede: Right; doğru, düz; doğrulu, dik; haklı, adil, insaf- lı; uygun, münasip; doğru, gerçek, gerçeğe uygun, dürüst; iyi, sağ- lam; sağ (taraf); doğru, adaletli olarak, adaletle uygun şekilde; dos- doğru, doğruca; pek, çok; hak, adaletle uygunluk; hakikat; doğru- luk, dürüstlük; sağ taraf; yetki; sağ kanat; hakkını yerine getir- mek; doğrultmak; tashih etmek, düzeltmek; doğrulmak. “Right! - Haklısınız! Doğrudur!”; “Right on - Tam isabet - Devam et.”; “Have a good right - çok hakkı olmak, tamamıyla haklı olmak.”; “On the right side - doğru tarafta, doğru yüzünde.”; “Right- hand - sağdaki, sağ tarafa ait, sağa dönen; güvenilen.”; “Right- hand man - en çok güvenilen kimse, sağ kol (özellikle iş sahasında).”; “Rightist - sağcı (kimse)”; “Rightminded -doğru düşünüşlü, sağ- duyu sahibi.”²³

Left; sol, solda, sola ait; sol taraf, sol kanat. “Be in left field - ye- değe alınmak.”; Left-handed, solak; sağdan sola; acemice, acemi; salak; sinsî, entrikacı; ikiyüzlü; asil olmayan bir kadınla evlenmiş

21 E. M. E. Mustafayev - V. G. Şerbinin, Rusça- Türkçe Sözlük, s. 679-681.

22 E. M. E. Mustafayev - V. G. Şerbinin, Rusça- Türkçe Sözlük, s. 364.

23 İngilizce- Türkçe Redhouse Sözlüğü, s. 834-835.

bir prensin evliliğine ait. Leftist solcu, sol tarafı destekleyen kimse. Leftover artan yemek, artan artık.²⁴

Bir başka kaynakta, İngilizce sağ ve sol kavramlarıyla ilgili olarak şu sözlük bilgileri veriliyor: “*Sağ ellerini kullanan insanlar genellikle zayıf olduğunu düşündükleri sol elleriyle iş görmeyi zor bulurlar. Eski İngilizcede her ne kadar yetersiz delil olsa da left kelimesi ‘zayıf’ anlamındadır. Left, Latincedeki ‘empty or weak - boş ya da zayıf’ anlamına gelen inanış kelimesinin çevirisi ya da bir yan anlamı olarak ortaya çıkmıştır ve aynı kelime ‘felç’ anlamına gelen ve İngilizceye ‘zayıflık hastalığı’ olarak çevrilen ‘lyftadl’ ın ilk şeklidir.*”²⁵

Fransızca: Droit 1. Doğru, sağlam, yerinde. 2. Dik. 3. Sağ. 4. Doğru, doğruca, dosdoğru. “*Etre le bras droit de qn - Birinin sağ kolu olmak, en yakın, en güvenilir adamı olmak.*”; “*Rester dans le droit chemin - Namuslu yaşamak, doğru yoldan hiç ayrılmamak.*”; Droit 1. Türe, hukuk. 2. Hak. 3. Vergi, resim. 4. Tüze, adalet. Droite 1. Sağ yan, sağ yön. 2. (Meclislerde) Sağ kanat, sağ. 3. sağ el. Droitement, Açık açık; dürüstçe, namusluca. Droiture 1. Doğruluk, dürüstlük. 2. Sağduyu.²⁶

Gauche 1. Sol, sol yan. 2. (Siyasal anlamda) Sol, sol parti. “*Gauchement - Beceriksizce, acemice.*”; Gaucherie 1. Tutukluk. 2. Beceriksizlik, sakarlık. Gauchir 1. Çarpılmak, çarpıklaşmak. 2. Sakınmak üzere yana çekilivermek. 3. Çarpıtmak, çarpıklaştırmak. 4. Bozmak, değiştirmek, çarpıtmak.²⁷

Almancada: Recht 1. Hak, salâhiyet, yetki 2. Hukuk (ilmi) 3. Adalet, hakkaniyet, tüze. Rechte 1. Sağ el. 2. Sağ. 3. Sağ cenah partileri, muhafazakârlar.²⁸

24 İngilizce- Türkçe Redhouse Sözlüğü, s. 561-562.

25 M. Numan Kanar- Mustafa Bahar, Revealing Advanced Grammar, s. 51.

26 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca- Türkçe Sözlük (Grand Dictionnaire Français- Turc), s. 465-466.

27 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca- Türkçe Sözlük (Grand Dictionnaire Français- Turc), s. 654.

28 Karl Steuerwald, Deutsch- Türkisches Wörterbuch, s.440.

Link: Sol, linke 1. Sol sayfa. 2. Kumaşın ters yüzü. Linkisch 1. Beceriksiz, hoyrat, köylü.²⁹

Arapçada sağ anlamındaki yemin (yümn'den) ile sol anlamındaki yesar (yüsr'den), diğer dillerdekine benzer anlamlarla kullanılması yanı sıra ilginç bir biçimde yakın anlamlarla da kullanılmaktadır. Burada sol kavramı da sağ kavramı gibi olumlu anlamlar kazanmış, “*kolaylık, zenginlik, bolluk*” anlamlarında kullanılmıştır. Bunun kaynağında, solun yani yesarın, sağa yani yemine göre “*daha değersiz, daha önemsiz, dolayısıyla daha kolay elde edilebilir*” sayılması biçiminde özetlenebilecek dünya görüşü yatıyor olmalıdır.³⁰

29 Karl Steuerwald, Deutsch- Türkisches Wörterbuch, s. 363.

30 Hans Wehr, A Dictionary of Modern Written Arabic (Arabic- English), s. 1109.

SOSYALİZMİN KÖKENİ

1. Antik Çağ

Sosyalist düşünce ve akımlar, her ne kadar 19. yüzyılda ortaya çıkmış iseler de, tarihsel olarak, bu tür düşüncelerin başlangıcını çok eskilere götürmek mümkündür.

İlk kez 1830'larda, Fransız ihtilali sonrası oluşan radikal gruplar arasında kullanılan “*sosyalizm*” terimi, endüstri işçilerinin sınıf hareketi için kullanılmıştır. Ancak sosyalistler geriye doğru değerlendirmeye yaparak bütün eşitlik isteklerini kendilerine mal ederek kavramın kökenini daha eskiye dayandırmaya çalışmışlardır.

George Lichteim'e göre, “*sosyalizm tarihi, çoğu kez, belki de toplum kadar eski olan ‘eşitliği sağlama’ çabalarının bir öyküsü ya da toplumsal düzendeki haksızlıkların üzerinde düşünen ve bu haksızlıkları düzeltmeğe kararlı adamların meydana getirdikleri anlksal sistemlerin dosyası*” şeklinde yazılmıştır.³¹

Çağdaş anlamda sosyalizm, kavram olarak belli bir çerçeveye oturtulduktan sonra, o çerçeveye girecek geçmişten birçok örnek bulunmuştur.

Antikçağda (İ. Ö. 8. yüzyılda) Hesiodos³² “*İşler ve Günler*” (Erga Kai Hemera), adlı eserinde, doğanın ürettiği maddelerin bolluğu nedeniyle insanların ne çalışma ne de savaş bildikleri geçip gitmiş bir altın çağdan bahsediyor:

*“Olympos'ta oturan ölümsüzler yarattı
Ölümlü insanların ilk soyunu altından.
O zamanlar, Kronos'un gökleri tuttuğu zamanlardı,*

31 George Lichteim, Sosyalizmin Kökeni (The Origins of Socialism), s. 9-10.

32 Hesiodos, Yunan mitolojisinde Homeros'tan sonra ikinci en büyük kaynaktır.

*Tanrılar gibi yaşıyordu insanlar
 Kaygısız, rahat, acısız, dertsiz.
 İhtiyarlık çökmüyordu üstlerine
 Kolları, bacakları her zaman dipdiri
 Sevinip coşuyorlardı gamsız şöenlerde
 Tath uykulara dalar gibi öliyorlardı
 Dünyanın varı yoğu onlarındı
 Toprak kendiliğinden bereket saçıyordu
 Sayısız nimetler ortasında rahat, memnun
 Yaşayıp gidiyordu insanoğulları tarlalarında”³³*

Aristoteles’in Politika’sında Miletos’lu³⁴ Hippodamus’un 10 bin kişilik eşitlikçi devletinden söz edilir. Hippodamus aynı zamanda şehir planlamacılığının da babası sayılır. Aristoteles, Politika adlı ünlü eserinde: şehirleri semtlere ayırmayı onun bulduğunu, Priene’nin³⁵ sokak planını yaptığını belirtmektedir. Hippodamus onbin nüfuslu bir şehir tasarlamış ve çeşitli açılardan bölümlere ayırmıştır. Ancak Hippodamus’un eserinde kölelik düzeni devam etmektedir.³⁶

Antikçağ düşünürlerinden Khalkedon’lu³⁷ Phateas (İ.Ö. 5) eşitlikçi ütöpik bir devlet düzenini savunmuştur.

Phateas iç kavgalarının nedenini ekonomik ihtiyaçlarla ilgili görmüş. Bunun için toprak mülkiyetinin eşitleştirilmesini, her vatandaşın üniform bir eğitimden geçmesini ve rekabeti önlemek için zanaatkarların ve köylülerin kamu köleleri kılınmalarını istemiştir.³⁸

Aristokles de³⁹ (İ. Ö. 4. yüzyılda kaleme aldığı Devlet’in de),

33 Hesiodos, Theogonia (İşler ve Günler), s. 146.

34 Miletos: Aydın’ın Söke İlçesi.

35 Aydın İlimizin Söke ilçesine bağlı Güllübahçe.

36 Alâeddin Şenel, Eski Yunan’da Siyasal Düşünüş, s. 183.

37 Khalkedon: İstanbul Kadıköy.

38 Alâeddin Şenel, Eski Yunan’da Siyasal Düşünüş, s. 183.

39 Sokrates’in öğrencisi, Aristoteles (Aristo)’in hocası olan Aristokles, geniş omuzları ve atletik yapısı yüzünden, Yunanca Platon (geniş göğüslü) lakabıyla tanınır. İslam dünyasında ise Eflatun olarak bilinmektedir. Felsefe tarihinin en etkili düşünürüdür. Bazılarına göre felsefe Platonla başlar ve yine Platonla biter. Şenel, a.g.e., s. 163-164.

Miletos'lu Hippodamos gibi, eşitlikçi olmakla birlikte köleliğe dayanan bir toplumun kurulmasını öneriyordu.

Aristokles, eserlerinde “*ideal devlet nasıl olmalıdır?*” sorusunu cevaplamaya çalışmakta olup, ona göre devletin adil olması için devlette buna uygun bir örgüt ve bir hâkim (egemen) sınıfın olması gerekir. Devleti hâkim sınıf anlayışı ile ele alan Aristokles, yöneticilerin kişisel eğilimlerden arınmaları için aile ve mülkiyetten uzak olmalarını savunmakla, 19. ve 20. yüzyıldaki sosyalist düşüncelere, Özellikle mülkiyet konusundaki fikirlerle ilham kaynağı olmuştur. ⁴⁰

Phateas'ın utopiasındaki bazı unsurları Platon'un Devlet'inde de görürüz. ⁴¹

Sonraları, Sparta'da Nabis'in ve Bergamalı ⁴² Prens Aristonikos'un girişimleriyle ilk kez adil bir kent düşü gerçekleşti. Her iki si de kölelerini azad ettiler.

Sparta Tiran'ı Nabis İ.Ö. 206'da Philopoimen tarafından öldürülen Makhanidas'ın yerine geçmişti. Zenginleri kılıçtan geçirerek topraklarını ve servetlerini yağmaladı. Zenginlere olan bütün borçları iptal etti. Bu ganimetlerle ortak sofralar kurdu, ayrıca ülkedeki kızları Helotlarla (köleler) evlendirdi. Kölelerin hürriyetlerini verdi. Bu gelişmeleri duyarak başka ülkelerden topraklarına gelen sefillere bile toprak dağıttı. Sınıf devletini kaldırıp herkesin eşitliğini ilan etti.

Savaşta tutsak alınan esirler ve toprakları işleyen köleler normal vatandaş hakkı kazanmışlardı. Sparta Tiranı Nabis köleleri de katarak çok büyük ve etkili bir ordu oluşturup Akhalara saldırdı (İ.Ö. 204). Messini'yi ele geçirdi, ama Philopoimen tarafından püskürtüldü. Daha sonra Megapolis'i yakıp yıktı ve Argos'u işgal etti. Quinctius Flaminius ve Korinthos meclisleri Nablis'e savaş açtılar. Nabis bu savaşlarda ele geçirdiği yerleri ve donanmasını kaybetti (İ.Ö. 195).

Flaminius geri çekilince Gytheion'u geri aldı. Yeniden Philopoimen'e yerleşince Aitolialıları yardıma çağırdı. Ancak yar-

40 Mehmet Karasan, Eflatun'un Devlet Görüşü, Passim.

41 AlâeddinŞenel, Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş, s. 183.

42 İzmir Bergama.

dıma çağırdığı Aitolialıların şefi Aleksamenos tarafından öldürüldü (İ.Ö. 192). Müteakiben düzen yine eskiye döndü.⁴³

Bergamalı Prens Aristonikos ise, köleleri azad edip özel mülkiyeti kaldırarak Aristonikos Heliopolis (Güneş Kenti) adlı yeni bir şehir kurmuştu.

Bergamalı Prens Aristonikos'un bu girişimine karşı çıkan Antikçağ Anadolu'sunun güçlü devletleri Pontus, Kapadokia, Bithynia⁴⁴, Aristonikos Heliopolis (Güneş Kenti)'e ordularını gönderdiler ancak Prens Aristonikos bu orduların hepsini yendi. Bunun üzerine, dönemin en güçlü imparatorluğu olan Roma, Konsül Publius Licinius Crassus yönetimindeki çok güçlü bir orduyu Prens Aristonikos'un üzerine gönderdi.

Halikarnasos, Bysantion, Ephesos, Milas gibi Roma yanlısı şehirlerle Kapadokia kralının bizzat başında bulunduğu ordular da Romalılara katıldı. Prens Aristonikos Leuakai'de⁴⁵ bu orduyu da bozguna uğrattı. Konsül esir edildiği gibi Kapadokia kralı da öldürülmüştü.

Ancak Roma işin peşini bırakmadı ve Prens Aristonikos'un üzerine sürekli ordular gönderdi. Üç yıl süren savaşlar sonucunda gönderilen Marcius Perperna komutasındaki Roma ordusu Apollonia'da⁴⁶ Prens Aristonikos'u esir etti.⁴⁷

2. Ütopik Sosyalizm

Yüzyıllar sonra İngiliz Thomas More (1478-1535) 16. yüzyılın başında yazdığı ve *"hiçbir yerde bulunmayan"* anlamında *"Ütopya"*

43 AlâeddinŞenel, Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş, s. 59-60; Büyük Larousse, c. 16, s. 8504.

44 Günümüz İstanbul'unun Anadolu yakasını, Kocaeli, Adapazarı, Bolu illerinin tümü; Zonguldak'ın batı yarısı ile Bilecik ve Bursa illerinin kuzey kesimlerini kapsayan antik çağ devleti.

45 Günümüzde İzmir il sınırları içinde bulunan Çamaltı Tuzlası.

46 Günümüzde Antalya ili Kaş ilçesi yakınlarında bulunan antik kent.

47 Daha geniş bilgi için bk. Strabon, Geographika: XII-XIII-XIV - Antik Anadolu Coğrafyası, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993 ve Hasan Malay, Helenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1992.

adını verdiği eserinde eşitliğe, kamu mülkiyetine ve din hoşgörüsüne dayalı hayali bir toplum düzenini anlatıyordu.

Thomas More'dan sonra, onun yazdığı eser özelliğinde çeşitli kitaplar yazıldı. Tommaso Campanella (1568-1639)'nın "*Linitas Solis*" (Güneş Ülkesi) adlı eseri de bu konuda örnek verilebilir.

Eflatun'un Cumhuriyeti, More'un Utopia'sı gibi Linitas Solis de, karşılıklı konuşma (muhavere) şeklinde yazılmış bir eser olup burada canlandırılan toplumsal düzende aile ve mülkiyet yoktur.

17. yüzyılın başlarında İngiltere'de François Bacon (1561-1626), yazdığı "*New Atlantis*" (Yeni Atlantik) adlı eserinde de, o günün sosyal sorunlarına ütöpik bir çerçevede çözüm arıyordu.⁴⁸

Çağdaş anlamıyla Batı uygarlığı çizgisindeki solun ortaya çıkması 1789 Fransız ihtilali sonrasında olmuştur.

İtalyan filozof ve politik düşünce tarihçisi Norberto Bobbio, sağ ve sol arasındaki ayrımın Fransız ihtilalinden başlayarak, yaklaşık iki yüzyıl boyunca siyaset dünyasını iki karşıt gruba ayırdığını söylemektedir.⁴⁹

"*Sol*" sözcüğü siyasî anlamda ilk kez, 1789 Fransız Devrimi'nin Birinci Cumhuriyet Meclisi'ndeki oturumlarda, kralın vetosuna karşı çıkmak için, başkana göre salonun sol tarafında oturan milletvekillerini belirtmek için kullanıldı.⁵⁰

Sağ sözcüğü de ilk kez, yine aynı 1789 Fransız Devrimi'nin Birinci Cumhuriyet Meclisi'nin yarım ay biçimindeki toplantı salonunun sağ tarafında oturanlar için kullanıldı. Siyasal anlaşmazlıklar, bu meclisin söz konusu toplantısında tarafların oturdukları yerlerin ayrılmasıyla biçimsel bir görünüm kazandı; güçlü bir krallık yönetiminden yana olanlar, başkanın sağında yer aldılar.⁵¹

Batı toplumlarında sanayileşme ile at başı giden sömürgecilik bütün dünyanın zenginliklerini bu ülkelerin ayağına seriyordu. Silah zoruyla zapt edilen sömürgelerden gemilerle getirilen altınlar aristokratların, burjuvaların zenginliğine zenginlik katıyordu.

48 Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, s. 185.

49 Norberto Bobbio, *Bir Politik Ayrımın Anlamı: Sağ ve Sol*, s. 48.

50 Büyük Larousse, c. 20, s. 10653.

51 Büyük Larousse, c. 19, s. 10054.

Sosyal yapısı halen ortaçağın izlerini taşıyan bu toplumlardaki işçi kesimi ise, bu zenginliklerden payını almak bir yana ezildikçe eziliyordu. Ağır çalışma şartları gün geçtikçe artıyor, işçilerin aile hayatları ve toplumdaki sosyal durumları gün geçtikçe bozuluyordu. Toplumun bir kesimin bu denli ezilmesi ve diğer kesimin olağanüstü zenginleşmesi aradaki eşitsizliği artık bir uçurum haline getirmişti.

Toplumdaki bu sınıfsal farklılık yakın gelecekte çok büyük çatışmalara neden olabilirdi. Bu nedenle, Almanya, Fransa, İngiltere gibi gelişmiş Avrupa ülkelerindeki aydınlar toplumdaki bu yapısal bozulmaya çare aramaya başladılar.⁵²

Sosyalizm akımı kaynağını Fransız İhtilali'nden almaktadır. 1789 İnsan ve Vatandaşlık Hakları Demecî'nin ortaya atmış olduğu kanun önündeki bütün vatandaşların eşitliği, yani siyasal eşitlik ilkesinin, bilhassa 1815'lerden itibaren, yazarlar tarafından ekonomik eşitliğe de dönüştürülmesi Sosyalizm akımının doğmasına yol açmıştır. Bu yazarlar, siyasal eşitliğin toplumdaki kişiler arasındaki eşitliğin gerçekleştirilmesi için yeterli olmayacağını, tam eşitlik için kişiler arasında ekonomik eşitliğin de bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Tabiatıyla, bir istek, bir ideal olarak fikrin ortaya atılması yeterli değildi. Bir toplumda ekonomik eşitliğin gerçekleştirilebilmesi için nasıl bir düzen ve sistemin tatbik edilmesi gerektiği de gösterilmeliydi. İşte bu güç meseleye cevap bulma çabası, birçok düşünür ve yazarları çok çeşitli Sosyalist fikirler ileri sürmeye yöneltmiştir. Herkes kendisine göre bir Sosyalist düzen tasarlamıştır. Bu fikir çeşitliliği ise, Sosyalizmi belirli bir sistem halindeki bir fikir bütünlüğünden yoksun bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki, Sosyalizm bütün 19. yüzyıl boyunca fikir planında kalmış ve bir fikrî tartışmadan öteye gidememiştir. Liberalizm ve Nasyonalizm de gördüğümüz fiili hareketlere ve kitle ayaklanmalarına, 19. yüzyılda Sosyalizmde hemen hemen hiç rastlanmaz. Bu da Sosyalizmi fiili güçten yoksun bırakmıştır.⁵³

52 Ali Çubuk, Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik, s. 32.

53 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, c. 1, s. 15.

Sosyalist düşüncenin Avrupa'daki insanlar arasındaki bu uçurumu düzeltereğine inanan akımının öncüleri, İngiltere'den Robert Owen, Fransa'dan Louis Blanc, Saint Simon, Charles Fourirer, Pierre Joseph Proudhon ve Francaois Babeuf, kapitalist iktisat düzeninin getirdiği toplumsal meseleleri çözümlemek için bazı yollar önermektedir. Bütünü ile ele alındıkları zaman toplumun genel gidişatından endişe duyan bu yazarlar, yalnız, yaşadıkları yüzyılı karakterize eden çok genel konularda birleşmekte fakat çözüm yollarında birbirlerinden ayrılmaktadırlar.⁵⁴

Charles Fourier (1772-1837) düşüncesinin ana çizgileri şu şekilde: İnsanoğlunun kötü olan tutku ve içgüdüleri yoktur. Onlara gerekli hareket hürriyeti verildiği takdirde insanlığı mutluluğa götürürler. Bu yüzden onlara hareket hürriyeti verecek sosyal kuruluşlar bulunmalıdır. Ticaret, hem maddî hem manevî olarak kötüdür. Kapitalizm *“yıkılmaya doğru giden ve yerine işbirliği ile ortaklaşalığın konacağı bugünkü rejimin kirli ruhudur.”* Toplumun sosyal hayatında temeli oluşturan evliliği *“iki yüzlülük”* olarak niteleyen Fourier, evlilik yerine özgür birleşmenin konulmasını savunmaktadır. Fourier'e göre uygarlık, kendinde bütün kötülükleri toplamıştır ama arzulanan düzen için gerekli güçleri ortaya çıkaracak olan da odur.⁵⁵

Kont Henri de Saint Simon (1760-1825) da Fourier gibi, yaşadığı toplumu ve dönemi hem kötülüklerin kaynağı hem de kurtuluşun adresi olarak görmekteydi.⁵⁶

Cemil Meriç sosyoloji biliminin de kurucusu olarak gördüğü Kont Henri de Saint Simon'un, ilk sosyalist olduğunu söylemektedir. Meriç'e göre Saint Simon, aynı zamanda sosyalizm çağırını açan kişidir. Saint Simon olmadan sosyolojinin de, sosyalizmin de, Karl Marx'ın da anlaşılamayacağını savunan Cemil Meriç'e göre, *“Saint-Simon özel mülkiyetin çoğunluğun faydasına yeniden bölüştürül-*

54 Ali Çubuk, Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik, s. 32.

55 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi, s. 455.

56 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi, s. 463.

mesini istemektedir ve böylece iktisat için yeni bir görev biçer: 'Fakirleri göz önüne alarak toplumu yeni baştan düzenlemek'"⁵⁷

Saint Simon'un düşüncesine göre yeni toplum eşitlikçi olamazdı. Çünkü insanlar eşit yeteneklere sahip değillerdi.⁵⁸

1803 yılında, Saint Simon'un kafasına şöyle bir düşünce takılıyor: Bir anda Fransa, bütün devlet adamlarını, bütün aristokratlarını, bütün papazlarını, bütün mülk sahiplerini yitirse ne olur? Fransa üzüldür, oysa gene Fransa'dır. Ama bir anda elli fizikçiyi, elli kimyacıyı, elli fizyolojisti, elli demircilik atelyesi şefini, altı yüz çiftçiyi yitirse ne olur? Fransa, Fransa olmaktan çıkar. Şu halde Fransa'yı Fransa eden insan, *industrielle (sınai) insan*'dır. Oysa sınai insan, Hiçbir zaman faiz ve kira almaz, emeğinin karşılığını alır. Şu halde faiz ve kira, Fransa'ya hiçbir yararı dokunmayanların, Fransa'yı Fransa edenleri sömürmelerini sağlamaktadır. İnsan insanı sömüreceğine, planlı bir çalışmayla doğayı sömürmelidir.

Saint Simon anamalcı müteşebbisin *kâr*'ını haklı buluyor, ancak *faiz* ve *rant*'ın birer sömürü aracı olduğunu söylüyordu. Üretim araçlarının mülkiyetini kabul etmekle, ancak bunun yetkin ellerde toplanmasını istemekteydi.⁵⁹

Toplumsal en önemli görevinin zenginlikleri ve üretimi artırması olduğunu belirten Saint Simon, bu yüzden sanayicileri, toplumun diğer sınıflarından daha önemli bir yere koymaktadır. Simon'a göre ülkenin yönetimini burjuvazi ele almalıdır.⁶⁰

Saint Simon şöyle devam ediyor: "*Sanayici sınıfı toplumda en ön plânda gelmelidir. Çünkü toplum, diğer sınıflar olmasa da varlığını sürdürebilir. Ama eğer sanayici sınıfı yoksa hiçbir sınıf yaşayamaz. Çünkü sanayici sınıf kendi gücüyle varlığını sürdürür. Diğer sınıflar onun emrinde çalışmalıdırlar. Çünkü onun meydana getirdiği yaratıklardır. Onların varlıklarını sürdürmelerini sağ-*

57 Cemil Meriç, Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, s. 74.

58 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi, s. 463.

59 Orhan Hançerlioğlu, Düşünce Tarihi, s. 288.

60 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi, s. 463.

*layan sanayici sınıftır. Bir kelimeyle, herşeyi endüstri yaptığına göre, onun için her şey yapılmalıdır.”*⁶¹

İngiltere’de modern sosyalizmi başlatan Robert Owen (1771-1858), endüstri ihtilalini kavrama yönünden Fourier ve Saint Simon’un önündedir. Owen üretime bizzat kendisi katılarak, Saint Simon ve Fourier’in teoride kalan düşüncelerini pratiğe döktü. Robert Owen 1790 yılında Manchester’de 500 işçi çalıştıran bir tekstil fabrikasının müdürü oldu. Owen düşüncesinin temeli; kötülüklerin, sebebi ortadan kaldırıldıktan sonra yok olacağı felsefesine dayanmaktaydı. Owen’a göre, *“insanlarda toplu yaşama içgüdülerini geliştirecek hayat şartları oluşturmak gerekir. Zira insanın karakteri bütünüyle, yaşadığı çevreye bağlıdır. O halde yapılacak iş, bu çevreyi insanın iyi olmasını, toplum hayatına uygun bir şekilde duymasını ve davranmasını sağlayacak biçimde dönüştürmektir.”*⁶²

Robert Owen, toplumsal düzende rekabet yerine işbirliğini ika etmek için, sınıfların çatışmasından ziyade işbirliği yapmalarına inanmaktadır. Bu yönüyle işçi hakları, laiklik, kooperatifçilik ve sendikacılık konularında sosyalist düşüncüyü önemli oranda etkilemiştir.⁶³

61 George Lichteim, Sosyalizmin Kökeni (The Origins of Socialism), s. 69.

62 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi, s. 480-482.

63 Mete Tunçay, “Robert Owen (1771-1859)”, s. 42-43.

BİLİMSEL SOSYALİZM

1. Karl Marx

Karl Heinrich Marx (5 Mayıs 1818- 14 Mart 1883), Prusya Krallığına bağlı Trier kentinde yedi çocuklu Yahudi bir ailenin üçüncü çocuğu olarak doğdu:

“Marx’ın o müthiş kafa işleyişi nereden geliyor? Bin yıllık aile geleneklerinden.

Göreceğiz: yetkileri İtalya ve Almanya’yı en az 600 yıldan beri sarmış Koriye (Halife)’ler (Tarikat Uluları) Marx’ın bilinen atalarıdır... 1800 yılına değin Musevi cemaatleri, Kent ve devlet karşısında ekonomi, din, kültür bağımsızlığını korudular. Hele hukuk işleri; bilginlikleri ile ün salmış, İbrahim Lwow, Yusuf bin Gerson ha-Cohen, Musa Lwow, İsa bin Heşel Lwow adlı Marx’ın dedelerince yazılan fetvalara (Gutachter) göre yürütülürdü... Ve iyice bakılsın: Marx’ın yazısı bile, ilkel Tevrat ve Kur’an’ın İbrani-Arap harfleri gibi yayvan ve girifttir.

Marx, doğrudan doğruya o: İbrahim, Yusuf, Musa, İsa geleneklerinin ölümsüz kültür çocuğudur. (...)

1408: Marx’ın bilinen en eski atalarından İbrahim Halevi’nin babası doğdu. (Yüzyıl ortasında kovuşturmaya uğradığı için Almanya’yı bırakacaktır.)

1525: Marx’ın adı bilinen en eski atası İbrahim Halevi Minz (Mainz’li) öldü.

1565: İbrahim’in dölünden ve Padua Tevrat Yüksek Okulu ileri gelenlerinden Rabbın (Rab-Tanrı oğlu; Türkçe’de Haham, Arapça’da İmam denilen din ve dünya ulu’su), Meier Katzenellenbogch öldü.

1693: Marx'ın baba-annesinin dedesi, ünlü Krakovi bilgini Yusuf bin Gerson ha-Cohen'in torunlarından, ünlü bilgin Lemberg'li Musa Lwow'un oğlu Aron (Harun) Lwow, gençliğinde Trier (Treve) Rabbin'i iken, bu yıldan beri, Elsass'ta Westhofen Rabbin'i oldu.

1723: Musa Lwow'un oğlu ve Marx'ın baba-annesinin babası İsa Heşel Lwow, Trier (Marx'ın doğacağı Trev) kasabasına Rabbin oldu.

1733: İsa Heşel Lwow Ansbach'ın ülke Rabbin'i oldu. (Museviler dünyasında hiçbir dava yoktur ki, İsa'nın verdiği fetva 'Gutacht' ile çözümlenmemiş olsun. Adam öylesine sayılan bilgindi.) Marx'ın bilginlik geleneği böylesine derindi.

1782: Marx'ın dedesi Meier Halevi Marx ile Macaristan'dan Hollanda'ya göçmüş Nijmegen Rabbin'in kızının evlenmelerinden Marx'ın babası Heinrich Marx, Saarlautern'de doğdu. Halevi Marx, sonra Trier Rabbin'i oldu. Marx'ın annesinin kızkardeşi Sofiya, ünlü Philips konzerni (büyük işletmecisi) kurucularından olan banker Lion Philips ile evlenmişti. (Marx'ın 1870 yılına dek ahabap kaldığı bu akraba dayı, çoğu kez annesinin mali işlerini görmüştü.)

1815: Prusya Krallığı bütün yüksek makam ve memurluklarla diyetleri Musevilere yasak etti. Marx'ın en büyük ağabeyi olacak Moritz-Davud, doğar doğmaz öldü.

1816, Mayıs 4: Prusya İçişleri Bakanlığı'nın bir emri, yukarıdaki yasağı: kamu memurluklarına, adliye işlerine ve eczacılığa yaydı. Bunun üzerine Marx'ın babası İmparatorluk avukatı Heinrich Marx protestan oldu. (Görüldüğü gibi aile bir zorluk karşısında değil, memurluk ve ticaret imtiyazlarından yararlanmak için din değiştirmiş, yani dönmüş) Refahlı ve ahenkli geçiren o burjuva ailesinin 4 oğlu, 5 kızı dünyaya geldi. Hemen ölen ilk oğlundan sonraki çocuklardan bir oğul (Eduard) ile üç kız (Hermann-Enriette-Karoline) 1818 ile 1836 yılları arasında genç genç, akciğer vereminden öleceklerdir. Marx'ın ağır ve sinsî hastalığının aile yükü burada aranabilir... Sağ kalan üç kızdan Marx'ın

en çok bağlandığı ablası Sofiya, bir Maastricht avukatıyla evlendi. Louise, Schmalhausen noter adayı Juda ile Güney Afrika'ya göçtü. Emilie'nin kocası, Trier'de mühendis Conradie idi.

1818 Mayıs 5: 12 bin nüfuslu Trier (Fransızca Treve) kasabasında Karl Marx doğdu.

1819: Adalet Konseyi'ne girmiş olan Marx'ın babası, oturdukları Brückenstrasse 10'daki 'Karl Marx Evi'nden çıkıp, satın aldığı Porta Nigra'ya bitişik Simeonstrasse 8'deki kendi evlerine taşındı.

1824 Ağustos 26: Heinrich Marx'ın çocukları Hristiyan oldular. (Yine bir zorunluluk olmadan çocuklar din değiştiriyor)

1825 Kasım 20: (O zamana dek babasından çekinen) Marx'ın annesi Henriette Pressbury de en sonra Hristiyanlığa döndü. Karl Marx, Trier'de cezvit okulu olan Friedrich-Wilhelm-Gymnasium'a girdi. 5 yıl okuduğu Gymnasium'un müdürü Kantçı, liberal Wittenbach idi. Okulda fizik dersleri aldı. Tarih teorisi, Almanca, matematik ve din dersleri, eski diller (Yunan, Roma klasiklerinin tercümeleri) ve Fransızca önemliydi.

1827: Meier Halevi Marx'ın yerine Rabbin olan en büyük oğlu (Marx'ın amcası) İsmail öldü.”⁶⁴

Marx'ın eğitimi

Karl Marx, on üç yaşına kadar evde eğitildi. Ortaöğretimini Trier Gymnasium (Lise)'nda yaptı (1830-1835). 1836'da, Berlin Üniversitesi'ne gitmeden önce, Prusya'da aristokrat bir ailenin kızı olan çocukluk arkadaşı Jenny von Westphalen ile gizlice nişanlandı.

Aslında Marx, Trier Gymnasium'dan mezun olduktan sonra, 17 yaşında hukuk okumak için Bonn Üniversitesi'ne kayıt yaptırmıştı. Burada bir yıl beşerî ilimler okudu. Fakat sonraki sene babası tarafından daha saygın bir üniversite olan Berlin'deki Friedrich Willhelm Üniversitesi'ne yollandı ve hukuk, tarih ve felsefe öğrenimine başladı.

Berlin'deki en önemli deneyimi Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in filozofisiyle tanışmak oldu. Özellikle Hegelci E. Gans'ın derslerini izledi.

64 Hikmet Kıvılcımlı, Karl Marx'ın Özel Dünyası, s. 145-155.

Başlangıçta itici bulduğu Hegelci öğretinin devrimci öğrenci kültürünü derinden etkilediği bu dönemde, sonunda o da “*Doktorlar Klübü*” olarak bilinen “*Genç Hegelci*” çevreye katıldı ve Bauer kardeşlerle dostluk kurdu.

Grubun başlıca sözcüsü olan Bruno Bauer'ın Üniversitedeki teoloji derslerini izledi. Bu arada Prusya yönetimi, hızla ateizme yönelen ve siyasal eylemden söz etmeye başlayan Genç Hegelcileri üniversiteden uzaklaştırmaya girişmişti. 1832'de Ludwig Andreas Feuerbach'tan sonra 1839'da Bauer'de görevden alındı.

Bu dönemde Marx bir çok şiir ve hayat hakkında deneme yazmıştır, bu yazılarda üniversitedeki Genç Hegelciler'in ateist düşüncesinin etkisi görülür.

1839'da, maddeci felsefe yönünde ilk adımı sayılan “*Differenz der Demokritischen und Epikureischen Naturphilosophie*” (Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark) adlı felsefe doktora tezini yazmaya başladı. Nisan 1841'de tezi Jena Üniversitesi'nde kabul edildi. Ancak üniversitede bir kürsü elde edemedi.

Aynı yıl Feuerbach'ın *Das Wesen des Christentums* “*Hristiyanlığın Özü*” adlı eserini filozofide büyük bir olay olarak karşıladı. Feurbach'ın Hegel'e yönelttiği “*maddeci eleştiri*”yi yerinde bularak, bundan böyle filozofi çalışmalarında Hegel'in “*diyalektik*” yöntemiyle Feuerbach'ın “*maddeciliğini*” birleştirmeye yöneldi.

Prusya'nın en gelişmiş sanayi bölgesi olan Köln'de, Liberal Burjuva muhalefetin yayın organı olarak yayın neşriyat yapan ve ilk sayısı 1 Ocak 1842'de çıkan günlük Rheinische Zeitung'a Mayıs 1842'de yazı göndermeye başladı. Kısa sürede bu gazetenin başyazarı oldu. Ancak Ekim 1843'de Rheinische Zeitung'un yayımlanması yasaklandı.

Siyonizm ve Komünizmin fikir babası: Moses Hess

Jeny ile yeni evlenmiş olan Marx Almanya'dan ayrılarak Fransa'ya yerleşti.

İşte burada devreye Moses Hess girdi. Moses Hess, Karl Marx'ın başyazarı olduğu Rheinische Zeitung'un Paris muhabirliği görevini üstlenmişti.⁶⁵

65 Arthur Hertzberg, Judaism, s. 119.

Aynı zamanda Karl Marx'ın akıl hocası olan Moses Hess, 2 Eylül 1841 tarihinde yakın arkadaşı Averbach'a yazdığı mektupta, 24 yaşındaki Karl Marx'ın, dine ölüm vuruşunu indirecek gencecik biri, olarak tanıtıyordu.⁶⁶

Moses Hess mektubunda, Karl Marx'ı şöyle anlatıyordu: *“En büyük ve belki en gerçek çağdaş filozof Dr. Marx, ‘benim putumun adı budur’, henüz gepegenç bir adamdır. Ortaçağ politikasına ve dine son can alıcı darbeyi o indirecektir. O, en derin felsefi ağırbaşlılığı en kesin espri ile birleştirmiştir. Bu ejder, henüz 23 yaşına basan Karl Marx’dır.”*⁶⁷

Moses Hess (1812-1875) Almanya'nın Bonn Şehri'nde doğmuştur. Zengin ve dindar bir Yahudi ailenin oğlu olan Hess, Sosyalizm sayesinde Almanya'da ve Avrupa'da Yahudilerin durumlarının düzeleceğini umuyordu. Almanya'daki Yahudiler memurluktan uzak tutuluyorlardı. Ayrıca ülkede küçümsenmekteydiler. Bu nedenle Almanya'da Sosyalist hareketin en ileri gelen propagandacıları Yahudiler olmuştur.⁶⁸

Hess, radikal mücadeleye ve sosyalist yayınlara malî destek sağlıyordu. Varlıklı bir insan olmasına rağmen, Rheinische Zeitung'un Paris muhabirliği görevini de bu yüzden üstlenmişti. Moses Hess, Hegel filosofisinin ve diyalektiğin mantıksal sonucunun komünizm olduğunu öne sürüyor ve ilerlemiş sanayisi, filizlenmekte olan proleteryası ve sınıf mücadelesinin belirtileriyle İngiltere'nin gelecekteki toplumsal dalgalanmalarda büyük rol oynamaya aday olduğunu vurguluyordu.

Moses Hess, Karl Marx'ı yine kendileri gibi Yahudi olan Friedrich Engels'le tanıştıracaktı. Almanya'da zengin bir tekstili olan Engels'in babasının İngiltere'de de pamuk fabrikası vardı.

Karl Marx 28 Ağustos 1844'de Paris'te ünlü bir cafede (Cafe de la Regence) Friedrich Engels'le tanıştı. Friedrich Engels'in Paris'e gelmesinin tek sebebi Marx'la tanışmaktır. Daha önce bir sefer 1842

66 Georges Cogniot, Çağdaşımız Karl Marx, s. 18.

67 Hikmet Kıvılcımlı, Marks-Engels Hayatları, s. 7.

68 Gaetano Mosca, Siyasal Doktrinler Tarihi, s. 218.

yılında Marx'ın çıkardığı Rheinische Zeitung gazetesinin ofisinde karşılaşmışlardır.⁶⁹

Moses Hess, Marx ve Engels'i teorik olarak işlemeye başladı: *“Misyoner yaradılışlı bir insan olan Moses Hess, bu suale (Marx'ın sorusuna) cevap verme saatinin geldiğine hissediyordu. Aşağıdan alma konuşma tarzıyla, tekrar ‘gayri insani bir hale getirilmiş insanlığın’ kurtuluşundan söz etmeye başladı. Yeni nazariyesini tekrar izah etti. Bu nazariyeye göre, para, menfaat ve mülkiyet bütün kötülüklerin kaynağıydı. Mahzenden tohumluğa kadar cemiye-ten yeniden inşa etmek gerekiyordu. Ve işte bir müddet önce sosyalizmi alaya almış, hor görmüş olan Karl Marx, birdenbire bu fikirlere yakınlık göstermeye başlıyordu. Bilhassa Hess ona Fransız fikir adamları arasında sosyalizmin süratle yayıldığını haber verdiği zaman son derece büyük bir alaka duydu... İşte bu sırada doğrudan doğruya Moses Hess'in kollarına atılmış oldu. ‘Komünist Hahambaşı’nın sanatı her zaman olduğundan daha fazla tesirini gösterdi. Bu görüşmeyi Hess bir mektubunda şöyle anlatır: ‘Çağdaş meseleler üzerinde münakaşa ettik. Henüz rüşeyn halinde bulunan bir ihtilalci, çılgın bir komünist oluvermiş halde yanımdan ayrıldı.’ Birkaç zaman sonra Engels’te aynı tesir üzerinde durmaktan geri kalmayacaktır.”*⁷⁰

Breslav’lı Yahudi bir bankerin oğlu olan Ferdinand Lasalle’de bir müddet sonra bu üçlüye dâhil olur.

Moses Hess 1862 yılında yayınladığı meşhur eseri Roma ve Kudüs’te Yahudilerin damgasını vuracağı bir çağın geldiğini bildirmektedir; *“Bu çağ, içinde Yahudi milliyeti olan bir çağ olacak. Bütün diğer tarihi milletler, ölümden sonra dirilmek zamanı misali tekrar yeni bir hayata yükseleceklerdir. Tanrısal bir çağ, yeni bir Kudüs çağı doğacaktır.”*⁷¹

“Tanrı’nın bilgini, en büyük öğreticiler daima Yahudiler olmuştur. Bizim milletimiz, eski dünyaya en soylu dini kazandırmakla kalmamış, bu dinle, dünya medeniyetinin ortak bir hususiyete gir-

69 Francis Wheen, Karl Marx: A Life, s. 75.

70 Leopold Schwarzhild, Marx’ın Yıkılışı, s. 83-84.

71 Moses Hess, Roma and Jerusalem, s. 43.

*mesini onlara nasip etmiştir. Bu gelişmeye devam edilmiş, insani bir ruhun tekâmülü adım adım gerçekleştirilmiştir. Bu görev, son güne kadar Yahudilerde kalacaktır.”*⁷²

Hess, Yahudilerin bu görevi ifa edebilmesi için öncelikle İsrail’i yeniden kurmaları gerektiğini belirtmektedir. Kurulacak Yahudi Devleti Fransa himayesinde olmalıdır. Bunun karşılığı olarak Yahudiler de Fransa’nın Hindistan ve Çin yolundaki jandarmaları olacaktır. Hess bu duruma “*Şark Meselesi*” adını verir. Şark meselesi Yahudilerin Filistin’e yerleşip devlet kurmalarıyla sona erecektir.

Fransa’da büyük bir teşkilat kurularak kongre toplanmasını, Filistin’de toprak satın alınarak, Polonya ve Almanya’da bulunan Yahudilerin buraya yerleştirilmeleri gerektiğini önerir.

Yıpranmış ve yaşlanmış Osmanlı Devleti’ne de birkaç avuç altın vermek yeterli olacaktır; “*Vatanımızı bize veriniz ve bu parayla salanmakta olan imparatorluğunuzu diğer bütün kısımlarıyla birlikte sağlamlaştırınız*” denilecektir.⁷³

Hess bütün Yahudileri bu gayeye çağırır, “*Arş ileri, bütün ülkelerin Yahudileri!*”⁷⁴

Karl Marx Fransa’da Heine ile tanıştı ve onun da çalışacağı Deutsch-Französische Jahrbücher’i (Alman-Fransız yıllıkları) çıkardı. Bu dergi, Rheinische Zeitung ile Arnold Ruge tarafından kurulmuş bulunan Deutsche Jahrbücher adlı derginin girişimini sürdürmeyi amaçlıyordu.

Paris o dönemde İngiliz, Alman ve İtalyan sosyalistlere ev sahipliği yapıyordu; ikili Deutsch-Französische Jahrbücher gazetesini Şubat 1844’te bir defa çıkartabilir.⁷⁵

Deutsch-Französische Jahrbücher’ün özgünlüğü, Alman eleştirici düşüncesiyle Fransız devrimci düşüncesini birleştirmeyi tasarlamaktaydı. Karl Marx ilk kez bu dergide, “*Yahudi Sorunu*” (Zur Judenfrage) adlı metniyle siyasî mücadele konusundaki görüşleri-

72 Moses Hess, Roma and Jerusalem, s. 65.

73 Moses Hess, Roma and Jerusalem, s. 144.

74 Moses Hess, Roma and Jerusalem, s. 149.

75 Philip Mansel, Paris Between Empires: Monarchy and Revolution, s. 389.

ni açıkladı ve devletin ve paranın ortadan kaldırılmasını insanlığın kurtuluş ilkesi olarak ortaya koydu.

Derginin aynı sayısında, Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi-ne de girişti: "*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*" (Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie). Marx burada proleterya-ya, var olan toplumsal ilişkilere devrim yoluyla son vermek ve böylece burjuvazinin gerçekleştirdiği tümüyle biçimsel hukuki kurtuluşun tersine, insanlığın hukuki kurtuluşunu gerçekleştirmekle görevli tarihsel bir güç işlevini veriyordu.

Deutsch-Französische Jahrbücher'in ilk –ve tek- sayısının yayımlandığı 1844 yılı, Karl Marx okurken tuttuğu notları, "*1844 El Yazmaları*" (1844 Ökonomischphlosophische Manuskriple) adı altında toplandı.

Bu sene aynı zamanda Friedrich Engels ile Karl Marx arasındaki ortak çalışmaların da başlangıç yılı oldu. Friedrich Engels, Karl Marx'a, "*1844 Yılında İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*"⁷⁶ adlı eserini gösterir. Karl Marx'ın iktisatçılar (özellikle Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say) üzerindeki ilk çalışmaları da bu dönemde ve Engels'in ekonomi politik konusundaki makalesinin etkisiyle başladı. Friedrich Engels, Karl Marx'ın çalışma alanlarını işçi sınıfının durumu ve iktisat konularında yoğunlaştırmasında yardımcı oldu.

Fransız sosyalizminin önde gelenleri, Alman kuramcılarının dini eleştirme tasarılarından ürkerek Deutsch-Französische Jahrbücher ile işbirliğine yanaşmamakta ısrarlarını sürdürdüler. Ruge ile arasındaki görüş ayrılıklarının keskinleşmesi, Almanya içinde gizli dağtımın zorlukları ve İsviçreli yayıncıların desteklerini kesmesi üzerine Kar Marx, Paris'teki en radikal Alman gazetesinde yazmaya başladı: "*Vorwaerts*" (İleri). Hatta bu gazete Avrupa'daki en önemli radikal gazete sayılabilir. Eylül 1844'te yayın kuruluna katıldığı gazeteye aynı ay içerisinde Friedrich Engels, Heinrich Heine ve George Herwegh'in de yazı göndermesini sağladı.

76 Philip Mansel, *Paris Between Empires: Monarchy and Revolution*, s. 390.

Ağustos 1844'te Vorwaerts'te yayınlanan bir makalesinde, Silezyalı dokumacıların ayaklanmasını konu aldı. Olayı Alman işçi sınıfının burjuvaziye karşı ilk önemli eylemi olarak değerlendirdi ve Alman halkının kurtuluşunu gerçekleştirecek tek dinamik ögenin proleterya olduğunu ileri sürdü.

Karl Marx'ın Friedrich Engels'le işbirliğinin daha da sıklaşmasıyla ilk ortak metinler ortaya çıktı "*Kutsal Aile*" (Die Heilige Familie) 1845, idealist tarih felsefesinin maddeci bir görüşle eleştirilmesi yolunda bir denemeydi.

Karl Marx bu dönemde genellikle Hegel üzerine yazdı. Fransız Devrimi ve Proudhon'u inceledi⁷⁷, proleterya üstüne düşünmeye başladı.

Ocak 1845'te Vorwaerts, Prusya Kralı 4. Frederick Wilhelm'e gerçekleştirilen suikast grişimine olan desteğini açıkça belirtince, 3 Şubat 1845'de Fransa'daki Guizot yönetimi, Prusya Hükûmeti'nin isteği üzerine Karl Marx'ın tutuklanarak sınır dışı edilmesi emrini imzaladı. Bunun üzerine Karl Marx, Şubat ayında -Mart 1848'e kadar- Brüksel'e yerleşti. Bu arada Prusya vatandaşlığından çıktığını açıkladı. Nisan 1845'te Friedrich Engels de onun yanına geldi.

Brüksel'de, artık yoğun bir işbirliği içinde bulunduğu Friedrich Engels'le birlikte, Marksizm'in ilk olgun ürünü sayılabilecek, "*Alman İdeolojisi*"ni (Die Deutsche Ideologie) 1845-1846 yazmaya giriştiler.

"*Feuerbach üzerine Tezler*"de (The Sen Über Feuerbach) ise, tarihsel maddeciliğin temelini attılar ve felsefenin eleştirisini daha da sertleştirdiler. İçinde "*küçük burjuva*" sosyalizmi yandaşlarına (Bauer, Stirner) karşı kendi polemik görüşlerini açıkladıkları Alman ideolojisi, tarihsel maddeciliği geliştiren temel bir yapıttır.

Karl Marx bundan sonra kendini tarihsel materyalizm konularına adadı. Komünizmin oluşmasında temel olarak ele aldığı tarihsel materyalizmi, "*Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*" adlı eserinin önsözünde şöyle özetliyordu: "*insanların varlığını belirleyen, onların bilinci değil, tersine onların bilincini belirleyen onların toplumsal varlığıdır*".

77 Philip Mansel, Paris Between Empires: Monarchy and Revolution, s. 390.

Marx artık tarihi “*üretim ilişkilerine bağlı olarak*” ele almaya başlar ve mevcut endüstriyel kapitalizmin kaçınılmaz çöküşü üstünde çalışır.

1847 yılında yazdığı “*Felsefe’nin Sefaleti*”, Pierre-Joseph Proudhon ve Fransız sosyalist düşüncesine bir eleştiri ve cevap niteliği taşır.

Karl Marx ve Friedrich Engels bu dönemde kuramsal etkinliklerin de dışına çıkarak sosyalist çevrelerle ilişkiler kurmaya başladılar. Bu ilişkiler sonucu Kar Marx ve Friedrich Engels, Doğrular Birliği (Societedes Justes)’ne girdiler. Bu teşkilat Kar Marx ve Friedrich Engels’in katılmasıyla “*Komünistler Birliği*” adını aldı. Böylelikle uluslararası Komünist Parti’nin temeline ilk harç konmuş oldu.

Haziran 1847’de Londra’da Karl Marx ve Friedrich Engels öncülüğünde Komünist Birlik’in ilk kongresi gerçekleştirildi.

1847 Eylül ayı içinde de “*Komünist Birliği*” Merkez Komitesi üyesi Karl Schapper’in başkanlığında yayınlanan “*Komünist Dergisi*”nin birinci sayısı kamuoyuna sunuldu. Derginin kapağında henüz yayımlanmamış olan “*Komünist Manifestosu*”nun son cümlesi yazılı idi: “*Bütün Dünyanın İşçileri Birleşiniz!*”

İkinci organizasyon Ekim ve Aralık aylarında yine Londra’da toplandı: Karl Marx ve Friedrich Engels’in de katıldığı bu kongrede, ikili, Komünist Birlik tarafından yetkilendirilerek, birliğin amacını ve programını çizen bir yazı hazırlamaları istenir, Komünist Manifesto böylece doğmuş olur.⁷⁸

21 Şubat 1848 tarihinde, Komünist Birlik ve Avrupa’daki bazı komünist grupların bildirisi olarak Marx ve Engels’in ünlü Komünist Manifestosu yayımlanır.

Manifesto şöyle başlıyordu:

“Avrupa’da bir hayalet dolaşıyor-Komünizm hayaleti. Avrupa’nın tüm eski güçleri bu hayalete karşı kutsal bir sürgün avı için ittifak halindeler, Papa ile Çar, Metternich ile Guizot, Fransız radikalleri ve Alman polisleri.

78 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi, s. 440.

*İktirdaki rakiplerince çığlık çığlığa komünist diye saldırılma-
yan hiçbir muhalefet partisi var mı? Daha ilerici muhaliflere oldu-
ğu gibi, gerici rakiplerine de damgalayıcı bir komünizm suçlama-
sıyla karşılık vermeyen hiçbir muhalefet partisi var mı?*

Bu gerçeklikten iki şey çıkıyor.

*Komünizm, artık tüm Avrupa güçlerince bir kuvvet olarak ka-
bul edilmiştir.*

*Komünistlerin, bakış tarzlarını, amaçlarını ve eğilimlerini tüm
dünya önünde açıkça ortaya koymaları ve Komünizm hayaleti
masalının karşısına bir parti manifestosuyla bizzat çıkmalarının
tam zamanıdır.*

*Bu amaçla en değişik milliyetlerden Komünistler Londra’da
toplandılar ve İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Flamanca
ve Danimarka dilinde yayınlanmak üzere aşağıdaki manifestoyu
oluşturdular...”*

Komünist Manifestosu şu sözlerle bitiyordu:

*“Komünistler görüş ve niyetlerini gizlemeyi reddederler.
Amaçlarına ancak bugüne kadarki tüm toplumsal düzenin zor-
la yıkılmasıyla ulaşabileceklerini açıkça bildirirler. Varsın ege-
men sınıflar bir komünist devrim ürküntüsüyle tir tir titresinler.
Proleterlerin, zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yok. Bir
dünya var kazanacakları. Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!”⁷⁹*

2. 1848 devrimleri

Komünizmin ilk bildirgesi sayılan “Komünist Manifestosu”
21 Şubat 1848 tarihinde henüz yayımlanmıştı ki, 3 gün sonra (24
Şubat 1848) Fransa’da ortaya çıkan devrim dalgası son hızla bütün
Avrupa’yı kapladı.

Bu devrimlerin patlaması ve kısa sürede yayılması Avrupa’nın
genel durumu ile ilgiliydi:

16. yüzyıldan itibaren Avrupa’nın nüfusu hızla artmıştı. Tarım
alanındaki gelişmeler, bu sektördeki nüfus ihtiyacını azaltarak, köy-
lerde yaşayanların kentlere göç etmesine yol açmıştı.

⁷⁹ Karl Marx, Komünist Manifesto, s. 80.

1845 ve 1846 hasat mevsimlerinde Belçika'da ortaya çıkarak diğer Avrupa ülkelerine yayılan Patates Hastalığı (Phytophthora infestans) Avrupa'da büyük bir açlık salgınına yol açmış toplumun yoksul kesimlerinde büyük bir tatminsizlik duygusuna neden olmuştu.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa'da Sanayi Devrimi büyük ölçüde tamamlanmış, sanayicilerin ve şirketlerin gelirlerinde büyük bir artış görülmesine karşılık köylerde ve kentlerde yaşayan fakir halk bu zenginlikten nasibini almamıştı. İşçiler günde 13-15 saat çalışıyorlar, sağlıksız ve kirli konutlarda zor koşullarda yaşamaya devam ediyorlardı. Köylerde halen yüksek bir nüfus vardı ve bu nüfus işsizliğe, toprak yetersizliğine yol açmış, alt yapının yetersiz kalmasına neden olmuştu.

Bu devrimler İngiltere'deki 1847 krizinin (ticari ve sınaî bunalım) de katkıda bulunduğu Avrupa ülkelerindeki bunalımın (enflasyon, hayat pahalılığı) bir sonucuydu.

Karl Marx devrim nedenlerini başlıca iki olaya indiriyor:

“Sonunda, dünya çapında iki ekonomik olay, genel bir huzursuzluğun patlak vermesini çabuklaştırdı ve hoşnutsuzluğu ayaklanmaya kadar olgunlaştırdı.

1845 ve 1846 yıllarında görülen patates hastalığı ve kötü ürün alınması halk içindeki kaynaşmayı artırdı. 1847 yılında yaşamın yeniden pahalılaşması, kıtanın bütün geri kalan kısmında olduğu gibi Fransa'da da kanlı çatışmalara yol açtı. Bu, malî aristokrasinin yüzkarası safahat alemleri karşısında, halkın, en ilkel geçim araçları uğruna savaşımı idi! Buzançais'de açlık yüzünden başkaldıranlar idam edildi, Paris'te tok karınlı dolandırıcıları, kral ailesi, mahkemelerden kaçırıp kurtarıyordu!

Devrimin patlak vermesini çabuklaştıran ikinci büyük ekonomik olay, İngiltere'deki, genel ticaret ve sanayi bunalımı oldu. Daha önce 1845 güzünde, demiryolu hisse senedi spekülâtörlerinin kitle halinde yıkıma uğramaları ile kendini belli eden, 1846 yılında, buğday üzerindeki gümrük vergilerinin pek yakında kaldırılacak olması gibi tartışma götürür önlemlerle durdurulan bu bunalım, sonunda, 1847 güzünde, hemen arkasından taşra bankaları-

nın da iflas ettiği ve İngiliz sanayi bölgelerindeki fabrikaların kapandığı Londra'nın büyük sömürge tüccarlarının iflasları ile iyice ortaya çıktı. Bunalmın yankıları Kıta üzerinde henüz kesilmemişti ki, Şubat devrimi patlak veriyordu.”⁸⁰

Ancak, çok ilginçtir, devrimler o dönemde dünya pazarının hâkimi (burjuva dünyasının merkezi) olan İngiltere’de değil de, Karl Marx’ın bir tarım ülkesi olarak gösterdiği Fransa’da başlamıştır.

Büyük devrimlerin Fransa’dan başlayarak kıta Avrupasına oradan da dünyaya yayılması daha önce de yaşanmış bilinen bir gerçektir.

İlk olarak Büyük Fransız İhtilali (1789) Fransa’da başlamış bir süre sonra bütün dünyaya yayılmıştı. Bu devrim krallıkların sona ermesine, çok uluslu devletlerin parçalanmasına, milliyetçi akımların ve eşitlik, özgürlük, adelet ilkelerini yayılmasına yol açmıştı.

Aynı şekilde 1830 Fransız devrimi de bir süre sonra Avrupa’ya yayılmış, kıtada liberallerin güç kazanmasına yol açmıştı. Bu devrim sonunda İspanya ve Portekiz’de liberal anayasal yürürlüğe konmuş, Belçika Hollanda’dan bağımsızlığını kazanmış, Polonya’da, İtalya’da ayaklanmalar yaşanmıştı.

Başka sebeplerle başlamış dahi olsa, 1848 devrimleri zamanla -özellikle Fransa’da- sosyalist bir ihtilale dönüşme seyrine girmiştir.

Şimdi Avrupa’daki 1848 devrimlerine ve yaşanan bu sürece bakalım:

1848 Devrimi önce 24 Şubat günü Fransa’da patlak verdi ve tüm Avrupa kıtasına yayıldı. Avrupa’nın belli başlı sanayi ve ticaret merkezleri ayaklanmalara sahne oldu. 13 Mart’ta Viyana, 18 Mart’ta Berlin ayaklandı, 10 Nisan’da İngiltere’de Çartistler büyük bir gösteri düzenledi, Mayıs başında İtalya’da bir halk ayaklanması koptu.

Berlin’de yapılan miting ve gösterilerden korkan Prusya Kralı 4. Friedrich Wilhelm göstericilerin taleplerini kabul ederek parlamento seçimlerinin yapılmasını, bir anayasa hazırlanması ve basın öz-

80 Karl Marx, Fransa’da Sınıf Savaşları, s. 5. 1847 yılında Buzançais’de, açlık yüzünden meydana gelen ayaklanmalarda kalabalık, tahıl istifçisi olarak bilinen iki zengin toprak sahibini öldürmüş; bu yüzden beş kişi idam edilmişti.

gürlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Saksonya'nın Dresten kentinde 3-9 Mayıs 1849 tarihlerinde ortaya çıkan ayaklanmada ünlü klasik müzik bestecisi Richard Wagner de rol oynadı. Halkın baskısı sonucu Baviera'da Kral I. Ludwig tahtan inmek zorunda kaldı.

1848 devrimleri sadece Avrupa'nın batısındaki değil, doğusundaki ezilen milletleri de bağımsızlıkları için harekete geçirmişti. Polonyalılar, Macarlar, Prusya ve Avusturya egemenliği altında yaşayan hemen tüm Slav milletleri (Sırp, Çek, Hırvatlar, Bulgarlar) ayaklandı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki bölgelerde de ayaklanmalar ve gösteriler yaşandı. Viyana'da 1848 yılı boyunca 4 defa hükûmet değişikliği yapıldı. İmparatorluğun vatanı olan Çekler, İtalyanlar, Slovenler, Lehler, Sırp, Hırvatlar, Slovaklar, Rumenler ve Macarlar arasında bağımsızlık talepleri giderek yükseldi.

Sonunda Macaristan'daki özgürlük hareketleri bir bağımsızlık savaşına dönüştü. Budapeşte'de Lajos Kossuth'un başkanlığı altında kurulan hükûmet Avusturya'dan bağımsızlığını ilan etti. Avusturya Kralı I. Franz Joseph, Rus Çarı I. Nikolay'dan bu ayaklanmayı bastırmak için yardım istedi. Lajos Kossuth Macaristan'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığındı. 1 yıl kadar Vidin, Şumnu ve Kütahya'da yaşadı.

Ayrıca 1848 yılında Polonya'da Prusya işgaline karşı büyük ayaklanmalar yaşandı. Romanya'da Rusya'nın yönetimine karşı ayaklanmalar ortaya çıktı. Bu ayaklanmaların bastırılmasında Osmanlı ordusu da rol oynadı. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa Osmanlı ordusunun başında 25 Eylül 1848 tarihinde Bükreş'e girerek Rusya'nın Romanya'yı etkisi altına almasını önlemeye çalıştılar.

Özellikle İtalya, Almanya, Fransa, Polonya, Romanya ve Macaristan bu dönemde büyük sarsıntılar geçirmiş; dönemin diğer büyük güçleri olan Rusya, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Hollanda bu olaylardan nispeten etkilenmemişlerdir.

Karl Marx'a göre 1848'de Fransa özelinde proleter bir devrimin iktisadî temeli henüz olgun olmadığı için 1848 Şubat'ında

Fransız sanayi proletaryası da henüz kendi devrimini yapacak güçte ve yetenekte değildi. O tarihte Fransa'nın iktisadî gelişmesi henüz geri ve yetersizdi. O ana kadar daha sanayi burjuvazisi iktidar bile değildi. Sanayinin daha da gelişmesi ve o sırada sadece Paris ve birkaç diğer merkezde yoğunlaşan sanayi proletaryasının ulusal ölçekte güçlenmesi ise ancak sanayi burjuvazisinin egemenliği altında mümkündü.

1848 Şubat Devrimi doğrudan doğruya mali burjuvaziye (mali aristokrasiye) karşı yapılmıştı. Kısası, 1848 Şubat'ında Fransız proletaryası kendi sınıf çıkarını toplumun devrimci çıkarı olarak öne sürececek konumda değildi, bu nedenle de ancak burjuvazinin çıkarı yanında kendi çıkarlarını da başarmaya çalışıyordu. Üç renkli Fransız ulusal bayrağı çekilirken kırmızı bayrağı indirmesi bundandı. Ulusun proletarya ile burjuvazi arasında yeralan orta katmanları (köylülük ve küçük burjuvazi) koşullar tarafından onu kendi öncüleri olarak tanıyıp destekleme konumuna gelmedikçe sermayenin egemenliği devrilemezdi.⁸¹

Şubat 1848 ayaklanmasından dört ay sonra 22 Haziran 1848'de Paris işçileri ayaklandı. Bir hafta kadar süren ayaklanmada binlerce işçi hayatını kaybetti.

Ayaklanmanın bastırılmasından bir hafta sonra, Neue Rheinische Zeitung Gazetesi'nin 29 Haziran 1848 tarihli sayısında, “*kardeşlik, burjuvazi ile proletaryanın çıkarlarının kardeş olduğu (çakıştığı) yere kadar sürdü*” diyen Marx,, bu ayaklanmanın 1789'dan bu yana gerçekleşen Fransız devrimleri içinde düzeni/sistemi hedef alan, burjuvazinin sınıf egemenliğini zor yoluyla devirmek ve işçilerin köleliğine son vermek isteyen ilk ve tek ayaklanma olduğunu söyledi:

*“Bu ayaklanmada modern toplumu ikiye bölen iki sınıf arasında ilk büyük çarpışma verildi. Bu, burjuva düzenin sürdürülmesi ya da ortadan kaldırılması uğruna savaşımdı. Cumhuriyeti gizleyen perde yırtılıyordu.”*⁸²

81 Karl Marx, Fransa'da Sınıf Savaşları, s. 7.

82 Karl Marx, Fransa'da Sınıf Savaşları, s. 16.

Marks ve Engels, 1848 ihtilâlleri patlak verdiği zaman, beklenen anın geldiğini zannetmişlerdi ve ortaya çıkan buhranı, kapitalizmin sürekli ve son buhranı olarak düşünmüşlerdi. Bu günlerde Marks ve Engels, gerileme ve duraklama olmaksızın politik iktidan ele geçirip sosyal dönüşümün yapılabileceğini ummaktadırlar. Engels bu konuda şöyle yazıyor:

*“... bizim için o zaman geçerli şartlar altında büyük mücadeleden nihayet başladığına ve tek bir uzun ve karışık devrim döneminde (sürekli devrim kastedilmektedir) sonuçlandırılması gerekeceğine ve fakat en nihayet ancak proletaryanın nihai zaferiyle biteceğine hiç bir şüphe olamazdı.”*⁸³

Ve yine Engels 1848 devrimleri ile ilgili beklentilerinde yanıldıklarını açık yüreklilikle söylemektedir:

*“Tarih bizi ve bizim gibi düşünenlerin hepsini haksız çıkardı. Avrupa kıtasında ekonomik gelişme durumunun, o zaman kapitalist üretimin ortadan kalkmasına imkân verecek şekilde olgunlaşmaktan çok uzak olduğunu gösterdi.”*⁸⁴

Fransa’da cumhuriyetçi ayaklanma ve işçi ayaklanmalarıyla karşı karşıya kalan Temmuz Monarşisi Kral Louis-Philippe’nin tahttan indirilerek İkinci Cumhuriyet’in kurulmasıyla sonuçlandı. 1848-1852 yılları arasında 4 yıl süren bir cumhuriyet yönetimi başladı.

1848-1849’larda Avrupa’da yaşanan, Nasyonal hareketin ağır bastığı bu ayaklanmalarda, liberalizm artık önemli bir zafer sağlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında anayasalı rejimler artık normal bir siyasal düzen haline gelmektedir.⁸⁵

Fransa’da işçi hakları ve toplantı hürriyeti meselesinden doğan 1848 ayaklanması, Cumhuriyet rejiminin kurulması ile sonuçlanmış, lâkin bu cumhuriyet ancak 4 yıl kadar sürerek, 1852’de imparatorluğa dönüşmüştür. Fakat ne var ki, 1848’de cumhurbaşkanı seçilen Louis Napoleon (Napoleon Bonaparte’nin yeğeni), 1852’de imparatorluk rejimini ancak bir halk oylaması ve halkın tasvibi ile kurabilmiştir. Avusturya’da ise, 1848 ihtilâli, 1815’den beri mutlaki-

83 Karl Marx, Fransa’da Sınıf Savaşmaları, Engels’in yazdığı önsöz, s. 12.

84 Karl Marx, Fransa’da Sınıf Savaşmaları, Engels’in yazdığı önsöz, s. 16.

85 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 9.

yetçiliğin bayraktarlığını ve liberalizmin düşmanlığının öncülüğünü yapan Başbakan Metternich'in ülkesinden kaçması ile neticelenmiştir. Mutlakiyetçi Prusya ise, 1850'de bir anayasa kabul etmek zorunda kalmıştır. Keza, Hollanda, İsviçre ve Danimarka'da da gayet liberal anayasalar kabul edilmiştir.

Hâsılı, 19. yüzyılın ortalarında artık hürriyetçilik ve anayasalı rejim, Avrupa ülkelerinin ciddi bir meselesi olmaktan çıkmıştır.⁸⁶

Fransa'da başlayan 1848 ayaklanmaları, dünya sosyalizminin eylem (action) olarak başladığı tarih olarak gösterilmektedir.⁸⁷

86 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 9.

87 Paul Louis, Fransız Sosyalizmi Tarihi, s. 112.

OSMANLI'NIN SOSYALİZMLE TANIŞMASI

1. 1848 Devrimlerinin Türk basınındaki yankıları

Ceride-i Havadis, Türk basın tarihinin ilk özel Türkçe gazetesi olarak kabul edilir. Ancak devletten para yardımı alması, bu gazete-yi yarı resmî bir hale getirmiştir. Gazete, aynı zamanda Morning Herald gazetesinin İstanbul muhabirliğini de yapmakta olan William Churchill adında bir İngiliz tarafından 1840 yılında çıkartılmıştır.

Ceride-i Havadis'in çok ilginç bir yayınlanma hikayesi var:

1815'te İzmir'e yerleşen, daha sonra İstanbul'da ABD sefaretinde kâtiplik yapan İngiliz asıllı William Churchill, Üsküdar yakınlarında avlanırken kazara bir Türk çocuğunu vurması üzerine tutuklanır. Kapitülasyonların verdiği imkânla İngiltere'nin, Babiâli'yi şiddetle protesto etmesi karşısında hükûmet, Churchill'i serbest bıraktığı gibi, şikayetinden vazgeçmesi karşılığında çeşitli maddi imkânların yanı sıra bir de gazete yayınlama izni vermiştir.

William Churchill'in çıkardığı sadece haber içerikli olan Ceride-i Havadis gazetesi ilk yayınlandığı günlerde hiç ilgi görmemiş, hatta ilk üç sayı bedava dağıtılmıştır.

Umduğu abone sayısına ulaşamayan Ceride-i Havadis yayımı-na bir süre ara vermek zorunda kalmış, hükûmetin kendisine aylık 2.500 kuruşluk bir ödenek bağlaması üzerine yeniden yayım hayatına dönmüş, dolayısıyla yarı resmî bir kimliğe bürünmüştür.⁸⁸

Daha sonra Ceride-i Havadis'te Batı'dan makale ve şiirler tercüme edilmeye başlandı. Bu gazete sayesinde Osmanlıların batı dünyası hakkında fikirleri oldu. Ceride-i Havadis'in baskı sayısı artınca, postayla birlikte gecikmeli de olsa Anadolu'ya ulaştırılmaya başlan-

88 Hülya Baykal, Türk Basın Tarihi: 1831-1923, s. 55; Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere; Türk Basın Tarihi, s. 23.

dı; 1860'lardan itibaren Anadolu'da da kamuoyu oluşturmaya başladı. Gazete önceleri haftalık olarak çıkarılmaya başlanmış ardından on günde bir çıkarılması kararlaştırılmıştır.

Ceride-i Havadis'te, yabancı ülkelerdeki muhabirleri vasıtasıyla dış haberlere de yer vermiştir. Bu özelliği nedeniyle gazete seçkin zümre tarafından takip edilmiştir. Gazeteye İskenderiye'den haber gönderen bir muhabir, Türk basın tarihinin ilk "*dış haberler muhabiri*" sayılmaktadır. Gazetenin diğer bir özelliği ilanlara yer vermesidir. İlk ölüm ilanları bu gazetede yer almıştır. Ceride-i Havadis 1854 tarihinde Kırım Savaşı'na savaş muhabirlerini göndermiştir.⁸⁹

Türk okurları, Ceride-i Havadis sayesinde 1848 Avrupa ihtilâlleri hakkında, basın yolu ile pek çok bilgi edinmişler ve bu münasebetle Proudhon, Blanqui, Louis Blanc ve Leroux gibi ünlü Fransız sosyalistlerinin isimleri ile karşılaşmışlardır.⁹⁰

1848 ihtilalleri ile ilgili haberlerin ilk olarak Ceride-i Havadis gazetesinde yayınlandığını görüyoruz.

Ceride-i Havadis'te, 1848 ihtilâlleri ile ilgili olarak şu havadisleri buluyoruz:

Viyana Amelesinin Askerle Çatışması (No. 402); Avrupa'da Hudûs Eyliyen İnkılabât (No. 403); Komünizm, Blanqui, Louis Blanc vs. ve 1848 İhtilâli Hakkında Mufasssal Malûmat (No. 405); Komünizm (No. 407); Viyana İhtilâli (No. 410-411); Viyana, Berlin, Münih (No. 412); Blum ve Viyana İhtilâli (No. 415-418); Ledru Rollin, Komünistler (No. 424-425); Paris İhtilâli (No. 426); İhtilâlcilerin Muhakemesi (No. 427-429); Viyana İhtilâli (No. 431); Leroux ve Proudhon (No. 432); Blanqui, Raspail ve Arkadaşları; Belçika'da İhtilâl Teşebbüsü (No. 433); Raspail ve Ledru Rollin (No. 435); Ledru Rollin (No. 443); Paris İhtilâli (No. 466); Alman İhtilâlcileri, Paris İhtilâlcileri (No. 447); Ledru Rollin (No. 450-451-453-456-458-461-498); İhtilâlcilerin Affı (No. 455-459); Fransa'da İhtilâlciler (No. 462); Af Edilenler (No. 466); Sosyalist Takımı (No.

89 Server Rıfat İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, s. 8 vd; Ali Gevgilili, "*Türkiye Basını*", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, s. 204. Ceride-i Havadis 1864 yılında 1212 sayıyı geride bırakarak kapanmıştır.

90 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 14.

482); Sosyalist Takımının Toplantı Yerlerinin Kapatılması (No. 483-484); Kulüplerin Kapatılması ve Sosyalistler (No. 485); Avusturya'da İhtilâl, Yahudilerin İhtilâli Finanse Edişi, Macar İhtilâlcilerin Affı (No. 494).⁹¹

Burada dikkat edilmesi gereken husus, sosyalizmle ilgili ilk haberlerin genellikle ihtilal, çatışma, tutuklanma, af gibi adli vakalarla ilgili olmasıdır.

2. Paris Komünü

1866 yılında yapılan araştırmalara göre, 1.799.980 Parislinin yüzde 57'si sanayide, yüzde 12'si de ticaret kesiminde çalışarak geçimini sağlamaktadır.

Komünist Manifesto özel mülkiyeti bir devrimle ortadan kaldırarak sınıfsız ve devletsiz bir toplum düzenini gerçekleştirmesi gerektiğini iddia etmekteydi. Bu koşullar altında devrim düşüncesi Fransız toplumunun çeşitli kesimlerinde çok sayıda taraftar bulmuştur.

Giderek şiddetlenen işçi hareketleri ve birbirini izleyen grevler, 1864'de grev hakkını elde etmiş olan işçilerin sosyalist fikirlerden etkilendiğini gösteriyordu.

Karl Marx ve Friedrich Engels işçileri bir milletlerarası teşekülde birleştirmeye çalışmışlardı. Bu suretle milletlerarası proletaryayı organize etmek suretiyle komünist ihtilaline gitmeyi düşünmüşler ve bu amaçla da Marx ve Engels'in çabasıyla 1864'de ilk defa olarak İngiltere'de Birinci Enternasyonal adını verdiğimiz bir "*Milletlerarası İşçi Federasyonu*" kurulmuştur.⁹²

Derken, Temmuz 1870'de Fransa-Prusya Savaşı patlak verdi (1870-1871).

91 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 14-15. Kerim Sadi, 1850 yılında Ceride-i Havadis gazetesinde çıkan E. Cabel ve İcarie'yle ilgili iki yazıyı (no. 460-461) biraz daha ayrıntılı olarak veriyor.

92 Birinci ve İkinci Enternasyonaller hakkında geniş bilgi için bakınız: Franz Borke-nau, World Communism, A History of the Communist International; James W. Hulse, The Forming of the Communist International.

19 Temmuz 1870 tarihinde 3. Napolyon (Louis Bonaparte) tarafından başlatılan Prusya Savaşı, Fransızlar için bir felakete dönüşmüştü. Fransızlar bu savaşta büyük bir askeri bozguna uğradı. 3. Napolyon 2 Eylül 1870 tarihinde ordusuyla birlikte Sedan'da esir düştü.⁹³

Bu olay Fransa'da cumhuriyetin ilan edilmesi taleplerine yol açtı. 4 Eylül'de halkın baskısıyla Fransa'da cumhuriyet ilan edildi. Kurulan ulusal savunma hükûmeti kendisini savaşı sürdürmekle görevli saydı ve *"bir karış toprak bile vermeyeceği"*ni açıkladı. Çok geçmeden Paris halkı bu burjuva hükûmeti ihanetle suçlamaya başladı. Her mahallede teyakkuz komiteleri kuruldu ve kısa bir süre sonra da bu komiteler bir merkez komitesinin çatısı altında toplandı. Merkez komitesinin görevi, hükûmete yardımcı olmak ve tüm ulusal güçleri seferber etmektir. Burjuva hükûmeti ile silahlanan halk (ulusal muhafız birliğinin silahlı kuvvetleri sayesinde) arasında çarçabuk çatışma baş gösterdi. Ekim 1870'de bir komünün⁹⁴ seçilmesi istendi.

Kasım ayıyla birlikte Paris kuşatma altına girmiş, toplumsal kriz artık doruk noktasına ulaşmıştı.

Kanlı Buzenval yarma hareketinden sonra ulusal muhafızlar, sonuna kadar savaş görüşünü savundular (22 Ocak). Üçüncü Cumhuriyetin başbakanı olacak olan Louis Adolphe Thiers ise, aynı tarihte Prusyalılara ateşkes çağrısında bulundu. 28 Ocak'ta -Paris kuşatmasının dördüncü ayı- Prusya ile mütareke imzalandı.

8 Şubat'da seçilen Ulusal Meclis'te barış isteyen taşralı muhafazakârların temsilcileri (çoğunluk), çoğu cumhuriyetçi olan

93 1870 yılında gerçekleşen Sedan Savaşı dünya tarihinde yaşanmış sonucu en net sa-
vaşlardan biridir. Fransız ordusu tamamen yok edilmiş. İmparator 3. Napolyon 80
bin asker ve yaralı bir generali ile birlikte esir düşmüştür. Buna karşın Prusya'nın
kayıbı 9 bin kişidir. Almanya savaş sonunda kesinlikle dikkate alınması gereken bü-
yük ve sömürgeye aç bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Savaş sonrası taz-
minat olarak Fransa'nın ödediği 5 milyon frank, Alman kapitalizminin gelişmesi
için adeta bir doping etkisi yapmıştır. Avrupa'daki Fransız üstünlüğü sona ermiş,
güç dengeleri tamamen değişmiştir.

94 Komün, Fransızcada, Beraber çalışıp geliri paylaşmak üzere bir araya gelen toplu-
luk, anlamına gelmektedir.

Paris temsilcileriyle çatıştılar. Bordeaux temsilcileri, ihtilalci kenti yola getirmek amacıyla bir sıra önlemlere başvurdular. Bu önlemlerden başka Prusyalıların Paris'e girmesi Parislileri çileden çıkardı. Hükûmetle yapılan anlaşmaya göre Prusyalılar Paris'i barış koşullarında işgal edecekti.

17-18 Mart gecesi Thiers, kenti silahsızlaştırmayı kararlaştırdı ve her türlü görüşmeleri reddederek, Paris'i boşaltma emri verdi. Kendisi de tutsak duruma düşmemek için Versailles'a sığındı.

Bunun üzerine, Ulusal Muhafızlar Merkez Komitesi Belediye Sarayı'na yerleşti ve 22 Mart'ta yapılmasını kararlaştırdığı seçimlerin hazırlığına girişti. Bu arada uluslararası işçi birliği, mahalle kulupleri ve komiteleriyle, sendikalar tarafından desteklenen merkez komitesi, bir hükûmet gibi hareket ediyordu.

26 Mart 1871'de belediye seçimleri yapıldı. 485.569 oydan 229.167'sini alarak (yani yüzde 50'den fazla muhalif oya rağmen) komün meclisi seçildi.

Proudhon, Blanqui ve Karl Marx yanlılarından -anarşistler, Blanquistler ve komünistler- oluşan Meclis 28 Mart'ta Belediye Sarayı'nda "*Paris Komünü*" adıyla ilan edildi.

Seçilen Paris Komünü, Merkez Komitesi'nin tüm yetkilerini devraldı. 85 üyeden 15'i (belediye başkanları partisi) oturumlara katılmayı reddetti. Geri kalan 70 üye; ideolojik bakımdan birbirine alabildiğine karşıt birkaç gruba ayrılmıştı. Seçimlerden sonra dağılmayan ulusal muhafızlar merkez komitesi ile komün genel konseyi arasındaki yetki ikiliğine eklenen bu görüş farklılığı, Komün'ün etkinliğini daha da azalttı.

Komün, girişimine toplumsal bir nitelik kazandırmak, küçük burjuvaziyle işçi sınıfının çıkarlarını savunmak için toplumsal içerikli bir dizi önlem aldı: tüm kuşatma boyunca kiralarn hafifletilmesi, ticari senetlere ve kiralara borç ertelemesi, öldürülen ulusal muhafızların eşlerine -eğer varsa çocuklarına da- aylık bağlanması, savaş sırasında tüm işçiler aletlerini rehine vermeye zorlandığından şimdi hepsinin karşılıksız iadesi, borçların ertelenmesi ve faizin kal-

dırılması, Paris pastahanelerinde ve fırınlarında gece çalışmalarının iptali, ücretler üzerinden ceza ve kesintilerin iptali, iş bulma bürolarının lağvı ve nihayet 10 saatlik işgücünün kabulü.

Ayrıca giyotin cezasının yasaklanması, sahipleri tarafından terkedilmiş fabrikaları işçilerin işletmesi, mecburi askerliğin kaldırılması, ordunun silah kullanabilen bütün şehirlilerden kurulu ulusal muhafızlara devredilmesi, kararlarını aldı.

Ayrıca Vaillant'ın yönetimindeki Eğitim Komisyonu, Komün'ün kilise karşıtı tutumuna bağlı olarak, Paris Başpiskoposu Darboy başta olmak üzere çok sayıda kilise yöneticisi tutuklandı, Paris'teki tüm papazlar şehir dışına sürüldü, şehirdeki bütün okullardaki dini semboller söküldü. Kilisenin bütçesine ve bütün mülküne el konularak okullardan dini eğitim kaldırıldı.

Komün, önceden kaldırılmış olan Fransız cumhuriyetçi takvimini benimsedi, Fransız bayrağı yerine kırmızı bayrak kullanılmaya başlandı.

Yüzyılın en büyük siyasî beyinlerden biri olarak kabul edilen Alman Şansölyesi Otto von Bismarck -işçi hareketlerinin Almanya'ya sıçrayacağı endişesiyle- devreye girdi ve esir alınan binlerce Fransız askerini Adolphe Thiers'e bağlı Versailles kuvvetlerine teslim etti.

Fransız ordusu bu andan itibaren karşı harekâta girerek ilk olarak 1 Mayıs, ikinci kez 9 Mayıs'ta baskılarını arttırdı. Versailles ordusu 13 Mayıs'ta Varves, 18 Mayıs'da Issy tabyalarını ele geçirdi. Nihayet 21 Mayıs Pazar günü, Saint-Cloud kapısından Paris'e girmeyi başardılar.

Bunun üzerine Komüncüler ilk olarak Paris başpiskoposu Darboy ve 52 rehineyi kurşuna dizdiler. Alabildiğinde kanlı çatışmalar sonunda Fransız ordu birlikleri hemen her sokakta hazırlanmış olan barikatları aşarak şehir merkezine ulaştılar ve -72 gün ayakta kalabilen- Paris Komünü tamamen yıkıldı (28 Mayıs 1871). Paris komününün yıkılışında -idam edilenlerle beraber- 20 ila 30 bin kişinin öldüğü belirtilmektedir.⁹⁵

95 Büyük Larousse, c. 13, s. 6920.

3. Komün haberleri Osmanlı basınında

Önce Prusya ile Fransa arasında cereyan eden savaş, ardından Paris'in kuşatılması ve nihayetindeki komün olayları bütün dünyada ve tabiatıyla Osmanlı Devleti'nde en çok takip edilen haberlerin başında geliyordu.

O devirde Fransa, Osmanlı aydınları için her bakımdan örnek alınan çok önemli bir ülkeydi.

Dünya matbuatı gibi Türk gazeteleri de Fransa'daki bu gelişmelerle yakından ilgileniyor, geniş sütunlar açarak okuyucularını bilgilendirmeye çalışıyordu.

Bu gazetelerden biri olan Hakayık-ül-Vekayi, İstanbul'da günlük olarak yayımlanmaktaydı. Rüşdî ve Filip Efendi'nin sahibi bulunduğu gazetenin *başyazarı* "Lastik Sait" olarak tanınan Kemalpaşazade Sait Bey idi. Başlık altında "Umumun menafî için her nevi havadis-ten bahseder gazetedir" lejandı bulunuyordu.⁹⁶

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaası'nda basılan Hakayik-ül-Vakayi Gazetesi'nin 9 Şubat 1871 günkü sayısında Daily News'den nakledilen tercüme bir yazı "Karl Marks" imzasını taşımaktadır.⁹⁷

"Daily News gazetesinde münderic bir mektubun suret-i mütercimesidir" notuyla başlayan yazıda Karl Marx, "her gün toplanmakta olan amele güruhu cemiyetleri Prusya neferat-ı zaptiyesi marifetiyle dağıtılmıştır" diyerek, Prusya'da işçilere yapılan baskıları kınıyor, "Fransız ordusu"nun içler acısı halini "kâmilan esir olarak Prusya'nın mahpeslerinde çürümekte olduğu" şeklinde özetliyordu.

Alman Şanşölyesi Bismarc'ı ağır şekilde eleştirerek, despotlukla, cumhuriyet ve hürriyet aleyhtarlığıyla suçlayan Karl Marx, Fransa'nın yalnız kendisi için değil, aynı zamanda Almanya ve Avrupa'nın özgürlüğü için kan akıttığını öne sürüyordu.⁹⁸

Karl Marx ismi bazı yayın organlarında yanlış telaffuz ediliyordu. Örneğin: Karl Marx'ı Karlo Marn biçimine sokan Terakki gazete-

96 2 Eylül 1870 tarihinde yayına başlayan Hakayık-ül-Vekayi 4 Aralık 1873 tarihinde kapanmıştır. Büyük Larousse, c. 10, s. 4941.

97 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 55.

98 Hakayik-ül-Vakayi, 9 Şubat 1871.

si Marx'ın 1871 Paris Komünü ile ilgili bir mektubunu sunarken, onu Enternasyonalist adlı asiler şirketinin başkanı olarak tarif ediyordu:

*“Enternasyonal nâm ussât şirketin Reisi bulunan Karlo Marn nâm şâhsın Berlin’den bir ahabına yazdığı mektubun bir sureti Pari Jurnal nâm gazetede münderiç olup bazı fıkârât-ı garibeyi hâvi olduğundan hülâseten nakil ve terceme eyledik.”*⁹⁹

Fransa Hariciye Nazırı Jules Favre, Fransa Hükûmeti’nin yabancı memleketlerde bulunan elçilerine 6 Haziran 1871 tarihinde bir tamim yayımlayarak, ülkede yaşanan olaylarla ilgili bilgi vermişti. Favre yayımladığı tamimde, Paris’te yaşanan olaylarla ilgili olarak Enternasyonal Cemiyeti’ni suçluyor, bu cemiyeti bozgunculuk ve dinsizlikle itham ediyordu. Fransa Hariciye Nazırı Jules Favre’nin yayınladığı bu tamimin tercümesi Türk basınında da yayımlanmıştı.¹⁰⁰

Jules Favre bu tamimde “ezcümle” durumu özetliyordu:

“Bu defa uğradığımız musibetlerin şiddetini ikrar etmemek bir veçhile kabil olamaz.”

Jules Favre, *“Paris’te her zaman 300 bin silahlı asker var.. Başkent sekizyüz bin Alman’a karşı mukavemet etmek için yardımsız kalmış”* dedikten sonra, ihtilal girişimini şöyle özetliyordu:

“Eylülün dördünden beri, birtakım fesat ehli gizliden gizliye ve açıkça Hükûmeti zorla ellerine geçirmeye çalışmışlar; ve -gerek gazetelerde ve gerek cemiyetlerde yaydıkları iftiralarla-halkı isyana çağırmışlardır.”

Fransa Hariciye Nazırı Jules Favre *“Enternasyonal”* adındaki cemiyet üyelerinin çokluğu ve intizamından da bahsediyor ve Avrupa’nın bir çok yerinde ihtilal çıkartmasından bahisle son derece kuvvet ve kudret kazanmış olduğundan söz ediyordu.

Favre’nin elçilere gönderdiği tamime göre Fransa dışında Almanya, İngiltere, Belçika, İsviçre, Rusya, İtalya, Avusturya gibi

99 Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 25.

100 Jules Favre 26 Mayıs 1871 tarihinde kaleme aldığı bir başka mektubunda, Fransa’nın yurtdışındaki diplomatik temsilcilerine Avrupa hükûmetlerinin, Komün mültecilerinin adı suçlular olarak tutuklanmaları ve geri iade edilmeleri yolunda ikna edilmelerini öneriyordu.

ülkelerde bir çok taraftarı ve komiteleri olan bu örgüt farmasonluk gibi bütün Avrupa'yı kaplamıştır.

Favre, ayrıca “*Enternasyonal*” adındaki cemiyetin dinsiz ve mezhepsiz olduğunu bunları yaymaya çalıştığını söylüyordu.¹⁰¹

Fransa Hariciye Nazırı Jules Favre'nin yayınladığı tamimdeki suçlamalara, Enternasyonal, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından hazırlanan bir bildirge ile cevap verdi. Bu bildirge, Enternasyonal Genel Konsey Sekreteri John Hales imzasıyla gazetelere gönderildi.

Londra'da çıkan The Times gazetesi 13 Haziran 1871 tarihli nüshasında John Hales imzası ile yayımlanan bu cevabı okuyucularına duyurdu.

Enternasyonal Genel Konsey Sekreteri John Hales imzasını taşıyan mektup şöyle:

Times Yayımcılarına;

Bayım, 6 Haziran 1871 günü, Bay Jules Favre, bütün Avrupa devletlerine bir bildirge göndererek, Uluslararası İşçi Birliğine karşı bir ölüm avı açmak için onlara başvurdu. Birkaç gözlem bu belgeyi karakterize etmeye yetecek.

Tüzüğümüzün girişinde, Enternasyonalin “28 Eylül 1864 günü, Londra, Longrace, St. Martin's Hall'de düzenlenen açık bir toplantıda” kurulmuş bulunduğu açıklanmıştır. Kişisel nedenlerinden ötürü, Jules Favre kuruluş tarihini 1862'den önceye atıyor.

İlkelerimizi açıklama amacıyla, Enternasyonalin “25 Mart 1869 günlü gazetesi”ni aktardığını bildiriyor. Ve neyi aktarıyor? Enternasyonal olmayan bir derneğin gazetesini. O bu türlü bir manevraya, henüz görece genç bir avukat iken, Cabet tarafından alçaltıcı yazı yayınlama nedeni ile dava edilen le National gazetesini savunma zorunda kaldığı zaman da başvurmuştu. O zaman da, kendi kafasından kattıklarını okuyarak, Cabet'nin yergi yazılarından parçalar okuduğunu ileri sürmüş, mahkemenin aynı oturumunda meydana çıkan ve, Cabet'nin hoşgörüsü olmasaydı, Jules Favre'in Paris barosundan atılmasına yol açacak olan bu manevrayı çevirmişti. Onun tarafından Enternasyonal belgeleri ola-

101 Hakayık-ul Vakayi, 20 Haziran 1871, No. 283, s. 2-3.

rak aktarılan belgelerden hiç biri Enternasyonale ilişkin değildir. Örneğin, şöyle diyor:

‘İttifak tanrıtanıamaz olduğunu ilân eder, der 1869 Temmuzunda Londra’da kurulmuş bulunan Genel Konsey.’

Genel Konsey hiç bir zaman böyle bir belge yayımlamamıştır. Tersine, o, ittifakın, Jules Favre tarafından anılan Cenevre Sosyalist Demokrasi İttifakı’nın (Alliance de la democratie socialiste) kuruluş tüzüğünü aşağılayan bir belge yayımlamıştır.

Jules Favre, kısmen imparatorluğa karşı yöneltilmiş olduğunu da ileri sürdüğü, genelgesinin bir ucundan öbürüne, imparatorluk savcılarının Enternasyonal üzerine uydurdukları, ve hatta bu imparatorluk mahkemeleri karşısında bile sefilce yıkılmış bulunan polis uydurmalarını yinelemekten başka bir şey yapmıyor.

Son savaş üzerindeki (geçen temmuz ve eylüldeki) her iki çağrısında da, Enternasyonal Genel Konseyinin Fransa’ya karşı Prusya fetih planını kınamış olduğu bilinir. Savaş başladıktan az sonra, Jules Favre’n özel sekreteri olan Bay Reitlingen, Konsey aracılığı ile, ulusal savunma hükûmeti yararına, Bismarck’a karşı bir gösteri düzenlenmesi için bazı Genel Konsey üyelerine, elbette boş yere, başvurmuştur; bu üyelerden cumhuriyet adının anılmaması özellikle istenmişti. Genel Konseyin, 9 Eylül günlü çağrısında, Paris işçileri Jules Favre ve meslektaşlarına karşı kesin olarak uyarılmış bulunmalarına karşın, Jules Favre’n Londra’ya beklenen gelişini onuruna, kuşkusuz en iyi niyetlerle, gösteri hazırlıkları yapılmıştı.

Eğer Enternasyonal de, Jules Favre konusunda, bütün Avrupa hükûmetlerine, onların müteveffa Bay Millibre tarafından Paris’te yayınlanmış bulunan belgeler üzerine özel dikkatini çeken bir genelge gönderseydi, Jules Favre ne derdi?

Saygılı hizmetkârınızım, bayım.

256, High Holborn, Londra,
Western Central, 12 Haziran

John Hales

Uluslararası İşçi Birliği
Genel Konsey Sekreteri ¹⁰²

Hakayık-ul Vakayi gazetesini, Times'te çıkan bu cevabı iktibas ederek 28 Haziran 1871 tarihli nüshasında okuyucularına duyurdu.¹⁰³

4. Sosyalizme ilk resmî muhalefet: Takvim-i Vekayi

1831 yılında yayınlanmaya başlanan Takvim-i Vekayi, ilk resmî Osmanlı Türk gazetesidir: “*Cerîde-i Resmîye-i Devlet-i Aliye Osmaniye*” (Osmanlı Devleti’nin Resmî Gazetesi).

Gazetenin hikâyesi kısaca şöyle:

1828’de Mısır’da Vekayi-i Mısriyye yayımlanmaya başlamıştı. Tarihimizdeki ilk Türkçe -sayfalarının yarısı Arapça- gazete olan ve Mısır’da yayımlanan Vakayi-i Mısriye’nin kurucusu Kavalalı Mehmet Ali Paşa’dır.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti’nin Mısır Hidiyi (valisi) olan, bununla da yetinmeyerek gözünü Osmanlı tahtına diken Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu yayın organı ile Osmanlı Devleti’ne karşı etkili bir propaganda yapıyordu. Sultan 2. Mahmut, gerek bu propagandaya karşılık vermek, gerekse yürütmekte olduğu merkezîyetçi reformlar çerçevesinde devlet idaresinin sesini daha etkin olarak duyurabilmek amacıyla resmî bir gazetenin yayımlanmasını gerekli bulmaktaydı. Bu amaçla, daha önceden İzmir’de yerel Fransızca gazete yayımlamış olan Alexandre Blacque ile anlaşmak suretiyle resmî bir gazete çıkarma kararı alındı. 11 Kasım 1831’de Takvim-i Vekayi yayın hayatına girdi.

“*Matbaa-i Amire*”de basılan Takvim-i Vekayi, devletin resmî sözcüsüydü. Osmanlı Türkçesi ile yayın yapan gazetenin çıkışından kısa bir süre sonra Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshaları da yayınlanmaya başladı.

Takvim-i Vekayi’de resmî ilanlar ve gayrı resmî duyurular dışında, iç ve dış gelişmelere ilişkin haberler de basılmaktaydı.

Resmî bir gazete olması dolayısıyla Takvim-i Vekayi’deki makaleler esas olarak devletin görüşlerin yansıtıyordu.¹⁰⁵

103 Hakayık-ul Vakayi, 28 Haziran 1871, No. 290.

104 Hıfzı Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere; Türk Basın Tarihi, s. 14.

105 1860 yılından itibaren gazetede sadece resmî duyurular ve kabul edilen yasa metinleri yayınlanır oldu. 2. Abdülhamit devrinin büyük kısmında Takvim-i Vekayi yayımlanmadı. İlk yayın kesintisi 1878 yılında oldu ve bu ara 1891 yılına kadar sür-

Takvim-i Vekayi’de sosyalizm aleyhinde haberler çıkması Osmanlı Devleti’nin o tarihlerdeki siyasetini göstermesi bakımından çok önemlidir.

1871 Paris Komünü ile Birinci Enternasyonal’dan bahseden yazılar Takvim-i Vekayi’de oldukça büyük yekûn tutmaktaydı.¹⁰⁶

Takvim-i Vekayi, 5 Zilhilce 1288 tarihli sayısında, Paris Komünü’nden bahsediyordu. 1457 numaralı nüshada, Berlin’deki grevler ve İsviçre’deki Enternasyonal üyeleri bahis konusu edilmekteydi.

Fransa’da Meclis, 14 Mart 1872 tarihinde Enternasyonal’e karşı Dufaure Yasası’nı kabul etmişti. Bu yasaya göre Enternasyonal üyeliği hapis cezasıyla cezalandırılabilirdi.

Takvim-i Vekayi, 3 Muharremülharam 1289 tarihli ve 1463 numaralı sayısında, “Fesat Cemiyeti” olarak zikrettiği Enternasyonal’e yüklenmekte ve Fransa’da Millet Meclisi’ne sunulan projeyi yedi madde halinde aktarmaktadır:

“Fransa’da Enternasyonal cemiyet-i fesadiyesine dehalet eden kimseler hakkında kanunen icrây-ı mücâzât zımmında Millet Meclisi tarafından bir kıt’a Nizamname lâyihası tanzimine memur olan Komisyon bu kere lâyihasını Meclis-i mezkûre vermiş olduğundan bunun mevâd-ı mûndericesi berveçh-i âtî nakil ve tercem olundu.

Birinci madde – Enternasyonal yani Beynelmilel umumiyet halini kesb eden fesat Cemiyetleri ne isim ihraz etmiş olursa olsun ve bitahsis Asosiyasyon Enternasyonal nâm amele Şirket-i Umumiyesi beynelamele tatil-i eşgâle ve hakkı tasarruf ve familya ve vatani imha ve izmihlâle tesaddî ve devlet tarafından tasdi kılınmış olan edyan aleyhinde ilkay-i mefsedet etmeyi kendisine maksad ittihaz eyler ise o misillû Cemiyet ve şirketlerin Fransa

dü. 1891’de yeniden çıkmaya başlayan Takvim-i Vekayi’nin basımı 1892’de yeniden durduruldu. 1908 İttihat ve Terakki darbesi sonrasında yeniden yayın hayatına girdi. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Takvim-i Vekayi’nin görevini Resmî Gazete devraldı.

106 Takvim-i Vekayi’deki Enternasyonal haberlerini Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, ’dan aktarıyoruz, s. 27-29.

memalikeinde teşekkül ve teşa'ubü asayış-i umumiye muhil addolunacaktır.

İkinci madde – Fransa tebasından her kim ki işbu Nizamnamenin vazi' ve ilanından sonra mezkûr Enternasyonal Cemiyetine veyahut onun hemeşkârı bulunan sair bir Şirkete dahil olur veyahut mukaddema dahil olduğu halde el'an orada devam eder ise üç aydan iki seneye kadar hapis ve elli franktan bin franka kadar cezâ-yı nakdi ile mücazat olunduktan başka Fransa Ceza Kanunnamesi'nin kırk ikinci maddesinde musarrah olan hukuk-u medeniye vesairesinden dahi mahrum edilecektir.

Üçüncü madde – Mezkûr fesat Cemiyetleri tarafından bir memuriyet ile istihdam olunmuş veyahut bu Cemiyetlerin efkârını teammüden terviç ve neşr etmiş veya bunlara iane cem'i hizmetlerinde bulunmuş olan kimseler hakkında hapis cezası beş seneye kadar temdit olunacağı misillü iki bin frank kadar dahi cezâ-yı nakdi alınacaktır. Bundan başka bu misillü eşhas Fransa tabiiyetinden dahi tard ve ihraç olunup kendilerine ecnebi nazarı ile bakılacak ve haklarında polis tarafından iktiza eden tedâbir-i inzibatiye icra kılınacaktır.

Dördüncü madde – Mebhûsünan¹⁰⁷ Cemiyetlere veya bunların şubâtına¹⁰⁸ bilerek mahalli içtima vermiş olan kimseler bir aydan altı aya kadar hapis ve elli franktan beş yüz franka kadar cezâ-yı nakdî ile mücazat kılındıktan başka haklarında Ceza Kanunnamesi'nde musarrah olan cezalar dahi icra olunabilecektir.

Beşinci madde – Fransa Ceza Kanunnamesi'nin dört yüz altmış üçüncü maddesinde ta'yin kılınan hapis ve cezâ-yı hakdî cezaları dahi mâruzzikir mevadd-ı nizamiyeye tatbik kılınarak fesat Cemiyetlerine dahil olanlar hakkında mer'iyü'-icra olacaktır.

Altıncı madde – Gerek Ceza Kanunnamesi'nde ve gerek bundan evvel mevzu bulunan nizamat-ı sairede işbu Nizamname haricinde bulunan ahkâm-ı cezaiye kemakan baki ve mer'iyü'-icradır.

107 Sözü edilen, adı geçen.

108 Şubelerine.

Yedinci madde – İşbu Nizamname herkese malûm olduğu üzere Fransa’da bilcümle Devair-i Belediyede nusuh-i matbuası ta’lik olunarak ilan kılınacaktır.”

Takvim-i Vekayi’nin 27 Muharrem ¹⁰⁹ sayısında Komün hakkında, ilgi çekici ibareler göze çarpıyor:

“Komün, bağilerden ¹¹⁰ meydana gelmiş bir heyettir ve komünarlar da bağilerdir:

Komün heyet-i bagiyânesinde zîmethal olup İngiltere’ye hicret etmiş olan bazı Fransızlar heyet-i merkumenin yevm-i teşekkülüne müsadif olan alafranga Martinin 18’inde Londra’da bir cemiyet akdeylemişlerdir. İşbu cemiyette hayli kalabalık bulunduğ halde nutuklar irat olunarak Paris’te Komün tarafından geçen sene irtikâp olunmuş olan efal metholunmuş ve hazır bulunan bir İngiliz dahi nutka âğâz idüp Hükûmet-i metbuası aleyhine birtakım azviyât ve türrehâtan sonra hakk-ı tasarruf ile murabahanın feshini iddia eylemiştir.”

Takvim-e Vekayi zihniyetine göre, Birinci Enternasyonal bir fesat topluluğundan, fesatçı bir dernekten başka bir şey değildi. Gazete, Batı’daki bazı filantrop ¹¹¹ derneklerin görüşünü yansıtıyor ve böylece, Enternasyonal hakkındaki tenkitlerini de aktarmış oluyordu. ¹¹²

5. Avrupalı ihtilalcilerle ilk temaslar

Avrupa’daki 1848 ihtilalleri ve Paris komününde önemli roller aldıktan sonra kaçanlar arasında Türkiye’ye sığınanlara rastlıyoruz. Bu isimlerin büyük bölümü Türk tarihinde önemli roller oynamıştır.

1848’de Avusturya egemenliğindeki Macarlar ve Rusya Çarlığı hakimiyetindeki Polonya’da Lehler bağımsızlık için ayaklandılar. İsyanı Avusturya ve Rusya çok kanlı bir şekilde bastırdı. Bu durum, Fransız ve İngiliz kamuoyunda Rusya aleyhine büyük bir tep-

¹⁰⁹ Takvim-i Vekayi, No. 1507, s. 2, (27 Muharrem 1289)

¹¹⁰ Terörist, asi.

¹¹¹ İnsansever.

¹¹² Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 29.

kinin çıkmasına sebep oldu. Macar ve Leh milliyetçilerinin liderleri Osmanlı topraklarına girerek hükümetten sığınma hakkı istediler. Sultan Abdülmecit Han, kendisine sığınan mültecileri, Rusya ve Avusturya'nın savaş tehditlerine rağmen geri vermedi.

Polonya, Macaristan ve çevresini kapsayan bu bölgeden gelenlerin hemen hepsi iyi öğrenim görmüştü. Onların gelişi 1839'dan sonra bir seri ıslahat hareketlerine geçen Osmanlı devletinin modernleşme sürecine destekleyici olmuştur. Müslümanlığı kabul eden bu subaylar, Osmanlı ordusuna katılmış, özellikle ortak düşman olarak gördükleri Ruslara ve Avusturya'ya karşı yapılan savaşlara katılmışlardır. Büyük kısmı Kırım Harbi'ne katılarak Osmanlı kuvvetlerine güç katmıştır.

Erdel savaşlarının efsanevi kumandanı Jozsef (Yozef) Bem, Murat Paşa adıyla Halep'e yerleşmiş, 1850'de isyan eden Araplara karşı kendisine adeta tapınan birçok subay arkadaşlarıyla birlikte savaşmış, şehit düştükten sonra mezar taşı İstanbul'dan götürülüp başına dikilmiştir.

Albay Jozsef Kollmann Kırım savaşında Feyzi Paşa adıyla savaştı. Yüzbaşı Jozsef Taschler Kırım savaşında yarbaylığa yükseldi. György Divitsek üst teğmen olup 1864'te Osmanlı ordusunda Albay Ali Bey'i oldu. Yüzbaşı Janos Derecskey Osmanlı ordusunun İskender Paşa'sı oldu Selanik'teki Rum ayaklanmasında öldü. Macar özgürlük savaşına yarbay rütbesiyle katılan Kassel doğumlu August Ludwig Wegler Osmanlı ordusuna Albay Tevfik olarak girdi, sonra paşa oldu ve Beduinlere karşı savaşta öldü. Kssuth'un generallerinden György Kmety İsmail Paşa ismini alan Kars kalesinin kahraman koruyucusudur, 1856'da orgeneral oldu. Kırım savaşına katılıp 11 Ekim 1856'da ölen Kont Richard Gruyon'un Haydarpaşa İngiliz mezarlığındaki kitabesinde "*Türk Paşası, Fransa'nın çocuğu, İngiltere doğumlu, fakat Macar milliyetçisi*" yazmaktadır. Macar özgürlük savaşının başçavuşlarından Sandor Farkas, Harbiye'de uzun yıllar hocalık yaparak, Macar Osman Paşa adını aldı.

O zaman Osmanlı hizmetinde bulunan yüksek rütbeli subayların bazıları: Murat Paşa "*Josef Bem*", İskender Paşa "*Antoni*

İlinski”, Muzaffer Paşa “*Wlatyslaw*”, Rüstem Bey, Şahin Paşa “*Felis Breanski*”, Mehmet Sadık Paşa “*Michal Czaykowski*”, Mahmut Hamdi Paşa “*Sygmunt Fremt*”, Nihat Paşa “*Seweryn Bielinski*”, Arslan Paşa “*Lutrik Bystzowski*”, Sefer Paşa “*Wlatyslaw Koscielski*”, Ömer Paşa “*Michal Latos*” ve Müşir Mehmet Ali Paşa “*Karol Defroi-Karl Detrois*”.¹¹³

Son verdiğimiz isim, tarihimizde Müşir Mehmet Ali Paşa olarak tanınan Karol Defroi-Karl Detrois ünlü şair Nazım Hikmet’in büyük dedesidir. Nazım Hikmet’in diğer büyük dedesi de Lehistan’dan kaçarak osmanlı topraklarına sığınan Konstantny Borzecki’dır.

Konstantny Borzecki (Mustafa Celalettin Paşa)

1848 ihtilallerinden sonra Osmanlı topraklarına yerleşenlerden birisi de Konstantny Borzecki’dır. 1848 yılının Nisan ayında, Prusya’ya ait Wielkopolska’da, ihtilal teşebbüsüne katılan Konstantny Borzecki, ihtilal başarısızlıkla sonuçlanınca Osmanlı topraklarına sığınmış ve geri dönüşünü engellemek için Müslümanlığı kabul ettiğini söylemiştir.

Konstantny Borzecki’nin Mustafa Celalettin Paşa oluş öyküsü kısaca şöyle:

Lehistan (Polonya) o zaman bağımsızlığını yeni kaybetmiş bir ülkedir. Ülkenin bir kısmı Rusya, diğer kısmı da Avusturya ve Prusya işgali altındadır. 1848 yılının Nisan ayında, Prusya’ya ait Wielkopolska’da, bağımsızlık yanlısı bir ihtilal teşebbüsü olur.

Konstantny Borzecki de bu ihtilal teşebbüsü içinde yer alır. İsyan başlayınca Konstantny Borzecki gözaltına alınır. Birkaç hafta hapisten sonra, Prusya hükûmeti ona, Fransa’ya gitmek üzere pasaport verir. Konstantny Fransa’ya gider, bu ülkede subay olmak istediye de bunu başaramaz.

Polonya’nın işgalini tanımayan Osmanlı Devleti, Polonyalı muhacirleri ülkesine kabul edeceğini açıklar. Bunun üzerine Konstantny Borzecki Fransa’dan ayrılarak İstanbul’a gelir. Konstantny 1849 yılında İstanbul’a geldiğinde 23 yaşındadır. Daha önce askeri bir eği-

113 İlhami Yangın, İhtilal Tüccarları, s. 78.

tim almamış olmasına rağmen erkân-ı harp sınıfına dâhil edilir ve Mustafa Celalettin ismini alarak yüzbaşı rütbesiyle orduya katılır. Daha sonra Osmanlı Ordusunda Paşa rütbesine kadar yükselir.¹¹⁴

Mustafa Celaleddin Paşa'nın oğlu Hasan Enver Paşa (Nazım Hikmet'in dedesi) babasının kökeni hakkında pek bilgisinin olmadığını şöyle anlatıyor: “*Polonya konusunda babam hiçbir zaman konuşmadı. Yalnız bazen babasının zengin bir çiftlik sahibi olduğunu, altı erkek kardeş olduklarını, annesinin tahsili için çocuklarını başkente getirdiklerinden bahsedirdi. İhtilalden beri ailesiyle hiç mektuplaşmadığı için, akrabalarının hayatta olmadıklarını tahmin ettiğini yazmıştır.*”¹¹⁵

Mustafa Celalettin Paşa ilk Türkçülerimizdendir:

“*Mustafa Celalettin Paşa Türkçülüğün ‘filoloji’ bölümünde ön plana çıkmıştı.*”¹¹⁶

Osmanlı ordusuna katılıp paşa rütbesine kadar yükselen Mustafa Celaleddin bu tarihlerde Bektaşî tarikatına girdi. Tarihimizdeki ilk Türkçülerinden olan Mustafa Celaleddin Paşa, 1869 yılında, Fransızca, “*Les Turcs Anciens et Modernes*” (Eski ve yeni Türkler) adlı bir eser yazdı. İlginçtir ki, bir Türkçünün yazdığı bu kitap Fransızca kaleme alınmıştır. 362 sayfalık bu kitap İstanbul’daki Courrier d’Orient Gazetesi matbaasında basılmıştır.

İstanbul’da Fransızca yayın yapan Courrier d’Orient gazetesi Avrupa’daki diğer ihtilallere katılıp Türkiye’ye kaçanlar tarafından kurulmuştu. Gazetenin sahibi olarak Fransa’daki ihtilal liderlerinden Jean Pietri (bazı kaynaklarda Giampietri olarak yazılır) görünüyordu.¹¹⁷

Jean Pietri konusuna ileride tekrar geleceğiz.

Mustafa Celaleddin Paşa'nın eseri İstanbul’dan bir yıl sonra da Paris’te basılmıştır. Mustafa Celaleddin Paşa, aslında ünlü Yahudi oryantalistlerden Leon Cahun’un “*Introduction a l’Histoire l’Asie*” (Asya Tarihine Giriş) ve De Guignes’in “*Historie des Huns*”

114 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 17-18.

115 Jerzy S. Latka, Lehistan’dan Gelen Şehit, s. 33.

116 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 17.

117 Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 234.

(Hunlar'ın Tarihi) adlı iki eseri birleştirerek yeni bir kitap ortaya çıkartmıştır.

Cemil Meriç, Mustafa Celaleddin Paşa'nın eserlerinden faydalandığı Leon Cahun ve De Guignes hakkında şunları söyler:

“Şimdi efendim. Bu milliyetçilik hareketi iki kaynaktan geldi bize. Birisi Batı kaynağı. Batı’ dan gelen bu tehlikeli fikir birkaç isim etrafında toplanabilir; Josephe De Guignes, Leon Cahun, Vambery.

De Guignes 18. asırda yaşamış, o devrin kifayetsiz bilgileriyle Çin uzmanıdır. Kendisi hariciyeye, Fransız polisine mensup bir adamdır. Ve mesela Çinlilerin, Mısır’dan gelen bir koloninin devamı olduğunu söyleyecek kadar bilgisizdir bu konuda. De Guignes bizi bizden fazla düşünmüştür, çok eski bir mazimiz olduğunu, Hunların, Moğolların çocuğu olduğumuzu, sekiz cilt halinde yazmış. De Guignes İslamiyet’e, Osmanlı’ya düşmandır. Güya bizi Osmanlı’dan ve İslamiyet’ten kurtarmak için Hunlarla, Moğollarla akraba yapmış. Hakikatte bu tarihte hiçbir zaman sabit olmamıştır. Ve Avrupa, onun bizi kardeş yaptığı bu kavimleri lanetle yâd eder. En son tarihler Hunlardan ‘medeniyetin kendilerine yalnız harabeler borçlu olduğu Hunlar’ diye bahseder. Medeniyet tahripçileri, yırtıcı, hunhar bir sürü olarak bahseder...

*Hunlarla, Tatarlarla, ismini bilmediğimiz birçok milletlerle, Vizigotlarla, Ostorogotlarla vs. tanımadığımız atalarımızla münasebetlerimizi De Guignes’ den öğrendik.”*¹¹⁸

*“Mustafa Celalettin eserinde Türklerin Ari olduğunu, İslamlaştıktan sonra Sami medeniyetiyle birleşerek ana medeniyetlerinden ayrıldığını iddia ediyor. Eski Yunan ve Latin kaynaklarına dayanarak ilk çağ kavimleri arasında Türklerin çok geniş bir yeri olduğunu iddia ediyordu. Filolojik bazı kayıtlara dayanan yazar ayrıca ilkçağın kökleri bilinmeyen birçok kavimlerinin Türk kökünden geldiklerini söylüyor.”*¹¹⁹

118 Safa Mürsel, Cemil Meriç’le Söyleşi, s, Cogito, Yaz 2002, Sayı: 32, s. 291-313.

119 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 100.

Leon David Cahun'a ¹²⁰ gelince, bu kişi Yahudi asıllı olup gerçek adı Zadoc Kahn'dır. ¹²¹

Cemil Meriç Leon Cahun hakkında şunları söyler:

“Bir diğeri de Leon Cahun’dur. Leon Cahun Yahudidir. ‘Asya Tarihine Giriş’ diye bir kitabı var. Türkiye’de milliyetçiliğin kaynağıdır bu kitap. Önsözünü tercüme ettim onun. Diyor ki ‘Türkler hiç bir medeniyet kurmamışlardır. Kuramazlar da. Bilakis yıkarlar. O kadar budaladırlar ki, Çin medeniyeti ile uzun zaman temas etmişler. Fakat bu medeniyeti bir türlü nakledememişlerdir. Düşünce kabiliyetleri yoktur bunların. Sadece yıkmışlardır.’ Bu kitap Türk milliyetçiliğinin Kuran-ı Kerim’i oluyor. Bütün Türkçülerin üzerinde birleştikleri isimlerin başlıcalarından biridir Leon Cahun. ¹²²

Polonya göçmeni Mustafa Celalettin Paşa’nın oğlu Hasan Enver Paşa (Nazım Hikmet’in dedesi)’nin kızı Leyla Hanım, gerçek adı Karl Detroids (Karol Defroi) olan, sonradan ismini değiştiren Müşir Mehmet Ali Paşa ile evlenmiştir.

Müşir Mehmet Ali Paşa’nın kim olduğunu Sabahattin Ali’nin hayatını anlatan Hıfzı Topuz’dan dinleyelim:

“Sabahattin Ali’nin ilginç bir soyağacı var. Büyükkannesinin dedesi Müşir (Mareşâl) Mehmet Ali Paşa. Nâzım Hikmet ve Mehmet Ali Aybar da aynı paşanın başka kızlarının torunları. General Ali Fuat Cebesoy da aynı paşanın torunu. Bilindiği kadarıyla Mehmet Ali Paşa’nın beş kızı olmuş: Seher (Mehmet Ali Aybar’ın anneanesi), Leyla (Celile Hanım’ın annesi, Nâzım Hikmet’in anneanesi), Zahide (Ali Fuat Cebesoy’un annesi), Saniye (Sabahattin Ali’nin babaannesi).

Peki, kim bu Mehmet Ali Paşa? Bazı tarihçiler onun Alman olduğunu yazıyorlar, bazıları Alman-Hırvat karışımı, bazıları da Macar.

Mehmet Ali Paşa Türkiye’ye nasıl gelmiş ve mareşalliğe kadar nasıl yükselmiş Bizim tarihçilere göre gerçek adı Karl Detroids’miş.

120 Leon Cahun, Fransa’da tarihçi değil edebiyatçı olarak tanınmaktadır.

121 The Universal Jewish Encyclopaedia, c. 3, s. 492. Leon Cahun hakkında ileride de bilgi vereceğiz.

122 Safa Mürsel, Cemil Meriç’le Söyleşi, s. 291-313.

Almanya'nın Magdeburg kentinde doğmuş, Sadrazam Âli Paşa onu çocuk yaştta Berlin'de tanımış, İstanbul'a getirmiş ve devşirme olarak yetiştirilmiştir.”¹²³

Nazım Hikmet'in en yakın arkadaşı olan Vala Nurettin¹²⁴ Mehmet Ali Paşa hakkında şunları yazıyor:

“Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'nin murahhashlığını yapmış Müşir Mehmet Ali Paşa'da, Nazım'ın anneanne tarafından büyük dedesidir. Mehmet Ali Paşa, Hügonot asıllı Alman'dır. Daha doğrusu Protestan dinini kabul ettiği için Almanya'ya göçmüş Fransızların soyundandır. Karl De Troi ailesinden ve Mağdeburg'ludur. Ziyaret için İstanbul'a gelen bir mektep gemisinde 12 yaşında bulunduğu sırada kendini denize atmış, Kız Kulesi bekçisi tarafından kurtarılmıştır. Türklü meseleler çıkmış, meşhur Sadrazam Ali Paşa ilgilenip onu mekteb-i Harbiye'de okutmuştur. İhtiva eden gence, Mehmet Ali ismi verilmiş...

Mehmet Ali Paşa rakipleri tarafından Rumeli'ye isyan bastırmaya gönderilmiş, Berlin anlaşmasında Hristiyan cemaatlere hak tanımak zorunda kaldığından: 'Sizi gâvura bu sattı!' diye Müslüman halk el altından kışkırtılmış, Mehmet Ali 44 yaşında iken Arnavutlar tarafından linç edilmiştir.”¹²⁵

“Mehmet Ali Paşa'nın dört kızından birincisi, Hareket Ordusu Kumandanı Cihangirli Hüsnü Paşa ile evlenmiştir, ikinci kızı İsmail Fazıl Paşa ile evlenmiştir ki, Ali Fuat Cebesoy'un annesidir. Mehmet Ali Paşa'nın üçüncü kızı ise Müşir Enver Paşa ile evlenmiştir. İşte bunların bir kızı Celile Hanım, Nazım Hikmet'in annesi, diğer kızları ise TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın annesidir.

Nazım Hikmet'le, Mehmet Ali Aybar'ın anneleri tarafından dedelerinin babası Mustafa Celaleddin Paşa'da Borjenski veya Verzansky soyadlı bir Polonyalı dönmedir. Ne hikmetse, Celile'den doğma Nazım, Türkiye ile alakasını kesince, Selanik'i teslim eden

123 Hıfzı Topuz, Başın Öne Eğilmesin: Sabahattin Ali'nin Romanı, s. 33-34.

124 Vâ-Nû (Vala Nurettin) Nazım Hikmet'in çocukluktan beri en yakın arkadaşıdır. Hatta onunla birlikte Türkiye'den kaçarak Moskova'daki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV)'e okumaya gitmiştir.

125 Vâ-Nû (Vala Nurettin), Bu Dünyadan Nâzım Geçti, s. 33.

vali üdebadan Mehmet Nazım Paşa'nın oğlu bulunan babası Hikmet Bey'in değil de, anasının soyunu benimseyerek Verzenski soyadını almıştır." ¹²⁶

Polonya göçmeni Konstanty Borzecki (Mustafa Celeleddin Paşa), Alman asıllı Karl Detrois (Müşir Mehmet Ali Paşa) Rum asıllı Sotori (Hekim İsmail Paşa), Hırvat Siyavuş Paşa'nın oluşturduğu dört büyük aile, zamanla çocuklarının ve torunlarının evlilikleri ile büyük bir aşirete dönüşmüştür.

Bu akrabalık bağlarının ilginç tarafı Türk solunun tanınmış isimlerinin büyük kısmının bu aileye mensup olmasıdır:

Namık Kemal, Nazım Hikmet, Abidin Dino, Zeki Baştımar, Sabahattin Ali, Rasih Nuri İleri, Ali Fuat Cebesoy gibi çok sayıda tanınmış isim bu geniş ailenin üyesidir. ¹²⁷

Kurtuluş Savaşı'nın tanınmış komutanlarından Kazım (Karabekir) Bektaşidir. ¹²⁸ Kazım (Karabekir) Ali Fuat (Cebesoy) ile akrabadır. ¹²⁹

Namık Kemal ile Nazım Hikmet akrabadır, bu vesile ile tanınmış sosyalistlerden Rasih Nuri İleri ve Celal Nuri İleri'nin de akrabasıdır. ¹³⁰

Celal Nuri (İleri) hakkında ileride geniş tafsilat vereceğiz.

Polonez Mustafa Celeleddin Paşa'nın oğlu Enver Paşa, Alman asıllı Müşir Mehmet Ali Paşa'nın kızlarından Leyla Hanım'la evlendi. Bu evlilikten Celile, Mustafa Celeleddin, Münevver, Mehmet Ali ve Sara isimli beş çocukları oldu. ¹³¹

Enver Paşa ikinci olarak Hortense Leffine adlı bir bayanla evlenmiş ve bu evlilikten Ömer Songar, Suzan Özkök ve Enver Songar adlı çocukları olmuştur. Ömer Songar; Vartamus ve Makruhi hanımlarla iki evlilik yapmış, ikinci evliliğinden Sara ve Davut adlı iki çocuğu dünyaya gelmiştir.

126 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 472.

127 Bu ilişkilerin tamamı için bknz: Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2008.

128 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 86.

129 Erik Jan Zürcher, The Unionist Factor, s. 86.

130 Toplumsal Tarih, Sayı 97, Ocak 2002; Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 84.

131 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 21.

Hasan Enver Paşa'nın Hortense Leffine'den olan tek kızı Suzan, Rakim Özkök le evlenmiş, Esen ve Sina adlı çocukları olmuştur.

Üçüncü çocukları Enver Songar, Şükriye Hanım'la evlenmiş çocukları olmamıştır.¹³²

Hasan Enver Paşa'nın çocukları: 1-Sara Okçu: Hasan Enver Paşa ile Leyla Hanım'ın kızı. Sara Hanım Alman Mektebi ve Alliance Juive okullarında okudu. 1920 yılında Şevket Mocan'la evlendi.¹³³

1936 yılında Şevket Mocan'dan ayrılıp Demir Çelik Fabrikaları Başmühendisi Avni Okçu ile evlenir.¹³⁴ Şevket Mocan Demokrat Parti 9. Dönem Tekirdağ Milletvekilidir.¹³⁵

Şevket Mocan'ın babası Enver Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Hüseyin Remzi Paşa, Münih'te öldüğünde devlet töreni ile gömülmüştü.¹³⁶

Şevket Mocan, ilk karısı Sara Hanım'ın yeğeni Nazım Hikmet'in kaçışıyla ilgili olarak TBMM Başkanlığına verdiği soru önergesinde, Nazım Hikmet'in Türk vatandaşlığından 'iskat edilip edilmeyeceği'ni sorar. Önerge işleme konulur ve Bakanlar Kurulu 25 Temmuz 1951'de Nazım Hikmet'i vatandaşlıktan çıkartır.¹³⁷

Görüldüğü gibi Nazım'ı Türk vatandaşlığından çıkarttıran kişi de aileden birisidir.

Sara Hanım, Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar'ın da teyzesidir.¹³⁸

Şevket Mocan'ın yalıya getirdiği ikinci gelin, ikinci eşi güzelliği ile ünlü, Nihal Hanım. Kızı Rüya Nebioğlu'dur. Rüya'nın eski bakanlardan ünlü politikacı ve yazar Samet Ağaoğlu'nun büyük oğlu Mustafa Kemal Ağaoğlu ile evliliği 7 yıl sürüyor.¹³⁹

132 Jerzy S. Latka, Lehistan'dan Gelen Şehit, s. 44-45.

133 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 15.

134 Gürol Sözen, Nazım'ın Teyzesi Sara, Cumhuriyet 17 Ekim 1989.

135 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 26.

136 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 27.

137 Behzat Şahin, Nazım Hikmet Vatandaşlıktan Nasıl Çıkartıldı?, Cumhuriyet, 11 Şubat 1993.

138 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 30.

139 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 30-31.

Sara Hanım'ın kızı Ayşe Mocan'ın kocası Dünder Baştımar'dır, Hasan Enver Paşa'nın kızı Sara Hanım ile Şevket Mocan'ın büyük kızı Ayşe Şemsinur, ikinci evliliğini fabrikatör Dünder Baştımar ile yapar.

Dünder Baştımar, Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Zeki Baştımar'ın amcasının oğlu ve Türkiye İşçi Partisi Genel Başkan Yardımcısı -daha sonraları Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri- Nihat Sargın'ın eşi Yıldız Sargın'ın kardeşidir.¹⁴⁰

Doktor Fethi Tevetoğlu Türk Komünistleri için şunları söylüyor: *“İster ‘sebe’p’, ister ‘tesadüf’ olsun, şu husus bir gerçektir ki, Türkiyeli Komünistlerin hemen ekserisi, Türk soyundan olmayan kimselerdir.”*¹⁴¹

Namık Kemal ve Şinasi

Namık Kemal ve Şinasi, Enternasyonal Cemiyeti liderleri ile, günümüzde bile içeriği tam olarak çözülemeyen karışık ilişkilerde bulunmuşlardır.

Biraz daha gerilere gidelim:

Divan-ı Hümayun'da müzakere esnasında Türkçe bilmeyen bir yabancıнын davasını anlamak, yabancı devlet elçilerinin sadrazamla ve padişahla görüşmelerine aracı olup mektup yazmak için bir tercümanın bulunması gerekiyordu. 19. yüzyılın ilk yarlarına kadar divan tercümanlığı Fenerli Rumların tekelinde idi.¹⁴² Yunan isyanı ile artık Rum tercümanlara güvenilmeyeceğinin anlaşılması yeni arayışları ortaya çıkarttı.¹⁴³

1820'de başlayan Yunan isyanının uluslar arası bir boyut kazanması üzerine 1821'de Tercüme Odası'nın kurulması için Sultan 2. Mahmut bir hattı hümayun yayınladı. Kurulan Tercüme Odası'nın başına Mühendishane Hocası Yahya Efendi getirildi.¹⁴⁴

140 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 32.

141 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 468.

142 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, s. 71.

143 Erik Jan Zürcher, Turkey, A Modern History, s. 70-71.

144 Cahit Bilim, Tercüme Odası, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara 1990, Sayı: 1, s. 29-34.

Ancak bu defa ortaya başka sorun çıktı: Devlet için çok gerekli olan yeni kuşak Müslüman Türk memur kadrosu nasıl yetiştirilecekti?

O devirde Avrupa ülkelerinin dilini bilmenin iki yolu vardı; ya uzun müddet yabancı bir ülkede ikamet etmiş olmak ya da başka bir uyruktan Türk uyruğuna girmiş olmak. Yani uyruk ve din değiştirmiş olmak.¹⁴⁵

Osmanlı toplumunda, İslam hâkimiyeti altında bulunup, Müslümanların emin ve korkusuzca yaşayarak dinî vazifelerini ifa ettikleri yerlere Darü'l-İslâm denilmektedir. Müslümanlar tarafından yönetilmeyip gayri müslimlerin hâkimiyeti altında bulunan yerler ise Darü'l-Harb olarak bilinmektedir.¹⁴⁶

Müslümanların Darü'l-Harb olarak bilinen yerlerde bulunmalarını dinen sakıncalı görüldüğünden, bu ülkelerde yaşayıp Avrupa dillerini öğrenebilmiş Müslüman Türk bulunamıyordu.

Dolayısı ile Tercüme Odası dönmeler için yeni ve çok önemli bir iş kapısı oldu. Türk kimliği altında yaşayan dönmeler yeni kurulan Tercüme odasına doluştular.

Yeni kurulan bu daire, bir yandan Avrupa'da görev yapacak elçilerin öte yandan ise, yeni bürokrasinin yetişme yeri olma fonksiyonunu üstleniyordu. Tercüme Odası kısa bir süre sonra fiilen bir diplomasi okulu halini alarak son devrin pek çok tanınmış devlet adamını yetiştirmiştir.

Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşa'lar, devlet yönetiminin küçük bir seçkin zümrenin elinde olması gerektiği fikrini geliştirdiler. Söz konusu elit zümrenin yükselişini Frederick Millingen şöyle dile getirir;

“Bu kâtipler, yönetim işlerindeki nispeten üstün bilgi ve tecrübelerinin avantajlarından faydalanmak suretiyle, devletin diğer organlarına kolayca el koymaya ve bunlar üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmeye muvaffak olan güçlü bir kurum teş-

145 Sezai Balcı, Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babialı Tercüme Odası, A.Ü.S.B.E., Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 12.

146 Ömer Nasuhî Bilmen, Hukuk-u İslâmiye ve Istılâhat-ı Fikhiyye Kamusu, s. 394.

*kil ederler. Bu kurumun siyasi yetkileri yönetimin bütün dallarına yayılmış ve bu sayede bu grup sınırsız bir güç elde etmiştir. Büyük Efendiler, büro şefleri, mabeyn görevlileri, valiler, büyük elçiler, nazırlar vs. genellikle bu bürokratlar topluluğundan çıkmaktadır. Bunlar idari teşkilatın en alt kademelerine kadar dal budak salıp iktidarı gasp etmişlerdir.”*¹⁴⁷

Ülke içinde yeni tarzda eğitilenler ve ülke dışında “batılı” yetiştirilenler kısa zamanda Osmanlı bürokrasisinde önemli bir güç haline geldiler. Nitekim Mustafa Reşit Paşa Tanzimat Fermanı’nı ilan için gerekli desteği, kendisinin de içinde bulunduğu yeni bürokrasiden almıştır.¹⁴⁸

Yeni iktidar eliti, ordudan ve ulemadan değil, Tercüme Odası’ndan ve elçilik kâtiplerinden oluşuyordu. Bir zamanlar hakir görülen ve yarı süflü bir iş olarak görülen bu görev, artık bir devlet idaresi okulu ve iktidar ele geçirmek için mücadelelerin yapıldığı sa-vaş meydanı haline gelmişti.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıl başından beri siyasetini tamamen Avrupa devletlerine göre belirlemeye başlaması, Avrupa’daki Osmanlı elçilikleri ve Tercüme Odası’nın itibarının iyice artmasına sebep olmuştu. Devletin çeşitli kalemlerinde yetişen yetenekli gençler Tercüme Odası’na alınmaya başladı. Bu odaya ilk alınanlardan Ali, Fuat, Nedim, Saffet ve Ahmet Vefik Paşa gibi şahsiyetlerin, Tanzimat Devrinde hariciye nazırlığı ve sadrazamlık gibi mevkilerde bulunmuş olması, Tercüme Odası’nın giderek ne kadar önem kazandığını ve idari mevkilere gelmede nasıl imkân sağladığını gösterir.¹⁵⁰

Amacı bir zamanlar tamamen Rum tercümanlara bağımlı olan devleti rahatlatmak olan bu daire, zamanla Bab-ı Ali’deki en itibarlı görev yeri haline geldi. Reformlara yönelik istekleri karşılayabilecek elemanları sağlama yönünden de çok önemli bir konuma geldi.¹⁵¹

147 Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesi’nin Doğuşu, s. 128-129.

148 Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesi’nin Doğuşu, s. 137.

149 Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, s. 118.

150 Cahit Bilim, Tercüme Odası, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara 1990, Sayı: 1, s. 38.

151 Carter Findley, Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform, s. 113.

Agâh Efendi, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi Yeni Osmanlılar Cemiyeti ileri gelenlerinin tamamı Tercüme Odası'na bir müddet devam etmişlerdi. Üstelik burası onların tanışma mekânı olmuştur.¹⁵²

Namık Kemal ve Şinasi; Ziya Paşa, Mithat Paşa, Ahmet Vefik Paşa gibi ünlü Türkçülerin üye olduğu Ser locasına kayıtlıydı.¹⁵³

*“Türkiye’de Meşrutiyet uygulaması isteğinin gündeme geldiği tarih 1860’lı yıllardır. Batılı örneklerle yönelik ıslahat hareketleri olan 1839 ve 1856 ıslahat fermanları, birer ‘bürokrat hareketleri’ idi. 1860’lı yılların başında ortaya çıkan Meşrutiyet hareketinin ise bir ‘aydın hareketi’ olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Bu hareketin başını, Türkiye’den Avrupa’ya ilk defa tahsil için gönderilmiş olan bir Türk öğrenci olan İbrahim Şinasi (1824-1871) çekiyordu.”*¹⁵⁴

Mustafa Reşit Paşa, Şinasi’yi 1849 yılında “ekonomi” tahsili için, hükûmet hesabına Paris’e göndermişti. Fakat Şinasi burada edebiyat tahsili yaptı.¹⁵⁵ *Şinasi Avrupa’ya gitmeden önce Yahudi oryantalistlerin kitaplarını okumuştur. özellikle, Arthur Lumley Davids’i.*¹⁵⁶

Avrupa’ya gider gitmez Yahudi müşteriklerle dostluk kurdu:

*“Orada zamanın ileri gelen edebiyatçıları (Ernest Renan, Alphonse de Lamartine) ile, Doğu dilleri bilginlerinden Sylvestre de Sacy ile, Türkiye olaylarında önemli rol oynayacak Journal des Deabats’ın yazarlarından olan oğlu Samuel ve Fransız basınıyla tanıştı. Societe Asiatique’e (Asya Derneği) alınarak Türk dili üzerinde çalışan bir oryantalistin asistanı oldu.”*¹⁵⁷

Şinasi’nin Avrupa’da tanıştığı ilk isimlerden olan Ernest Renan (1823-1892), Ahmet Vefik Paşa’nın konağının devamlı müdavimlerinden.¹⁵⁸

152 Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 143.

153 Kemalettin Apak, Ana Çizgileriyle Türkiye’deki Masonluk Tarihi, s. 24-25.

154 Yuriy Asatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, s. 51.

155 Yuriy Asatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, s. 51.

156 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 34-35.

157 Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 261.

158 Abdülhak Şinasi Hisar, Geçmiş Zaman Fıkraları, s. 154.

Tercüme odasından yetişme ve ilk Türkçülerimizden biri olan Ahmet Vefik Paşa Yahudi dönmesidir.¹⁵⁹ Ahmet Vefik Paşa da, Namık Kemal, Şinasi; Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi ünlü Türkçülerin üye olduğu Ser locasına kayıtlıydı.¹⁶⁰ Ahmet Vefik Paşa Türkçülüğün gelişmesi için yaptığı sözlük çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır.¹⁶¹

“Şinasi, Yahudi Oryantalistlerden Silvestre de Sacy’nin ailesinin de dostluğunu kazanmıştı.”¹⁶² Şinasi’nin, “Medeniyetin Resulü” diye övdüğü Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile Yahudi oryantalist Silvestre de Sacy arasında çok iyi dostluk vardı.¹⁶³ Şinasi Paris’te sözlük yazarı E. Litre, Türkolog Pavet de Courteille ile de yakınlaştı (1851).

İstanbul’a dönüşünde (1854), Mason üstadı Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Meclis-i Maarif azalığına atanmıştı. Ancak bu görevinden Velihaht Murat’a yakınlaşmaya çalıştığı için Sultan Abdülaziz tarafından uzaklaştırıldı. Velihaht yakınlaşma amacı onu da Mason yapmaktı.

Şinasi, 1860 Ekim’inde Çapanoğlu Ağâh Efendi (1832-1885)’nin Tercüman-ı Ahval Gazetesi’ni çıkartmasına büyük destek sağladı.

Ağâh Efendi’nin mensup olduğu Çapanoğluları aşireti 18. ve 19. yüzyıllarda Yozgat’ta hüküm sürmüştür. Osmanlı Devleti’nin güçsüz olduğu dönemlerde Aydın’da Karaosmanoğlu ile birlikte Anadolu’nun neredeyse yarısında Çapanoğlu aşiretinin etkinliği vardır. Her işin altından bir Çapanoğlu çıkması o devirlerden kalan bir sözdür. Bektaşilik üzerine çalışmalarıyla tanınan İngiliz bilim adamı Hasluck, Çapanoğlu ve Karaosmanoğlu aşiretleri ile ilgili olarak şunları yazıyor:

“Rumeli’de olduğu gibi Anadolu’da da Bektaşilerin ellerinde bazı aileler vardı. Bunlar; Karaosmanoğlu, Ellezoğlu ve Çapanoğlu’dur... Merkezi Yozgat olan Çapanoğlu arazisi, ço-

159 Mehmet Şevket Eygi, Yahudi Türkler, Yahut, Sabetaycılar, s. 229.

160 Kemalettin Apak, Ana Çizgileriyle Türkiye’deki Masonluk Tarihi, s. 24-25.

161 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 17.

162 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 34-35.

163 Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, s. 106.

*ğunlukla yarı-göçebe Türkmen aşiretlerinin yaşadığı ve Sivas ile Ankara vilayetlerindeki Bektaşilerin merkez tekkesini de içine alan geniş topraklardan oluşmaktadır.”*¹⁶⁴

Tercüman-ı Ahval’de Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa yazıyorlardı. Lakin gazetenin esas yazarı Agâh Efendi’ydi.

Babîâli Tercüme Odası’nda bir müddet memuriyet yaptıktan (1849) sonra elçilik kâtibi olarak Paris’te bulunan Çapanoğlu Agâh Efendi, bu göreve Mustafa Reşit Paşa tarafından getirilmişti.

Agâh Efendi de üst düzey Osmanlı masonlarındandı.¹⁶⁵

Şinasi Tercüman-ı Ahval’de kısa bir süre yazdıktan sonra, 1862’de kendi gazetesi Tasvir-i Efkâr’ı çıkartmaya başladı.¹⁶⁶

Bu gazeteyi yayınlayabilmek için kendi basımevini kurdu. Bu basımevi için Courrier d’Orient Gazetesi’nin¹⁶⁷ sahibi matbaacı dostu Jean Pietri’den teknik yardım görerek Yesarizade İzzet yazısıyla kendi harflerini döktürdü.

Şinasi, Jean Pietri’yi Paris’ten tanıyordu ve onun ihtilalci fikirlerinden etkilenmişti.¹⁶⁸

Şinasi’nin Tasvir-i Efkâr’daki başyazıları giderek bir toplumsal ve siyasal eleştiriye dönüştü. Yeni Osmanlılar adı verilen akımın bu yazılarla başladığı biliniyor. Ancak bu tarihlerde Şinasi bilinemeyen bir nedenle Tasvir-i Efkâr’ı 1865’de Namık Kemal’e bırakarak tekrar Paris’e gitti.

Petrosyan’a göre Birinci Meşrutiyet hareketini başlatan grup, yani “Yeni Osmanlılar” nezdinde Şinasi onların “Manevi Öğretmeni” sayılıyordu. 1865’te kurulan Genç Osmanlılar (Jöntürk) Cemiyeti’nin fikir hocası ve baş mimarıdır.¹⁶⁹

164 Frederick William Hasluck, Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik, s. 99.

165 İlhami Soysal, Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar, s. 26.

166 Ziyad Ebüzziya, Şinasi, s. 40.

167 Yukarıda bahsettiğimiz, Mustafa Celaleddin Paşa’nın “*Les Turcs Anciens et Modernes*” adlı eserini basan gazete.

168 Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 234.

169 Yuriy Asatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, s. 51.

Şinasi'nin en önemli öğrencisi Namık Kemal'dir.¹⁷⁰ Paris'e giderken Tasvir-i Efkâr'ı ona emanet etmesi bunun göstergesidir.

Bu arada Namık Kemal'e bağlı bulunduğu locada tarihi bir görev verildi; Şehzade Murat'ı Mason yapmak. Bu işi Şinasi yerine getirememişti. Yukarıda Şinasi'nin İstanbul'a dönüşünde (1854), Mason üstadı Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Meclis-i Maarif azalığına atandığını ancak bu görevinden Velihaht Murat'a yakınlaşmaya çalıştığı için Sultan Abdülaziz tarafından uzaklaştırıldığını yazmıştık.

Namık Kemal mason locası kararıyla Sultan Murat'ın oğluna hoca olur. Mason locaları her ihtimale karşın ünlü Türkçümüz (!) Ziya Paşa'yı da Velihaht Murat'a hoca yaparlar.

Namık Kemal Osmanlı Devleti'nin Velihahtı Murat Efendi'nin oğlu Selahatin Efendi'ye edebiyat hocası olmuştu.¹⁷¹ Ziya Paşa da Velihaht Murat Efendi'nin hocası olur. Amaç Velihaht Masonik fikirleri aşılmasıdır.¹⁷²

Carbonari örgütlenmesi

İtalya'daki Carbonari cemiyeti üyelerinden ve aynı zamanda Mason olan Dr. Kapolyon (Kapoleone) İstanbul'a getirtilerek çeşitli referanslar sonucunda Velihaht özel doktor yapılır. Bu isimlerin tavsiyesiyle Velihaht Murat Mason olur.¹⁷³

İtalya'da 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Carbonari Cemiyeti, Yahudilik ve Masonlukla bağlantılıydı. Esas amacı kiliseyi yıkmak ve din aleyhtarı bir düzen kurmaktı. Carbonari Cemiyeti Milano, Londra ve Berlin'de bulunan bazı Yahudi bankacılardan büyük mali destek gördü.

170 Namık Kemal, Türk solunun tanınmış isimleri Nazım Hikmet, Abidin Dino, Zeki Başıntar, Sabahattin Ali, Rasih Nuri İleri gibi isimlerin yanısıra Ali Fuat Cebesoy'un da akrabasıdır. Bu akrabalık ilişkilerin tamamı için bkz: Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2008.

171 Ali Ekrem Bolayır, Namık Kemal, s. 46-47.

172 Kemalettin Apak, Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi, s. 25.

173 Ziya Şakir, Çırağan Sarayı'nda 28 Sene 5. Murat'ın Hayatı, s. 57.

Masonlar, Fransız İhtilali'nin tesirleriyle ortaya çıkan İtalyan İhtilaline aktif destek vermişlerdi. İhtilal fikirlerinin liderliğini yapan Mason teşkilatı Carboranilere para yardımında da bulunmuştu. ¹⁷⁴

Carbonarilerin teşkilatlanma yöntemi çok ilginçti ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde kurulacak olan bütün yıkıcı gizli teşekküller bu örgütlenme yöntemini kullanacaktı.

Bu örgütlenme sistemini ilk kez “Kuleli Vakası” adı verilen ve padişahı yıkmaya yönelik bir eylemde görüyoruz. 1859 yılında bu cemiyetin varlığı öğrenilmiş ve 13 Eylül günü, cemiyetin 41 üyesi tutuklanarak Kuleli Kışlası'na hapsedilmiştir. ¹⁷⁵ Bu nedenle Kuleli Vakası olarak anılmaktadır.

Kuleli Vakası'nın planlayıcısı, kimilerine göre “*Şeriatı Tutma Cemiyeti*” kimilerine göre ise “*Fedailer Cemiyeti*” adlı bir örgüttü. Bu cemiyetin ne zaman kurulduğunu bilen yoktur. Üyeleri yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, medrese öğrencileri, bir şeyh, bir müftü bir hoca, padişahı devirme amacı gerçekleşirse, katılma vaadinde bulunan daha çok sayıda asker ve sivil kişiler olduğu sanılıyor. ¹⁷⁶

Resmî kayıtlara göre, gizli cemiyetin kurucuları Beyazıt Medresesi'nde oturan Şeyh Ahmet, Ferik Çerkez Hüseyin Paşa, Arnavut Cafer Paşa, Tophane-i Amire Ketebeşi'nden Arif Bey ve İmalat Meclisi Azası'ndan Binbaşı Rasim Bey'dir. ¹⁷⁷ Ebüzziya Tevfik ihtilal örgütünde Şinasi'nin de bulunduğunu yazmaktadır. ¹⁷⁸

“*Cemiyete girme usulü, o devirlerde yabancı memleketlerde ve bilhassa İtalya'da, devlete karşı mücadele için kurulmuş cemiyetlerce de kabul edilmiş olan bazı usullere benzemektedir.*” ¹⁷⁹

O zamanlar çözülemeyen bu teşkilatlanma Carbonari örgütlenmesidir. Ve o günlerde bilinmeyen çok ilginç propaganda yöntemleri kullanılmaktadırlar:

174 Max Isaac Dimont, *Jewis God and History*, s. 304.

175 Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, s. 316-317.

176 Edouard Engelhardt, *Tanzimat*, s. 106.

177 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 6, s. 96.

178 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 13.

179 Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, s. 31.

“Kurucular taraftar kazanmak için, Cemiyetin şeriat için çalışmakta olduğu, ulema ile vükelâdan pek çok üyesi bulunduğu yolunda camilerde vaazlar vermekte ve o döneme göre modern muhabere araçlarından (matbaa bildirimleri, gazete) yararlanarak, halkı yönetim aleyhine kışkırtmakta ve propagandalarına devam etmekteydiler.¹⁸⁰

Carbonari örgütlenmesinde örgüt elemanları kesirli sayılarla kodlanıyordu. Her hücreye ve her hücredeki her üyeye birer sayı verilmekteydi. Böyle hücre numarası kesirin bölünen sayısını, üye numarası da bölen sayısını meydana getirmekteydi. Örnek olarak, yedinci hücrenin dördüncü üyesi 7/4 olarak bilinmekteydi. Kurucu üye 1/1 numaralı üyeydi.¹⁸¹

Carbonariliğin en büyük önemi, gençliği bir siyasal güç haline getirmesiydi. Hem Avrupa’da hem Türkiye’de, özellikle eğitilmiş gençliği bu akım harekete geçirdi. Jeune Europe - Jeune Turc gibi akımları bu hareket başlattı. Avrupa’da bastırılan bu hareketlerin önderlerinden bazıları Türkiye’ye kaçtı. Bu gelenler İstanbul’dakileri devşirdiler. İstanbul’da Courier d’Orient adında bir gazete çıkartmaya başladılar.

Yukarıda yazmıştık; 1869 yılında Mustafa Celalettin (Konstantiny Borzecki)’in Fransızca kaleme aldığı Eski ve Yeni Türkler “*Les Turcs Anciens et Modernes*” adlı eseri İstanbul’da Courier d’Orient Gazetesi Matbaası’nda basılmıştı. Bu matbaada çok sayıda Türkçü eser basıldığını görüyoruz. Ayrıca Şinasi’nin gazete kurmasına da yardımcı olmuşlardı. Tasvir-i Efkâr’ın çıkartılmasında Courier d’Orient Gazetesi’nin sahibi Jean Pietri teknik yardım vermişti.¹⁸²

Avrupa’dan kaçarak Türkiye’ye gelen Carbonari önderlerinden Jean Pietri ile Şinasi’nin Paris’te temas kurduğu biliniyor. Courier d’Orient Gazetesi’ni çıkartan Jean Pietri, hareketin İstanbul’daki önderi durumundadır.

180 Uluğ İğdemir, Yılların İçinden, s. 316-317.

181 İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâp-ı Milliye Dair Hatıram, s. 75.

182 1876’da İstanbul’da yayınlanan gazetelerin ancak 7’si Türkçeydi. Buna karşın 9 Rumca, 9 Ermenice, 7 Fransızca, 3 Bulgarca, 2 İngilizce, 2 İbranice, 1 Almanca ve 1’de Arapçaydı. Bu gazetelerin hepsi ideolojik yayın yapıyordu. Çetin Yetkin, Etik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, c. 2, s. 147.

*“Namık Kemal ve arkadaşları bu sırada İstanbul’da Courrier d’Orient gazetesini çıkartan Jean pietri ile de işbirliği yapıyorlardı. Her iki gazetenin matbaası muhaliflerin toplantı yeri idi.”*¹⁸³

Namık Kemal şöyle anlatıyor: *“Geçen gün Jean Pietri ile meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söyledi. Nihayet meşrutiyetin bizde de yürütülebileceğine beni inandırdı.”*¹⁸⁴

*“Şinasi’yi ikinci defa Paris’e gönderen isim, bu Jean Pietri’dir. Namık Kemal ile Şinasi arasında geçen yazışmalara da yine Pietri aracılık etmiştir.”*¹⁸⁵

Carbonari öğütlenme yöntemi ikinci kez İttifak-ı Hamiyet adı verilen ve yine padişahı yıkmaya yönelik olan cemiyette kullanıldı.¹⁸⁶

Daha sonra Yeni Osmanlılar olarak anılacak olan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti’nin kurucuları; Sağır Ahmetbeyzade Mehmet, Mehmet Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Suphi Paşazade Ayetullah ve Namık Kemal’di.

Cemiyetin ilk toplantısı, Boğaziçi’nde Ahmet Bey Yalısı’nda gerçekleşmiş ve bu toplantıya Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Sağır Ahmet Beyzade Mehmet, Mir’at mecmuası sahibi Refik, Suphi Paşazade Ayetullah Beyler katılmışlardı.¹⁸⁷ Ziya Bey (Paşa), Ali Suavi, Ebüzziya Tevfik gibi isimler de sonradan cemiyete üye oldular. Bu gençlerin ortak özelliği devlet dairelerinde, bu arada Tercüme Odası’nda yetişmiş varlıklı aile çocukları olmalarıydı.¹⁸⁸

Cemiyet üyelerinin hepsi varlıklı ailelere mensup olup yabancı dil bilmekteydiler. Bu gençler arasında paşazade olanlar ve eğitimi ni yurt dışında tamamlayanlar vardı.¹⁸⁹

183 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, s. 60-61.

184 Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, c. 2, s. 87.

185 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, s. 60-61.

186 Carbonari örgütlenmesi daha sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin teşkilatlanmasında kullanıldı. İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâp-ı Milliyeye Dair Hatıram, s. 75 vd.

187 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1909, s. 2; Tank Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, s. 91.

188 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1909, s. 2.

189 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. 7, s. 302; Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 29.

Cemiyetin ikinci toplantısı Belgrat Köyü'nün Valde Bendi'ne bakan ormanlık yerinde yapılmıştır. Ayrıca, cemiyetin çeşitli yerlerde yapmış olduğu gizli toplantılarda üye sayısında çok büyük artışlar olmuştur.¹⁹⁰

Carbonari “Kömürcü” anlamına gelmektedir. Carbonari hareketi İtalyan Büyük Mason Locasının desteğinde çalışmaktaydı. İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti, İtalyan Carbonari hareketinden esinlenmekteydi.¹⁹¹

Bu toplantıya Carbonari örgütlenme sistemi ile ilgili bilgileri getiren kişi Ayetullah Bey'dir (1845-1878).¹⁹²

Ayetullah Bey, ünlü Türkçülerden -daha sonraları 22 sene aralıksız Türk Ocaklarının başkanlığını yapan- Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ağabeyidir.¹⁹³

Hareketin finansını sağlayan Mustafa Fazıl Paşa ile İstanbul'daki Yeni Osmanlılar arasındaki ilişkiyi Courier d'Orient Gazetesi'nin kurucusu Jean Pietri sağlamaktadır.

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin yurt dışına kaçışlarının da Jean Pietri'nin desteği vardır.

Ziya Bey (Paşa) ile Namık Kemal, Courier D'Orient Gazetesi'nin bürosunda Ebüzziya Tevfik ve Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın has adamı ve aynı zamanda bankeri olan Jozef Sakakini ile buluşmuşlardı. Sakakini, burada kendilerine Avrupa'ya kaçmaları için gerekli parayı verir.

Namık Kemal ve Ziya Bey, Courier D'Orient Gazetesi sahibi Fransız gazeteci Jean Pietri'nin de yardımı ile bir gemiye binip İstanbul'dan kaçarlar. İtalya'nın Mesina limanında Ali Suavi'nin de kendilerine katılmasını beklerler. Ali Suavi de Mustafa Fazıl Paşa'nın görevlendirdiği adamlar vasıtasıyla Kastamonu'dan kaçırılmış ve Paris'e gitmek üzere yolcu edilmiştir. Mesina'da buluşan üçlü 30 Mayıs 1867 tarihinde Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'teki konağındadırlar.¹⁹⁴

190 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1909, s. 2. ; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 91.

191 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 279.

192 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 276.

193 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 17.

194 Ulûm, 1870, nr: 15, s. 932.

Ali Suavi'nin kaçışına yardım edenlerden birisi de Simon Deutsch'dur.

Simon Deutsch hakkında da ileride bilgi vereceğiz.

Namık Kemal ve arkadaşları avrupaya kaçınca ihtilalcilerin finansörü Mustafa Fazıl Paşa, neşriyat için bir sandık tesis ederek, 250 bin Frank sermaye koymuştu. O, Yeni Osmanlılar mensuplarının her biri için, farklı derecelerde maaşlar tesis etmişti. Ziya Paşa'ya üç bin, Namık Kemal Bey'le Rıfat Bey'e ikişer bin, Ağah Efendi'yle Suavi'ye bin beşer yüz Frank aylık tesis etmişti.¹⁹⁵

Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın verdiği parayla, İstanbul'da çıkarttığı Muhbir Gazetesi'ni Londra'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına tekrar yayınlamaya başladı.¹⁹⁶

İlk sayı Ali Suavi'nin Babîâli'ye meydan okuması ile başlıyordu: *"Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur yine çıkar."*¹⁹⁷

Namık Kemal bir süre sonra Paris'ten Londra'ya geçerek Ali Suavi'nin Muhbir Gazetesi'nde yazmaya başladı. Fakat Ali Suavi'yle anlaşamayıp Muhbir'den ayrıldı. 1868'de yine Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle Hürriyet adı altında başka bir gazete çıkardı. Ağah Efendi Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nin harf kalıplarını ve basıkı ustalarını Londra'ya götürerek Hürriyet Gazetesi'nin yayınlanmasında önemli rol oynadı.

Mustafa Fazıl Paşa, Muhbir ve Hürriyet gazetelerinin çıkartılması için Ali Suavi ve Namık Kemal'e yüklüce para vermekteydi.¹⁹⁸

Hürriyet Gazetesi'nde Namık Kemal ile birlikte Ziya Paşa da yazı yazıyordu. Bu gazeteler Türkiye'ye yabancı sefaretler ve postalar tarafından sokuluyordu.¹⁹⁹

Mustafa Fazıl Paşa üst düzey bir masondu.²⁰⁰ O tarihlerde dünya Masonlarının ileri gelenlerinden olan İngiltere Veliahtı ve aynı

195 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, s. 43.

196 Muhbir, Avrupa'da yayınlanan ilk Türkçe ve Türk gazetesidir.

197 Muhbir, 31 Ağustos 1867.

198 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4, s. 557.

199 Ali Ekrem Bolayır, Namık Kemal, s. 12.

200 Ebüzziya Tevfik, Farmasonluk, Mecmua-yı Ebüzziya, 18 Cemaziyelahir 1911, s. 68.

zamanda Galler Prensi olan Edward, 1867'de Avrupa seyahatine çıkmış olan Sultan Abdülaziz'le görüşüp, Mustafa Fazıl Paşa'nın affedilip yurda dönmesine izin verilmesini istedi.²⁰¹

Mustafa Fazıl Paşa da Padişahla görüşerek af diledi. Padişah'ın affetmesi ve kendisine makam vaat etmesi üzerine Yeni Osmanlılara yardımı kesen Mustafa Fazıl Paşa derhal İstanbul'a gelir.

Mustafa Fazıl Paşa'ya mevki makam verileceği ümidi doğunca, daha önce Osmanlı hükûmetinin aleyhinde yazmaları için para verdiği Yeni Osmanlılar'a, şimdi de susmaları için para vermeye başladı. Muhtemelen Paşa'ya Muhbir'i ve Hürriyet'i susturması şartıyla bakanlık verilecekti. Paşa'nın susma çağrısına Suavi ile Ziya Bey tepki gösterirken, Namık Kemal kabul eder. Nitekim Namık Kemal, Terakki Gazetesi'nde yayınladığı bir ilanla Hürriyet gazetesini ile ilgisi kalmadığını ilan etmiştir.²⁰² Hürriyet 64. sayıdan itibaren Ziya Bey'in kontrolünde Kâtip Arif imzasıyla çıkmaya başlar. Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'da kendisine herhangi bir görev verilmeden iki yıl oturmuş, 24 Temmuz 1869 tarihinde Meclis-i Ali'ye Memurluğuna (Devlet Bakanlığı) getirilmiştir.²⁰³

Yardım tamamen kesilince Muhbir 50. sayısında (3 Kasım 1868) kapanır. Ali Suavi bir İngiliz bayanla evlenerek Paris'e yerleşmiş, burada kendi el yazısıyla Ulûm adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Adı gazete olmakla beraber Ulûm, aslında ansiklopedik bir dergidir. Her sayısı 64 sayfa olan gazete, el büyüklüğündedir. Daha önce Muhbir ve Hürriyet'in ülkeye sokulmasında zorluklar çıkmıştır. Bu sebepten dolayı Suavi Ulûm'u zarf içersinde gönderilebilecek ebatta çıkartmaktadır.²⁰⁴

Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısını kabul edince Cemiyet, ilk etapta Paşa'nın çağrısına uyanlar ve uymayanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır.

201 Public Record Office "İngiliz Devlet Arşivi" 78/2076 No: 313.

202 Terakki, 14 Ekim 1869.

203 Terakki, 14 Ekim 1869.

204 Ali Suavi ve Ulûm Gazetesi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Hüseyin Çelik, Ali Suavi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler ile İstanbul'dan kaçan Hüseyin Vasfi Paşa Cenevre'de İnkılap adıyla bir başka muhalif gazete çıkartmaya başladılar. Daha sonra bu üçü (Mehmet, Reşat ve Nuri) Prusya ile savaşı Fransız ordusuna gönüllü olarak katıldılar. Dolayısıyla Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler Paris Komünü olaylarını bizzat yaşadılar. Olay şöyle gelişir:

Namık Kemal'in yakın arkadaşları olan Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler Yeni Osmanlılar hareketi dolayısıyla Fransa'da bulundukları zaman, Almanya ile Sedan savaşı başlamıştır. Bu esnada Alman kuvvetleri ilerlemeye başlayınca Fransa'nın savunması nedeniyle yabancıların memleketi terk etmeleri istenmiştir. Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler bu durum üzerine Fransız generallerinden birine müracaat ederek bu savaşta Fransa'nın savunmasına iştirak etmek için orduya katılmak isterler. Böylelikle Yeni Osmanlılar üyesi bu üç genç istikamlarda ve cephelerde Almanya'ya karşı Fransız ordusuyla birlikte savaşa katılırlar.²⁰⁵

Yeni Osmanlılar hareketinin liderlerinden biri Courrier d'Orient Gazetesi'nin kurucusu Jean Pietri (Giampietry), diğeri ise Birinci Enternasyonal içerisinde Karl Marx'ın halefi durumundaki Simon Deutsch'dur.

Yukarıda bahsettiğimiz ünlü Yahudi oryantalistlerden Leon Cahun da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin faal liderlerindendi. Namık Kemal de Paris'te Leon Cahun ile tanıştı. Diğer Yahudi Müşteriklerle de dostluklar kurdu. Namık Kemal'in Leon Cahun'un aracılığı ile tanıştığı kişilerden birisi de Simon Deutsch'du. Simon Deutsch Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin karargâhında çalışıyordu.²⁰⁶

Yeni Osmanlıların tüzüğü 1867 tarihinde Baden Baden şehrinde hazırlandı. Tüzüğün hazırlanmasına Polonyalı ihtilâlcı Wladyslaw Plater ve Avustralyalı sosyalist Doktor Simon Deutsch, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi sıfatıyla katıldılar. Tüzük Tabletles d'un Spectateur gazetesinde yayımlandı.²⁰⁷

205 Serol Teber, Paris Komünü'nde Üç Yurtsever Türk Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler, s. 76.

206 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 280.

207 Le Memorial Diplomatique nr. 25, 1876 s. 403.

Karl Marx hem Yahudi hem de Masonluğun en üst düzeyi olan 33. dereceye yükselmiş bir Masondur.²⁰⁸

Karl Marx'ın başlattığı hareketin liderlerinden olan Simon Deutsch Viyanalı bir Yahudiydi ve İbrani ilahiyatı okumuştur.²⁰⁹

Deutsch, 1848 ihtilaline karıştığı için idama mahkûm olmuş, Paris'e kaçmıştı. Birinci Enternasyonal tarafından Paris'te görevlendirilmiştir. Bu sıfatla Paris Komün devrimine katılmadan ve daha sonra Marx'ın yerine Enternasyonal'in başkanlığına gelmeden 1867'de Cahun'un aracılığı ile Yeni Osmanlılarla tanışmıştı.²¹⁰

Simon Deutsch 1871 Paris Komün olayların nedeniyle ikinci kez idama mahkûm olmuştur. Deutsch, Karl Marx'tan sonra Enternasyonal'a başkan olmuş, daha sonra İstanbul'a gelerek orada ölmüştür.

Leon Cahun, Namık Kemal'e Deutsch'un İstanbul'a gelişini bir mektupla bildirerek "*Eski dostumuz Deutsch için benim yapacağınız her şeyi yapmanızı rica ederim*" der.²¹¹

Emile Aollas, Fransa'da Marxizmin kökleşmesinde rolü olanlardan biriydi. Namık Kemal, Emile Aollas'dan ders almıştı.²¹²

Yukarıda Ayetullah Bey'den de bahsetmiştik:

Suphi Paşazade Ayetullah Bey, daha sonra Yeni Osmanlılar olarak anılacak olan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin kurucularındandı. Cemiyetin toplantısına Carbonari örgütlenme sistemi ile ilgili bilgileri getiren kişi Ayetullah Beydi.²¹³

Ayetullah Bey, Sami Paşa'nın torunu ve Suphi Paşa'nın büyük oğlu, Türk Ocaklarının 22 sene başkanlığını yapmış olan Hamdullah

208 Hikmet Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, s. 238.

209 Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, c. 1, s. 531.

210 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 281.

211 Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, c. 1, s. 531; İbret, Aleksan Sarrafyan tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük gazete (1870-1873). Çıktıktan kısa bir süre sonra kapatıldı. Yayını İbretname-i Âlem adıyla haftalık mizah gazetesi olarak sürdü. 1872'de Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralandı ve Namık Kemal'in yönetimi altında aynı yılın 13 Haziran gününden başlayarak yeniden günlük gazete biçimine döndü. Büyük Larousse, c. 11, s. 5544.

212 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 85.

213 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 276.

Suphi Tanrıöver'in ağabeyidir. Şimdi bakalım Ayetullah Bey, Hamdullah Suphi bey ve Ali Suavi gibi isimlere ihtilal fikirlerini aşıl原因 bir diğer isim kimdir:

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasında Sami ve Suphi Paşa konaklarının ayrı bir önemi vardır. Yeni Osmanlıların kurucularının tamamı tamamen bu iki konağın müdavimleri oldukları gibi, kurucular arasında bulunan Ayetullah Bey (1845-1878), Sami Paşa'nın torunu ve Suphi Paşa'nın büyük oğludur. Bu gençlere ihtilalci fikirleri aşıl原因, Komün ihtilalinden sonra Fransa'dan kaçarak İstanbul'a gelen Fabre idi. İstanbul'a geldikten sonra Hakkı efendi adını alan bu zatı, Sami Paşa himayesine almış, Paşa'nın konağında Fransızca hocası olarak ikamete başlamıştı.²¹⁴

Sami Paşa konağının müdavimleri arasında Ali Suavi'de vardır. Sami Paşa himayesine aldığı Ali Suavi'ye konağında bir oda tahsis etmiş, hatta Ali Suavi Avrupa'ya kaçıp geldikten sonra bile, Sami ve Suphi paşaların konaklarına devam etmiştir.²¹⁵

6. Türkiye'de ilk Sosyalizm tartışmaları

Yukarıda yazmıştık:

Namık Kemal'le birlikte Reşat ve Nuri Beyler de Carbonari öğütlenme yönteminin kullanıldığı İttifak-ı Hamiyet cemiyetinin kurucularındandır:

“Daha sonra Yeni Osmanlılar olarak anıl原因 olan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin kurucuları; Sağır Ahmetbeyzade Mehmet, Mehmet Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Suphi Paşazade Ayetullah ve Namık Kemal'di.

Cemiyetin ilk toplantısı, Boğaziçi'nde Ahmet Bey Yalısı'nda gerçekleşmiş ve bu toplantıya Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Sağır Ahmet Beyzade Mehmet, Mir'at Mecmuası Sahibi Refik, Suphi Paşazade Ayetullah Beyler katılmışlardı.

214 Metin Kayahan Özgöl, Yenişehirli Avni, s. 44.

215 Metin Kayahan Özgöl, Osman Nevres Hayatı ve Eserleri, s. 30,45; Metin Kayahan Özgöl, Hersekli Arif Hikmet, s. 15; Fethi Tevetoğlu, Süleyman Paşa, s. 6-7; Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.240; Hüseyin Çelik, Ali Suavi, s. 5.

Ziya Bey (Paşa), Ali Suavi, Ebüzziya Tevfik gibi isimler de sonradan cemiyete üye oldular. Bu gençlerin ortak özelliği devlet dairelerinde, bu arada Tercüme Odası'nda yetişmiş varlıklı aile çocukları olmalarıydı."

Avrupa'da ve Türkiye'de Enternasyonalislerle yakın ilişkiye giren Namık Kemal ile arkadaşları Reşat ve Nuri Beyler Türkiye'de bu sosyalizmin ilk savunucuları olmuştur. Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğini kesmesiyle Türkiye'ye dönmüş, arkadaşlarını Nuri, Reşat birlikte İbret Gazetesi'ni kiralamıştı. ²¹⁶

Nuri ve Reşat Beylerin Fransız Ordusu saflarında Almanlara karşı savaşa katıldıklarını ve Paris Komünü olaylarında bulunduklarını yukarıda yazmıştık.

Namık Kemal'in yakın arkadaşı Mehmet Kayazade Reşat ²¹⁷ Bey, İbret gazetesinin daha üçüncü sayısında ²¹⁸ Komün taraftarlarını savunmaya başlar.

Mehmet Kayazade Reşat Bey, sosyalizmin eleştirisini yapan bazı gazetelere ve yazarlara kızarak *"Devair-i Belediye Tarafdaranı"* ²¹⁹ başlıklı yazıda şunları yazıyor:

"Burada söylediğini bilmemek ve bilmediğini söylemek illetine müptela olan bazı ukalanın neşriyatına bakarak Paris'in İhtilâl-i Ahirine sebep Devair-i Belediye Tarafdâranını İştirak-i Emval ve İyal (Mülk ve kadın ortaklığı) mezhebine zannolmuş gördüm.

Vakıa Komün maddesinden türemiş olan Komünist kelimesi İştirak-i Emval ve İyal-i fikr-i fasidinde bulunan bir iki bedbahta isim olmuş ise de bunun tamim ile Komün tarafdaranına dahi komünist demek ve komünist ile komünalisti fark edemeyecek kadar

216 Mustafa Nihat Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, s. 31.

217 Kayazade Reşat (İstanbul 1844-İstanbul 1902) Yozgat mutasarrıflarından Kayazade Iskender Bey'in oğlu. Jön türk hareketi içinde yer aldı. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi o da Fransa'ya kaçtı (1869). Birinci Meşrutiyet'in ilanından (1876) sonra Türkiye'ye dönerek çeşitli devlet kademelerinde yöneticilik yaptı. Rumeli Beylerbeyi payesi ile paşalığa yükseldi. Uzun süre Kudüs mutasarrıflığı yaptı (1889-1899) azledilince İstanbul'a döndü. Büyük Larousse, c. 19, s. 9788.

218 İbret, 5 Haziran 1871.

219 Fransızca'da, Halk Meclisi ve Belediye sözcükleri Komün olarak adlandırıldığından ve Paris komünü çalışmalarını belediye binasında sürdürdü için, Osmanlı döneminde komün daha çok belediye olarak anılmıştır.

Fransızca bilmeden Fransa'nın ahvali hakkında beyan-ı mütalaa-ya kalkışmak cehaletten hâsıl olma gayet maskara bir cesarettir."

Basiret Gazetesi'nin 8 Haziran 1871 tarihli nüshasında, Mehmet Kayazade Reşat Bey'in sosyalizmi savunan bu yazısına destek çıkılıyordu:

"Devair-i Belediye serlevhası ile İbret'in üçüncü numarasında-ki bend kemal-i dikkat ve ehemmiyetle okundu. Devair-i Belediye tarafdaranını müdafaa yolunda söylenilen sözler o kadar doğru ve o kadar haklıdır ki..."

*Yazar bundan sonra, komünarlara komünist diye iftira edenlere dönüyor. Uygarlığın ilerlemeleri insanları o derece küçültmüş ve o kadar alçaltmış mıdır ki, hayvanlarda bile ancak ölümle yok olabilecek eşlik sevdası varken, insanların karıkoca aşkı ve aile sevgisi duygusunu kaybettiklerine inanıyorlar."*²²⁰

Reşat Bey bu yazıya İbret Gazetesi'nin 7. sayısında (10 Haziran 1871) kendisi ve İbret gazetesi "*İdare Heyeti*" adına teşekkür eder.

İbret'in bir sonraki sayısında (no. 8) Gazetenin yazarlarından Menapirzade Nuri Bey²²¹, "*Medeniyet*" başlıkla makalesiyle Enternasyonal'i ve Komün'ü şöyle savunuyor:

220 Basiret 8 Haziran 1871; 1869 senesinde, daha sonra "*Basiretçi Ali*" olarak anılacak Ali Bey tarafından yayımlanan Basiret gazetesi, Tanzimat döneminin önemli fikir gazetelerinden bir diğeridir. Ali Suavi'nin de yazılarıyla gazeteye destek verdiği söylenir. 1870'de başlayan Almanya-Fransa arasındaki savaşta, gazetenin sahibi Ali Bey'in gazetesindeki yazılarıyla Almanya'yı desteklemesi sebebiyle, savaş Almanya'nın lehine sonuçlanınca bizzat Bismark tarafından Ali Bey vasıtasıyla Basiret'e, yeni bir baskı makinesi hediye edilmiştir. Bu yeni makine sayesinde Basiret, daha kısa sürede daha fazla baskı yapabilme imkânına kavuşmuş ve Basiret'le birlikte Türk basımcılığı ilk kez rotatif baskı tekniği ile tanışmıştır. Oktay Duran, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayi, s. 86.

221 Menapirzade (Mustafa) Nuri Bey (Maraş 1844-İstanbul 1906): Vezir Gürcü Yusuf Paşa'nın oğlu, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı (1865); Cemiyet kovuşturmayla uğrayınca arkadaşları Mehmet ve Reşat beylerle birlikte Avrupa'ya kaçtı (1867). Yeni Osmanlıların koruyucusu Mustafa Fazıl Paşa'nın para yardımını kabul etmeyen Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler, Cenevre'de İnkılap gazetesini çıkarttılar. Yine üç arkadaş Prusya ordusuna karşı komünçülerin yanında Paris'in savunmasına katıldılar. Nuri Bey, genel af üzerine 1872'de Türkiye'ye döndü. Namık Kemal'in çıkardığı İbret Gazetesi'nde Komün'ü ve Enternasyonal'i savunan yazılar yazdı; Vatan yahut Silistre'nin sahneye konulmasını izleyen olaylar nedeniyle Akkâ'ya sürüldü. 5. Murat'ın tahta çıkması üzerine İstanbul'a döndü. Büyük Larousse, c. 19, s. 9788.

“Enternasyonal namıyla tanınmış olan Cemiyet ki, Avrupa’nın bazı mahallerinde garazen burada ise cehlen asayiş-i umûmîyi ihlâl e çalışan bir heyet bilinmiştir. İşte o cemiyetin maksadı surf medeniyetten murad olunan neticeyi hâsıl etmektir.

Bu cemiyetin maksadının husulünü teşrî için esbapta bazı şiddet göstermesinden korkuluyor. Vâkıa bu suret muhtemeldir. Fakat şimdiye kadar göstermedi, ileride gösterirse kullandığı ve-sait eleştirilir. Lâkin yine maksadını beğenmeye mecburuz.

Bir memlekette şimendiferler, yollar, caddeler, gazlar, tiyatrolar, çalgılı kahveler, bunlar gibi zevk ve ihtiyaca müteallik ne kadar esbabı cami olursa olsun mademki herkes orada çalışma nisbetinde istifadelenmek bakımından mahrumdur, orada kusursuz medeniyetin vücudu nasıl tasavvur olunabilir?”

Avrupa’nın hemen her tarafında amele güruhu yürekler dayanamayacak bir haldedir. Bir fabrikacı mâlik olduğu sermayesi kuvvetiyle birkaç bin kişiyi esir gibi kullanıyor. Gördükleri işin onda birine mukabil olacak derecede bile ücret vermiyor. Öyleyse niçin çalışıyorlar? Ya ne yapsınlar? Ameleden biri ücretin azlığından dolayı bir fabrikayı terk ettiği takdirde başka fabrikaya kabul olunmaması için fabrikacıların ittifakı var.

Ya amele niçin öyle bir ittifak etmiyorlar? Evet, işte Enternasyonal Cemiyeti o ittifakı tavsiye ediyor.”²²²

İbret Gazetesi’nin aynı sayısında (No. 8, 12 Haziran 1871), “ser-muharrir” Namık Kemal de “Reddiye” başlıklı makalesi ile “Devair-i Belediye Tarafdarânı”nı övmektedir:

“Devair-i Belediye tarafdarânı hakkında olan makaleye gelince, İbret’te onların mesleklerinde hakkaniyet ve haklarında vuku bulan isnatlardan beraat-i zimmetlerine dair iki buçuk sütuna kadar delalet gösterilmişti. Far de Bosfor²²³ ise, Mösyü Tier dahi o reyde bulunduğundan mıdır nedir? Yalnız Daire-i Belediye tarafdarasının ihtiyar ettikleri kaide haksız olmadığından bahsediyor. Yalnız bir takım devlet binalarının onlara tabi olanlar tarafından

222 İbret, No. 8, 12 Haziran 1871.

223 İstanbul’da Fransızca yayımlanan Far de Bosfor gazetesinde, İbret’te Komün lehine çıkan yazıları eleştirmekteydi.

yakıldığı erkek ve kadın bir takım petrolcuların itirafıyla müsbet olduğunu söylüyor.

Far de Bosfor’un İstanbul’da çıkan gazetelerden malumat almakta gösterdiği kemale bakılırsa Avrupa’da geçen vakalardan haberdar olmasına pek de emniyet edemiyoruz. Binaenaleyh kendisine şunu ihtar ederiz ki, bahsettiği makalenin muharriri daha versayhların zulüm silahları ile dökülen kanlar sokaklarda akmakta iken Paris’te ²²⁴ idi. Mahkemelerde Devair-i Belediye tarafdarânını itham, müdafaa eden avukatları dinledi. İki tarafın lüzumlu fikirlerini gösteren gazeteleri okudu.

Fransa zabitanı namında olan düşman tarafında gösterdikleri alçaklığın acısını vatan evlatlarından çıkaran yadigârların doğru sözlülükle insafta ne mertebeye vasıl olduklarını layıkıyla gördü. Binaenaleyh bunların hem hasım ve hem hâkim olarak Komünlere yönelik ettikleri ithamlar arasında falan şöyle yapmış, falan bunu itiraf ediyor yollu türettikleri iftiralara inanamaz. Versay’ın hiçbir sahtekarlıktan kaçınmayan casuslarıyla o mimli jezvit güruhu meydanda iken cemiyet-i beşerin ıslahını maksat edinmiş ve bu maksat uğrunda feda-yı canı göze almış olan bu kadar bilim sahibi insana petrolcu sıfatını kullanmak gibi bir yakışsızlığı hiç bir vakit isnat edemez. Yine tekrar ederiz ki, daire-i belediye tarafdarânı tahrip etmek üzere isteselerdi ellerinde bulunan kalaların topları ile iki saat içinde bütün bütün mahvetmeğe muktedir idiler.

Zannımızca halka göre faide her şeyin sahibini bilmektir. Binaenaleyh evvelki bentte o kadar tafsilata girişimiz bu mütalaa-dan ileri geldiğini *Far de Bosfor*’a ihtar ederiz.”

7. Osmanlı Devleti’nin aldığı ilk önlemler

Namık Kemal’in İstanbul’a dönüşünde neşrettiği İbret gazetesi yayımlanmaya başladıktan yalnızca 27 gün sonra dört ay süreyle ²²⁵

224 Yukarda yazmıştık: Reşat ve Nuri Beyler Fransız ordusuna gönüllü yazılarak Paris’in savunmasına katılmışlardı.

225 Büyük Larousse’ye göre, İbret, ilk seferinde 10 Temmuz 1872’de dört ay kapatıldı. İkincisinde ise 5 Nisan 1873’de, 132. sayıda tamamen kapatıldı ve yazarları sürgüne gönderildi. c. 11, s. 5544.

kapatılırken, Basiret Gazetesinin sahibi ve sermuharriri “*Basiretçi Ali Bey*”, dokuz gün boyunca Zaptiye Nazırlığı’nca göz altında tutulup, sorguya çekilmiştir.²²⁶

Elimizde kesin bilgi olmamasına rağmen, iki gazetenin de komüncüleri övmesinden yola çıkarak, olaylara bu yazıların sebep olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu tarihten kısa bir süre sonra Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa (1815-1871), komün fikirlerinin Osmanlı ülkesine girmesinin önlenmesini amaçlayan 25 Temmuz 1871 tarihli “*Emirname-i Sami*”yi²²⁷ yayımlamıştır:

Mehmet Emin Ali Paşa’nın 1871 olayları ve Enternasyonal münâsebetiyle yayınladığı tamim -in sadeleştirdiğimiz hali- şöyle:

“Yüksek malumunuz olduğu üzere şu içinde bulunduğumuz vakit ve zaman medeniyet, eğitim ve teknik ilerleme bakımından, geçmiş zamanlardan ileridedir. Fakat insan toplumunu ayakta tutacak ve yürütecek ahlaka ve manevi bağlara, ne yazık ki, önem verilmiyor. Netice olarak, maddi alandaki ilerlemeye karşılık manevi alanda büyük gerileme göze çarpmaktadır. Bu netice ise vahim sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Amelenin sermayedarlarla birlikte sermaye ve nimetlerden yararlanma hususunda eşitliğini sağlamak için, ortadaki malları bölüşmek ve hükûmeti onlarla ortaklaşa idare etmek gibi muzır fikirler bin sekiz yüz altmış ve altmış bir tarihlerinde meydana çıkmış olup, şu dokuz on sene zarfında habis ruhlar gibi Avrupa’nın her tarafına cereyan etmiş ve yayılmaktadır. Bu zararlı düşüncüyü oluşturanlar Enternasyonal adında büyük bir cemiyet kurmuşlardır. Enternasyonal namı verilmiş ve Londra’da bir merkez ve Amerika’da bulunan New York şehriyle İsviçre’de şubeler kurarak, bunun azalarını ve çevresini ve sermayesini çoğaltmışlardır. Bu karargâh Allahın yarattığı âlemin kanunlarına muhalif vahim düşünceler yaymaktadır.

226 Alpay Kabacalı, Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sanstürü, s. 35-36.

227 Emirname, Osmanlı’da şeyhülislamlık makamı gibi yüksek makamlar ve nezarethanelerden, vali, mutasarrıf gibi mülki ve askeri erkâna yönelik yazılan belgelere denir. Sadrazamlık makamından çıkanlara, emirname-i sami, meşihat (şeyhülislamlık) makamından çıkanlara emirname-i alî, diğerlerine ise tahrirat-ı aliyeye denirdi.

Allah korusun bu düşüncelerin, fikirlerin yayılması, gerçekleşmesi çeşit çeşit envai ihtilaller, çatışmalar doğurur. Komün takımının Paris şehrini giriftar eyledikleri, şehrin şimdiki feci hali, şer cemiyetinin orada işledikleri halen ortada gözlerimizin önündedir. Bu fikirleri ithal etmek, insan toplumunu vahşete sürüklemek, haydutluğu ve eşkiyalığı uygulamak, tertip altına almak demektir. Gerçi burada Avrupa'daki gibi seri tesiri olamayacağı biliniyor ise de, Bu zararlı heyetin fesat sınırlarının Osmanlı Memleketi hudutlarına kadar genişlemeğe çalışması ihtimal haricinde görülmemelidir. Vakıa ahalinin umumî mizacı ve umumî ahlakına bakarak, bu gibi şer fikirlerin bizde seri ve çarçabuk izler bırakamayacağı umulur. Bununla beraber, bunun Osmanlı Devleti içine girmemesini ve yerleşmemesini sağlamak ve bu fesatçı fikre saplananların maksat ve emellerine ulaşmalarına fırsat ve ruhsat bulamamaları için, gerekli tedbirleri almak, icap edenleri yapmak hükûmetin görevidir.

Keyfiyet vilayetlere vesaireye bildirilmiş olduğuna binaen bu konuda devlet tarafını tutanların bile, icap edenlere görevlerine uymayı talimat buyurmasını tavsiyesiyle bu özel tezkere düzenlendi efendim." ²²⁸

Emirnâme-i Sami'nin yayımlanma târihi: 25 Temmuz 1871, Mehmet Emin Âli Paşa'nın ölümü: 18 Eylül 1871'dir. Bu nedenle, emirname bir bakıma Mehmet Emin Ali Paşa'nın vasiyetnamesi olarak da görülmüştür. ²²⁹

Bu emirnamenin en büyük özelliği, Türkiye'deki, sol (sosyalist ve komünist) faaliyetlere dair yayımlanmış en eski resmî vesika olmasıdır.

Konuyu bölmek için Mehmet Emin Ali Paşa hakkındaki bilgileri en sona bıraktık: Mehmet Emin Ali Paşa, Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz saltanatında 5 defa Sadrazamlık makamına getirilmiş, toplam sekiz yıl üç ay dokuz gün sadrazamlık makamında bulunmuştur.

²²⁸ Cemil Meriç, Bir Facianın Hikâyesi, s. 161.

²²⁹ Cemil Meriç, Bir Facianın Hikâyesi, s. 161.

Islahat Fermanı'nı hazırlayarak yürürlüğe koymasıyla hatırlanan Mehmet Emin Ali Paşa, Tanzimat döneminin en önemli devlet adamlarından biridir. Sadrazamlık görevlerinin yanı sıra sekiz kez hariciye nazırlığı (dışişleri bakanlığı) yapan Mehmet Emin Ali Paşa, Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş, 30 Mart 1856 tarihinde Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Antlaşmasına imza atmıştır.

Devlet yönetiminde daima yenilik yanlısı bir politika izleyen Mehmet Emin Ali Paşa, İngiltere ve Fransa taraftarı bir politika izlemesiyle de tanınmaktadır. Mehmet Emin Ali Paşa'nın Avrupa ülkelerine -özellikle Fransa'ya- olan yakınlığı Birinci Enternasyonal hakkında erken bilgi sahibi olmasına ve önlem almasına sebep olarak gösterilebilir.

8. Birinci Enternasyonal'in çöküşü

Karl Marx ve yakın arkadaşı Friedrich Engels 1848 ihtilallerinde gayet aktif olmuşlar, bu ihtilallerin proleter bir devrime dönüşmesine çalışmışlardı. Karl Marx başyapıtı olarak bilinen *Das Kapital*'in birinci cildini 1867'de yayınlamıştır.²³⁰ Engels'le Marx başlangıç-

230 Karl Marx'ın en önemli eseri olarak bilinen *Das Kapital* "*Ekonomi Politîğin Eleştirisi*" olarak orijinal halinde dört cilt olarak tasarlanmıştır. "*Sermayenin Üretim Süreci*" başlığını taşıyan birinci cilt, Karl Marx'ın sağlığında 1867 tarihinde Almanca olarak Hamburg'da basıldı. Karl Marx 14 Mart 1883'te hayatını kaybetmiştir. İkinci ve Üçüncü ciltler ise, yakın dostu ve çalışma arkadaşı Friedrich Engels tarafından notlarının düzenlenmesi sayesinde -ikinci cilt: Sermayenin Dolaşım Süreci: 1885'te, üçüncü cilt: Kapitalist Üretim Süreci 1894'de- yayınlanabilmiştir. "*Artık Değer Teorileri*" adını taşıyan dördüncü cilt: Karl Kautsky tarafından bitirilerek 1905-1910 yılları arasında yayımlandı. Ancak ileriki yıllarda Kautsky ile Lenin'in arası açıldığı için, Kautsky Komünistlerce "*dönek*" ilan edilmiştir. Bunun üzerine, Karl Marx'ın *Das Kapital* eserinin dördüncü cildi de 1954 yılında Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından Kautsky basımından farklı olarak yeniden yayımlanmıştır. Kautsky-Lenin tartışmaları nedeniyle *Das Kapital*'in orijinali dört cilt olarak tasarlandığı halde, *Kapital* denildiği zaman ilk üç cilt aklı gelmektedir. Bir başka ayrıntı ise, İngiliz ekonomisine genel bir bakışla tüm kapitalist ekonomiye eleştirel bir yaklaşımda bulunulan eserin ilk cildini Marx büyük ölçüde değiştirmeyi düşünüyordu. Friedrich Engels, Marx'ın ölümünden sonra üçüncü basımı yapılan *Kapital*'in birinci cildinin önsözüne düştüğü "*Londra, 7 Kasım 1883*" tarihli notta şunları yazıyor: "*Marx, birinci cildin büyük bir kısmını yeniden yazmak, birçok teorik noktayı daha tam formüle etmek, yenilerini katmak, tarihsel ve istatistik malzemesi en son bilgilerle tamamlamak istiyordu. Ama, sağlık durumunun bozulma-*

tan itibaren işçileri bir milletlerarası teşekkülde birleştirmeye çalışmışlardı. Bu suretle milletlerarası proletaryayı organize etmek suretiyle komünist ihtilaline gitmeyi düşünmüşler ve bu amaçla Marx ve Engels'in çabasıyla 1864'de ilk defa olarak İngiltere'de Birinci Enternasyonal adını verdiğimiz bir "*Milletlerarası İşçi Federasyonu*" kurulmuştur.²³¹

Karl Marx'ın ortaya koyduğu bu yeni bilimsel sentezden sonra sosyalizm "*işçi sınıfının nesnesi ve işçi sınıfı da politika biliminin başlıca konularından biri durumuna geldi.*" İşçi sınıfı ve sosyalizm Marx'tan sonra daha farklı bir veçheye bürünmüştür. Bu yüzden modern işçi sınıfının Marx'ın eseri olduğu yönünde ciddi bir kanaat mevcuttur.²³²

Bilimsel Sosyalizm sözcüğü ilk kez Friedrich Engels (1820-1895) tarafından, Karl Marx'ın öncülük ettiği kuramsal teoriyi tanımlamak için telaffuz edilmiştir.

Friedrich Engels, "*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*" adlı eserinde üç ayrı kaynaktan beslenen bilimsel sosyalizm tanımlamasını yapar. Bu tanımlamada ütöpik sosyalizmlerden bilimsel sosyalizmi ayırır.

Bilimsel sosyalizm endüstri devrimi çağında inşa edilen Batı kaynaklı bir teoridir. Bu teorinin bir ayağını Alman felsefesi, diğerini İngiliz ekonomik politığı, üçüncü ayağını ise Fransız devrimciliği oluşturmaktadır. Karl Marks'ın genç Hegelcilerle yaptığı felsefi tartışmalar ve Hegelci diyalektiğin ayakları üstüne oturtulması olarak tanımladığı "*Diyalektik Materyalizm*" ve "*Tarihi Materyalizm*" kavramları esas olarak klasik Alman felsefesinin aşılmasına dayanmaktadır.

sı ve ikinci cildin baskıya hazırlanması gibi ivedi zorunluluklar, onu bu düşünceden caymak zorunda bıraktı. Yalnızca en gerekli değişiklikler yapılacak, Fransızca baskıda (Le Capital, par Karl Marx, Paris, Lachâtre 1873) zaten bulunan ekler konulacaktı." Karl Marx, Capital, A Critical Analysis of Capitalist Production, Volume 1, s. 32.

231 Birinci ve İkinci Enternasyonaller hakkında geniş bilgi için bakınız: Franz Borke-nau, World Communism, A History of the Communist International; James W. Hulse, The Forming of the Communist International.

232 Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi, s. 552.

En çok Fransız düşünürleri arasında gelişen ütopyacı sosyalistliğin ortaya koyduğu bu fikirleri, İngiliz klasik iktisat biliminin ve Alman tarih felsefesinin yardımıyla Karl Marx bir sistem içinde bütünlemiştir.

Friedrich Engels'e göre; "*tarihsel maddecilik*" ve "*diyalektik materyalizm*" teorisine dayanan bilimsel sosyalizm, üretim araçları üzerinde kamunun mülkiyetini savunmakta ve tarihsel olarak kapitalizmden sonra kaçınılmaz olarak sosyalizmin geleceğini iddia etmektedir. Bu iddiaya göre, özel mülkiyetin kalkması, toplum ilerlemesi için temel şarttır. Bilimsel sosyalizm, toplumsal gelişmenin objektif yasalarının bilinip tanınmasına dayanan bir düzen olup insanlığın en mutlu merhalesi olan komünizme geçişin son aşamasını temsil etmektedir. ²³³

Karl Marx, İngiltere'de Endüstri Devrimi, Fransa'da siyasal devrim, Almanya'da felsefe devrimleriyle çağdaş olmasının verdiği tecrübeyle, bütün devrimlerin sentezini çıkarmaya çalışmıştır. ²³⁴

Marx'ı çağdaşı olduğu diğer düşünürlerden ayıran en önemli özelliği de Fransız sosyalizmi ve İngiliz ekonomi bilgisini Alman felsefesi ile aynı düzlemde buluşturabilmesidir. Marx'ın bu sentezlemesini, "*bu sistemlerin gerisinde yatanlara, çağdaş toplumun doğuşuna ve işleyişine inmek*" şeklinde değerlendirenler de mevcuttur. ²³⁵

Marksist doktrinin esasında Alman materyalist felsefesi, İngiliz siyasi iktisatı ve Fransız utopik sosyalizmi geniş ölçüde işlenmiştir. Ancak bunların hiçbirinin ihtilalci bir ruhu ve esası yoktur. ²³⁶

Karl Marx doktrinini kurgularken, ilk unsurları ta Makavel'e (Makavel, Floransa Tarihi) kadar çıkan materyalist tarih felsefesini ele almıştır. ²³⁷ Karl Marx tarihsel materyalizmi, "*Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı*" adlı eserinin önsözünde şöyle özetliyordu: "*in-*

233 Friedrich Engels, Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Passim.

234 Mete Tunçay, "Karl Marx ve Friedrich Engels", Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi-1, s. 138-139.

235 George George Lichteim, Sosyalizmin Kökeni (The Origins of Socialism), s. 270.

236 Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 291.

237 Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 291.

sanların varlığını belirleyen, onların bilinci değil, tersine onların bilincini belirleyen onların toplumsal varlığıdır”.

Önce diyalektikten başlayalım:

Diyalektik ilkçağlardan beri çok değişik manalarda kullanılmıştır. İslamiyette “İlm-i Cedel” olarak bilinmektedir.

Bu kelime bazen bir akıl yürütmenin, bir muhakeme tarzının kuvvetini, bir ispatın doğruluğunu ifade için kullanılır.

Heraklit’e göre gerçek hiçbir zaman yerinde durmaz, daima değişken ve hareketlidir. Bunun için bir nehirde iki defa yıkanılmaz. Bu devamlı oluş ve değişmeye karşılık değişmeyen tek bir şey var: Gerçeğin daima değişmekte olduğunu söyleyen kanunun ta kendisi.

Bu düşünceden hareket eden Hegel’e göre, ruhumuz teşebbüslerinde mantık kaidelerine uymaz. Düşünce varlıktan, cevherden başka olana geçer. Fikrin yürümesi için çelişmeye ihtiyaç vardır. Hegel özdeş olanla başka olanı birleştirirken ayrı ve çelişik olanların sentezine gider ve bu senteze “*diyalektik*” adını verir. Ona göre diyalektiğin gerçekleşmesi çelişme prensibine dayanır. Tez ile antitezin karşılaşması sentezle sona ereceği ve her sentez yeniden bir sentez haline gelerek kendi antitezini meydana getireceği için diyalektik sonsuzca devam eder. Bu ilerleyiş, çelişmelerin çatışması, sentezle aşılması, sadece zihinde değil eşyada yani varlıklarda da devam etmektedir. Bu bakımdan düşünce gerçek diyalektiği aksettiren bir aynadır.

Hegel’in bu metodunu, Marx iktisat araştırmalarından ve sermaye birikimine ait tetkiklerinden sonra ulaştığı sınıf mücadelesi fikrini izah için kullanıyor. Hegel’in idealist felsefe için icat ettiği metottan maddeci bir felsefeyi ispat için yararlanıyordu.²³⁸

Karl Marx, Hegel’in diyalektiğini ters çevirerek aldığı gibi, kendi siyasi felsefesinin izahında Darwinizme de oldukça önemli bir yer vermiştir.

Friedrich Engels, Charles Darwin hakkında şunları söylüyor:

*“Tabiat metafizik olarak değil, diyalektik olarak işlemektedir. Bununla ilgili olarak herkesten önce Charles Darwin’in adı anılmalıdır.”*²³⁹

238 Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, s. 50-59.

239 Friedrich Engels, Utopik Sosyalizm, Bilimsel Sosyalizm, s. 85.

Karl Marx, Lasalle'a 16 Ocak 1861 tarihinde yazdığı mektupta Darwinizmin kendi fikir sistemi için önemini şu sözlerle anlatıyor:

*“Darwin’in yapısı devasa bir yapıttır. Tarihteki sınıf mücadelesinin doğa bilimleri açısından esasını oluşturuyor.”*²⁴⁰

Marksizm

Marksizmin temel kuramı sınıflar savaşı kuramıdır. Kullandığı yöntem *“Diyalektik Materyalizm”* olarak adlandırılır. Marx, Hegel’den aldığı ancak kendi deyiimiyle Hegel’de başaşağı duran diyalektik yöntemi ayakları üstüne oturtturarak *“idealist”* değil *“materyalist”* felsefe için kullanmıştır.

Diyalektik yöntem ile toplumu ve doğayı inceleyen Marx, tümevarım yöntemiyle tetkik ettiği tarihsel gerçekliği *“tarihsel materyalizm kuramı”* ile ortaya koyar. Tarihsel gelişmeyi dört ana başlık altında özetleyen Karl Marx toplumun ilk aşamasını *“ilkel komünal”* olarak tanımlamıştır. İlkel komünal toplumda devlet henüz var olmamıştır. Karl Marx üretimin gelişmesi ile birlikte üretici güçlerin, ürün fazlası ortaya koyduğunu ve toplumsal olarak üretilen bu ürüne güce dayalı bir el koymanın başlaması ile toplumda devletin ilk şeklinin belirdiğini ifade eder. Marksizme göre devlet egemen sınıfın baskı aracıdır.

Marksizm genel olarak ilkel komünal toplumdan sonra köleci toplumun ortaya çıktığını köleci toplumun yıkılmasından feodal toplumun doğduğunu, feodal toplumdan sonraki aşamasının da kapitalist toplum aşaması olduğunu ifade eder. Kapitalist toplum ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı artık toplumun devrimci dinamiğidir ve *“zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmaması”* nedeniyle kapitalist düzeni ortadan kaldırarak komünizme yani sınıfsız topluma giden yolu açacak olan biricik sınıftır. Karl Marx kapitalizmin son sınıflı toplu olduğu ve burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaz çelişki sonucu yıkılacağı öngörüsünde bulunur.

Karl Marx’a göre asıl gerçeklik *“madde”* olduğu için, bu değişkenlik kalıcı olmayıp daima değişkendir. Bu değişkenliği dolayısıyla

240 Karl Marks-Friedrich Engels, Seçme Yapıtlar, c. 2. s. 126.

la madde, diyalektik adımlarla ilerleyerek (Mekanik değil), değişerek bütün varlıkları varlığa getirir, yani var eder. Maddenin diyalektik hareketi sırasında, madde atomdan moleküle, ondan canlı hücreye, bitkiye, ondan hayvana, hayvandan insana, ondan cemiyete doğru bir ilerleme ve gelişme gösterir, aynı zamanda mükemmelleşir. Bu ilerleme esnasında canlılar, şuur, insan, cemiyet ve tarih maddenin mahsulleri olarak meydana gelir. Bu ilerleme ve değişme atlama ve sıçramalarla yani devrim (ihtilal)lerle, devlete başkaldırarak olur. Her şey gibi devlet de değişeceğine göre isyan edip onu yıkmak lazımdır...

Marx'a göre hür olmak, cemiyetin feodal ve kapitalist düzeni aşarak komünist düzene varacağını zaruri olarak kabul etmek ve buna boyun eğmektir. Bu yüzden bir an önce bunu hızlandırmak ve şiddet hareketleri ile son idare şeklini tahakkuk ettirmek lazımdır. Marksist bir toplumda madde dokunulmazlık kazanmış, insan maddenin emrine verilmiştir. Dolayısıyla bu putu devletin inhisarına verip pratikte parti diktatörlüğüne döndürmüştür.²⁴¹

Karl Marx kapitalist devleti yıktıktan sonra "*proleterya diktatörlüğü*" adı altında bir geçiş devrinin başlayacağını ilan eder ki, işte burada Birinci Enternasyonal içerisindeki anarşistlerle-marksistler arasında derin görüş ayrılıkları doğmaktadır:

Kapitalist burjuva döneminde, egemen sınıf üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutmaktadır. Proleter sınıf ise, üretim araçlarına sahip olmamak ve yalnız emeğiyle geçinmek, özelliklerine göre tanımlanır. Kapitalist üretim koşulları, işçinin oluşturduğu "*artı değer*"ın en çoğa çıkarılması ve böylelikle özel girişimcilerin -sömürü yolundan- daha da zenginleştirilmesi esasına uygun olarak kurulmuştur. Bu çatışma sonucunda, proleterya bir yandan sayıca çoğalacak, bir yandan da üretimden aldığı pay gitgide azalacaktır. Kapitalistler ise, tam tersine, -tekeller kurarak- sayıca azalacaklar ve paylarını arttıracaklardır. Böylelikle, büyük bir çoğunluğun küçük bir azınlığa karşı siyasal savaşının koşulları tamamlana-

241 Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, s. 162.

cak ve üretim araçları üstündeki mülkiyetin topluma devrim yoluyla mâledilmesi, sosyalizmin zaferini gerçekleştirecektir.

Marksist teoride, sosyalizm dönemi bir sınıf diktatörlüğüdür. Kapitalist burjuvazinin baştaki yerini alacak olan sosyalist proleterler, devlet iktidarını kullanarak, sınıf farklarının maddî temellerini ortadan kaldırmak suretiyle “*iyi toplum*”a geçişin koşullarını hazırlayacaklardır. İyi toplum, dünyadaki her şeyin “*herkesten yeteneğine göre ve herkese gereksinimine göre*” paylaştırılacağı, her insanın başka insanlardan ve hattâ kendi emeğinin ürünlerinden yabancılaşmasının sona ereceği (alienation sorununun çözüleceği) bir dönemdir ki, bunun teknik adına “*komünizm*” denir.²⁴²

Ütopyacı sosyalistlerden Proudhon’un öncülük ettiği ve özellikle Bakunin’in geliştirip bir hareket halinde teşkilatlandığı Anarşistler de Birinci Enternasyonal içindeydiler. Anarşistler proletarya diktatörlüğü dönemine karşı çıkmaktaydılar:

*“Madem ki, devlet -hangi sınıfın elinde olursa olsun- bir baskı aracıdır, kötüdür; o halde onu semirtmekle ortadan kaldırılmasına nasıl yaklaşılabılır? Burjuvazinin iktidarına karşı baş kaldırıldığı andan itibaren, devletin yok edilmesine girilmelidir.”*²⁴³

Karl Marx kendi sistemini kurarken, Alman Ludwig Andreas Feuerbach ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel’den büyük ölçüde yararlanmıştı. Hegel siyasî felsefesi itibari ile bir otoriteye taraftardır. Marksist sistemin otoriteye dayanan kısmı Marx tarafından bilhassa Hegel’den alınmıştır. Fakat ekonomik düşünce sisteminde Feuerbach, Marx’ı büyük ölçü etkilemiştir. Dolayısıyla, Marksist sistemde siyasî otorite hâkimdir. Buna karşılık Mihail Bakunin bir anarşisttir ve bir anarşist olarak da her türlü otoritenin karşısındadır. Ona göre her örgüt insan hürriyetine indirilmiş bir darbedir. Onun için devletin de şiddetle aleyhindedir. Bir siyasal örgüt olarak devlet insan hürriyetini kısıtlamaktadır. Bu yüzden devlet ortadan kaldırılmalıdır.²⁴⁴

242 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar-1, s. 18-19.

243 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar-1, s. 19.

244 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 15-16.

Birinci Enternasyonal bu nedenle uzun ömürlü olmamıştır. Çünkü Karl Marx ve Mihail Aleksandrovich Bakunin (1814-1876) şiddetli bir fikir mücadelesine girmişlerdir.

Bakunin son derece zeki, dinamik ve ateşli bir insandı. Karl Marx, Bakunin ile mücadelesinde Enternasyonalin parçalanacağını görünce, 1872’de Lahey kongresinde Bakunin’i Enternasyondan attı. Fakat bu olay, denebilir ki, Enternasyonalin de sonunu getirmiştir. Çünkü Karl Marx Enternasyonalı Bakunin’in nüfuzundan kurtarmak için Enternasyonalin merkezini Amerika’da Filadelfiya’ya taşıdı. Enternasyonal Amerika’ya taşınmakla Avrupa politikasıyla istemez bağlarını kesmiş oluyordu. Bunun için de 1872 Lahey kongresi Enternasyonalin sonu olarak kabul edilir. 1876 Filadelfiya kongresinde Enternasyonal kendi kendisini fesh etti.²⁴⁵

Marks ve Engels demokrasi üzerine pek kafa yormadıkları için çok teorik hatalar yapmışlardı.²⁴⁶

9. Abdülaziz darbesinde ihtilalciler

1870’li yıllarda Avrupa’da Fransa-Prusya savaşı yaşanırken, Doğu’da Rus Çarlığı Osmanlı Devleti’ne saldırmak için son hazırlıklarını yapmaktaydı. Kırım Savaşı’ndan (4 Ekim 1853-30 Mart 1856) yenik çıkan Rusya, Avrupa’nın kendi içerisinde problemlerle uğraştığını bildiğinden Osmanlı Devleti’ne baskın için fırsat kolluyordu.

Rus Çarlığı’nın saldırı için fırsat kolladığının farkında olan Sultan Abdülaziz, orduyu ve donanmayı alabildiğince kuvvetlendirme çabasına girmişti.

Şinasi ve Namık Kemal ile şürekâsının tahtan indirmeye çalıştıkları Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz Han, kardeşi Sultan Abdülmecit’in ölümünden sonra tahta çıkmış, tahtta kaldığı süre içerisinde en çok üzerinde çalıştığı konu ordu ve donanmanın modernizasyonu olmuştur.

Sultan Abdülaziz askerlik alanı dışında da zamanına göre çok büyük sayılabilecek projeleri hayata geçirdi. 1862’de yeni askerî

²⁴⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 15-16.

²⁴⁶ Halil Berktaş, Weimar Cumhuriyeti, s. 86.

elbiseler kabul edildi. 1863'de ilk posta pulu kullanıldı. 1869'da Süveyş Kanalı açıldı. 1871'de İstanbul'da tramvay işletilmeğe başlandı. 1875'de dünyanın ikinci yeraltı tüneli olan 575 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğindeki Galata Tüneli ²⁴⁷ yapıldı. Aynı yıl Askeri Rüştîye Okulları açıldı. 1864'da Osmanlı Bankası kuruldu. 1863'de sahillere deniz feneri konuldu ve Devlet Şurası (Danıştay) kuruldu. 1867'de Sultani Mektepleri (liseler) açıldı. 1868'de Sanayi Mektepleri açıldı.

1869'da Fransa İmparatoriçesi İstanbul'u ziyaret etti. 1870'de Avusturya İmparatoru, Sultan Abdülaziz'i ziyarete geldi. 1870 de Şark Demir Yolları yapıldı. 1870'de Tıbbiye-i Mülkiye açıldı. Aynı yıl Orman ve Maden Mektepleri açıldı ve üniversitenin Beyazıt Meydanı'na açılan giriş kapısı yapıldı. 1871'de itfaiye alayı teşkil edildi. 1872'de Daruşşafaka Lisesi açıldı. 1873'da İran Şahı, Sultan Abdülaziz'i ziyarete geldi ve İzmit demir yolu yapıldı. ²⁴⁸

Abdülaziz dış politika açısında yeni ve ciddi arayışlar peşindeydi. Sık sık ülke içi ve ülke dışında temaslarda bulundu, geziler düzenledi. Yavuz Sultan Selim'den sonra Mısır'ı ziyaret eden ilk ve tek Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz'dir: Zeki, anlayışlı ve dünya siyasetine vakıf olduğu için saltanatının ikinci yılında (1863) Mısır'ı ziyaret etti. Kalabalık bir heyetle beraber, Mısır'a yapılan bu gezi çok gösterişli oldu. Sultan'a halk çılgınca sevgi gösterilerinde bulundu. Sultan Abdülaziz, Kahire'yi at üstünde dolaştı. Bu seyahat Mısır halkının Hilafet makamına olan bağlılığının güçlenmesini sağladı. ²⁴⁹

Abdülaziz eyaletlerin yanı sıra Batı Avrupa'ya ziyaretler yapan ilk ve tek padişahdır. 1867 yılında Paris'te açılan büyük bir sanat sergisine 3. Napolyon'un daveti üzerine katılan Abdülaziz, sergiden sonra imparator ile temaslarda bulunmuş, İngiltere, Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan gezilerinden sonra da geri dönmüştür. Seyahatinde İngiltere Kraliçesi Victoria, Belçika Kralı 2.

247 1863'te Londra'da hizmete giren yeraltı toplu taşıma sistemlerinden sonra inşa edilen dünyanın en eski 2. yeraltı toplu taşıma sistemidir.

248 Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, c. 12, s. 49.

249 Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, c. 12, s. 59.

Leopold, Prusya Kralı I. Wilhelm, Avusturya-Macaristan İmparatoru François-Josef ve Romanya Prensi 1. Karol ile görüşmüştür.

Abdülaziz Avrupa yolculuğuna, 9 yaşındaki oğlu Yusuf İzzettin Efendi ile, geleceğin padişahları 5. Murat ve 2. Abdülhamit'i de birlikte götürmüştü. Gezisinde İngiliz Kraliyet donanmasını da inceledi, Avrupa'daki tren yollarını gördü. İngiltere tersanelerine zırhlı siparişleri verdi. Döner dönmez demiryolu yapımına girişti. 1873 yılında Osmanlı topraklarında ilk tren işlemeye başladı. Tren Haydarpaşa'dan 80 kilometre uzaklıktaki İzmit'e gidebiliyordu. Demiryolunu Fransızlar yapmıştı. Ayrıca Marmara'nın güney kıyısındaki Mudanya'dan Bursa'ya bir hat çekmişlerdi.

1872'de Wilhelm von Pressel adındaki bir Alman mühendisi Babiâli'ye on yıllık bir master planı sundu. Bu planda İzmit hattının Ankara'ya oradan da Basra Körfezi'ne kadar uzatılması ele alınıyordu.²⁵⁰

Abdülaziz'in üzerinde durduğu en mühim mesele ordu ve donanmanın yeniden tanzim edilmesi, yeni usullere göre tekâmül ettirilmesi idi. Bu sayede Osmanlı Donanması, dünyanın sayılı donanmalarından birisi oldu. Nizamiye, ihtiyat, redif ve müstahfız adlarından askeri kuvvetler hazırlandı. Bu kuvvetlerin top ve tüfek ihtiyaçları için modern tesisler kurdurdu.²⁵¹

Sadece nizamiye askerlerinin kadrosu ilk ihtiyatları ile tam kadrolu 350 bin kişiyi bulmuştu.²⁵²

Abdülaziz çok kısa süre içerisinde Osmanlı ordusunu 700 bin kişiyi aşkın bir duruma getirdi. Ayrıca 25'in üzerinde zırhlı savaş gemisi yaptırarak Türk donanmasını İngiltere'den sonra dünyanın ikinci deniz gücü seviyesine çıkarttı.²⁵³

250 Abdülaziz öldüğünde doğu hattı pek az ilerleyebildi. Ayrıca İstanbul'dan başlayan raylar Edirne ve Filibe'ye kadar gidiyor, Edirne'den bir çatal ayrılıp güneye, Ege'nin kuzey kıyısındaki Dedeağaç'a varıyordu. Alan Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, s. 219.

251 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, c. 12, s. 49.

252 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, s. 38.

253 Bereketzade İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mazi*, s. 178-179. Erik Jan Zürcher'e göre Osmanlı donanması o tarihlerde dünyadaki üçüncü büyük donanmadır. (Erik Jan Zürcher, *Turkey, A Modern History*, s. 89) 1874 tarihli bir İngiliz gizli belgesinde

Sultan ordusunu en yeni silahlarla ıslah yoluna gitmişti. Amerika'dan ilk seferde 39 bin adet Wichester tüfeği satın almıştı. ²⁵⁴ 1869 yılında, Amerika'dan 600 bin Martin tüfeği ile 114 bin Springfield tüfeği daha satın aldı. ²⁵⁵ Her silahı dışardan getirmekten ziyade memlekette imal cihetine gidildi. Tersane ve tophane fabrikaları, devrin Avrupa'daki benzerleri ile ölçülecek bir mükemmeliyette ihya olundu. ²⁵⁶

İngiltere büyükelçisi Osmanlı Sadrazamına şunları söylüyordu: *“Bu kadar büyük donanmayı ne yapacaksınız? Rusya'ya karşı ise fazladır. Rus donanmasından birkaç defa üstün bir donanma meydana getirdiniz. İngiltere'ye karşı ise İngiliz donanmasına yetişmeniz imkân haricindedir.”*

Sadrazam'ın cevabı: *“Zat-ı Şahane'nin arzuları bu istikamettedir.”* ²⁵⁷

Abdülaziz içki ve tütün kullanmazdı. Sürekli olarak deniz ve kara manevralarına katılıyordu. İki oğlunu da orduya kaydettirmişti. Büyük oğlu Şehzade Yusuf İzzettin kara ordusunda başçavuş rütbesini tamamlayarak teğmen olmuştu. Küçük oğlu Mahmut Cemalettin bahriyeye girmiş, ağabeyi gibi başçavuş rütbesini tamamlayarak teğmen olmuştu. ²⁵⁸

Donanmayı tamamen değiştirdi, yenileştirdi, zırhlı hale getirdi, birkaç misli kuvvetlendirdi. Tersaneler, askeri fabrikalar yapıldı. İstanbul tersaneleri zırhlı gemi üretecek kapasiteye geldi. Tophane'de modern toplar dökülebiliyordu. 25 Zırhlı savaş gemisi, 50 bin deniz askeri, 700 bin kara askeri savaşa hazırды. ²⁵⁹

de Osmanlı Donanması Avrupa'nın üçüncü büyük donanması olarak gösterilmektedir. (Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 35) 1875 yılında Türk donanmasında 816 top taşıyan 25 zırhlı ve 173 yardımcı gemi vardı. Türk bahriyesinde 50.000 asker, 700 subay, 208 yüksek rütbeli subay, 11 tümamiral, 6 koramiral ve üç oramiral vardı.

254 Haluk Şehsuvaroğlu, Sultan Aziz, s. 29.

255 Cemal Kutay, Türk Milli Mücadelesi'nde Amerika, s. 19.

256 Haluk Şehsuvaroğlu, Sultan Aziz, s. 29.

257 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 52.

258 Ceride-i Havadis, 7 Mayıs 1863.

259 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 55.

Sultan Abdülaziz eninde sonunda Rusya ile bir savaş çıkacağını, Kırım Harbi'nde yenilen Rusya'nın bunun intikamını almak isteyeceğini biliyordu. Müttefiksiz bir Türkiye Rusya'yı yenmek zorundaydı. 1875'li yıllara gelindiğinde Türkiye, Rusya'ya toprak kaptırmayacak, tek başına Rus ordusunu püskürtebilecek durumaydı.²⁶⁰

Abdülaziz hilafet kudretini Kızıl Deniz'de, Afrika'da ve Hindistan'da hissettirmeye başlamıştı. Hindistan'daki Müslüman topluluklarda İstanbul'dan gönderilmiş *"Hocaefendilere"* sık sık rastlanması İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu. İngiltere'nin diğer başbelası da Rusya'dır.

1860 yıllarına doğru, Rusların Asya'da yayılmaları, İngilizleri ürkütecek derecede hızını arttırmıştı. Osmanlı Devleti'nin aleyhine, asırlardan beri süregelen *"işgalci Rus dış politikası"* 19. yüzyılın ortalarında, Batı Avrupa devletlerinin silahla karşı koymaları karşısında kesintiye uğramıştı.

Rus Çarlığı, Avrupalıların bu karşı koymasının acısını almak için, Doğu Türkleri ve Orta Asya hanlıkları üzerine şiddetli ve süratli bir şekilde yürüdü. 1860'dan itibaren Ruslar, Orta Türkistan ve Doğu Türkistan'a saldırdı. General Çernayef 1865'te Orta Asya'nın en büyük şehri ve Timur'un başkenti olan Taşkent'i ele geçirdi. Kulça bölgesi 1865'de Çin egemenliğinden çıkarak Rus hakimiyetine girdi. 1867'de Orta Türkistan'ın büyük bölümü *"Türkistan Eyaleti"* adı ile Rus çarlığının toprakları arasına katılmış oldu. 1868'de Buhara Hanlığı Rus bağımlılığını kabul etti.

Orta Asya Türklüğü 1860 ile 1870 yılları arasında Rus etki ve baskıları ile kaynaşmaktaydı. Rusların bütün Asya genişliğince, doğuya ve güneye doğru yayılmaları İngilizleri çok sinirlendirir. Birkaç adım sonra Kazak süvarilerinin Hindistan sınır boylarında görülme ihtimali İngilizlerin uykusunu kaçırmaktadır.

Yine o yıllarda Doğu Türkistan'ın Kaşgar yöreleri, Muhammed Yakup Han'ın başbuğluğu ile Çin egemenliğine karşı, baş kaldırdı.

Ordusunu ve donanmasını zamanın en modern yöntemleri ile tanzim eden Sultan Abdülaziz, Orta Asya Müslüman Türk

Hanlıklarının durumları ile yakından ilgilendi. Çin işgalindeki Doğu Türkistan'da Yakup Han bağımsızlığını tamamen elde edince, Osmanlı Padişahı'nın koruyuculuğunu rica etme görevi ile Yakup Bey'i İstanbul'a elçi göndermiştir (1871).

Elçi İstanbul'da iyi karşılanmış, Osmanlı Saltanatı tarafından Yakup Han'a savaş gereçleri, askerlik öğretmenleri ²⁶¹ ve bazı hediyelerle, süslü Osmanlı nişanı, kılıç, âlem ve Name-i Hümayun (Yüce Buyruk) gönderilmiştir (1873).

Görüldüğü gibi Sultan Abdülaziz sadece kendi ordusunu modernize etmekle kalmamış diğer Türk devletlerinin ordusunu da modernize edebilecek teknik alt yapıya ulaşmıştır. Kaşgar Hanlığı topraklarında okunan hutbelerde, Halife Abdülaziz'in ismi okunmaya ve paralar, onun adına basılmaya başladı. ²⁶²

Abdülaziz'in tahtta olduğu 1876 yılında Osmanlı Devleti'nin toprakları 11.827.170 kilometrekarelik bir alanı kapsıyordu. Bu topraklar üzerinde 64 milyonun üzerinde bir nüfus yaşamaktaydı.

Osmanlı Devleti; İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa'dan sonra dünyanın beşinci mühim devletiydi. Onu sırasıyla Avusturya-Macaristan, Çin, Birleşik Amerika, İtalya ve İspanya takip ediyordu.

Osmanlı Devleti; Almanya, Fransa ve Rusya'dan sonra dünyanın 4. güçlü ordusuna; İngiltere ve Fransa'dan sonra ise 3. güçlü donanmasına sahipti.

Osmanlı Devleti dünya üzerindeki 58 devlet arasında nüfus olarak Çin, İngiltere ve Rusya'dan sonra 4. büyük ülkesi, toprak bakımından ise İngiltere ve Rusya'dan sonra 3 büyük ülkesiydi.

261 Tarihçiler Abdülaziz'in Yakup Han'a 18 subay ile iki hoca gönderdiğini kaydetmektedirler. (Raşit İbrahim, *Tarihin Unutulmuş Sayfaları*, s. 2) Sultan Abdülaziz, Yakup Han başkanlığındaki bağımsızlık hareketine 2 bin kapsüllü tüfek ve altı kıta üç fondluk Krupp topu ve bir takım kapsül imaline mahsus alet ile çok sayıda askeri malzeme gönderilmişti. İstihkâm Yüzbaşı Ali Kazımoğlu İbrahim başkanlığındaki Osmanlı askeri heyetinden 5 kişi, tam 3 yıl boyunca Kaşgar'da kalarak bir yandan cephelerde Çinlilerle savaşmış, öbür yandan da Sultan Abdülaziz tarafından "*Emirü'l-Mü'minîn*" ilan edilen Yakup Han'ın askerlerini modern yöntemlerle eğitimden geçirmiştir. (Daha geniş bilgi ve bu "*Doğu Seferi*" hakkında Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bir mektubun metni için bkz; A. Rıza Bekin, "*Sultan Abdülhamid'e sunulan Doğu Türkistan ile ilgili bir rapor*", A.Ü. D.T.C.F. Doğu Dilleri Dergisi, 1983, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 36-39.

262 Mehmet Atıf, *Kaşgar Tarihi*, s. 12 vd.

1875 Türkiye'si demiryolları bakımından dünyada beşinci ülkeydi. Bu tarihlerde ne Çin ne de Japonya henüz demiryoluyla tanışmamıştı.

Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nin ne kadar büyük bir hızla modernleştiğinin en büyük kanıtıdır. Modern silahlı, subay kadrosu gittikçe kuvvetlenen, sıhhatli iyi giyimli, tam talimli bir ordunun her an daha da kuvvetlenmesi, sömürgeci ülkeler olan İngiltere, Fransa ve Rusya'yı epey endişelendirmişti. Bu üç devletin sömürgeleri durumuna gelen Müslümanlar umutlarını İstanbul'daki halifeye bağlamışlardı.

İşte bu sırada Mithat Paşa bulundu. ²⁶³

Avrupa'da uzun bir müddet dolaşan Yeni Osmanlılar Mustafa Fazıl Paşa'nın padişahla anlaşarak parayı kesmesi üzerine yurda döndüler, Mithat Paşa'nın etrafında toplandılar ve onu desteklediler.

Şimdi de Mithat Paşa'ya bakalım:

Necip Fazıl Kısakürek, Mithat Paşa'nın Türkiye'deki en üst düzey masonlardan biri olduğunu yazmaktadır. ²⁶⁴

Ordinaryus Profesör Hikmet Tanyu, gerçek adı Ahmet Şefik olan Mithat Paşa için, 1889 yılında yayınlanmış olan Edvaro Drumont'un "*La France Juve*" adlı eserinin birinci cildinin 113. sayfasını kaynak göstererek Yahudi olduğunu yazar. ²⁶⁵

Ordinaryus Profesör Hikmet Tanyu'nun, Mithat Paşa'nın Yahudi olduğuna dair verdiği kaynaklardan diğeri de 3 Aralık 1979 günü bir suikast sonucu öldürülen eski milletvekili ve Türkiye Siyonizm'le Mücadele Derneği Başkanı Kemal Fedai Coşkun'er'dir.

Kemal Fedai Coşkun'er, Mithat Paşa'nın Macaristan'lı bir hahamın oğlu olduğunu, kendisi gibi bir Yahudi olan Simon Deutsch'un talimatıyla hareket ettiğini yazmaktadır. ²⁶⁶

Namık Kemal ve Şinasi'nin yakın dostu olan Simon Deutsch hakkında yukarıda bilgi vermiş, Yeni Osmanlıların lideri durumunda olduğunu, Yeni Osmanlıların 1867'de hazırlanan tüzüğü-

263 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Ordu ve Politika, s. 40.

264 Necip Fazıl Kısakürek, Sahte Kahramanlar, s. 63.

265 Hikmet Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, c. 1, s. 259.

266 Kemal Fedai Coşkun'er, Yakın Tarihimiz ve Siyonizm, Orta Doğu, 10 Ocak 1976.

nü kaleme alanlardan birisi olduğunu, Karl Marx'ın halefi olarak Enternasyonal'in başına geçtiğiniz yazmıştık.

Yine yukarıda Namık Kemal ve şürekâsının Sultan Abdülaziz'e karşı bir darbe için hazırlandıklarını, Veliaht Murat Efendi'yi mason locasına kaydettiklerini yazmıştık.

“Dörtlü çete” olarak bilinen Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüşti Paşa ve eski Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine mason Veliaht Murat'ı geçirmek için bir darbe teşebbüsünde bulundular.²⁶⁷

Darbe için bizzat faaliyet gösterenler arasında Ziya Paşa, Agâh Efendi, Carbonari örgütü üyelerinden olup, örgüt tarafından Veliahd Murad Efendi'nin hususi hekimi yapılan Mason Kapolyon gibi isimleri de görüyoruz.

Geçtiğimiz bölümlerde Carbonari örgütlenmesi için şu satırları yazmıştık: “*Carbonariliğin en büyük önemi, gençliği bir siyasal güç haline getirmesiydi. Hem Avrupa'da hem Türkiye'de, özellikle eğitilmiş gençliği bu akım harekete geçirdi. Jeune Europe - Jeune Turc gibi akımları bu hareket başlattı.*”

Türk tarihinde talebelerin yaptığı ilk eylem de işte bu tarihlerde düzenlenmiştir: Talebe-i Ulum Mitingi!

Mitingin nedeni Selanik'te yaşanan olaylardır:

Aniden Selanik'te olaylar patlak verir (!). Selanik'teki olaylarda Almanya konsolosu Abbott ile Fransa konsolosu Moulin, Türklerce linç edildi. Mahmut Nedim Paşa meseleyi kapatmak, Avrupa'nın tepkisini çekmemek için linç olayına katılan altı kişiyi astırdı. Selanik Valisi Baytar Mehmet Paşa'yı da azletti.

10 Mayıs 1876 tarihinde “*Talebe-i Ulum Mitingi*” düzenlenir. Mitingi Selanik'te altı Türk'ün asılmasına karşı çıkan medrese öğrencileri düzenlemektedir. Ancak olayın perde arkası başkadır.

“*Mason locaları bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra başını medrese öğrencilerinin çektiği bir nümayiş tertip ettirirler. Babîâlî'de toplanan kalabalık Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'yi*

267 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 43.

*istememektedir. Ayrıca Hüseyin Avni Paşa'nın Serasker, Mithat Paşa'nın da sadrazam olmasını istemektedirler.”*²⁶⁸

Şehzade Murat Efendi ile Maslak Kasrı'nda görüşen Mithat Paşa, Veliaht'ın sarrafı Hristaki Efendi'den yüklüce para almıştı.

Mithat Paşa bu parayı bin kadar medrese öğrencisine dağıttı. Bu parayı medrese öğrencilerine dağıtanlardan birisi de gazeteci Agâh Efendi'dir.²⁶⁹

Gösterilere Ziya Paşa, Agâh Efendi, ulemadan Şîrvânîzâde Ahmed Hulusi Efendi, Veliahd Murad Efendi'nin hususi hekimisi Mason Kapolyon ve bilhassa nüfuzu ile meşhur Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Efendi'nin de destek verdiği görülüyor.

Sultan Abdülaziz, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı haricinde diğer talepleri kabul eder. 11 Mayıs'ta Mahmut Nedim Paşa'yı azletti. Mütercim Rüştü Paşa 4. kez sadarete geldi.

Mütercim Rüştü Paşa askeri okullar için kitaplar ve tüzükler tercüme edecek derecede yabancı dil (Arapça, Farsça, Fransızca) biliyordu ve bu nedenle Mütercim olarak anılıyordu.

Mütercim Rüştü Paşa derhal Şeyhülislamlık makamına Hayrullah Efendi'yi, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı, Devlet Nazırlığı'na Mithat Paşa'yı getirdi.

Darbe 18 gün sonra gerçekleşecekti. Sultan Abdülaziz'in saltanatının 15 senesiydi. Abdülaziz çok büyük bir hükümdardı ancak birinci sınıf devlet adamı bulamamış, mecburen Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirdiği kişileri hükümete getirmişti.²⁷⁰

Mithat Paşa, Avusturya sefaretine giderek darbe için yardım ister. Sefir, “*ben bunu duymamazlıktan geliyorum... Bu nasıl şey ben yardım edemem*” diyerek başından savar. İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Henry Eliot hazırlanan darbeye yardımı kabul eder. Bir harp gemisini İstanbul'a çağırmayı vaat eder. İhtilalde muvaffak olmazlarsa bu gemi onları kaçıracaktır.²⁷¹ 1867'den beri İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi olan Sir Henry Eliot, Avni ve Mithat paşalarla

268 Necip Fazıl Kısakürek, Sahte Kahramanlar, s. 73.

269 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 90.

270 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 51.

271 Necip Fazıl Kısakürek, Sahte Kahramanlar, s. 74.

açıktan açığa darbe işini konuşuyordu. ²⁷² İngilizler Akdeniz filosuna, Çanakkale ağzına yakın yerdeki Besika Körfezi'ne gitme emri verdiler. Rus Elçisi İgnatiev de Rus sefaretinde takviye tedbirleri aldı. Boğazdaki Türk savaş gemileri de toplarını saraya doğru çevirdi. ²⁷³

Darbeye en önemli görev Süleyman Hüsnü Paşa'ya (1838-1892) düşüyordu. Serasker Hüseyin Avni Paşa darbe için eski talebesi Süleyman Hüsnü Paşa'yı da devreye sokmuştu.

Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye'den talebesi olan Süleyman Hüsnü Paşa kendisinden 17 yaş küçüktü ve Harbiye'de tarih okutuyordu. Hüseyin Avni Paşa tarafından Harbiye ve Askeri Mektepler Kumandanlığına getirilmişti. ²⁷⁴

Süleyman Hüsnü Paşa'nın 1874'de kaleme aldığı Tarihi Âlem (Dünya Tarihi) kitabı, askeri öğrenciler ve subaylar arasında büyük heyecan doğmasına neden olmuştu. Süleyman Hüsnü Paşa aslında bu eseri Yahudi oryantalistlerden aynen kopyalamıştır;

“De Guignes'den Süleyman (Hüsnü) Paşa bahsetmiştir. Eserinde De Guignes'den parçalar nakletmiştir. Süleyman Paşa De Guignes'yi nereden tanıdı? Nasıl tanıdı? Hangi karanlık kaynaktan geliyor De Guignes'yi tanınması? Belli değil.” ²⁷⁵

Süleyman Hüsnü Paşa'ya göre, Türklerin eski devirlerine tekrar yükselebilmesi için Meşrutiyet uygulamasına geçilmesi gerekliydi. Bu nedenle Harp okulunda meşrutiyet fikrinin propagandasını yapıyordu.

Sami Paşa'nın torunu ve Suphi Paşa'nın büyük oğlu Ayetullah Bey'den geçtiğimiz bölümlerde bahsetmiştik:

Suphi Paşazade Ayetullah Bey, daha sonra Yeni Osmanlılar olarak anılacak olan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin kurucularındandı. Cemiyetin toplantısına Carbonari örgütlenme sistemi ile ilgili bilgileri getiren kişi Ayetullah Bey'di. ²⁷⁶

272 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 52.

273 Alan Palmer, The Decline and Fall of the Ottoman Empire, s. 290.

274 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 43.

275 Safa Mürsel, Cemil Meriç'le Söyleşi, s. 291-313.

276 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 276.

Ayetullah Bey, ünlü Türkçülerden -daha sonraları 22 sene aralıksız Türk Ocaklarının başkanlığını yapan- Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ağabeyidir.²⁷⁷

Ayetullah Bey'in dedesi Sami Paşa'nın konağına Avrupa'dan bir çok ihtilalcinin sık sık geldiğini de geçtiğimiz bölümlerde belirtmiştik.

Sami Paşa'nın konağının daimi müdavimlerinden birisi de, şimdi bahsettiğimiz Süleyman Hüsnü Paşa'dır.²⁷⁸

Hüseyin Avni Paşa ile darbe hususunda anlaşılan Süleyman Hüsnü Paşa, Harp Okulu öğrencilerine asker elbisesi giydireceğini, ayrıca Türkçe bilmeyen birkaç tabur Arap asker ayarlayabileceğini söyledi. Olayın aslını sadece beş on zabıt bilecekti. Gece yarısı yapılacak bir operasyonla Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Veliaht Murat'ı geçireceklerdi.

Darbe gerçekleştirilir. Ancak hesapta olmayan yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi Veliaht Murat'ın şuurunu yitirmesidir. Gecedan içki içmiş sarhoş bir halde olan Veliaht Murat Efendi, darbe gecesi Veliaht dairesinin iki dizi askerle kuşatıldığını görünce, darbe planının amcası tarafından öğrenildiğini zannetti. Çünkü ona darbenin bir gün sonra yapılacağı söylenmişti.²⁷⁹

Veliaht Murat Efendi odasına doğru yönelen kalabalığın ayak seslerini duyunca darbenin ortaya çıktığını zannederek korktu ve şuurunu yitirdi.²⁸⁰ Veliaht Murat Efendi idama götürüldüğünü sanıyordu.²⁸¹

Korku içindeki yeni Padişah, Mithat Paşa'ya o gece Dolmabahçe'de kalması için yalvardı, o da memnuniyetle kabul etti.²⁸²

Oysa şuuru bozulmuş diye Sultan Abdülaziz için fetva alınmıştır. Mithat Paşa'nın dolapları neticesinde Şeyhülislam makamına otur-

277 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 17.

278 Metin Kayahan Özgül, Osman Nevres Hayatı ve Eserleri, s. 30,45; Metin Kayahan Özgül, Hersekli Arif Hikmet, s. 15; Fethi Tevetoğlu, Süleyman Paşa, s. 6-7; Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 240; Hüseyin Çelik, Ali Suavi, s. 5.

279 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, s. 101-108.

280 Lütfi Simavi, Devr-i İnkılâp, s. 87.

281 Erik Jan Zürcher, Turkey, A Modern History, s. 113.

282 Roderic H. Davison, Reform in the Otoman Empire, s. 339.

tulan Hasan Hayrullah Efendi'nin, Sultan Abdülaziz için kaleme aldığı fetva aynen şöyledir:

“Emirülmü'minin olan Zeyd muhtellişuur (şuuru bozulmuş) ve umûr-i siyâsiyeden (siyasî işlerden) bi-haber (habersiz) olup, emvâl-i mîrîyyeyi mülkî milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebede masârif-i nefsiyesine hasr (devlet malını şahsi menfaati için harcama) ve umûr-i dînîyyeyi ve dünyevîyyeyi ihlâl-i teşviş (karıştırıp bozma) ve mülkî milleti tahrip edip bekası (devamı) mülkî millet hakkında muzır (zararlı) olsa hal'i olur mu?

Elcevap, olur.

*Ketebehu'îfakir Hasan Hayrullah”*²⁸³

Darbe sonrası Sultan Abdülaziz intihar süsü verilerek öldürülür:

“Sultan Abdülaziz sakalını düzeltmek üzere istediği küçük makasla her iki bileğinin damarlarını açarak intihar etmiştir.” Bu tebliğ ve ekli tabib raporu, hiç kimseyi inandıramadı. Sultan Abdülaziz'i öldüren Pehlivanlar da, yaptıklarını sonradan itiraf etmişlerdir.²⁸⁴

Pehlivan Mustafa olayı şöyle anlatıyor: *“Fahri Bey arkasından dolanıp kollarımı tuttu. Hacı Mehmet ile Cezayirli Mustafa dizlerine oturdu. Ben de sol kolundaki damarlarını çakı ile iyice kestim. Sağ kolunun dahi birkaç yerine çakı ile iyice bastırdım.”*²⁸⁵

Halkın hiçbir katkısı olmayan bu hareket tamamen saray içinde yapılan bir darbeydi. Darbeyi yapanlar: Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ve Süleyman Paşa'ydı. Darbeciler bir süre sonra Sultan Abdülaziz'i intihar süsü vererek ortadan kaldırdılar.²⁸⁶

Abdülhamit olayı şöyle özetler:

“Sultan Murad'ın hastalığı daha ilk gün, biat töreni sırasında hissedilmiş ve görülmüştü. Sultan Aziz, belki gafıl avlanmıştı ama kendisinden yana olanlar pek çoktu. Kısa bir süre içinde, Abdülaziz'in lehinde toplumdan büyük tepki doğacağını kurnaz Serasker hâl' sırasında gördü. Tehlikeyi ne suretle olursa olsun

283 Ahmet Mithat Efendi, Üss-i İnkılâp, s. 396-397

284 Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, c. 12, s. 42-44.

285 Ahmet Mithat Efendi, Mirat-ı Hayret, s. 262.

286 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Ordu ve Politika, s. 63.

*kaldırmak, onun için bir zorunluktur. İşte Sultan Aziz'in şehadet sebebi budur!"*²⁸⁷

İhtilal gecesi şuurunu yitiren yeni padişah 5. Murat, ilk olarak Abdülaziz'in eşi Neşerek Kadın'ın ölüm haberini alır. Bu haber onun hastalığını büsbütün şiddetlendirir:

Darbe gecesi Sultan Abdülaziz ve ailesi sağanak yağmur altında kayığa bindirilirken, Hüseyin Avni Paşa'nın yaveri, arkadaki kayıklardan birine bindirilmekte olan Sultan Abdülaziz'in eşi Neşerek Kadın da mücevher olabileceğini düşünerek üzerindeki şalı aldı. Alelacele uyandırılan Neşerek Kadın'ın üzerinde omuzları açık bir elbise vardı. Bu halde kayığa binip uzun bir yolculuğa çıkmak zorunda kaldı. Soğuk ve yağmurlu havada ciddi şekilde üşütmüş ve iki gün sonra da vefat etmiştir. Abdülaziz'in eşi Neşerek Kadın, Kurmay Binbaşı Çerkez Hasan'ın iki yaş büyük ablası idi.

Sultan Murat ikinci olarak Abdülaziz'in bu şekilde öldürüldüğünü duyunca tamamen şoka girdi. Sultan Murat, Abdülaziz'in ölüm haberini alınca düşüp bayılmış, sonra da bir buçuk gün boyunca hep kusmuştur.

Abdülaziz'in kayınbiraderi, Neşerek Kadın'ın erkek kardeşi olan Kurmay Binbaşı Çerkez Hasan Bey, eniştesi Abdülaziz ve ablası Neşerek Kadın'ın intikamını almak amacıyla vükela toplantısını basarak Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın üzerine kurşunlarını boşalttı. Serasker Hüseyin Avni Paşa, birkaç asker ve subayın yanı sıra Hariciye Nazırı Reşit Paşa da ölenler arasındaydı.²⁸⁸

Bu son olay Sultan Murat'ın şuurunu iyice yitirmesine neden oldu. Zira ordunun başında bulunan Serasker Hüseyin Avni Paşa en büyük destekçisiydi.

Hükümdarlığının ilk iki haftası boyunca 5. Murat'ın davranışları öyle garipleşti ki, Eyüp'te yapılacak kılıç kuşanma töreninin ertelenmesi zorunlu hale geldi. Osmanlı tarihinde Kılıç kuşanmadan padişah olan tek kişi Sultan Murat olmuştur.²⁸⁹

287 İsmet Bozdağ, Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri, s. 27.

288 Henry Eliot, İntihar mı Kal mı? Yahut Vaka-ı Sultan Aziz, s. 35.

289 Alan Palmer, The Decline and Fall of the Ottoman Empire, s. 225.

Yaralı olarak ele geçirilen Çerkez Hasan birkaç gün sonra Beyazıt Meydanı'nda idam edildi.²⁹⁰

Sultan Murat idam edilen Çerkez Hasan'ı da uzun zamandır çok yakından tanıyordu. Bu olay da onu oldukça sarstı. Üst üste aldığı bu acı haberler onun durumunu tamamen etkiledi.

Yeni padişah hastalığı nedeniyle Kılıç Alayı'na ve Cuma selamlığına çıkamıyordu. Hükûmet erkânı ise sultanın vücudunda çiban çıktığından bahisle, iyileşmesini müteakip halkın huzuruna çıkacağını ilan etmiş, Sultan'ın asıl hastalığı olan “*şuur bozukluğu*” gizlenmişti. Fakat işin iç yüzünü bir süre sonra bir Fransız gazeteci açıklamıştı. Rusya Sefiri İgnatiyef'in İstanbul'u terk ederken, “*Benim Rusya'ya avdetim artık İstanbul'da sefirlik için bir şey kalmadığındandır. Devlet-i Aliye Hükûmeti başıbozuk bir hükûmettir. Padişahları delidir, mecnundur. Hizmet etmek mümkün değildir.*” demesi de bardağı taşıran son damla olmuştur.²⁹¹

The Times Gazetesi'nde Sultan Murat tahta çıkışından dokuz hafta sonra şöyle tarif ediliyor: “*Hipnotize olmuş gibi kanepede hareketsiz ve sessiz oturuyor, uzun gün boyunca bıyıklarını ve sakalsız çenesini sıvazlayıp tahttan çekileceği günü düşünüyor ve kendi omuzlarına çok ağır gelen bu yükü kardeşlerinden hangisinin omuzlayabileceğini hesaplıyor.*”²⁹²

Kendisine büyük umutlar bağlanan 36 yaşındaki padişahın ruhsal bunalıma düştüğü haberleri yayılmaya başladı. Padişahı muayene eden bazı doktorlara göre geçici bir sinir sarsıntısıydı; bazılarına göre de geçmeyecek bir hastalıktı. Viyana'dan getirilen dünyaca ünlü Doktor Leidersdorf, üç aylık bir tedaviyle iyileşeceği raporunu verdi. Ancak Mithat Paşa'nın üç ay beklemeye tahammülü yoktu. Bu durumda hükûmet iş göremeyecekti ayrıca uluslararası konferans-tan önce Kanun-i Esasi ilan edilmeliydi.²⁹³

Bu arada Sultan Murat'ın kardeşi Şehzade Abdülhamit Veliht durumuna yükselmişti. O'nu tahta çıkartmamak için sonuna kadar

290 Henry Eliot, İntihar mı Kal mı? Yahut Vaka-ı Sultan Aziz, s. 35.

291 Hüseyin Hıfzı, Sultan Murad-ı Hamis ve Sebeb-i Hal'i, s. 16.

292 The Times, 3 Ağustos 1876.

293 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 316.

direnmeye çalışırlar. Fakat bir padişah öldürülmüş, diğeri delirtilmiş durumdayken veliahtı da ortadan kaldırmak olacak iş değildi.

Geçici imamlık ya da geçici naiplik gibi bir çare de akaid kitaplarına göre olamıyordu. Medrese mezunu olan Mithat Paşa bu işleri az çok anlıyordu. Bu durumda genç veliaht Abdülhamit Efendi ile tanışmaya bir anlamda mecbur kaldı.²⁹⁴

Abdülaziz'i "cinnet geçirdi" diyerek yalan yere fetva alarak indirenler bu sefer başa geçirdikleri padişahı gerçekten cinnet geçirdiği için tahttan indirmek zorunda kalıyorlardı. Bu fetvayı da Abdülaziz'e cinnet geçirdi diyerek fetva hazırlayan Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi vermişti:

"Müslümanların imamı (halifesi) daimi cinnetle mecnûn olup imametten beklenen şey yok olsa, üzerinden imamet kalkar mı?"

El-cevap: Allü â'lem olur.

*El-Fakir Hasan.*²⁹⁵

Mithat Paşa her ihtimale karşı 5. Murat'ı Çırağan Sarayı'na hapsettirdi. Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da padişah ilan edildi. 7 Eylül günü Eyüp'de kılıç kuşandı.²⁹⁶

10. Abdülhamit devri

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun aktardığına göre, Sultan 2. Abdülhamit Han günlük olarak bütün gazeteleri takip etmektedir.²⁹⁷

Sultan Abdülhamit matbuatın gücünü ve hangi amaca hizmet ettiğini gayet iyi biliyordu:

Sultan Abdulhamid Han, zararlı neşriyatın önlenmesine, basının muhakkak kontrolden geçmesi gerektiğine inanıyordu. Ayrıca basını Osmanlı Devleti'nin lehine kullanmak için yerli ve yabancı ga-

294 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 307.

295 Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-i Hakikat, s. 161.

296 Alan Palmer, The Decline and Fall of the Ottoman Empire, s. 159.

297 Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamit, s. 141. Sultan 2. Abdulhamit Han döneminde gazetelerin sayıları bir hayli kabarıktı. 18'i Türkçe, 1'i Arapça, 9'u Rumca, 9'u Ermenice, 3'ü Bulgarca, 2'si İbranice, 7'si Fransızca, 2'si İngilizce ve 1'i Almanca olmak üzere çeşitli dergi ve gazete çıkıyordu. Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan Abdülhamid Han, s. 181.

zete muhabirlerini Saray'a davet ediyor, onlara ikramlarda bulunuyor, nişanlar ve paralar veriyordu. Böylece pek çok yabancı gazeteciyi kendi bütçesinden ayırdığı paralarla elde tutuyordu.²⁹⁸

Avrupa'nın önemli gazetelerinin bir kısmına pek çok abone yazılmak yahut aksiyonlarını satın almak yoluyla hiç olmazsa Türkiye aleyhine yazmamalarını sağlamaya çalışmıştır. Özellikle Times, Le Temps, Kölnische Zeitung, Chicago Tribune, Neue Freie Presse gibi büyük gazetelere çok önem vermişti. Sultan Abdülhamit, Journal des Debats gazetesinin en büyük aksiyonerlerinden biriydi.²⁹⁹

Dış basını takip işini o zamanlar elçiler ve konsolosluklar yürütüyordu. Osmanlı'yı ilgilendiren her yazı, derhal tercüme edilip Saray'a gönderiliyor, eğer yazının memlekete girmemesi isteniyorsa vaziyet telgrafla haber veriliyor ve tedbir alınması sağlanıyordu. Sadece gazete ve dergiler değil, her türlü kitap üzerinde de sıkı bir kontrol mekanizması kurulmuştu.³⁰⁰

Sultan Abdülhamit ülkenin ve devletin bütünlüğüne, halkın birlik ve huzuruna zarar verecek her türlü fikir ve görüşün sansürlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Zamanın basınında hastalık haline gelen müstehcenlikle büyük mücadeleler etti.

Kendisini Beylerbeyi Saray'ında ziyarete gelen Enver Paşa'ya şunları söylemiştir:

*“33 sene saltanat sürdüm. Padişahlığım müddetince ferdin hürriyetine, şahsiyetine daima taraftar idim. Fakat istediği gibi bir hürriyet, gelişi güzel bir serbestiyeti de hiçbir zaman hoş görmedim. Hele basında pek revaçta olan müstehcen resim ve yazılara sinsi fikirlerin hâkim olmasına asla müsaade etmedim. Millî ananelerimizin bozulmasına da taraftar olmadım.”*³⁰¹

Sultan Abdülhamit'e göre, anne ve babanın çocuklarını zararlı yayınlardan koruduğu gibi, devlet de milletini aynı şekilde zararlı fikir ve cereyanlardan korumalıdır:

298 Ali Sait Paşa, Saray Hatıraları, s.23.

299 İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, s. 25.

300 Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan Abdülhamid Han, s. 189.

301 Süleyman Kocabaş, Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası, s. 142.

*“Bizde sansür elzemdir. Mevcudiyetini tenkid edenler yanılmaktadırlar. Bizdeki müesseseleri, Batıdaki gibi mütalaa etmeye imkân yoktur. Belki orada kültürün daha yaygın olması sebebiyle, basın tenkitleri normal karşılanabilir. Fakat bizde henüz halk çok bilgisiz, çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz. Hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn veya mürebbiye nasıl gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, bizim hükûmet de halkın fikirlerini zehirleyecek her şeyi halktan uzak tutmaya çalışmalıdır. Fransızcadan tercüme edilen birçok romanın hareme girmesi, kalpleri, fikirleri ifsat etmesi çok acı olmuştur. Bu kötü neşriyatı ithal edenlerin Türkler değil de Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler olması ancak teselliden ibarettir. Şu Ermeniler ve Rumlar ne kötü insanlardır! Piyasaya sürdükleri bu hakikate aykırı romanları, eğer sansürden geçmeden gazetelerde neşredilseydi, halkta fena tesir uyandırır, bu da yabancıların hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleketimiz kâfi derecede hertürlü iftiraya maruzdur. Bütün bu söylediğimiz sebepler sansürün devam etmesini icap ettiren sebeplerdir.”*³⁰²

Ancak yine de Avrupa’da gelişen sosyalist cereyanlarla ilgili haberler engellenemedi. Zira bunlar propaganda yayınlarından çok günlük asayiş olaylarıydı. Özellikle Rusya’da, Yahudiler büyük suikastler düzenliyordu.

Rusya’da Yahudi sosyalistler

Yahudiler, Rus topraklarında çok kuvvetli durumdadır. Rusya’da ekonomik olarak çok güçlü duruma gelmiş, sanatta, politikada özellikle de basın alanında tekel duruma geçmişlerdir.³⁰³

Burada da halka para verip borçlandırıyor, zor duruma düşürüyorlardı:

“Yahudiler, Ruslara karşı öylesine hoyratça hareket ettiler ki, o zamandan beri ‘bezirgân’ kelimesi Ruslar tarafından hakaret manasında kullanılmaktadır. Bu Yahudiler vergilerini ödemekte ge-

302 Ali Vehbi, Sultan Abdülhamid (Siyasî Hatıralarım) 3, s. 193.

303 William Yale, The Near East a Modern History, s. 150.

*cikme gösterenleri zincire vuruyorlar ve bunları büyük paralar karşılığında satıyorlardı.”*³⁰⁴

Aynı tarihlerde saf ırkın mevcudiyeti ve bazı ırkların diğerlerinden üstünlüğü düşüncesi, Avrupa'nın diğer ülkeleri Fransa, Rusya, Avusturya, Belçika, İsviçre, İngiltere ve Almanya'dan yayılmaya başlamıştı.³⁰⁵

Rusya'da, Çar'ı bile dışlayan bir Panislavist hareket geliyordu.³⁰⁶ Bu zaman, Panslavistlerin iktidarda ağırlıkları olması sebebiyle, Panslavizmin Rusya'da şahlandığı bir dönemdi. Batı'daki “saf ırk” teorilerinden hareketle, Slav ırkını ırkların en seçkini olarak görüyorlar, Rus olmayan ırkları Ruslaştırma veya Rusya'dan uzaklaştırma politikası takip ediyorlardı.³⁰⁷

Yahudilerin süratle ve haksız yollardan zengin olmaları, birbirlerini koruyarak, kollayarak hemen her alanda tekel haline gelmeleri, basın yayın dünyası, sanat, politika gibi konularda Rusların önüne geçmeleri, Hıristiyan dininden olmamaları büyük engel olarak görülmekteydi.³⁰⁸ Hatta bazı Slavlar kendi ırklarının kirletilmemesi için, başka ırkların içlerinde asimile olmasından bile rahatsız oluyorlardı. Özellikle Yahudilerin topraklarında olmasına karşıydılar.³⁰⁹

Ruslar Avrupa'da ve Osmanlı topraklarında ilerledikçe hâkimiyet altına aldıkları Yahudilerin sayısı da artıyordu. 18. ve 19. yüzyıllarda Yahudilerin çoğunluğu Doğu Avrupa'daki Rus topraklarında yoğunlaşmıştı (yaklaşık 5 milyon kişi). Bu sayı dünya Yahudi nüfusunun yüzde 40'ını temsil ediyordu. Doğu Avrupa'da yaşayan Yahudiler Çarlık Rusya'sı tarafından Pale Yerleşimi olarak bilinen bir alana sürülmeye başlandı. Pale; Ukrayna, Litvanya, Belarus, Kırım ve Polonya'nın bir kısmını da içeren 25 eyaletten oluşuyordu.³¹⁰

Rusların bu davranışı üzerine Yahudiler de Rus ileri gelenlerine suikast düzenlemeye başladılar.

304 General Netcheolodon, Rus İhtilali ve Yahudiler, s. 72.

305 Hilmi Ziya Ülken, Yahudi Meselesi, s. 218.

306 Hans Kohn, Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, s. 18 vd.

307 Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, s. 361.

308 William Yale, The Near East a Modern History, s. 150.

309 Mim Kemal Öke, Siyonizm ve Filistin Sorunu, s. 27.

310 Walter Laqueur, A History of Zionism, s. 56.

Bazı Yahudiler ise, baskılar neticesinde Hristiyan Ruslarla asimilasyonist eğilimlere girmişlerdi.³¹¹ Bu durum, Yahudileri, Ruslaşmaya eğilimli olan ırkdaşlarını kazanmaya itti. Rusya ve Avrupa'da Yahudi milliyetçiliği başlamıştı:

*“Yahudiler evvela kendilerini bir millet olarak tanımalıydılar. Yunanlılar, Romenler ve diğer küçük milletler, kendilerini restore etmeye muktedir olmuşlarsa, Yahudiler kendilerini niçin restore etmesinler? Onlar nasıl ki, bütün milli sıfatlarını kazanmışlarsa, Yahudiler niçin kazanamassınlar?”*³¹²

Yahudi Gazeteci-Yazar Smolenskin, Yahudi Milleti'nin yenileme çalışmalarına bir örnek olarak, ilkin millet olmanın ve millî birliği meydana getirmenin esaslarından birini teşkil eden dil çalışmalarına başladı. O zamana kadar İbranice, ölü bir dil haline gelmiş, sadece sinagoglarda ibadetler esnasında yaşayan bir dil olmuştu. Yahudiler genellikle bulundukları ülke halkının dilini konuşuyorlardı. Büyük bir kısmı da İspanyolca-Almanca karışımı bir dil olan “Yiddish” diline adapte olmuşlardı. Smolenskin'e göre, bu kozmopolit dillerle Yahudi milliyetçiliği yürütülemezdi. Nasıl ki, Bulgarlar Bulgarca'ya, Romenler Romence'ye, Sırlar Sırpça'ya vs. sarılmışlar, dillerini yeniden ihya etmişlerse, Yahudiler de aynı yola başvurmalıydılar. Smolenskin, Viyana'da Hashacker (Şafak) Gazetesi'ni çıkartarak “*Musevi-İbrani Dili Etütleri*”ni yayınlamaya başladı. İbrani dili olmaksızın ne Yahudi dininin ne de Yahudi milletin olamayacağını savunuyordu. Ardından 1873 yılında “*Ölümsüz Millet*” (The Eternal People) adlı eserini yayınladı.³¹³

Ben Yehuda, (Eliezer Perllman) ise, İbrani dilinde şiirler yazmaya başlar.³¹⁴ Smolenskin'in çıkardığı Şafak Gazetesi'nde makaleler ve incelemeler yayınlarak onun yardımcısı olmuştur. Modern İbrani Dili Lugatı ilk defa Ben Yehuda tarafından hazırlanıp yayın-

311 Solomon Grayzel, A History of the Jews From the Bablonian Exile to the Present, s. 609.

312 Solomon Grayzel, A History of the Jews From the Bablonian Exile to the Present, s. 574.

313 William Polk, Backdrop to Tragedy the Struggle for Palestine, s. 142.

314 Nathan Weinstock, Zionism: False Messiah, s. 79.

lanmıştır. Simon Dubnow'da (1860-1944) aynı tarihlerde Yahudi Tarihi üzerinde çalışmalarına başlamıştır. Amacı Yahudi millî şuurunu oluşturmak ve Yahudi millî devletini kurmaktır.³¹⁵

Rus hâkimiyetindeki Yahudilerin millî uyanışı tam olarak 1870'li yıllarda başlar. Aynı tarihte ve aynı coğrafyada (Rusya'da) Yahudiler tarafından Türkçülük akımının da tetiklendiğini görüyoruz:

Türkçülüğün ünlü ismi Yusuf Akçuraoglu şunları yazıyor:

*“Batı Türklerinden önce, ‘Türkçülük’ yani ‘Türk Milliyetçiliği’ fikriyle dil, tarih ve siyaset alanlarında uğraşmış diğer Türkler var mıdır? Kuzey, Doğu ve Kırım Türkleri arasında, 1870 tarihinde bugünkü anlamıyla şuurlu bir milliyet fikrinin dil, tarih ve politika alanlarında belirmiş olduğunu gösterecek bir bilgiye rastlayamadım.”*³¹⁶

Yusuf Akçuraoglu'na göre sadece Rusya'da değil, Osmanlı Türkleri arasında da “Türkçülük” hareketleri 1870'li yıllarda Yahudi oryantalistlerce başlatılır;

*“Türkçülük ve Türklük fikirlerinin, Abdülaziz'in saltanat döneminin ortalarına doğru Batı Türkleri arasında görülmeye başlamasını, yukarıda gösterdiğimiz üzere, Türklerin, Batı fikir ve ruhu ile tanışmalarına bağlıyoruz. Ayrıca Batı'da ortaya çıkarak Doğu dünyasını, özellikle de Türkleri bütün yönleri ile inceleyen De Guignes gibi, Silvestre de Sacy gibi, Abel de Remusat gibi, hatta Arthur Lumley Davids³¹⁷ gibi oryantalistlerin eserlerini okumalarının etkisine bağlıyorum.”*³¹⁸

Yahudiler bu sırada çok sayıda suikast yaptılar. 1881'de Çar 2. Aleksandr'ı bir suikast sonucu öldürmeleri bardağı taşıran son dam-

315 Nathan Weinstock, Zionism: False Messiah, s. 79.

316 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 39.

317 Akçuraoglu'nun da belirttiği gibi, gerek Rus istilası altında yaşayan Doğu Türkleri, gerekse Osmanlı topraklarında yaşayan Batı Türkleri arasında Türkçülük akımları aynı tarihte başlamıştır. Akçuraoglu'nun son cümlede isimlerini yazdığı ve Türkçülük akımının başlamasında etkilerinin olduğunu belirttiği oryantalistlerin tamamı Yahudidir. Akçuraoglu'nun son cümlesinden şu sonucu rahatlıkla çıkartabiliriz; Türkçülük akımı Yahudilerce başlatılmıştır.

318 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 39.

la oldu. Suikast olayından Yahudilerin suçlu olduğununun açıklanması, Rus halkın Yahudiler üzerine saldırmasına sebep oldu.³¹⁹

1881 Nisan'ın da suikasta doğrudan katılan dört erkek ve bir kadın halk önünde asıldı.

Yeni Çar 3. Aleksandr'e de başarısız bir suikast düzenlenir. Suikastı düzenleyenler yine Yahudilerdir. Rusya'nın itibarlı Yahudi ailelerinden İlya Nikolayeviç Ulyanov ve Maria Alexandrovna'nın çocuğu olan Alexander Ulyanov³²⁰, Çar'a suikast düzenleyenlerden-
dir ve bu suç dolayısıyla idam edilir.³²¹

Yahudilerin yükselen beklentileri, modern antisemitizmin ilk kıpırdanmaları ile karşılaşmıştı.³²² Ruslar bu tarihten itibaren ülkede yaşayan Yahudilere karşı sistemli pogromlar (kıyımlar) düzenlemeye başladılar. Bu pogromlar rasgele bir şekilde değil, Hristiyan bayramları sırasında Hristiyan papazların kitleleri çılgınca kışkırtması sonucunda meydana geliyordu.³²³

1881 ilkbaharında ve yazında, Rusya'da hükümet tarafından el altından desteklenen pogromlar, İçişleri Bakanı ve Panislavist General İgnatiyef'in başkanlığında hazırlanan yeni "*Polis Nizamnamesi*"ne göre planlanıp yürütülüyordu. Bu nizamnameye, Mayıs 1882'de yayımlanıp yürürlüğe girdiği için "*Mayıs Kanunları*" deniliyordu. Nizamnamenin özelliğini, polisin ve yöneticilerin halk tarafından yapılan Yahudi katliamlarına göz yumulması, hatta teşvik edilmesi esası teşkil ediyordu.³²⁴ Bunun üzerine katliamlar hızla artmış Güneybatı Rusya'da birkaç ay içerisinde 200'ün üzerinde katliam vakası olmuştu. Pogromlar Yahudilerin ihtilalci hareketlere girmeleriyle paralellik göstererek sürekli arttı.³²⁵

Rusya'daki "*Siyon Aşıkları Cemiyeti*"nin liderlerinden -daha sonra kurulacak olan İsrail'in ilk cumhurbaşkanı- Chaim Weizmann şunları yazıyor:

319 James Parkes, *Whose Land?*, s. 234.

320 Bu kişi daha sonra Lenin ismini alarak Rusya'daki Bolşevik ihtilalin liderliğini yapacak olan Yahudi asıllı Viladimir İliç Ulyanov'un ağabeyidir.

321 Bertram D. Wolfe, *Devrim Yapan Üç Adam*, s. 50.

322 Eli Barnavi, *A Historical Atlas of the Jewish People*, s. 196.

323 Eva Groepler, *Anti Semitizm*, s. 192-193.

324 James Parkes, *A History of the Jewish People*, s. 164.

325 Eva Groepler, *Anti Semitizm*, s. 192-193.

*“Pogromlar, Ruslar ve Yahudiler arasında derin bir heyecanın doğmasına sebep olmuştu. Yahudiler arasında ilk tepki iki yönlü oldu: Birincisi: ihtilal yaparak Rusya’yı genel bir ayaklanma ile karıştırmak. İkincisi ise Siyonist Milliyetçilikti.”*³²⁶

Oysa, Karl Marx ortaya koyduğu ideolojinin Ruslar tarafından benimsenmesini istemiyor, onları hakir görüyordu. O, bu ideolojiyi sanayileri gelişmiş olan Almanların ya da İngilizlerin uygulamasını istiyordu.³²⁷

*“Karl Marx kendi fikir sistemini kurarken, hiç önem vermediği memleket Rusya idi. Marx, bir proleter ihtilalinin gerçekleşebilmesi için en elverişli atmosferi, en ileri endüstriye ulaşmış olan İngiltere’de görmüştü. Rusya’nın tarımsal ekonomik yapısı, Marx’ın düşünce ve ümitlerinde yer almamıştır.”*³²⁸

Rusya’da sosyalizmin yerleşmesinde ve gelişmesinde Litvanya, Polonya ve Rus Yahudileri tarafından kurulan Yahudi İşçileri Birliği’nin (Bund) oynadığı önemli rol ise inkar edilemez boyutlardaydı.

Yahudilerin, Rus sosyalizminin de temeli sayılabilecek en önemli teşkilatlarından birisi olan Bund, Rusya’daki diğer sosyalist örgütlenmeler arasında en kayda değeridir. İbranice *“İttifak”*, *“Birlik”* anlamlarına gelen Bund, 7-9 Ekim 1897’de 8’i işçi olmak üzere 13 delegenin katılımıyla Vilna’da gizli bir teşkilat olarak kuruldu.³²⁹

Bund kurulduğu sırada hem en geniş örgütlenme yapısıyla hem de yurt içi ve yurt dışı muhabere ağlarıyla Rusya’nın en faal sosyalist grubuydu. Bund’un kuruluşunun üstünden daha bir yıl bile geçmeden Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruldu (Mart 1898).³³⁰ Parti kurulduğu sırada Rusya’nın en etkili sosyalist örgütü olma özelliğine sahip olan Bund, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin temelini oluşturmaktaydı. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Kuruluş Kongresi’ndeki 9 delegeden 3’ü Bundcuydu. Bund, Rus Sosyal

326 Chaim Weizmann, Trial and Error, s. 19.

327 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Karl Marx ve Sistemi, s. 35.

328 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam-Mustafa Kemal, s. 229.

329 Encyclopaedia Judaica, vol. 4, s. 1499.

330 Peter Nettl, Rosa Luxemburg, s. 249.

Demokrat İşçi Partisi'ne özerk bir örgüt olarak katılırken, Bund'un kurucularından Arkadi Kremer de Merkez Komite üyesi seçildi. ³³¹ Bund'un üye sayısı 1903 ile 1905 arasında 25 bin ila 35 bin arasında değişmekteydi. Aralık 1898'de, Rusya'dan ayrılan öğrenci ve işçiler tarafından "*Yurtdışı Komitesi*" kuruldu. ³³²

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903 Londra Kongresi'ni Lenin tarafından yönetilen hizip çoğunluğu kazandı. ³³³ Martov ve Axelrod liderliğindeki hizip ise azınlıkta kaldı. Rusya'da Bolşevik ve Menşevik partilerine isimlerini veren hizipler bunlardır. Lenin'in yönettiği çoğunluk için Rusça "*Bolşistvo*", diğer azınlık grup için "*Menşistvo*" kelimeleri kullanılmıştır. ³³⁴

Avrupa'da, özellikle Rusya ve Almanya'daki heyecanlı olaylar nedeniyle, sosyalizm ve İştirak-i Emval (Mallarda Ortaklık) deyimleri, matbuat tarafından hemen hergün kullanılıyordu.

1878'den itibaren, çoğu Rusya'da olmak üzere, Avrupa'da suikastlar birbirini kovalamıştı. Hükümdarlara, devletin üst düzey yöneticilerine, askerlere ve polislere suikastlar yapıyordu. Almanya İmparatoru Birinci Wilhelm'e 1878 Mayıs ve Haziran aylarında, üst üste suikastlar yapılmıştı. Vera İvanovna Zasuliç, Petersburg Zaptiye Nâzırı General Trepof'a ateş ederek yaralamıştı.

Petersburg ve Berlin'deki suikast olayları Türk basınında çok geniş yankılar buluyordu. Son posta ile gelen Avrupa gazeteleri derhal Türkçeye çevriliyor, ajans havadisleri olsun, politika sütunları olsun gerekli tafsilat fazlasıyla veriliyordu.

Münif Paşa

İkinci Abdülhamit döneminde Hukuk Fakültesindeki Hukuk Felsefesi derslerinde Münif Paşa'nın Sosyalizm aleyhinde dersler verdiğini görüyoruz.

³³¹ Encyclopaedia Judaica, vol. 4, s. 1499.

³³² Encyclopaedia Judaica, vol. 4, s. 1499.

³³³ Bu partinin programları ve yapılan kongreler ile çeşitli konuşmalar için bkz. Vladimir İlyic Lenin, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Kuruluşu, Çeviren: Ahmet Kılıç, Günce Yayınları, İstanbul 1977.

³³⁴ Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi, s. 630.

Münif Paşa, “*takrir-i sâmilinde*” Padişah sayesinde Memalik-i Şahane’de büyük ölçüde yoksulluk olmadığını, Müslümanların da birbirlerine yardımcı olduğunu, oysa Avrupa’da yoksulluğun fıkara-ralığın arttığını, zenginlerin zevk ve sefa içerisinde olduğunu, yiyecek ekmeği yatacak yeri olmayan fakir fıkaranın soğuktan ve açlıktan telef olduğunu, zenginlerin bu durumdakilere el uzatmadığını yazıyor:

*“hep insanlar karındaş yani hazret-i Âdem ve Havva evladı olduğu halde bir adamın milyonlara mâlik olması ve öte tarafta milyonlarca adamların bir karış toprağa ve hatta bir lokma ekmeğe hasret-keş iştihak bulunması gibi münasebetsizlik müsavatsızlıkların ben-i Âdem beyninde hüküm sürmesi mahzen (salt) insanların noksan ve kusurlarından olduğundan bu müsavatsızlığı kaldırıp da hepimiz bir halde yaşayalım, derler. Vâkıa musibet pek büyük musibettir; lâkin iştirakiyyunun buldukları çare doğru değildir; buna başka bir çare bulmalıdır...”*³³⁵

Abdülhamit döneminin öncesinde ve sonrasında, Münif Paşa gibi, sosyalizm konusunda fikirlerini belirtenler olmuştur. Ancak derinliği ve geçerliliği bakımından iki görüşü kitabımıza almayı uygun bulduk. Bunlar Şemsettin Sami ve Ahmet Cevdet Paşa’nın fikirleridir.

11. Şemsettin Sami

Arnavut asıllı olan yazar, ansiklopedist ve sözlükçü Şemsettin Sami Bey 1850’de Güney Arnavutluk’ta Berat’a yakın Fraşer kasabasında doğdu. Tımar sahibi Fraşerî ailesinden Halit Bey’in beş oğlundan ikincisidir. Diğer iki oğul, Naim ve Abdül, Arnavutluk tarihinde önemli roller oynamışlardır.

Şemsettin Sami Bey ortaöğrenimini bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Yanya’da ünlü Zosimea Lisesi’nde tamamladı. Eski ve yeni Yunanca, Fransızca ve İtalyanca’nın yanısıra Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. Aile geleneği doğrultusunda Bektaşî tekkesine devam etti.

³³⁵ Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1, Belgeler, s. 17-18.

Bir süre Yanya Mektubi Kalemî'nde çalıştı. 1871'da İstanbul'a geldi. Matbuat Kalemî'nde memur olarak göreve başladı. Memurluk yaparken bir yandan da ilk telif eseri - Türk harfleriyle yazılan ilk Türkçe roman - olan *"Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat"*ı 1872-1873 yıllarında forma forma yayınladı.

Namık Kemal'le Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı Sirac ve Hadika gazetelerinde çalıştı. Namık Kemal'in kaleme aldığı *"Vatan Yahut Silistre"* romanı sonrası yaşanan olaylar neticesinde bu gazete Yeni Osmanlılar lehine neşriyatta bulunduğu için kapatıldı. 1874'te Fransızca'dan çevirdiği *"İhtiyar Onbaşı"* adlı trajedisinin sahnede kazandığı başarı üzerine, Arnavut sorunlarını ele alan Besa adlı oyunu da Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelendi. 1874'te vilayet gazetesi-ni yönetmek üzere Trablusgarp'a gitti. Dokuz ay orada kaldı. Bu görevinden önce bir İtalya seyahati yaptı.

İstanbul'a döndükten sonra, 1876'da Mihran Efendi Nakkaşyan'la birlikte Sabah gazetesini yayımlamaya başladı. Bu gazete kısa zamanda büyük bir popülerlik kazanarak Türk basınında o zamana kadar görülmemiş bir tiraja kavuştu.

1877'de bir süre Rodos Valisi Sava Paşa'nın mühürdarlığı görevinde bulundu. Dönüşünde, daha önce Sabah'ta yazdığı *"Şundan Bundan"* başlıklı köşesini Tercüman-ı Şark gazetesinde sürdürdü.³³⁶

336 1880'te Sultan Abdülhamit'in isteği üzerine saraya alınarak mabeynde kurulan Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun kâtipliğine getirildi. Ölümüne kadar koruduğu bu görev, onun ekonomik rahatlığa kavuşarak kitapları üzerinde çalışmasına imkân sağladı. Bu yıllarda Daniel Defoe'dan Robenson Crusoe ve Victor Hugo'dan Se-filler romanlarını Türkçe'ye çevirdi. 1882-83 yıllarında, büyük eserlerinin ilki olan Fransızca-Türkçe Kamus-ı Fransevi'yi, 1885'te de bu eserin Türkçe-Fransızca kısmını yayınladı. Bu eserden dolayı II. Abdülhamit tarafından İftihar Madalyası tevcih olundu. 1889'dan itibaren tek başına yazdığı ve dokuz yılda altı cilt olarak yayımladığı -tarihimizdeki ilk Türkçe ansiklopedi olan- Kamus-ül A'lâm ile, Türkiye'nin en popüler yazarlarından biri haline geldi. Kamus-ül Â'lâm yayını daha tamamlanmadan, 1896-1897 arasında bir yıllık bir çalışmayla, bugüne dek hazırlanmış en kapsamlı Arapça-Türkçe lugat olan Kamus-ı Arabî adlı büyük sözlüğü fasıl fasıl çıkarmaya başladı. Fakat Firuzabadi Kamus'unun birbuçuk katı olacağı haber verilen bu eserin, ancak cim harfinin sonuna kadar olan 504 sayfalık kısmı yayımlandı. 1898'de gazetelerde Şemseddin Sami'nin Türkçe'nin ıslahı üzerine bir dizi makalesi çıktı. 1899'da modern ilkelere göre hazırlanmış ilk Türkçe-Türkçe sözlük olan Kamus-ı Türkî'yi yazmaya başladı. 1901'de bu büyük eseri yayımla-

1878'de Mihran Efendi'nin müdürlüğünde yayımlanan Tercüman-ı Şark'ın 10 Haziran tarihli 74. sayısında, yazı işlerinin Şemseddin Sami Bey tarafından idare edileceği bildiriliyor: “Gazetenin umûr-u tahrirîyesi bugünden itibaren Sami Bey’e ihalen olunmuştur” denilen bu sayının başyazısı: “Sosyalizm” yani “İştirâk-i-emval”dir.³³⁷

Şemsettin Sami Bey'in bu makalesini Kerim Sadi şöyle aktarıyor:³³⁸

Şemsettin Sami, bu yazıda sosyalizm ve komünizm ayrımı yapılarak sosyalizmin İslâmiyete uygun bir öğreti olduğunu savunmaktadır.

Şemsettin Sami'ye göre, sosyalizm kelimesinin Türkçeye “İştirâk-i Emvâl” olarak çevrilmesi yanlıştır. Zira, “İştirâk-i Emvâl” yani komünizm, gerçekte sosyalizmin zıddıdır.

“Sosyalizm ıstılâtı Fransızca bir kelimedir ki, cemiyet-i beşer mânâsına olan sosyete kelimesinden müştaktır. Ünvanından dahi anlaşılır ki, sosyalizm cemiyet-i beşerin hüsn-ü idaresiyle refah ve saadetini ve bilâ istisna bütün efrad-ı beşerin hürriyet ve müsavatını ve hiç kimsenin hukuk-u tabiiyyesinin çiğnenmiş olmamasıyla, hak ve adlin meydana çıkmasını, ve nizam-ı tabiiyyeden herkesin mütena'im ve hissemend olmasını arar bir tariki selamettir...

Bu iki tabir çok defa gazetelerimizin sütunları içinde görünerek umumun malûmu olmuştur; ancak mânay-ı hakikîleri ve birbirinden olan farkları ekserimiz için el'an meçhuldûr diyebiliriz.

dıktan sonra kendini tamamen Türk dili araştırmalarına verdi. 1902'de Kutadgu Bilik ve 1903'te Orhun Abideleri'nin izahlı çevirilerini hazırladı. Ortaçağ Kıpçakçası hakkındaki eserini bitiremeden 18 Haziran 1904'te Erenköy'deki evinde yaşamını yitirdi. Ağabeyi Abdül Fraşeri ile birlikte, Latin ve Yunan harflerini kullanan ilk Arnavut alfabesini geliştirmiş (1879) ve Arnavutça bir gramer kitabı yazmıştır (1886). Kardeşi Naim Fraşeri ise, Arnavut millî şiirinin kurucusu olarak kabul edilir. Şemsettin Sami Bey, Galatasaray Spor Kulübü'nün kurucusu Ali Sami Yen'in babasıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Hikmet Turhan, Şemsettin Sami: Hayatı ve Eserleri, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1934; Levend Ağâh Sırrı, Şemsettin Sami, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969.

337 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 55.

338 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 105-110.

Ekser vakit ve hususiyle bu aralık Almanya İmparatoruna olunan suikasttan bahsolunduğu sırada, gazetelerimizde görülen ‘iştirâk-i emval’ tabiri sosyalizm kelimesinin tercümesi makamında kullanılıyor. Bu ise beyazı siyah diye tercüme etmeğe benzer. Vakı-a, Avrupa ve asr-ı hazıra mahsus olan böyle istilâtın lisanımıza tercümesi pek müşküldür, ancak bir şeyi zıddıyla tercüme etmekten ise, -istilâh-ı millîsini buluncaya kadar- bir ecnebi istilâhı kabul ve istimal etmek elbette daha iyidir. (Yani sosyalizm terimini olduğu gibi alalım ve kullanalım.)

Sosyalizm şimdiki medeniyeti -Avrupa’yı ve belki bir gün olur bütün dünyayı, sarsacak ve insanlık âleminin heyet ve süretini değiştirecek- bir büyük hareket-i maneviyesi ve nev-i beşeri menzil-i refah ve saadete isâl eder ve şehrah’i azîm olduğundan, bunun ‘iştirâk-i emvâl’ töhmeti ile ittihamı ve böyle yüzü kara olarak hal-kın enzarına arzı büyük bir gadir ve haksızlıktır. Bunun için bu galatı tashih maksadıyla, ‘sosyalizm’ ve iştirâk-i emvâl’i dair bir iki söz söylemek isteriz.”

Demek ki, Şemsettin Sami sosyalizmin yüzüne kara damga vurulmasını istemiyor. Amacı, bir yanlışlığı düzeltmektir.

Onun anlayışına göre, iştirâk-i emvâl adalet ve hakka olduğu gibi insanın tabiatına da aykırıdır. İnsanı hayvanlaştırdığı için filozoflarca beğenilmemiş; bütün dinler ve uluslar ve özellikle ahlâk denilen değişmez meşru yasa onu meşru saymamıştır:

“İştirâk-i emvâl eshabının tarik ve maksadı bu terkibin medlülünden anlaşıldığı için, bunun tafsiline girişmeye hacet görmüyoruz; ancak iştirâk-i emvâl maddesi kaide-i adl-ü hakka ve tabiat-ı beşere muhalif olup insanı behayim mertebesinde bıraktığından, ukalâ ve hükemâ indinde mezmum olduğu gibi her din ve millet ve hususiyle ahlâk denilen değişmez bir kanun-u mukaddes indinde gayr-i meşrudur.”

Komünizm insanı hayvan yapmakta ve değişmeyen –yani ezelî ve ebedî olan- mukaddes ahlâk yasası ve doktrini meşru saymamaktadır, diyen Şemseddin Sami, komünizmin kısa bir tarihçesini çiziyor.

Bu tarihçeye göre, iştirâk-i emvâl 1971 Paris Komün'ünde ve daha önce bazı Avrupa memleketlerinde yüz göstermiş; ve Hazreti Muhammed'in Mekke'den ve Medine'ye göç edişinden önce ve sonra İran'da ve diğer Asya memleketlerinde meydana çıkmıştır. Bu yolu tutanlar kadınlarda ve çocuklarda ortaklık istemekten utanmamışlardır. Onların bu aşırı tezleri insanın tabiatına ve yaratılışına aykırı idi. Bunun içindir ki, bu gibiler cezaya çarptırılmışlar, kanunun nefretini kazanmışlar ve adlariyle tarihten bir iki sayfa kirletmişlerdir.

Bu nedenle, komünizm nefret edilmesi gereken bir yol, onun zıddı olan sosyalizm ise son derece makul ve tutulması gereken bir yoldur.

Sosyalizm teriminin kökünü arayan Şemsettin Sami bu doktrinin insan topluluğunu mutluluğa götüreceğini; insanları özgürlüğe ve eşitliğe kavuşturacağını söylüyor. Sosyalizm ona göre bir kurtuluş yoludur. Tabiatın nimetlerinden herkese pay verecek, insanları hak ve adalet güneşi ile ısıtacaktır:

“Sosyalizm ıstılâtı Fransızca bir kelimedir ki, cemiyet-i beşer mânâsına olan sosyete kelimesinden müştaktır.”

Yazar makalenin devamında 1875 tarihinde gerçekleşen Gotha Kongresi'nden bahsederek, bu kongrede kabul edilen maddeleri sıralıyor. Şemsettin Sami yazısının sonlarında Gotha Programı'nın İslamiyete uygun olduğunu ispata çalışmaktadır.³³⁹

12. Ahmet Cevdet Paşa

Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu asırda yetiştirdiği en büyük devlet ve bilim adamlarından bi-

339 Oysa Karl Marx, Gotha Programını eleştirmiştir: 22-27 Mayıs 1875 tarihlerinde toplanan Gotha Kongresinde, Alman işçi sınıfı hareketi içerisindeki iki eğilim -August Bebel'in ve Wilhelm Liebknecht'in başında bulundukları Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (ayzenahçılar) ve Lasalçı Genel Alman İşçiler Birliği- Almanya Sosyalist İşçi Partisini oluşturmak üzere birleştiler. Bu, Alman işçi sınıfı hareketi içindeki bölünmeye bir son verdi. Birleşik partinin Marx ve Engels'in amansızca eleştirdikleri program taslağı, bazı önemsiz düzeltmelerle Kongre tarafından onaylandı. Marx ve Engels, mektuplarında, Gotha Programını çok sert bir şekilde tenkit etmişlerdi. Ayrıca Karl Marx, Gotha Programı hakkında 1875 yılında bir eser kaleme almıştır. Gotha programının eleştirisi için bk. Karl Marx, Gotha Programının Eleştirisi, İnter Yayınları, İstanbul 1999.

ridir. Bazı yazarlara göre, Osmanlı tarihinin yetiştirdiği en büyük devlet ve bilim adamıdır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın babası Lofça İdare Meclisi azasından İsmail Ağa'dır. İlk tahsilini Lofça'da yaptı. Yaratılışından zeki ve kabiliyetli olduğu gibi, pek de çalışkandı. Dedesinin yardımı ile 1839 yılında İstanbul'a geldi. Medrese tahsiline başladı. Bu arada matematik, astronomi, tarih ve coğrafya gibi ilimlerle de uğraşarak kültürünü artırdı. O zaman çok meşhur olan Murat Molla tekkesine tatil günleri giderek Farisi öğrendi ve Mevlana'nın Mesnevi'sini bitirdi. "*Divançe*"sinde bulunan şiirlerin çoğunu bu tekkeye devam ettiği sırada yazdı.

1844'te 22 yaşındayken Çanat³⁴⁰ payesi ile Rumeli kalemine kadı oldu. 1845 yılında müderris³⁴¹ olarak İstanbul camilerinde ders vermek hakkını elde etti. 13 Ağustos 1850'de Meclis Maarif azalığı ile birlikte Dar-ül Muallimin (Öğretmen Okulu) müdürlüğüne getirildi. Bu mektebi kısa zamanda ıslah ederek, mektebe giriş ve imtihan usüllerini yönetmeliklerle tesbit etti. Encümen-i Daniş'e (Osmanlı Bilim Akademisi) 1851'de asli üye seçildi.

"*Tarih-i Cevdet*" adıyla şöhret bulan kıymetli eserinin üç cildini 1854 yılında bitirip Sultan Abdülmecit'e sundu. Eseri çok beğenen Sultan Abdülmecit rütbesini yükseltti, bir sene sonra da devletin resmî tarihçisi oldu.

Osmanlı Devleti'nin kanunlarını yapacak olan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye 1861 yılında üye tayin edildi. 1866 yılında ilmiye sınıfından vezirliğe geçti. Halep vilayetine vali tayin edildi. Bir müddet orada kaldıktan sonra yeni kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye başkan tayin edildi.³⁴²

Bu vazifede çok faydalı işler gördü; memleketin adliye ve hukuk sistemini devrin ihtiyaçlarına göre düzenlemeye çalıştı.

Ali Paşa, Fransız Medeni Kanunu'nun tercüme edilerek Osmanlı Devleti'ne tatbik edilmesi gerektiğini öne sürüyordu (Yukarıda Ali Paşa'nın Fransa yanlısı olduğunu yazmıştık). O zamanlar

340 Osmanlı Devleti'nde kadılık makamının en alt kademesidir.

341 Medreselerde ders veren öğretim görevlisi, bugünkü karşılığı profesör.

342 Bugünkü adıyla Yargıtay. Ahmet Cevdet Paşa ilk Yargıtay başkanımızdır.

İstanbul'da en tesirli ve nüfuzlu elçi, Fransa elçisiydi. O ve onun entrikalarına kapılanlar bu fikrin tatbikat sahasına konulmasını temin etmek için var güçleriyle çalışıyorlardı.

Fakat, Ahmet Cevdet Paşa'nın gayretiyle, İslâm fıkıh kitaplarından, zamânın icaplarına uyan meselelerin Mecelle-i Ahkâm-i Adliye adıyla asrî bir kânun seklinde yazılması fikri kabul edildi. Ahmet Cevdet Paşa, bu işi yapacak ilmî cemiyete reis seçildi. Paşa'nın yazdığına göre, *"frenk hayranları"*, *"câhil softalar"*, *"ecnebî kıskırtmalarına âlet olanlar"*, *"bu hayırlı işi baltalamak için çok dalevereler"* çevirmişlerdir. Nihâyet Mecelle, 1868'de neşrolundu. Ahmet Cevdet Paşa çetin bir mücadeleden gâlip çıkmıştı.

Ahmet Cevdet Paşa, 1879 yılında Maarif Nazırlığı'na tayin edildi. Sonra da, çeşitli valiliklerde, Adliye, Maarif, Dahiliye, Ticaret nazırlıklarında, Padişahın husûsî encümenlerinde bulundu.

Ahmet Cevdet Paşa, İbn-i Haldun'un ünlü eseri Mukaddime'yi de -ilk kez- Türkçeye çevirmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi ve güçlenmesi için çabılıyor, hemen her konuda Sultan Abdülhamit'e büyük destek oluyordu.³⁴³

Fransızca da dâhil olmak üzere yabancı dillere vakıf olan Ahmet Cevdet Paşa, o günün gelişmelerini yakından takip ediyordu. Bu nedenle, sosyalizm konusunu da ele almış, sosyalizmin sadece o gü-

343 Önemli eserlerinden bazıları, 12 ciltlik Tarih-i Cevdet: Osmanlı Devleti'nin 1774-1825 seneleri arasındaki tarihini anlatır. Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa: 12 kısımdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın en tanınmış eseridir. Hazreti Âdem'den itibaren birçok peygamberin, İslam halifelerinin, İkinci Murat'a kadar Osmanlı padişahlarının tarihinden bahseder. Tezakir-i Cevdet: Devrinin siyasî, içtimâî, ahlâkî cephesini anlatmıştır. Ma'ruzat: Sultan İkinci Abdülhamit'e 1839-1876 yılları arasındaki tarihi ve siyasî hadiseleri takdim etmek için hazırlanmıştır. Mecelle: Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir hey'et tarafından hazırlanmıştır. Divançe-i Cevdet: Gençliğinde yazdığı şiirleri, Sultan İkinci Abdülhamit'in emriyle bu kitapta toplanmıştır. Kavaid-i Osmaniye: Fuat Paşa ile birlikte yazdığı dil bilgisi kitabıdır. Ayrıca Belagat-ı Osmaniye-Kavaid-i Türkiye; Takvim-ül Edvar-Mıyar-ı Sedat; Adab-ı Sedat fî ilm-il-Adab; Hûlasatül Beyan fî Te'lifi'l-Kur'an; Asar-ı Ahd-i Hamidi, Hilye-i Saadet, Ma'lumat-ı Nafia adlı eserleri çeşitli mevzulardan bahsetmektedir. Daha geniş bilgi için bknz: Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.

nününü değil, geleceğini ve etkilerini de çarpıcı bir analize tabii tutmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu tespitlerine çok önemli ve ilk olduğu, daha sonraki sosyalistlerce büyük kısmı kabul edildiği için kitabımızda oldukça geniş yer veriyoruz.

Ahmet Cevdet Paşa'nın sosyalizm konusunu ele aldığı makalesini, Kerim Sadi'nin yorumuyla aktarıyoruz:

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre:

İster komünist ve sosyalist, ister nihilist olsun, bütün bu doktrinler tek bir temele dayanmaktadır. O temel de, mülkiyet, izdivaç ve ailenin kaldırılmasıdır ki, Mezdekçiler'in doktrininden başka bir şey değildir.

Komünizm olsun, sosyalist ve nihilist doktrinler olsun Mezdek ayininden başka bir şey sayılamaz. Bunların arasında, detaylarda, ayrılık varsa da, emlâkte tasarruf hukukunu ve kadınlarda evlenme usulünü kaldırdıklarından temelde hepsi birdir.

Nihilislere gelince: Bunlar, Tanrı da dâhil olmak üzere, her şeyi inkâr etmektedirler. Kelâm ilmindeki bu kelimeyi, gazeteciler Ademiyun diye kullanıyorlarsa da, en doğrusu inâdiyye diye çevirmektedir.

Kısacası, İran'da ortaya çıkan Mezdeği mesleği, İslâm ülkelerinde Batıniyye'den olan mezhepler hâline gelmiştir ki, bu mezhepler yolunu sapıtmış fırkalarlardır. Ve, çok defa da Aleviliğe dönmüştür. Bundan sonra Avrupa'ya geçmiş ve Frenk kılığına bürünmüştür.

Cevdet Paşa'nın anlattıklarına göre:

Hicri tarihten 422 yıl önce Sâsâniyan hanedanının onbeşinci hükümdarı Kubat zamanında, Mezdek adında bir ünlü zındık ortaya çıkmış; peygamberlik iddia etmiş; halkı batıl inanca çağırmış. Şöyle demiş: İnsanlar hep Âdem ve Havva çocukları olduğundan ana baba bir kardeşirler. Bundan ötürü de mallar da kardeşler de eşit olarak ortak sayılırlar. Ayaktakımı halk ona uyduğu gibi, Kubat da onun bâtil dinine girmiş. Fuhşun envai serbestçe fuhuş işlemeye yol bulmuş. Yüksek tabakalarla aşağı halk tabakaları eşit olmuş ve İran ülkesi bir fuhuş yatağı ve günah işlenilen bir yer haline gelmiş. Nesil karışmış. Erkekler çoluk çocuğun tadından yoksun kalmış. Kısaca,

bu mezmum nahle, aşağı tabakadan bazı insanlarla fahişelerin işine yaramış; fakat diğer halkın pek ağırına gitmiş. Halk, elele, Kubat'ı tahtından indirmişler, kardeşlerini tahta geçirmişler. Fakat, Kubat, İran sınırındaki bir taifeye sığınmış ve onların yardımı ile bir çok asker toplayarak İran'a dönmüş ve savaşarak kardeşlerini yenmiş; ölümlüne kadar İran tahtına yerleşmiş; Mezdek ayini de sürüp gitmiş.

Kubat ölünce, küçük oğlu Nüşirevan İran tahtına oturmuş, sert tedbirler alarak bu olayları önlemiştir.

Fakat, aradan uzun bir süre geçmeden, İslâmiyet çevreye yayılınca, mezdekçiler İslâm arasına karıştılar, ve arasına bir yolunu bulup din hükümlerini bozmaya kalkıştılar. Çok defa da batıl âyinlerini Alevilik perdesi arkasında yürüttüler. Kızılbaşlar, Mezdekçilerin kâhlntılarıdır. Batıniyye mezhebi de onlardan dalbudak salmış bâtil bir doktrindir ki, bunlara İbahiyun adı da verilmektedir. Azgın Şîî takımından olan Suriye'deki Nusayriler yâni Nusay'in tarikatında olanlar gibi batıl mezheplere saplananlar hep Batıniyyedendir. Bunlar Kur'an'daki ayetleri olmadık yanlış anlamlarla yorumlarlar. Yeryüzündeki bütün şeylerin bütün insanlar için olduğu anlamına gelen âyeti, yanlış yorumlayarak, herkes her şeye ortaktır, derler. Yoksa her kişinin her şeyde ortaklığı gerekmez.

Cevdet Paşa'ya göre: Bu fikirler fikirler Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. Ortaya çıkan Farmasonların işaretleri Bektaşilerin işaretlerine benzer.

Mezdeği fikirleri Batıniyye'de esrar sayılmaktadır. Haçlılar, Avrupa'ya bu fikirleri de beraber götürmüşlerdir. Fakat, bu fikirler, Avrupa'da gizli kalmıştır.

Demek oluyor ki, daha sonraları meydana çıkan Komünizm ve Sosyalist ve Nihilist mezhepleri hep Mezdek ayinidir. Zira bunların aralarında detaylar bakımından ayrılık varsa da, hepsi emlâke tasarruf hukukunu ve kadında evlenme usulünü kaldırdıklarından, temelde birleşirler.

Bunların bazıları Tanrının varlığını da inkâr ediyormuş. Özellikle, Nihilistler her şeyi inkârda direnirlermiş. Şu hâlde göre, Nihilistler, Kelâm ilminde sözü edilen sofistlerin bir kısmı olan

Înâdiyye fırkası demek oluyor ki, onlar bedihî ve apaçık olan her şeyi inkârda direnirler ve her şeyi hiç sayarlar. Nihilistler hiçlik anlamındadır: İnâdiyye diye çevrilmelidir. Gazeteciler Kelâm ilminin terminolojisini bilmediklerinden, Arapça gazetelerin çoğunda, Nihilist karşılığı Ademiyun diyorlar.

Mezdekçilik, İran'da çıkmış; İslâm memleketlerinde Batıniyye'ye dönüşmüş ve Aleviliğe bürünmüştür. Daha sonra, Avrupa'ya geçip Frenk esvabını kuşanarak Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi adlar takınmıştır.

Cevdet Paşa'ya göre:

Din fikirleri zayıfladıkça bu gibi yolunu sapıtmış partilerin çoğalması ve özellikle hükûmet tarafından karşı konulmaz ve engellenmezse, az bir süre içinde meydan alması tabiidir.

Avrupa, İbahiyyun doktrinine çok yatkındır.

Paşa, Batı'daki servet ve sınıf ayrılıklarını görüyor ve tespit ediyor: Zengini ne kadar servete boğulmuşsa, fakirleri de o kadar yoksundur ve yeis içindedir. Gelenek ve görenekleri İbahiyye mezhebine pek elverişlidir. Dinî fikirler ise günden güne yok olup gidiyor. Buna binaen, Avrupa'nın her tarafında, İbahiyye fikirleri çoğalmıştır. Bu yüzden Avrupa'nın başına büyük felaket açacaktır. Gidişattan anlaşılıyor ki, her geçen gün büyük Devrime yönelmektedir. Vakıa, bu çeşit devrim fikirleri sürekli olamaz, tutunamaz. Çok geçmeden ezici, mutlak hükûmet ortaya çıkar. Fakat, bu arada, Avrupa altüst olur. Batı'nın altı üstüne gelir. Allah şerlerinden korusun!..

Cevdet Paşa soruyor:

Avrupa'da bir umumî devrim çıkarsa, biz ne durumda bulunuruz? -Ve, ekliyor- gelecekte olacakları Tanrıdan başka kimse bilemez! O zaman ne durumda bulunacağız, şimdiden tahmin edilemez. O takdirde bize seyirci kalmak düşer. Ve, ırz ehli, namuslu insanlar için Osmanlı Devleti sınırları içinden başka kurtuluş yeri kalmaz.

Niçin?

Çünkü, bizim göreneklerimiz ve âdetlerimiz İbahiyye fikirlerine aykırıdır. Bizde dinine bağlı insanlar çoktur. Bizde bu bozuk fikirlerle, Avrupa'da olduğu kadar, yatkınlık yoktur. Bizdeki dinsizlerin ve

zındıkların sayısı korkulacak derecede değildir; ve fesatlarının önünü almak fırsatı kaçırılmamıştır. Tevfik Allah'tandır. ³⁴⁴

Cemil Meriç, “Bir Facianın Hikâyesi” adlı eserinde Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşleri hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor:

“Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, dinlerin de sapıklıkların da kaynağı Asya. İranlı Mezdek hem sosyalizmin, hem komünizmin, hem nihilizmin piri. İslamiyet bu çılgınlıkları tasfiye etmiş. Mezdek'in çömezleri, ya isim değiştirerek yeraltında yaşamaya çalışmış ya hut Avrupa'ya sığınmış. Anarşizmin tarihini yazanlar Yunan-ı Kadim'e kadar uzanır. Sonra Orta Çağ manastırlarına uğrarlar. Elbette ki XIX. asrı kızıla boyayan bu mezheb-i siyasiyi Mazdeizm'e icra etmek yanlış. Böyle bir akrabalıktan ancak anarşizmin tarih öncesi için söz edilebilir.

Devlet-i Aliye'ye gelince... Nizama perestiş eden ceddimiz için nizamı tahribe yönelen her davranış çılgınlıktı. Sultan faniydi, saltanat ebedi. Gerçi isyan ve iğtişâş insanlık tarihinin kaçınılmaz afetleri. Ama Osmanlı'da hiçbir ayaklanmanın hedefi devleti yok etmek değildir.

XIX. asrın sonlarında Çarlık Rusya'sını titreten nihilistler, Osmanlı için birer ihtilâlcidiler. İhtilâl, dilimizin en korkunç, en karanlık kelimesiydi. Fitne, fesat, fetret, o meş'um hercümercin belirtileri veya hazırlayıcısıydı. Türkçede anarşiyi karşılayacak tek lâfız vardı: İhtilâl.

Avrupa'da esen tedhiş rüzgârı XX. asrın başlarında ülkemize de uğradı. Anarşinin iğrenç çehresini o zaman görür gibi olduk. Bir ermeni komitecinin Halife-i Rûy-i Zemin'e fırlattığı bomba, garpperest bir şairimize.” ³⁴⁵

13. İslam Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları

Osmanlı döneminde sosyalistlerle teşriki mesaide bulunan isimlerden birisi de ünlü turancı Yusuf Akçura'dır. Yusuf Akçura'nın sos-

344 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 96-99; 8 sahifelik bu yazma eser günümüzde İstanbul Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları No: 8'de bulunmaktadır.

345 Cemil Meriç, Bir Facianın Hikâyesi, s. 60.

yalistlerle işbirliğine az sonraki bölümlerde yer vereceğiz.

Yusuf Akçura yazılarında Marxçı çözümleme yöntemleri kullandı. Osmanlı toplumunun gelişmesini iktisadi yapıya ve ilişkilere ağırlık vererek açıklamaya çalıştı. Özellikle Türk Yurdu Dergisi'ndeki yazılarında bu görülebilir.³⁴⁶

Yusuf Akçura, Bolşevik devriminden sonra Kızılay murahhası olarak Rusya'ya gönderilmişti. Döndükten sonra verdiği bir konferansta gerçek Türkçülüğün halkçılık demek olduğunu, Turancılığın ise bir Osmanlı Emperyalizmi olduğunu ileri sürdü.³⁴⁷

Yusuf Akçura'nın *"İlim, Fen, Felsefe"* dergisinde sosyalizmin kökenleri ile ilgili bir makale kaleme aldığını görüyoruz. Söz konusu yazının bizi ilgilendiren kısmı, Türkiye'nin tanınmış komünistlerinden Şefik Hüsnü'nün de bu makaleyi teyit eden yeni bir makale kaleme alması ve sosyalizmin kökenleri hakkında ilginç açıklamalarda bulunmasıdır.³⁴⁸

Aynı zamanda Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşlerini de bazı yönleriyle teyit eden Şefik Hüsnü'nün makalesi şöyle:

"İslam Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları

Ankara'da yayımlanmaya başlayan *"İlim, Fen, Felsefe"* dergisinin ilk sayısında Akçura'ya Yusuf beyin sosyalizme dair bir inceleme yazısını büyük bir ilgiyle okuduk. Bu yazı Karl Kautsky'nin *"Sosyalizmin Mübeşşirleri"* eserinden yararlanarak yazılmıştır. Bu toplumsal akımın temeli, insanlık tarihinin en eski devirlerinde, bazı ekonomik zorunlulukların doğurduğu toplumsal hareketlerde olduğu, belgeler ve tarihsel olaylar ileri sürülerek ispat edilmektedir.

Yusuf Bey Eflatun'un felsefesini, Spartaküs hareketini ve ilk Hristiyanlıktaki Sosyalizmi andıran yerleri yazdıktan sonra Doğu'da

346 Meydan Larousse, c. 1, s. 252.

347 Akçura'nın 1919-1924 yılları arasında kaleme aldığı 17 yazıdan oluşan Siyaset ve İktisat adlı eseri bu görüşlerini yansıtmaktadır. (Yusuf Akçura'ya, Siyaset ve İktisat, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1924)

348 Şefik Hüsnü'nün söz konusu makalesi cumhuriyet devrinde kaleme alınmış olmasına karşılık, Cevdet Paşa ve Şemsettin Sami'nin makaleleri ile aynı konuları işlediği için yayınıyoruz.

ve İslam âleminde görülen eşitlikçi ve kolektivist hareketleri inceliyor. Eserin asıl değerli bölümü budur. Zira Batılı yazarlar tarihsel ve toplumsal eserlerinde Doğu ve İslam âlemi olayları üzerine her zaman ya pek yüzeysel bir göz atmışlar ya da bunları görmeden geçmişlerdir. Bu eksiğin, tam olmasa da karşılanması teşekküre değer. Biz bu yoldaki araştırmaların devamını dileriz.

Aydınlık okurlarına yararlı bulduğumuz bu yeni bilgileri özetle vereceğiz.

Doğu'da kolektivist temele dayanan ilk toplumsal hareket "*Mazdakilik*"tir. Mazdak İran'ın Nişabur kentinde doğmuştur. İran Şahı Kısra Kubat (491-531) devrinde, o zaman yeni sayılan bir mezhep ortaya atmıştır. Bu olay İslamiyet'in ortaya çıkışından az önce-dir. İran eserlerinden naklen İslam tarihlerinde okunduğuna göre Mazdakilik'in esası, mal ve mülkün hatta kadınların bütün topluma ortaklaşa ait olması imiş (.....) Mazdak hareketinin en önemli özelliği, ondokuzuncu yüzyıl ütopyacı sosyalistlerinin, Simon'ların, Fourier'lerin son derece arzu edip de ulaşamadıkları bir fırsatı ele geçirmesidir. Bu büyük düşünür, herkesten önce düşüncelerini zamanın hükümdarı Kubat'a kabul ettirmeyi başarmıştır.

Sonra bu makamın iktidarına güvenerek bütün İran'a görüşünü uygulamaya çabalamış, bununla beraber bütün hükümet kuvveti elinde olduğu halde, yine de büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Halk ayaklanmış, bir aralık Kubat'ı tahtından indirmiş ve Mazdakiliğin yayılmasına engel olmak istemişlerse de Mazdak taraftarları tekrar galip gelmişlerdir. Mazdakilik daima tekrarlanan direnme hareketlerine karşı koyarak otuz yıl sürebilmiş ve bu süre içinde gayet samimi, bilinçli taraftarlar kazanmıştır. Velihaht Husrev Nuşirevan'ın peşindeki muhalifler sonunda üstün gelerek bu şehzadeyi Kısra'lar tahtına oturtmuştur. Bu gerici hükümdar rahatlıkla hükümet edebilmek için dört yüz bin Mazdaki'yi öldürtmüş, başkanları Mazdak'ı da kendi hançeriyle öldürtmüştür.

Görülüyor ki daha pek çok eski zamanlardan beri, imtiyaz ve özel mülkiyet taraftarları, devrimcileri her türlü merhamet duygusundan uzak olarak daima kana boğmuşlardır. Bu olayın ortaya

çıktığı sıralarda İran'ın büyük kentlerindeki toplumsal durum incelenecek olursa Mazdak'ın devrimci girişimi pekâlâ açıklanabilir. Büyük kentler ahalisi birkaç sınıfa ayrılıyordu; büyük toprak sahibi olan zengin dihkân'larla Zerdüştlüğün ruhanileri olan mugan'lar zengin sınıfı teşkil ediyordu. Bunlara soylular deniyordu. Ahalinin ezici çoğunluğunu dihkân ve mugan'ların topraklarını işleyen köylülerle kent esnaf ve tüccarı oluşturuyordu. Bundan başka kentlerde karın tokluğuna çalışan birçok işçilerle mal gibi alınıp satılan esirler ve köleler vardı. Ve bütün bu halk, hâkimlere hak veren, maddi ve manevi kuvvetin ve imtiyazın destekçisi olan Zerdüş mezhebine bağlı idi. Fakirlik ve sefalet bu dinde bir teselli bulamıyordu. Dinin rahipleri olan mugan'lar siyasi ve idari işlerde büyük söz sahibi idiler. Ve bunu zenginler ve kişizadeler lehine kullanıyorlardı. Bütün çıkarlarını ayak altında çiğneten mevcut kuruluşların korunması, kendi köleliklerinin ve sefaletlerinin sürüp gitmesi demek olduğunu, işçi, köylü ve genellikle fakir halk anlamış değilse bile sezmeye başlamıştı. Mazdak bu sırada ortaya çıkarak bu çaresizler sınıfına bir yeni din şeklinde bir toplumsal ülkü getirdi. Ve bunu dünyada ilk ve son olmak üzere, devlet gücüyle geçici olarak uygulamayı başardı.

Mazdak dünya ilişkilerindeki ve işlerindeki bütün kötülüklerin kaynağının, eşya ve insanları kişilerin mülk edinebilmelerinde olduğunu görmüş ve mülk edinilmesi mümkün olan her şeyi toplumun ortak malı saymıştır. Dihkân ve mugan'lar keselerine dokunan bu düzeltmelerin önüne geçmek için her yola başvurmaktan çekinmemişler ve özellikle rahipler halkı aydınlatmak bahanesiyle Zerdüş mezhebini bir silah gibi kullanmaktan kaçınmamışlardır.

Özel mülkiyet taraftarlarının üste çıkmalarına rağmen İran'ın her tarafından kök salmış olan Mazdakilik bu topraklardan bütünü çıkarılamamıştır. Kök salmış ve uygun ortam buldukça yeni filiz vermiştir. İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra da İran ve Azerbaycan'da Mazdakilik'le yakınlığı olan hareketler olmuştur.

Hiçretin üçüncü yüzyılında Halife Memun zamanında ortaya çıkan Babek Mezhebi, Mazdak Mezhebinin bir yeni şekli sayılabilir. Babek adında bir Müslüman Mazdek kolektifliğini İslamiyetin bazı

görüşleriyle örterek ortaya atmıştır. Zaten kendisi Erdebil yakınlarında doğmuş bir İranlı'dır. Büyük bir sayıya ulaşınca Babeki'ler hilafete isyan ettiler. Halife Memun bunlarla yirmi yıl uğraşmak zorunda kaldı. Bu mezhep bütün Azerbaycan ve Doğu Ermenistan dolaylarına yayılmıştı. Ancak Halife Mutasım zamanında Babek taraftarları yenilebilmiş ve kendisi de esir edilerek Bağdat'ta idam edilmiştir. Tıpkı Mazdaki'lik gibi Babek hareketi de İran'ın kuzeyine ve kuzey batısına kolektifçilik tohumları ekmış ve bütün şiddetli tedbirlere rağmen zaman zaman bu dolaylarda buna benzer hareketler ortaya çıkmıştır.

Bunların hiç birisi ilk hareket kadar yaygın olmamıştır. Fakat İslam âleminin güney bölümlerinde Irak'ta, toplumsal nedenlerden ötürü pek büyük ve önemli ayaklanmalar olmuştur. Abbasi Halifelerinden Harun Reşit ve Memun devirleri İslam medeniyetinin en parlak ve mutlu devirlerinden biri sayılır. Bu zamanda Bağdat Doğunun en işlek ve en zengin şehri, ekonomik merkezi olmuştur. Bağdat'ın dünyayı tutan ticareti Basra yoluyla yürütülüyordu. Bu, geniş deniz ticareti sonucu olarak Basra'da büyük sayıda iskele işçisiyle, kürekçiler, yani gemi işçileri toplanmış bulunuyordu. Bu işçilerin bir bölümü zenci kölelerdi. Bundan başka Irak'ın zengin topraklarını, bağ, bahçe, hurmalık ve tarlalarını işlemek üzere, mülk sahipleri, birçok zenci köleleri de rençber olarak kullanıyorlardı. Basra sanki Zengibar'dan getirilen zenci ticaretinin bir merkezi olmuştur. Kölelere her zaman, her yerde nasıl davranıldığı bilinir. Bu yerde hummalı bir çalışma içinde kitle halinde bulunmaları dolayısıyla, başarılı bir tarzda isyan etmek için, zenci köleler gerekli koşullara sahipti. İ.S. 869 yılında Hazreti Ali çocuklarından olduğunu iddia eden Muhammet (Mehmet) oğlu Ali isyan bayrağını omuzlayarak bu zencilerin başına geçiyor. Sonradan büyük savaşlara sebep olan büyük bir toplumsal hareket meydana getiriyor. Bu iç savaşlara İslam tarihinde Harb'üz zenci (zenci savaşı) denilir. Devrimciler başardıkları hallerde, tıpkı Spartaküs ordusunun yaptığı gibi, köleleri azat ediyorlardı. Devrimin başarıya ulaştığı yerlerde efendileri sermaye sahipleri öldürülüyor, mülkleri, tarlaları yakılıyordu. Halifenin orduları birkaç kez bu köle ordularına yenilmişti. Başkanları Ali'ye

İslam burjuva tarihçileri “*Al-Habis*” lakabını verirler. On beş yıl süren zenci kölelerin kurtuluş hareketi de sonunda Halife Al-Muvaffak tarafından bastırılmıştır.

Bu zenci hareketlerinde bir sınıf bilincinin, teorik bazı düşüncelerin hâkim olduğunu tarih yazmıyor. İslam tarihinde Karamita hareketi denilen olay da aynı yüzyılda olmakla beraber kuvvetli bir teori temeline sahip bulunuyordu. Bundan ötürü önemi daha büyüktür.

Karamita hareketini doğuran İsmailiye mezhebi Şia mezheplerinden biridir. Şiilik Araplardan çok İran’ın ruhu ve zekâsıyla gelişmiştir. Denilebilir ki tamamen tüccar ve aristokrat olan Beni Ümeyye aleyhine, Arap olmaktan çok Müslüman olan Haşimi’lerle beraber ayaklanan İran’lıların elinde bu mezhep mükemmel bir itiraz ve mücadele vasıtasıydı. İsmailiye mezhebi misyonerlerinden bir İran’lının yetiştirdiği Kufe dolaylı halkından Karmat (çirkin yüzlü) lakabını taşıyan bir köylünün girişimi ile ortaya çıkan Karmat hareketini, Alman yazarı August Müller, Şiilik ile Babekiliğin, yani komünizmin bir kaynaşımı sayıyor. Karmat hareketi sırasında İ.S. 874 yılında yerel durum ve koşullar böyle bir devrimin doğmasına uygundu. Irak’ta köylüler büyük bir geçim sıkıntısı içindeydiler. Halife sarayının ihtişam ve debdebesini, saray mensuplarının, kentli zenginlerin sefahat ve israfını, biçare köylü ailesinin kuru ekmeğinden keserek ödediği vergilerle ve angaryayla sağlıyordu. Bir yandan da zenci ayaklanması dolayısıyla bedevilerin sürekli yağma ve talana uğruyordu. İsyancıları bastırmaya gelen Halife ordusunun barındırılması ve beslenmesi de yine köylünün boynuna yükleniyordu. Mehdi çıkacak diye beklemek tek tesellileriydi. Zengin ve yoksul ayrılığı gayrılığı kalmayacak, zalimler cezasını görecek, herkes refah ve saadet içinde yaşayacaktı. Karmat İsmailiye mezhebinin bu iyimser inançlarını Irak köylüleri arasına kolaylıkla ve büyük ölçüde yaymıştı. Karmat’ın taraftarları az zamanda Fırat havzasında büyük bir topluluk haline geldi.

İslam tarihçileri Karmatilerin tamamen kolektivist oldukları, mal ve mülkün ortak olmasına taraftar olduklarını iddia ederler. Bunlar özel mülkiyetin fakirlik ve zenginliği doğurduğuna inanırlar-

dı. Fakat zora ve şiddete gerek görmezlerdi... Mehdi çıkıp gelecek, mesele onun adaletiyle çözülecekti...

Fakat sonraları sayıları çoğalıp kuvvet ve kudret kazanınca bu ılımlı yolu bırakıp zorla iş görmeye başladılar. Hicri dördüncü yüzyıl başlarında başkanlarından Ebu Tahir Süleyman büyük bir ordunun başına geçmiş, Basra gibi büyük kentleri yağma ederek ganimetleri köylü ve bedevilere bölüştürmeye başlamıştı. Bağdat kapılarına kadar gelerek Halife'yi bile tehdit altına almayı başarmıştı. Hareket bu kadar büyüyünce Karmatilere karşı hükümet orduları gönderilmiş ve büyük savaşlar olmuştu. Kurulu hükümetleri her zaman haklı çıkaran tarihçiler Karmatlar aleyhine, üzerlerine kamunun nefretini çekecek birçok masallar uydurmuşlardı. Bununla beraber aynı tarihçiler bu kolektivistlerin düşünce ve eylemde birlik, aralarında bir çeşit kardeşlik bulunduğunu, büyük küçük farkı gözetilmediğini, toplumun işlerini bir şuranın görüşüp karara bağladığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bundan anlaşılıyor ki Karmatlar tamamen komünist değilse bile komünizm esaslarından bazılarını kabul etmişlerdir. Ortaya çıkışlarından yüz yıl kadar sonra Karmatiler Halife ordularına yenilmişlerse de kolektivist mezhep düşünceleri tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Kolektivist düşünceler daha derinlere dalıp gizlenerek yaşamış ve İslam toplumuna içinden etki yaparak pek çok dağılmıştır. Aleviliğin bütün İslam âleminde bir çeşit tecellisi olan tarikatlerin çoğunda komünizmin bazı izleri sezilir. *“Kimi tarikatlerde bir ruhi komünizme kadar gidilir”* Toplumsal komünizm ortak mülkiyette bireysel mülkiyeti eritir, ruhi komünizm ortak ruhta bireysel ruhu boğar. Buna tarikat ehli *“fenaillah”* (Tanrı içinde erime) derler.³⁴⁹

14. Anadolu'da ve İslamiyet'te sosyalizmin kökenleri

Türkiye'deki sosyalist hareketler 1970'li yıllara kadar kitlesel hareket haline dönüşmemiştir. Bunun başlıca nedeni dinî ve millî faktörlerdir. İşte bu nedenlerden dolayı sosyalizme hem millî hem de dinî köken bulma gayretlerinin her devirde devam ettiğini görüyoruz.

349 Aydınlik, Sayı: 10, 1 Kasım 1922.

Aclan Sayılğan'ın, *“Türkiye’de Sol Hareketler”* isimli kitabının “sunuş” bölümündeki önemli açıklamalarından başlayalım:

Tanzimat, toplumumuzda bir dönüm noktasıdır. Türk fikir hayatında, siyasette, hukukta, eğitimde ve devlet anlayışında ortaya konan yeni değer hükümleri, toplum bünyesinde köklü olmayan fakat günümüze kadar gelen bir takım değişiklikler yapmıştır. “Batıya açılan pencere” bir türlü kapanmamış, geçen zaman yeni şekil ve kavramlar getirmeye devam etmiştir.

Batılılaşma ile başlayan aydın-halk arasında ayrılığın gittikçe derinleşmesi, her iki zümrenin uzlaşmaz kutuplarda yer alması, yabancı fikir ve müesseseler üzerinde yapılan yatırımlar ve bunların sebep olduğu patlamalar iki asırdan beri devam etmektedir.

Türkiye’de sol fikirler de “Batıya açılan pencere”den girdi. Sol düşünce, yerli ihtiyaç ve geleneklerden değil, batıdan aktarılan -diğer fikirler gibi- kitabî bilgi ve taklitçilikle Türk düşüncesi içinde yer etmeye çalıştı.

“Sol” kelimesi ilmî bir mânâ taşımaktan ziyade bir anlayış ve gruplaşımın sıfatıdır; bizde sosyalist, komünist ve materyalist düşünceler için kullanılagelmiştir.

Batı toplumlarında teori ve pratiği yapılan sosyalist düşüncelerden bize yalnızca marksist sosyalizm tanıtılmış, “sosyalizm” denince akla “komünizm” gelmesi, hem komünistler hem de kapitalistler için karlı kabul edilmiştir.

Tarihte sınıfsız bir toplum ve büyük bir medeniyet kuran bir millete, sınıflara dayanan düşünce ve hareketlerin yerleştirilmesi, ancak sihirbaz kudreti isteyen bir anlayış ve çalışma ile olabildi. ³⁵⁰

Aclan Sayılğan'ın deyimiyle *“Batıya açılan pencereden”* giren sol fikirler (sosyalizm ve komünizm), Türkiye’de oluşan taraftarlarınca öylesine kabul görmüştür ki, üzerinde hiçbir kritik/eleştiri yapılmamıştır.

Sol fikirleri kabul edenler, olduğu gibi kabul etmişlerdir. İslâmcı olarak tanımlanan kesimlerde bile farklı mezhepler/tari-

350 Aclan Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, 5-6.

katlar varken, soldaki Marksist fikirler tartışmasız ve aynen kabul görmüştür.

İşte bu nedenlerden dolayı da tarihte ünlü bir Türk sosyalisti hiç olmamıştır. Fethi Tevetoğlu bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyor:

*“Henüz bugüne kadar, Türk tefekkür tarihi, ne dünya ne de yurt ölçüsünde ünlü bir Türk sosyalisti kaydedememiştir.”*³⁵¹

Feroz Ahmad, aynı dönemlerde Hindistan'ın M. N. Roy'u, Orta Asya'nın Sultan Galiyev'i çıkardığını belirterek Osmanlı'dan bir tek sosyalist kuramcının bile çıkmayışını kayda değer bulmuştur.³⁵²

Fakat, beynelmilel komünizm tarihine geçen bir-iki Türk komünisti -Mustafa Suphi, Nazım Hikmet vs.- türemiştir. Bunlar da fikrî alanda değil pratik alanında ünlüdürler.³⁵³

Türkiye'deki sosyalist/komünist fikirleri çok eskilere dayandırma hevesinin daha sonraki tarihlerde de sürdüğünü görüyoruz. Kendisi de eski bir Türkiye Komünist Parti'li olan Aclan Sayılğan'dan okumaya devam edelim:

*Türkiye Gizli Komünist Partisi ilgilileri veya bu ideolojiye bağlı olanlar, Anadolu'da sınıf mücadelesinin köklerini, çok uzak maziye kadar uzatmak eğilimindedirler. Bir kısım folklor çalışmalarında*³⁵⁴ *ve sosyoloji araştırmalarında*³⁵⁵ *marxistler tarafından bununla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bilhassa 1940-1946 marxist yayınları, bu konuda bize bazı belgeler verir. Gerek “Yurt ve Dünya”nın, gerekse “Adımlar” (1942-1943) ve daha sonraları “Ant” (1946) dergilerinin metodolojisi hep aynıdır. 1946'dan sonra, “edebi komünizm” yerini politik kamplara bıraktığı için, bu konuya tek-rar eğilen olmamıştır. Biz de eğileceğimiz iddiasında değiliz.*

351 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 7.

352 Feroz Ahmad, *“Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler”*, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923, Derleyenler: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 13-33.

353 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 7.

354 Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946.

355 Bak. *“Yurt ve Dünya”* ile *“Adımlar”* Yayınları 1942.

1940-1946 komünistlerinin elit tabakasında beliren endişe, kendilerine gelene kadar Türkiye Komünist Partisi'nin mahallî bir renginin bulunmayışı olmuştur. Millî olma endişesini duyan ilk komünistler, daha hareketin başlangıç yıllarında Türkiye Komünist Partisi kadrolarından ayrılmışlardır: Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör) ve arkadaşları. Belki de bu dogmatizm yıllar yılı Türkiye Komünist Partisi'ni Türkiye'nin malı haline getirememiş; parti Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap veren bir teşkilat olarak belirmemiştir. Nazım Hikmet (Ran Verzanski)'in edebi çalışmaları ³⁵⁶ dahi, iç niyetle, görünen strateji arasındakiki uçurumu kapatamamış; doğrudan doğruya Nazım Hikmet'in kendisi, 1950'den sonra Sovyet Rusya'ya kaçmakla, Türkiye Komünist Partisi'ni, Moskova'nın Türkiye'deki gözü kulağı olarak belgelemiştir. ³⁵⁷

Çağdaş Türk sosyalizminin köklerini İslâmiyetle açıklamaya başlayan, fakat henüz mazî ile bugün arasında bir köprü kuramayan Hilmi Özgen, ³⁵⁸ daha sonra Anadolu halk hareketlerine değinmekte, Celâlî isyanlarını ekonomik nedenlerle açıklamaya çalıştıktan sonra (Celâlî isyanlarını yalnız ekonomik sebeplere dayayarak açıklamak, önce Marx'ın Asya'ya bakışına aykırıdır ve hiç de marxistçe değildir), Anadolu halk hareketleri içinde, nev'i şahsına münhasır anarşik ve sosyalist ilkeler getiren tek davranış olarak Simavna Kadısı (oğlu) Şeyh Bedreddin'i anmaktadır. Şeyh Bedreddin'den sonra günümüze geçişi ile, Türk sosyalizminin açıklanmasında 6 asırlık bir boşluk belirmektedir. Bunu şimdiye kadar hiçbir marxist düşünmemiştir. Esasen bu 6 asrın hesabı yapılmadan da Türk sosyalizmini, millî bir zemine oturtmak mümkün olmayacaktır. Zira 14. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına gelene kadar, sosyalist nitelik gösteren tek bir hareket gösterilemez. ³⁵⁹

356 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, 15-16.

357 Hilmi Özgen, Türk Sosyalizmi Üzerine Denemeler, Ankara 1963; Hilmi Özgen bu eserde Tanrı'nın sosyalist olup olmadığını da sorguluyordu.

358 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, 16-17.

359 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, 16-17.

Şevket Süreyya Aydemir “Kim” Dergisinin 22 Ağustos 1967 tarih ve 447. numaralı sayısında “*Türk Sosyalizminin Dört Zaafları*” başlıklı makalesinde aynı konuya eğiliyor:

“... Doğu’da, sosyalizmin hedeflerini andıran düşüncelere rastlanır. Ve bunlar, hattâ mesela anarşist bir derviş tarikatının başı olan Hasan Sabah’tan, Şeyh Bedreddin’e kadar getirilir... İnsanların olduğu her yerde toplum davaları vardır. Hatta bu davalar bazen toplumsal mücadele, sosyal nitelikte bir halk hareketi halinde olabilirler. Sınıflı nitelik de arzedebilirler. Ama sosyalizm başka türlü bir toplum düzeni devamıdır. Ve her toplum hareketi, hattâ her sınıf kavgası sosyalizm değildir... Sosyalizm gerçekte ve bütün şartları ve sınıfları ile ancak 19. yüzyılın bir sosyal hareketidir.”

Türk ortaçağ sosyal hareketlerini, isyanlarını esasen marxist terminolojilerle açıklamaya çalışmak bilimsel değildir ve yanlıştır. Marx adına, Marx’ın söylemediklerin söylemektir.³⁶⁰

“*Hareket*” dergisi etrafında toplanmış ve teorisini Nureddin Topçu’nun yaptığı “*İslâmcı Sosyalistler*” ise, sosyalizmin ilkelerini Marx’ta değil, Hz. Muhammed’de ve İslâmiyet’te bulmaktadırlar.³⁶¹

İslâm ve sosyalizmi ilişkileri ile ilgili ilk ciddi araştırma Faik Bercavi’nin 1946’da yayınladığı “*İslâmda Sosyalizm*” eseridir.³⁶²

Doğan Avcıoğlu ile E. Tüfekçi (Mihir Belli)’nin Roger Garaudy’nün Türkçeye çevirdikleri “*Sosyalizm ve İslâmiyet*” bir Fransız komünistinin Cezayir müslümanlarının meselelerine bakış ölçüsünde değer taşıyan ve nihayet bir Hıristiyanın kaleme aldığı eserdir.³⁶³ Yalnız bu kitap “*Yön*” dergisinde bir süre devam etmiş olan faydalı tartışmalara vesile olmuştur. Bu tartışmalardan sonra Hüseyin Hâtemi Perviz “*Hareket*” dergisine katılmış ve “*İslam Açısından Sosyalizm*” eserini kaleme almıştır.³⁶⁴

360 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, 17.

361 Hüseyin Perviz Hâtemi, İslâm Açısından Sosyalizm, Hareket Yayınları, İstanbul 1967.

362 Faik Bercavi, İslâmda Sosyalizm, Işık Basımevi, İstanbul 1946.

363 Garaudy, Roger; Sosyalizm ve İslamiyet, Çevirenler: Doğan Avcıoğlu-E. Tüfekçi, Yön Yayınları, İstanbul 1965. Yazar (Roger Garaudy) daha sonra Müslüman olmuştur.

364 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, 18.

DEVLET DEVRİLİRKEN

1. Osmanlı tarihindeki ilk işçi hareketleri

Osmanlı Devleti'nde, çok eskilerden beri ekonomik amaçlı işçi hareketleri olduğu bilinmektedir. İktisat Tarihi araştırmalarında, (gümüş akçelerin tağış edilmesi suretiyle enflasyona gidildiği zaman, örneğin, cami inşaatında çalışan senktaşların, yevmiyelerinin satın alma gücü azaldığı için, topluca işlerini bırakarak köylerine dönmeleri gibi) tatil-i eşgal (iş bırakma) olaylarına karşı sâdır olmuş pek eski padişah fermanları bulunmuştur. Ne var ki, bütün bu hareketler modern solcu bilinçten yoksundur. İşçiler, ortaklaşa çıkarlarını koruma içgüdüsüyle hareket etmişler; yalnızca ekonomik olan amaçları politik boyutlara ulaşamamıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ilk amele teşkilatları da, aynı kalıbı devam ettiren hareketlerdir.³⁶⁵

Osmanlı sultanlarının bu tür olaylar karşısında takındığı tavır daha çok zabıta olayı şeklinde olmuş ve devamında 1845'ten sonra birçok yasağın temel düzenlemeye alınmasına yol açmıştır. Nitekim, 1845 tarihli Polis Nizamnamesi işçilerin derneklerde ve sendikalar da örgütlenmeleri hususunda yasaklayıcı hükümler getirmekteydi. Polis nizamnamesinin 12. maddesi, Emniyete şu görevi vermektedir: *"İşini gücünü terk ile mücerret tatili mesalîhi ibat garezinde olan amele ve işçi makulelerinin cemiyetlerinin def ve izalesiyle ihtilal vukuunun önü kestirilmesi."*³⁶⁶ Bu tüzük maddesinin mevzuatımıza çeviri yoluyla girmiş olabileceği işaret edilmiştir.³⁶⁷

365 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925), s. 21.

366 Lütfü Erişçi, Türkiye'de İşçi Sınıfı'nın Tarihi, s. 3.

367 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925), s. 25.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk işçi grevlerinin 1850'lerden sonra yapıldığını görmekteyiz. İlk grev olarak da 1863'te Ereğli kömür madenlerinde yapılan iş bırakma eylemi gösterilmekte. Fakat bunlar büyük boyutlu, örgütlü grevler olmayıp daha çok olay niteliğine sahip bulunmakta. Grevlerin bir diğer özelliği ani patlamalar şeklinde olmayıp çok uzun beklemlerden sonra yapılan başvurulardan bir sonuç alınamaması üzerine gerçekleşen olaylardır.

Türkiye'de ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, Kasımpaşa tersanesinde ve Beykoz debbağhanesinde savsaklanan işçi ücretlerinin ödenmesi için grevler yapılmıştır.³⁶⁸

22-28 Ocak 1873 tarihleri arasında Kasımpaşa tersane işçileri on bir aydan beri alamadıkları ücretlerin ödenmesi için greve gittiler. 8-15 Haziran 1875 tarihleri arasında greve giden bin iki yüz yerli ve yabancı işçi ekmek paraları bile olmadığını bildirerek iş bıraktılar.

Haydarpaşa-İzmit demiryolu işçilerinin işten çıkarılması üzerine işçiler grev yapmadan demiryolunu tahrip ettiler. 28 Subat 1876'da da şirketin Haydarpaşa atölyesinde çalışan işçiler greve giderek Haziran 1875 sonundan bu yana ödenmeyen ücretlerini istediler.

12 Nisan 1876'da darphane işçileri sadrazama başvurup gecikmiş ücretlerin ödenmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istediler.

22 Ağustos 1876 Salı günü tersanedeki elli kadar Rum ve Ermeni kadın işçi Babiâli'ye yürüyüp sadrazama sundukları dilekçe ile ücretlerinin uzun süredir ödenmediğini belirtip gereğinin yapılmasını istediler.

15 Ekim 1878'de İstanbul'daki duvarcılar, kunduracılar ve terzi işçileri; 1879'da yapı işçileri; 25 Martta Şirket-i Hayriye işçileri; 24 Kasım da Haliç Vapur Şirketi işçileri; 12 Ekim 1882'de Tatula kunduracıları; 9 Nisan 1885'te Odun kapı odun biçme işçileri greve çıktılar.³⁶⁹

1906'da on grev yapıldığını görüyoruz. Bunlar: sekiz bin kavalalı tütün işçisinin 1904'te, manastırlı fırın işçilerinin 1904'te, Vodenli

368 Kemal Sülker Okur, Türkiye'de Sendikacılık, s. 7 ve 8-9.

369 Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, c. 6, s. 1802-1813.

dokuma işçilerinin 1905'te, İstanbullu müretteplerin 1906'da, Selanikli demir işçilerinin 1906'da, Üsküplü kaftancı işçilerin yaptıkları grevlerdir.³⁷⁰

Genel itibariyle baktığımızda işçi isteklerinin ödenmeyen ücretlerle ilgili olduğunu görmekteyiz.

Osmanlı Devletinde -Avrupa normlarında- kurulan ilk işçi örgütünün hangisi olduğuna gelemiz; bu olay yıllarca yanlış anlaşılmıştır. 1 Nisan 1866 tarihinde İstanbul'da kurulan "*Ameleperver Cemiyeti*" uzun yıllar Türkiye'de kurulan ilk sosyalist işçi teşekkülü olarak gösterilmiştir.

Bu yanlış anlaşılmanın nerden kaynaklandığını kısaca özetleyelim: Lütfü Erişçi, Türkiye'de İşçi Sınıfı'nın Tarihi adlı eserinde (s. 8), Osmanlı Devleti'nde kalifiye işçi yetiştirme çabaları üzerinde dururken "*bu arada, İstanbul'da bir de Ameleperver Cemiyeti*" kurulmuştu yazmıştır.

Uzun yıllar bu kuruluş Ameleperver Cemiyeti adıyla Türkiye'nin ilk çağdaş işçi örgütlenmesi olarak görülmüştür. Hatta bazı araştırmalar daha da ileri giderek cemiyetin uluslararası bağlantılarını, sosyalistliğini yazmıştır.

Oysa bu cemiyetin gerçek adı Amelperver Cemiyeti olup hayır işlemek maksadıyla kurulmuştur. Ceride-i Havadis gazetesinin 19-21 Aralık 1866 tarihlerinde yayımlanan nüshalarında Amelperver Cemiyeti'nin nizamnamesi de verilmiş olup, aralarında Türklerin de bulunduğu Rum ve diğer yabancı ve azınlık gruplardan tanınmış hayırseverlerce kurulmuş bir hayır derneği olduğu anlaşılmaktadır.

La Turquie gazetesinde ³⁷¹ Amelperver Cemiyeti'nin yönetim kurulu da verilmektedir: M. J. Sorakich, Anthrepoulos, Tantalides, Pretos Portakalis, Maurice Mu, Augusto de Castro, Mehmet Nuri Bey, Vassaf Efendi, Ohannes Hekim, M. H. Scalieris, G. Lazopulos'tan oluşuyordu. Adı geçen kişilerden pekçoğu, dönemin önde gelen masonları arasında yer alıyordu. Bu anlamda cemiyetin, Fransız Grand

370 Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, c. 6, s. 1813.

371 La Turquie, 26 Mayıs 1873.

Orient obiyansına bağlı bağlı I Proedes locasının dinsel olmayan kollarından biri olduğu da iddialar arasındadır.

Osmanlı Devletinde -çağdaş anlamda- kurulan ilk işçi örgütü ise, 4 bini aşkın işçinin çalıştığı Tophane Silah Fabrikaları (İmalat-ı Harbiye)'nda 1895 yılında gizli olarak kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin kurucuları bir yıl sonra tutuklanarak sü-rülmüşlerdir.³⁷²

1860'lardan itibaren Osmanlı Devleti'nde işçilerin üç ayrı biçim-de örgütlendiklerini görüyoruz:

1. Hayır Dernekleri: Bu tür dernekler küçük esnafa yardım eden kredi veren, işçilere para yardımı yapan, iş bulan derneklerdir ki, bu tür dernekleri gerçekte işçi derneği saymak da yanlıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Amelperver Cemiyeti bu tür derneklerle örnek gösterilebilir.

2. İşçi Dernekleri: Bunlar bizzat işçilerce kurulan işçilerin ekonomik toplumsal hak ve çıkarlarına korumayı üstlenen bu konularda uğraş veren örgütlerdir. Bu kuruluşlara vereceğimiz örnek, Tophane Silah Fabrikaları (İmalat-ı Harbiye) işçilerinin 1895 yılında kurdukları Osmanlı Amele Cemiyetidir.

3. Yardımlaşma ve Emekli Sendikaları: 1880'lerde madenler, tersaneler, demir ve deniz yolları ile dokuma imalathane ve fabrikalarında toplumsal güvenlik kurumları olarak işçiler arasında yardımlaşmayı sağlamak ve onlara belli bir çalışma süresinden (30-35 yıl) sonra emeklilik hakkı tanımak için kurulan örgütlerdir.³⁷³

2. Kaynayan kazan: Selanik

Selanik, Yahudi nüfusun toplandığı bir şehir olmanın yanında, muhalefetin de en etkili merkezidir. Para ve güç orada birikmiş, iktidarın yolları orada aranmaktadır. Buna karşın Selanik'in iktisadî pozisyonu siyasal pozisyonunun gerisinde kalmıştır. Selanik burjuvazisi gecikmiş, Ermeni ve Rum ticaret burjuvazisi bütün yolları tutmuştur.

372 Aydınlık, Sayı. 3, 1 Eylül 1921.

373 Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, c. 6, s. 1814 - 1816.

Selanik'in muhalif bir merkez olarak ortaya çıkmasını sağlayan da belli ki bu gecikmiş pozisyonudur:

*“Selanikli dönmeler, kültür seviyeleri, yabancı dil bilmeleri, kurdukları basımevleri, gazeteleri, klüpleri, özel okulları ile bir ticaret burjuvası zümresi olarak iyice sivrilmişlerdi. Dönmeler ve Museviler, Jön Türk hareketini desteklemekteydiler. Bir rejim değişikliğinin, onlara, Rum ve Ermeni işadamlarının İstanbul'daki tekel durumunu yıkmaya fırsat vereceğini ummaktaydılar. Bu yükselen ticaret burjuvazisi, çıkarları gereği, daha çok Merkez Devletleri'ne, Almanya ve Avusturya'ya yakındı. İngilizler ve Fransızlar, Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinde genellikle Rum ve Ermenilere yaslanıyorlardı. Türkiye ile ekonomik ilişkileri hızla gelişen Almanlar ise, daha çok Yahudi ve Müslüman burjuvaziye dayanma eğilimi gösteriyorlardı. Mason dernekleri aracılığıyla, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ve Selanik burjuvazisi arasında ilişkiler kurulmuştu.”*³⁷⁴

Carbonari teşkilatınının İtalyan Büyük Mason Locası'nın desteğinde çalıştığını ve sonradan Jön Türk hareketine dönüşen İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin İtalyan Carbonari hareketinden esinlendiğini geçtiğimiz bölümlerde belirtmiştik.³⁷⁵

Selanik'teki Jöntürk hareketi de, İtalyan Büyük Mason Locası'nın direktifleri doğrultusunda çalışan Selanik Mason Locası tarafından başlatılmıştı.³⁷⁶

*“Makedonya Rizorta Locası, İtalyanların himayesi altında gayet rahat ve serbest bir faaliyet gösteriyordu. Bu locayı ortadan kaldırmak için hükümet tarafından girilecek herhangi bir teşebbüs, Trablusgarp'ı ele geçirmek için fırsat bekleyen İtalya ile bir savaşa sebep olabilirdi.”*³⁷⁷

Selanik'teki Makedonya Rizorta Mason Locası dışında; Fransız Veritas, İtalyan obediyanlı³⁷⁸ Labor e Lux, Yunan Büyük

374 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 279.

375 Nesta H. Webster, Secret Societies and Subversive Movements, s. 117.

376 Obediyans masonlukta büyük loca anlamına gelmektedir.

377 Orhan Koloğlu, İttihatçılar ve Masonlar, s. 28.

378 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. 2, s. 205.

Doğu Locasına bağlı Philippos, İspanyol Büyük Doğusu'na bağlı Perseverencia ve Romanya Milli Büyük Locası'na bağlı Steaoa Salonicului, Fransız Büyük Locası'na bağlı Avenir de l'Orient ardi ardına açıldılar.³⁷⁹

Abdülhamit Mason localarını sıkı takip altına almıştı. Ancak Kapitülasyon imtiyazlarından yararlanan Masonlar, özellikle ıslahatlar nedeniyle, yönetimin daha gevşek olduğu Makedonya'nın Selanik, Manastır, Üsküp Kosova, Serez vs. şehirlerinde loca açıyorlardı.

Rıza Nur, Selanik'te yaşayan Emmanuel Karasso, Metr Salem gibi Yahudilerin ekseriyetle İtalyan tabiyetinde olduklarını yazmaktadır.³⁸⁰ İttihat ve terakki Cemiyeti liderlerinden Emanoel Karasso aslen İtalyan tebaasıydı ve İtalyan pasaportu taşıyordu.³⁸¹

Selanik'te çok Yahudi vardı. Bunların çoğu İtalyan tebaası ve Franc Mason idiler. Ve Masonluk gayretiyle bu gizli teşkilata (İttihat ve Terakki) para yardımında bunuyorlar ve İtalyan tebaası bulundukları için de ihtilalcileri (Jön Türkler) evlerinde saklayabiliyorlardı. Böylece onları tevkiften kurtarıyorlardı. Bunlar, Yahudilerin evlerinde toplanıyorlar ve Yahudilerden, kaynaklarını bilmedikleri büyük para yardımı görüyorlardı.³⁸²

Bu özelliklerinden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplanmaların yapıldığı yer Mason localarıydı.³⁸³

Meşrutiyetten önce, siyasî faaliyetler ve fikir cereyanları bakımından Selanik, İstanbul'dan çok daha elverişli bir merkezdi. Bunun başlıca sebepleri şunlardı: Büyük devletlerin zoru ile Makedonya'daki Osmanlı Jandarma Kuvvetleri, yabancı subayların kumandası altında bulunduklarından, Sultan Abdülhamit'in adamları burada çok faal değillerdi. Türklerden başka, Selanik sakinlerinin büyük kısmı Yahudi, Rum, Bulgar, Sırp ve bir miktar Avrupalıdan ibaretti. Burada, birçok yabancı konsolosluklar, şir-

379 Hasan Cem, Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk, s. 110.

380 Jacques Benoist Mechin, Kaplan ve Pars Mustafa Kemal, s. 18.

381 Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, s. 14.

382 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 14.

383 Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. 1, s. 126.

ket ve ticarethaneler, temsilcilikler açıldığı gibi, farmasonluk locaları da faaliyet halinde idiler. Böylece Avrupa ile sıkı münasebetler sağlanması; Yahudi, Rum, Bulgar aydınlarının “*sosyalistlik*” ve “*komitacılık*” faaliyetlerine sahne olması bakımından Selanik, gerçekten çok canlı ve hareketli bir manzara arz ediyordu. Esasen Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan’da sosyalist cereyanlar ve işçi hareketleri, daha bir müddet önce başlamış bulunuyordu. Bu vadi-deki yerli ve yabancı propaganda organı kitap, risale, gazete ve dergiler Selanik’te rahatlıkla satılıyor, okunuyor; Yahudiler, Rumlar ve Bulgarlar tarafından Türkler arasına da yayılıyor. Selanik’teki aydın Türkler arasında Rumca, Sırpça ve Bulgarca bilenler de mevcuttu.

Henüz bu yıllarda “*sosyalizm*”ın gerçek mahiyeti öğrenilmemiş, kavranılmamış olmakla beraber, ihtilalci tarafları, komitecilğe yakın bulunması hasebiyle, bazı çevrelerde bu cereyana karşı ilgi ve sempati duyuluyordu.³⁸⁴

1906 yılında kurulmuş “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” de tamamen bir ihtilal komitesi halindeydi ve maksadını silah kuvvetiyle elde etmek azmindeydi. Yalnız Avrupa’da bulunan İttihatçılar’ın şahısları malumdu. Bunlar açıktan açığa faaliyette bulunuyorlardı.³⁸⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin diğer bütün gizli çalışmaları ise, Selanik’ten idare olunmaktaydı.

Diğer taraftan, İttihat ve Terakki’nin Selanik Umumi Merkez üyeliğine seçilen Ziya Gökalp’in “*Türkçülük*” hareket ve faaliyetleri de, yine burada kurulmuş ve Selanik’ten yayılmaya başlamıştı. Böylece Selanik, çok hareketli bir fikir ve politika merkezi ve adeta İkinci Meşrutiyet’in laboratuvarı halineydi.

1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile her türlü faaliyetlere ve basın hürriyetine kavuşturulmuş bulunması, “*sosyalist*” cereyanların da hızla ortaya çıkmasına fırsat sağlamıştı.³⁸⁶

384 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 14.

385 Sadri Ertem, Avrupa’nın İskeleti, s. 169-170.

386 Hüseyin Avni Şanda, Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi, s. 9.

3. Meşrutiyet sonrası Selanik'ten yayılan grev dalgası

1900'lü yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti Batı'nın tipik bir yarı sömürgesi durumuna düşmüş, Avrupa mamul mallarına Türkiye pazarları tamamen açılmıştı.³⁸⁷

Yabancı sermaye, bankaları vasıtasıyla kredi teşkilatı vücuda getirerek mamul madde satacak olanlara azami yardım etmiş, mamul eşya satan dükkanlar o kadar çoğalmıştı ki, (İstanbul, İzmir gibi şehirlerde), on altı kişiye mesela bir manifaturacı dükkanı isabet edecek şekilde bir artış meydana gelmiştir. Bundan da anlaşılır ki, mamul manifatura eşyası satanlara büyük kârlar ve yüzdeler bırakılıyor ve bunlar himaye görüyordu. Gene bu bankalar, Türkiye'den ham madde alma işini kendi memleketleri hesabına teşkilatlandırmışlardı.

Bu durum karşısında yerli (millî) sermaye büyük darbe yemiş, Türkiye yabancı sermaye sayesinde ham madde ihraç ve mamul madde ithal eden yarı sömürge ekonomisi ve sistemi içine girmişti.³⁸⁸

24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilmişti ki, henüz ikinci ay dolmadan, Selanik'ten İstanbul'a ilk grev haberleri yağmaya başlamıştır.

1908 yılının ilk grevi Selanik'teki Alatini Tuğla Fabrikası'nda yüzde elli zam isteyen işçiler tarafından yapılmıştı.

Selanik'teki iki tütün ticarethanesinin, işçilere verdiği yüzde 30 zammın kabul edilmemesi üzerine burada da grevler patlak verdi. Daha sonra, Varna'da geniş bir genel greve gidildi.

Çalışma koşullarının düzeltilmesiyle ilgili talepleri karşılanmayan, çeşitli işletmelerin işçileri, Selanik ve Varna'dan sonra Manastır'da, Üsküp'de vb. greve başvurmuşlardı. Az zamanda yaygın bir durum alan demiryolu grevlerinden başka, örneğin, Selanik'te tramvay, havagazı, reji, tütün, sigara kâğıdı, deri, şeker,

387 Stefan Velikov, Sur le Mouvement ouvrier et socialiste en Turquie apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 29-48; Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar, s. 18; Sedat Toymdemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 23.

388 Stefan Velikov, Sur le Mouvement ouvrier et socialiste en Turquie apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 29-48.

fırın, tuğla işçileri de işlerini bırakmışlardı. Kısa süre sonra bütün ticari işler durdu.³⁸⁹

Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925), adlı eserinde Meşrutiyet’in ilk grevleri ile ilgili olarak üç ayrı kaynaktan, şu rakamları aktarıyor (s. 44):

1. Stefan Velikov; Bulgarca kaynaklardan yararlanarak yazdığı, “*Sur le Movement ouvrier et socialiste en Turquie apres la Revolution Jeune-Turque de 1908*” adlı makalesinde³⁹⁰ Ağustos sonlarında Selanik’te grev yapan işçiler hakkında şu rakamları vermektedir: Olimpos Birahanesinde çalışan 120 kişi, Selanik-Dedeoğlu hattından 1500 demiryolcu, 1000 ekmekçi, 500 sabuncu, (Alatini’den) 2000 briketçi ve tuğlacı, 800 rıhtım işçisi, 95 Orodze et müstahdemi.

2. Hakkı Onur; Yurt ve Dünya dergisinde kaleme aldığı “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler” makalesinde³⁹¹ yedi gazete tarayarak yaptığı çalışmada, söz konusu üç ayda çeşitli yerlerde yapılmış 54 grevi saptamaktadır.

3. Daha sonra, İngiliz, Avusturya ve (Doğu Batı) Alman arşivlerinden yararlanarak, bu konuda bir kitap yayımlayan Sami Özkara, söz konusu dönemde 120 grev yapıldığını saptamıştır: Demiryolları 13, Tütün üretimi 15, Madenler 4, Tramvaylar 3, Matbaalar 2, Memur-Müstahdemler 7, Hizmet sektörü 17, Liman işçileri-Hamal-Gemiciler vb. 26, Orta boy ve küçük özel işletmelerde çalışanlar 33.³⁹²

Selanik grevlerinden sonra Rumeli Şimendifer işçileri de greve başladılar. Grev, Manastır hattına da sirayet etti. 18 Ağustos 1908’de Aydın demiryolu işçileri grev kararı aldı. Rumeli demiryolları işçilerinin grevi bu iş bölümünde ilk grev olduğu için, en geniş miktarda olamı idi. Selanik grevinden sonra Sirkeci Avrupa demiryolları da

389 Yurt ve Dünya, Sayı: 2, Mart 1977. s. 277-295.

390 Sami Özkara, Türkische Arbeiterbewegung 1908 im Osmanischen Reich im Spiegel der botschaftsberichte der volkswirtschaftlichen und politischen Entwicklungen, Peter Lang, Frankfurt 1985.

391 Stefan Velikov, Sur le Movement ouvrier et socialiste en Turquie apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 29-48.

392 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 14.

greve başladılar. Bu grevin sebebi şirketin sendika kurma hürriyetini işçilere tanımaması idi. ³⁹³

İstanbul'da bu dönemde çıkan grevlerin en önemlileri, ulaştırma ve özellikle demiryolu alanında olmuştur. Demiryolu işçilerinin teşekkülü daha 1856'larda başlamıştı. Alman kumpanyasında pek çok işçi çalışıyordu.

1908 yılında Haydarpaşa-Bağdat demiryolu işçileri arasında da sendika faaliyetleri gelişmiş, Şirketin doktorlarından Arangelos Gavriel, demiryolu işçilerini ve memurlarını birarada toplayan sendikalarını kurmuş, bu yüzden de Şirketin doktorluğundan kovulmuştu. ³⁹⁴

Haksız yere kovulduğunu öne süren Doktor Arangelos Gavriel, bunun üzerine şirkete ait gizli vesikaları açıklayarak, Alman şirketinin yolsuzluklarını ve işçilerin nasıl sömürüldüğünü ifşa etti. ³⁹⁵ Ardından Doktor Reşat Rıza Bey (1887-1941) "*Veremi Herkes Bilmelidir*" adıyla kaleme aldığı bir risalede işçilerin gayri müsait şartlar içinde yaşadıklarını belirtti. ³⁹⁶

Demiryolu işçileri saat başına ücret alıyorlar, tatil günlerinde ise yevmiyeleri işlemedi. ³⁹⁷

Alman şirketinin vurdumduymazlığı işçileri greve zorluyordu.

İşçiler daha önceleri Babıaliye, Alman Büyükelçiliğine ve Doyçe Bank'a isteklerini bir muhtıra ile bildirmişler, İşçilerin bu dilekleri o zamanki Alman basınında iyi yankılar uyandırmamıştı. ³⁹⁸

Bununla da yetinmeyen "*Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurun ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi*" 17 Ağustos 1908 tarihinde kumpanya müdüriyetine bir dilekçe vererek "*memurin için ka-*

³⁹³ Doktor Arangelos Gavriel, bu konudaki fermanlar, mukavelenameler, şartname-ler ve tarifeleri de ekleyerek "*Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyesi İdaresinin İç Yüzü*" adında bir kitap yazmıştır: (Mahmudbey Matbaası, Dersaadet - 1327, İstanbul 1911)

³⁹⁴ Dr. Reşat Rıza, Veremi Herkes Bilmelidir, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1914.

³⁹⁵ Hüseyin Avni Şanda, Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi, s. 11.

³⁹⁶ Berliner Tageblatt, 17 Ağustos 1908.

³⁹⁷ Arangelos Gavriel, Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyesi İdaresinin İç Yüzü, s. 236-237.

³⁹⁸ Tanin, No. 46, 15 Eylül 1908, s. 3.

ranlık birer sefaletgede olan yurtlarının birer saadethaneye tahvil olunmasını, zaruretli olduğu kadar tahammülfersa olan hayatlarına bir parça refah saçmasını talep” etmiştir. ³⁹⁹

Girişilen müzakereler uzayınca, Sadrazam Kamil Paşa hükûmetine başvurulmuş, fakat böyle de sonuç alınamayınca greve gidilmiştir. ⁴⁰⁰

Haydarpaşa-Bağdat demiryolu işçilerinin grevi 14 Eylül 1908’de başlamıştı. Grevin başlangıcından bir gün sonra gazetelerde şu şekilde bir havadis yer alıyordu:

“Haydarpaşa-Ankara-Eskişehir-Konya-Bulgurlu hatları ile bütün şubelerindeki (şubelerindeki) memurin ve amele grev yapmışlardır. Dün amele önlerinde mızık ve ellerinde bayraklarla Kadıköy ve civarını dolaşmışlar, tezahürat yapmışlardır. Bu gezintiden sonra Haydarpaşa istasyonunun kapısına astıkları bir beyannamede akşam trenlerinin vürudundan (gelişinden) sonra tek-mil memurinin terki eşgal edecekleri (iş bırakacakları) yazıyordu.” ⁴⁰¹

İşçilerin dilek ve talepleri 7 kaleminden ibaret idi. Bunun dışında zam nisbetlerini gösteren bir de cetvel ilave edilmişti.

İşçiler, Derneklerinin Şirket tarafından tanınmasını, şube müdürleri erkânından başka bütün memurlara bir aylık tutarında ikramiye verilmesini, memurlara kıdemleri nisbetinde zam yapılmasını, bütün işçilerin gündeliklerine 3 kuruş zam yapılmasını, yevmiyeli memur ve uzman işçilere 4 kuruşluk zammın kabul edilmesini, gece işçilerinin ve memurlarının iki misli yevmiye almalarını, hastaların işten çıkarılmamalarının sağlanmasını, memurların sağlık masraflarının Şirket tarafından ödenmesini istiyorlar; aylığı 1500 kuruş olan memurlara, beş yıl hizmeti doldurmuş bulunanlara 100; on yıllıklara 150; 15 yıllıklara 200; bundan fazla hizmeti olanlara 300 kuruşluk zam talebinde bulunuyorlardı. İşçiler bu istemleri kabul edilmeyince sonunda greve gittiler. ⁴⁰²

399 İkdâm, 15 Eylül 1908.

400 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 19.

401 Sedat Toydemir, Türkiye’de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 48.

402 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 19.

Kumpanyanın direnmesi karşısında, grevcilerin avukatı sadrazamla bir saatlik bir görüşme yapmış ve bunun üzerine Anadolu hattının, “*Ankara Mukavelenamesi*”nin 12’nci maddesi gereğince devlet tarafından işgali talep edilmiştir.⁴⁰³

Hükûmet bunun üzerine grevleri bastırmak için harekete geçti. Anadolu-Bağdat demiryolu grevinin başladığı gün Harbiye Nezareti’nden Haydarpaşa’ya asker sevk edildi ve işçilerin kontrolünde olan bütün daireler askerlerin eline geçmiş oldu. Zaptiye Nazırı Sami Paşa, Haydarpaşa’ya gelerek genel müdürle konuşma yaptı. Grev süresince hükûmetin Alman hükûmetine tazminat ödemesi devleti zarara sokuyordu. Durum Sami Paşa tarafından işçi temsilcilerine bildirildi. Grevden zararlı çıkacak olanın Osmanlı Devleti olduğu anlatıldı. Tehditin etkisini göstermesi, kumpanyanın da bir takım zamlar yapmasıyla, işçiler grevin üçüncü günü işbaşı yaptılar.⁴⁰⁴

Fakat Haydarpaşa’da grevin bittiği gün, Sirkeci’de bir başkası başlamıştır. Önce Rumeli hatlarında göze çarpan huzursuzluk, İstanbul’daki Şark Şimendiferleri’ne de sıçramış, burada çalışanlar da ileri sürdükleri istekler kabul edilmeyince greve gitmişlerdir. Ancak, yine üç gün süren bu grev de, hükûmetin baskısı sonucunda

403 Sedat Toydemir, Türkiye’de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 48.

404 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 23-24; Anadolu-Bağdat demiryollarındaki işçilerle memurların toplu halde giriştikleri greve son verilmesi için Hükûmet işçilerle Şirket arasındaki anlaşmazlığı halletmek istemişti. Genel Müdür Hüknen işçileri kabul etmiş, memurlara birer maaş ikramiye verileceğini, işçilere bir miktar zam yapılacağını vaat etmişti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Berlin’deki Maliye Komitesi’nin bu istekleri kabul etmediği ileri sürülmüş ve Hüknen tarafından imza edilmemiştir. Bu sırada grev komitesi ikiye ayrılmış, memurların bulunduğu grup greve son verilmesini ileri sürmüştü, işçilerle küçük memurlar greve devam edilmesinde ayak diremişlerdir. Bundan sonra memurlardan ve işçilerden 900 kişilik bir grup, Ticaret ve Nafia Nezaretine bir dilekçe vererek haklarının yerine getirilmesini rica etmişlerdir. Memur ve işçilerin temsilcileri ile Şirket temsilcileri Nafia Nazırı Hallaçyan’ın başkanlığında toplandılar. Konuşmalar birkaç gün sürdü. Karar, Hüknen’in Almanya’dan dönmeye bırakıldı. Böylece Anadolu-Bağdat demiryollarında başlayan grev, dilekçeler, ricalar derecesine indi ve sonunda sönüp gitti. Hüseyin Avni Şanda, Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 24.

anlaşmazlığın hakeme götürülmesi kararıyla bırakılmış ve bu çözüm yolu amacına ulaşmıştır.⁴⁰⁵

Şark Şimendiferleri grevinin asıl önemli sonucu, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilana hazırlandığı o sıralarda, grevi fırsat bilerek kendi sınırları içerisindeki demiryolu hatlarına el koymasındır.⁴⁰⁶

1908 yılında İstanbul'da yapılan grevler yalnız bunlardan ibaret değildi. İstanbul'un pek çok bölgesindeki işyerlerinde grevler alıp yürümüştü. Hasköy'de fabrikalar durmuştu.⁴⁰⁷ Reji, matbuat, fırın işçileri ve Orodze et balık müstahdemleri vs. bir kısmı bu dönemde grevler düzenlemişlerdir.⁴⁰⁸ Aynı tarihte hamurkarlarında terk-i eşgal yaptıkları görülüyor.⁴⁰⁹

Rumeli ve Şark demiryolları ile Anadolu-Bağdat demiryolları grevinden sonra İstanbul'da Tramvay Şirketi işçileri ve Şirket-i Hayriye (Boğaziçi Vapur Şirketi) mensupları da greve katıldılar.

İstanbul Tramvay Şirketi Fransız sermayesince çalıştırılmaktaydı. Tramvay amelesi, Ağustos-Eylül aylarında zaman zaman grevlerle başvurdu.⁴¹⁰

Deniz ulaştırma işçileri Bahriye Nezareti'ne bağlı çalışıyordu. İşçiler durumlarının düzeltilmesi yolunda isteklerle İdare-i Mahsusa'nın ve Şirket-i Hayriye'nin karşısına çıkmışlardır. İdare-i Mahsusa vapurlarında çalışanların başlıca dertleri, bu idarenin bağlı olduğu Bahriye Nezaretince istismar edilmesi, varidattan kendi ihtiyaçlarına kullanacakları bir pay bırakılmamasıdır. Bu durumdan doğan sömürüye son verilmezse, işçiler grev yapacaklarını söylemişlerdir. Şirket-i Hayriye İdare Meclisi, istenilen düzenlemeleri kabul etmeyince, bu işletmede çalışanlar greve gitmişlerdir.⁴¹¹

405 Tanin, No. 50, 19 Eylül 1908, s. 7; No. 51, 20 Eylül 1908, s. 7; No. 53, 22 Eylül 1908, s. 6.

406 Sedat Toydemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 49.

407 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 24.

408 Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar, s. 22;

409 Sedat Toydemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 50. Tanin, No. 47, 16 Eylül 1908, s. 3.

410 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 25.

411 Tanin, No. 47, 16 Eylül 1908, s. 3 ve No. 49, 18 Eylül 1908, s. 3.

Şirket-i Hayriye'nin grevinde patlak veren bazı olaylar, atlı polisin müdahalesiyle bastırıldı. ⁴¹² Bir müddet sonra Şirketi Hayriye tarafından işçi ve müstahdemlerin zam talebi kabul edildiğinden greve son verildi. ⁴¹³

1908 Ağustos ve Ekim grevleri, yalnızca Rumeli ve İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. İzmir tramvay işçileri, günlük mesâilerinin on saate indirilmesi ve ücretlerine zam yapılması için topluca işlerini bırakmıştır. ⁴¹⁴

Ardından İzmir'de rıhtım işçilerinin grevi başladı.

Punta İstasyonu'nda (Bugünkü İzmir-Alsancak) başlatılan grevde işçilerle jandarmalar çarpıştılar.

Grevciler Punta İstasyonu'ndaki depoları yakmıştır. Grevcilerin daha fazla tahribat yapmasına meydan vermemek için jandarma olay yerine gönderilmiştir. Punta istasyonundaki işçiler jandarma tarafından hapse atılan arkadaşlarını kurtarmak istemişler, bu arada jandarma ile işçiler arasında çarpışma olmuş, birkaç kişi yaralanmış, bir işçi de ölmüştür. Bu olaylar karşısında İzmir Valisi daha fazla kuvvete ihtiyaç olduğunu Babıâli'ye bildirmiştir. Bunun üzerine Mecidiye Zırhlısı İzmir'e gelerek karaya asker çıkarmıştır. ⁴¹⁵

Ömer Sami Coşar Milliyet Gazetesi'nde kaleme aldığı “Çakırcalı Mehmet Efe” adlı yazı dizisinde bu grevler hakkında şu bilgileri veriyor:

“Gazeteler 11 Ağustos'tan itibaren osmanlı Devleti'ndeki ilk grevlere dair haberleri geniş şekilde vermeye başlarlar. 10-15 kuruş yevmiye alan İzmir rıhtım işçisi işi bırakır, gemiler orada boşaltma yapamayınca İstanbul'a gider ve orada da greve karşılaşır. İstanbul'da önce tramvay sonra, sonra Paşabahçe Cam Fabrikası ve Cibali Tütün fabrikası işçileri de greve gider. Ağustos'un ikinci yarısında İzmir rıhtım işçisi 38 kuruş yevmiyeye razı olur, çalışma şartları da düzeltildiğinden grev durdurulur.

412 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 24.

413 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 23.

414 Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesi'ne Karşı İlk Kalkınmalar, s. 23; Sedat Toydemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 49; Tanin No. 58, 14 Eylül 1908, s. 7 ve No. 66, 22 Eylül 1908, s. 7.

415 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 24.

Bu arada istanbul'da ilk defa kadın işçilerin grevi patlar. Yeniköy, Boyacıköy ve İstinye taraflarındaki tülbentçi işçi kadınlar çalılmakta ısrar eden kadın işçilere de saldırırlar. Polis müdahale eder.

Grevler demiryollarını da sarar. İngiliz sermayeli Aydın hattı ile Fransız sermayeli Kasaba hattında bu grevler kanlı olaylara sebep olur. Grevcilerle asker çarpışır.

Fransız başkonsolosluğu 18 Ağustos tarihli bir raporunda, İttihat ve terakki Cemiyeti liderlerinden Enver Bey'in (Paşa) İzmir'e geldiğini, grevcilere ateş açan askeri kınadığını ve ateş emrini veren subayı da azlederek onun üniformasını asker önünde çıkardığını yazar.⁴¹⁶

Yazıda sözü edilen Aydın demiryolu grevinde, işçiler üzerlerine gönderilen ordu birliklerine rağmen Eylül sonuna kadar devam eden uzun grevlerle haklarını kazanmaya uğraşmışlardır.⁴¹⁷

Osmanlı Devletinde işçi sınıfının ilk nüvesi endüstri değil zirai işçi toplulukları idi. Endüstri işçilerinin meydana çıkışı 2. Mahmut zamanında harp sanayinin kurulması üzerine başlamıştır. Adana ovasında pamuk üretiminin artması üzerine, bu bölgeye işçiler dolmuş ve işçi sayısı artmıştı.⁴¹⁸

Ancak pamuk işçilerinin durumu pek iç açıcı değildi. *"Tutma"* adı verilen işçiler çalışmalarının karşılığı olarak bir mevsim için altı batman pamuk alıyorlardı. Yemeklerin fenalığı yüzünden kavgalar eksik olmazdı. Pamuk işçilerinin tek istirahat yeri mezarlıklardı.⁴¹⁹

Adana'daki bazı pamuk fabrikalarında çalışan ameleler de greve başladılar. Bu grevler aylarca devam etti.⁴²⁰

416 Ömer Sami Coşar, Çakırcalı Mehmet Efe, Tefrika no: 14, Milliyet, 9 Haziran 1973, s. 7.

417 Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesi'ne Karşı İlk Kalkınmalar, s. 23; Sedat Toydemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 49; Tanin No. 58, 14 Eylül 1908, s. 7 ve No. 66, 22 Eylül 1908, s. 7.

418 Hüseyin Avni Şanda, Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi, s. 10.

419 Adana Valisi Hilmi Uran, Adana Pamuk Amelesi, 1925 Pamuk Kongresi Raporu, s. 3.

420 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 24; Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesi'ne Karşı İlk Kalkınmalar, s. 23; Sedat Toydemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 49; Tanin No. 58, 14 Eylül 1908, s. 7 ve No. 66, 22 Eylül 1908, s. 7.

Zonguldak'ta ise 13 yaş ile 50 yaş arasındaki köylüler Vali Dilaver Paşa'nın hazırladığı angarya tüzüğü gereğince 15 gün tarlada, 15 gün maden ocaklarında çalışmak zorunda bırakılmışlardı. ⁴²¹

Grevlerin Zonguldak'daki Ereğli kömür havzasına sirayet etmesi, yurt çapında genel grev havası oluşturdu ve kritik bir hal aldı. ⁴²²

Genel mahiyet alan grevlerin sonunda memlekette hayat felce uğradı. İktisadî bünye iyiden iyiye aksadı. Bütün işler durdu. Bir kısım gazeteler grevlerin aleyhinde yayımlar başlattı. ⁴²³

Ereğli grevinde bazı sabotaj hareketlerine tevessül edildi. Kömür taşıyan lokomotifler tahrip edildi. Polisle çatışma oldu; bunun üzerine Zonduldak'a asker gönderildi.

Maden işçileri asayişin korunması gerekçesiyle üstlerine yollanan ordu birliklerine direndiler. Zonguldak madencilerinin grevi Eylül sonuna kadar devam etti. ⁴²⁴

Balya-Karaaydın madenlerindeki grevler, Balıkesir mutasarrıfının müdahalesiyle durduruldu. ⁴²⁵

Anadolu-Bağdat Demiryolları Şirketi'nin Genel Müdürü Hüknen, Adliye Nezareti uzmanlarından Kont Ostrorog ile görüşerek, işçi hareketlerini önleyici kanunî tedbirler alınmasını sağladı. ⁴²⁶

25 Eylül 1324 (1908) tarihli, grev yapma hürriyeti ile ilgili düzenlenen "*Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkat*"nın 8. maddesine dayanılarak grevler engellendi. ⁴²⁷

31 Mart olaylarından sonra oluşturulan "*Örfi İdare*" (sıkıyönetim) "*Divan-ı Harbi Örfi*" vasıtasıyla işçilere gözdağı verildiği gibi,

421 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 16.

422 Stefan Velikov, Sur le Mouvement ouvrier et socialiste en Turquie apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 29-48.

423 İkdâm 16 Eylül 1908.

424 Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesi'ne Karşı İlk Kalkınmalar, s. 23; Sedat Toydemir, Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 49; Tanin No. 58, 14 Eylül 1908, s. 7 ve No. 66, 22 Eylül 1908, s. 7.

425 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 24.

426 Arhangelos Gavriel, Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmanîyesi İdaresinin İç Yüzü, s. 241.

427 Hüseyin Avni Şanda, Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s. 27; Hüseyin Avni Şanda, 1908'de Ecnebi Sermayesi'ne Karşı İlk Kalkınmalar, s. 29-30; Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, s. 16.

27 Temmuz 1325 (1909) tarihinde grevi yasak kılan “*Tatil-i Eşgal Kanunu*”nu çıkarıldı. ⁴²⁸

Bu kanunda da geniş bir “*hizmet-i umumiye*” anlayışından hareket edilmiş, bu kavrama giren kurumlarda sendika teşkili men (madde 8) ve teşekkül etmiş sendikalar feshedilmiştir (madde 11). Grev hakkı çok kısıtlanmış ve anlaşmazlıkların önce uzun bir uzlaşma sürecinden geçmesi öngörülmüştür. ⁴²⁹

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, “*Tatil-i Eşgal Kanunu*”nu 19 Haziran 1909’da, Selanik’te düzenlenen büyük bir yürüyüşle protesto etmiştir. ⁴³⁰

Grevler durmadı

Bütün bunlara rağmen 1910 yazında İstanbul’da yeni bir grev dalgası ortaya çıkmış Reji, tramvay, terzihane, ayakkabı ve deri işçileri zaman zaman topluca işi bırakmıştır. Ağustos’da Bilecik’te 1000, Bursa’da 3000 ipek işçisi ve Zonguldak’ta 500 kömür madencisi grev yapmışlardır. ⁴³¹

1911 Martı ayında İstanbul’da 3000 Reji işçisi greve gitmiştir. ⁴³²

Lütfü Erişçi’ye göre 1908 yılında başlayıp artarak devam eden grevlerin ekseriyeti “*yalnız tahammülsüz iş şartlarının haklı tepkisi değil, Manastır’da başlayan meşrutiyetçi hareketi tamamlayan tezahürlerdi*” ⁴³³

Hüseyin Avni Şanda bu grevlerin “*Ecnebi sermayesine karşı*” yapıldığını öne sürmektedir. ⁴³⁴

428 Lütfü Erişçi, Türkiye’de İşçi Sınıfı’nın Tarihi, s. 9.

429 Sedat Toydemir, Türkiye’de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, s. 47-50.

430 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1, Belgeler, s. 20.

431 Stefan Velikov, Sur le Mouvement ouvrier et socialiste en Turque apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 45-46; Sabah, Nr. 7511, 5 Ağustos 1910, s. 3.

432 Stefan Velikov, Sur le Mouvement ouvrier et socialiste en Turque apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 46; Sabah, Nr. 7735, 5 Ağustos 1910, s. 2.

433 Lütfü Erişçi, Türkiye’de İşçi Sınıfı’nın Tarihi, s. 8-9.

434 Hüseyin Avni Şanda, 1908’de Ecnebi Sermayesi’ne Karşı İlk Kalkınmalar, Passim.

4. Alexander İsrail Helphand (Parvus)

Gerçek adı İzrail Lazareviç Guelfand (1867-1923). Ayrıca Alexander Hellphand ismi ile daha çok Latince de “*Küçük*” anlamına gelen Parvus ismini kullanmaktadır.⁴³⁵ Bunlardan başka İsrail ve İstefan isimlerini de kullandığı biliniyor.⁴³⁶

Biyografisini kaleme alan Zbynek A. B. Zeman ve Winfried. B. Scharlau, ismini Alexander İsrail Helphand olarak veriyorlar.

Parvus, 1891’de Almanya’ya yerleşti ve SPD (Alman Sosyal Demokrat Partisi) merkezi yayın organı Neue Zeit ve Vorwart’de yazdı.⁴³⁷

Almanya’da ekonomi ve maliye doktorası yaptı.⁴³⁸

Sesini ilk olarak Kapital’in üçüncü cildiyle ilgili olarak Alman Marxçıları arasında çıkan bir tartışmada duyurdu.⁴³⁹

1893’te Prusya’dan çıkartıldı. Saksonya’da Leipziger Volkszeitung’da ve sonra Sachsische Arbeiterzeitung’da yazdı; Alman sosyal demokrasisinde, toprak sorununa ilişkin tartışmalarda aşırı bir tutum belirledi.⁴⁴⁰

1898’de Bernstein’in revizyonizmine ilk karşı çıkanlardandı. 1898’de Saksonya’dan da kovuldu. Münih’e yerleşti, Ausder Weltpolitik’i yayımladı, Slav ve Kuzey edebiyatı yapıtlarını basan bir yayınevi kurdu.

Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Yayın Organı İskra’nın (Lenin’in gazetesi) Münih’te yayınlanmasına yardım etti. Bu parti-nin 1903’te bölünmesinden sonra Menşevikleri ve Bolşevikleri uzlaştırmaya çalıştı. 1904’te genç Troçki ile sıkı işbirliğine girdi ve onunla birlikte sürekli devrim kuramını hazırladı.⁴⁴¹

435 Büyük Larousse, 18/9205, Parvus’ün 1923 yılında öldüğü öne sürülmekle birlikte bu konuda kesin bir bilgi yoktur.

436 İsmail Tüysüz, Son İki Büyük Revlasyonda İstanbul’un önemi, www.turkpartner.de.

437 Büyük Larousse, 18/9205.

438 Özden Nuri Akbayır, Bir Sosyalist Tip, Türkiye Defteri, Mayıs 1975, Sayı: 19, s. 6.

439 Muammer Sencer, Türkiye’nin Mali Tutsaklığı: Parvus Efendi, s. 9.

440 Büyük Larousse, 18/9205.

441 Büyük Larousse, 18/9205.

Parvus'un ilk ihtilal denemesi

Rusya'da 1905 yılında gerçekleştirilen ihtilalin iki lideri de -Troçki ve Parvus- Yahudi asıllıydı. İhtilalin fikir babası olan Parvus, daha 1895 yılında bir Rus-Japon Savaşı'nın olacağını ve bu savaştan sonra Rusya'da bir devrim gerçekleşeceğini yazmıştı.

Parvus'un düşüncesine göre, Rusya'da ihtilal beklentisi olmasının en büyük nedeni ülkede yeterli sanayileşmenin bulunmamasıydı.

Peki sanayileşme olmayan bir ülkede, işçi sınıfı da yoğun olmadığına göre, sosyalist ihtilal nasıl gerçekleştirilecekti?

Parvus'a göre işsizler ve öğrenciler bu ihtilali yapabildi. Bu devrim için Rusya'nın büyük bir güçle savaştırılması ve bu sırada ülkedeki gayri memnun işsizlerle öğrencilerin silahlandırılması yeterliydi.

Parvus'un söylediklerinin hepsi bir bir gerçekleşti. 1905 yılındaki savaşta, Avrupa ve Amerika Yahudi sermayesinin desteklediği Japonya, Rusya'yı perişan etti.

Savaş 18 ay kadar sürmüştü ve hem karada hem de deniz muharebelerinde Rusya için tam bir hezimetle sonuçlanmıştı. Japonya Liaotung yarımadasına asker çıkartıp Rusya'yı kara muharebelerinde perişan etti. Ayrıca Port Arthur Limanındaki Rus donanmasını da ani bir baskınla yok etti. Rusya bunun üzerine Baltık donanmasını Uzak Doğu'ya gönderdi. Japonlar Tsushima Boğazı'nda bu donanmayı da kıstırdılar ve tamamen yok ettiler.⁴⁴²

1904-1905 Rus-Japon Savaşı Endüstri Devrimi'nin ikinci aşamasının ilk büyük çapta silahlı çatışmasıdır. Asyalı bir devlet kısa sürede güçlenmiş ve ilk defa bir Avrupa devletini yenmişti. Çarlık hükümeti bu savaştan hem saygınlığını yitirmiş, hem de askeri bakımdan çok zayıflamış olarak çıktı.⁴⁴³

Rusya'nın bu içler acısı hali ve Japon Savaşından sonra uğradığı müthiş itibar kaybı, bir ihtilal için bulunmaz fırsattı. Sırada işsiz, aç yığınları satın almak kalıyordu. Bunun için, Rus ihtilalinin altya-

442 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 94.

443 Oral Sander, Siyasî Tarih, s. 266.

pısının büyük sermaye sahipleri tarafından finanse edilmesi gerekiyordu.

Troçki de bu fikirleri destekliyordu. “*Bin öğretmen, bini de genç*” sözü Troçki’ye aittir. Sonradan Kızılordu’nun alt yapısını oluşturacak olan hücrelerin çekirdeği Parvus tarafından kurulmuş, Troçki tarafından da geliştirilmiştir. ⁴⁴⁴

Rus-Japon savaşında ard arda gelen bozgunların zayıflattığı iktidar, muhalif harekete karşı savaşılabilmek için gereken paradan da yoksundu. Çarlık rejiminin düştüğü bu aciz durum kitleler tarafından da gözle görülür bir hal alırken muhalif güçler de mücadelelerinde cesaretleniyorlardı. ⁴⁴⁵

İhtilalciler, dışarıdan aldığı destekle birlikte devrime doğru yürümeye başladı. Ülke içinde giderek artan hoşnutsuzluklar, İmparatorluk hükümetinin parlamento rejiminin kurallarına uymayı reddetmesi, reformların yavaşlığı gibi sebeplere 1905 Rus-Japon Savaşı da eklenince, ihtilalin ilk temelleri atılmış oldu.

Alman ve Amerikan Yahudi bankerlerinden oluşan Kuhn Loeb And Co. Grubu, Rus Çarlığı’ndaki her türlü ihtilalci düşünce ve faaliyeti destekleyen başlıca kuruluştur. Rus-Japon Savaşı, uluslararası şirketler grubunun Yahudi Başkanı Jacob Schiff’e Çarlık hükümetine birkaç darbe vurmak fırsatını verdi. “*Amacımız elimize fırsat geçtikçe Rusya’ya verebileceğimiz en ağır zararı vermektir.*” diyen Schiff, savaş boyunca Rusya’yı çökertmek için Japonlara 200 milyon dolar para yardımında bulundu. Ayrıca Kuhn Loeb ve şirketleri Japonların dışarıdan yaptıkları borçlanmaları üzerine aldı.

Japonların galibiyeti ihtilal için gerekli ortamı sağlayacaktı. Yahudi Banker Jacop Schiff’in özel ajanı George Kenan, Rusya’yı da gezerek komünist ihtilalcilere para ve silah sağlamıştı. ⁴⁴⁶

Öyle ki, Kuhn Loeb grubunun en güçlü üyelerinden Yahudi Warburg ailesi, bu ihtilali finanse ettikleri için uzun süre Bolşevik olmakla itham edildiler. ⁴⁴⁷

444 Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 24-27.

445 Bertram D. Wolfe, Devrim Yapan Üç Adam, s. 370-371.

446 Eustace Clarence Mullins, The World Order, s. 64-65.

447 Executive Intelligence Review, The Ugly Truth About The Anti-Defamation League, Washington 1992, s. 27.

İhtilalin en büyük finansörlerinden birisi de Almanya idi. Alman militarizmi tarafından Komünizm patentini altında Rusya devleti ve milleti milli takatten düşürülecek, Alman militarizminin pek kolay yutabileceği bir lokma haline getirilecekti. Almanya bu oyunu Rusya'nın içinde genellikle Yahudi toplumu aracılığıyla oynarken, komünizme fikri önder olarak da kendi içindeki Yahudileri seçmiştir. ⁴⁴⁸

Rusları mağlup etmeleri için Japonlara en büyük desteği veren İngiltere'nin parlamentosunda Yahudi lobisi çok güçlüydü. Avam Kamarası'nda Baron Lionel, Nathaniel Rothschild, Sir Artur Montague, Lionel Cohen, Sir Jullian Goldschmidt gibi büyük servet sahibi Yahudiler vardı. 1871'de Sir George Jessel başsavcı oldu ve birçok hükümette bakanlık yaptı. Lord İsaac Reading Adalet Bakanı yapıldı. Bu isimlerin hepsi de Yahudi davasına hizmet ediyordu. ⁴⁴⁹

Troçki liderliğinde 1905 Ocak ayında Rusya'da büyük bir ayaklanma yapıldı. Ülkenin en büyük iki kenti Petersburg ve Moskova'da işçi sovyetleri kuruldu. Bu ayaklanma tam olarak 12 ay sürmüştür. Hükümet 1905 Aralık ayında bu ayaklanmayı ancak bastırmaya muvaffak oldu. Bununla beraber, Çar 2. Nikola Duma'yı (Rus Meclisi) açmak mecburiyetinde kaldı. ⁴⁵⁰

Devrim başarıya ulaşmamıştı. Parvus 1905'te Petersburg sovyetinde çalıştı ve tutuklandı. Daha sonra Viyana'ya yerleşti.

448 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 57.

449 1840-1948 arasında İngiltere'de doksan Yahudi milletvekilliği ve bakanlık yapmıştır. İngiltere'nin denizasırlı sömgürge ticaretinde de Yahudilerin önemli etkinliği vardı. Yahudi Benjamin D'İsraeli (1804-1881) iki kez İngiltere başbakanı olmuştur. D'İsraeli, Yahudilerin siyasi olaylardaki rolünü şöyle anlatır; "*Avrupa'da müshade ettiğimiz hiçbir entellektüel hareket yoktur ki, çoğunlukla Yahudiler iştirak etmesin. İlk Cizviller Yahudilerdi. Batı dünyasını korkutan esrarlı Rus diplomasisini organize edenler, yürütenlerin çoğunluğu hep Yahudi idi. Şu anda Almanya'da hazırlanmakta olan ihtilal ki, mahiyeti İngiltere'de pek az biliniyor, tamamen Yahudilerin himayesinde gelişmektedir.*" (Henry Ford, Beynelmilel Yahudi, s. 69.) D'İsraeli'ye, İngiliz kraliçesi çok güvenmekteydi. Yahudi ruh ve ülküsüne imkân nispetinde hizmet etti ve ölünceye kadar Yahudiliğe sadık kaldı. (Andre Maurois, Disraeli'nin Hayatı, s. 14-26.)

450 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 131.

Yusuf Akçuraoğlu Yahudi nüfusun yoğun olduğu Simbirsik'de doğmuştur.⁴⁵¹

Akçuraoğlu, Lenin'in hemşerisidir. Simbirsik'e daha sonraları Lenin'in adından dolayı (Vladimir İlyiç Ulyanov) Ulyanovsk adı verilmiştir.

İhtilal için çalışanlardan birisi de ünlü Türkçümüz Yusuf Akçura'dır. Yusuf Akçura, 1905 ihtilali döneminde Rusya'dadır ve Çarlığın yıkılması için çalışmaktadır.⁴⁵²

Balkan Federasyonu

Parvus Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde Balkanlarda bir federasyon oluşturmak için çaba sarfetmiştir. Parvus'un oluşturmak istediği Balkan Federasyonu ve bu federasyonun amaçları hakkında ilk olarak Abidin Nesimi'nin görüşlerini dinleyelim:

“1908 de İttihat ve Terakki iktidara geldi. Kısa bir süre sonra ittihat ve terakki iktidara gelişini dünya politik konjonktüründen bağımsız, kendi iç gücünün ürünü sandı. Oysa ittihat ve terakkiyi iktidara dünya politik konjonktürü getirmişti. İttihat ve terakki içinde küçük bir grup bunu farkındaydı. Bu grup İttihat ve Terakki İstanbul örgütüydü.

Gerçekte İttihat ve Terakki onun Selanik ocağı demekti. Selanik Ocağı ise bu durumu kavramış değildi. Selanik ocağı çeşitli enternasyonal kuruluşların etkisindeydi. Bu enternasyonal kapital gruplardan biri kendini Sosyalist olarak gösteren 2. Enternasyonal grubuydu. Bu grup Osmanlı Devleti'nin İngilizlerle iyi ilişkiler kurmasından yanaydı. Diğer bir grup devrimci demokrat niteliğinde ve Osmanlı Devleti'ni çarlıkla savaş durumuna getirmeyi istiyordu. Konumuz açısından bizi bu grup ilgilendirir.

İttihat ve Terakki'yi bu yönde yönlendiren kişi 1905 Petrograd komün eylemi önderlerinden Parvus'tür. Parvus İttihat ve Terakki'yi turan devleti motifiyle çarlığa saldırtmayı amaçlıyordu. İttihat ve Terakki'de bu yönde örgütlenmeler olmuştu. Bu örgütlen-

451 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 25.

452 Yusuf Akçuraoğlu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 142.

meler sadece Osmanlı sınırlarında değil, Türkistan'da Kafkasya'da Kırım'da da olmuştur." 453

Parvus'un bu fikirleri dünyanın en büyük siyasî ve ticari güçleri tarafından da destekleniyordu. Bunlardan birisi Almanya'ydı:

Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki belgelerin yayınlanması ile doğrulanmıştır ki, Parvus Rusya'nın çökmesi için içeride milliyetçi ve sosyalist devrimci zümrelerinin ihtilal çıkartması gerektiği düşüncesi ile İstanbul'da Alman elçiliğinde çalışan Dr. Zimmer aracılığı ile 9 Ocak 1915'te Büyükelçi Wangemhein ile yaptığı bir görüşmede bu konudaki tekliflerini bildirdi. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine Berlin'e gönderildi ve orada 9 Mart 1915 tarihli ve Rusya içinde ihtilal çıkartma konusu üzerine bir muhtıra sundu. 454

Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşılırken tepesinde Rothschild hanedanının oturduğu Yahudi para ve istihbarat piramitinin Alman istihbaratının içlerine kadar uzandığını görüyoruz:

"ABD'nin bankacılık sistemini, Federal Reserve'in (Özerk Merkez Bankası) başkanlığını yapan Paul Warburg yönetiyordu. Savaş Endüstrisi Kurulu'nun (War Industries Board) başındaki Bernard Baruch, Amerikan endüstrisini yönlendiriyordu. Eugene Mayer, Savaş Finans Kurumu'nun (War Finance Corp.) başkanıydı. Kuhn-Loeb şirketinin ortağı Sir William Wiseman, İngiliz ve Amerikalılar'ın istihbarat bağlantılarını kuruyordu. Kuhn-Loeb'in diğer ortağı Lewis L. Strauss, Amerikan gıda sanayisini elinde tutuyordu. Bu arada Paul Warburg'un kardeşi olan Max Warburg, Alman casusluk sisteminin başındaydı. Warburglar'ın bir diğer kardeşi, Stockholm'de Alman ticari ateşeliğini yapıyordu. Jacob Schiff'in Almanya'daki iki kardeşi de Alman ordusunu finanse ediyordu. Bu aslında klasik bir 'kontrollü karmaşa' örneğiydi. Rothschildlar, perde arkasında her iki tarafı da manipüle ediyorlardı." 455

Şimdi de, Niyazi Berkes'in Parvus hakkında yazdıklarına bakalım:

453 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, s. 54.

454 Zeman-Scharlau, a.g.e., s. 140-152.

455 Eustace Clarence Mullins, The World Order, s. 20.

“Türkiye’ye gelişinden üç yıl önce, Almanya’da çıkan ‘Kolonyalizm Politikası ve Yıkılışı’ adlı kitabında, sömürgecilik yarışının Avrupa’nın büyük devletleri arasında büyük bir savaşı hazırlamakta olduğunu, bu savaşta Rusya gibi dıştan güçlü fakat iç yapısı aslında çürük imparatorlukların yıkılacağını, büyük savaşın Rusya’da sosyalist devrimin başlangıcı olacağını ileri sürdü. Sosyalist devrim kapitalizmin yıkılmasıyla gelmeyecekti. Çünkü kapitalizmin kolonyalizm sayesinde hala yaşama gücü vardı. Sosyalist devrim işçi sınıfının savaşıyla da meydana gelmeyecekti. Sosyalist devrim için tek şans emperyalist devletler arasında büyük bir dünya savaşının patlamasındaydı. Revizyonistler, Menşevikler, Bolşevikler boşuna tartışmaktaydılar. Rusya’da sosyalist devrimin gerçekleşmesi emperyalist devletler arasında büyük bir cihan savaşının patlamasına bağlıydı.

Çıkardığı bu sonuç yüzünden sosyalist çevrelerin büyük hücumlara uğrayan Parvus, 1910 Kasım başında Türkiye’ye geldi ⁴⁵⁶ ve beklediği büyük dünya savaşının barut fıçısının Balkanlarda hazırlandığını gördü. Balkan sosyalistlerinden Osmanlı Parlamentosunda Selanik mebusu olan Vlahof Efendi ve Romen sosyalisti Hristo Rakovsky aracılığıyla İstanbul’da İttihat ve Terakki Partisi’nin önderleriyle tanıştı.” ⁴⁵⁷

İngiliz ajanı -görünürdeki mesleği folklor araştırmacısı- Frederick William Hasluck, Bektaşilerin Arnavutluk’da bir Bektaşî devleti kurma hazırlığı yaptıklarını yazmaktadır. ⁴⁵⁸

456 Troçki de (1929-1933) Parvus gibi (1910-1915) Türk solu üzerinde hiçbir etki bırakmadan, dört yıldan fazla Türkiye’de kalmış ve tıpkı onun gibi Büyükkada’da yaşamıştır. Parvus’un İstanbul günleri için (Zbynek A. B. Zeman, – Winfried. B. Scharlau, The Merchant of Revolution, s. 125-144.) Fakat bu iki eski dost 1915’te kesin olarak bozuşmuşlardı. Troçki, Parvus hakkında yazdığı “Yaşayan Bir Dosta Mersiye” adlı makalesinde, hem onun kendi fikri gelişmesi üstündeki büyük payını “şahsi bir şeref meselesi” olarak anmakta, hem de şimdi saptığı maceraperestlik yolunu acı acı yermekteydi. Isaac Deutscher, Silahlı Sosyalist: Troçki., s. 219.

457 Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 460-461. George Harris, Parvus’un İstanbul’da Romen Sosyalisti Christo Rakovski (Hristo Rakovsky) ile birlikte 1 Mayıs kutlamalarına katıldığını aktarıyor ancak yılını belirtmiyor. George S. Harris, Origins of Communism in Turkey, s. 161.

458 Frederick William Hasluck, Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik, s. 161.

Parvus'un amacı kurulması uzun süredir düşünülen bu devlette sosyalistleri de katmaktır. Hatta bu devleti Balkanların tamamını içine alan büyük bir konfederasyon haline getirmektir. Parvus'un kurmak istediği Balkan Sosyalist Federasyonu'nun iki amacı göze çarpıyor. Bunlardan birincisi; Rusya'ya karşı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ile birlikte ittifak yaparak savaşacak güçlü bir devlet oluşturmak. İkincisi ise, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı, Osmanlı Devleti üzerinden Hindistan'a ulaştıracak olan halkayı sağlamlaştırmak.

Almanya, kurulması düşünülen bu Balkan Sosyalist Federasyonu ve Osmanlı Devleti üzerinden direkt olarak karayoluyla Hindistan'a bağlanıyordu. Zaten Almanya'nın amacı da Anadolu üzerinden Hindistan'a uzanmaktı.⁴⁵⁹

Abidin Nesimi Parvus'un planları ve kurulması düşünülen Balkan federasyonu hakkında (devamla) şunları yazıyor:

*“Türkiye’de sol akımlar genellikle 2. Enternasyonal doğrultusunda başlamıştır ve bunlar genellikle 1908’den sonra kuvvet bulmuştur. 1908’den önce ancak Selanik civarında Ulah, Bulgar, Yahudi topluluklar arasında sosyalist akımlara rastlanır. Bunlar genellikle devrimci, sosyal demokrat niteliğindedir. Hareketin öncülüğünü 1905 Çarlık Rusyası hareketine katılmış ve bu hareketin lideri durumunda bulunmuş olan Parvüs yapmıştır.”*⁴⁶⁰

“Parvüs (1859-1924) bir Alman yahudisidir. Gerçekten bu enternasyonalci sosyalist olduğu için mi, yoksa Alman çıkarlarını gerçekleştirmek için mi Türkiye ile ilgilenmiştir? Bu sorunun karşılığı henüz tam olarak verilememiştir. Parvüs, 1905 Petrograt Komün hareketine katılmış ve bu hareketin öncüleri arasında yer almış ve kovuşturmayla uğramıştır. Burada da şu soru akla gelir: Parvüs

459 Parvus'e göre büyük savaş iki şekilde sonuçlanacaktır. Bu konuda iki de kitap yazmış sonuçları ayrıntılarıyla açıklamıştır. Parvus Helphand, Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse, Türk Yurdu Kütüphanesi, İstanbul 1914; Parvus Helphand, Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse, Türk Yurdu Kütüphanesi, İstanbul 1914. Parvus'un Osmanlı Devleti hakkında analizleri için ayrıca bakınız: Helphand, Alexander İsrail; Türkiye'nin Can Damarı; Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve İslahı, Şems Matbaası, İstanbul 1911.

460 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 153.

enternasyonalistçi bir sosyalist olduğu için mi Petrograt komün hareketine katılmıştır, yoksa Çarlık'ta Alman çıkarlarını savunmak için mi? 1906-1908 yılları arasında Parvüs'ü, Balkanlarda bir Balkan Sosyalist Federasyonu kurma doğrultusunda çabalar gösterirken görüyoruz. Balkanlardaki Bulgar, Sırp, Makedonyalı vb... Balkanlı sosyalistlerle işbirliği yapmış ve onlara öncülük etmiştir. 1911-1915 döneminde Parvüs İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle anlaşmış bu seferde pantürkizm ve panislamizm savunuculuğu yapmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi gerçekleştikten sonra görevi bitti! Almanya'ya dönerek orada Alman Genelkurmay'ının yayın organı olan Die Glocke Dergisi'ni çıkartmış, bu dergide Alman militarizmi ve Alman militarizmi yoluyla evrensel Sosyalizmi gerçekleştirmek (!) konusunda yazılar yazmıştır. Parvüs Efendi'nin Die Glocke'deki yazıları Petrograt Komünü, Balkan Sosyalist Federasyonu ve Pantürkizm ve Panislamizm konusundaki onun hakkındaki duyduğumuz kuşkuların kaynağıdır.”⁴⁶¹

Abidin Nesimi, Parvus'un siyasi görüşleri hakkında çok ilginç sonuçlara varıyor:

“Parvüs, Alman genelkurmayı ile bu ilişkilerini geliştirerek askeri malzeme müteahhidliğine başlamış ve dünyanın sayılı zenginleri arasında yer almıştır.

Genel olarak 19. yüzyılda insanlığa Hegel'e göre Alman bürokrasisinin, Lassalle'a göre Alman işçi sınıfının öncülük edeceği söyleniyordu. Bundan ötürü birçok Alman Sosyalisti Prusyanın gücüne dayanarak Bismark'çı bir yöntemle Sosyalizmin gerçekleşeceği kanısındaydılar. Bu görüş sonunda Nasyonal Sosyalizm (Nazizim) biçiminde 2. Dünya Savaşı'nın çıkmasının nedenlerinden biri olmuştur. Eğer görüşümüz doğru ise Parvüs Efendi'yi de bu tür bir Sosyalist saymamız gerekecektir.”⁴⁶²

Abidin Nesimi'den Parvus'un Balkan Federasyonu ile ilgili planlarını okumaya devam edelim:

461 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 154.

462 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 155.

“19 yüzyılda Şark Meselesi denilince akla Kudüs’ün Osmanlı’nın elinden alınması kadar, Çarlığın da Adriyatik Denizi’ne inmesinin önlenmesi akla gelirdi. Osmanlı devletinin çarlığın Akdeniz’e inmesini önlemeye gücü yetmez bir duruma gelince Balkanlar’ın çarlığa karşı kendilerini korumaları zorunluluğu belirmişti. Bunun için Balkanlarda ya Sosyalist bir federasyon ya da İslami bir Sosyalist (Melami) federasyonun kurulması gerekiyordu. Sosyalist Federasyonu Parvüs Efendi önermişti ve Sosyalist (Melami) federasyonunu da Romen, Makedon, Sırp, Ulah, Rum, Yahudi kısaca çarlığa karşı olan unsurlara dayandırmayı istiyordu. İslami Sosyalist (Melami) federasyonunun temsilcisi Üsküp’te yerleşmiş olan Muhammed Nur-ül Arabî idi. Miralay Sadık Bey, Yüzbaşı Şabanağa, Terlikçi Salih Efendi hareketi, 1912 Halaskar Zabitan Hareketi, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi’nin çabaları, İslami Sosyalist (Melami) federasyonu kurmak isteğinin sonuçlarıdır.”⁴⁶³

“Pantürkizm ve Panislamizm hareketleri de bir irredantist (çeşitli politik yönetimler altında yaşayan ulusların bir politik yönetim altında birleşmeleri) hareketidirler. Irredantist hareketleri Marx ve Engels 1848’den sonraki yayınlarında benimsemiş ve Alman-İtalyan Birliği lehinde yazılar yazmışlardır. Buna göre Parvüs Efendi’nin Pantürkizm ve Panislamizmi de Sosyalizmle bağdaşır bir nitelik taşıyabilir. Öte yandan Balkan Sosyalist Federasyonu ve Almanya ile Osmanlı Birleşmesi Almanları direkt karayolundan Hindistan’a bağlıyordu. Panislamizm ve Pantürkizm hareketleri İngiltere ve Rusya için hayati tehlike arz ediyordu.

1908’den sonra Parvüs’ün İttihat ve Terakki liderleriyle anlaştığını ve Türk dünyasını birleştirci bir hareketin öncüsü olduğunu biliyoruz. Bu itibarla Türk Ocaklarının, Teşkilat-ı

463 Abidin Nesimi, Yılların içinden, s. 155-156. Terlikçi Salih Efendi Melami tarikatının şeyhi. Klasik bir tahsili yoktur. Keskin bir zekası ve teşkilatçılığı vardır. Müritleri arasında yüksek tahsil yapmış pek çok kişi ve bu arada subaylar vardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın fiili ve fikri lideri durumundadır. Terlikçi Salih Efendi 115 melami subayı örgütledi. Bilinen halaskar Zabitan hareketini gerçekleştirerek hükûmeti değiştirerek Büyük Kabine’yi kurdu. Bu devirmeyi orduya dağıttıkları bildirilerle ve özellikle kabine üyelerine yolladıkları matbu tehdit mektuplarıyla sağlamışlardır. Abidin Nesimi, Yılların içinden, s. 194.

*Mahsusa-i Hariciye'nin, İslam İhtilal Cemiyetlerinin ve nihayet mütareke yıllarında beliren Pantürkist sosyalizmin lideri sayılabilir. Parvus Çarlık Rusyası'nda bir Sosyalist devrimin gerçekleştirilebilmesi için oradaki Türklerin ayaklanmasını ve Osmanlı Devleti'nin bu ayaklanacak Türklere yardımcı olmasını zorunlu görüyordu. Dikkate şayandır ki, Türkiye'nin ilk Komünistleri doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Türk Ocakları ile ilişkili kişilerdir. Örneğin: Dr. Fuat Sabit, Ethem Nejat, Feyzullah Sacit Ülkü, Karabey Karabekov, Neriman Nerimanof, Celal Korkmazof gibi.”*⁴⁶⁴

1917'de Bolşevik ihtilali patlak verdiği zaman, Rusya Türkleri Marksizmin, Leninizmin ne olduğunu bilmiyorlardı. Bunların hemen hepsi Bolşevik hareketini Kur'an-ı Kerim'de yer alan insanların mutlu edilmesi hareketi sayıyorlardı. Bu itibarla yaşadığımız dünyada kişilerin mutlu olması Bolşeviklikle, ahirette de kişilerin mutlu olması İslamlıkla sağlanacaktı.⁴⁶⁵

Rusya'daki Müslüman Komünistler, ahiretlerini güvenceye almak gayreti içine girdiler. Anadolu'da da aynı görüş hakimdi.

Bunlara göre 3. Enternasyonal Sosyalizminin öngördüğü toplum düzeni, Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü ve peygamberin düzeninde uyguladığı ehl-i soffe'nin (Özel evi olmayıp Kâbe'nin misafirhanesinde yatıp kalkan ve orada ortak kurulan sofradan yemek yiyen kişiler) yaşadığı hayattır.⁴⁶⁶

5. Avram Benaroya

Parvus'un direktifleri doğrultusunda, Avram Benaroya adında bir başka Yahudi tarafından, Osmanlı Devleti'ndeki ilk sosyalist örgüt olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kurulduğunu görüyoruz.

Osmanlı Devleti'nde sosyalist hareketlerin başlamasında ve kurumsal bir kimlik kazanmasında çok kilit bir öneme sahip olan

⁴⁶⁴ Abidin Nesimi, Yılların içinden, s. 156.

⁴⁶⁵ Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, s. 73.

⁴⁶⁶ Abidin Nesimi, Yılların içinden, s. 160.

Avram Benaroya, Sosyalizmle Bulgaristan'da tanışmıştır. Nüfusun önemli bir kısmını Yahudilerin oluşturduğu ve devletin siyasal aktivite bakımından en canlı şehri olan Selanik'e Meşrutiyet'in ila- nından kısa bir süre sonra gelen Benaroya, geldikten hemen sonra sosyalist faaliyetlerine başlamıştır. Benaroya'nın Selanik'te baş- lattığı sosyalist hareket, Osmanlı topraklarında o güne değin görü- len en ciddi ve örgütlü sol harekettir. Özellikle Yahudi işçiler ara- sında başlattığı sendikalaşma hareketleriyle dikkat çeken Avram Benaroya Osmanlı Devleti'ndeki *"ilk sol siyasal örgüt"*ü kuran ki- şidir. ⁴⁶⁷

Benaroya'nın kurduğu bu örgüt, işçi sendikalarını bünyesinde toplayan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu adını taşımaktay- dı. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun bir başka özelliği de Brüksel'deki Sosyalist Enternasyonal tarafından derhal tanınan bir örgüt olmasıydı.

Avram Benaroya'nın kurduğu -Osmanlı devletindeki ilk sosya- list örgüt olan- Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun, Brüksel'deki, çoğu yöneticisi Yahudi olan, Sosyalist Enternasyonal tarafından he- men tanınması da manidardır. Benaroya'nın Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesine neden olan Hareket Ordusu'na katıldığını da görüyoruz. ⁴⁶⁸

Avram Benaroya'nın hayatındaki ilginçlikler bunlarla da sınır- lı değil:

Osmanlı belgelerine göre, Bulgar Yahudilerinden olan Avram Benaroya Bulgaristan'ın Vidin kasabasında 27 Ağustos 1882 tari- hinde doğmuştur. ⁴⁶⁹

31 Aralık 1910 tarihinde Vidin Musevi Cemaati riyasetinden te- min ettiği hürriyet varakasına göre Benaroya, Simcanbar familyası-

467 Oya Sencer Baydar, Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı, s. 169; Selanik'te ya- şayan Yahudilerin yanısıra Bulgar, Rum ve Türk işçileri bir federasyonda (heyet-i müttehide) toplanmış, federasyon *"sosyalist"* adını daha sonra kullanmaya başla- mıştır. Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1, Belgeler, s. 20.

468 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 47.

469 BOA Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH-SYS) 65-7. lef: 20.21 - 3-4 Ma- yıs 1911.

na mensup olup, Vidinli Yahudi Liyezer'in (İlyazar veya el-yezer) oğludur. ⁴⁷⁰

George Haupt, Avram Benaroya ile bizzat görüşerek kaleme aldığı “*Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF) Tarihine Giriş*” başlıklı makalesinde Benaroya'nın doğum yerini Vidin, doğum tarihini ise 1887 olarak vermektedir. ⁴⁷¹

Bu duruma göre Avram Benaroya'nın on'lu yaşlarda sosyalist olduğu ortaya çıkmaktadır (!).

Paul Dumont, Avram Benaroya'nın Vidin veya Selanik'te doğduğunu dile getirmiştir. ⁴⁷²

Esther Benbassa, Aron Rodrigue, Avram Benaroya'nın Selanik doğumlu olduğunu yazıyorlar. ⁴⁷³

Avram Benaroya'nın Osmanlı topraklarına ne zaman geldiği sorusu da oldukça önem taşımaktadır. Çünkü Bulgaristan'ın istiklalini ilan ettiği 5 Ekim 1908'den sonra Osmanlı Devleti'ne gelenler, Osmanlı tebasından sayılmıyordu. Bulgaristan'ın ilan-ı istiklalin-den önce gelenler ise, Bulgaristan “*henüz hukukça Osmanlı*”ya bağlı bulunduğu için “*mahiyeten Osmanlı*” sayıldıklarından herhangi bir problem yoktu.

Mete Tunçay, Benaroya'nın Osmanlı topraklarına giriş tarihiyle ilgili olarak, “*Hürriyet'in ilanından hemen sonra, henüz hukuk-*

470 BOA Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH-SYS) 65-7, lef: 20: Avram Benaroya ile ilgili kullandığımız Osmanlı arşiv belgelerinin tamamı Emre Polat'ın, “*Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri*” adlı eserinden alınmıştır. Kendisine teşekkür ediyorum. Avram Benaroya'nın ismi Osmanlı arşiv belgelerinde bile birkaç değişik şekilde kullanılmıştır. Bunlar: Abram, Aram, Abraham, Bonoroe, Benaroe, Panayurda, Benavori, Petro, Benayura şeklindedir. Gerçek adı Avram Liyezer Benaroya. Bu ikinci isim (Liyezer), Benayora'nın babasının ismi olduğundan bazı belgelerde “*Avram Veled-i İlyazar*” ve “*Avram Veled-i İlyezer*” olarak kullanılmıştır.

471 George Haupt, “*Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF) Tarihine Giriş*”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 23 ve 281.

472 Paul Dumont, “*Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu*”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 81.

473 Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi 14-20. Yüzyıllar*, s. 329.

ça Osmanlı egemenliği altındaki Bulgaristan'dan Selanik'e gelen Abraham Benaroya" yazmaktadır. ⁴⁷⁴

Ayrıca Paul Dumont da, Benaroya'nın 1908 Eylül ayında Selanik'e geldiğini belirtmektedir. ⁴⁷⁵

Benaroya ile ilgili ciddi vatandaşlık problemleri yaşayan Osmanlı bürokrasisi, bu konu üzerinde oldukça detaylı bir şekilde durmuştur. ⁴⁷⁶

Benaroya, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden (5 Ekim 1908) iki hafta önce, yani 1908 Eylül sonlarında Edirne yoluyla pasaportsuz olarak önce İskeçe'ye, orada iş bulamadığından dolayı Selanik'e geldiğini iddia etmektedir. ⁴⁷⁷

Benaroya'nın ne zaman ve hangi yolla Osmanlı topraklarına geldiği konusundaki bu bilgiler, Benaroya'nın kendi beyanlarına müstenid olup, birer iddia niteliğindedir. Çünkü, Dahiliye Nezareti Benaroya'nın o tarihlerde, yani Bulgaristan'ın istiklalini ilan etmeden iki hafta evvel Edirne üzerinden pasaportsuz olarak önce İskeçe'ye, ardından Selanik'e gelebilmesinin imkansız olduğu görüşündedir. Nezaret, Benaroya'nın aktardığı bu bilgileri birer uydurma olarak değerlendirme eğilimindedir. ⁴⁷⁸

Buna karşın dönemin Selanik Valisi Hüseyin Kazım, Avram Benaroya ile ilgili olarak *"memlekette sosyalizmi yoktan var eden"* kişi olarak söz etmekte ve *"Meşrutiyet'in i'lânını müte'âkib, yolcuların kaydedilmediği bir zamânda Selanik'e geldiği"* konusunda emin olduğunu yazmaktadır. ⁴⁷⁹

Selanik Valisinin görüşünün daha tutarlı ve mantıklı olduğu muhakkaktır. Nezaretin görüşünde, o an içinde bulunulan Benaroya'nın

474 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925), Belgeler Bölümü, s. 20.

475 Paul Dumont, "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu", Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 47.

476 BOA, DH-SYS, 65/7. Bu dosya içindeki bir çok belgede Benaroya'nın Osmanlı tebasından sayılıp sayılmayacağı ve Osmanlı vatandaşlığını alabilmesi için gerekli olan prosedür üzerinde durulmaktadır. Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 44.

477 Aynı vesika, lef: 19-20.

478 Aynı vesika, lef: 3, 29 Şubat 1912.

479 Aynı vesika, lef: 43, 30 Mart 1912.

hudud haricine çıkarılması yolundaki hukukî engelleri ortadan kaldırma eğiliminin belirleyici olduğu söylenebilir. ⁴⁸⁰

Avram Benaroya'nın Osmanlı Devleti yopraklarına geldikten sonra ne iş yaptığı konusundaki bilgiler çelişkilidir. Benaroya, anılarında kendisinden “*Musevi matbaacı*” olarak bahsetmiş, eskiden öğretmenlik yaptığını da eklemiştir. Benaroya'nın öğretmenliği, gençlik yıllarında Filibe'de bir Yahudi Okulunda Bulgarca dersler vermesiyle başlamış. ⁴⁸¹

Ermeni Azadamart gazetesinin 24 Mart - 6 Nisan 1910 tarihli nüshasında yayınlanan “*Türkiye’de İlk Proleter Örgütü*” başlıklı yazıda Selanik İşçi Federasyonu anlatılırken, Federasyonun kurucusu Avram Benaroya ile ilgili “*sonradan basım işçiliği yapan bir okul öğretmeni*” olarak bahsedilmiştir. ⁴⁸²

Encyclopaedia Judaica’da Benaroya'nın öğretmen olduğu ve Selanik’de matbaacı olarak çalıştığı ifade edilmektedir. ⁴⁸³

Buna karşın hem Osmanlı yerel yöneticilerinin soruşturmaları, hem de Benaroya'nın osmanlı arşiv belgelerine yansıyan kendi ifadelerinde böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Selanik’te “*Tütün Amele Sendikası azasından*” ⁴⁸⁴ olan Benaroya, 3 Mayıs 1911 tarihinde Selanik Vilayeti’ne yazdığı “*Tezkire-i Osmaniye*” talep dilekçesinde “*tütüncülükle meşgul olduğunu*” açık bir şekilde beyan etmektedir.

Avram Benaroya, Tezkire-i Osmaniye talep dilekçesinde şunları dile getirmiştir:

480 Emre Polat, Osmanlı’nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 44.

481 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketler, s. 23 ve 291.

482 Anahide Ter Minassian, “1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923, Derleyenler, Mete Tunçay, Eric Jan Zürcher, Çeviren: Mete Tunçay, s. 229.

483 Encyclopaedia Judaica, vol. 4, s. 463.

484 Aynı vesika, lef: 19-20.

“Selanik Vilayetine

Çâkerleri Bulgarya'nın Vidin kasabası Musevi cemâ'ati ahâlisinden olup ilân-ı Meşrutiyeti müte'âkib Bulgarya'dan firâr ederek üç seneye mütecâviz bir zemândan berü Selânîk'te tütün mağazalarında ticâretle meşgul olarak iskân etmekte olduğum gibi, ekteki ilm u haberlerden de anlaşılacağı üzere 31 Mart vak'asında gönüllü olarak İstanbul'a Hareket Ordusu'yla gitmiş olduğum, Osmanlı tâbi'iyetinden de bulunmayı kendimce bir şeref addettiğimden lütfen hakkımda lâzım gelen mu'âmelenin icrâsiyle Tezkire-i Osmâniye'nin şahsıma verilmesini istirham ederim.

20 Nisan 1327 (3 Mayıs 1911)

Selânîk'te Yılan Mermer mahallesi sakinlerinden

Avram Liyezer Benaroya”⁴⁸⁵

Benaroya'nın Selanik'te ne işle meşgul olduğu konusunda ortaya çıkan bu belirsizlik, O'nun Selanik'te yürüttüğü sosyalist faaliyetler kapsamında ele alınmalıdır. Çünkü Benaroya o dönemde Selanik'teki hemen bütün iş kollarını sendikal anlamda kurumsallaştırma gayreti içerisindeydi. Bu iş kollarından tütün atölyeleri, işçilerinin çoğunluğunun Yahudi olması ve işçi sayısının çokluğu gibi sebeplerden dikkate değer bir iş koluydu. Benaroya da, bütün işçileri arasında propaganda faaliyetlerini daha kolay yürütebilmek için tütün mağazalarında çalışmış olabilir. Arşiv belgelerinde Benaroya'nın matbaacılık mesleğine ve eskiden öğretmenlik yaptığına dair en ufak bir bilginin olmaması, Benaroya'nın merkezî ve yerel idarenin kendisi hakkında kuşkulananmamasını kolaylaştıracak bu iş kollarında kamufle etmesinden kaynaklanıyor olabilir. Çünkü o dönemde öğretmen -özellikle Bulgar olanlar- ve matbaacıların Selanik, Manastır vesair yerlerde kışkırtma ve fesat faaliyetlerine karşı Osmanlı yönetimi teyakkuz halindeydi.

1908-1912 yılları arasında Bulgar öğretmenlerin Makedonya'daki kışkırtma faaliyetleri ve buna mukabil alınan tedbirler, Osmanlı yönetimini meşgul eden önemli konulardan biriydi. Bu konuda

⁴⁸⁵ BOA, DH-SYS, 65/7 lef: 19, 3 Mayıs 1911.

Osmanlı Arşivinde daireler arasındaki yazışmaları ihtiva eden bir çok belge mevcuttur.

Yürüttüğü faaliyetlerle zaten göze batan Benaroya, matbaacı ve eski bir öğretmen olduğunun bilinmesi durumunda, hakkındaki şüphelerin artacağını hesap ederek, gerçek mesleğini gizlemiş olabilir.⁴⁸⁶

Avram Benaroya'nın Tezkire-i Osmaniye talep dilekçesinden, 31 Mart hadisesinde Hareket Ordusu'yla beraber İstanbul'a gittiğini de anlıyoruz.

Benaroya hem işçileri etkileme noktasında, hem de osmanlı vatandaşlığını elde edebilmek için 31 Mart hadisesine katılma argümanını sıklıkla kullanmıştır. O dönemde başta bulunan İttihat ve Terakki yönetimi de, 31 Mart hadisesinde Hareket Ordusu'na katılanlara özel bir önem verdiği gibi, bu orduya katılan birçok kişiyi de ödüllendirmişti.⁴⁸⁷

Benaroya Tezkire-i Osmaniye talep dilekçesine ek olarak sunduğu iki adet şahadetname ile de Hareket Ordusu'na katıldığını ispat etmeye çalışmıştır. Bu şahadetnamelerden ilki “*Millî Federatif Fırkası*”⁴⁸⁸ Bulgar şubesinden verilmiş olup, 25 Mayıs 1910 (12 Mayıs 1326) tarihini taşımaktadır. Şahadetname şu şekildedir:

“İşbu şahâdet-nâme Avram Benaroya efendiye 325 senesinde Mart'ın son gününde Der-sâ'âdet'te zuhûr eden istibdâda karşı Çernopeer Çetesi'yle gönüllü asker gittiği için verildi.

*Millî Federatif Fırkası Bulgar şubesinin merkez-i umûmîsi
Selânik/ 12 Mayıs 1326”*⁴⁸⁹

486 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 47.

487 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 48.

488 Millî Federatif Fırka 1909'da Makedonya İç Devrimci Örgütü (MİDÖ)'nün sol kanadından doğmuştu. Dönemin Selanik Mebusu Dimitar Vlahof efendinin yanı sıra, Sandanski ve Çernopeer gibi önemli çete reisleri de bu partinin kurucularındandı. Vlahof anılarında bu partinin kurucularıyla ilgili bilgi vermektedir. George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 214.

489 BOA, DH-SYS, 65/7, lef: 48/a.

Benaroya'nın Hareket Ordusu'na katıldığını belgelemek üzere ekte sunduğu ikinci şahadetname ise 29 Mayıs 1910 tarihli olup, Selanik Kanun Zabiti Mülazım-ı Evvel İsmail imzasını taşımaktadır.⁴⁹⁰

Liseyi Vidin'de bitiren Benaroya, gençlik yıllarını Filibe'de geçirmiştir. Gençlik yıllarında Bulgaristan'da sosyalizmle tanışmıştır.⁴⁹¹

Biyaografisini kaleme alan George Haupt'la yüzyüze görüşen Avram Benaroya, Selanik'e gelme kararını kendi başına aldığını ve amacının “*nüfusunun çoğunluğunu Seferad Yahudilerinin oluşturduğu bir şehirde Jön Türk devriminin getirdiği yeni sosyalist propaganda imkanlarından yararlanmak olduğunu*” söylemiştir.⁴⁹²

O dönemde Avram Benaroya'nın Selanik'teki gizli faaliyetleriyle uğraşmak zorunda kalan Selanik Valisi Hüseyin Kazım'a göre, Avram Benaroya Selanik'e “*pek mühim siyâsî maksatları temin etmek için gönderilmiş*” biriydi. Hüseyin Kazım'ın bu iddialarını destekleyen kanıtları da vardı. Benaroya'nın Bulgar askerî firarisi olduğu halde, Bulgaristan'a gönderildiği sırada kendisi hakkında herhangi bir işlem yapılmaması da bu kanıtlardan bir tanesidir. Hüseyin Kazım 28 Şubat 1912'de, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Benaroya'nın Selanik'e ne maksatla geldiğine dair şunları dile getirmiştir:

“*Bu âdem Bulgaristan askerî firârîlerinden olduğu hâlde ilk defa Selânîk'ten çıkarılmasını müte'âkib Sırbistan tarikiyle tekrâr Bulgaristan'a geçmiş ve fakat orada hiçbir suretle dâcâr-ı mu'aheze olmamıştır. Sarîhen anlaşıldığına göre Benaroya burada pek mühim mekâsîd-i siyâsiyeyi istihsâl ve te'mîn için gönderilmiştir, çünkü kendisi buraya geldikte sonra Selânîk'te sosyalizm efkâr ve amâlî meydân almaya ve müte'addid amele sendikaları teşekkül etmeye başlamıştır.*”⁴⁹³

490 Aynı vesika, lef: 48/b.

491 Esther Benbassa-Aron Rodrigue, Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi 14-20. Yüzyıllar, s. 329.

492 George Haupt, “*Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF) Tarihine Giriş*”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 23.

493 BOA, DH-SYS, 65/7, lef: 8, 28 Şubat 1912.

Selanik Valisi Hüseyin Kazım, Benaroya'nın birileri tarafından Selanik'e özel olarak gönderildiği kanısındadır. (Bu konuda Hüseyin Kazım'ın oldukça ısrarlı olduğunu görüyoruz.) Hüseyin Kazım'ın Dahiliye Nezareti'ne bu konuyla ilgili gönderdiği çok sayıda yazı mevcuttur.⁴⁹⁴

Benaroya 3 Mayıs 1911'de Selanik'te Tezkire-i Osmaniye talebinde bulunduğu sırada hakkında yapılan soruşturmada, kendisinin bir süre önce Gevgili'de tütün mağazasında iken, hüviyet varakası ve pasaportu bulunmadığından oradan uzaklaştırılıp Selanik'e gönderildiği tespit edilmiştir. Bu aynı zamanda, o sırada 3 yıldır Selanik'te bulunan Benaroya'nın ilk vukuatı olarak kayıtlara geçmiştir.⁴⁹⁵

İlginç bir şekilde, Benaroya anılarında Gevgili'de başına gelen olayı anlatırken, Selanik'e gönderildiğinden hiç bahsetmemiş, Selanik mebusu Dimitar Vlahof, Ermeni Hınçak ve Taşnak sosyalist partileri ve Sosyalist Enternasyonal'in baskıları sonucu kendisinin serbest bırakıldığını belirtmiştir.⁴⁹⁶

George Haupt ve Paul Dumont'un Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu'nun (SEBK) Amsterdam'daki arşivlerinde bulup yayınladıkları, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ile SEBK arasındaki yazışmalarda 1910 yılının sonlarında Avram Benaroya'nın ikinci kez tutuklandığı ve Vlahof ile sosyalist Ermeni mebusların çabaları sonucu serbest bırakıldığı aktarılıyor.⁴⁹⁷

Selanik mebusu Vlahof'un Meclisi Mebusan kürsüsünde yaptığı konuşmalarda Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ile ilgili açıklamalar yaptığını görüyoruz. 7 Aralık 1910 tarihinde Meclisi Mebusan'da söz alan Dimitar Vlahof, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu hakkında konuşmuş *“Sonra aynı zamanda o cemiyetin katibi olan bir*

494 Aynı vesika ve BOA, Dahiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı (DH-İD), 112-1/13; Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 53.

495 BOA, DH-SYS, 65/7, İef: 19, 3 Mayıs 1911 (Kolombo Karakolhanesinin hazırladığı Tezkire-i Osmaniye Soruşturma belgesi).

496 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 300.

497 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 104.

Musevi taht-ı tevkife alınmış, 7 saat hapsolunup sonra tahliye edilmiştir.” demektedir.⁴⁹⁸

Dimitar Vlahof ve diğer sosyalist mebusların süratle olaya el koydukları Avram Benaroya'nın 7 saat içerisinde çıkartılmasından anlaşılmaktadır.

Benaroya'nın ilk ciddi tutuklanması, Sultan Reşat'ın Balkanlardaki kötü durumun bir nebze de olsa önüne geçebilmek ümidiyle gerçekleştirdiği Arnavutluk ve Makedonya gezisiyle doğrudan bağlantılıdır. Avram Benaroya ve arkadaşlarının, Sultan Reşat'ın karşılanması sırasında sevgi gösterileri yapması planlanan amelelere engel olmaya çalıştıkları haber alınmıştır.

Sultan Reşat bu gezi kapsamında 7 Haziran 1911'de Selanik'i ziyaret etmiştir. (6 Haziran 1911'de Çanakkale'den ayrılan Sultan Reşat'ı taşıyan Barbaros Zırhlısı, 7 Haziran 1911 günü sabah saatlerinde Selanik limanına ulaştı. Sultan o gün karaya çıkmamış ve Barbaros Zırhlısı'nda dinlenmiştir. Sultan Reşat Selanik topraklarına 8 Haziran 1911'de ayak basmıştır.⁴⁹⁹

Benaroya ve üç arkadaşı, Padişahın Selanik ziyaretinden kısa bir süre önce tutuklandılar. Tutuklananların dördü de sosyalist işçi hareketlerinde önemli mevkiler işgal etmekteydi. Bunlar; Avram Benaroya Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Sekreteri, Samuel Yona (Tütün İşçileri Derneği Sekreteri), İhsan (Türk Tütün İşçileri Sekreteri) ve Sabetay Levi idi.⁵⁰⁰

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Sekreter Yardımcısı Josef Hazan imzasıyla Brüksel'e gönderilen 8 Haziran 1911 tarihli mektupta bu tutuklama hakkında şu bilgi verilmiştir:

“Daha önce de telgrafta bildirdiğimiz gibi aralarında sekreterimizin de bulunduğu dört militan yoldaşımız, pazartesi sabahı valiliğe davet edildiler. Valilikte polis şefi sorguya bile çekmeksinin hapse atılmalarını emretti. Yalnız sekreterimiz valilikte tutul-

498 Paul Dumont, “Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 81. s. 53.

499 Mevlüt Çelebi, Sultan Reşat'ın Rumeli Seyahati, s. 30.

500 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 306.

du dün sabah da hakkında hiçbir mahkeme kararı olmadığı halde Sırbistan'a götürüldü."⁵⁰¹

George S. Harris, Benaroya ve arkadaşlarının padişahı öldürmek için komplo kurmaktan dolayı tutuklandıklarını yazmaktadır.⁵⁰²

Avram Benaroya'nın yurt dışına çıkarılması Selanik valiliğinin inisiyatifinde gerçekleşen bir olay olduğu için, Dahiliye Nezareti bu olayı daha sonra Selanik mebusu Dimitar Vlahof vasıtasıyla öğrenebilmiştir.

Nezaretin 7 Haziran 1911 tarihli ve 368 numaralı telgrafına cevap olarak yazılan Vali İbrahim imzalı şifrede,

"Merkez Müdde-i-i umûmîsinin talebine binâen hakların da tahkikât-ı iptidâiye icrâsına kadar bi'z-zarûre polisce alko-nularak yine Merkez Müdde-i-i umûmîliğinden gösterilen lüzûm üzerine serbest bırakıldıkları ve Benaroya'dan ise şiddetli sosya-lizm fikrini te'sis-i sa'i ve amele tarafından zât-ı hazreti padişahi-ye arz-ı tâ'zimat için icrâsına teşebbüs edilen nümâyîşi akim bır-akmak maksadıyla bazı tefevvühât ve teşvikâtta bulunduğu ih-bar olunması üzerine hudûd hâricine çıkarıldığı ma'rûzdur." de-niliyor.⁵⁰³

Bulgar mebusu Vlahof'un girişimlerinden başka, Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu da üst düzey girişimlerde bulunmuş, Meclis Başkanı Ahmet Rıza'ya, Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu Yürütme Komitesi'nin ve bütün Belçika sosyalist vekillerin imzaladıkları bir dilekçeyi göndermiştir.

Bu tepkiler, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu nezdindeki temsilcisi Saul Nahum'un girişimleriye tüm Avrupa sosyalistlerini de içine alan uluslararası bir çerçeve kazanmıştır.⁵⁰⁴

501 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 116.

502 George S. Harris, Origins of Communism in Turkey, s. 27.

503 BOA, DH-SYS, 65/7, lef: 28, 9 Haziran 1327 (22 Haziran 1911, vürudu: 24 Hazi-ran 1911).

504 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 306.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Benaroya Bulgaristan'a sınırışı edilmiş ancak Bulgaristan yerine Sırbistan'a geçmiştir.⁵⁰⁵

Benaroya'nın sınırışı edilmesi üzerine kapsamlı bir protesto kampanyası başlatıldı. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Paris temsilcisi Saul Nahum, Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu Sekreteri Huysmans'a yazdığı 10 Temmuz 1911 tarihli mektupta, *"mitingler ve gazete makaleleriyle sürececek bir ajitasyon kampanyası başlatıyoruz"* diyerek, planlı bir protesto döneminin startını vermiş oldu.⁵⁰⁶

Benaroya'nın sınırışı edilmesini protesto eden ilk ciddi miting 23 Temmuz 1911 tarihinde yapılmıştır. Selanik Polis Dairesi'nin 24 Temmuz 1911 tarihli jurnalinde bu mitingde olup bitenler başından sonuna ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır:

Selanik mebusu Dimitar Vlahof, Van mebusu Ermeni Papasyan ve ameleden Avram Hasson'dan oluşan heyetin idaresi altında gerçekleşen mitingin maksadı *"amelenin hukuk ve hürriyet-i şahsiyelerini temin etmek"* olarak lanse edildi. 500 kadar Selanik'li işçi sabah saat sekizde Beşçinar'da toplandı. Vlahof, Papasyan ve Avram Hasson'un idaresinde Kordon'dan geçilerek Selimiye Caddesi'ne gelindi. Saat 9 da başlayıp 11'de sona eren mitingde Van mebusları Papasyan, Gavru Dukyan (Ermeni sosyalist gazeteci Saharyan) ve Selanik mebusu Vlahof efendiler tarafından Türkçe, Arditti ve Sabetay Levi tarafından Musevice, amele İsteryo tarafından Rumca ve mürettip Rizo tarafından Bulgarca konuşmalar yapıldı.⁵⁰⁷

Bu protesto kampanyasının bir diğer ayağı da önemli kişi ve kuruluşlara mektuplar yazılarak sınırışı işleminin kanundışı olduğunu anlatmaktır.⁵⁰⁸

Avram Benaroya protesto kampanyası neticesinde 1912 Şubat başında elinde bir *Tezkire-i Osmaniye* ile Selanik'e geri dönmüş, büyük bir kalabalık tarafından nümayişle karşılanmıştır.⁵⁰⁹

505 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 65.

506 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 120.

507 BOA, DH-SYS, lef: 24, 24 Temmuz 1911.

508 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 67.

509 BOA, DH-SYS, lef: 17, 5 Şubat 1912.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Sekreteri Avram Benaroya'nın yeni Tezkire-i Osmaniye'si Beyoğlu mutasarrıflığı tarafından verilmiştir. Tezkire-i Osmaniye'de Avram Benaroya'nın hizmetkarlıkla uğraştığı ve Feriköy'de ikamet ettiği yazmaktadır. Oysa aynı tarihlerde Bulgaristan'a hudut haricine sürülmüştür.⁵¹⁰

Vali Hüseyin Kazım harekete geçerek "*Vidinli bu adamın*" vatanlaşlık talebinin kabul edilmemesi ve tekrar sınırdışı edilmesini talep ederek, Selanik'te kalması doğru olmayacağını gerekçe göstererek hudut haricine çıkartılması için İstanbul'a göndermiştir.⁵¹¹

Selanik'te ancak 15 gün kalabilen Benaroya 24 Şubat'ta İstanbul'a ulaşır. İstanbul Polis müdürlüğü Benaroya'yı Sirkeci garında teslim alır.

İstanbul valiliği de, Dahiliye Nezaretine Benaroya'nın Tezkire-i Osmaniye almasının usulsüz olduğunu bildir. Osmanlı tabiyetini elde edebilmek için Osmanlı sınırları içerisinde 5 sene ikamet etmek şartı bulunmasına rağmen Avram Benaroya ikamet müddetinin ancak 3 senesini doldurmuştur.

Tabiyet Müdürlüğü, 1911 Temmuz ortalarında (16 Temmuz 1911 tarihine tekabül etmektedir ki, Selanik'ten 7 Haziran 1911 tarihinde gönderilmesinden yaklaşık 40 gün sonra.)⁵¹² Avram Benaroya isminde birisinin müdürlüğe gelerek, "*Osmanlı tabiyetine kayd-ı kabulünü*" birbiri ardına verdiği iki dilekçe ile talep ettiğini ve 5 yıl olan ikamet şartını yerine getirdiğini ve "*hüsn-i hal ahabından*" olduğunu ilmuhaberlerle ispat ettiğini ifade etmiştir. Bunlara ilaveten Tabiyet Müdürlüğü, Selanik mebusu Dimitar Vlahof tarafından verilen özel bir kartla iyi haline şahadet edildiğini bildirmiştir.⁵¹³

Tabiyet Müdürlüğü adına yapılan yazışmalarda Hariciye Nazırı Müsteşarı Ohannes Kuyumcuyan'ın imzasının bulunması Benaroya'nın İstanbul'da kimlik belgesi almasında sosyalist Ermeni mebusların ricasının kırılmadığı ihtimali görülmektedir.

510 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 93.

511 BOA, DH-SYS, lef: 13, 19 Şubat 1912.

512 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 83.

513 BOA, DH-SYS, lef: 48, 30 Nisan 1912.

Bununla beraber Hariciye Nazırı Müsteşarı Ohannes Kuyumcuyan'ın 1908'de hukuk müşaviri olarak işçi grevleriyle ilgili konularda uzlaşma heyetlerinde yer aldığını da unutmamalıyız.⁵¹⁴

Yapılan araştırma ve soruşturma neticesinde Benaroya'nın Feriköy'deki ilmuhaberinin de sahte olduğu anlaşılır. Mayıs 1912'de nüfustaki kaydı tekrar silinir.⁵¹⁵

Benaroya yazışmaların sürdüğü üç ay süresince İstanbul'da kalmış ve sık sık Parvüsle bir araya gelmiştir.⁵¹⁶

Walter Z. Laqueur, “*Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu*”nun aslında bir parti teşebbüsü olduğunu iddia etmektedir:

“Bu partinin yaptığı kongrelere yurt dışından gelip katılan yabancı sosyalist partilerin temsilcileri arasında, meşhur Alman sosyalisti Parvus'da vardı. 1912'de Selanik'te “Türkiye Sosyalist Birliği” kuruldu. İstanbul'a nazaran Selanik'teki iklim ve şartlar, böyle yeni teşekküllerin kurulup gelişmesine daha elverişli idi. 1912'den sonra bu yeni sosyalist gruplara birçok Türk üyelerin de katılmaya başlamaları, teşkilatın genişlemesini ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu cereyanın İstanbul, İzmir ve diğer Asya yakası Türkiye'nin bölge ve merkezlerine de sıçramasını, yayılmasını kolaylaştırdı.”⁵¹⁷

Emekli Tümgeneral Abdullah Kuloğlu'nun, kaleme aldığı “*Bölücü Davranışlar ve Türk Devleti*” adlı yazıyı kaynak gösteren Emre Polat, Avram Benaroya'nın 33. dereceli “*Üstad-ı Azam Farmason*” olduğunu yazmaktadır.⁵¹⁸

514 Hakkı Onur, 1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler, Yurt ve Dünya, Sayı: 2, Mart 1977, s. 289; Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 97.

515 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 96-98

516 George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 310.

517 Walter Z. Laqueur, The Soviet Union and the Middle East, s. 207.

518 Emre Polat, Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, s. 104. Benaroya 1953 yılında İsrail'e göç etti (Encyclopaedia Judaica, vol: 4, s. 464.), 1976 yılında öldü. (George Haupt-Paul Dumond, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, s. 282.)

6. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu kurulduktan kısa bir süre sonra binlerce üye kaydetmiş. Buna karşın diğer sosyalist kuruluşlar bir avuç sempatizanla kalmıştır.⁵¹⁹

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, binlerce üyesi olmasına karşın Selanik çevresine özgü bölgesel bir durumda kalmıştır. Osmanlı ülkesindeki ulusların sosyalist örgütleriyle hiçbir zaman ortak eylemde bulunmamışlardır.

Osmanlı Türk Sosyalistlerinden Rasim Haşmet, Enis Avni (Aka Gündüz), Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin vb. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na girmişlerdir.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun çıkardığı İşçi Gazetesi dört dilde yayınlanıyordu. Yani gazetenin bir bölümü Türkçe, bir bölümü Rumca, bir bölümü Bulgarca, bir bölümü Yahudice (Ladinog'ca) idi.⁵²⁰

Gazetenin Bulgarcası "*Rabotniçeşki Vestnik*" adıyla yayınlanmaktaydı. Türkçesi ise, Rasim Haşmet editörlüğünde olup "*Amele Gazetesi*" adıyla yayınlanıyordu. Rumcası "*Efimeris tu Ergatu*"; Yahudiler için İspanyolcası "*Jurnal del Labrador*" idi.

Ayrıca Yahudiler için "*El Sosialismo in Turkiya*" isimli bir broşür hazırlanmıştı.⁵²¹

Avram Benaroya'nın, 1910 yılı ortalarında Osmanlı Devleti'ndeki işçi örgütleri hakkında kapsamlı bir rapor hazırladığını görüyoruz. Söz konusu rapora göre bu tarihteki işçi örgütleri şu şekildedir:

-sendikalarda örgütlenmiş işçi grupları-

İstanbul: Marangozlar, terziler, Anadolu Demiryolları memur ve müstahdemleri.

Selanik: Tütün İşçileri, Osmanlı Tütün Rejisi işçileri, (erkek ve kadın) pamuk ipliği bükümcüleri, Hamallar, Yükleme işçileri, Selanik-Manastır demiryolu memur ve müstahdemleri.

519 Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923, s. 74.

520 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 30-31.

521 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 37.

İzmir: Yükleme işçileri, demiryolları işçi ve müstahdemleri.

Zonguldak: Maden işçileri.

Drama, Kavala, İskeçe, Gümölcine ve Gevgili: Tütün işçileri.

Bunların toplam sayısı 125-150 bin kadardır.

Sendika halinde örgütlenmemiş işçi kuruluşları (loncalar vs):

İstanbul: Fırıncılar, Tramvay işçileri, pamuk bükümcüleri, İmalat-ı Harbiye işçileri, Tütün Rejisi işçileri, sigara kağıdı fabrikası işçileri, matbaa işçileri, garsonlar vs.

Ada kapı: Metal işçileri.

Selanik: Marangozlar, jüt bükümcüleri, Şark Demiryolları memur ve müstahdemleri, garsonlar, ayakkabıcılar, sigara kağıdı fabrikası işçileri, terziler vb.

İzmir: Tütün Rejisi işçileri, hamallar, terziler, ayakkabıcılar.

Vodina, Karaferia vb. (erkek ve kadın) pamuk ipliği bükümcüleri.⁵²²

522 Abraam Benaroya, "Die Türkische Gewerkschaftsbewegung", Sozialistische Monatshefte, XIV., No. 16 (11 Ağustos 1910), s. 1079-1081.

İŞTİRAKÇİ HİLMİ VE İLK SOSYALİST PARTİ

1. İştirakçi Hilmi

İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'ndeki sosyalistler başlıca Selanik, İstanbul ve İzmir'de öbeklenmiştir.⁵²³

İzmir'den Hüseyin Hilmi adındaki bir şahıs, Meşrutiyet sonrası Osmanlı sosyalizmine -deyimin tam manası ile- damgasını vurmuştur. Ancak Hüseyin Hilmi Bey henüz İzmir'de iken sosyalizmin ne olduğunu duymamıştır bile.

Hüseyin Hilmi hakkında en önemli kaynak Münir Süleyman Çapanoğlu'dur:

*“Münir Süleyman Çapanoğlu'nun Osmanlı Sosyalist Fırkası ile ilişkisi olmamıştır. İyi bir gazeteci idi. Mütareke yıllarında İştirakçi Hilmi'nin çıkardığı İdrak gazetesinde yazı işleri müdürü oldu. Bu sıfatı dolayısı ile Hilmi ve diğer Osmanlı sosyalistleri ile yakın ilişkileri olmuştur. Bu nedenle onun sosyalistlerle ilgili bilgileri birinci derecede kaynak niteliğindedir. Kesin olarak diyebiliriz ki, Hilmi hakkındaki en doğru bilgiye Münir Süleyman çapanoğlu sahiptir.”*⁵²⁴

Önce Hüseyin Hilmi Bey'in kim olduğuna, nereli olduğuna bakalım:

“Hüseyin Hilmi İzmirliydi. Eski gazetecilerimizden Kastamonu mebusu rahmetli Zeki Cemal 'Meslek' dergisinde (Meslek, 7 Mayıs 1925, Yıl 1, Sayı: 22, s. 10.) 'Memleketimizden Amele Hareketleri Tarihi' başlığıyla yazdığı bir serinin ilkinde, Hilmi'nin Romanya

523 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 34.

524 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 38.

muhabirlerinden olduğunu yazar. Bu yalnızdır. Ben Hilmi'yi tanıdıktan sonra, hayata atıldı. Kendisinden malumat istediğim zaman böyle bir şeyden bahsetmedi. Hilmi'nin öldürülmesinden epey sonra 'Milliyet' gazetesi benden bir tefrika istedi. Yazıyı hazırlarken o zamanlar hayatta ve İzmir'de bulunan Bıçakçızade Hakkı bey'e bir mektup yazarak bilgi vermesini rica ettim. Verdiği cevapta Hilmi'nin İzmirli olduğunu, bir müddet askerliğini yaptıktan sonra kanun neferi-bugünlerin deyimi ile inzibat eri- olarak İzmir'de vazife gördüğünü, askerliğini bitirince kendi mecmuasını satın aldığını bildirdi.

Hilmi ile arkadaşlık yapmış olan eski gazetecilerimizden Manisalı Sait Ali'ye de sordum. O da İzmirli olduğunu bildirdiği gibi, bana 'Serbest İzmir'in bir iki sayısını gösterdi.

İşi daha sağlama bağlamak için, İstanbul'da bulunan Hilmi'nin kardeşi Meki'ye başvurdum. O da doğma büyüme İzmirli olduğunu söyledi. Ailesinin muhabir olarak Romanya'dan geldiğine dair bir şey söylemedi.

O günlerde Bedesten'de antikacılık yapan, İzmir'in mümtaz simalarından ve edebiyat adamlarından 'Edep Yahu' mizah dergisi sahibi Mehmet Remzi Bey de, Hilmi'nin İzmirli olduğunu söyledi. Hattâ civar köylüsü şivesi ile...

... rahmetli (Bıçakçızade) Hakkı Bey bana birkaç mektup yollamıştı. Elimdeki mektubunda Hilmi'nin anasından, babasından, tahsilinden şusundan busundan malûmat yok.”⁵²⁵

Hüseyin Hilmi Bey'in İzmir'de kanun neferi -veya sivil polis- olarak görev yaparken istihbaratla ilgili vazife aldığı biliniyor.⁵²⁶

“Sosyalist Hilmi İkinci Abdülhamit döneminde Aydınpe (askeri polis) örgütünde çalışmıştır. Uzun süre Şair Eşref'in, Tevfik Nevzat'ın (Osmanlı sosyalistlerinden Refik Nevzat'ın ağabeyi) ve bu guruba giren diğer kişilerin Hilmi'nin jurnali ile sürgün edildikleri görüşü yaygındı. Oysa 1908 devriminden sonra jurnaller üze-

525 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 83-85.

526 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 25-26; Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 83-84.

rinde yapılan çalışmalarda Hilmi'nin herhangi bir jurnaline rastlanmamıştır.”⁵²⁷

Haftalık İzmir Gazetesi

Hüseyin Hilmi Bey meşrutiyetin ilanından bir yıl önce Haftalık İzmir gazetesini çıkarmaya başlamıştır.⁵²⁸

“Birgün Hüseyin Hilmi ile beraber yanıma geldi. Bıçakçızade Hakkı bey'in kapanmış bulunan Haftalık İzmir Gazetesini çıkartacaklarını söyledi ve benim de yardımımı istedi. En evvel inanmadım. Çünkü Hamit Suphi'de para yoktu. Yetim olarak büyümüştü. Hüseyin Hilmi ise emniyet teşkilatında sivil memurdu. Hatta biraz da korktum. Bu adamın bizi bir badireye sürükleme ihtimalini düşündüm. Bir hafta mühlet vermelerini söyledim. Tanıdıklarından yaptığım soruşturma neticesinde Hüseyin Hilmi'nin küçük bir mirasa konmuş bulunduğunu, tahsili zayıf olmakla beraber, zeki, cüretkar ve istibdat idaresi alehtarı bir genç olduğunu öğrendim.

Bu kanata vardıktan sonra gazetenin ne şekilde çıkartılacağını kararlaştırdık. İlk nüshası 23 Temmuz 1323 (1907) tarihinde çıktı.”⁵²⁹

“Hüseyin Hilmi'nin Bıçakçızade Hakkı Bey'den satın aldığı Haftalık İzmir Gazetesi'ni Baha Tevfik'le beraber çıkartmaya başladılar. Baha Tevfik, Hamit Suphi'den sonra gazetenin başyazarı oldu.”⁵³⁰

Fethi Tevetoğlu Haftalık İzmir Gazetesi hakkında şu bilgileri veriyor:

Hüseyin Hilmi'nin Baha Tevfik ile birlikte çıkardıkları ilk gazetenin “Haftalık İzmir Gazetesi” olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız, 1 Mart 1324 (1908) tarihli 26. sayısını görebildiğimiz Haftalık İzmir

527 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 39.

528 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 25-26; Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 83-84.

529 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 25-26.

530 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 92.

Gazetesi üzerindeki kayıtlardan öğreniyoruz ki, gazetenin Müdür-ü Mes'ulü: Hüseyin Hilmi, sermuhariri: Baha Tevfik'tir. İmtiyaz Sahibi ise: Bıçakçızade Hakkı'dır. İdarehanesi İzmir'de Kemaraltı civarında Büyük Sâlebcioğlu Hanı'ndadır. Cumartesi günleri 8 sahil-felik olarak yayımlanan İzmir Gazetesi'nin gördüğümüz tek nüshasında "Hüseyin Hilmi" imzalı bir yazıya rastlamadık.

Bu sayıdaki "Makale-i Mahsusa: Mahmud Nedim"; "Sansar: Ömer Seyfettin"; "Tam Ana-Baba: Fikri Tevfik"; "Muhabbet-i Ulûm, Hareket Askeriye: Şevki" imzalarını taşımaktadır. Anlaşıyor ki, Hüseyin Hilmi, gazeteyi çıkartmış olmanın şerefi ile yetinmektedir ve yazı yazacak kudret, kabiliyet ve seviyede değildir.⁵³¹

İstanbul'a gidiş

1908'de Meşrutiyet ilan edilince, Avrupa'dan ve Türkiye'nin muhtelif sürgün yerlerinden dönenlerle, Baha Tevfik ve Hüseyin Hilmi de İstanbul'un yolunu tutarlar.⁵³²

"Meşrutiyetin ilanı ile dahilden, hariçten, tanınmış, tanınmamış birçok insanlar İstanbul'a akın etmeye başladı. 'Bizim baha Tevfik ve Hüseyin Hilmi de İzmir gazetesini kapatıp İstanbul'a geldiler.'" ⁵³³

Tarık Zafer Tunaya, Bezmi Nusret Kaygusuz'un bir mektubuna göre, "Sosyalist Partisi kurucularının müşterek faaliyeti, Meşrutiyetten önce İzmir'de başlamıştır." diye yazmaktadır.⁵³⁴

Oysa gerçekte böyle bir şey yoktur. Bu kurucular arasında Hüseyin Hilmi, Hamit Suphi ve Baha Tevfik, İzmir'de meşrutiyetten bir iki yıl önce başlayan "müşterek faaliyet" sadece birbiriyle tanışmaktan ve birlikte bir gazete çıkartmaktan ibaretti. O zamanlar bir kanun neferi (askeri polis) olan Hüseyin Hilmi, küçük bir mirasa konmuş ve bu para ile Bıçakçızade Hakkı bey'in haftalık İzmir dergisini satın almıştı. Dergi 23 Temmuz 1907'de çıkmaya başladı.

531 Fethi Tevetöğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 19.

532 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 92.

533 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 37.

534 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler s. 304.

Sonradan Serbest İzmir Gazetesi oldu. Yazıları Baha Tevfik, Hamit Suphi, Bezmi Nusret, Bıçakçızade, Sabri Güney, Mahmut Nedim, Ermenaklı Hasan Rüştü, İskeçeli Sıtkı, Salih Keramet, Enis Avni, Ömer Seyfettin ve daha birçokları yazıyordu. ⁵³⁵

Fakat bu yazarlar arasında o zamanlar, belki Baha Tevfik ile Hamit Suphi müstesna sosyalizmi az çok bilen kimse bulunmadığı gibi, dergi ve gazetenin bütün yazılarında değil sosyalizm, onun konusu bile yoktu. ⁵³⁶

Bu dergi, Bezmi Nusret Kaygusuz'un anlattığına göre, az zamanda masraflarını kapatacak kadar revaç buldu. Ama nasıl bulmasındı ki, o sıralarda bütün Osmanlı Devleti'nde çıkan biricik dergi buydu. ⁵³⁷

Hüseyin Hilmi Bey'in sosyalist oluşu ve trajikomik bir maceraya atılması İstanbul'a gidişinden sonra başlamıştır:

“Hayır, askeri polis ve Serbest İzmir gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi İzmir’de doğdu ama ‘Sosyalist Hilmi’ İstanbul’da dünyaya geldi.” ⁵³⁸

Sosyalist oluşu

Zeki Cemal, babasından miras kalan evi satan Hüseyin Hilmi'nin gezmek amacıyla Romanya'ya gittiğini burada gördüğü bir sosyalist mitingi ve misafir kaldığı pansiyon sahibesinin etkileriyle Sosyalizmi benimsediğini öne sürmüştür:

Hilmi 31 Mart vak'asından sonra Romanya'ya kaçmış, orada birgün işçi grevi ve nümayişi görmüş. Sormuş; *“Bu nedir!”*, *“Sosyalistlerin nümayişi”* demişler. Hilmi'nin sosyalistliği, kırmızı gömleği oradanmış. ⁵³⁹

535 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 25-26.

536 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 52.

537 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 26.

538 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 52.

539 Zeki Cemal, Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi-1, Meslek, 5 Mayıs 1925, Sayı: 21, s. 11.

Hüseyin Hilmi Bey'i çok yakından tanıyan iki insan; Bezmi Nusret Kaygusuz ve Münir Süleyman Çapanoğlu'nun yazdıkları, Zeki Cemal'in ortaya attığı bu iddiayı çürütmektedir. Çapanoğlu ve Kaygusuz'a göre, Hüseyin Hilmi Bey'e sosyalizmi öğreten ve onu sosyalist yapan Baha Tevfik'tir.

Münir Süleyman Çapanoğlu, Hüseyin Hilmi'nin Baha Tevfik'in etkisi ve yönlendirmesiyle sosyalist olduğunu şöyle anlatıyor:

“Sosyalist Hilmi bir tabiat fenomenidir. Onun politika ile, ilimle, edebiyatla, hatta sosyalizm ile hattâ şu veya bu toplumsal dâva ile hiçbir ilgisi yoktu. Bir kara cahildi o. Ama ona bir kere sosyalist denmişti. Bir aralık kendisi de inanmıştı buna. Sonra saptı, sapıttı. Hepsi bu kadar!

Hilmi'nin sosyalist oluşu oldukça gariptir.

O devrin gazetecilerinden eski dostum rahmetli Fuat Samih anlatmıştı: Bir gün Ebussuud Caddesi'nde Baha Tevfik'in çıkardığı bir sürü dergilerin idare yeri olan binada toplanmışlar. Orada kafadaşım ve gönüldaşım rahmetli şair Ahmet Rıfki, Tiran'da öldürülen Ahmet Nebil (Bu Ahmet Nebil Çika, o zamanlar toy bir idadi öğrencisiydi. Baha'nın yakın dostuydu. Balkan Harbi'nden sonra Arnavutluk'a gitmiş, gazetecilik yapmıştır. İkinci Dünya savaşı sonunda Enver Hoca'nın komünist çeteleri Tiran'a girdikleri vakit, onu yolda yakaladılar ve sığındığı evin bodrum katında feci şekilde öldürdüler.) Cevdedi Maşuk ve daha bazı yazarlar da vardır. Hilmi'de oradaymış. Meslek konusunda konuşurlarken İştirakçi:

- Herkes bir meslek sahibi oldu. Ben bir şey olamadım. Ne ol sam acaba?

Diyince, Baha Tevfik cevap vermiş:

- Sosyalist ol be Hilmi!

Sormuş:

- Nedir bu sosyalist?

Baha Tevfik kısaca anlatmış. Hilmi memnun.

- Oldum gitti! demiş.

Hilmi'nin bir meslek seçtiği dostları ve arkadaşları tarafından duyulunca, ona sordukları zaman:

- *Sosyalist oldum!*

Diye cevap verdiği pek meşhurdur.

Bu söz ölünceye kadar bir alay konusu olmuştur.

Hilmi sosyalist oldu, ama ilk günlerde parti falan kurmadı. Zaten kim katılırdı onun peşine? Onun sosyalistliği sembolik bir şeydi. Ona bir kere 'İştirakçi' ve 'Sosyalist' lâkabı takıldığı için böyle geçinip gidiyordu.”⁵⁴⁰

Hüseyin Hilmi Bey'in sosyalistliği, particiliği, gazeteciliği konusu hakkında bize en doğru bilgileri verenlerden biri de ilk “*Demokrat Parti*”nin bir aralık genel sekreterliğini yapmış olan Bezmi Nusret Kaygusuz'dur. Meşrutiyet devrinin ilk günlerinde ve onu takip eden yıllarda particilik ve gazetecilik hayatında bulunan Kaygusuz, hem Hüseyin Hilmi hem de Baha Tevfik'i yakından tanımaktadır.

Bezmi Nusret Kaygusuz, Hüseyin Hilmi Bey'in sosyalist oluşunu şu sözlerle anlatıyor:

“... Benim bildiğime göre, bu parti tek bir kişiden ibaretti. O da İzmir'den 'İştirak' gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi idi. Bu adamın yegane gayesi, şöhret yapmak ve büyükler katarına karışmaktı. O uğurda “Serbest İzmir” gazetesini feda etti. Sosyalist fırkasını da o maksatla tesis etti. Sosyalizmi Türkiye'de tek başına temsil ettiğini herkese göstermek için daima kırmızı yelekle dolaşır dururdu. Hüseyin Hilmi, Baha Tevfik'in elinde bir âlet idi. Ona sosyalistliği öğreten, İştirak gazetesini neşrettiren hep hep Baha idi. Baha'nın, onunla görüşürken ciddi olduğunu ve alaydan ayrıldığını hiç görmedim.”⁵⁴¹

Münir Süleyman Çapanoğlu, Bezmi Nusret Kaygusuz'un Hüseyin Hilmi hakkındaki bu açıklamalarını şu şekilde değerlendiriyor:

“Bu not, Hilmi'nin karakterini, şahsiyetini, bilgisini ve başka başka hüviyetlerini belirtmesi bakımından cidden enteresandır. Türkiye'nin siyasî tarihi ve parti bahisleri yazılırken, küçük de olsa

⁵⁴⁰ Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 76-77.

⁵⁴¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 78.

*bunlardan faydalanmak icap edecektir. Gerçi bir biyografi değildir, fakat kısa, veciz ve objektif bir tahlildir.”*⁵⁴²

O halde, Hüseyin Hilmi’yi şaka yollu da olsa sosyalist yapan Baha Tevfik kimdir şimdi de ona bakalım:

Baha Tevfik

Hilmi Ziya Ülken, “*Çağdaş Düşünce Tarihi*” adlı eserinde Baha Tevfik (1884-1914) hakkında şunları yazıyor:

“Baha Tevfik, Türk fikir hayatına radikal görüşleri sokan ilk kişidir. Karar verme ve seçme problemine örnek oldu. O zamanlar materyalizm gibi korkunç bir sözü kendisine bayrak yaptı. Milliyetçilik aleyhtarı idi. Balkan bozgununun sebebini Milliyetçilikte buluyordu. Türk tarihi ve mazisi onun için Yeniçeri kavgalarından ibaretti. Dün diyordu Turan’ın kaba kelimeleri ile maksatlarını anlatabilen kafalar bugün aynı vasıta ile medeni ihtiyaçlarını ifade edemezler. İleri kafa, ileri bir dil ister. Milletleşme her şeyden evvel milli özellik kazanmakla olur... Bunun için her türlü istibdattan kurtulmak lazımdır. Mazi gibi milliyet de istibdattır.

*Dergisinin ikinci sayısında ahlak problemini tartışır. Ahlak iyi-yi kötüyü bilmek değildir. Zira insanların içinde bulundukları şartların üstünde, değişmez, metafizik gibi görünen iyi ve kötüyü ayırmadan ziyade iyi olduğu kabul edilen hareketlerin icrası, kötülüğü görülen hareketlerin de yapılmaması azmini kuvvetlendirmekle uğraşır. Yani ahlakın temeli teori değil aksiyondur.”*⁵⁴³

En yakın arkadaşı olan Suphi Ethem, Baha Tevfik’i şöyle anlatıyor:

“... Baha’nın Filozofi ve Tabiat Bilimleriyle uğraşması dört yıllık bir meseledir. Bu müddet zarfında vücuda getirdiği eserler, ortaya attığı fikirler, pek çok müşkülpesentlerin bile takdirini kazanmıştır.

⁵⁴² Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 78.

⁵⁴³ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, c. 1, s. 365-384.

Baha'nın en büyük emeli, Tıp tahsil etmek, Avrupa'yı görmek, büyük memleketlerden birinde mühim bir kürsü işgal etmektir. 'Avrupa'yı görmeden ölürsem, mahzun ölmüş olacağım' derdi.

Baha memleketimizde pek nadir yetişen bir zekâdır. Onun kendisine göre fikirleri, hattâ Filozofisi 'Hâfıza-Tembellik' yazıları, tamamiyle Baha'ya aittir. Baha aynı zamanda iyi bir 'materyalist' idi. Bizde ilk defa Filozofiyi açık bir lisan ile anlatan, onun ukdelelerini çözen kendisidir.”⁵⁴⁴

Baha Tevfik'in okul arkadaşı ve yine onun gibi İzmirli (aslı Giritli) olan Bezmi Nusret Kaygusuz da aşağı yukarı aynı fikirdedir:

“... Baha Tevfik her gün burada (Bezmi'nin çıkardığı 'Tenkit' dergisi idarehanesi) idi. O zaman yirmi yedi veya yirmi sekiz yaşında ve güzellikte cidden yekta idi. Bu yaşta Baha kadar Garp Edebiyat ve Felsefesini okumuş ve hazmetmiş bir genç görmüş değilim. İktisadî ve ilmî yazılarda daima muvaffak olurdu. Zekâsı aşkın ve taşkın idi. Mutlaka herkesin düşündüğünden başka türlü düşünmek, teessüs etmiş an'anelere, geleneklere muhalefet etmek itiyadında idi. Bir vakit fesinden püskülü, yakasından kravatı çıkarırdı attı. Soranlara 'bunlara ne lüzum var' derdi. Hiç kimsenin muahaze ve muatebesinden endişesi yoktu.”⁵⁴⁵

Münir Süleyman Çapanoğlu, Baha Tevfik'in fesinden püskülü kopartıp atması konusunda şunları yazıyor:

⁵⁴⁴ Suphi Ethem, Baha Tevfik, Serbest Fikir Dergisi, 15 Mayıs 1330, Sayı: 3/15, s. 3-4: Münir Süleyman Çapanoğlu'nun anlattıklarından anlaşılıyor ki, Suphi Ethem de Baha Tevfik gibi materyalist fikirlere sahiptir: “Onun en yakın arkadaşı, çağdaşı ve -kendi tâbiiriyle- 'his, fikir ve itikat ortağı' Suphi Ethem (Suphi Ethem de, Baha Tevfik gibi, pek genç yaşta hayata gözlerini kapamış, değerli fikir adamlarımızdandır.) Meslekçe veterinerdi. Tahsilini Almanya'da bitirmişti. Meşrutiyet yıllarında çeşitli dergilerde, Tabiat Bilimleri ve Filozofî üzerine bir çok yazılar yazmış. Baha ile birlikte çevirip onun 'Felsefe' dergisinde yayınladıkları Ernest Haeckel'in 'Kainatın Muammaları' adlı eserini o tamamlamıştır. Mütareke yıllarında 'Beşer ve Tabiat' adıyla bir dergi kurmuş, 5-6 sayı çıkarmıştı. Sonra betbaht bir aşk yüzünden yine Almanya'ya gitmiş, orada 1919 veya 1920'de, veremden ölmüştür. Ancak otuzlardaydı.” Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 90.

⁵⁴⁵ Serbest Fikir Dergisi, Sayı: 3-15, 15 Mayıs 1330, s. 50-51.

*“Baha Tevfik’in fesinden püskülü koparıp atışını o zamanlar ‘züppelik’ sayanlar pek çoktu. Ama bu ‘züppe’nin kafası ışıktı. Bilim ışığı, Tabiat Bilimi ışığı. Ve bu ‘züppe’ o genç yaşında sö-nüp gitmeseydi, fikir hayatımızdan birçok püskülleri daha koparıp atacak, dünyamıza yeni, yepyeni ufuklar açacaktı.”*⁵⁴⁶

Münir Süleyman Çapanoğlu’ndan devam ediyoruz:

“Hüseyin Hilmi’yi kazara ‘sosyalist’ yapan Baha Tevfik pek genç yaşta ölmeseydi, fikir hayatımızın gelişmesi üzerinde muhak-kak büyük tesiri olacak, belki de bambaşka, daha özlü, daha derin ve daha gerçek bir çıkışın başlamasına yol açacak, en az, pek çok eser veren mükemmel bir Filozofi profesörü olacaktı. Ona meşru-tiyetin ilk yıllarında ben de yetiştim, ama o zamanlar çocuk dene-cek yaşta bulunduğum için, kültür değerini kavrayacak seviyede değildim...”

Baha Tevfik Nisan 1884’de İzmir’de doğdu. Fakir bir ailenin ço-çuğuydu. Babası Tevfik Efendinin küçük bir kurtasiye dükkânı var-dı...

Baha ilk öğrenimini İzmir namazgâh mektebinde yaptı. İzmir İdadisini ‘Alüâlâ’ (pekiyi) dereceyle bitirdi. Fransızca’yı da bu ara-da özel olarak birçok kimselerden, en son Mihirdat Efendiden öğ-rendi...

*Baha 1907’de Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra, İzmir’e dön-dü ve kısa bir zaman önce Hüseyin Hilmi’nin Bıçakçızade Hakkı Bey’den satın aldığı haftalık ‘İzmir’ gazetesinin, Hâmit Suphi’den sonra başyazarı oldu (Kasım 1907). Baha’nın ilk kalem denemeleri daha önce bazı dergilerde çıkmış ise de gazeteciliğe başlaması zan-nedersem bu tarihtedir.”*⁵⁴⁷

Münir Süleyman Çapanoğlu, Baha Tevfik’in bundan sonraki dö-nemlerini şöyle anlatıyor:

“1908’de Hürriyet ilân edilince, Avrupa ile yurdun uzak köşe-le-rindeki sürgün yerlerinden dönenlerle hemen hemen aynı zaman-

546 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 91-92.

547 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 92.

da, Baha Tevfik de Hüseyin Hilmi'yle birlikte, 'İzmir' gazetesini kapatarak İstanbul'a geldi. Baha ne memur, ne gazeteci olmak istiyordu. Onun aklı fikri kitapta, okumadaydı. Bir fikir adamı olmak istiyordu. Fakat geçim derdi, anasını, babasını ve iki kardeşini geçindirmek zoru, onu ilk önce memur, sonra da gazeteci ve öğretmen yaptı. İlk memurluğu, İstanbul Vilâyeti Maiyet memurluğuydu. Ama minnete tahammül edemediğinden, bu işten çabuk çekildi. Bir aralık Âyan Meclisi Kâtibi oldu. Meclis Başkanı Sait Paşa'yla geçinemedi ve buradan da ayrıldı.

Baha için artık geçimini yazı yazarak sağlamaktan başka çare kalmamıştı. 'Serbesti' gazetesine, 'İştirak', küçük kıtada çıkan 'Eşref' ve 'Şehbal' gibi dergilere yazılar yazdı. 'Karagöz'ün başyazarı oldu. 'Yirmici Asırda Zeka', 'Hâlê', 'Felsefe Mecmuası', 'Düşünüyorum', 'Piyano' ve 'Eşek' (Bu gazenin çıkışıyla bu adla imtiyaz alınışı çok enteresandır. Baha hükûmete verdiği dilekçe-de 'Eşk' (Gözyaşı) adıyla bir gazete imtiyazı istedi. Bunu arkadaş-şı Fuat Samih'e vererek Matbuat Müdürlüğü'ne gönderdi. Müdür Fazlî Necip, dilekçeyi okuduktan sonra:

-Tuhaf şey, dedi. Başka isim bulamadınız mı, canım 'Eşek' isimli gazete olur mu?

Fuat Samih içinden güldü ve hemen cevabını yapıştırdı:

-Kahkaha ile gözyaşı, efendim, tezat olsun diye...

ve böylece Osmanlıca bir muzipliğin lütfu ile 'Eşek' dünyaya geldi (Temmuz 1323).

'Malum', 'Yuha', 'Kibar' ve 'Alafranga Eşek' adıyla beş mizahi gazete çıkardı. Bir yandan da 'Rehberi İttihadi Osmani' okulunda felsefe dersi veriyordu.

Baha Tevfik'in ancak yedi yıllık fikir hayatının verimi, çeşitli gazete ve dergilerde dağınık yazılarıyla, kendi yazdığı, ya da çevirdiği kitaplar bir araya toplansa -ki toplanmalıdır- birkaç kalın cilt meydana gelir.

Baha'nın asıl istediği, yüzyılını yeni fikirlerini, hususiyle müspet bilimleri yaymaktır. Onun görüşüne göre, Türkiye'de ciddi bir fikir inkılabı yaratmak için ilk önce, tabiat bilimleri yolu ile bir ze-

min hazırlamak gerekiyordu. Baha bu inançla ‘Teceddüdü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi’ni kurdu ve iki yıl gibi kısa bir zaman içinde tam 14 kitap yayınladı. Bu kitapların tam listesi şudur:

1. Hassasiyet Bahsi ve Yeni ahlak (İki baskı),
2. Vahdet-i Mevcut, bir tabiat aliminin dini (Monist Alman Filozofu Ernest Haeckel’den çevirme),
3. Teceddüdü İlmî ve Edebî,
4. Madde ve Kuvvet (üç cilt) Materyalist Alman filozofu Büchner’den çevirme,
5. Feminizm,
6. Psikoloji,
7. Tarihi Felsefe,
8. Niçe’nin Hayatı ve Felsefesi,
9. İnsanın Menşei (Darwin’den çevirme),
10. Darwinizm (Yazan: Memduh Süleyman),
11. Hücre, Hayatın Menşei,
12. Felsefi Edebiyat ve Şair Celis,
13. Felsefi Fert (Tetkikati içtimaiye),
14. Muhtasar Felsefe (Ders kitabı).

Baha’nın kitap şeklinde ilk eseri, daha Mülkiyede okurken, arkadaşları Hasan Vasfî Menteşe ile birlikte Fransızcadan çevirdiği ‘İstikak Lûgatı’dır. Son eseri de ‘Muhtasar felsefe’ adlı ders kitabıdır. Bu son kitabı çok muhtasar, Filozofîye bir ilk giriş olarak çok iyi ve özlüdür...

Baha Tevfik’in bütün eserleri, hele çevirmeleri, kendisinin materyalist olduğunu, Darwinizme bağlandığını ve gelişme kanunlarına inandığını açıkça göstermektedir. Baha Tevfik gerçi politika hayatına atılmamıştı, partilere girmemişti, ama yeni kuşakların politik düşüncesine ışık tutacak, onları o güne kadar bilinen-den büsbütün başka ve zıt bir yöne, sosyalizme doğru itecek bir çeşit fikir politikacılığını pekâlâ yapıyordu. Ve bizde bunu ilk yapan da odur.”⁵⁴⁸

548 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 92-95.

Baha Tevfik'in, maddî sıkıntılar içerisinde bulunduğu ve gazete yazılarını sıkıntılarını gidermek için kaleme aldığını görüyoruz:

“Baha Tevfik daima iyimserdi. İçinden kimseye gücenmezdi. Rıza Tevfik'e, Mehmet Rauf'a, Raif Necdet'e çatmıştı, ama hepsini severdi.

Gazetecilik çalışmaları, hele 'Karagöz'deki zoraki mizahçılığı –buna geçim belasından katlanıyordu- onu çok yormuştu. Günün şaşkın aydını 'Zekâ'lara, 'Felsefe'lere metelik vermiyordu. İş 'karagöz'lere, 'Eşek'lere kalmıştı. Ne yapacaktı biçare Baha, neyle geçinecekti?’⁵⁴⁹

“Baha Tevfik'e göre insanlık en son anarşizme vasıl olacak ve orada ferdiyet bütün azamet ve istiklâlini hissettirecektir.”⁵⁵⁰

2. İştirak Dergisi

Türkiye'de sosyalist ve komünist faaliyetler tarihini inceleyecekler, siyasi teşekküllerin kuruluşlarından önce, bazı neşriyat ile, adeta bu kuruluşlara hazırlık yapıldığını göreceklerdir.⁵⁵¹

Hüseyin Hilmi, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmadan yedi ay önce, 13 Şubat 1910'da haftalık İştirak dergisini neşre başladı. İştirak 15 Eylül 1910'a kadar 20 sayı çıkarabildi.

Eski gazetecilerden, Kastamonu mebusu Zeki Cemal, Meslek adlı haftalık resimli gazetede, *“Memleketimizde Amele Hareketleri'nin*

549 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 95.

550 Baha Tevfik, Felsefe-i Fert, s. 199'dan nakleden Süleyman Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, s. 29; Baha Tevfik'le ilgili daha geniş bilgi için bak: Ali Çankaya Mücellidoğlu, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1949, c. 1, s. 407-409, c. 2, s. 585-586; Mehmet Alkan, *“Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik”* Tarih ve Toplum, (Nisan 1988) Sayı: 52 (s. 41-49); Mehmet Alkan, *“Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazıları,”* Tarih ve Toplum, Sayı: 83 (Kasım 1990), (s. 7); Selçuk Çıkla, *“Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği; Muhaliif, Asi ve Sıra Dışı-1”* Tarih ve Toplum, Sayı: 234, (Haziran 2003), (s. 51-58); Selçuk Çıkla, *“Baha Tevfik'in Edebiyatçılığı, Tesirleri ve Sıra Dışı Edebi Görüşleri; Muhaliif, Asi ve Sıra Dışı-2”*, Tarih ve Toplum, Sayı: 235, (Temmuz 2003), (s. 49-57).

551 Fethi Tevettoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 55.

Tarihi"⁵⁵² başlıklı dört makalesinde, İştirâk'in nasıl çıktığını da anlatmaktadır.

"*Sosyalist Hilmi Kimdir?*"; "*Hilmi Nasıl Sosyalist Oldu?*"; "*Bükreşte Otelci Madamın Sosyalistlik Telkinleri*"; "*İştirak Nasıl Çıktı?*"; "*Bilecik'e Nefyi*"; "*Sosyalistlik mi İtilafçılık mı?*"; "*Sosyalist Fırkası Nizamnâmesi Nasıl Kabûl edildi?*" bahislerini hikâye eden bu yazı serisinde, Hüseyin Hilmi'nin Romanya'ya gittiği ve orada kırmızı gömlekli işçileri ve sosyalist yürüyüş ve nümayişleri gördüğü; otelci bir kadının tesiri ve telkininde kaldığı, yirmi günlük seyahatten sonra yurda "*Sosyalist Hilmi*" olarak döndüğü anlatıldıktan sonra şöyle denilmektedir:

"Az sonra Meşrutiyet ilan olmuştu. Etrafa başvuran Hilmi, kendisine arkadaş bulamamıştı. Nihayet Hilmi Arkadaş İzmir'de tanışarak beraber İstanbul'a geldikleri Baha Tevfik ile birleşmeğe karar vermiştir. Ancak Baha Tevfik Efendi'nin muharrirlikten başka elinde bir sanat olmadığından, Hilmi Arkadaş da kandırmağa muvaffak olmuş, 800 liradan geri kalan para ile İştirâk nâmıyla bir diğer gazete çıkararak propaganda yapmağa başlamışlardır. Fakat Hilmi Arkadaşın yazı yazmağa iktidarı olmaması yüzünden, Baha Tevfik Efendi makaleleri yazıyor, Hilmi Arkadaş imzasını atarak sosyalistliği müdafaa ediyordu! Baha Tevfik Efendi'yi, Meşrutiyet'in ilk senelerini idrak edenler içinde tanımayan yoktur. Baha Tevfik Efendi'nin su-i şöhretini İstanbul'da bilmeyen kalmamıştı. Mâhaza, Mekteb-i Mülkiye'den mezun bulunan ve bir dereceye kadar Fransızca bilen Baha Tevfik Efendi'nin yazdığı yazılar pek okunamaz da değildi. Bu suretle yazmış olduğu 'Hilmi Arkadaş' imzası ile Hilmi Arkadaş ötede beride mâlûmathı bir zat olarak tanınmağa başlamıştı."⁵⁵³

Baha Tevfik İştirâk'teki yazılarında kendi imzasını kullanmıyordu:

"Baha'nın bu mecmuaya imzasız bâzı ufak-tefek yazılar yazması mahzâ bir miktar para almak içindi."⁵⁵⁴

552 Zeki Cemal, Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi, Meslek, İstanbul, Sayı: 21, 22, 24 ve 25; 5, 12, 26 Mayıs ve 2 Haziran 1925.

553 Zeki Cemal, Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi, Meslek, Yıl 1, (5 Mayıs 1925), Sayı: 21, s. 11.

554 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 78.

İlk sayısı 26 Şubat 1326 (1910) Cumartesi günü yayımlanan *İştirâk*, 16 sahifelik bir dergi idi. Kapağında; *“İmtiyaz Sahibi ve Mes’ul Müdürü: Serbest İzmir Gazetesi Hüseyin Hilmi”*, kaydı bulunuyordu. Bu ilk sayının kapağında ve tekrar içeride beşinci sahifesinde kendi resmini basmış, altlarına da *“Serbest İzmir ve İştirâk Gazeteleri Müdürü Hüseyin Hilmi Bey”* diye yazılmış bulunması, Bezmi Nusret Kaygusuz’un, Sosyalist Hilmi’ye *“şöhret düşkünlüğü”* isnâdını haklı göstermektedir.⁵⁵⁵

Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın kuruluşundan birkaç ay önce çıkmaya başlayan *İştirak* dergisinin başlığı altında *“Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar”* ata sözü ile şu ikinci başlık yer alıyordu:

*“Sosyalizm efkarının mürevvici”*⁵⁵⁶

Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de çıkan ilk sosyalist derginin *İştirak* olduğunu yazıyor.⁵⁵⁷

Tarık Zafer Tunaya’nın da belirttiği gibi: *“Bu dergi ihtilâlcidir. Sütunlarında işçileri ayaklanmaya teşvik eden, muhtelif fabrika amelelerinin birleşmelerini isteyen yazılara geniş miktarda yer vermektedir.”*⁵⁵⁸

1. Sayının *“Meslek”* başlıklı ilk yazısı *“İştirâk”* müstear imzasını taşıyor ki, kuvvetli bir ihtimalle Baha Tevfik’indir.

Bu yazıda, toplum olarak *“iki şeye fevkalade ihtiyacımız var”* denilmektedir, *“teşebbüs ve terakki”*. *“Sınıf-ı müdrike-i insaniyet”*,

555 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 57.

556 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 54.

557 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 54. A. Cerrahoğlu ise, Türkiye’de kendisine *“Sosyalist”* sıfatını yakıştıran ilk derginin, 1908 Kasım ayında çıkan, İzmir Boykotaj Cemiyeti’nin yayın organı Gâve olduğunu belirtiyor. İttihatçı, padişahçı, halifeci, dinci ve aynı zamanda *“Liberal Sosyalist”* olan Gâve romantik sosyalizme karşıdır. Gâve’nin, böyle bağdaşmaz kavramları birbirine karıştırılması, 1909 yılı başlarında Serbest İzmir gazetesinin 17. sayısında, Baha Tevfik tarafından eleştirilmiş ve *“vatanî hamiyet”*ten kaynaklanan *“yabancı ürünleri”* boykot fikriyle, sosyalizmin ve liberalizmin ayrı ayrı şeyler olduğu gösterilmiştir. A. Cerrahoğlu, *“Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar”*, Ant, Sayı: 4 (Ağustos 1970), s. 83-84. ve A. Cerrahoğlu, *“Gâve’ye Karşı Baha Tevfik”*, Ant, Sayı: 5 (Eylül 1970), s. 83-84. Aktaran Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925), s. 31.

558 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, s. 306-307.

bu gün, “*Milletim nev-i beşerdir, vatanım rû-yi zemin*” mısraının ifade ettiği fikre bağlanmıştır. Devamı şöyle:

“*İşte, Avrupa’da daima terakki eden, terakki ettiği kadar mazhar-ı tebcil olan bu fikri mukaddese tebaen biz de (İştirak)i hal-ka takdim etmekle müftehiriz. Maksadımız terakki ve teali, sınıf-ı makhure-i amelenin şerait-i fikriyesini ilâ-i hayat-ı mâneviyesini temniye, (ittihat)ı tâmim, mevcudiyetimizi tahkimdir.*” (s. 1-2).

“*İşçiler ve Sefalet*” A. Rıfki; “*Sosyalizm Nedir?*” D. M.; Rasim Haşmet’e ithaf edilmiş “*Sosyalizm*” Ali Canib ve “*Sosyalistler Çıktı Dehre Bir Fikr-i İştirâk*” diye tarih düşüren Nurettin Rüştü’nün dörtlüğü, bu ilk sayının belli başlı yazılarıdır.

Birinci sayıda Emin Lâmi’nin Eme Bartu’dan çevirdiği “*Sosyalizm ve Köylüler*” başlıklı yazıyı da görüyoruz. Bu yazı 2. Sayıda da devam ediyor.

2. Sayıda Emin Lâmi’nin devam eden bu yazısından başka, A. Rıfki’nin “*İçtimâî Çıbanlar*”; Abdülhak Hayri’nin “*Sosyalistlere*” -Ferer için- bir şiiri bulunmaktadır. Bu sayıda yine Emin Lâmi tarafından çevrilen “*Proudhon*”un biyografisi de yer alıyor.

3. Sayıda A. Rıfki’nin “*Bedbinlik*” yazısı ile beraber resmi de yayınlanmış (s. 42.); ayrıca Refik Halid’in, Yakup Kadri’ye ithaf ettiği “*Dede Hasan’ın Vicdanı*” hikâyesi de var.

Bu sayıda imzasız olarak çıkan “*Sosyalistliğin Atısı*” başlıklı ilgi çekmektedir. Münir Süleyman Çapanoğlu’na göre İştirâk’in mühim yazılarını en çok Baha Tevfik ve bâzen de Hamid Subhi yazmıştır. Yine Çapanoğlu’na göre 3. Sayıda imzasız olarak çıkan “*Sosyalistliğin Atısı*” başlıklı yazı da (s. 38-39.) Baha Tevfik’indir. Münir Süleyman Çapanoğlu’nun da belirttiği gibi bu yazıda İştirak: “*Açıķça ihtilâl bay-rağını kaldırıyor, işçileri birleşmeğe çağırıyordu.*”⁵⁵⁹

“*Sosyalistliğin Atısı*” başlıklı yazıda sosyalizmin engellenemeyeceği, mutlaka kurulacağı ancak bunun barışçı mı savaşçı mı olacağı-nın merak edildiği belirtilerek, sosyalizmin barışla değil ihtilalle kurulacağı kaydediliyor ve şöyle devam ediyor:

559 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 54.

“Sosyalistler ihtilal taraftarındırlar yahut ihtilalcidirler. Çünkü emellerini sulhen kabul ettiremeyeceklerini; kudsiyet ve uhviyetinden şüphe etmedikleri emellerini sulhen mevki-i icraya koyamayacaklarını pek iyi anlamışlardır.”

Yazının devamında, dönemin ünlü ateistlerinden Abdullah Cevdet'in görüşlerine de yer veriliyor:

“Velhasıl hürriyet ancak harp ve darp ile parça parça fetholunur. Muhterem, fedakâr, Büyük Abdullah Cevdet Bey bihakkın söylemiştir: Melike-i hürriyetin huzur-u ulviyetine çıkmak için de abdest almak lazımdır. Fakat hayfa ki bu abdestin kan ile alınması meşruttur...”

Ey en kıymetli meta-ı beşer olan günleri hurufat sandıkları başında geçen mürettepler! Bu hakikatleri siz Mürettibin Cemiyeti kurmak teşebbüsü sıralarında anlamadınız mı? Ey tramvaycılar, size ittihatlarınız, kıyıamlarınız zarar mı veriyordu? Ey Anadolu Şimendiferi memurları, bir işaret-i teyakkuzunuz Hügenen'i derakap yumuşatmadı mı? Birleşiniz, elele veriniz, artık kâfi... Artık çalışın fukaranın da gülmesi lâzımdır.”

“Sosyalistliğin Atisi” başlıklı bu yazıya İştirak'in 5. Sayısında da (13 Mart 1326 (1910), s. 73-77.) devam edildiğini görüyoruz.

4. Sayıda Hüseyin Hilmi imzası ile “Şûrâ-yı Ümmet'e Cevab” yazısı, imzasız olarak yayımlanan “Yetmişsekiz yaşında bir Rus sosyalist kadının mahkûmiyeti” haberi ile, “ulemadan bir zat tarafından gönderilmiştir” notu ile yer alan Karasi Meb'usu Abdülaziz Mecdi (Tolun) Efendi'nin “Düşün” başlıklı yazısı dikkat çekiyor. “Düşün” başlıklı yazı iki bölümlük olup bir sonraki 13 Mart 1326 (1910) tarihli 5. Sayıda da devam etmiştir.

Dergide yegâne Hüseyin Hilmi imzasını taşıyan “Şûrâ-yı Ümmet'e Cevab” başlıklı yazı, Şûray-ı Ümmet gazetesinden ⁵⁶⁰ Alâettin Cemil Bey'e cevap niteliğindedir.

560 Şûrâ-yı Ümmet: Birinci Jön Türk kongresinin ardından muhalefete kalan Ahmet Rıza Bey tarafından yayımlanan siyasi gazete. 10 Nisan 1902'den başlayarak, yazıları Mısır'da dizilip Paris'te basılan Şûrâ-yı Ümmet, kısa zamanda Jön Türk gazetelerinin içinde en etkililerinden biri oldu. Başyazıları genellikle Ahmet Rıza ve Samipaşazade Sezai Beyler tarafından yazılıyordu. Grubun 1906'da Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti adını benimsemesi üzerine, Şûrâ-yı Ümmet de bu cemiyetin sözcüsü olarak yayını sürdürdü. İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da çıkmaya başladı. 31 Mart olayında matbaası yağmalanan Şûrâ-yı Ümmet bu olaydan sonra kapandı. Büyük Larousse, c. 21, s. 11109.

Şurây-ı Ümmet gazetesinden Alâettin Cemil Bey “Yeni Fırkalardan Sosyalistler” başlıklı bir yazı yazmış ve sosyalistlere kıyasıya saldırmıştı.

İştirakçi Hilmi ve arkadaşlarının parti kurma hazırlığında olduğunu duyan Alâeddin Cemil Bey, memleketimizde bir sosyalist partisinin kurulmak üzere olduğunu Şûrâ-yı Ümmet’deki makalesinde bildirerek, sosyalistlerin içte zehirli bir mikrop olduklarını, anarşistlerin süt kardeşi bulunduklarını yazmıştı.

Şurây-ı Ümmet’e göre, sosyalistlerin evham ve hayalden başka hiçbir programları yoktur; meslekleri başkalarının ağzındakini kapmak, umumi servetin eşit olarak bölüştürülmesini sağlamak ve nihayet yağmacılıktır. Çok şükür ki, Avrupa’dan bu taraflara doğru akıp gelen bu fesat karşısında hissi kuvvetleri sağlam muazzam bir devlet ve bir millet vardır.⁵⁶¹

“Osmanlı Sosyalistlerinin Haftalık Yayın Organı İştirak Dergisinin İmtiyaz Sâhibi ve Mesul Müdürü” Hüseyin Hilmi imzasıyla yayınlanan, “Şurây-ı Ümmet’e Cevap” başlıklı yazıda, “Geçen hafta neşrolunan Şûrâ-yı Ümmet’te Alâeddin Cemil ‘Yeni Fırkalardan: Sosyalistler’ serlevha-i acâibi altında iki sütunluk yeni bir garaz mümûnesi intişar etti. Bu makalede memleketimizde bir Sosyalist Fırka teşekkül etmek üzere bulunduğu zikrolunduktan sonra, kemâl-i telâş ve heyecanla zavallı sosyalistlerin dahilî ve zehirli birer mikrop oldukları, anarşistlerin süt biraderleri bulundukları ve daha bilmem muharririn dimağ-ı herzezâdından doğmuş neler, neler sayıklanıyor...” denilerek okuyucular makale hakkında bilgilendirildikten sonra; bu makalenin gizli bir amaçla yazıldığı veya yazdırıldığı kaydediliyor. Bu yazıya karşılık vermenin bile, büyük bir şîn, büyük bir leke olduğu belirtildikten sonra ise, şöyle devam ediliyordu:

“Fakat halkı uyarmak ve ona doğru yolu göstermekten ibaret olan ödevimiz bize o şîni de irtikâp ettirecek. Ne yapalım, kendimizden ziyade diğer insanlar için çalışıyoruz.

561 Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 140.

Sosyalistliğin en evvel Hz. İsa'dan vaz ve tesis olunmuş ve Roma'nın, milyonlarını esirlerinin tırnakları ile kazanan zalim ulularına karşı teşkil ve tertip edilmiş bir dinin asıl maksadı olduğu ve İslâmiyette dahi nice Âyât-ı Kerime ve Hadis-i Şerife ile teyid ve tasdik olunan bu esasın zekât gibi ameli bir surette dahi ifrağı düşünülecek olursa, 'Sosyalistlerin maksadı yağmacılıktır' gibi münasebetsiz sözler biraz zor ağza alınır.

Bugün hiçbir sosyalist yoktur ki, zenginlerden birinin kapısını çalsın da, 'Ben sosyalistim, servetinin yarısını bana ver' desin! Eğer biçâre Alâettin Cemil Bey böyle sanıyorsa pek çok aldanıyor demektir.

Serveti olanlara tröstler, sendikalar vesair her türlü murahaba vasıtaları kurmak hakkı verilip dururken, fakir ve âciz işçiye bir karşılıklı yardım sandığı kurmayı çok görmek doğru mudur? Günde milyonlar kazanan ve hiç şüphe yok ki, işçinin uykusundan, rahatından, hatta hayatından her gün zerre zerre çalarak gayri meşru servet yığanlara karşı, 'Biz günde ikişer kuruş fazla isteriz' diyen ve bu dileğini grev gibi gayet meşru ve son derece hukuki bir surette terviç ettirmeye çalışan bir işçi niçin anarşist, niçin mikrop olsun!..

Ey insafsız zenginler! Hatırlayınız ki, bankalarınızda, kasalarınızda sakladığınız bu büyük meblâğları kendi emeğinizle kazanmadınız. Siz yazıhanenizin bir köşesinde yaldızlı sigaralarınızı içerek gazetelerin borsa sütunlarını okurken, aşağıda işçiniz, o binlerce aç, sefil, hasta, aciz mahlûklar -kimisi evde nafakasızlıktan kıvranan zavallı yavrularını, kimisi kundurasız okula giden ciğerpâresini düşünerek- çalışmışlar; toz toprak içinde, gözler ile, tırnaklar ile didinmişler ve sonra akşam üzeri o zavallılar bu yıpratıcı çalışmanın bir mükâfatı olarak beşer onar kuruşla sefalet yuvalarına dönerlerken, siz geçirdiğiniz dinlenme saatlerine karşılık milyonlar kazanarak, köşkünüze, konağınıza avdet buyurmak için lâstik tekerlekli, arap atlı büyük ve debdebeli landonuzu bekliyorsunuz. Fakat yarın o işçi size, 'Biz on kuruş çalışmayız, onikişer kuruş isteriz' derlerse biliniz ki haklarıdır ve her hak mutlaka yerini bulacaktır. İşte biz de Şeriat-ı Garrâ-ı Ahmediyyenin hepi-

mizi kardeş sayan bir emr-i şerifine uyarak birleşeceğiz. Kimseye de zararımız dokunmayacak. Daha az çalışacak yani biraz rahat ederek fazla kazanmanın kolaylıklarını arıyacağız.

Gerekirse büsbütün işi bırakacağız ve bu suretle, gayri-meşru kazanılan servetlerin hiç olmazsa bir parçacığını emeğimize karşı-lık geri alacağız.”⁵⁶²

5. Sayıda ayrıca “Bedik” takma imzalı “İştirâkiyûn Mektebi” ve A. Rıfat’ın “İşçilerimiz” yazıları bulunuyor. Karasi Meb’usu Abdülaziz Mecdi Efendi’nin geçen sayıda başlayan “Düşün” başlıklı yazısı bu sayıda da devam ediyor.

Devrin ileri gelen melamilerinden olan Karasi (Balıkesir) mebusu Abdülaziz Mecdi (Tolun) Efendi (1865-1942) İttihat ve terakki fırkasına mensuptu. Ancak bir süre sonra Miralay Sadık (1860-1941) Bey’le birlikte muhalefet saflarına geçti.⁵⁶³

İttihat ve Terakki’ye cephe alan Miralay Sadık Bey, Abdülaziz Mecdi gibi isimleri yanına çekerek Meclis-i Mebusan’da Hizb-i Cedid adında bir grubun kurulmasını sağlamıştı.

Medreseden yetişme bir şahsiyet olan Abdülaziz Mecdi’nin muhalefet saflarına geçerken yaşadığı bir olay çok ilginçtir. İkinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan’ında Karesi (Balıkesir) mebusu olan Abdülaziz Mecdi, kendisi gibi bir din âlimi olan hocası Şeyhülislam Musa Kazım’ın mason olduğuna inanmamaktadır. İngiliz ajanı ve aynı zamanda elçilik baştercümânı olan Fitz Maurice, Abdülaziz Mecdi’yi, hocası Musa Kazım’ın mason olduğu yönünde ikna edemeyince ona masonların gizli işaretlerini öğretir. Abdülaziz Mecdi bunun üzerine hemen eski hocası Musa Kazım’ın yanına gider ve sohbet esnasında kendisine öğretilen mason işaretlerini yapar. Bunun üzerine Musa Kazım “Vayy kardeşim demek sen de bizdenmişsin!” diyerek boynuna sarılır.⁵⁶⁴

562 İştirâk, No. 4, 6 Mart 1910. Aktaran: Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 141.

563 Abdülaziz Mecdi gibi Melami liderlerden olan Miralay Sadık Bey; Enver Bey (Paşa) ve Kazım Bey (Karabekir)’le birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Manastır şubesini kurmuş (Orhan Koloğlu, İttihatçılar ve Masonlar, s. 177.) Manastır’daki Melamilerin ağırlığını kullanarak (Enver Bey ve Kazım Bey’e rağmen) bu şubenin lideri durumuna yükselmiştir. (Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, s. 259.)

564 Orhan Koloğlu, İttihatçılar ve Masonlar, s. 198.

Abdülaziz Mecdi, “*Hocasının masonluğunu daha sonraları te-essüfle anlatmıştır.*”⁵⁶⁵

Söylenenlerin gerçek olduğunu anlayan Abdülaziz Mecdi bunun üzerine muhalefet saflarına geçer. Miralay Sadık Bey ve Abdülaziz Mecdi liderliğindeki bazı mebusların başını çektiği Hizb-i Cedit, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni başarısızlıkla suçluyor ve eleştiriyordu.⁵⁶⁶

Hizbi Cedit, Karaso-Cavit gurubuna karşı. Abdülaziz Mecdi önderliğinde kuruldu. Gurup üyelerinin büyük kısmı ayrılıkçı Arap mebuslarıydı. Amaçları böyle bir hizbi kendi çıkarları açısından kullanmaktı.⁵⁶⁷

İttihatçılar bu dönemde kendilerinden olmayanları “*vatan haini*” olarak damgalıyorlardı. Merkez-i Umumî nazarında, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler ve Türk olmayan unsurlar; Bulgarlar, Sırlar, Rum ve Ermeniler memleket düşmanı, Arap, Arnavut ve Kürtler vatan haini idiler. İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalefet eden Türkler ise, “*para ile satılmış birer metadan başka bir şey değillerdi.*” Diğer taraftan, Meclisteki İttihat ve Terakki mensubu vekiller, halkın nazarında, vicdanının sesini dinleyen şahıslar değil, Merkez-i Umumî emrine girmiş, “*minnet ve şükran borçlusu elemanlar*” olarak görülüyordu.⁵⁶⁸

Meclis-i Mebusan’da ve meclis dışındaki muhalifler İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında ortak bir cephe meydana getirmişlerdi. Bu cephenin en önemli mevzilerinden birisini de İştirakçi Hilmi’nin dergisi İştirak oluştuyordu.

Karasi Meb’usu Abdülaziz Mecdi Bey, geçen sayıda başlayıp bu sayıda da devam eden iki bölümlük “*Düşün*” adlı makalesinde kendi

565 Mustafa Müftüoğlu, Yalan Söyleyen Tarih Utansın, c. 4, s. 223-226.

566 İtalya’nın Trablusgarp’ı ele geçirmesi üzerine Hizb-i Cedit grubu ile Meclis-i Mebusan’daki diğer muhalif hizipler birleştiler. İttihat ve Terakki Fırkası’na muarız olarak Hürriyet ve İtilaf adında yeni bir fırka oluşturdular (Kasım 1911). Tanınmış Melamilerden olan Karesi Meb’usu Abdülaziz Mecdi Efendi, son dönem Meclis-i Mebusan’da İkinci Başkan Vekili seçilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, c. 1, s. 500.

567 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 195.

568 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s. 261-262.

anlayışına göre, Türkiye için sosyalistliğin tatbikat sınırını kat'iyetle şöyle çiziyor:

*“Memleketimizde sosyalistliğin kabil-i tatbik olan kısmını, amelenin müdafaa-i hukukuna, onların uyanışına dâvete ayrılmış görüyorum ve bundan ileriye adım atılmasını caiz görmüyorum.”*⁵⁶⁹

Abdülaziz Mecdi Efendi, bundan başka Batı dünyasındaki ekonomik, sosyal ve ahlâkî çöküntüyü tenkit ediyor; kapitalist medeniyetine çatıyor ve hâdiselere dayanarak, sosyalizm ile İslâmiyeti, belirli sınırlar içinde, -ve işçi sınıfının aktüel meseleleri bakımından- uzlaştırmaya çalışıyordu.

Mecdi Efendi'ye göre, işçinin haklarını korumak insanlık icabıdır. İşçi sınıfının haklarını korumaya ve kafalarını aydınlatmaya çalışan Osmanlı sosyalistleri, insanlığa karşı, önemli bir görevi yerine getirmiş oluyorlardı.

Abdülaziz Mecdi Efendi, Osmanlı toprakları içerisinde tatbik edilebilecek sosyalizmin sınırlarını; işçi sınıfının haklarını korumak ve işçilerin fikirlerini aydınlatmak, olarak belirliyordu.

Onun inancına göre, memleketimizde sosyalizm bundan ileriye adım atamazdı. Eğer atarsa hem sosyalistler, hem memleket bundan büyük zarar görürdü.

Mecdi Efendi, *“Düşün ey mütefekkir ruh”* diye başlayan bu coşkun yazıda, kapitalizmi de eleştiriyordu.

Abdülaziz Mecdi Efendiye göre, Osmanlı sosyalistleri, elinin emeğiyle yaşayan işçi sınıfının haklarını koruyacak, fikirlerine ışık saçacak ve böylece, insanlığa önemli bir vazife yapmış olacaktır.

Aşırı sosyalizme ve komünizme aleyhtar olan Mecdi Efendi, Osmanlı sınırları içerisinde tatbik edilebilecek sosyalistliğin sınırlarını kesin çizgilerle belirtiyor ve sosyalizmi mutedil ve aşırı olarak ikiye ayırıyordu. Mecdi Efendi İslâm dininin mutedil sosyalizmle rahatça bağdaşabileceği tezini savunuyordu: İslâm'da sosyalist esaslar bulan Mecdi Efendi'ye göre, Osmanlı sınırları içinde, mutedil bir sosyalistlik gerçekleşebilir ve gerçekleşmelidir. İşçiye korumalı; kapitalist Batı dünyasında işçinin uğradığı haksızlıklara yer vermeme- li ve işçilerin kafasını ışıktandırmalıdır.⁵⁷⁰

569 İştirak, No. 5, 13 Mart 1910.

570 İştirak, No. 5, 13 Mart 1910.

20 Mart 1910 tarihli 6. Sayının kapağında Mustafa Nuri tarafından yazıldığı bildirilen “*Amele Kızları*” başlıklı yazının, dergi içinde “*Bedik*” takma imzasını taşıması, bir tertip hatası değilse, Bedik imzalı diğer yazıların da gerçek yazarını meydana koyuyor. “*Esfalda Sosyalizm*” başlıklı imzasız yazıda: “*Farmason locaları Türkiye'nin her tarafında ve her şehrinde türemektedirler*” diye başlayan bir bölümde, masonlara şiddetle çatılmaktadır.

Ayrıca bu sayıda, Fransız Sosyalist Fırkası Reisi ve L'Humanite Gazetesi Başyazarı, Paris Meclis-i Meb'usânı azası Mösyö Jean Jaures'in Hüseyin Hilmi'ye yazdığı 26 Şubat 1910 tarihli mektubu bulunmaktadır (s. 21).

“Paris: 26 Şubat 1910

Serbest İzmir ve İştirak Gazeteleri Müdürü Hüseyin Hilmi Bey'e

Sizi an samimülkalp tebrik ederek devam-ı muvaffakiyetinizi temenni eylerim. Her nevi muavenet ve müzaherete hazır ve amade olduğuma emin olunuz. İstedığınız malumatın itası ve lazım gelen kütüp ve risailin irsali için cevabınıza muntazırım. Arzunuz veçhile Fırkamızın programın gönderdik, bu posta ile alacaksınız.

Metin, gayur ve sabitkadem olunuz; bu meslek daima metanet, daima ciddiyet kabul ve tavsiye eder. Türkiyeli biraderlerimize selamlarımın arzını rica ederim.

Jean Jaures”

27 Mart 1910 tarihli 7. Sayıda Bedik takma imzalı “*Cereyan-ı Cedid*”; Jamanak Gazetesi yazarlarından Ardaş Kalpakçıyan'ın “*Sosyalizm Nedir?*” tercümesi ve ayrıca “*Meclis-i Meb'usân'da Müteşekkil Ahali Fırkası*” ve programı hakkında yazılar bulunmaktadır: İsmail Kemal beyin taht-ı riyasetinde 42 âzâdan müteşekkil olmak üzere, Meclis-i Mebusan'da bir “*Ahali Fırkası*”nın kurulduğu müjdelanmekte ve programı verilmektedir.⁵⁷¹

Daha sonra, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna iştirak eden bu fırka, Gümülcineli İsmail Zeynelâbidin ve Mustafa Sabri

571 İştirak, No. 7, 27 Mart 1910.

gibi, İştirakçi Hilmi'nin gerek bu dönemde -daha sonraları Mondros Mütarekesi'nde- dostluk ettiği İttihat ve Terakki muhalifi siyasetçilerden meydana gelmektedir.⁵⁷²

10 Nisan 1910 tarihli 9. Sayıda, bilhassa imzasız “Çarın Memleketinde-Sosyal Demokrat Amele Fırkası Âzâlarının Mahkûmiyeti; Moskova’da Sosyalist Revolüsyonerlerin Muhakemesi” ve “Meclis-i Meb’usân’da Sosyalizm Münakaşatı” Ahmet Nebil imzalı “Şûrâ-yı Ümmet’e Cevab” yazıları dikkat çekmektedir.

İştirak’in dördüncü sayısında Hüseyin Hilmi imzası ile çıkan cevaptan sonra “Şûrâ-yı Ümmet”e bir cevap da kendisi yazma ihtiyacı hissetmiş olan Ahmet Nebil şunları kaleme alıyor:⁵⁷³

“Gurura kibire yenilenler, gerçeği teslimde bu duygulardan baş alamazlar. Karşısındakini her ne şekilde olursa olsun suçlu çıkartmak isterler. İşte bu kaide hayatın en birinci ıstırap sebeplerindendir. Şûrâ-yı Ümmet yazarı bu kaideye iyi bir örnek teşkil ediyor. Alâettin Cemil Bey, aldatıcı bir maksatla, ‘vicdanî ve fikrî kanaat gibi’ mevhum bir ad verdiği yazısında, sosyalistleri soyucu şekline sokmaya lüzum görüyor ve bu lüzumu (Doğu hayatının müsaade edemeyeceği bazı ruh hallerini bize aktarmak isteyenlerin iyi davranmamış olduklarını emin bulunduğu için) hissediyor, bununla büyük bir uzak görürlük göstermek istiyor. Bugün fikrî ilerlemelerin en büyük basamağında bulunan İngilizlerden büyük bir bilgin, tutuyor bilmem kaç yüz yıl sonra kömür madenlerinin biteceğini hesaphıyarak tefekkür dünyasını işgal ediyor; ortada zararlı bir sosyal mesele göremiyor da, bizim zavalhı Alâettin Cemil Bey, sosyalizmin büyük bir mazarrat olduğundan bahsediyor, ileriye görmek istiyor.”

Fakat Alâettin Bey’e “Sosyalizmin felsefesi sorulsa, ne cevap verecek? Duracak mı?”

Ahmet Nebil’e göre:

572 Ahali Fırkası için bknz: Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, s. 294.

573 İştirak, No. 9, 10 Nisan 1910; Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 142-144’dan naklen.

Riya, sosyalizmin gerçek safhalarını intibah gözünden gizlemiştir. Sosyalizmi red ve iptal için söylenen sözler daima vicdana aykırı ve bedahat ⁵⁷⁴ sanılarak serd edilen safsatalar olduğundan, söyleyen daima onu semavî bir dinin yorumcularının tevilleri ile karışmış anlamı altında ezmek ve bozmak ister.

“Alâettin Cemil Bey bunu pek güzel yapıyor. Yazısında, Şeriat-ı Garrâ-yı İslâmiyetin sosyalizme müsaade etmediğini söyliyerek, çürük bir misâl ile işi geçiştirerek istiyor. Çünkü, biliyor ki, İslâmiyetin görüşünü izlerse, her halde altından çıkamayacaktır. Çünkü, bilâkis, İslâm'ın şeriatı sosyalizmi emreder. Sonra, Alâettin Cemil Bey, sosyalizmi sosyoloji bakımından kirletmeye çalışıyor ve alaycı bir dille ‘çünkü sosyalist bayağı bir iştirakçidir, yani para-da ortaklık ister’ diyor. Sosyalizmi insanlığın sosyal tabiatı gerekliliği olmamak üzere ispata kalkışmak, görüş açısını değiştirmek, varlıkta kaybolmuş duran bir şeyi yoklukta aramak; bu, pek güzel bir mantık hilesi, yani mugalâtadır. İnsanlığın bugünkü elemelerinden, endüstri ilerlemelerinin geçimin yarına açacağı yaralar-dan müteessir olmayan kalbler, -meselâ, Alâettin Cemil Bey- sosyalizmin inlediği gizli dertleri duymak istemez. Çünkü, buna çıkarları yoksa bile ihtirasları asla razı olamaz. Kimbilir nasıl bir tesadüf cilvesinin hazırladığı çevre içinde elde edilmiş nimetlerle şadkâm ⁵⁷⁵ olarak, talihi düzgün ve halinden hoşnut, son moda bir tuvaletle, fakirlere karşı müstehziyâne ve gaddarca gülenler, eğer saçma iktidara kalsa düşecekleri aciz ve hüsrân çukuru içinde, şüphesiz bu gururlara, bu gösterişlere muvaffak olamayacaklardır. Meselâ bir Alâettin Cemil Bey, çıkıp da, Şûrây-ı Ümmet'te, böyle tezyif edici ve dikbaşlı yazılar derc ettiremeyecekti. Bununla beraber, Alâettin Cemil Bey pek çocukcasına bir kurnazlıkta bulunuyor. İşçiye tanımadığını anlatmamak için riyaya başvuruyor. Onlara, işçilere bütün insanlar, insanlık acır, diyor. Ve acıdığı içindir ki, sosyalistlerin işçiye menfaatten ziyade mazarrat bıraktıklarını düşünüp de üzülmemek kabil değildir. Ne hoş aldatma neşidesi. Acaba, işçiye refaha kavuşturmak isteyenler sosyalistler değil de, onlara böyle

⁵⁷⁴ Bedahat: Delil ve isbata ihtiyacı olmayacak şekilde aşikâr olan şeyler.

⁵⁷⁵ Şadkam: Çok sevinçli.

lâfzen hain bir surette acıyan Şûrây-ı Ümmet yazarı mıdır? Bugün o yazar hangi işçiye sorsa: ‘Sosyalizm bizim için bir kurtuluş ve hayat mezhebidir. Biz ancak onun hazırlamaya çalıştığı aydınlık geleceğin etkisi iledir ki, bugün vazife diye omuzlarımıza yükletilen yükü, hem pek cuzî bir meblağ karşılığında yapıyoruz’ cevabını almayacak mıdır? Fakat, zavallı yazar bunu düşünemiyor. Garazlar ve ihtiraslar akidesine fena bir darbe indirmiş olduğu için, başka türlü tevellere lüzum görüyor ve diyor ki: ‘Maksat işçinin mutluluğu ise, bu işçi sendikaları ile sağlanabilir’. Ne kadar bayağı fikir. Acaba, biliyor mu ki, işçi sendikaları, işçinin mutluluğunu hazırlamak ve sağlamak değildir. Bu hak mücerret sosyalizmindir. İşçi sendikaları, ancak işçinin haklarını savunmak, gerekirse ihtiyaçlarını gidermek içindir. Ve, bugünkü sendikalar ancak sosyalizmin çalışmasının sonucudur. Bunların böyle olduğunu bilse de, Alâeddin Bey, yine söylemeyecektir. Çünkü o yalnız, sosyalistleri batırmak istiyor. Muhakeme hassası az olanlara, düşünemeyenlere karşı gerçeği başka şekillere sokuyor: (Sosyalizm gibi geniş anlamlı ve karışık kelimeler altında toplanan fikirler) diyor. Gerçi sosyalizmin nazariyeleri pek geniştir ve pratik tatbikatı ise, bugün pek büyük bir sadelik ve açıklıkla her devlet tarafından kabul edilmiştir. Alâeddin Bey’in yazısında, daha birçok garazkârlık ve ifsadat var. Fakat biz, kimbilir nereden toplanmış bu esassız iftiralara cevap vermek, meseleyi başka yollara dökmek istemeyiz. Şimdilik, Şûrây-ı Ümmet yazarına, gerçeği çevirmek istemesi gibi bir çocuklukta bulunduğundan dolayı teessüflerimizi sunarız...”⁵⁷⁶

18 Nisan 1910 tarihli 10. Sayıda yer alan başyazı “Sosyalizmin terakkisi beşeriyetin mahvı demektir” demiş olan Maliye Nazırı Cavid Bey’e şiddetle çatan makale “Maliye Nâzırı Cavid Bey ve Sosyalizm” başlığını taşıyor. Ayrıca “Sosyalistlerin 1 Mayıs bayramı”; Ferer’in idâmı vesilesiyle “Esaret-i Müteselsile” başlıklı, Bahaeddin’in -Doktor Fâzıl Berki Bey kardeşime- ithafını taşıyan yazısı yer alıyor.

⁵⁷⁶ Kerim Sadi, makalenin yazarı Ahmet Nebil hakkında şu bilgiyi veriyor: “Ahmet Nebil Arnavuttu. İzmir’li Baha Tevfik’in en yakın arkadaşı idi. Bazı kitaplarda müşterek imzaları vardır. Ahmet Nebil, daha sonraları Arnavutluk’a gitmişti.” Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 142.

3. Bohor İsrail Efendi'nin İştirak'teki yazıları

Alyans İzraelit Mektebi Müdürü Bohor İsrail Efendi'nin İştirak'teki ilk yazısı “*Serbest Sa'yü Amel*” (Çalışma ve Emek), derginin 11'nci sayısında (24 Nisan 1910) yayınlandı.

“*Serbest Sa'yü Amel*”

Cemiyetin seçkin sınıfına mensup olan iktisatçıların kaleme aldığı eserlerde mutlak esaret (Esclavage), toprak esareti (servage) için sahifeler dolusu fikirler yürütüldüğü halde kıymetlerin esareti (salariat) umursanmıyor. Son derece gariptir ki, İlkçağ ve Ortaçağ gibi en uzak geçmişlere ait facialar bütün incelikleriyle tasvir olunuyor; hatta muhtelif kavimlerin fertleri arasındaki münasebetler ayrı ayrı tahlil edilip ve etrafıca araştırılıyor da, gözlerimizin önünde kanlı cerihaları ile zincirleme ve zorbalıkla devam eden esaret levhaları görülmüyor yahut garezle düşmanlıkla görünmek istenilmiyor olmalı ki hâl-i hâzırda en gün gibi âşikâr, en acı içtimaî hakikat; hizmetkarlık iktisadî usulünün bulunduğu esef hâli içindeyken, bu bapta tek kelime söylemek muhitimizdeki havayı dolduran yaldızlı adaletle muhalefet sayılıyor. Yalnız müstahsil neticelerden amelenin hissesi mevkiinde bu çalışkan unsurun ücrete tâbi bulunması pek münasip bulunuyor, guyâ bazı âhvâlde patronlar teşebbüslerinde muvaffak olmazlarsa iflâs edince kanunen en evvel amelenin ücreti verileceğinden bunlar daima hisselerini alırlarmış. Acaba ücreti tayin hususunda hâl-i hâzırda cereyan eden kaide zorbaca bir kaide mi, yoksa meşruta ve âdilâne bir kaide midir?

Bugün patronlarla amele arasında her ne kadar bir mukavele serbestisi varsa da bu ‘serbestî’ tabirinin altında gizli olan ‘öz’ü anlamamak artık alıkhığın ta kendisidir. Zira mukavele serbestisi rekabet serbestisine bağlıdır. Umumî mallar bu iktisadî mücadelenin aralıksız heyâhûyu esnasında durmayan bir arz ve talep dalgalanmasıyla taliplere nazaran kâh lüzumundan fazla ve kâh noksanıdır. Sermayedarlara ‘mal’ sıfat ve haysiyeti ile satılan beşer kuvvetli –ki sa-yü amel namı taşır– aynı kaideye tabîdir ve talipleri bu-

lunan sermaye sahiplerinin ihtiyaçlarına göre bazen lüzumlu miktardan ziyade bazen eksik bulunması icap ederken gitgide makine şeklindeki demir kuvvetinin beşer kuvvetinin yerine geçmesi musibeti ile ‘sa-yü amel’ ismindeki malın müsemma kıymeti amele-yi daimî bir iflâsa mahkûm edercesine her nispet muhafaza olunarak pek aşağı bir derecede bulunur. Bu iflâs tamamen sermayederan tarafından bir gasptır. Sermayedar sınıfı bütün şişmanlığını amele-yi kadit haline koymakla husule getiriyor. Cenap Şahabettin Bey’in dediği gibi: Bir kasa dolmak için yüzlerce ufak keseler boşalmalıdır. Şişmanlarla boş mideler namındaki iki içtimaî sınıf işte bu suretle hâsıl oluyor. Buna da Türkçe de yiyicilik derler.

Dağ başında, mağara içinde insanın fikir ve duygu seviyesi hayvanlar derecesinde olup ekseriya uğradığı bariz açıktan kurtulmak için çok defa başkalarının malına saldırması mübah sayılabilir. Şüphesiz o devirde beşer cemiyetinin ‘Ferd cemiyet için, cemiyet fert için çalışmalıdır.’ makul temeli üzerine kurulu ve muntazam olmadığı bir zamana tesadüf eder. Eğer kâmil medeniyeti anlatan bu esas kaide hükmünü yürütseydi, insanlar birbirlerini yemeyecekler ve münasebetlerini karşılıklı saygı ile tayin edeceklerdi. Heyhat ki o zaman vahşet zamanı idi! Şimdi? Yine vahşet zamanı! Hakiki hürriyet inşa olunmadıkça vahşet yine bakidir.

Ey Sosyalizm’in hidayetini ta kendisi olduğunu itiraf etmeyenler, söyleyiniz bakayım, binlerce liralarını ihtiva eden demir kasalarına dayanarak zorbalık icra eden nüfuzlu kimseler; ayda otuz kırk kuruşa amele kullanan çiftlik sahipleri, bu ‘arnova’ derebeyleri, yüzde otuziki faizle para ibraz eden belde zenginleri, kariye ahalisini tazir ve iğfal eden komisyoncular, hakikî üreticilerin haklarını gasp eden ve çiğneyen bütün bu tufeyliler nedir? Mesai iştirâki olsaydı bu küçümseyen levhalar, sefaletin doğurduğu fiske ve fücür, tamim ettiği alkol kullanımı, tahrib ettiği hayatlar, söndürdüğü evler ocaklar, bütün bu oyunlar cereyan edecek mi idi?

*C’est la lutte finale...*⁵⁷⁷

577 Enternasyonal Marşı’nın dizelerinden “C’est la lutte finale”, “Bu kavga en sonuncu”. Makaleden de anlaşıldığına göre, Bohor İzrael Marxist terminolojiye hakim vaziyette. Ayrıca Das Kapital’i de okumuş.

Evet bu son! Kavgamızdır. Şimdiye kadar esaretten esarete yuvarlandık durduk. Artık esaretler silsilesinden iştirak devrine dâhil olacağız. Emin olunuz ki bugünkü girişimiz yarınki hakikatimizin ışığıdır. Sosyalist cemiyeti biz icad etmiyoruz, maddi hakikatlerden olacağını görüyor, anlıyoruz. Kainat, bütün varlıklar, tabii hadiseler, toplumsal gidişat, bizim 'iştirak' diye özetlediğimiz müstakbel beşer tarihini büyük bir söz söyleme sanatına tarif ve tasvir ediyor. Çalışalım, şeref ve sevince dalarak çalışalım da sa-yü ameli esaretten kurtaralım."

Kasaba 8 Nisan 326

İsrail

Bohor İsrail Efendi'nin İştirak'te çıkan ikinci yazısı (Sayı 13, 3 Mayıs 1326/1910) "Sermaye ve Sa-yü Amel" başlığını taşımaktadır.

"Sermaye ve Sa-yü Amel

İçtimai hayatta sermayenin kazandığı yüksek mevki beşer cemiyeti kadar geniş bir prestij ve itina dairesi ile çevrilidir. Müteşebbisler, muharrirler, mütefekkirler, devletler sermayeye öyle bir 'hoş geldin, safalar getirdin' kucacı açıyorlar ki, ilk çağda putperestlerin secde ve iman ettikleri putlara edilen tazimat şimdiki alâyişlerin binde birini teşkil etmez. Şüphesiz bugünkü parlaklık medeniyetin ilerlemesi neticesidir.

Yine bu devirde sa'yü amelin bulunduğu sefalet mevzii geniş bir zillet ve hakaretle çevrilidir. O suretle ki, çalışmak insanîyetin en büyük, en ulvî bir meziyeti iken, bugün fakir ve sefil olmak için çalışmanın gözle görünür timsali olan amele sınıfına mensup olmak kifayet eder. Hayat ihtiyaçlarının artması karşısında şimdiki amelenin hâli Firavun esirlerinin dayanılmaz elem ve acısından, mazlumiyetinden farklı değildir. O şimşek gibi yakıcı parlaklığın yanında bu gece gibi, siyah hayatın gittikçe nâlân, gittikçe siyah olması yine medeniyetin ilerlemesi eseri... Değil mi? Saf ve samimî bir vicdan öyle düşünür ki, mitolojiye ait garip maziye değil, zamanımıza mahsus adaleti yok sayan, kaldırıp atan bir özelliktir.

Sermaye ve sa'yü amel işte iki unsur ki, gıda, libas ve bina ihtiyaçlarımızın, emelleri okşayan her türlü ihtiyaçların üretimine, ziraat, sınaat ve ticaretin oluşmasına ve cereyanına hizmet eder. Bu özelliklerinden dolayı hiçbir vakit ehemmiyet nazarından uzak tutulmamaları lâzım ise de eşyaların üretiminde mühim ortak olduklarına nazaran cemiyetteki mevkileri itibarı ile bu derece farklı yerde bulunmaları o nisbette mühim ve hayrete düşüren değil midir? Sermayedâr sermayesini, amele de beden kuvvetini sarf eder. Biri diğerinden sarf-ı nazar edemez. Bununla beraber biri arş-ı âlâ da, diğeri girdâbın en aşağısında bulunur. Bunun sebeplerini ara-mak her ferdin insaniyetperverâne vazifesidir.

Filhikaki bütün cemiyet ihtiyaçlarını teskin eden maddelerin istihsalinde sermaye ile sa'yü amelin hizmeti müşterek ise de, hakikat aranılacak olursa bu hizmette sermayenin hissesi nispeten hîçhâhiçtir. Şaşırmayınız: Herhangi bir teşebbüste olursa olsun meydana getirilen mahsûl o işte her şeyini kaybetmiş olan amele ve müstahdemlerin gayretlerinin neticesidir. 'Kâr' namı altında sermayedarın istihsal ettiği meblâğlar bir kazanımdan, meşru sayılan bir hırsızlıktan başka bir şey değildir.

Fakat bu bir iktisadî ve riyazî meseledir ki, hal ve isbâtı bir makalenin tahammül dairesinden hariç bulunur. Arzu eden Karl Marx'ın eserlerini mütalaa edebilir. Ancak burada cemiyetin mümtazlarına bir hoşnûdî sadakası bahş etmek mecburiyeti ile yalnız şunu arz ederim ki, herhangi bir teşebbüste sermayenin hissesi hiç olmazsa sa'yü amelin hissesinden az olmamalıdır; yani kârın en büyük kısmı amele ve müstahdeminin ücreti hesabına geçmelidir... Niçin?

Sermaye hangi şekilde bulunursa bulunsun ölü ve hareketsiz bir maddedir. Sa'yü amelse canlı bir beşer kuvveti olduğundan bu iki unsur iştirak ettiği zaman, bir hareket, bir faaliyet hâsıl olur-sa bu kuvvetin o madde üzerine olan sihirli tesiri neticesinden başka bir şey olamaz. Amele adale kuvveti ile sermayeyi tahrik eder. Geçici olarak canlandırır. Sonra onu yerinde bakileştirerek sırf meydana getirdiği hareketin hararet ve tesirinden bir mahsul, bir

kâr oluşturur. O mahsul meydana gelince sermaye yine bâki, fakat amelenin kuvveti sarf edilmiş bulunur. Ve o feda edilen kuvvet işte sermayeye katılarak bir madde fazlası şeklinde tezahür eder. Yahut o üretilen maddeler amelenin sarf ettiği beden kuvvetinin bir cisimleşmiş hâlidir. ⁵⁷⁸

Bu fiilde dahli olan sermayeye bir hisse verilecek olursa acaba ne nisbette verilmelidir? Hakkalinsaf söylenilsin: sarf olunan, yorulan, terliyen yalnız sa'yü amel iken, evvel ve âhir ölü ve âtıl olan sermayeye ne düşer? Sarf olunan sa'yü amelin istirdadından sonra kalan kâr değil mi? Bu da hiçtir. Bir şey vermek icap etse kârın en az kısmı olmalıdır.

Heyhat! Ki putperest devrinde bulunuyoruz. Evet, içtimaî sahalardan içinde bulunduğumuz şu sermaye devrinde paranın kudsiyetine, hatasızlığına inanılır. Kanaat edilir ki, para iktisat muamelelerinde mutlak hâkimdir ve bu unsurun mutlakıyyeti katiyen ortadan kaldırılamaz. Binaenaleyh debdede ve ihtişam, hayat şa'şaa, saadet sermayedarın kâşanesine iltica ediyor. Herkes sermayeye tapıyor, herkes onu savunuyor. Vakîâ, bir memlekete küllî miktarda nakit sermayesi girdiği takdirde, orada ticaretin, genel kârın, bayındır eserlerin arttığı, harabelerin mamur olduğu, ziraat ve sınaat damarlarına taze taze bir hayat geldiği görülür. Bu değişiklikleri müşahade edenler sihir sebebini sermayeye atf ederler ve tabii zevahir bunlara hak verir. Fakat düşünelim. Tedavül mevkiinde bulunan nakdin kıymeti hakikî midir?

Hâyır! Nakit bir mübadele vasıtasından ibaret. Asıl parayı teşkil eden maden hayatın idamesine hizmet etmez. Ve gösterdiği kıymet mübadele olunan eşyaya aittir. Nakit, onların tedavülünü kolaylaştırmak için insanlar tarafından varsayılmış, itibarî bir vasfı haiz olan cansız bir cisimdir. Acaba cansız bir cismin bir hâkimiyeti, bir mutlakıyeti, pereştîşe şayan bir hali olabilir mi?

Para kelimesi Ortaçağı hatırıma getirir. Bütün Hristiyanlık âlemi Papa'nın kutsiyetine, yanılmazlığına inançlı ve boyun eğer...

578 Bohor İzrael Efendi burada Karl Marx'ın artı değer teorisini anlatıyor ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi Marxist terminolojiye hakimdir.

Onun aydınlıkları karartan bir emri ile, Ehli Salip ordularıyla etrafa dehşet saçıcı... İtikat ateşi ile bu ordular bir taraftan Kudüs-ü Şerif kapılarına dayanıyor; yakıyor, yıkıyor, memleketler harap ediyor. Milyonlarca insan telef oluyor. Bir taraftan Hristiyan olmayan Endülüslü Araplarını İspanya'dan tard etmek için şövalyeler Avrupa'nın her cihetinden Pirene dağlarını aşıyor. Gözlerinde kan kaynaşıyor. Kendilerine vaat olunan gönül alıcı cennete ulaşmak için dünyayı alt üst ediyorlar.

'Arada, kanlı komutanlar ve savaş birlikleri.

En son alay alay esirler geçer.

Yenen bin kişiye yenilen on kişi,

Çiğneyen haklı, çiğnenen hıplı yuttu.

Yıkımlara, acılara alkış tut,

Yüksekten bakanlar önünde eğil,

İnsafla birdir aşşağılık ve namussuzluk,

Doğruluk lafta, yürekte değil,

İyilik ayaklarda, kötülük kucaklarda.

Bir gerçek var, tek bir gerçek:

Eli kolu bağlayan zincir.

Bir tek şey var sözü geçen: Yumruk.

Hak güçlünün, kötünün yani.

Uzun lafın kisası:

Ezmeyen ezilir!'

(Tevfik Fikret Bey'in bir şiirinden)⁵⁷⁹

Ve bütün bu haksızlığın kanlı sonucu bir hata idi ki, saade- te müstahak olan insanlık âleminin çocukları üzerine bir istab- dat ejderi kesilmişti: O da Papa'nın ruhaniyeti, insanüstü olmak ve cennetle münasebette bulunmak hassasıdır. Bugün Vatikan Sarayı'nda cinayetler teşkili hakkında milyonlarca emirler çıksa bile kimse yerinden kılmıdamaz. Ruhbânın o kuvvetini insanların o batıl itikadı teşkil ediyordu. İnanmamak: İşte onların cihangîrâne gücüne son veren büyük hadise...

579 Tevfik Fikret'in, "Tarih-i Kadim" şiiri.

*Hal-i hâzırda 'İştirak' âdîlâne mesleğini anlamayanlar da sermayenin mutlak hâkimiyetine inanmış bulunuyorlar. Hâlbuki bu hâkimiyet varsayım ve mevhumdur. Yarın kimse buna inanmayacak. Ve, genel olarak kuşkuya düşmeler ve ihtilâllerin doğurduğu hak ve adil, iştirak vadisinde, buyruğunu yürütmeğe başlayacaktır. Bu Hakikati Anlamak İsteyiniz Ey Kariin-i Kirâm!"*⁵⁸⁰

Kasaba, 30 Nisan 326

B. İsrail.

Bohor İsrail Efendi'nin "*Hasta Fikir!*" başlığını taşıyan üçüncü makalesi İştirak'in 18. Sayısında (19 Ağustos 1910) yayımlandı.

"Hasta Fikir!"

Geçende neşrettiğim makaleleri okuyan bir arkadaşım sermaye ve sa'yü amel hakkında söylediğim iktisadî fikirleri gelenek iklimine uygun bulmayarak 'üslûbunuz güzel ama fikrîniz hasta!' diye mütalaa beyan etti. İşte, 'sosyal demokrasi'den bahs eden hiçbir eseri gözden geçirmeyen, peşin hükmümüz olan medenî Avrupa ilerlemelerinin felsefî dumanından habersiz bir matbuat havasının ruhu aldatan gıdası ile yaşayan bir genç ancak böyle düşünebilir. Bu kabil Efendilerin başlıca itirazları sosyalizm'in Avrupa'ya mahsus bir meslek olduğu ve Şarkın hayatına uygun olmadığıdır. Güya bir fikir hariçten memlekete ithal edildiği takdirde, esasen ihtiyaç mevcut olmayışından, tatbik mahalli olamaz. Ve milletin saadetinde bu suretle faydalı olamayınca fuzulî ve muzır bir fırka doğmasına neden olur. Sosyalizm de bu nevîden imiş?

Böyle umumî nazariyeler söylemek kadar kolay bir şey yoktur. Acaba hakikat bu merkezde midir?

Sosyalizm vakîa birkaç sözle tarif edilebilecek bir mesele değil ise de, onun ilahî sırrına vakıf olmayanların bile bildikleri bir şey var ki, o da genellikle sosyalistlerin sa'yü ameli sermayenin istibdatına karşı müdafaa ettikleridir. O halde çalışmak keyfiyeti medeniyetin basit veya muğlâk şekilleri ile her hayatın biricik beka ve

⁵⁸⁰ Saygıdeğer okuyucular.

idame sebebidir. Yeryüzünde bütün cemiyetlerin yaşamaları onları teşkil eden fertlerin her ne surette olursa olsun çalışmaları ile vuku bulur. Zaruri ve süslenme ihtiyaçlarının tatmini için istihsal olunan maddeler ister iptidaî, ister medenî gereklerin son sistemine uygun olsun hep insanın çalışması ile vücuda gelir. Bu istihsal filinde sair yardımcı unsurların ehemniyeti bir derece azdır. Sa'yü amel, insanların elinde bulunan aletler ve edevatlarla tabiatın sinesine tatbik olunan bir kuvvet olduğundan her yerde o kuvvetle mütesanip bir sermaye bulunur. Bugün, Osmanlı memleketlerinde ziraat, sınaat ve ticaretin pek geride olması ile ameleyi düşünmemek, amele kanunları lâyhalarını düşünmeksizin red etmeyi icap eder.

Ahalimizi iktisadî halleri bakımından tasnif etmek lâzım gelse, sayılı birkaç eşraf ve tüccardan başka küllî kısmının teri ile geçimini sağladığı görülür. Evlerimizi inşa eden, ekmeklerimizi yoğuran, kunduralarımızı diken, bezlerimizi dokuyan, bağ ve tarlalarımızı çapalayan, madamların ipekli gazelerini husule getiren, maden ocaklarında çalışan, her şeylerimizi yapan işçiler değil mi? Onları düşünmek yersiz, zararlı mıdır? Onlara göre fikirlerimiz yabancı fikirler midir? Hayır, Cemiyet hayatının en mühim kanadı olan bu işçiler sınıfının gasp olunan haklarını -eger gasp olunduğu ispat edilirse- savunmak heyet-i beşeriyeye edilebilecek hizmetlerin en büyüğüdür.

Yalnız bir şey hatıra gelebilir: Niçin sosyalistler bilhassa ameleyi düşünüyorlar da bütün millet fertlerinin yekvücut olmalarını, ittihat ve ittifağını arzu etmiyorlar? Bu mesele basit olmakla beraber mesleğimizin ⁵⁸¹ esasıdır. Millet fertlerinin ittihat ve ittifağı, yekvücut büyük bir kitle teşkil etmeleri emellerimizin en hasıdır. Fakat ekmek kavgasında birbirlerinin bilmeceburiyet gözlerini çıkaran ve yaşamak için rekabetten, çekişmeden başka bir iktisadî usul tanımayan rakiplere, zaten ondan gayrı bir usulün mevcut olmadığı bir devirde: İttifak ediniz, birleşiniz diye vaki olacak nasihatların ne derece boşuna olacağı besbelli mertebesinde bulunur.

581 Meslek ve mezhep kelimeleri bu devirde daha çok doktrin anlamında kullanılıyor.

Esasta ayrılık olduktan sonra ayrıntılarda ittihadın oluşması kabil mi? Mamefi bu içtimai devrin muarızı olmakla beraber bugünkü düzensizlikte şahısların asla kabahatli olmadıklarını nazar-ı itibara alarak zıt menfaatlerdeki sürekli çatışmaların ıslah hale ulaşacağı itikadı ile, asla dostlar arasında düşmanlık telkin etmemek, onları ittihadı davet vazifesinde kusur eylememek lüzumunu takdir ederiz. Zira en müthiş rakiplerin ruhlarında 'insan' vasfı, 'insaniyet' hassası katiyen silinmemek ve ebediyen hassada birleşmek icap eder. Hatta ittihat ve insaniyet sayesinde ki, fikir alışverişi ve hakkın tasdiki mümkün olur.

Birleşmeye imkân olmadığı nokta şudur ki, insan iradesinden daha kadir, dünyanın bütün çarpışmalarını ve mücadelelerini öde-miş olan hayatları muhafaza ihtiyacı yolunda şimdilik rekabetten, harpten başka bir nevî faaliyetin bulunmuş olması keyfiyeti, her gün, her dakika şahsî saadeti, temini için bir çok vatan kardeşlerini zarardan koruma mecburiyetidir. İşçi kendisini cüzi bir ücretle çalıştıran sermayedarın külli kazancını görür, kendi bahtiyar olamazsa onu nasıl sevebilir? Ama sermayedar amele-yi 'insan' sıfatıyla değil, çalışıcı bir kuvvet diye istihdam etmeğe hakkı vardır. Hatta amelenin işini yapacak bir makine bulsa onu hiç istihdam etmez. Herkes şahsî menfaatlerini sağlamayı düşünmüyor mu? Bu cihet pek doğru olmakla beraber namuskârâne çalışarak saadet istihsaline kendisinde bir hak gören amele bütün ihtişam ve mesudi-yeti sermayedarın eline emanet ve kendi mensup olduğu sınıfının sefaletle mahkûm olduğunu müşahede etmekten doğan bir infial ile asıl çalışan kendileri iken durmadan sarf ettikleri sa'yü amel kuvvetinin kıymeti takdir olunmuyarak bir ölü madde bahasına çalış-tıklarını anlar ve ekmeğini zor çıkardığı ailesinin felaketini hazin hazin temâşa ederken öbür tarafta zenginin kaymak yediğini görmekten elbette müteessir olur ve elbette ağlar.

Cemiyetin alt tabakasında bulunan amele, başı üstündeki mümtaz sınıfı omuzlarında taşıyor. Bunları yüksekte tutansa onların kuvvetidir. Bunları idrâk eden biçare mesaî en yorgun ve bedbaht bulunduğu anda nasıl şikâyet etmez, nasıl hak istemek için

ağzını açmaz? Nasıl güç ve tâkatini bitiren o sınıfı hak ettiği zemine düşürmek için omuzların silkmez, nasıl!

Heyet-i içtimaiyeyi böyle içtimaî iki sınıfa ayırarak aralarında bir ayrılık meydana getiren hayattır. ‘Sosyalistler bu ayrılığı müşahade ve idrak ederek lağvını arzu ediyorlar’; istiyorlar ki, zengiler ile mahrumlardan kurulu olan cemiyet ‘sosyal demokrasi’ nâmı altında hukuk eşitliği ve vazife eşitliği esası üzerinde bir ‘insaniyet’ kurulsun. Bu fikirlerin sıhate yakın olup olmadığını, yazılarımıza ‘hasta fikir’ vasfını layık gören kardeşlerimiz yakında anlayacaklardır. Yalnız bu hususta mütalaa beyan edeceklerin matbuat sahasında söz etmeleri rica olunur.”

Kasaba, 14 Ağustos 326 (1910)

B. İsrail

Bohor İsrail Efendi’nin İştirak’deki dördüncü -ve son- yazısı “Nasıl Çalışmalıyız?” başlığını taşıyor.⁵⁸²

“Nasıl Çalışmalıyız?”

Sosyalist vasfı ile ortaya atılan mücahitleri tanımam. Katılmakla övünç duyduğum bu toplumsal fikrin hakikatlerine ve nazariyatına ne derece ulaştıklarını da bilemem. Yüksek görüşlerini ne yöne doğru açtılar, nasıl ve ne yolla çalışacaklar, doğru- dan doğruya bu saygın amele sınıfının gasp edilmiş haklarını, zengin ve sermayedar sınıfının zulmüne karşı ateş saçan bir lisanla müdafaa mı edecekler? Yoksa çalışma ibrelerini mahdud bir daire içinde dolaştırarak ‘sosyalizme’ Osmanlı sınırları içerisinde de bir mevcudiyet, bir uzviyet vermeğe mi gayet edecekler? Bütün bunlar tabî ki, ilerde göreceğimiz eserler ve faydalarıyla malûmumuz olacaktır. Ve fakat eserlerini mütalaa ettiğim ancak meslektaş sıfatı ile, bu bilmediğim, görüşmediğim arkadaşlara arz etmek isterim ki, adilane düşüncemizin çoğaltılmasında ve yayınlanmasında gayet ‘sistematik’ muntazam bir hareket hattı uygulamamız, hem ortak felsefemizin hem de yaşadığımız çevrenin şartlarının gereklerindendir.

Mesleğimiz, ulvî ve mukaddes olduğu kadar büyük ve müthiş-tir! Bütün cemiyet-i beşeriyenin inkılâbatı maksadına bina edilmiş olduğundan bilimsel yönlerine vâkıf olmıyan cühelâ, bazı bilgiçlik taslayan kimselerin, yahut hakikat düşmanı menfaatperestlerin yalan yanlış aldatmalarına kapıldıkları için yalnız 'sosyalizm' kelimesini işitmekten dehşete düşüyorlar.

Bir de o kimseler, yalnız Osmanlı Meşrutiyetini meydana getiren muhterem kişileri tanıdıklarından, o fırkanın programından hariç birtakım fikirler beslediğimizi görerek âdetâ Meşrutiyet aleyhtarlığı, irtica taraftarlığı ile itham edenler de yok değildir! Hem bunların böyle düşünmeğe hakları var. Zira, kendilerinde de-ğil 'sosyalizm' gibi şimdiki medeniyetin en ileri toplumsal felsefesini anlamak, siyasî ve fennî fikirler nâmına en âdi bir şeyi idrak etmek kabiliyeti bile büsbütün kaybolmuştur...

Muhitimizdeki avam tabakasından insanlara bugün okuyup yazmanın faydasını anlatabilirsek ne güzel hizmet! Avamın amele kısmı vakıa irşâdımıza muhtaçtır. Fakat hiçbir zaman unutmamalıyız ki, işçiler en bariz haklarının bile müdafaası sırasında malumath, zeki, faal, müteşebbis, tecrübe sahibi mücahitlerin yardımına daha ziyade ihtiyaç hisseder ve bu muktedir vatan pişdarları, sergerdeleri meydana getirmeyince amele ordusuna her ne suretle olursa olsun hareket emri vermek âf olunmaz bir hata olur. Zulme, gadre, diktatörlüğe karşı amele topluluğunda bir ihtilâl hissi, bir mukavemet hissi uyandırmak kadar adaletli, haklı bir şey tasavvur edilemez! Evet, fakat bu hususta bir 'metot', usul muvafakiyete sâik bir 'prensip', bir kaide takip etmek de azami şarttır. Mesleğimizin ihtiva ettiği yüce hakikatleri henüz hazmetmek kabiliyet ve istidadına mateessüf malik olmayanlara emellerimizi ve fikirlerimizi telkine uğraşmayalım. Zira bundan menfaat yerine mazarrat hâsıl olur. İşte bunun için en mühim milletin dimağı olan mütefekkir gençlerimizden milletin aydınlanmış sınıfı olan mekteplilerimizden sosyalizm atmosferi ile dolu bir ilmi ve felsefî çevre vücuda getirmeğe gayret edelim. Elimizden geldiği kadar 'burjuva' nazarîyatını insafa davet edecek sosyal ve iktisadî temel kai-

delerimizi mütemadiyen neşir ile cümle yazılarımızın hukukî, sosyal veya siyasî birer araştırma mahsulü olması cihetine mesaî hasredelim. Hatta Karl Marx, Lasal, Lafarg, Bebel, Jores gibi büyüklerimizin güzide eserlerini Türkçeye tercüme etmek üzere muktedir ve Fransızcaya vakf arkadaşlarımızdan bir mütercim heyeti teşkili meselesi bence propagandamızın esası ve sağlam olması için en birinci bir ihtiyaç suretinde tezahür eder. Çünkü Osmanlı muhitinde sosyalizmin ancak ismi vardır. Bir de zenginin malını fakaraya vermek diye yanlış bir telâkkî... Fenden, ahlâktan toplumsal teşkilatlardan, astronominin doğuşundan, tarihi hadiselerden, matematik hesaplardan, tabii kanunlardan hissesi neden ibaret olduğu umumen meçhul!

Fırkamızın ruhunu teşkil edecek bu fen ve felsefe binasını ilk başta meydana getirmek, sonra o güneş ışıkları saçacak merkezin den halkın yüreğine eşitlik ve hakkaniyet ulaştırmak lâzım gelir...

Neşriyatımızda asla ilim ve mantık dairesinden çıkmamak, hemfikrimizden olmıyanlara karşı lisan-ı tahakküm ve tehdit suis-timal etmemek, yöntemine göre elde etmeğe çalıştığımız başarının gerektirdiği hallerdendir. Bu kaideden hariç olarak intişar edecek şeyler mesleğimizi anlamaksızın sırf muhabbet ve nefislerine vurulan darbelerle birtakım kimselerin alehtarlarımız kesilmesine ve menfaat emelleri uğrunda, sarf etmek isteyeceğimiz çalışmalarımız ve çabalarımızın hiç olmazsa bir müddet başarıya ulaşmasını kısır bırakmaya sebep olur.

Birtakım gençler vardır ki, cemiyetteki mağdurlara, kimsesizlere karşı his ettikleri merhametten dolayı 'biz sosyalistiz' derler. Fakat kendilerine sınıf mücadelesinden, sosyalist mülkiyetten, sermayedeki şimdiki şeklin kaldırılmasından, kanuni ücretler ile hazine neticelerinden, bahs olununca 'Hâ! Biz öyle sosyalistliği kabul etmeyiz' diyerek evvelki iddialarının kuru bir hissiyattan, kuru bir laftan başka bir şey olmadığını ikrar ederler...

Hayat safhalarının cümlesini kapsayan büyük, geniş mezhebimizin ismini işitir işitmez yalnız zihni muhakemeleri ile mahiyetini anlamak iddiasında bulunanların genellikle yüksekokul öğren-

cisi ve mezunlarından zeki ve malûmath efendiler olduğu düşünülürse içtihadımızda, eylemlerimizde ve harekâtımızda ne kadar ihtiyâtkar olmamız lazım geldiği kolaylıkla anlaşılır.

‘Sosyalizm nedir?’ diye sual edenlere birkaç cümle veya bir muhasebe ile cevap vermekten sakınmalıyız! Ve demeliyiz ki, ‘sosyalizm’ evvela; bir ilimdir. Zira mütalaa sayesinde elde edilebilir ve bir sosyal doktrindir, o yolu tutanlar arasında yaşamak, hergün fikirlerinden, hayat tarzlarından bir nebze istifade etmekle anlaşılabilir. Konuşma sırasında veya bir konferansta umumî surette ‘sosyalizm’den bahs etmek yine fayda getirmez. Yahut sarf edilen gayret elde edilecek fayda ile eşit olamaz. Binaenaleyh ‘propaganda esnasında sosyalizmin ancak bir noktasını bütün ikna edici ve kesin delilleri ile mevzuu bahs ederek o noktada muhataplarımızı iknaya çalışmalıyız.’

Yukardan beri beyan ettiğim gibi muktedir refiklerimizden bir ‘mütercim heyeti’ teşkil edilmek gibi hakiki bir emek ve hizmetin husulüne teşebbüs olunursa en evvel Karl Mark’ın ‘Sermaye’ ismindeki eserinden başlamak icap eder. Sosyalist refiklerimin şimdilik çok az olmasından, bunların çoğunluğun da İstanbul’da bulunmamasından dolayı sözünü ettiğim tercüme heyetinin mutlaka bir yerde bulunması lazım değildir. Haberleşerek görev taksimi yapılırsa tercümeye girişilebilir. Henüz acemi bulunduğumuzdan bütün tercümelerimizin böyle karşılıklı yardımlaşma ile icra olunması elzemdir. Aziz meslekdaşlarımın bu hususdaki fikirlerini bilmek arzusundayım.”

Alyans Mekteb-i Müdürü
İsrail

4. İştirak kapatılıyor

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla başladığı zannedilen “özgürlük” ve “demokrasi” ortamı fazla uzun sürmedi. İktidarını pekiştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan Abdülhamit devrinin yönetici kadrolarından sonra silahlarını yeni filizlenmeye başlayan muhafefe çevirdi. Özellikle muhalif gazeteciler ittihatçı silahşörlerin he-

defindeydi. Gazeteci cinayetleri 1909'da öldürülen Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi ile başladı. Daha sonra 1910'da Sada-yı Millet Gazetesi Başyazarı Ahmet Samim İttihat ve Terakki silahşörleri tarafından katledildi. ⁵⁸³

Hasan Fehmi İttihatçılar'ın yolsuzluklarının üzerine gittiği için, Ahmet Samim aldığı tüm tehditlere rağmen İttihatçılar'ın yönetimine muhalefet etmekten vazgeçmediği için İttihatçılar'ın hedefi olmuştur. ⁵⁸⁴

“Sada-yı Millet” gazetesi Başyazarı Ahmet Samim zamanın en aydın ve en idealist gazetecilerinden biriydi. Hem Galatasaray'ı hem de Robert Kolej'i bitirmişti. Öldürüldüğü vakit ancak 28 yaşındaydı. ⁵⁸⁵

Ahmet Samim için, yakın arkadaşı Kıbrıslı Şevket Bey'in de dâhil olduğu muhalefet muhiti büyük bir protesto gösterisi düzenlemişti. ⁵⁸⁶

İştirak bu cinayete karşı çıkmada en önde gidiyordu. İştirak'in 16. sayısında (11 Haziran 1910), Ahmet Samim Bey'in bir cinayet kurban gitmesi üzerine “*Cinayet-i Feci*” başlıklı bir yazı kaleme alındığını görüyoruz. Daha da önemlisi, İştirak'in iki gün sonra (13 Haziran 1910) yayımlanan “*fevkalade*” sayısı, tamamen Ahmet Samim'in öldürülmesine ve protesto gösterilerine ayrılmıştır. ⁵⁸⁷

Refik Halit Karay anılarında, İştirakçi Hilmi'ye “*masraflar bizden, bütün hâsılat senin*” diyerek Ahmet Samim özel sayısını kendisinin hazırladığını anlatıyor. ⁵⁸⁸

583 Hıfzı Topuz, Özgürlüğe Kurşun, s. 46. Bundan bir yıl sonra da Şehrah Gazetesi Başyazarı Zeki Bey kurşunların hedefi oldu. Zeki Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey hakkında önemli yolsuzluk belgelerini elde ettiği için İttihatçı silahşörlerce öldürülmüştü. s. 111.

584 Hıfzı Topuz, Özgürlüğe Kurşun, s. 46 ve 111.

585 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 57.

586 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 86.

587 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 88.

588 Karay anılarında gazete masraflarını kendisi ile birlikte Kıbrıslı Şevket, Avukat Celal Sofu ve Halit Göksu'nun karşıladığını anlatmaktadır. Bir Ömür Boyunca, Yeni Tanin, 3 Temmuz 1964.

Bu özel sayı İştirak'in kapanmasına neden olacaktır. Gerisini Münir Süleyman Çapanoğlu'ndan okuyalım:

“İttihatçılar Ahmet Samim'i öldürdükleri zaman, bu cinayeti protesto etmek için, arkadaşları bir neşriyat kampanyası açmayı düşündüler. Bu fikri ortaya atan, Ahmet Samim'in en yakın arkadaşı Kıbrıslı Şevket Bey'di. Fikir güzeldi, ama vasıta lâzımdı. Hilmi tereddüt etmeden:

-Bizim 'İştirak' ne güne duruyor!

*Diyerek dergisini ona bıraktı ve hemen bir iki gün içinde hazırlayarak piyasaya çıkarıldı.*⁵⁸⁹

İştirak'in birinci sayfasındaki makaleyi Kıbrıslı Şevket Bey yazdı. Bu, Samim'in amcası Asım Bey'e ithaf edilmiş bir makaleydi. İkinci sayfede Ahmet Samim'in, Şevket Bey'e yazılmış bir mektubunun kışesi vardı.

Ahmet Samim ölümünden birkaç gün önce yazdığı bu güzel mektupta öldürüleceğini bildiğini yazıyor ve şöyle diyordu:

'İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş. İdam olunacağım. Bunu bana resmî surette tebliğ eylediler. Haberiniz olsun. Yalnız arkadaşlarımdan bir şey rica ediyorum: Bana, Hasan Fehmi'ye yaptıkları gibi mükellef bir cenaze alayı tertip etmesinler.

*Demirici Köyü'nde bir bayır tepesinde küçük ve oldukça garip bir köy kabristanı vardır; istiyorum ki beni oraya defnetsinler.*⁵⁹⁰

O mezarlıkta gençliğimin en tatlı bir saatinin şiir ve hülyasını geçirdim. Fikrimin o küçük mezarlıkta olduğu kadar hiçbir yerde o kadar derin bir sükûna ve ızdıraba daldığını bilemem. Mezarlığın bulunduğu tepeden bütün kırlar, tarlalar, etrafın bütün bir küçük ve yeşil demete benziyen koruları, ormanları ve nihayet tâ ileride Karadeniz'in kâh rakit ve gebut, kâh beyaz ve mükevvir sathı kipağını görülür. Cenazemin de orada kalmasını arzu ediyorum.

589 589 İştirak (Özel Sayı), No: 17, 13 Haziran 1910

590 Ahmet Samim, istediği gibi o mezarlığa değil, kendisini öldürten ittihatçıların -güya bir cemile olsun diye- çıkarttıkları bir “Padişah İradesiyle” Sultan Mahmut türbesine gömülmüştür. Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 86.

Emin ol ki, kalbimde hiçbir korku duymuyorum. Bana dindarane bir tevekkül geldi. Ölmeğe râzı, hazırım. Yalnız ne zaman olaçağımı bilemiyorum.'

Üçüncü yazı, Ahmet Samim adlı imzasız bir makale. Bunda Samim'in meziyetleri, edebî ve siyasî hüviyeti, medeni cesareti belirtildikten sonra:

'Bugün gazetemizi hâtırayı ebed karinine bir hürmet, bir iktizam olmak üzere yalnız onun hayatına, hatemeyi hayatına, yazılarına hasrediyoruz. Bunu yapmakla zannımızca merhuma ait bir ufak vazifeyi ifa etmiş oluyoruz.'

'İştirak'in bu özel sayısında, Ahmet Samim'in cenaze törenine ait iki sayfalık bir yazıdan başka, 'Mebusan ve Matbuat' isimli bir yazıda milletvekilleriyle basın cinayet hakkındaki durumları üzerinde incelemeler yapan bir ifade vardı. Yine o makalede İstanbul'da siyah çerçevelerle çıkan Almanca, İngilizce, Fransızca, Rumca, Ermenice ve Yahudice gazetelerin doğrudan doğruya şahsî hürriyet ve basın serbestisi aleyhinde yapılan bu cinayetten bahsettikleri ve hükûmeti vazifeye dâvet eyledikleri belirtiliyordu.

Son sayfadaki yazı, Ahmet Samim'in 318 Rumî yılında yazdığı bir mensure idi. Edebî yazılarından bir örnek vermek için konulmuştu.

'İştirak'in bu sayısını Hilmi koltuğunun altına alarak Fındıklı yolunu tuttu. Meclisi Mebusan, yani Millet Meclisi ve Âyan Meclisi o zamanlar, şimdi Atatürk Kız Lisesi'nin ve Güzel Sanatlar Akademisi'nin bulundukları binalarda idi.

Hilmi, Millet Meclisi'nin kapısının önünde durarak İştirak'i mebuslara dağıtıyordu. Yalnız dağıtmakla da kalmıyor avaz avaz bağırıyordu:

-Elverir artık bu cinayetler! Hükûmet katili bulmalı!

Hasan Fehmi'nin katili nasıl bulunmadıysa, Ahmet Samim'in katili de yakalanamadı. İş ört bas edildi. İştirak'in neşriyatı boşa gitti. Hilmi'de bilmem kaçınıcı defa hapse atıldı, sürgünü boyladı.⁵⁹¹

591 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 88.

11 Haziran 1910'daki 16. sayısına kadar düzenli olarak çıkan *İştirak*, 13 Haziran'da yayımlanan Ahmet Samim özel sayısı (Sayı: 17) üzerine, Divan-ı Harbi Örfi tarafından kapatılmıştır.⁵⁹²

Takvim-i Vekayi gazetesi, *İştirak*'in kapatılışını ve Hüseyin Hilmi'nin tutuklanmasını okuyucularına şöyle duyuruyor:

*“İştirak namındaki ceride-i mevkutenin müdür-i mes’ulü Hüseyin Hilmi Efendi’nin 17 numaralı nüsha-i fevkalâdesine mak-tulen vefat eden Ahmet Samim Beyin hatt-ı desti ile muharrer ol-duğu beyanı ile derceylediği bir mektupla keyfiyeti katli hakkın-da heyecânımız neşriyatı havi olan nüsha-i mezkûrenin otuz kırk küt’ası koltuğunda bulunduğu halde bunlardan Daire-i Askeriye’de bizzat bazı zabıtana meccanen dağıttığı tahkikatı cariyeden anla-şılmasına mebni mumaileyhin netice-i tahkikata değin tevkifi ile İdare-i Örfiye Kararnamesinin 6. Maddesine tevfikân mezkûr ga-zetenin Haziran’ın 2. gününden itibaren men’i intişarına müttefi-kan karar verildiği Harbiye Nezaret-i Celilesinden bâtezkire tev-di buyurulan Divan-ı Harbi Örfi mazbatasında beyan olunduğun-dan İştirak gazetesi yevm-i mezkûrdan itibaren tatil edilmiştir.”*⁵⁹³

Zeki Cemal, Hüseyin Hilmi Bey’in tutuklandıktan sonra Bilecik’e sürüldüğünü yazıyor:

*“Yalnız Hilmi Arkadaş ve Baha Tevfik Efendi’ler, İttihat ve Terakki Fırkası’nın mevki-i iktidara geçtiği zaman, maddi hiç-bir menfaat elde edemediklerinden, yavaş yavaş me’yus olmağa başlamışlardı. Nihayet İttihat ve Terakki Fırkası’na muhalif olan İştirak Gazetesi sahipleri, Ahmet Samim Bey’in İttihatçılar ta-rafından vurulması üzerine fevkalâde bir sayı nüsha çıkararak İttihatçılara bütün kin ve garazlarını dökmüşlerdi. Fakat İttihat ve Terakki Hükûmeti, derhal İştirâk’i kapatarak, Hilmi Arkadaşı da Bilecik’e nefyetmişti.”*⁵⁹⁴

592 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, c. 1, s. 262.

593 Takvim-i Vekayi, 14 Haziran 1336 (1910).

594 Zeki Cemal, Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi, Meslek, No. 21, 5 Ma-yıs 1925, s. 11.

5. İnsaniyet Dergisi

İştirak'in kapanmasından iki ay geçtikten sonra İştirakçi Hilmi ve arkadaşları İnsaniyet adında yeni bir dergi çıkardılar.

İnsaniyetin ilk sayısından itibaren “*Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar*” ata sözü kaldırılmış, yerine, “*Milletim nev-i beşerdir, vatanım rû-yi zemin*” dizeleri koyulmuştur.⁵⁹⁵

L’Humanite’yi⁵⁹⁶ taklit modası ile 18 Ağustos 1910’da yayımlanan ve “*Müdür ve Muharriri Bağdadî Abdürrezzak Efendi*” olan bu Arapça - Türkçe gazete, ancak iki nüsha çıkmış ve kapanmıştır.⁵⁹⁷

İnsaniyet’in 25 Ağustos 1910 tarihli 2. Sayısında, Tevfik Fikret’in müdürlükten uzaklaştırılması ve yerine Salih Bey’in getirilmesinden sonra neşredilmiş bir nizamnâme hakkındaki yazı “*Zarf-ı Hürriyet, Mazrûf-u İstibdad Zavallı Mekteb-i Sultani Talebesi*” başlığını taşımaktadır.

Çok iptidai bir ifade ve mâlûmat ile yazılmış “*Sosyalist Efkari*” yazısı “*İbnüt Tahir İsmail Faik*” imzasını taşıyor ve şöyle bitiriliyor: “... *İşte yukarıdan beri söylediğim gibi yine tekrar edeyim, yine söyleyeyim ki bizim sosyalistlikten maksadımız İnsaniyetperver sosyalistliktir!!?*”⁵⁹⁸

18 ve 25 Ağustos 1910’da⁵⁹⁹ iki sayı çıkan İnsaniyet, Divan-ı Harbi Örfi’nin İştirak’in yeniden yayımlanmasına izin vermesi sonucunda, “*icabında yeniden çıkmak üzere*” duyurusuyla kendiliğinden kapanmıştır.⁶⁰⁰

595 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 54.

596 Fransa’nın hatta Avrupa’nın en usta sosyalist hatiplerinden biri olarak ün kazanmış olan Jean Jaures, ilk dönem Türk sosyalistlerini oldukça etkilemişti. 1902’den başlayarak Fransız meclisindeki sosyalist grubun liderliğini yapan Jaures, 1904 yılında L’Humanite gazetesini kurmuştu. Humanite, Fransızca’da insaniyet-insanlık anlamlarına gelmektedir.

597 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 62.

598 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 62.

599 5 Ağustos 1326 (1910) - 12 Ağustos 1326 (1910).

600 İnsaniyet, No. 2, (25 Ağustos 1326/1910), s. 16.

6. Osmanlı Sosyalist Fırkası

1 Eylül 1910'da 18. Sayısıyla yayın hayatına dönen İştirak, bir hafta sonra yayımlanan 8 Eylül 1910 tarihli 19. Sayıda Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu haber vermiştir:

“Maksad-ı tesisi gerek dahilî ve gerek haricî bilimum amelenin yekdiğeriyle münasebette bulunmasını temin ve avamın mevki-i siyâsî ve içtimaîsini ıslah suretiyle bilcümle sermayedaran cemiyetini bir cemiyet-i umumîye ve müşterekeye tahvil eylemek ve Merkez-i Umûmî'sinin şimdilik Nuriosmaniye maniye'de Hürriyet Matbaası denmekle mâruf dâire-i mahsusa'da olmak üzere bu kere;

Osmanlı Sosyalist Fırkası

Namıyle bir cemiyet teşkil edildiği ve keyfiyetin hükûmete ihbarıyla mukabilinde Cemiyetler Kanunu'nun altıncı maddesine muvafık olduğuna ve hükûmetin tasdik-i resmîsine iktiran eylediğine dair tasdikname ahz edilmiştir.”

Rumi takvimle Ağustos 1326 miladi takvimle Eylül 1910'da kurulduğu kesin olmakla birlikte Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluş tarihi -gün olarak- bilinmemektedir. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluş tarihi, Bezmi Nusret Kaygusuz'a göre 15 Eylül 1910'dur. Tarık Zafer Tunaya bu tarihi Eylül 1326 (1910) şeklinde kaydetmektedir. Fethi Tevetoğlu ise, Kaygusuz, ve Tunaya tarafından verilen “15 Eylül, Eylül içinde, Eylül sonlarında” kurulduğu yolundaki tarih ve bilgilerin “sıhhsiz” olduğunu söylemektedir. Mete Tunçay, “1910 Eylül ayının ilk haftası” olarak vermektedir.⁶⁰¹

Münir Süleyman Çapanoğlu partinin kuruluş tarihi ile ilgili şunları yazmış:

“Türkiye’de ilk sosyalist parti hürriyet ilanının ikinci yılında, Eylül 1910’da kurulmuştur. Günü kesin olarak hatırlayamıyorum. Bezmi Nusret kaygusuz adı geçen eserinde (s. 77) 15 Eylül tarihini

601 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 77; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, s. 303; Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 16; Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925), s. 48.

verir. Ama parti beyannamesinin *İştirak*'in 12 Eylül sayısında yayınlandığına ve bunda 'işte mesleki mubinin de ilave tervici için bir Osmanlı Sosyalist Fırkası teşekkül etmiştir.' denildiğine göre bu tarihin doğru olmaması gerekir. Partinin resmen ne gün kurulduğunu, yani gereken ruhsatın ne zaman verildiğini de bilmiyorum. Ancak aklımda kaldığına göre parti, programı tasdik edilmek üzere, Eylül sonlarına doğru hükûmete bir beyanname vermiş ve tetkik edilmek üzere *Örfî Harp Divanı*'na havale olunmuştur."⁶⁰²

Partinin merkezi Nuri Osmanî'de Hürriyet Matbaası olarak gösterilmiştir. Burası, ciddi bir hazırlık sonunda, mühim bir siyasî faaliyetin görülebilmesi için kiralanmış veya tahsis olunmuş bir parti genel merkezi sayılamaz. Ancak, kurucu başkan *İştirâkçi Hilmi*'nin matbaa ile mevcut alâkasından faydalandığı; parti tabelâsı bu binanın kapısına veya bir penceresi altına asılarak hükûmete belirli bir adres verildiği anlaşılmaktadır. Zira, daha sonraki yıllarda, 15 ve 20 Şubat 1919 tarihlerinde kurulan Mağdûrîn-i Siyâsiye Teavün Cemiyeti'ne de, Türkiye Sosyalist Fırkası'na da, *İştirâkçi Hilmi*'ye ait sirkeci'de Hocapaşa Hamamı yanındaki *İştirâk Gazetesi İdârehânesi*'nin kuruluş yer ve merkezi olarak gösterildiği veya tahsis olduğu sabittir.⁶⁰³

Partinin kurucuları, "*İştirak*" sahibi Hüseyin Hilmi, "*İnsaniyet*" sahibi İsmail Faik, "*Sosyalist*" sahibi Namık Hasan, "*Muâhede*" sahibi Pertev Tevfik ve "*Medeniyet*" sahibi Hamit Suphi beylerdi.⁶⁰⁴

Tarık Zafer Tunaya, kurucular arasında Baha Tevfik'i de saymaktadır. Bab-ı Ali'nin en eski emektar gazetecilerinden ve Türkiye Sosyalist Fırkası organı *İdrak*'in yazarlarından olan ve bu konuları pek iyi bilen Münir Süleyman Çapanoğlu: "*Bazı yazarlar, Baha*

602 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 48

603 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 461-463.

604 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 48. *İştirak*'ten sonra aynı yıl içerisinde üç sosyalist gazete daha çıkmıştı. Hamit Suphi'nin *Medeniyet*'i, İsmail Faik'in *İnsaniyet*'i ve Namık Hasan'ın *Sosyalist*'i (bu üç gazeteden ileride bahsedeceğiz). Demokrat Fırka'dan *İştirâkçi Hilmi*'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası'na geçen Pertev Tevfik'in *Muâhede* gazetesi de partiyi destekliyordu.

Tevfik'i de kurucu ve idareciler arasında göstermekte ise de yanlışır. Baha Tevfik ömründe hiçbir siyasî partiye girmemiştir." demektedir.⁶⁰⁵

Ayrıca bu hususu Bezmi Nusret Kaygusuz'un eserindeki kayıt da teyid etmektedir.⁶⁰⁶

Baha Tevfik'in hayatına ait diğer kaynaklarda da herhangi bir partiye girdiği zikredilmemiştir.⁶⁰⁷

Baha Tevfik, sadece Osmanlı Sosyalist Fırkası yayın organlarında makaleler yazmakla yetinmiştir.⁶⁰⁸

Yine Tarık Zafer Tunaya, fırkaya mensup veya müzahir kimse-ler olarak; Tevfik Nureddin, Hasan Sadi, Seyfeddin Arif, Arnavud Vehbi'yi zikretmektedir. Ayrıca bunlara Fırka-i İbad'ın bazı men-suplarını ve bu arada Bezmi Nusret'i katmaktadır.⁶⁰⁹

İştirak'in 2 Eylül 1326 (15 Eylül 1910) tarihli 20. Sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi (s. 281-283) ve Programı (s. 283-284) yayımlanmıştır. Daha sonra İnsaniyet'te Sayı: 1, 18 Teşrinisâni 1326 (1910), s. 1-2. tekrar yayınlanmıştır.

İştirak'in 20. Sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi ve Programı haricinde, Alyans Mektebi Müdürü İsrail imzasıyla "*Nasıl çalışmalıyız*" ve İsmet Nejat imzasıyla "*Dünyadan Muharebe kalkabilir ve Düvel-i Mevcude Bir devlet haline gelebilir mi?*" yazı-ları bulunuyor.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulmasıyla İştirak dergisi de Fırka'nın yayın organı haline gelmiş ve İştirak logosunun hemen altına Türkçe olarak "*Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Nâsir-i Efkârıdır*" ve Fransızca olarak "*İştirake-L'Organe Socialiste, Organ edu Parti Socialiste Otoman*" sözcüğü ilâştirilmiştir.

605 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 48.

606 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 78.

607 Ali Çankaya Mücellidoğlu, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, c. 1, s. 407-409, c. 2, s. 585-586.

608 Firuzan Hüsrev Tökin, Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşünce'nin Geliş-mesi, s. 53.

609 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 309.

7. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Beyannamesi ve Programı

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI BEYANNAMESİ

- Ağniyanın ⁶¹⁰ servetinin kırkta biri fıkaranın hakkıdır.

Ferman-ı İlahi

- Benî Adem azay-ı yekdiğerend. ⁶¹¹

Sâdi

İnsanlar, şimdiki gibi muhtelif ve muhalif fikirlerle yekdiğerinden pek farklı tabiatlarda parıldamamışlardır. Daima yanlış anlaşıl-
lan ve suistimal oluna oluna hâl-i hazırda şekli zarurî-i mütebâyini ⁶¹² tevli-
d eden ve İngiliz müellifi büyük Hope'un fikrince maatteessüf
doğru olmadığı halde dönüşü zor olan içtimaiyet-i hazır-ı beşeriye
o kadar berbad, o kadar bozulmuştur ki, hayatı şu küre üzerinde ge-
cecek üç buçuk günümüzü tahammül edilebilir bir hale koymak için
çok tedâbir ihdasına ihtiyacımız, katî kaçınılmaz ihtiyacımız vardır.
Mutlaka sonradan icad edilen hak gibi, hürriyet gibi, vazife gibi “sos-
yalizm” denilen ve beşeriyeti mümkün olduğu kadar saadete, refahi-
yete isal yollarını düşünen meslek de o lazım olan tedbirlerden biri-
dir ki, maksat iyi yaşamak için icap eden tedbirleri bir şekl-i muay-
yen ve mâkule sokmak ve içtimâiyet-i hâzır-ı saadet verici bir şek-
le çevirmektir.

Sosyalizm mülkümüzde bir yanlış anlama neticesi olarak pek
fena, pek yanlış ve külliye manasına zıd bir surette anlaşılmıştır.
Halbuki: Sosyalizm günden güne daha fecî, daha müşkül bir hale ge-
len cemiyetin aç ve sefil evlatlarının refahiyetini düşünür.

Sosyalizm mutlaka adalete mugayir olan hâl-i hazır-ı iktisadîyi
tahsis etmek ister. Sosyalizm sermayenin sınırlı ve mutlaka despot
kimseler elinde bulunmasına itiraz ile “herkese hakkı kadar” kaide-
sini vazeder. Niçin milyonlarca adamlar birkaç kişinin esiri olsun?
Bir taraftan milyonların temin ettiği hazların sinesinde günden güne
tembelce zevk ve safaya dalan sermayedarını, öbür tarafta onların

610 Ağniya: Zenginler.

611 İnsanlar bir bedeninin uzuvları gibidir.

612 Mütebayin: Zıt.

emr-ü arzusuna tâbi binlerce aç ve sefil, hastalıklı ameleyi düşünelim...

Mecburen vicdanlarımızın kararmasına neden olan, aralıksız süreceği iddia olunan ve cemiyetin geleceğini de saadete erdirmeyeceği zannolunan, ahlâka çıkmaz lekeler, kirler süren bu levha sosyalizmin hücum hedefi, tenkit oklarının isabetgahıdır.

Uygar olduğu kadar adalet ve hakkaniyete de yaklaşmak isteyen her millet mülkünde birçok sosyalist fırkaları teşkil etmiş, amelelerinin hak ve rahatını temine çalışmakta bulunuyor. Bu maksat ve meslek, özellikle ayetler ve hadislerle kuvvetlendirilip yasa haline getirilmiş, fıkraperverlik dinen dahi tatbiki icap ederken, şimdiye kadar Türkiye'de unutulmuş denilebilecek bir halde bırakılmasına asla izin verilmez.

İşte bu izah ettiğimiz doktrini memleketimizde de yükseltmek ve desteklemek için bir Osmanlı Sosyalist Fırkası teşekkül etmiştir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, memleketimizde muhtelif unsurlar arasında ittifak, kardeşlik, eşitlik esaslarına hizmet eder. Yegâne bölünme sebebi olan; kavimlerin birbirlerine soğukluğunu ve birbirlerini yanlış anlamalarını gidermeye azimlidir. Esas maksatlarından birincisi, resmî programında beyân olduğu üzere büyük çoğunluğu teşkil eden fıkara ahali ve amele sınıfının hukukunu muhafaza ve hayatını iyileştirmek, ikincisi ise, yine aynı maksatların daha ziyade kolaylaştırılmasını sağlamak için bütün yeryüzündeki işçilerle teşrik-i mesai ve hareket birliğini sağlamaktır.

Vatan ve müşterek insanlığın selâmet ve saadeti, büyük çoğunluğu teşkil eden fıkara sınıfının iyileştirilmesi, doyurulması -yani şimdiki iktisadî buhranının ve bir derece umumî sefaletin giderilmesi ile- kaim olduğundan, Fırkanın evvela nazar-ı dikkate aldığı amele ve fıkaranın durumunun iyileştirilmesi, geçiminin temin edilmesinin önerilmesi olacaktır.

Amelenin refahının temini ve geçiminin kolaylaştırılması; imalâthanelerimizin çoğalmasına, her türlü toplumsal çatışma nedinin ortadan kaldırılmasına, amele sınıfları için karşılıklı yardımlaşma sandıkları tesis edilmesine bağlı olduğundan; Fırkanın

her türlü ilmî ve iktisadî teşkilatı kurması gerekmektedir. Bu teşkilatların uğraşlarının karşılığını hakkıyla alabilmek umumî sulh ve karşılıklı anlayışla mümkün olduğundan, hükûmetçe bile lüzumu zaruri görülmeden sükûneti muhafaza taraftarı bulunması tabîi ve elzemdir. Zenginlerin, binlerce, milyonlarca lira sahiplerinin -ki bunlar servetlerinin yarısını bile verseler zarurete düşme ihtimalleri yoktur- günde kazanacağı beş on kuruşa muhtaç olan amele ile aynı nisbet dairesinde vergi vermeleri hiçbir zaman hakiki adalete uygun olmadığı gibi, cemiyetin toplumsal haline büyük darbeler daha vurduğundan nisbi vergilerin ilgasiyle yerine teklif-i müterakkinin vaz'ı kadar tabîi ve âdil bir muamele olamayacağından Fırkanın resm-i müterakki taraftarı bulunması barizdir.

Zikrolunan bütün bu esasların muhafazasının kefilleri olan matbuat serbestisi ve tedrisat ve seyahat ve içtimaat esaslarının ayrıca müdafaasına lüzum görülmez. Bunlar bütün evlâd-ı beşer için en mukaddes bilinen vazifelerdendir.

Binaenaleyh bütün bir hüsnüniyetin neticesi olan ve milleti teşkil eden ekseriyet-i azime-i fıkara ve ameleli müdafa ve himaye maksadı hayırperveriyle bütün düvel-i mütemeddine ve meşrutada memleketimizde de tesisine gayret edilen Sosyalist Fırkası bütün millet-i mübeccele-i Osmaniye'ye tek mil ebnâ-yı cinsiyle ⁶¹³ birleşerek bu âmâl-i i'tilâf ve saadetcuyânenin kabulünü teklif eder. ⁶¹⁴

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI PROGRAMI

Hayat-ı içtimaide en mağdur bir kısım teşkil eden amelenin ve bunlardan pek geri kalmayan avâmın hukuk-u hayatiye ve siyâsiyesi temin edilmek ve şu âhengi umûmî-i terakkide kendilerine bir şehrah-ı salâh ve refah istihzar (iyilik ve refah yolu hazırlamak) üzere Fırka bunun için âtidedeki programı tanzim etmiştir.

Madde

1. Her türlü intihâbâtın bilâvasıta ve re'ylâm usûlile icrası (seçimlerin aracısız ve oy verme usulü ile tatbiki),

613 Ebnâ-yı cins: Aynı cinsten olanlar.

614 İştirak, Sayı: 20, 2 Eylül 1326 (15 Eylül 1910), s. 281-283; İnsaniyet, Sayı: 1, 18 Teşrinisânî 1326 (1910), s. 3-4.

2. Matbuat ve içtimaat-ı umûmiyeye hürriyet-i kâmile verilmesi, (basına ve genel toplantılara sınırsız hürriyet sağlanması),

3. İdâm cezasının ref'i, (idam cezasının kaldırılması),

4. İnsanların ihtiyâcât-ı tabiyesinden olan mevaddan alınan vergilerin lâğvı, (tabii ihtiyaç maddelerine uygulanan vergilerin kaldırılması),

5. Resm-i müterakkinin kabulü, (yeni vergi sisteminin kabulü),

6. Şimendifer, bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi ile her türlü inhisarın ref'i, (tekellerin kaldırılması),

7. Bir Osmanlının Türkiye'nin her tarafından intihaba (seçme, seçilme) hakkı olması,

8. Tevsi-i me'zuniyetin kabûlü, (yetki genişliği, merkezdeki yetkilerin yerel yönetimlere aktarılması),

9. Vakt-i hazerde kuvve-i askeriyenin milislerden teşkili, (mecburi askerliğin kaldırılması),

10. Tecavüzî bilûmum muharebelerden mücanebet⁶¹⁵ olunması,

11. Nokta-i nazarı muhafaza-i sulh ve sükûn olmıyan bilûmum ittifaklara iştirâk edilmemesi,

12. Meclis-i Meb'ûsân-a âzâ intihabatı için fikrî mücadelât-ı siyâsiyeye girişilmesi,

13. Sosyalistliğin terakkisine hâdim bil'ûmum faydalı nümayişlere iştirâk edilmesi,

14. Amelenin hukuk-u sarıhasını pâyimâl edercesine tertip edilen grev ve sendika kanunlarının ref-ü ilgası (işçi haklarını kısıtlayan yasaların kaldırılması),

15. Tâlim ve tedrisin her sınıf-ı içtimaî için meccanen olması, (eğitim ve öğretimin bütün toplumsal sınıflar için parasız olması),

16. Bircümle masarifat-ı adliyenin ref'i (bürokrasinin azaltılması),

17. Bil'ûmum amelenin haftada birgün istirahat etmesi,

18. Evkat-ı mesâinin günde sekiz saate hasredilmesi,

19. Ondört yaşından ufak erkek ve onaltı yaşından küçük kızların amelelikten men'i,

20. Bir Amele Nezareti teşkili,

615 Mücanebet: Kaçınmak, çekinmek.

21. Dahilî ve haricî bil'ûmum Sosyalist kongrelerine iştirâk edilmesi,

22. Bütün amele sendikalarına mânen ve maddeten muâvenet edilmesi.⁶¹⁶

Partinin programının yazılmasında ve Jean Jaures ile iletişim kurulmasında Branko Mercanapulos adında bir gencin katkıları olduğu biliniyor.

Arnavut asıllı Branko Mercanapulos, (Branko Mercani ya da Ali Baha isimlerini de kullanıyor) Sosyalist nitelikteki İştirak Dergisi'nin çıktığı dönemde İstanbul'daki Fransız liselerinden birisini bitirmiş bulunuyordu. Dergidekilerle ilişki kurdu. Branko Mercanapulos İştirak Dergisi'ne Fransızca dergilerden çeviriler yapmaya başladı.

Abidin Nesimi, Branko Mercanapulos hakkında şunları yazıyor:

"İştirakçi Hilmi kültürde geri idi. Yabancı dil bilmiyordu. Branko Mercanapulos adındaki bir Arnavut sosyalisti ile yabancı dil bildiği için ilgilendi. Branko Mercanapulos İştirak dergisine Fransızca çeviriler yapmaya başladı.

*İştirakçi Hilmi Fransa'daki sosyalistlerden özellikle Jean Jaures'in adını duydu. Birgün Hilmi Branko'ya Jaures'le, SFİO (İşçi Enternasyonalin'nin Fransız seksiyonu) ile ilişki kurmak gerektiğini ve Türkiye'de bu doğrultuda bir partinin kurulmasının uygun olacağı görüşünü açıkladı. Branko'dan Jaures'e bir mektup yazmasını istedi. Mektupta Osmanlı toplumuna uygun düşecek bir sosyalist parti programı yapması isteği yer alacaktı. Branko Fransızca olarak bu mektubu yazdı. Hilmi'nin imzası ile Jaures'e gönderdi. Jaures'den olumlu karşılık geldi. Branko mektubu Türkçeye çevirdi. Jaures'in Osmanlı Sosyalist Fırkası için öngördüğü koşullar çerçevesinde Branko Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı programını yazdı."*⁶¹⁷

Brankoya göre Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın temel yanlışlığı bilgi noksanlığıdır. Ayrıca bu partinin ideologları durumunda olan kişi-

616 İştirak, 2 Eylül 1326 (1910), Nu. 20, s. 281-283; İnsaniyet, 18 Teşrinisani 1326 (1910), Nu. 1, s. 1-2.

617 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 37.

lerin, biraz Fransızca bilmiş olmalarını yeterli görmeleridir; “*Bende içlerinde olmak üzere Osmanlı Sosyalist Fırkası’ndaki kişilerin yazılarının hepsi Fransızcadan çevrilmiş yazılardır. Bunlar da sosyalizmin klasik metinlerinden olmayıp, propaganda dergilerinde çıkan yazılardır.*” demektedir.⁶¹⁸

Bu program çok muhtasar olmakla beraber, 2. Enternasyonal’in benimsediği anafikirlerin bir kısmını içine almaktaydı.⁶¹⁹

8. İştirakçi Hilmi’nin diğer yayınları

İştirak’in Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Beyanname ve Programını yayımladığı 15 Eylül tarihli 20. Sayısında ayrıca “*İsmet Nejad*” imzası ile “*Dünyadan Muharebe Kalkabilir ve Düvel-i Mevcude Bir Devlet Haline Gelebilir mi?*” ve “*Alyans Mektebi Müdürü İsrail*” imzası ile “*Nasıl çalışmalıyız?*” yazıları bulunuyordu. 20. Sayı Ramazan ayına denk geldiği için “*İslam Kardeşlerimizin Ramazan-ı Şerif-i Tebrîk*” ediliyordu.

İştirak, 15 Eylül 1910 tarihli 20. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Beyanname ve Programını yayımladıktan sonra, sıkıyönetimce tekrar yasaklanmıştır.

Münir Süleyman Çapanoğlu, İştirak’in tekrar yasaklanmasını ve İştirakçi Hilmi’nin tevkif edilmesini, “*Hilmi’nin bilmem kaçınıcı tevkifine dair dosyasındaki küpürlerden birini olduğu gibi sunuyorum*”⁶²⁰ diye aktarıyor:

“*Gazeteci Tevkifi – İştirak gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi Bey’in Divan-ı Harbi Örfice tevkif edildiği maalesef haber alınmıştır. Esbab-ı tevkifi hakkında matbuat-ı mahalliye tebligat vuku bulmadığından meçhul kalmıştır. Bizim istidlaatımıza nazaran Hilmi Bey’in esbab-ı tevkifi bundan 15 gün evvel Rusya Çarı hakkında şiddetli bir makale yazmasındandır.*”

618 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 37.

619 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 56.

620 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 85.

Bu haberi veren Türkçe ve Arapça lisanıyla çıkan “İntikad” gazetesini haberin altına şu notu koymuş:

*“Rusya matbuatının aleyhimize yazdığı şeyleri kim protesto edecek ve yazarları kim tecziye edecek? Meselenin Divan-ı Harbe aidiyetinden ziyade ciheti Adliyyeye aidiyeti derpişi nazar edilerek mahalline tevdi edileceği haviyyen memuldur. Her halde Divan-ı Harbi Örfî heyeti muhteremesinin adaleti, halli meseleye zamini hakikidir.”*⁶²¹

İştirakçi Hilmi’nin tevkifine yol açan sözkonusu bu yazı İştirak’in 18’inci sayısında (1 Eylül 1910) “Viyanalı” imzası ve “Hükümdar-ı Zâlim Çar Nikola” başlığı ile yayımlanmıştı.

Makalenin hemen altına ise, İştirak’in not olarak eklediği, Ziya Paşa’nın Tercî-i Bend’inden⁶²² şu mısralar yer alıyordu:

*“Bir gün dedirtir zâlimlere kudret-i Mevlâ
Tallahi lekad âserek’ Allahü aleyna.”*

Bu beyitin tamamı şöyledir:

*“Sabret! Site me, ister isen hüsn-i mükâfât
Fikr eyle ne zulm eylediler Yûsuf’a ihvân
Zâlimlere bir gün dedirtir Kudret-i Mevlâ
Tallâhi lekad âsereke ‘llâhü aleyna”*

Ziya Paşa burada, zalimlerin bir gün mutlak mazlumlardan özür dilemek zorunda kalacaklarını söylemektedir. Son mısra, Yusuf suresinden alınan bir ayettir:

“(Kardeşleri) dediler ki: Allah’a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz.” (Yûsuf Suresi, 91)

İştirak yeniden açılması ile kapanmasına kadar süren bu ikinci yayın döneminde, 19 Ağustos 1326 (1 Eylül 1910) ve 2 Eylül 1326 (15 Eylül 1910) tarihleri arasında, 18-19 ve 20 sayıları ile kısa bir devre yayımlanmıştı.

621 Bu haberin alındığı resimli İntikad gazetesi, İstanbul’da haftada iki defa yayınlanıyordu. Türkçe ve Arapça olarak yayınlanan; siyasî, edebî, iktisadî Osmanlı gazetesi İntikad’ın. Sahib-i imtiyaz ve muharriri Abdürrezzak. Arabî Sermuharriri: Mahmut Zeki’dir.

622 Ziyâ Paşa, Tercî-i Bend Terkibi Bend, s. 110.

Yine “İştirâkçi Sosyalist” Hüseyin Hilmi'nin mes'ul müdürlüğünde yayımlanan bu sekiz sahifelik gazete 1 kuruşa satılıyordu.⁶²³

Sosyalist Gazetesi

İştirakçi Hilmi ve arkadaşları, İştirak'in ikinci kere kapatılması-nın üstünden iki ay geçtikten sonra Sosyalist gazetesini çıkarmışlardır: 24 Kasım 1910.

Bu gazetesinin ismi de, Fransız Sosyalist Partisi'nin yayın organı olan “*Le Socialiste*”den esinlenilmişti.⁶²⁴

Sosyalist'in ilk sayısının başındaki “*Rusya'da Kanlı Bir Pazar Günü*” lejantlı resim, İştirak'in yasaklanmasına yol açan konuyu kasten hatırlatmakta, yasaklara rağmen İştirakçi Hilmi ve arkadaşlarının inatlarından vazgeçmeyeceğini göstermektedir.

Tarihe “*Kanlı Pazar*” diye geçen ünlü olayda (22 Ocak 1905), Gapon adlı bir papaz, halk kitlelerini ardına takıp Çar Babalarına yönetimden şikâyetlerini söylemek için Petersburg'daki kışlık sarayın önüne götürmüş, fakat Kazak muhafızların yaylım ateşiyle karşılanmıştı: yani, Çar Nikola zâlim bir hükümdardır!⁶²⁵

Sahib-i imtiyaz ve Müdür-ü Mes'ul-ü “*Namık Hasan*” olan, “*umûr-u idare ve tahririye için Hüseyin Hilmi Bey'e müracaat edilmelidir*” kaydını taşıyan bu gazetede “*müessislerin*” (kurucular), “*Sosyalist Fırkası Hey'et-i İdare Âzâları*” oldukları bildirilmektedir. 24 Kasım 1910 Perşembe günü çıkan ilk sayısında: “*Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Nâşir-i Efkârıdır*” denilen “*Sosyalist Gazete*” başlığı altında, “*Sosyalist Düstur*” olarak, “*Milletim Nev-i Beşerdir, Vatanım Rûy-i Zemin*” mısraını koymuştur. “*Teşrih-i Meslek*” baş-yazısında ise “*Sosyalist*” takma imzası bulunmaktadır.

1-2 sahifelerdeki “*Hükûmet ve Şûrâ-yı Millet*” yazısı imzasızdır. “*Sami*” imzalı bir yazıda (s. 2): “*Memleketimizde sosyalistleri seven-*

623 Fethi Tevetoglu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 62.

624 Sosyalist gazetesi ikinci sayısında, L’Humanite (Jean Jaures), Le Socialisme (Jules Guesde), Le Socialist (Parti Organı) ve - “*biraz revolusyoner efkâr takip eder*” kaydıyla- La Guerre Sociale (Gustave Herve) adlı solcu Fransız süreli yayınlarının adresini vermiştir.

625 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925), s. 47.

ler pek azdır; yani sevmeyenler ekseriyet-i mutlakayı teşkil eder” denilmektedir. “En Büyük Dertlerimizden Reji” yazısı (s. 2) “Ferah Niyazi” imzasını taşımaktadır. 3. sayfadaki “Kömür Amelesinin Tatil-i İşgalı” yazısı ise “İbnüt Tahir İsmail Faik”indir.

Sosyalist Gazetesi’nin 29 Kasım 1910 Pazartesi günü yayımlanmış ikinci sayısında da belirli bir imza yoktur. “İstifa, Dâima Bir Silâh-ı İstinğâdır” yazısı da “Sosyalist” imzasını taşıyor. “Meb’usların Nazar-ı Dikkatine: Mâruz Olduğumuz Tehlike”, “Sosyalizm İster ki”, “Kanunsuzluk ve Amele Sendikalarına Taarruz”, “İhtilâller”, “Sermayedarlığın Bir İstibdadı” ve “Rusya’da Talebe Nümayişi” bu sayıdaki diğer yazıların başlıklarıdır.

Haftada iki sayı yayınlanan bu parti organı ancak iki sayı dayanabilmiş ve “neşriyat-ı müheyyice ve haysiyetşiknesi” (heyecan verici ve haysiyet kırıcı yayın) yüzünden Divan-ı Harbi Örfi kararıyla kapatılmıştır.

Ancak iki nüsha çıkabilen Sosyalist Gazetesi’nin “Dûçar-ı Tatil” olduğu ve “Mes’ul Müdürü Sosyalist Fırkası İdare Meclisi Âzâsı Namık Hasan Bey’in Divân-ı Harb-i Örfî’ce mahkûm edildiği” iki gün ara ile çıkan İnsaniyet’te bildirilmiştir:

Mes’ul Müdür Namık Hasan “ahvâl-i hazıraya tevafuk etmeyen neşriyatı yolunda iki ay hapis ve 25 lira-i Osmani ceza-i nakdiye mahkûm edilmiştir.”⁶²⁶

İnsaniyet

Sosyalist gazetesinin de kapatılması üzerine, geçen kere İştirak’in yedeği olan İnsaniyet, yine aynı amaçla hemen yayımlanmaya başlamıştır.

İlk sayısı 1 Aralık 1910 Perşembe günü yayımlanan ve haftada iki defa -Perşembe ve Pazartesi günleri- çıkacağı bildirilen gazete, bu defa tamamen parti organı bir hüviyet taşıyordu. Başlığında, “Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Nâşir-i Efkârıdır” ve “Organe du Parti Socialiste Otoman” Türkçe ve Fransızca kayıtlarını taşıyan gazetenin, “İmtiyaz Sahibi ve Mes’ul Müdürü İbnüt Tahir İsmail

626 İnsaniyet, 1 Aralık 1910, s. 4.

Faik"tir. Bu gazete Paris'te yayımlanan L'Humanite'yi taklit ve tanzir (benzeme) sevdalısı idi.

Birinci sahifenin ortasında "*Almanya'da sosyalizm efkârının mûcidi meşhur Karl Marks*" resmi ve iki yanında "*Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi*" ile "*Osmanlı Sosyalist Fırkası Programı*" bulunmaktadır.

İkinci sahifede "*İnsaniyet*" imzası ile "*Hükûmet, Millet, Ordu, Cemiyet*" yazısı ve Edirneli Mehmet Şeref'in "*Rumeli Kadaskerliğinde Bir mahkeme Münasebetiyle Birinci Mektup*"u yer almaktadır.

Üçüncü sahifedeki A. Rıfki imzalı "*Nâra-i İykaz*" (Kızıl Nara) şiiri, Fransız sosyalisti Jean Jaures'e ithaf edilmiş:

*"Sen ey alâmet-i tahlis! Ey kızıl sancak!
Görün de kahr-u taaddîyi mahvedip, yık! Yak!
Kızıl gökyüzünde görün, rûha eyle sen te'sir;
Revây-ı vahşeti yırt, bargâh-ı zulmü devir..."*

Aynı A. Rıfki, daha sonra bu şiiri biraz daha geliştirip değiştirerek, *İştirak*'in 8. sayısında "*Kamarad*" imzasıyla, "*Kızıl Sancak*" adlı bir fırka marşı olarak teklif etmiştir:

*"Şikeste olmalı zulmün kanatları mutlak,
Budur fikirlere serlevha-i cihat ancak,
Senin fuyüz-u nevînle bir sabah olacak
Sen ey alâmet-i tahlis! Ey kızıl sancak!
Görün de, kahr-ı taaddîyi mahvedip yık! Yak!"*⁶²⁷

Üçüncü sahifede, "*Sosyalist*" ve "*Türkiye*" gazeteleri ile ilgili olarak verilen cezalar okuyucuya duyurulmaktadır:

*"Dûçar-ı tâtil olan Sosyalist Gazetesi Müdür-ü Mes'ul'ü Fırkamız Meclis-i İdaresi âzâsından Namık Hasan Bey, Dîvan-ı Harb-ı Örfî'ce mahkûm edilmiştir. Türkiye gazetesi muharrir, muhabir ve musahhihleri dahi Dîvan-ı Harb-i Örfî'ce isticvab*⁶²⁸ olun-

627 *İştirak*, No 8, (19 Ağustos 1328, s. 3.

628 Sorgulama.

makta idiler. *Mezkûr gazete Müdür-ü Mes'ul'ü Dîvan-ı Harb'e tah-telhîz* ⁶²⁹ getirilmek üzere emir verilmiştir.”

Üçüncü sahifede, evvelce yayımladıkları 20. Sayı İştirâk Gazetesi'nin Dîvan-ı Harb-i Örfî tarafından tatil edilmesiyle yerine çıkan 2 sayı İnsaniyet Gazetesi'nin bir ciltte toplanarak kitapçılara dağıtıldığı “*sosyalist muhibbi*” ⁶³⁰ okuyuculara haber verilmektedir.

Dördüncü sahifede, Örfî İdare Dîvanı tarafından “*halkı heyeca-na verici ve haysiyet kırıcı*” neşriyatından dolayı müddetsiz olarak kapatılan Sosyalist Gazetesi'nin 16 Teşrinisani 1326 tarihli tâtîlnâme emri yayınlanmıştır. Yine bu sahifede “*Âdâb-ı Matbuat ve Nezahet-i Kalemiye*” yazısı ile “*Eşek*” Gazetesi'nden şikâyet olunmaktadır. Ayrıca “*Kayzer ve Sosyalistler*” yazısı ile, “*Yeni Edirne*” Gazetesi Başyazarı Avukat Şeref Bey'den bahseden bir haber yer almakta ve Fransa, İtalya ve Avusturya'da yayımlanan “*L'Humanite*”, “*Le Socialisme*”, “*Le Socialiste*”, “*La Guerre-Sociale*”, “*La Propaganda*”, “*L'Aventi*” ve “*Arbeiter Wien*” sosyalist ve komünist gazetelerinin adresleri verilmektedir.

8 Aralık 1910 Perşembe günü, büyük ebatta çıkan İnsaniyet'in 3. Sayısı, “*Alman Sosyalist Fırkası Reisi Bebel*”ın, üzerinde “*Das Freie Wahlrecht!..*” yazılı resmini veriyordu.

Üç ve dördüncü sahifelerindeki “*Sosyalizm Nedir?*” yazısındaki “*Vahan Vafî*” imzasından başka diğer makalelerde imza bulunmadığı gibi ehemmiyet verilecek herhangi ciddi bir fikir veya görüşe rastlamak da mümkün değildir. ⁶³¹

İnsaniyet gazetesi de üçüncü sayısından sonra süresiz olarak kapatılmıştır.

Medeniyet

“*Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın nâşr-i efkârıdır*” kaydını taşıyan Medeniyet 14 Aralık 1910 ile 19 Aralık 1910 arasında ancak iki sayı yayımlanmıştır.

629 Koruma altında.

630 Muhib: Seven, sevgi besleyen, şimdiki anlamıyla sempatizan.

631 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 63-64.

Medeniyet'in birinci sayısında İbnüt Tahir İsmail Faik hakkında şu haber veriliyor:

*“Fırkamızın nezareti altında olarak intişar etmekte iken ‘Caka ve Tahakküm’ sernamesiyle neşrettiği bir makaleden dolayı Divan-ı Harb-i Örfice bilâ müddet tatil edilen İnsaniyet gazetesi müdür-i mesulü İsmail Faik bey Pazar günü Divan-ı Harb-i Örfiye celp olunarak isticvap edilmiş ve mezkûr makale hakkında verdiği izahatı kâfi görülerek kendisi serbest bırakılmıştır”*⁶³²

İştirak Gazetesi

İştirakçi Hilmi bir buçuk yıl aradan sonra Salih Sırrı ile birlikte bu kez de İştirak dergisini tekrar canlandırıp 20 Haziran 1912 ile 18 Temmuz 1912 tarihleri arasında, 15 günlük periyodlar halinde, üç sayı yayınlamıştır.

İştirak dergisi, bu yayın döneminde 27 Temmuz 1912 tarihinden itibaren, haftada iki gün çıkan bir parti gazetesi haline gelmiştir.

Bundan sonraki iki buçuk ay içerisinde İştirak'ın 20 sayı basıldığını görüyoruz. 9 Ekim 1912 tarihinde yayımlanan 20. sayıdan itibaren İştirak günlük gazete olmuştur.

İştirak başlığının altında yine *“Milletim Nev’i Beşerdir, Vatanım Rûy-ı Zemin”* dizesi yer almaktadır.

İştirak gazetesi, parti organı olduğunu Türkçe ve Fransızca olarak şöyle açıklıyordu:

“Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın nâşir-i efkârıdır. Organe du Parti Socialiste Otoman.”

Gazete *“şimdilik Cumartesi ve Çarşamba günleri neşroluncaktır.”*

İştirakçi Hilmi künyede gayet sık bir şekilde yerini almıştı:

“Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesûl: Hüseyin Hilmi, Proprietaire et Directeur responsable HUSSEIN HILMI.”

İdarehanesi: Babîâli'de Ebussuut Caddesi'nde daire-i mahsus. Şerait-i iştirak: Seneliği otuz kuruş Memalik-i ecnebiye için on franktır. Mesleğimize muvafık her nevi evrak kabul edilir.”

⁶³² Medeniyet, No. 1, 14 Aralık 1910, s. 2.

9. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi

İştirakçi Hilmi ve arkadaşlarının İstanbul'daki maceralarını sürerken Paris'te başka bir Türk sosyalist partisinin kurulduğunu görüyoruz. Kimilerine göre bu ayrı bir parti, kimilerine göre ise, İstanbul'daki Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şubesidir. Bu partinin kurucusu Refik Nevzat Bey'dir (31 Ağustos 1873 İzmir-13 Ağustos 1953 İstanbul).

Eski bir Jön Türk olan Doktor Refik Nevzat 1894'te Askerî Tıbbiye-i Şâhâne talebesi iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, Fransa'da bulunan Ahmet Rıza'ya kabul ettirmek için, İstanbul'dan murahhas olarak Paris'e gönderilmiştir. İstanbul'a dönmeyerek Paris'e yerleşen Refik Nevzat tıp öğretimini burada tamamlamış, bu şehirde uzun süre doktorluk yapmıştır.⁶³³

Doktor Refik Nevzat İkinci Meşrutiyetin ilk (1908) seçimlerinde İzmir'den mebus namzedi olmuş, kişisel programını açıklayarak anayasada yapılmasını istediği değişiklikleri açıklamıştı: “*Niçin Hâkimiyet-i Milliye Taraftarıyım?*” (Ahenk 31 Ekim 1908).⁶³⁴

Refik Nevzat bu seçimlerde mebus seçilemediğini görüyoruz.⁶³⁵ Mebus olamaması çok ilginçtir, zira İttihat ve Terakki bu seçimde kendi yandaşlarının hemen hepsini mebus seçtirmiştir.

Bu sebepten olmalı ki, 1908'i izleyen yıllarda eski arkadaşlarıyla arası bozulan Refik Nevzat'ın, İttihat ve Terakki'nin baskısına dayanamayarak tekrar Paris'e döndüğünü görüyoruz.

Bu kez, Sultan Abdülhamit'e karşı başlattığı muhalefeti eski ar-

633 Refik Nevzat, “*Paris'te Bulunan Tıp Üstatlarından Bay Dr. Refik Nevzat'ın Yeni Adam'da yayınlanan mektubu*” Yeni Adam, Sayı: 60, 21 Şubat 1935, s. 15.

634 Ziya Somar, Bir Şehr'in ve Bir Adam'ın Tarihi-Tevfik Nevzat: İzmir'in ilk fikir ve Hürriyet Kurbanı, s. 152-158. (Kitaba konu olan Tevfik Nevzat, Refik Nevzat'ın ağabeyidir. Tevfik Nevzat, 2. Abdülhamit devrinde İzmir'in ilk Türk avukatı olup. Paris'e kaçmış, döndükten sonra da Adana'da sürgünde bulunduğu yerde intihar etmiştir. Somar, a.g.e., s. 160. Uzun yıllar CHP İzmir milletvekili olan Bayan Benal Nevzat (İştar) Arıman, Refik Nevzat'ın kızı, Tevfik Nevzat'ın yeğenidir. Aclan Sayılan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 78.

635 Ziya Somar, Bir Şehr'in ve Bir Adam'ın Tarihi-Tevfik Nevzat: İzmir'in ilk fikir ve Hürriyet Kurbanı, s. 152-158.

kadaşlarına karşı da sürdürmüş, İttihat ve Terakki'ye de düşman ke-silmiştir.⁶³⁶

Doktor Refik Nevzat, Tarık Zafer Tunaya'ya Paris'ten yolladı-ğı 13 Eylül 1950 tarihli bir mektubunda, kendisinin 1909 yılı sonla-rında (eski Stockholm elçisi) Şerif Paşa tarafından Paris'te kurulan ve sonradan memleket içinde gizlice örgütlenen “*İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının*” [Le Parti Radical Otoman-Cemiyet-i Ha'fiye] kurucuları arasında olduğunu söylemiştir.⁶³⁷

Münir Süleyman Çapanoğlu, Refik Nevzat'la ilgili olarak şunla-rı kaleme almış:

“*Meşrutiyet devrinde Hüseyin Hilmi partisinden başka ve on-dan sonra bir sosyalist partisi daha kurulmuştur. Paris'te kurulan bu sosyalist partinin kurucu da, idare heyeti de, propagandacısı da, yazarı da, hattâ gazetesini basanı da, tek bir adamdı: Refik Nevzat.*”⁶³⁸

“*Bazı yazarlar, bunu İstanbul'daki partinin Paris şubesi diye gösterirler (Doktor Tarık Zafer Tunaya adı geçen eserinde (s. 307.) bunun bir şube halinde görüldüğünü yazar ki, doğrudur. Bu gö-rünüş, iki parti arasında herhangi bir iç münasebetle ilgili de-ğildi; sadece arada sırada gerek İstanbul'daki partinin gerekse Paris'tekinin başvurduğu bir taktikten, bir beraber görünmek ge-rekliliğinden ibaretti. Yoksa iki parti arasında ciddi bir işbirliği ya-pılmadığı gibi, yalnız merkezleri değil fakat programları da ayrıy-dı.*”⁶³⁹

Ancak Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın genel merkez haricin-de teşkilat kuramadığı da bilinmektedir. Refik Nevzat'ın Osmanlı

636 “Paris'te Bulunan Tıp Üstatlarından Bay Dr. Refik Nevzat'ın mektubu” Yeni Adam, Sayı: 60, 21 Şubat 1935, s. 15.

637 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, c. 1, s. 290.

638 Münir Süleyman Çapanoğlu buraya şu notu eklemiştir: “*Meşrutiyetten sonra Paris'e giderek yerleşmiş ve uzun yıllar boyunca orada doktorluk yapmıştır. Bundan birkaç yıl önce (1950'de) vatana dönmüştür. İzmirli meşhur vatanperver Tevfik Nevzat'ın kardeşidir.*” Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 58.

639 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 58.

Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi'ni oluşturduğunu yazan Tarık Zafer Tunaya yazısının devamına şunları eklemektedir: “... *Osmanlı Sosyalist Fırkası, teşkilat kuramamıştır. Gerek Meclis'teki Grup, gerekse muhtelif kulüpler, hatta Paris şubesi ile temas ve irtibat derecesi hakkında mevsuk bir bilgi edinmek imkanı henüz hasıl olmamıştır.*”⁶⁴⁰

Fethi Tevetoğlu, Refik Nevzat hakkında şunları yazıyor:

Paris'e yerleştiği yıllarda Fransız sosyalistlerinin tesiri altında kalan Dr. Refik Nevzat, Paris'te Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmak hevesine düşmüştü.

Paris nasıl vaktiyle Jön Türkler'in merkezi idiyse, bu defa da “*Türk Sosyalistleri*”nin karargâhı yapılmak isteniyordu. Mamafih oradaki Türk gençlerinin Dr. Refik Nevzat'a yakın bir alaka göstermemeleri, Paris'teki bu sosyalist çabaların ilgisiz ve cılız kalmalarına mucip olmuştur.⁶⁴¹

Doktor Refik Nevzat ile İştirakçi Hilmi'yi birbirlerine yanaştıran -görünüşteleri- iki önemli neden, İttihat ve Terakki düşmanlığı ve sosyalist görüşü savunmalarıdır.

Refik Nevzat Bey, Tarık Zafer Tunaya'ya Paristen gönderdiği bir başka mektupta, kendisinin Paris'te tek olmadığını, Avni Kemal, Fuat Nevzat, Memil Zeki ve Kadri Hoca'nın da kendisi ile birlikte hareket ettiklerini, bir grup oluşturduklarını belirtmektedir.⁶⁴²

Münir Süleyman Çapanoğlu, “*Dr. Refik Nevzat'ın faaliyete ne zaman başladığı kesin olarak bilinmediği*”ni söylerken,⁶⁴³ Tarık Zafer Tunaya, kaynak göstermeden “*Paris Şubesi*”nin 1911'de açıldığını belirtiyor.⁶⁴⁴

Refik Nevzat'ın kendisini Hüseyin Hilmi Bey'den üstün gördüğü söylenmektedir ki, Fethi Tevetoğlu'nun şu satırları bunu doğruluyor:

640 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler-1, s. 307.

641 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 23-24.

642 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler-1, s. 307.

643 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 60.

644 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 374.

“Doktor Refik Nevzat’ın zon yıllara kadar doktorluk etmekte olduğu (102 Rue du Faubourg du Temple) adresindeki evini, ta o zaman şube merkezi gösterişi; Hüseyin Hilmi için: ‘Kendisinden salahiyet istemeğe hacet olmadığı gibi, izin almağa da lüzum yoktu’ demek suretiyle İstanbul’dan müstakil faaliyetlerde bulunduğunu ifadesi, dikkate şayandır.”⁶⁴⁵

Münir Süleyman Çapanoğlu da, Refik Nevzat’ın İştirakçi Hilmi’yi küçümsediğini kaydetmektedir:

“Paris’teki partinin merkezi, Doktor Refik Nevzat’ın Rue du Faubourg du Temple, 102’deki eviydi. Partinin kurucusu kendi organi olarak çıkardığı ‘Beşeriyet’ gazetesinin yazılarını burada yazar, litografya ile bizzat kendisi burada basar, dostlarına, tanıdıklarına ve dünya sosyalist partilerine buradan dağıtırdı...

Doktor Refik Nevzat gençliğinde sosyalizmin doğruluğuna ve bilimsel değerine inanmış bir aydıındı; Hüseyin Hilmi gibi, belli-başlı bilgileri bile edinmemiş bir kişiyi lider diye kabul edemezdi. Doktor Refik Nevzat 2. Enternasyonal’e bağlıydı ve bunun Jean Jaures, Emil Vanderveld gibi tanınmış simalarıyla temas-taydı. 2. Enternasyonal’in Zürich toplantısına katılmış, İtalya’nın Trablusgarp saldırısı sırasında bunun Avrupa sosyalistler tarafın-dan tel’in edilmesinde önemli rol oynamıştır.”⁶⁴⁶

Gerçekten de, İtalya’nın Trablusgarp’a saldırısını kınamak için 5 Teşrinisâni 1911 günü Paris’te düzenlenen bir mitingde Refik Nevzat Bey’in bir konuşma yaptığını görüyoruz. Refik Nevzat bu mitingde de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni suçlamış, Emil Vandervelde’nin “İttihatçılar Abdülhamit politikasını devam ettiriyorlar.” tezini sa-vunmuştur.⁶⁴⁷

Dr. Refik Nevzat’ın 1911 yılında Ankara’da Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın birinci yayını olarak bir kitabı çıkmıştır: “Sosyalizm ve Rehber-i Amele”. Osmanlı Sosyalist Fırkası kâtibi İbnultahir İsmail Faik’le birlikte imzaladıkları önsözde, Osmanlı Sosyalist Fırkası

645 Fethi Tevetoglu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 22.

646 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 59.

647 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, s. 308.

merkezini Paris'e nakletmek zorunda kaldıkları belirtilmekte ve yakında, ikinci yayın olarak “*Köylü Kardeşlerimiz*” diye bir kitap daha çıkaracaklarını söylemektedirler. Sosyalizm ve Rehber-i Amele'nin çıktığını, 20 Haziran 1912 tarihli İştirak haber vermektedir.

Refik Nevzat'ın Sosyalizm ve Rehber-i Amele (Ankara 1911) haricinde yayınladığı diğer eserleri:

Siyaset-i Hâzıra-ı Meş'ume (Paris 1911),

Haraç Mezat Satıyoruz (Paris 1913),

Ne Bekliyorsunuz? (Paris 1913)

(Albert Fuat ile birlikte kaleme aldığı) La Trahison du Gouvernement Turc (Paris 1914).⁶⁴⁸

Ayrıca

L'Europe et la Turquie (Paris 1917).⁶⁴⁹

Ali Birinci, “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası; 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*”, adlı eserinde, Refik Nevzat'ın 20 Şubat 1327 tarihli Teminat gazetesinde çıkan “*İttihat'la mı, İtilafla mı, Hangisiyle?*” başlıklı yazısına dayanarak, onun bu beyanname ve programla İzmir'den Osmanlı Sosyalist Fırkası adına (1912 “*sopah*” seçiminde) mebus namzedi olacağını açıkladığını yazıyor.

Doktor Refik Nevzat, Hürriyet ve İtilaf'ın “*Osmanlıcılığı'nı, Sosyalizme İttihat ve Terakki “Turancılığı”ndan daha yakın gö-
rek, bu partiyle seçimlerde işbirliği yapmak kararındadır. Hüseyin Hilmi ise, o sıralar Kastamonu'da sürgündür.*”⁶⁵⁰

İştirakçi Hilmi'nin Kastamonu'ya gönderilmesine neden olan, tutuklanma nedenini Ziya Şakir'in “*Genç Türk*” gazetesindeki makalesinden öğreniyoruz:

Gazetede, “*Dâhiliye Nazırı Talat Efendi*” üst başlığı ile kaleme alınan, “*Siz Milleti İğfal Ediyorsunuz*” başlıklı yazıda hükûmete şiddetle çatılıyordu:

648 Refik Nevzat, “*Paris'te Bulunan Tıp Üstatlarından Bay Dr. Refik Nevzat'ın Yeni Adam'da yayınlanan mektubu*” Yeni Adam, Sayı: 60, 21 Şubat 1935, s. 15.

649 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 307.

650 Ali Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası; 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, s. 141.

“... Bir hatâ-yı-içtihadîden dolayı farmasonlar aleyhinde bir makale neşreden Pertev Tevfik’i İnsaniyet’de yine aleyhimizde neşriyatta bulunduğundan dolayı Asaf’ı, mahzâ hiç hoşlanmadığınız ve müteaddid kereler, fırkalarının teşekkülüne müsaade verilmesi için Divân-ı Harb’e resmî ve gayrı resmî müracaatlarda bulunduğunuz sosyalistleri, yalnız sosyalist oldukları için zâhiren -görünen lüzum üzerine- ve fakat mezkûr mesleği daha açıkçası bütün muhalifeyni perişan etmek maksadiyle Divân-ı Harb mârifetiyle Hüseyin Hilmi, İsmail Faik, Namık gibi yürekleri sizden ziyade meslek sahibi olan gençleri mahkûm ettirirken, o aileler mahvolurken. Bu hareketin Abdülhamid’in devrini rahmetle yâdettirecek kadar caniyâne bir hareket olduğunu, o mevki-i Nâzıranenizden idrak edebildiniz mi?”⁶⁵¹

Ziya Şakir, bu ateşli makalesi nedeniyle İştirakçi Hilmi’nin de içinde bulunduğu sürgün kafilesine dahil edilir. *İnsaniyet* gazetesi sahibi İsmail Faik, İttihatçıları ve onların oligarşi zihniyetini tenkit ettiği için, Kastamonu’ya sürülmüşlerdi. Onlarla beraber Hilmi’de vardı. O da basın suçundan sürülmüştü. Birkaç zaman sonra hepsi affa uğradılar. Hükûmet İstanbul’a dönmelerine izin verdi. Bu, Hilmi’nin ilk sürülüşü idi, ama arkası çorap sökücü gibi geldi, yine yakalandı, yine hapse atıldı, yine sürüldü. Her tevkif edilişinde muhalefet gazeteleri ondan bahsederler, yakalanışının haksız olduğunu belirtirler, bunun basın hürriyetine bir tecavüz olduğunu ileri sürerek, haksızlığın ve kanunsuzluğun düzeltilmesini isterlerdi.⁶⁵²

Refik Halit Karay, İştirakçi Hilmi’nin Kastamonu sürgünü hakkında şunları yazıyor:

“Meşrutiyeti idare, Mahmut Şevket Paşa vak’asından çok sene evvel, Birinci Meclisi Meb’usan zamanında 3, 4 genci Kastamonu’ya sürmüştü, İştirakçi de bunlar meyanında idi. Menfa haricinde, İstanbul’da geçirdiği her ay, muhakkak onu polisler arar ve asker-

651 Genç Türk, No. 12, 21 Kânunuevvel 1326 (1910), s. 1.

652 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 85.

ler Bekirağa bölüğüne tıkarı. Artık oranın gedikli olmuştı. Bir yurtık muşamba bavulu daima mahbese girmek için hazır dururdu.”⁶⁵³

Bu tarihlerde Osmanlı Sosyalist Fırkası gazetelerinde sık sık Hükûmete çatılıyordu. İştirak’in 1 Ekim 1911 tarihli nüshasında: “Dört Selaniklinin elinde dört senedir oyuncak olan hükûmet” deniliyordu.⁶⁵⁴

Refik Nevzat 1912’de yayınlanmış bazı makalelerinde de Taşnaksutyun sosyalistlerinin İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmasını şiddetle yeri; ihtilalci sosyalist taşnaksutyun mensuplarının sağ programlı İttihatçılarla birleşebileceğine akıl erdiremediğini belirtiyor ve “İttihat ve Terakki ile birleşenler bizce sosyalist değildir” diyecek kadar ileri gidiyordu.⁶⁵⁵

Doktor Refik Nevzat, Paris’te taş basması olarak çıkan Beşeriyet’in 10 Haziran 1912 tarihli 6. nüshasında da (s. 8) Maliye Nazırı ve şiddetli anti-sosyalist olan Cavid Bey’e karşı yayınladığı bir açlık mektupta, Hükûmete çatılıyordu.⁶⁵⁶

Refik Nevzat bu gazeteyi 1911 yılından itibaren elle yazıp litografla basmaktadır. Beşeriyet aylık bir gazetedir. 6 sayı çıkan Beşeriyet’in Türkiye’ye sokulması İttihat ve Terakki tarafından yasaklanmıştır.⁶⁵⁷

“Doktor Samih Çoruhlu” müstear ismiyle Yeni İstanbul Gazetesi’nde “İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti” adı altında bir yazı dizisi yayımlayan Kazan’lı tarihçimiz Akdes Nimet Kurat, Refik Nevzat hakkında şunları yazıyor:

“Refik Nevzat, İstanbul’daki ‘patronu’ Hüseyin Hilmi’yi her halde ‘küçük’ görmüş ve az sonra onunla arası açılmış ve Paris’te kendi başında faaliyette bulunmak istemişti. Bu maksatla ‘L’Humatine’yi takliden ‘Beşeriyet’ adıyla taşbasması bir gaze-

653 Aktaran: Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, 79.

654 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 23.

655 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 23.

656 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 23.

657 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, 59.

te çıkartmaya kalkışmıştı. Dr. Refik Nevzat, gerek 'Beşeriyet' gazetesini ve gerekse taşbasma ile bastırıldığı kışkırtıcı broşürlerini, İstanbul'da bulunan yabancı postahaneler yolu ile Türkiye'ye sokmakta idi. Bu kabil broşürlerden biri 'Ahaliye Davet' başlığını taşıyordu. Paris'te 1913 Şubat'ın da basılmıştı. 12 sahife tutan bu risalede, Dr. Refik Nevzat, Edirne meselesinin en heyecanlı bir zamanında 'Edirne'nin Bulgarlara bırakılması gerektiğini' öne sürmüş ve bütün Osmanlıları, parti, din ve ırk farkı gözetmeksizin, 'Enver ve Talat eşkiya çetesine karşı' birleşmeğe davet etmişti. Bu risalenin Türkiye'de yayılması ve okunması, Meclis-i Vükela'nın kararıyla (Nu. 926, yıl 1915) bilahare menedildi. Hele Edirne gibi bir meselede Sosyalist Dr. Refik Nevzat'ın takındığı tavrın, Türk kamuoyunda menfi bir tepki yarattığı muhakkaktır. Osmanlı Sosyalist Fırkası üyeleri arasında aydınlardan pek az kişinin bulunduğu anlaşıyor.”⁶⁵⁸

Bezmi Nusret Kaygusuz, Doktor Refik Nevzat tarafından hazırlanan Paris şubesi programının Fransız Sosyalist Partisi programından adapte edildiğini belirtiyor:

“Sosyalist Fırkası'nın Paris'te bir şubesi vardı. Onun da yegâne kurucu ve azası Doktor Refik Nevzat Bey'di. Bu zat, meşhur vatanperver İzmirli Tevfik Nevzat'ın kardeşidir. Refik Nevzat'ın ne kadar azimkâr bir şahsiyet olduğu Paris'te çıkardığı 'Beşeriyet Gazetesi'ni ve daha bazı risaleleri bizzat yazıp litografya ile taksir etmesinden anlaşılmaktadır. Şubenin ayrıca siyasî ve idarî bir programı vardır. Ve asıl fıkranın programından çok mufassaldır. Fransız Sosyalist Partisi'nin programından adapte edilmiş olduğu her satırından bellidir. Gerek Hüseyin Hilmi'nin, gerek Refik Nevzat'ın İttihat ve Terakki'ye karşı takip ettikleri muhalefet sistemi müfrit, müteassıp ve tehlikeli bir karakter taşımakta idi. Ben, muhalefeti demokrasi çerçevesinden harice taşırmamak taraftarı olduğum için, Refik Nevzat'ın benden yardım isteyen bir mektubuna cevap bile vermedim.”⁶⁵⁹

658 Dr. Samih Çoruhlu, İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti-7, Yeni İstanbul, 22 Mayıs 1966.

659 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 78

Çapanoğluna göre Paris'teki partinin programı, *“İstanbul’dakinden daha mufassal, daha Marksist ve bilimsel sosyalizme daha uygundu.”* Ayrıca Paris şubesinin bir de belediye programı vardı.⁶⁶⁰

Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesinin Hatt-ı Hareket Beyannamesi, Islahat Programı ve Belediye Programı 15 Şubat 1912 tarihinde basılmıştır:

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI PARİS ŞÜBESİ’NİN “İSLÂHAT PROGRAMI”

Osmanlı Sosyalist Fırkası cüz’ veya kül politikasını reddeder. Bugünden itibaren kuvveden fiile çıkmaya teşebbüs ettiği bir ıslâhat programına mâliktir.

1. Kuvayi mülkiyenin hâkimiyeti âmmeye veya emmet esası üzerine zapt ve teshiri

1. Bilâ tefrik-i cins ve mezhep her türlü intihabatta re’y-i âm veya re’y-i umûmi siyasî usuliyile intihabatın icrası.

2. Matbuat ve içtimaat-ı umûmiyeye, hukuk-u umûmiye kefaleti altında hürriyet ve hakikiye itası.

3. Matbuat üzerine kaleme alınan ve yapılan kavanin-i istisnaiyenin lâğvı.

4. İçtimaat-ı mülkiyeye hürriyet-i hakikiye itası.

5. Hakkı intihap salâhiyeti için müddeti ikametinin nazarı itibara alınmayıp sınırlı malik her ferdin, her evlâdının vatanın memalik-i Osmaniyenin her cihetinde meb’usluğa namzet olabilmesi.

6. Vilayet ve nevaliye hâkimiyeti âmmeye cümle-i siyasîyesini temin edici idarî bir tevsi-i mezûniyet itası.

7. Efkâr ve hürriyet-i intihâbâtı temin için tedâbir-i kanuniyenin itihazi.

8. Hakkı teşebbüs-ü umûminin vaz’ı, yâni menafi-i umûmiye mesail-i siyasîyesi ve içtimaiyesi üzerine doğrudan doğruya evlâdının bilâ vasıta hakkı kelâma mâlikiyeti ki, buna *“referandum”* usûli derler.

⁶⁶⁰ Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, 60.

2. Mahakim-i adliyenin hâkimiyet-i âhme ve hukuk-u üm-met üzerine teşkilatı

1. Bütün mahakim hazıranın yerine gerek mülkî ve gerek cinayete âit olsun, intihâbât cedveli üzerinden mehuz bir “*Jüri*” yâni mûteberân-ı ahaliden müntehap bir meclis tarafından teşekkül ve behre-ü ulûm ve fûnunu tabliye ve siyâsiyeye mâlik zevâtın kefalet-i mutlakası altında müntehap hükkâmın ikamesi.

2. Jürinin re’yiâm usûl-ü siyâsiyesine riayet istihzar olunan esamî listesinden intihap olunması.

3. Ceza-yi idâmın lâğvı.

4. Mahakim-i berriye ve bahriyenin feshi.

3. Hukuk-u eşhas ve ümmete tevfikân âilenin teşkili

1. Kadınların hukuk-u umûmiyelerinde görülen adem-i müsavat kavanini hâzırasının lâğvı.

2. Usûl-i itlâkın suret-i ahrârâne ve meşrûada kavanin-i mevzua hâline ircaı.

4. Tâlim ve tedrisin insaniyet, millet ve sanayiperverâne bir surette tesisi

1. Her derece için tâlim ve tedrisin meccanen olması.

2. Derece-i iptidaiye için çocukların “*îştirâkiyet-i umûmiye*” masarifine olarak tedris ve ta’limi.

3. Derece-i saniye ve âliye tedris ve taliminin badelimtiha tahsillerini sûret-i müttehidede takip edebilecek havasa mâlik oldukları resmen tanılan çocukların ebeveyninin “*îştirakiyet-i umûmiyesi*” masrafına icrası.

4. Bir tedris-i âli avam tesis ve ihdası.

5. Her üç derece tedris ve tâlimin Devlet tarafından taht-ı inhisa-ra alınması.

5. tecavün-ü içtimaî nokta-i nazarından vergi usûllerinin izaa-i umûmiyesi

1. İhtiyacat-ı tabiiye-i iptidaiyeden mâdud mevad-ı istihlâke üzerine konulan vergilerin lâğvı.

2. Servet-i sâmanın derece-i tezayüdü nispetinde muahheren yapılacak istatistike göre varidat üzerine resm-i müterakkînın vazı.

6. Sanayide, ticarete, ziraatte sây-ü amelin himayet-i kanuniyesi tahtında intizama alınması

1. Haftada bir gün istirahat, yâni amele istimal edenler tarafından yedi gün zarfında ancak altı günden fazla çalıştırılmamak için “*istirahat-i isbuiye*” namıyla kavain-i içtimaiye tertibi.

2. Sây-ü amel müddetinin sekiz saate tahdidi.

3. Ondört yaşından aşağı olan çocukları tezgâhlarda, ameliyathanelerde çalıştırmaktan men için kavanin te’sisi, rüşde balığ olanlar için yarım gün çalışmak ve terbiye ve tahsilleriyle mütenasip olacak surette sây-ü amelî müteharrik vaz’ı.

4. Gece çalışmalarının kadın ve çocuklar için men’i. Gece sây-ü amelinin sûret-i mutlakada lüzûmuna ihtiyaç hissetmeyen bütün sanayi ile her sınıftaki gündelikçinin çalıştırılmasını men zımında kavanin-i meşrûanın vaz’ı.

5. Sanayi, ticaret, ziraat amele ve gündelikçisi için fennin iştirâk ve ittihadiyle belediyeler tarafından hadd-i asgarî yevmiyeli fiyatların tespiti.

6. Her ustaya gerek ceza ve gerek suret-i âharda amelenin yevmiyesinden hiçbir şey tenzil ettirmemek için tedâbir-i kanuniye ihdası. Ameliyathanelerin nizamname-i hususilerine amelelerin müdahalesi.

7. Ameliyathaneler, fabrikalar, tezgâhlar, maden ocakları, ilâh... yerlerin yâni yevmiye veya mâhiye ile istimal olunan erbab-ı mesâinin çalıştığı mahallerin hıfzıssıhha nokta-i nazarından şerait-i fiziyojijeye tahrif etmiyecek surette ve onu muhafazakâr kavanin için devletle amele sendikaları tarafından mentehap müfettişlerin tâyini.

8. Her nevi sanayi, ticaret, ziraatte çalışan bütün yevmiyeciler “*pro-domi*” yâni usta ile amelelerden müteşekkil sulh mahkemelerinin tesisi.

9. Mahpusînin sây-ü âmelinin reji hâline vaz’ı yani fiyat-ı sây-ü amelin sendikaya dahil amelelere tebdiye edilen fiyat-ı sây-ü amele müsavî olması.

10. Kadınların vaz’ı hamlinden altı hafta evvel ve altı hafta sonra kânenen istirahat mâlîk olmaları.

7. Tabîi ve iktisadî tehlike ve kazalara karşı teminat sigortaları yâni “*Şirket-i İçtimaiye*” teşkili

1. Vakt-i tatil-i eşgal, ihtiyarlık, malûliyet, kaza, hastalık zamanlarında ve bu tehlikelere karşı, ziraat, ticaret, sanayi erbabı sây-ü amelenin hey’et-i mecmuasına tatbik edilmek üzere millet tarafından bir “*Şirket-i İçtimaiye*” usûlünün tesis ve teşkili.

2. Amelelerin yevmiyeleri üzerinden hiçbir akçe alınmamak şartıyla, iki sülüsü sermayedârân, patron ustalar tarafından, bir sülüsü de devlet tarafından i'ta edilmek üzere “*Şirket-i İctimaiye*” sermayesinin tesisi.

3. Kaza-i sây-ü amel kavaninin teşkil ve ihdasiyle bu kavaninin bilâ tefrik ve her millet amelesine tatbiki.

4. “*Şirket-i İctimaiye*” idaresinin işlerinde amelelerin iştirâkiyle kontrol hakkına malik olabilmeleri.

8. Devletin, vilâyetin, nevahinin sanayi ve ziraat, umur-u nafia hizmet-i umûmiyesine tevs-i mezuniyeti

1. Şimendiferler, maden ocakları, bankalar, şirketler ve ilah şeylerin mal-ı milli haline ırcı.

2. Erbâb-ı sây-ü amel için muahharen teşkil edilecek olan “*Say-ü Amel Borsa*”larının muavenetiyle bilâ ücret iş bulmak için “*Hizmet-i Umumiye Ajansları*”nın teşkili.

3. Sihhat-i umûmiyeyi himâye edici kavanin ile hıfzıssıha nokta-i nazarından kabil-i iskân hanelerin inşasına nezaret edici bir hizmet-i milliye nahye tesisi.

4. Devlet tarafından bir “*İkraz-ı Ziraat Bankası*”nın teşkili.

5. Nahiyeelerde, kazalarda, köylerde âlât ve edevât-ı müştereke-i ziraie satın almağa yardım eylemek, rençber erbab-ı sây-ü amelinin sendikaları tarafından nahiyeelerin kontrolü tahtında idare olunur arazi-i müştereke iştirasına muavenet etmek üzere depozite mağazaları ihdas etmek için nevahi-i mez kûreye iane-i nakdiyede bulunmak.

6. Ucuz ıcar ile iskana kabiliyeti olan hanelerin reji usûlü ile inşası, nihayelerde nakliyatın, suların, tenviratın mülk-ü nakliye olmak üzere hizmet-i umûmiye devairi şeklinde ırcı. Hizmet-i umûmiye-i milliye kontrol ve idaresinin ameale teşekkülât-ı ictimaiyesinin iştirâkiyle usûl-ü hâkimiyet-i âmme üzere icrası. Hizmet-i Umûmiye-i devlette yevmiye ve mâhiye ile müstahdem erbab-ı sây-ü ameale “*Sendika*” teşkiline dâir hakk-ı ictimaihin i'tası.

9. Sulh-ü beynelmilel siyasetini tâkip ve müdafaa-i memlekete hâdim teşkilât-ı askeriye-i cedidenin kabûlü ile tatbiki

1. Ordu-yu daim' yerine “*Milis Askerlerinin*” yâni ordu-yu milletin ikamesi. Hizmet-i askeriye'nin tenkisi için lâzım gelen tedabirin ittihaz ve kabûlü.

2. Askerî ceza kanunnamesinin tâdil-i mücazat sûretinde hizmet-i askeriye müddetinin tatvilinin men'i.

3. Her ne tarzda olursa olsun, tecavüzî harpten içtinap olunması.

4. İdame-i sulh için olmayan her türlü i'tilaf ve ittifaktan sûret-i kat'iyede feragat edilmesi.

5. Müstemlekât sevkıyat ve tecavüzat-ı askeriyesi fikrî müstevli-yânesinden ilelebet içtinap olunması.⁶⁶¹

10. Mustafa Suphi

Daha sonraki yıllarda Türkiye Komünist Partisi'ni kuracak olan Mustafa Suphi'nin (1883-1921), Paris'te bulunduğu yıllarda Refik Nevzat'ın partisine dahil olduğu, İstanbul'a döndüğünde ise İştirakçi Hilmi'nin partisine girdiği öne sürülmektedir.

Walter Z. Laqueur, *"The Soviet Union and the Middle East"*, adlı eserinde, Navshirvanoff (Zinetullah Nuşirvan); Gurko-Kryashin ve M. Pavloviç'e atfederek, Mustafa Suphi için aynen şunları söyle yazıyor:

*"Suphi 1905'te Paris'e öğrenci olarak gitti ve Paris'te sosyalist partiye katıldı; 1908'de döndü ve Türk sosyalist partisnin liderlerinden biri oldu. 1913'te Sinop'ta tutuklandı ve 1914 başlarında oradan Rusya'ya kaçmağa muvaffak oldu."*⁶⁶²

Fethi Tevetoğlu şunları yazıyor: *"Mustafa Suphi, Avrupa'da tahsildeyken Tanin Gazetesi muhabirliği yapmış; Paris'in işçi teşekküllerini, sendikalarını incelemiştir. Fakat hiçbir partiye girdiği malum değildir. Katıldığı söylenilen parti, şüphesiz 1911'de kurulan Dr. Refik Nevzat'ın evindeki parti olamaz. Belki Fransız Sosyalist Partisi'dir. Buna dair bir kayda da rastlamadık. Türkiye'de 1913'de Sinop'ta hapisanede yatmamış; sürgün olarak ikamete mecbur tutulmuştur. Bunu ve Mustafa Suphi hakkında birçok malumatı Dr. Rıza Nur Bey'den şahsen öğrenmiştim."*⁶⁶³

661 Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hat-tı Hareket Beyannâmesi, Islâhî Programı, Belediye Programı, 15 Şubat 1912, s. 6-9; Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 30-33.

662 Walter Z. Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, s. 338-339.

663 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 26.

Keza, Ahmet Bedevî Kuran, kendisinin de dahil bulunduğu Sinop'ta kalebentlik etmiş cezalıları, bu arada Mustafa Suphi'yi ve sürgün hayatını tafsilatlı olarak kitabında anlatmaktadır.⁶⁶⁴

Mustafa Suphi 1908'de Meşrutiyet'in ilanını müteakip Türkiye'ye dönünce önce Tanin, Servet-i Fünun ve Hak gazetelerinde yazılar yazmış; 1912'de (Milli Meşrutiyetperver) Fırkası'nı tesis maksadiyle, Ahmet Ferit (Tek) Bey'le birlikte İfham Gazetesi'ni çıkarmaya başlamış ve bu tarihte İttihatçılarla mücadeleye girişmiştir. Laquer'in naklettiği gibi, İstanbul'da bir sosyalist partiye girdiği hususu gerçeğe uygun değildir.

Yüksek Ticaret Okulu'nda (Mâlûmât-ı Hukukiye), Yüksek Muallim'de ve Mekteb-i Sultanî'de İlm-i İktisat hocalığı yapan Mustafa Suphi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası'na girdiğine dair hiçbir kayda rastlamadık. Ölümünden sonra hakkında Moskova'da, geride kalmış Türk komünistler tarafından basılan (28-29 Kânun-u-sani 1921) adlı kitapta da bu hususta herhangi bir mâlûmat yoktur.⁶⁶⁵

"1910'da Sosyalist Parti'ye girmiştir" tarzındaki aynı yanlış bilgi, Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde de tekrarlanmaktadır.⁶⁶⁶

"Doktor Samih Çoruhlu" müstear ismiyle Yeni İstanbul Gazetesi'nde *"İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti"* adı altında bir yazı dizisi yayımlayan Kazan'lı tarihçimiz Akdes Nimet Kurat, Mustafa Suphi hakkında şunları yazıyor:

*"Osmanlı Sosyalist Fırkası üyeleri arasında aydınlardan pek az kişinin bulunduğu anlaşılıyor. Sonraları Türk komünistleri elebaşısı olan Mustafa Suphi'nin bu fırka ile hiç ilgisi olmadığı da biliniyor. Zaten bu tarihlerde Mustafa Suphi asla 'sosyalist' tanınmıyordu; olsa olsa ilerici bir aydın pozisyonunda idi."*⁶⁶⁷

664 Ahmet Bedevî Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s. 620-623 ve 636.

665 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 26.

666 B.S.E (Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya), 2. Baskı, Cilt 41, s. 184.

667 Samih Çoruhlu, İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti, Yeni İstanbul, 22 Mayıs 1966.

GAYR-I MÜSLİM SOSYALİSTLER

1. Meclis-i Meb'ûsân'da gayr-ı müslim sosyalistler

Osmanlı topraklarında yaşayan gayr-ı müslim sosyalistlere göre, sosyalizmin temelleri en önce Hazreti İsa tarafından kurulmuştu. Hristiyanlık, kölelerin tırnaklarıyla milyonlar kazanan Roma'nın zalim ulularına karşı meydana çıkmış bir dindi ve sosyalistlik bu dinin temel amaçlarından biriydi.

Hristiyanlığın ilk devresinde sosyalizmin insanlığın yararına yayıldığını ileri sürüyorlar ve Hristiyanlığın açıkça belirdiğini söylüyorlardı. Hz. İsa dinine girenleri, egoist davranıştan, benlik davasından, hırstan, mülkiyet ve tasarruftan kurtarıyordu.

Hristiyanlığın esaslarında, eşitliğin mutlak adaletin hakkıyla hükmünü yürütmesi gibi bir kaide yatıyordu. İncil'de *"birbirinizi seviniz!"* formülü vardı. Ve bu formül Kur'an'ın öğretilerine uygun düştüğü için de kolayca idealize ediliyordu.

Hristiyanlığın esaslarında sosyalizmin prensiplerini bulmakla beraber, mutaassıp papazlara, müstebit ruhanilere şiddetle saldırmayı ihmal etmemişlerdi.

Şunu da söyleyelim ki Osmanlı sosyalistleri İslâmiyete karşı durumlarını açıklarken çok defa söze Hristiyanlık'tan başlıyorlar ve böylece her iki dinde sosyalizmle müşterek prensiplerin bulunduğu ilân etmiş oluyorlardı.⁶⁶⁸

Meclis-i Meb'ûsân'ın muhtelif müzakerelerinde, açıkça sosyalist olduklarını ifade etmiş ve sosyalist görüşlerini açıklayıp savunmuş bâzı gayr-ı müslim meb'ûslar vardı ki, bunlar, Türkiye'nin siyasî tarihinde ilk parlâmenter sosyalistlerdir.

668 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 140.

İhtilâlcı Ermeni ve Bulgar komitacılarından ibâret bulunan bu gayrı müslim sosyalistler, parlâmentoya girmeden önce sosyalist fikirlere sahip ve kendi millî gaye ve çıkarları yolunda çalışmaktaydılar.⁶⁶⁹

Münir Süleyman Çapanoğlu, *“Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi”* adlı eserinde, bu konudaki görüşlerini şöylece özetlemektedir:

“Ama Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğunda sosyalizm de-yince, Türkten gayrı unsurların bu yoldaki bâzı faaliyetleri yabana atılacak gibi değildir. Sayın Dr. Tarık Tunaya burada adı geçen eserinde (s. 304), ilk Meşrutiyet devrinde Ermeni meb’usların parlâmento içinde bir sosyalist grup vücuda getirdiklerini yazıyor-sa da, bu Ermeni meb’usların çoğu, meb’us olmadan önce sosya-list idiler. Parlâmentoya sosyalist olarak gelmişlerdi. Tabî Ermeni sosyalisti olarak!

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk sosyalistler Ermeni politikacılarıydı. Abdülhamit devrinde memleket sınırları dışında kurulan iki Ermeni partisinden biri sosyalist, hem terimin Marksist anlamıyla sosyalistti. Ermeni istiklâline giden yolu sosyalizm idealinin ışığında arayan bu adamlar, hepsi Marksist olan Avrupa’daki Çarlık Rusyası’nın muhalifleriyle -Bolşevik ve Menşeviklerle- sıkı fıkı temastaydılar ve onların etkisi altında olanlar da sosyalizme kaymıştı. İlk meşrutiyet parlâmentosunda Ermeni meb’uslardan başka, bizzat İttihat ve Terakki’nin seçip meb’us diye İstanbul’a gönderdiği Bulgarlar arasında da, kıpkızıl sosyalist olanlar vardı. Meselâ İttihatçı Maliye Bakanı Cavid Bey’in 1910 bütçe konuşmasında açıkladığı gibi, Selanik Bulgar Meb’usu Vlàhof ‘hakiki bir sosyalist’ idi (Tanin, 20 Nisan 1910, s. 2.). Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ilk işçi sendikası Selanik’de kurulmuştu ve bu sendika üyelerinin yüzde 90’ı Bulgardı. Ama Bulgar meb’uslar da, Selanik sendikası ileri gelenleri de, tıpkı Ermeniler meb’uslar ve bunların bağlı bulunduğu teşkilât gibi, sadece Bulgar meb’usu ve yalnız Bulgar sendikacısıydı. İkisinin de Osmanlılığı sahteydi. Çünkü Ermeni ve Bulgar sosyalistleri arasında Osmanlı

669 Fethi Tevettoğlu, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 34.

İmparatorluğunun günlerinin -o haliyle- sayılı olduğuna inanmayan kimse yoktu.

*Parlâmento içinde bu kadar sosyalist vardı da, bunlar yanı başlarındaki böyle patırtı ve cümbüşle kurulan, Osmanlı Sosyalist Fırkası ile neden irtibat aramamışlar, niçin parlâmento içinde onun sesi olmayı düşünmemişlerdi ve çünkü böyle bir irtibatı ne beriden, ne de öteden esasen arayan da yoktu.”*⁶⁷⁰

Bu arada, Meclis-i Mebusan’la ilgili bir iki ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerekir. Bunlardan birincisi; çoğu İttihatçı olan mebusların gerçekte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alakasının bulunmamasıydı. Bunun başlıca nedeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin aslında gizli bir örgüt olması, üyelerinin de çoğunlukla Balkanlardaki 3. Orduya mensup subaylardan oluşmasıydı. Bu nedenle, İttihatçılar iktidara geldikten sonra yapılan seçimlerde, diğer bölgelerden cemiyyet üyesi olmayan kişileri mebus namzedi yapmışlardı.

İkinci ayrıntı ise, Meclis-i Mebusan’da sadece Ermeni ve Bulgarlar değil, diğer milletlerden de çok sayıda mebusun bulunmasıydı. Bu nedenlerden dolayı Meclis-i Mebusan meclisten başka her şeye benziyordu.

Örneğin, 1914 seçimlerinde Araplar çok sayıda milletvekili çıkartmışlardı.⁶⁷¹ Bu mebuslar meclis kürsüsünde Araplara muhtariyet verilmesini savunuyorlardı. Oldukça çok sayıda olan Rum milletvekilleri ise, Rumcanın resmi devlet dili olması gibi birçok talebi meclis kürsüne taşıyorlardı.⁶⁷² Emanuel Karaso, Nesim Ruso, Nesim Mazliyah, Meclis-i Mebusan’a seçilmiş Yahudi asıllı siyonist itttihatçılardan ve Filistin’e Yahudi göçünü sağlamak için uğraşıyorlardı.⁶⁷³

Avrupa düşüncelerine aşına olan Bulgarlar ve Ermeniler salonun sol ucunda yer alan sıralarda oturdular.⁶⁷⁴

670 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 50-51.

671 Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. 2, s. 463.

672 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, s. 266.

673 Mim Kemal Öke, Siyonizm ve Filistin Sorunu, s. 104-105.

674 Anahide Ter Minassian, “1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, s. 163.

2. Meclis-i Mebusan'daki Bulgar sosyalistleri

Selanik Meb'usu sosyalist Vlahof, Dalçef ve Pavlov Efendiler aşırı Bulgar milliyetçisi ve komitacısı idiler. Bunların tek ve müşterek hedefleri Osmanlı Devletini parçalamak, kendi siyasî parti ve millî ihtilal komitelerinin ihtilâlci sosyalist parti ve programlarının gerçekleştirilmesine hizmet etmekte.⁶⁷⁵

Bulgar sosyalistleri daha 1 Mayıs 1909 tarihinde Selanik'te 1 Mayıs İşçi Bayramını kutladılar. Selanik'teki 1 Mayıs kutlamaları 1910 ve 1911 yıllarında da devam etti.⁶⁷⁶

Bulgar sosyalistlerinin en etkinisi Slav asıllı Selanik mebusu Dimitar Vlahof Efendi olmuştur:

Vlahof, İkinci Meşrutiyetten önce, bir Balkan Federasyonu kurulması için çalışan Serez grubunun üyelerindendi. 1908 Ağustosunda, *"Federal Halk Partisi"* adına Sandanski, Dimov ve Panitsa ile birlikte Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına seçilmiştir. Federal Halk Partisi'nin 1910 yazında kapanması üzerine, Dimitar Vlahof, Benaroya'nın Selanik Sosyalist Federasyonu'na girmiştir.⁶⁷⁷

Vlahof'un sadece Bulgar millî menfaatleri için değil, aynı zamanda siyonizm için de çalıştığını görüyoruz:

Dimitar Vlahof anılarında bu konuya ait ilginç bilgiler vermektedir. Öncelikle Vlahof Efendi'nin, Türk topraklarında (Filistin) Yahudilerin İsrail Devleti'ni kurmalarını mecliste savunduğunu görüyoruz. Dimitar Vlahof, Parvus'un bir dediğini iki etmeyecek kadar ona bağlı olan bir kişiydi. O nedenle Siyonist liderlerden Rus asıllı Victor Jacobsen ile Holberg Herzfelt, Vlahof Efendi'yi İstanbul'da ziyaret ederek Filistin'e Yahudi göçünün yalnız Siyonistlerin çıkarına değil, Türk Devleti'nin de yararına olduğunu ispatlayan olay ve belgeler göstereceklerini belirterek, bu konuyu Meclis-i Mebusan'da savunmasını isteyerek şunları söylerler:

"Çünkü bu göçmenler özgürlük tutkunu kişiler, onların çalışma coşkuları Türkiye'nin ulusal ekonomisinin yalnız ve yalnız yararına olacaktır."

675 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 36.

676 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 37.

677 Fikret Adanır, Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un anılarında II. Meşrutiyet, Birikim, Sayı 9, Kasım 1975, s. 21.

Vlahof Efendi'nin anılarında aktardığına göre Victor Jacobsen, İstanbul'a geldiği zaman İttihat ve Terakki cemiyeti ile çeşitli anlaşmalar için masaya oturup antlaşmalar yapmış, Jeune Turc gazetesi-nin mali kaynaklarının karşılanmasını sağlamıştır.

Osmanlı ülkesine Yahudi göçünün inceleme konusu olmasını isteyen konuşmasıyla Ahali Fıkrası lideri İsmail Bey (Gümilcineli İsmail), bir bakıma İttihat ve Terakki Fıkrasının Arap ve Musevi topluluklar arasında kararsız ve güç durumda kalmasına yol açmak istemişti. Arap asıllı mebuslar Yahudi göçünün ısrarla karşısında idiler. Hatta ülkeye girenlerin sarı pasaport taşımasına ait bir yasa önergesi de hazırlamışlardı. Siyonizmin önderlerinin Vlahof Efendi'ye başvurmalarının nedeni (Vlahof Efendi kendisinin Siyonist olmadığı vurgular) bu yasa önergesine karşı çıkmasını sağlamak içindi. Vlahof Efendi'ye, *"Parlamentoda Yahudi milletinden birkaç millet-vekilimiz var. Topu topu beş kişiler ama hiç birinin kendi halkının davasını üstlenmeye cesareti yok"* demişlerdi.⁶⁷⁸

3. Meclis-i Mebusan'daki Ermeni sosyalistleri

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin liderliğini geleneksel olarak İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi yürütmekteydi. İstanbul'daki Ermeni Patrikanesi 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Fatih'in İstanbul'a Ermeni patrikanesi açmasının çeşitli nedenleri vardır. Şimdi bu hem bu nedenlere, hem de Anadolu'da yaşayan Ermenilerin tarihine kısaca bir göz atalım:

678 Ali Nejat Ölçen, Osmanlı Meclisi Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, s. 57-58; Balkan Savaşları sonucunda Selanik'i ele geçiren Yunan hükûmetinin, Dimitar Vlahof'u derhal şehirden çıkardığını görüyoruz. Balkanlarda, Parvus'un öngördüğü gibi çeşitli milletleri içinde toplayacak bir Federasyon kurulması için çalışmalarına devam eden Vlahof, bir süre sonra komünistliğe kaymış ve Federation Balkanique dergisinde faal rol oynamıştır. Vlahof, Londra ve Paris'te bir sürgün hayatı yaşamış ve 1935'te Moskova'ya yerleşmiştir. Nihayet, 1943'te Yugoslav Makedonyasında Tito hükûmetinin bir üyesi olmuş ve Tito Kominform'dan ayrıldıktan sonra da ona sadık kalmıştır. Vlahof, Yugoslav Presidyumunda Makedonya temsilcisi iken 1954'te ölmüştür. (Joseph Rothschild, The Communist Party of Bulgaria, s. 172 ve 197; Zbynek A.B. Zeman- Winfried B. Scharlau, The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867-1924, s. 127; G. D. H. Cole, A History of Socialist Thought, V. 3, P. 2, s. 606-607.)

Ermeniler, Roma ve Bizans döneminde mezhep farklılıkları yüzünden dışlanıyor ve büyük sıkıntılar çekiyorlardı. Bu nedenle Roma ve Bizans yönetimlerine karşı büyük Ermeni isyanları olmuş, bu isyanlar çok kanlı şekilde bastırılmıştır.

O tarihlerde Anadolu'da yaşayan Urfalı Ermeni tarihçi Matieus bu feci durumu şöyle tarif eder:

*“Ermeni milleti işte böyle bir esaret altına alındı. Bütün memleketimiz kan içinde kaldı. Ve bu kanlar vatanımızın bir ucundan öbür ucuna kadar tıpkı bir derya gibi aşıp taşı.”*⁶⁷⁹

Bizanslılar, Ermeni Kralı Kakik'i feci bir şekilde öldürmüşlerdi. Bu konuda Yunanlı yazar P. Charanis şunları yazıyor:

*“Bütün Rumlarla Ermenilerin birbirinden nefret ettikleri şüphesizdi. Zamanla bu nefret şiddetli düşmanlığa dönüşerek kendisini çok fena fiiller şeklinde gösterdi. Mesela Ermeni Kralı Kakik, krallık azledildikten sonra Rumların piskoposu Caesaria tarafından bağlanarak bir çuval içerisine büyük bir köpekle birlikte konuldu. Çuvalda piskoposun adamları tarafından çıldırtilhreasına dövülen köpek, çuval içerisindeki kralı parça parça etti.”*⁶⁸⁰

Rumların Ermeniler üzerindeki bu zulmü, Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethini kolaylaştıran en önemli faktörlerden birisi olmuştur.

Bizans İmparatoru Romejen Diogenes'in komutasında Malazgirt Meydan Muharebesi'ne katılan Bizans ordusunda çok sayıda Ermeni bulunuyordu. Bizans İmparatorluğu'nun Ermeniler üzerindeki zulmü sebebiyle bunlardan emin olunamazdı. Bu sebeptendir ki, Diogenes taburlarını Ermenilerden gelebilecek aleyhte bir davranıştan korumak için özel tedbirler almak zorunda kaldı. Sonunda Ermeniler Bizans Ordusunu terkederek *“Türklere arkadaşıca davrandılar.”*⁶⁸¹

Ermenileri, Bizans zulmünden kurtaran Türkler oldu. Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Ermenileri himayesine aldı. Ermeni Kralı David oğlu Kivrike'nin kızı ile evlendi.⁶⁸²

679 İsmail Hami Danişmend, Türklük Meseleleri, s. 217.

680 P. Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, s. 56.

681 P. Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, s. 52.

682 M. Altan Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, s. 27.

Ermeniler, Osmanlı Beyliği'nin ilk günlerinden itibaren Türklere duydukları güveni devam ettirdiler. Alp Arslan ve Melikşah'ın başlattığı himaye Osmanlı Beyliği devrinde de devam etti.⁶⁸³

Orhan Bey, Ermenileri himayesine almış, beyliğin başkenti Bursa'da bulunan Ermeni kilisesi ve patrikliğini resmen tanımıştı.⁶⁸⁴

Bizans yönetimi, Ermenileri dil ve mezhep farklılıkları yüzünden İstanbul'a sokmuyordu. İstanbul'un Türkler tarafından fethi Ermenilere yeni bir kapı daha açtı; Fatih Anadolu'nun farklı merkezlerinden İstanbul'a çok sayıda Ermeni nüfus getirdi. Bunlar, mesleğinin erbabı ustalardı.

İstanbul'un Türkler tarafından fethi, Ermenilere büyük faydalar sağladı. Fatih Sultan Mehmet fetihden sonra Ermenileri, *"bir baba şevkati gibi"* koruyucu kanatları altına aldı. Rumlara verdiği din ve vicdan hürriyetini Ermenilere de verdi. Bursa'daki Ermeni Patriği İstanbul'a çağırdı. Beraberinde 200 aile ile birlikte İstanbul'a gelen Patrik'in ikameti için Galata'da yer gösterildi.⁶⁸⁵ Burada bir Ermeni patrikanesi ihdas edip, Ermenilerin idaresini ona verdi. Patrikane tesis edildikten sonra, İstanbul'da kuvvetli bir Ermeni kolonisi kuruldu. Şehir, tedricen Ermeni dini ve millî hayatının gerçek bir merkezi haline geldi. 19. asrın başlarına doğru İstanbul'da Ermenilerin sayısı 150 binin üzerine çıkmış, dünyanın en büyük Ermeni cemiyeti tesis edilmiştir.⁶⁸⁶

Roma ve Bizans yönetimlerine karşı sayısız isyan gerçekleştiren Ermeniler, Türklerle yüzyıllar boyunca barış içerisinde yaşadılar. Osmanlı tarihinde Anadolu'da birçok Türkmen isyanı yaşanmasına rağmen, Ermenilerle bir sorun çıktığını tarih kaydetmiyor.

Fransız ihtilali sonrası tırmanan milliyetçilik akımları, Osmanlı topraklarında yaşayan diğer milletler gibi Ermenileri de etkilemişti.

683 Avendis K. Sanjian, *The Armanian Communites in Syria Under Ottoman Dominion*, s. 32.

684 Richard Davey, *The Sultan and His Subjets*, Volume: 2, s. 189.

685 Richard Davey, *The Sultan and His Subjets*, Volume: 2, s. 190.

686 Avendis K. Sanjian, *The Armanian Communites in Syria Under Ottoman Dominion*, s. 34.

93 Harbi'nde Ruslar, Yeşilköy'e kadar gelince, Ermeniler İstanbul içinde sevinç gösterileri yapmaya başlamış; Ermeni Patriği, yanında bir heyet alarak, Rus Başkumandanını karşılamaya gitmiş, Rus zaferini vecd içinde kutlamış ve kendisi ile bir saat baş başa kalmıştır.⁶⁸⁷

Balkan Harbi'nin son bozgunları içinde Bulgar ordusu Çatalca önlerine geldiği zaman Ermeni Patriği Beşinci Kevork, Rus Çarına başvurmuş, Bulgar ve Sırlara esirgemediği alâkayı dilemiş: *“Şark Hristiyanlarının kıdemli koruyucusundan Türkiye Ermenilerini de himayesi altına almasını ve Ermenistan'ın kurulmasını temin etmesini İsa namına istirham, etmişti. Rus Çarı da bu isteği kabul etmiş ve kararını İngiltere ve Fransa'ya bildirmişti.”*⁶⁸⁸

Patrikane önderliğindeki Ermenilerin *“Büyük Ermenistan”* hayali zamanla şiddetini artırarak devam etti. Anadolu topraklarının büyük bölümünü içine alan Ermenistan kurma rüyası, Ermenilerin bir kısmının sosyalist gruplarla ittifak kurmasını da gerektirdi. Zamanla Ermenilerin gizli ve silahlı olarak örgütlendiğini görüyoruz.

Bu süreçte silahlı sosyalist komiteler (komite) ayrılıkçı Ermenilerin liderliğini sahiplenmiş, uluslararası sahada patrikane-nin de önüne geçmeyi başarmışlardı.

Mebusan seçimleri ile ilgili Ermeni toplumunun takip edeceği politikayı belirlemekle için, Ermenilerin dinî ve siyasî teşkilatlarından temsilciler sık sık bir araya gelerek görüşmelerde bulunuyorlardı. Ermeni Patrikanesi Meclisi Cismanî, Meclis-i Mebusan seçimleri hakkında uzun bir görüşme yapmıştı. Toplantı sonucunda seçimlerde takip edilecek politikayla ilgili kararlar alınmıştı. Ermeni Patrikanesi, mebusan seçimine resmen müdahale etmeyerek tarafsız kalmaya karar vermişti.⁶⁸⁹

Bizzat Ermeni Patriği'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ittifaka muhalefet etmesine rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaklar arasındaki seçim işbirliği 1912 döneminde de sürmüştü.⁶⁹⁰

687 Necip Fazıl Kısakürek, Ulu Hakan Abdülhamid Han, s. 223.

688 Cemal Kutay, Türk Milli Mücadelesinde Amerika, s. 17-20.

689 Tanin, 28 Ocak 1912.

690 Tanin, 21 Şubat 1912.

1914 Martında “Erzurum’daki Ermeni Murahhashanesi”nin Patrikaneye gönderdiği bir telgrafta, “*Varteks ve Pastırmacıyan Efendilerin adaylıklarının patrikanece kabul edilmemesi halinde patrikane ile ilişkilerini keseceklerini*” bildirmeleri bu bakımdan çok önemlidir.⁶⁹¹

Meşrutiyet döneminde Ermenileri temsil edecek mebusların seçimi patrikane tarafından değil, Hınçak ve Taşnaksutyun teşkilatlarınca yapılmaktaydı.

Hınçak ve Taşnaksutyun komitalarının kuruluş, gaye ve programlarını hatırlamak, Meclis-i Meb’usân’daki Ermeni komitacılarının gerçek faaliyetlerini teşhise kâfidir.

Esat Uras Ermeni komitalarının tesisi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

*“Hınçak Komitesi Kafkasyalı Ermenilerden Avedis Nazarbeg ile, bilahare kendisiyle evlendiği ‘Maro’ adlı kadın ve arkadaşları talebeler tarafından 1887’de İsviçre’de Karl Marks’ın prensipleri esas tutulmak suretiyle tesis edilmiştir. Hınçak’ın siyasî programı, sosyalist, Marksist ve merkezîyetçi idi.”*⁶⁹²

Terörist ve ihtilalci bir teşkilat olan Hınçak’ın sosyalist ihtilal grubunun şube programının üçüncü babındaki 6. Maddesi şöyle diyor:

“Her aza kendi kesesinden silahlanmalıdır. Bu vechile (bir altı patlar ve bir süngü) tedarik etmelidirler.”

7. Madde ise şöyleydi:

“Memalikin ahkamı vahşiyesi terki silah etmedikçe her aza üzerende daima silah taşımalıdır. Taşımazsa en azından 5 kuruş ceza-yı nakdi verecektir.”

Hınçak 1890’da Erzurum isyanını; 1889’da Musa Bey vakasını; 1890’da Kumkapı nümayişini; 1893’te Merzifon, Kayseri, Yozgat olaylarını; 1895’de Birinci Sasun, Babıali ve Zeytun isyanını tahrik, teşvik ve organize etti.⁶⁹³

691 Tanin, 17 Mart 1914.

692 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 433. Hınçak, Ermeni dilinde “Çan sesi” anlamına gelmektedir.

693 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, s. 35.

Hınçak Cemiyeti'nin öncelikli amacı Türkiye'deki Ermenilerin bağımsızlığını sağlamak, daha sonra, bunları Rusya ve İran'daki Ermenilerle birleştirerek "*Büyük Ermenistan*" hayalini gerçekleştirmektedir.⁶⁹⁴

Marxist hüviyetli olan Hınçak Cemiyeti, Türkiye'de teşkilatlanmak için Khan-Azad isimli üyesini 1889'da İstanbul'a gönderdi. İstanbul'da görüşmeler yapan Khan-Azad, Trabzon, Erzurum, Harput, Halep ve İzmir'e uğrayarak buralarda "*ihtilal hücreleri*" oluşturdu. Yetiştirdiği gençler Ermeni köylerini gezerek onları isyana tahrik ediyorlardı.⁶⁹⁵

1890'da Hınçak'ta çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle bu teşkilattan ayrılan bir grup komitacı Kafkasya'da Taşnaksutyun cemiyetini kurdu. Taşnaksutyun Çarlık Rusyası konsoloslarının himayesinde ilk olarak Kafkasya'da teşkilatlandı.⁶⁹⁶

Tam adı, federasyon karşılığı Ermeni İhtilâl Cemiyetleri İttifakı olan Taşnaksutyun Komitesi de, 1890'da Tiflis'de bilhassa Krisdapor Mikaelyan ve arkadaşlarının gayretiyle kurulmuştur. M. Varanyan'ın "*Taşnaksutyun Tarihi*" eserinde de belirtildiği gibi, bu komitede propagandadan evvel icraat esas alınmıştı:

"*Bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha muteberdir.*" Ve Karl Marks'ın: "*Bir düzine program yerine hakikî bir adım daha çok mühimdir*" prensipleri ileri sürülerek programdan evvel icraat tercih edilmişti."⁶⁹⁷

Taşnaksutyun Ermeni dilinde "*ittihat*", "*birlik*" anlamına gelir. Yayın organı olan "*Troşak*", Ermeni dilinde bayrak anlamına gelmektedir.

Taşnaksutyun'un Türkiye dahilinde çıkardığı olaylar sırası ile şöyledir: 1896'da Van isyanı, İstanbul'da Osmanlı Bankası baskını, 1904 İkinci Sasun isyanı, 1905'de Abdülhamit Han'a düzenlenen bombalı suikast.⁶⁹⁸

694 William L. Langer, The Diplomacy of Imperializm 1890-1902, s. 155-156.

695 William L. Langer, The Diplomacy of Imperializm 1890-1902, s. 157.

696 William L. Langer, The Diplomacy of Imperializm 1890-1902, s. 157.

697 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 444-445.

698 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 36.

Kendilerine bilhassa “sosyalist-ihtilâlci” vasfını veren Taşnaksutyun’un 1892’deki ilk programları, Rusların Narodnik (Narodničestvo) teşkilâtından alınmıştır. Esasen kurucu Krisdapor Mikaelyan, bu teşkilâtta tecrübe görmüş bir ihtilâlci idi. Program, sınıf ve sosyalizm esaslarını ihtiva ediyordu. Komitenin siyasî programı “Umumi Görüş” adı altında izah olunmuştur. Çok uzun ve hemen tamamiyle sosyalizm ve Marksizm esaslarının tekrarı olan bu programda iş, sermaye, servetin taksimi ve sınıf mücadelesi yer alıyordu...

1907 Umumi Kongre’sinde kabul edilen talimatnâme, ihtilâlci bir aksiyon programını bütün mânâ ve şümûlü ile iktibas etmiştir. Bu talimatnameye göre, programın gerçekleştirilmesinde ihtilâlden ve tedhişten faydalanılacağı açıkça belirtilmiştir.⁶⁹⁹

Taşnaksutyun tarafından bir Ermeni Tarihi meydana getirildi. Ermeni arması hazırlandı. Bu komita açık deklarasyonlarında muhtariyet, gizli kararlarında istiklal istiyordu.⁷⁰⁰

İşte bu ihtilalci çeteler Osmanlı topraklarında katliamlar düzenlerken, elebaşları Meclisi Mebusan kürsüsünde sosyalizm nutukları atıyorlardı.

Meclis-i Mebusan’daki sosyalist Ermenilerden Erzurum Meb’usu Varteks Efendi, Kanun-i Esasî 35. maddesi üzerine yaptığı konuşmasında Taşnaksutyun Fırkası’nın programı ile seçildiğini şu şekilde itiraf etmekteydi:

“Varteks Efendi (devamla) – Avrupa fikriyle anlaşılan fırkalar bizde yok. Avrupa’da bir adam mebus intihap olunduğu zaman kendi müntehiplerinin huzurunda nasıl bir program takip edeceğini, ne gibi bir fikir sahibi olduğunu ve mecliste milletin ne gibi bir hukukunu ne tarikle ve nasıl müdafaa edeceğini arz ediyor ve millet de onu intihap ediyor...”

Ben Erzurum’dan intihap olduğum vakit İttihat ve Terakki’nin oraya programı geldi. ‘Bunu kabul ediyor musunuz dediler’ Ben de Taşnaksutyun Fırkası’nın programını gösterdim ve ‘bu programla beni intihap ederseniz ediniz’ dedim.”⁷⁰¹

699 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 448-451.

700 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, c. 2, s. 426.

701 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Birleşim: 36, 29 Kânunuevvel 1327, s. 767-768.

Celal Bayar, Varteks Efendi'nin bu sözleri ile ilgili olarak şunları yazıyor:

*“Varteks Efendi, parti disiplini içinde yetişmiş, prensip sahibi, sosyalist bir milletvekiliydi. Bu vesile ile söylediği nutuk, bugün için dahi, parti ahlakı bakımından önemlidir, diyebilirim.”*⁷⁰²

Meclis-i Mebusan'daki Ermeni meb'usların hemen hepsi, azgın Hınçak veya Taşnaksutyun ihtilâl parti ve komitelerinin aktif mensuplarıydı.

1908-1912 ve 1914-1918 tarihlerinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki⁷⁰³ Ermeni mebusların listesi şöyle:

1908-1912 Meclis-i Mebusan'ındaki Ermeni Mebuslar

Krikor Zöhrab - İstanbul

Bedros Hallacyan, İstanbul

Agop Babikyan, Tekirdağ

İstefan İspartaliyan, İzmir

Dr. Nazaret Dagavaryan, Sivas

Karakin Pastırmacıyan, Erzurum

Varteks Serengülyan, Erzurum

Vahan Papazyan, Van

Keygam Garabedyan, Muş

Hamparsum Boyacıyan, Kozan

İstefan Çıracıyan, Ergani

Vahan Efendi, Maraş⁷⁰⁴

28 Ağustos 1909'da ölen Tekirdağ Ermeni Mebusu Agop Babikyan'ın yerine aynı ilden Agop Boyacıyan seçilmiştir.⁷⁰⁵

702 Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. 2, s. 466.

703 18 Nisan 1912 ile 5 Ağustos 1912 tarihleri arasında faaliyet gösteren İkinci meşrutiyet döneminin ikinci Meclis-i Mebusan'ı, içte ve dıştaki siyasi ortamın gerginleşmesi nedeniyle Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşanın önerisi ile feshedilmiş, bu nedenle ancak üç buçuk ay faaliyet göstermişti. Dolayısıyla bu tarihlerde seçilen Ermeni mebusları listemize almıyoruz.

704 Feroz Ahmad-Dankward Rustov, İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918, Güneýdoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Dergisi, İstanbul 1975-1976, s. 245-265.

705 Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, s. 112.

Halep Sancağı'ndan Şurayı Devlet üyeliğine atanan Hacı Mustafa Bey yerine 24 Kasım 1909'da yapılan ara seçimle Artin Boşgezenyan seçilmiştir.⁷⁰⁶

1914-1918 Meclis-i Mebusan'ındaki Ermeni Mebuslar

Bedros Hallaçyan, İstanbul

Krikor Zöhrab, İstanbul

Varteks Serengülyan, Erzurum

Osip Mededyan, Erzurum

Onnik İhsan, İzmir

Dikran Barsamyan, Sivas

Matyos Nalbatyan, Kayseri

Keygam Garabedyan, Muş

Vahan Papazyan, Van

Virmiyen Efendi, Van

Artin Boşgezenyan, Halep

Agop Hırlakyan, Maraş

Karabet Tomayan, Kayseri

Minas Çiraz, Bitlis

İstapan Çıracıyan, Ergani⁷⁰⁷

Ermeniler için sosyalizm amaç değil “*Büyük Ermenistan*” kurmak için bir araç olarak görülüyordu. Mebusan'daki sosyalist Ermeni mebusların her biri Ermeni milliyetçileriydi. Nitekim, merhum Tarık Zafer Tunaya da Meclis-i Mebusan'daki sosyalist görüşteki Ermeni mebusların milliyetçi eğilimler taşıdıklarını kabul etmektedir.⁷⁰⁸

Ermenileri Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi, meclis dışında da Taşnak ve Hınçak teşkilatları temsil etmekteydi.

706 Aykut Kansu, 1908 Devrimi, s. 209.

707 Feroz Ahmad-Dankward Rustov, İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Dergisi, İstanbul 1975-1976, s. 245-265.

708 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, c. 1, s. 304.

İkinci Enternasyonalin 1910 Kopenhag Kongresi'ne de Türkiye'den iki Taşnak temsilcisi katılmıştır: M. Varandian ve A. Barsegian.⁷⁰⁹

Ermeni temsilciler İkinci Enternasyonal tarafından Türk seksiyonunun bir alt-seksiyonu olarak kabul edilmişlerdir.⁷¹⁰

Cemal Kutay Ermeni sosyalistlerinin kendi aralarında da çatışmalar yaşadıklarını yazıyor:

*“Ermeniler, kendi aralarında mücadele halinde idiler. Taşnaksityunu Hınçak, Reforme Hınçak, Ramgavar, Druşak gibi parti ve komiteler, zaman zaman aralarında kanlı hadiseler çıkarıyorlardı. Anlaşmazlığın asıl sebebi, Osmanlı sınırlarından koparılacak bölgelerle, Rusya içinde kalmış toprakların ayrı ayrı mı, yoksa tek bir devlet halinde mi idare edileceği idi.”*⁷¹¹

Karakin Pastırmacıyan: “Armengaro” (Ermeni Kartalı)

Karakin Pastırmacıyan Efendi, Osmanlı Bankası baskınına katılmış. Bankadan dışarıdaki insanlar üzerine bombalar atarak çok sayıda Müslüman Türkün ölümüne yol açmış, sonradan Rus elçiliğinin korumacılığı altında hiç ceza görmeden İstanbul'u terk etmiştir.⁷¹²

Karakin Pastırmacıyan Efendi, Sultan Abdülhamit devriliş meşrutiyet ilan edilince tekrar Osmanlı topraklarına dönmüş, yapılan seçimlerde Erzurum mebusu seçilerek Meclis-i Mebusan'a girmiştir.

1910 yılında Ermeni Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi uzunca bir süre ortadan kaybolmuştu. Karakin Pastırmacıyan'ın Batum yoluyla Erzurum'a giderken Rusya'da bir süre kaldığı, Osmanlı mebusun Ruslar tarafından tevkif edilmiş olduğu söylentilerinin yayılması üzerine Osmanlı Devleti, Rusya nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

709 G. D. H. Cole, A History of Socialist Thought, Vol. 3, P. 2, s. 605.

710 George S. Harris, Origins of Communism in Turkey, s. 17.

711 Cemal Kutay, Türk Milli Mücadelesinde Amerika, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 17-20.

712 Lütü Simavi, Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri, s. 153.

“İstanbul’daki Rus sefaretinin ve Rusya’daki Türk sefaretenin etkili teşebbüsleri sonucunda Karakin Pastırmacıyan Efendi serbest bırakıldı.”⁷¹³

Serbest kalan ve İstanbul’a dönen Karakin Pastırmacıyan Efendi, Azadamard⁷¹⁴ gazetesinde çıkan demecinde, “Şüphe yok ki, Osmanlı Hükûmeti tarafından mükerrer müracaatlar yapılmasaydı şimdiye kadar mahpus kalırdım” diyordu.⁷¹⁵

Aslında Karakin Pastırmacıyan Efendi’nin Ruslar tarafından tutuklanmadığı, orada başka dümenler çevirdiği yıllar sonra anlaşılacaktı:

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan Efendi, Ruslar Erzurum’a girerken arkasına taktığı Ermeni çetecilerin önünde “Armengaro” (Ermeni Kartalı) takma adıyla şehre girmiş, yapılan korkunç vahşet ve zulmün başında bulunmuştu.”⁷¹⁶

“Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi” adlı eser-de diğer Ermeni mebuslarla ilgili olarak aynen şu kayıt mevcuttur:

“1895’de Samsun Ermeni İhtilâli başladı. Mezkûr ihtilâli en zayıda bilâhare Kozan Meb’usu olan Murad (Hamparsum Boyacıyan) ile Damadyan ismindeki sergerdeler idare etti.”⁷¹⁷

Halep mebusu Artin Boşgezenyan, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in 10 Nisan 1919’da idamıyla sonuçlanan mahkemede (Nemrut Mustafa Divanı) sorgu hâkimliği yapmıştır.

Artin Boşgezenyan’ın İstanbul’un işgali süresince Adliye Nezareti’nde soruşturmalar yaptığı da bilinmektedir.⁷¹⁸

Komitacı Erzurum mebusu Varteks Serengülyan Efendi, Van’da çıkarılan ayaklanmanın elebaşlarından olduğu için idama mahkum edilmiş ve ancak İngiliz sefirinin tavassut ve tazyikiyle cezası müebbed küreğe çevrilerek Ergani madenine gönderilmişti.⁷¹⁹

713 Tanin, 5 Temmuz 1910

714 Azadamard (Özgürlük Kavgası): İttihat ve Terakki Cemiyeti ile akd-i itilaf (anlaşma yapmış) olan Taşnaksutyun Cemiyeti’nin mürûc-u efkarıdır (yayın organı).

715 Tanin, 24 Temmuz 1910.

716 Cemal Kutay, Türk Milli Mücadelesinde Amerika, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 19.

717 Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, s. 29.

718 Mustafa Reşat Mimaroğlu, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 73.

719 M. Ali Ayni, Milliyetçilik, s. 6.

Rusya'da bolşevik ihtilâli sonucunda çarlık rejimi çökünce, birçok milletler gibi Ermeniler de istiklâllerini ilân ettiler. Merkezleri Erivan'da Ermeni Cumhuriyeti kuruldu ve başına da Agop Aharunyan getirildi.

Bu sözde devlet Ermenilerin asıl istekleri için dayanak olmuştu: Çok evvelinden bastırılmış haritalardaki, Anadolu'nun doğusunu ve büyük bölümü ile güneyini kapsayan Büyük Ermenistan'ın kuruluşu hareketinin başında, Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Erzurum'u temsil etmiş olan Karakin Pastırmacıyan ile, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın, Balkan Harbi'nin en felaketli günlerinde kurulan kabine-sinde Hariciye Nazırı olan Gabriyel Nuradungyan vardı. ⁷²⁰

Ermeni komitaları ile İttihatçıların dayanışması

İşin diğer ilginç olan tarafı, bu Ermeni mebusların Meclis-i Mebusan'a seçilmesinde ittifak ve Terakki Cemiyeti'nin ön ayak olmasıdır:

Bazı sosyalist gayrı müslim mebusların ilk meclis seçimlerinde bölgelerinden seçilebilmeleri için İttihat ve Terakki'nin rolü ve yardımı olmuştu. Meclis içi çalışmalarda, aynı tasarı veya önergeye bu sosyalist mebuslarla, bazı İttihatçı mebusların müstereken imza koydukları ve bâzı konuları aynı istikamette savundukları da sabittir. ⁷²¹

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, gerek ihtilal öncesinde, gerek iktidara geldikten sonra, 1914 yılına kadar en ziyade Ermeni komitacıları ile uyuşabiliyordu. ⁷²²

Agop Babikyan ve Bedros Hallacyan, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydiler. ⁷²³

Sivas mebusu Dr. Nazaret Dagavaryan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından ve ikinci başkanıdır. ⁷²⁴

720 Cemal Kutay, Türk Milli Mücadelesinde Amerika, s. 20

721 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 52.

722 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, c. 2, s. 426.

723 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. 1, s. 328; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, c. 1, s. 574.

724 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, c. 1, s. 264; Ali Birinci ise, "Hürri-

İttihat ve Terakki'nin Ermeni ihtilalcilerine büyük yardımlarda bulunduğunu "*Hatıralar*"ında anlatan Cemal Paşa, Ermeni ihtilalcileri ile ilişkilerde ne kadar yanıldıklarını şöyle vurguluyor:

*"(Jöntürkler)... 1894-1896 Ermeni vakalarını 2. Abdülhamit'in bir siyasi hatası ve kendi istibdadını devam ettirmek için başvurduğu zalim bir tedbir telakki ettiler. Bunun içindir ki, o zaman Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları işi bu bakımdan muhakeme ederek Ermeni ihtilalcilerine büyük yardımlarda bulundular. Benim gibi memleket içinde bulunan ihtilalciler de aynı görüşü kabul ederek Türklük ve hususiyle Osmanlılık için çok büyük zararlar doğurabilecek mahiyette inkişaf eden Ermeni katliamından dolayı Abdülhamit'i itham etmekten çekinmediler."*⁷²⁵

Jöntürklerin Adem-i Merkeziyetçi kolunun lideri Prens Sabahattin, Ermeni isyanlarının sebebini, meşrutiyetin yokluğuna bağlıyordu. Sultan Abdülhamit'i "*Ermenileri mahvetmekle suçluyordu*".⁷²⁶

Ermeni sosyalistleri ilk ittifak teklifini Prens Sabahattin'e yaptılar:

Cenevre'deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne hitaben Prens sabahattin Bey'e gönderdiği bir mektupta "*mühim bir meselenin müzakeresi için*" bir murahhasın kabul edilmesini istemiştir. Aynı şekilde bir teklif, Terakki ve ittifak Cemiyeti'nin mümessili sayılan Ahmet Rıza Bey'e de yapılmıştır. Birkaç ay sonra da Taşnaksutyun Cemiyeti'nin murahhası Malumyan adındaki bir zat Berlin Sokağı'ndaki Sabahattin Bey'i yazıhanesine gelerek kendisiyle görüşmüş, bir kongre akdini ve bir program etrafında toplanmayı ve bazı icraat şekillerini teklif etmiştir. Prens Sabahattin Bey ve dostları bu teklifi muvafık bulmuşlar, hangi noktalar etrafında görüşüleceğini tayin için ihzari bir komitenin seçilmesini ileri sürmüşlerdir. Birkaç gün içerisinde Ermeni murah-

yet ve İtilaf Fırkası, 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar" adlı eserinde, Sivas mebusu Dr. Nazaret Dagavaryan'ın partiye sonradan girdiğini ve "*daha sonra reis-i saniliğe getirildiğini*" yazmaktadır. (s. 51 ve 66.)

725 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 211.

726 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 125.

haslarının gayretiyle gerek Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden ve gerekse Teşebbüs-ü Şahsi grubundan murahhaslar seçilmiş ve ilk toplantı Berlin Sokağı'ndaki Sabahattin Bey'in bürosunda yapılmıştır.

Bu toplantı da Adem-i Merkeziyet grubundan Dr. Nihat Reşat, Fazlı Beyler, Terakki ve İttihat grubundan Dr. Bahaaddin Şakir, Hüsrev Sami Beyler, Ermenilerden de Malumyan Efendi ve diğer bir zat bulunuyordu.

Birinci içtimada Ermeniler maksatlarını açıkça söylemişler ve Ermeni komiteleri tarafından Sultan Abdülhamit aleyhine yapılan suikastın fena neticeler verdiğini ve bu yüzden bir çok paraların heder edildiğini itiraf ettikten sonra, Ermeni komitelerinin müstakilen hareketlerinin gerek memleket ve gerek kendileri için iyi olmadığına kanaat getirdiklerini izah ve tasrih eylemişler, matlup hedefe varabilmek maksadiyle müşterek bir program tanzimini ve takip edilecek yolların şimdiden tayin ve tespitini teklif etmişlerdir. Umum bir şekilde izhar edilen bu düşünceler herkes tarafından hoş görülmüş ise de iş müşterek bir program izharı şekline intikal edince görüş farklılıkları meydana çıkmıştır. Hatta bir aralık görüşmeler inkıtaa uğramış ve en nihayet şu esaslar üzerinde anlaşma husule gelebilmiştir: Her cemiyet kendi hüviyetini muhafaza etmekle beraber prensip düşüncelerini bir an için kaale almayarak, değerlerinin tenkidıyla meşgul olmayarak, istibdata nihayet verilmesi için müşterek bir program altında çalışacak, mesai tarzını da bu üç cemiyetin gizli surette seçeceği delegeler tayin edecekler.⁷²⁷

Ermeni sosyalistleri ile İttihat ve Terakki üyelerinin uzun zamandır birlikte hareket ettiğini görüyoruz. Nitekim, Abidin Nesimi 1901 yılında Paris'te toplanan Osmanlı Muhalifin Kongresine, Ermeni sosyalist Malumian (Malumyan) Efendi'nin de katıldığını aktarmaktadır.⁷²⁸

Sultan Abdülhamit muhalifleri, Paris'te 27-29 Aralık 1907 tarihleri arasında, "*2. Osmanlı Liberaller Kongresi*" adıyla bir toplantı daha düzenlediler. Bu toplantıya Sultan Abdülhamit muhali-

727 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap tarihimiz ve Jöntürkler, s. 234-235.

728 Abidin Nesimi, Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Sorunları, s. 252.

fi matbuat organlarının temsilcileri katıldı. Bu yayın organları arasında Ermeni komitacısı yayın organlarını da görüyoruz: Ermeni Devrimci Örgütü Federasyonu Taşnaksutyun yayın organı Troşak; Marsilya'da basılan Armenia dergisinin temsilcisi heyet.⁷²⁹

Merhum Fethi Tevetoglu, üstadı Rıza Nur'dan şunları aktarıyor:

Meclis-i Meb'usân'daki fırkalardan bahsederken üstadım rahmetli Rıza Nur Bey, Lütfi Fikri'nin sosyalist Ermeni meb'usları Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na almak için harcadığı çabanın boş ve zararlı olduğunu arkadaşına bir türlü anlatamadığını nakletmişler ve şöyle demişlerdi:

*"Biz sosyalizmin şiddetle karşındaydık. İttihatçılarla mücadele edeceğiz diye bunları aramıza, bünyemize almak esasen muvafık olmazdı. Hem Ermeni sosyalistler meclis dışındaki kendi partilerinden, ihtilâlcî sosyalist komite ve teşekküllerinden hiç ayrılmıydı?"*⁷³⁰

Lütfi Fikri, Ermeni sosyalist mebuslarla yaptığı bu görüşmeyi Teşkilat gazetesinde şu satırlarla açıklıyordu:

*"... Onun için biz size yalnız 'suret-i teşekkülümüze, fırkamızın ruhuna bakınız. İttihat ve Terakki mi size daha müsaittir, yoksa biz mi?.. Bunu görünüz, tedkik ediniz, anlayınız' diyoruz. Bir defa rica ederim bana şunu söyleyiniz: Taşnaksutyun sosyalisttir değil mi? Pekiy, İttihat ve Terakki Fırkası'nın programında ve onun ileri gelenlerinin efkârında acaba sosyalizmi tergip edecek bir şeye rast geldiniz mi?.. Hele şu Kanun-u Esasî'nin 35'inci maddesine müteallik mâhud tadilâtı Taşnaksutyun da bizim gibi red ettiği halde nasıl olur da bugün intihâbât için İttihat ve Terakki ile birleşmeğe karar verebilir?..."*⁷³¹

Rıza Nur, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?" adlı eserinde Ermeni mebuslarla İttihatçıların trajik hikayesini şöyle anlatıyor:

"İttihatçılar bize taarruzlarında Türk'ten gayrı ve vatan hainleri ecnebi unsurlar ile birleştiğimizi en büyük yüz karası olarak ile-

729 Ernest E. Ramsaur, Jöntürkler ve 1908 İhtilali, s. 144-145.

730 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 52.

731 Teşkilât, 8 Şubat 1912, No. 204.

ri sürüyorlardı. Bu tamamıyla hakikate zıt ve tezvirdi. Muhalefette Türk de, Arap da, Arnavut da, Rum ve Ermeni de vardı. Fakat bu unsurların ekseriyetleri İttihatçıydı. Hatta Taşnaklar İttihatçıların o kadar hararetle partizanları idiler ki, Zöhrap her vesilede onları müdafaa eder; Varteks her müzakerede onlar lehine muhalefet aleyhine sözler söyler, muhalefete saldırırdı... Ben bunlara, bilhassa Pastırmacıyan'a çok söyledim. Hata ediyorsunuz, İttihatçılara hizmet etmeyiniz, dedim. Dinlemediler. Ama sonra cezasını, hem de şahıslarında müthiş surette ödediler. Yani İttihatçılar tarafından katledilmişlerdir.”⁷³²

Ermeni komitacılar için sosyalizm gibi, İttihat ve Terakki ile dayanışmak da sadece bir araçtı. Asıl amaç Büyük Ermenistan'ın kurulmasıydı. Nitekim, Hınçak Komitesi'nin 17 Eylül 1913'te Köstence'de toplanan 7. Kongresi'nde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ittifak kurmamak, İttihat ve Terakki aleyhinde çalışmak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan ittifaklara dâhil olmak kararı alınmıştı:

“İttihat ve terakki Fırkası'nın tecavüzi bir Türk sosyalizmi ihdasına çalışmakta olduğu ve bunun diğer siyasi fırkalar ve bilhassa anâsır-ı muhtelifeye karşı pek mühlik ve muzır bulunduğu nazar-ı itibara alınarak Sosyal Demokrat ve Hınçakyan Komitesi'nin Yedinci Murahhaslar Meclis-i Umûmîsi, bütün hey'et-i Fa'alesini mezkûr fırka ile teşrik-i mesaiye kat'îyen men'etmeğe ve mezkûr cemiyete karşı mücadele ederek onu iskat ve müzmail etmek için icap eden hiçbir sâ'y-ü gayreti diriğ etmemeğe karar vermiştir. Kezalik, mezkûr fırkayı mağlûp etmek için bilûmum komitelerin tevhid-i faaliyet eylemeleri iktiza etmekte olduğunu derpîş ederek, İdare-i Merkeziye ile Komite Hey'etlerine, İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı dâima muzır ve muazzeb şeraitle ittifaklar akdine müsaade etmeği taht-ı karara almıştır.”⁷³³

732 Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü? s. 29-30.

733 Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, s. 63-65.

4. Meclis-i Mebusan'da sosyalizm tartışmaları

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın tutanakları incelenince, ilk oturumlardan itibaren muhtelif vesilelerle ve özellikle vergi kanunları ile işçi meseleleri görüşülürken, bilhassa gayr-ı müslim mebuslarla Türk ve Müslüman mebuslar arasında sık sık *sosyalizm* çekişmelerine rastlanmaktadır.

Zaman zaman hayli elektrikli geçen, Hristiyan Sosyalistler'in işlerine gelmeyince, Müslüman muhaliflerini "*cahillik*", "*bilgisizlik*" ile ithama kalkışmaları üzerine sert protestolara yol açan bu çekişmeli oturumların tutanaklarından katiyetle anlaşılıyor ki, bilhassa Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ve Maliye Nazırı Cavid Bey başta olmak üzere, Osmanlı hükûmeti azaları ve kürsüde konuşan, yahut yerinden konuşanlara karışan bütün Türk ve Müslüman mebuslar, sosyalizmin şiddetle karşısındadırlar. Hatta sık sık "*sosyalizm*" lafının geçmesine dahi tahammül gösteremeyen aşırı hassas ve titiz mebusların çoğunluğu teşkil ettikleri aşikârdır. Meclis-i Mebusan'daki gayr-ı müslim "*sosyalist*" savunucularının Osmanlı Sosyalist Fırkası ve mensupları ile herhangi bir alaka ve iştirakleri bulunmamıştır.⁷³⁴

Meclis-i Mebusan'daki sosyalist mebuslar arasında en faal olanlardan biri, Bulgar asıllı Selanik Mebusu Vlahof Efendi'ydi. Kanun-u Esasî'nin 35. maddesinin tadili teklif hakkında "*biz Osmanlı sosyalistler kendi fikrimizi beyan etmek istiyoruz...*" diye kürsüye çıkan Vlahof Efendi şunları söylüyordu:

"... Diplomasıyı karıştırmıyorum, yalnız liberal ve sosyalist efkâr-ı umumiye için söz söylüyorum ve diyorum ki üç buçuk sene evvel burada konstitüsyonel bir idare tesis olduğunu gördüler. Onlar gelip Türkiye'yi alkışladılar, hâlbuki bu efkâr-ı umumiye maatteessüf günden güne azaldı, en büyük dostlarımızdan olan 'Peltan' bile bilirsiniz geçen sene ne gibi şayan-ı teessüf laflar söyledi...

Peltan kimdir; siz pekâlâ biliyorsunuz. Peltan büyük bir fırka, hükûmete kuvvet veren bir fırkanın erkânından radikal ve radikal sosyalisttir...

734 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 21.

*Bize karşı sarf olunan dostluk günden güne azaldı ve Avrupa'da yegâne sosyalistlerdir ki, yeni Türkiye'nin dostu olarak kalmışlardır.”*⁷³⁵

Ermeni sosyalistlerden Erzurum Mebusu Varteks Serengülyan Efendi de tadil teklifi hakkında görüşünü açıklamıştı. Ancak Ermeni mebusların konuşmaları dönüp dolaşıp sonunda sosyalizm meselesine dönüşüyordu. Varteks Efendi'nin kürsüde sosyalizm konusunu açmasına muhalefet eden Maarif Nazırı Emrullah Efendi şu sözlerle karşılık veriyordu:

“Maarif Nazırı Emrullah Efendi - ... Evet efendiler, Sabri Efendi'den evvel şu kürsüye Varteks Efendi çıkmıştı. Varteks Efendi tâdil teklifinin aleyhinde bulundu. Bu tâdil teklifini katiyen bilûzum addetti. Fakat Varteks Efendi pek mantıkî hareket etti. Çünkü buraya çıktığı vakitte evvela ben sosyalistim dedi. Sosyalizm nazariyesini kabul edince bu teklifin aleyhinde bulunmak tabiidir (Gürültü).

*Emrullah Efendi (devamla) – Bugün sosyalizmin netice-i siyasîyesi nedir biliyor musunuz? Hükûmet vezaif-i siyasîyesini teksir etmek, aynı zamanda hükûmetin salahiyet ve iktidarını kesretmektir ve nihayet bunların gaye-i âmâlî bir gün hükûmeti hükûmetsizlik haline koymaktır. Bu nazariye kabul edilince bittabi Varteks Efendi'nin bu hareketi, tâdil aleyhindeki teklifi pek doğru olabilir. Fakat neticesini biliyorsunuz ki mukaddemât-ı mantıkiyeyi icap eder. Şimdi bendeniz hiç ümid etmem ve katiyen zannetmem ki Sabri Efendi bunu iltizam buyursunlar. Onun içindir ki tâdil ve teklif aleyhinde vaki olan itirazları bütün bütün mantıksızdır.”*⁷³⁶

Kozan Mebusu Muradyan Efendi'nin amelenin çalışma saatlerinin düzenlenmesine dair özel bir kanun hazırlanmasını teklif eden mazbatası hakkında Kütahya Mebusu Ferit Bey şunları söylüyordu:

“Ferit Bey (Kütahya) – Yalnız bu münasebetle bir şey arzetmek istiyorum ki acaba bu kanunun bu tarzda tertibine hükûmet muva-

⁷³⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Birleşim: 34, 27 Kânunuevvel 1327, s. 724-727.

⁷³⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 4, Birleşim: 37, 31 Kânunuevvel 1327, s. 793.

fakat ediyor mu? Çünkü kanun adeta iştirakiyûnun arzu eylediği kanunlardan biri demektir...

Acaba bu meclis de bu meselenin bir sosyalist meselesi olduğunu takdir ederek mi yapıyor, yoksa takdir etmeyerek mi?” ⁷³⁷

Mecliste hangi konu tartışılırsa tartışılın sosyalist milletvekilleri söz aldığı anda mutlaka sosyalizm münakaşası başlıyordu. Sosyalist mebuslarda bu fırsattan istifade ederek sosyalizm propagandası yapıyordu. Ermeni mebusların en faallerinden olan Zöhrab Efendi bu tartışmalardan birinde şunları söylüyor:

“Zöhrab Efendi (İstanbul) - ... İşgal ettikleri mevkie göre heyet-i içtimaiyeden istifade ettikleri miktara göre vergi tarh etmek doğrudur. Şimdi rica eder, şu nazariyeye karşı, makulât dairesinde pek kavi bir delil serdolunamaz. Fakat bilirim ki her taraftan yine feveranlı bir surette bu dermeyan olunan nazariye sosyalizm nazariyesi diyeceklerinden bendeniz isim üzerine kimsenin mahkûm olmaması taraftarıyım.

Halil Bey (Menteşe) – Sosyalistlik sizin için bir mahkûmiyet mi?

Zöhrab Efendi – (Devamla) Hayır, öyle kendi nefsim için öyle kabul ederim.

Varteks Efendi (Erzurum) – Başkalarını işgal ediyorlar.

Zöhrab Efendi (İstanbul) – Kimse işgal olmaz efendim, bu Meclis-i Âli öyle kelimelerle işgal olunacak derecede değildir, onun fevkindedir.

Halil Bey (Menteşe) – Yok yalnız mahkûmiyet mevzuu bahis değildir.” ⁷³⁸

Emlak Vergisi Kanunu tasarısı Meclis-i Mebusan’da görüşülürken, sosyalist mebuslar, sola yakın buldukları müterakki vergilendirme sistemini kabul ettirmek için çalışmışlardır. Meclisi Mebusan’da yaşanan bu tartışmaların birinde Ankara mebusu Talat Bey’e cevap veren Varteks Efendi, şu ifadelerde bulunuyordu:

“Varteks Efendi (Erzurum) – (Devamla) ... Talat Bey! Rica ederim darılma. İki söz söyleyeceğim, diyeceğim ki sosyalizmin asıl

⁷³⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 2, Birleşim 80, s. 1373.

⁷³⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2. sene, 2. cilt, 6 Nisan 1326, s. 1235.

esasların bilmeyen adamlar sokakta, şurada burada işitilen lakırdıları burada söylemesinler... (Gürültüler).

Reis – Geçen gün ziraatten gelen bir zatın ağzından çıkan bu “sokakta toplanmış” lakırtısını meclis reddetmişti. Onun için bunu şimdi tekrar red ederler...

Muradyan Efendi (Kozan) – Benim bu hususda söyleyeceğim yoktur. Musakkafat vergisi ⁷³⁹ hakkında söz söyleyeceğim.

Mecdi Efendi (Karasi) ⁷⁴⁰ – Eğer sosyalizmden bahsolunacaksa ben de söz alayım. Esasını burada halledelim. Bu meselenin ne münasebeti var, mesele ne ise onu halledelim. O halde söz isterim Reis Beyefendi.

Reis – Efendim sosyalizm meselesi bitti.

Muradyan Efendi – Gerek Zöhrab Efendi ve gerekse Varteks Efendi lüzumundan ziyade ümid ediyorlar. Bugün hiçbir devlet, hiçbir hükûmet yoktur ki sosyalist lehinde söylemesin.. (Gürültüler).

Muradyan Efendi – O halde Cavid Bey'in dediği benim için bir delil teşkil etmez. Şimdi ben esasen vergiler müterakki bir esas üzerine olsun onu söyleyeceğim ne kadar anlaşılabiliyorum. Ve ne kadar söyleyebiliyorum o kadar söyleyeceğim.

Reis – Efendim Muradyan Efendi henüz söze başladı, meramını anlamadan itiraz ediyorsunuz. Bırakın bakalım ne söyleyecek?

Hacı Bayram Efendi (İçel) – Reis Bey bu sosyalist ne demek? Biz bunu dinlemeyiz.

Reis – (Muradyan Efendi'ye hitaben) Rica ederim, lütfen madde hakkında söyleyin!

Muradyan Efendi – Efendim, niyçün lehinde söylendiği zaman dinleniyor da aleyhinde söylendiği zaman dinlenmiyor? (Gürültü, sadede gel! Sedaları)

Muradyan Efendi – Verginin müterakki olmasını istemeyen efendiler söylüyorlar, isteyen efendiler ne söylüyorlar? Diyorlar ki, ne vakit müterakki üzerine vergi alınırsa o vakit memleket te-

739 Musakkafat Vergisi: Meşrutiyetle birlikte emlak vergisinde görülen eksiklikleri gidermek üzere bina ve arazi vergilerini ayıracak şekilde bir değişiklik yapılması isteğinden doğan vergi.

740 İştirake yazıları çıkan Karasi Mebusu Abdülaziz Mecdi (Tolun).

rakki eder. Bunu her bir sosyalist söyleyebilir (gürültüler). Günah mı? Sosyalistlik nedir? (Şiddetli gürültüler).

Varteks Efendi (Erzurum) – O istibdad zamanı geçti.. (Şiddetli gürültüler).

(Bu esnada Erzurum Mebusu Varteks Efendi ile Gerek Mebusu Tevfik Efendi arasında münazaa zuhur etmek üzere iken diğer mebusan mani olmuşlardır.)

Reis – Efendim âdettir her memlekette sosyalistlikten bahsölundu mu gürültü olur. Rica ederim gürültü etmeyin.. (Maddeye dair söylesin. Sosyalistliği dinlemeyiz sadaları).

Kostantin Kostantinidi Efendi (İstanbul) – Sosyalist, kapitalist hakkında söylemeyin.

Muradyan Efendi – Başka bir lûgat söyleyeyim iştirakiyun diyeyim.

Reis – Müzakereyi kâfi görenler ellerini kaldırsın. (Ekseriyet) Kâfi görüldü.

Dagavaryan Efendi – Efendim bir sözüm vardır. Sosyalistlikten bahsetmeyeceğim.

Reis – Müzakereyi kâfi gördüler efendim.”⁷⁴¹

Yine bu oturumda, “iradı az çok, her ne miktarda olursa mu-sakkafattan alettlak seyyanen yüzde 12 vergi alınması” için sosya-list Erzurum Mebusu Varteks Efendi ile, İstanbul Mebusu Zöhrab Efendi’nin hazırladıkları tasarıda İpek Mebusu İbrahim, Sinop Mebusu Hasan Fehmi ve Karahisar-ı Sahib Mebusu Kamil Beylerin de imzaları vardı ve bu önerge Meclis-i Mebusan tarafından redde-dildi.⁷⁴²

Maliye Nazırı Cavid Bey Meclis-i Mebusan’daki sosyalist mebus-ların baş düşmanı haline gelmişti. En büyük tartışmalar Cavid Bey kürsüye çıktığında yaşanıyordu:

“Maliye Nazırı Cavid Bey - ... Zöhrab Efendi diyor ki herkes hey’et-i içtimaiyede işgal ettiği mevki-i içtimâinin bedel-i icâr’ını vergi namıyla hükûmete veriyor. Bunların hepsi sözdür. İşgal et-

⁷⁴¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2. sene, 2. Cilt, 76. İçtima, 7 Nisan 1326, s. 125.

⁷⁴² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 2. sene, 2. Cilt, 76. İçtima, 7 Nisan 1326, s. 1260.

tiği mevki ile bedel-i icârının tâhtında bir maksad vardır. O maksat da servetler arasında müsâvât husule getirmektir. Başka tür-lü olamaz. Servetler arasında müsâvât temin etmek üzere vergi almak istiyorlar. Fakat ben zannederim ki hiçbir hükûmetin vazifesi efradın servetleri arasında müsâvât husûle getirmek değildir. Bu hükûmetin vazifesinden, salâhiyetinden külliyyen hariç bir meseledir. Efradın serveti beyindeki müsâvât meselesi, bunlar sosyalizmin gayet müzehher, gayet parlak, gayet muğfil bir takım hayalâtıdır. Ve öyle bir takım hayalâtıdır ki... (Alkışlar).

İsmail Hakkı Paşa (Tokat) - Vallah söylediğin pek doğru. Aynı hikmet...

Zöhrab Efendi (İstanbul) - Alkışlamayın Paşa, Cavid Bey sizin takdîratınızı istemez.

Maliye Nâzırı (devam ile) – Ve öyle bir takım hayalâtıdır ki, cemiyet dâhilinde de hiçbir zaman vücudpezîr ⁷⁴³ olmaması bu hey'et-i içtimaiye için gayet iyi olacaktır...

Efrad arasında vücûda gelecek olan şu müsâvât-ı servetin vücûda getirilmesinin adem-i imkânından sarf-ı nazarla vücûda getirildiği dakikada tevliid edeceği bir netice vardır ki, o da emin olun ki bir netice-i felakettir. Evet! Sosyalizmle bugün dünyanın her tarafında sûret-i ciddiyede müteveggil ⁷⁴⁴ olanlar içinde yalnız asr-ı hâzırın değil medeniyetin bugüne kadar yetiştirmiş olduğu filozofların en büyükleri bile bu neticenin bir gün husûle geldiği takdirde cemiyetler için mucip ⁷⁴⁵ olacağı felâketin, musîbetin en büyük tûfanlardan, muharebelerden, kıtallerden daha müdhiş olacağını söylüyorlar. Buna da Spenser'i işhâd ⁷⁴⁶ ederim. Binaenaleyh cemiyetleri bu kadar muzır vartalara, şu kadar mühlik ⁷⁴⁷ felâketlere îsâl edecek olan bir şeyi elbette kabûl etmek istemeyiz ve elbette şidetle itiraz ederiz...

743 Vücudpezîr: Vucud sahibi. Cavid Bey, sosyalizm vücut bulmasın hayalet olarak, hayal olarak kalsın, demek istiyor.

744 Müteveggil: Uğraşan.

745 Mucip: Gerekçe.

746 İşhad: Şahit tutma.

747 Mühlik: Öldürücü.

Bizim memleketimizde öyle cesim ⁷⁴⁸ sermayeler mevcut değildir ki onları men etmek, onların arasında müsavat husûle getirmek iddiasını serdedebilelim. Bizim memleketimizde servetlerin tevellü-dünü, servetlerin neşvünemasını ⁷⁴⁹ himaye etmeğe onlara bütün kuvvetimizle müzahir ⁷⁵⁰ olmaya mecburuz ki memleketin servet-i umûmiyesi tezayüd ⁷⁵¹ edebilsin, onlara müşevvik ⁷⁵² olmak da kendilerine bir takım ağır vergiler tahmil ⁷⁵³ edilmemesiyle hâsıl olur.

Zöhrab Efendi – Bu mânâ küçükleri ezmeği tazammum ⁷⁵⁴ eder.

Maliye Nazırı – Hâşâ! Ben küçükleri ezme taraftarı değilim. Ve bunu bütün kuvvetimle reddederim ve küçükleri müzahir olmayı her fırsatta ispat etmek isterim. Şimdiye kadar kavliyat ⁷⁵⁵ ile ispat ettim; şimdi de fi'liyat ile gösterdim. Gönderdiğim kanunda küçükleri ezme-diğimi gördünüz. Hiçbir zaman küçüklere düşman değilim. Çünkü o küçüklere ki büyükler çıkacaktır. Ve o küçük beş on paradandır ki büyük paralar, milyarlar husûle gelecektir.. (Alkışlar).

Ben bütün kuvvetimle, bütün vicdanımla küçüklerin müdâfiyim. Fakat her şeyden evvel hak ve hakikatin müdâfiyim. Hakikata mügayir gördüğüm bir şeyi reddetmeğe mecburum. Böyle bir usûl-u tevzi-i tekâlif de ⁷⁵⁶ reddetmeğe vicdanen borçluyum.. (Sürekli alkışlar). ⁷⁵⁷

Ermeni Meb'us Varteks Efendi, Maliye Nazırı Cavid'in sözlerine şöyle cevap veriyor:

Varteks Efendi – Evvel-be-evvel Halil Beyefendi Hazretleriyle Cavid Beyefendi Hazretlerinin sosyalizm üzerine yanlış fikirleri olduğunu anladım ve diyeceğim ki ne Halil Bey ne de Cavid Bey Hazretleri sosyalizmin ne olduğunu bilmiyorlar.. (Gürültü).

748 Cesim: Büyük, iri.

749 Neşvünemasını: Gelişmesini, yetişmesini.

750 Müzahir: Desteklemek, arka çıkmak.

751 Tezayüd: Artmak, çoğalmak.

752 Müşevvik: Arzusunu çoğaltan, arttıran.

753 Tahmil: Yükleme.

754 Tazammum: İçine almak, kapsamak.

755 Kavliyat: Sözler.

756 Usûl-u tevzi-i tekâlif : Paylaşma usulünü teklifi.

757 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İctima 76, Cilt: 2, 7 Nisan 1326, s. 1254.

Her bir sesimizi öyle keserseniz olmaz.. (gürültü devam eder).

Hep söylediğimize kızacak iseniz hiç söz söylemeyelim. Ben diyorum ki, Maliye Nazırı sosyalistliği bilmiyor veyahut bilmemeğe geliyor.. (Çekmece gürültüsü).

Maliye Nazırı olmasıyla hepisini bilecek mi? İstemediğiniz şeylere tak tak ediyorsunuz. Sosyalizmi tâksim-i servet gibi telâkki ediyorlardı. Hâlbuki bendeniz de Maliye Nazırı'nın kullandığı lisanı şiddetle reddederim. Sosyalistliğin hiçbir vakit tâksim-i servet taraftarı olmadığını size temin ederim. Sosyalistliğin aslı esası herkes kendi çalıştığına göre kazanabilmeli. Bu birincisi. İkincisi.. (Sosyalizm bahsini dinlemeyiz sadaları).

Pekiy sosyalistlikten bahsetmeyeceğim. Size bu güç gelir. Bir az evvel aleyhimize söylerken dinliyordunuz. Şimdi onların aleyhine söylediğim için dinlemiyorsunuz. Bu adalet midir? Hak mıdır?”⁷⁵⁸

5. Basında ve kamuoyunda sosyalizm tartışmaları

Meclis-i Mebusan'da mebuslar arasında yaşanan sosyalizm münakaşaları gazete ve dergiler tarafından okuyuculara duyuruluyordu. Osmanlı matbuatı umumî olarak sosyalizm aleyhinde haber yapmaya devam ederken, İştirak sosyalizmi övücü haberler yapmaya çaba sarf ediyordu.

İştirak'ın 4. sayısında, Maliye Nazırı Cavid Bey ve Kütahya Mebusu Ferit Bey'in işçiler lehine yaptıkları değişiklik teklifleri “*Fıkara-yı Ahalimize Müjde!*” denilerek övülmekteydi.⁷⁵⁹

İştirak'ın 9. sayısında yer alan “*Meclis-i Mebusan'da Sosyalizm Münakaşatı*” başlıklı haberde ise şöyle deniliyor:

“Çarşamba günü meclisi feveran içinde bırakan mesele, iktisadî, içtimaî bir mesele-i azimedir ki doğrudan doğruya küçük erbab-ı emlâkin hukukunu müdafaa, sermayedarın ve eshab-ı akaretin biraz daha vergi ile mükellefatını mudidir.”⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, İçtima 76, Cilt: 2, 7 Nisan 1326, s. 1258.

⁷⁵⁹ İştirak, No. 4, 6 Mart 1326.

⁷⁶⁰ İştirak, No. 9, 10 Nisan 1326.

Tanın'ın 29 Nisan 1910 tarihli nüshasında “Meclis Haberleri” sütununda da şu satırlar yer alıyordu:

“... Salı gününden kalmış Amelenin saat-i iştigali hakkında tanzim olunacak kanun-u mahsus üzerine müzakerat cereyan etmeğe başlamıştır. Ferid Bey, böyle bir kanun tanzim etmenin sosyalist efkârına hizmet etmek demek olacağını ve meclisin bunu bilerek mi bilmeyerek mi kabûl etmek istediğini sormuştur.

Sadrazam Paşa (İbrahim Hakkı), kuvve-i icraiyenin böyle bir kanuna âcilen lüzum görmediğini, mâmâfih meselenin bera-yı tedkik ⁷⁶¹ hükûmete havalesine karar verilmesini teklif etmiş, bu teklif re'ye konulduğunda kabûl edilmiştir. Fakat insâfiyûn fırkasının reisi ve sosyalistlik efkârının nâşiri olan Zöhrab Efendi, amelenin müdafaa-i hukuku bahanesiyle yine sosyalizm lehine birçok söz söylemeye hazırlanmış olmalı ki, kendine söz söylemeğe imkân kalmadan müzakerinin hitamından fena halde canı sıkıldı. Makam-ı riyasete usûl-ü müzakereye dair bir ders vermek ister gibi hükûmetin sözlerini dinledikten sonra meselenin derakap ⁷⁶² re'ye konulması muvafık olamayacağını ve evvelâ müzakerenin kifayet ve adem-i kifayeti hakkında re'ye müracaat lâzım geleceğini ifade etti. Bu esnada: ‘Makam-ı riyasetten hiç olmazsa süzümü kestirmemesini rica ederim, yoksa usûl-ü müzakereye dair nizamname mevaddını bihakkın tadbik etmesinden vazgeçtim. Ekseriyet fırkası vasıtası ile makam-ı riyaset bunları derakap kabûl ettirirse olmaz’ tarzında bâzı beyânât-ı şedidede ⁷⁶³ bulunmuş ve söz verilmemişinden şikâyet etmiştir. Sadrazam Paşa tekrar kürsüye çıkarak: ‘Hükûmet şimdilik müsta’celen böyle bir kanuna lüzum görmüyor. Fakat meclis behemhal tanzimini isterse, bir defa düşünmek üzere bize havâle ediniz. Ya kabûl ederiz, yahut reddederiz. Biz sual ve istizah neticesinde esbab-ı reddi izah ederiz’ demişse de Zöhrab Efendi her halde pek asabî olduğundan ekseriyet fırkasına, Reise taarruzla meseleyi büyüttmüş ve nihayet epeyi bir gürültü çı-

761 Bera-yı tedkik: İnceleyerek.

762 Derakap: Hemen arkasından.

763 Şedide: Şiddet.

karmıştır. Bu sırada sol cenah ile merkezde ahz-ı mevki eden ⁷⁶⁴ meb'usân arasında bâzı şiddetli sözler cereyan ettiği gibi Abdullah Azmi Efendi: 'Şahsi düello istiyorsanız ben hazırım' dediğinden bu nâbîmahal düello teklifi herkesi güldürmüştür. Zöhrab Efendi gü-rültü, patırdı ederek nihayet kürsüye çıkmıştır. Makam-ı riyaseti tahtie ⁷⁶⁵ ile söze başlayarak ekseriyet fırkasını da ekaliyeti söylet-memekle itham etmiştir. Bunun üzerine Halil Bey: 'Zöhrab Efendi! Sizi insafa davet ederim, başka bir şey söylemem' demek suretiyle cevap vermiştir. Hakikaten Zöhrab Efendi bu şikâyetinde pek hak-sızdı. Çünkü müşarünileyh kadar çok söz söyleyen ekaliyet fırka-sında değil hattâ ekseriyet fırkasında ve hattâ mecliste nâdir idi. Buna Takvim-i Vakayî'nin sahifeleri de şahittir." ⁷⁶⁶

Muâhede gazetesinde Sadr-ı Âzam Hakkı Paşa aleyhinde, "Sosyalist Kulübü"nü savunan yazılar yazan Pertev Tevfik, Sosyalist Kulübü'nün kapatılması ile ilgili şu haberi veriyordu: "Arevelk Gazetesî'nin beyanına nazaran Galata'da küşad edilen Sosyalist Kulübü, bu hafta zarfında taraf-ı Hükûmetten seddedilecekmış" ⁷⁶⁷

Ziya Şakir'in çıkardığı Genç Türk gazetesinde "Selanik Amele Sendikası"nın kapatılması ile ilgili şu yazı ve haberler yer alıyordu:

"Bundan akdem Selanik Sosyalist Kulübü'nün hükûmet-i ma-halliye tarafından kapatılmış olduğunu ve bu babda meb'us Vlâhof Efendi'nin Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet ettiğini yazmış-tık. Muahheren Matbûat-ı Dahiliye ve Selanik Vilâyeti tarafından tekzibnâmeler irsal etmekle mezkûr kulübün taraf-ı hükûmetten kapatılmamış olduğunu müteakip, edilen tekziplere rağmen meb'us Vlâhof Efendi kulübün henüz mesdûd olup küşadına mü-saade edilmediğini iddia ve ısrar ediyor. Selanik'ten vârid olan telgrafnâmeler dahi bunu ispat ederler. Meclis-i Meb'usân sosya-list âzâlarından Van Meb'usu Vahan Papaysan, Adana Meb'usu Hamparsum Boyacıyan ve Selanik Meb'usu Vlâhof Efendiler, ev-velki gün Dahiliye Nazırı Talat Bey'e ve Nâfia Nazırı Hallaçyan

764 Merkezde ahz-ı mevki eden: Merkezde yer alan.

765 Tahtie: Yanlışını çıkartma.

766 Tanin, No. 595, 29 Nisan 1910, s. 2.

767 Muâhede, 22 Teşrinisani 1326 (1910), No. 10, s. 3.

Efendi'ye müracaat ederek kulübün tekrar küşadını ve Amele Sendikası'nın tasdikini talep etmişlerdir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, evvelce Nâfia Nezareti tarafından tanzim edilen Amele Nizamnâmesi'nin ahkâmına istinaden hareket etmiş olduğunu beyan etmiştir. Hâlbuki mezkûr nizamnâme mucibince amele sendikaları memnu' olmayıp görünür ki, hükûmet-i mahalliye kanunen taht-ı memnuiyete alınan sendikaları Amele Sendikası ile karıştırmıştır. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, kanunen memnu' olmayan amele teşkilâtına hiçbir vakit suûbet⁷⁶⁸ gösterilmeyeceğini ahkâm-ı kanuninin infazı cihetine gidip amelenin ruhsatsızlığını intaç edecek icraata karşı tedabir-i muktaziyeye tevessül edeceğini beyan etmiştir. Dâhiliye Nezareti'nden müfârekatlarından sonra Vlâhof, Papaysan Efendiler, Nâfia Nazırı Hallaçyan Efendi'yi ziyaret ederek Amele Sendikası'nın men'edilmiş olduğuna dâir izahat talep etmişlerdir. Hallaçyan Efendi cevaben, tâtil-i işgal ilân etmek maksadı ile teşekkül etmeyen bütün amele sendikalarına müsaade verilmiş olduğunu ve Selanik Sigara Kâğıdı ve Doğramacı amelesinin sendika teşkiline müsaade edilmediği sırf bir eser-i zühul olduğunu beyan etmiştir. Bâdehu Hallaçyan Efendi bu babdaki itirazlarını bir takdirle dermeyen eylemelerini tavsiye etmiştir.”⁷⁶⁹

Aynı gazetede bir gün sonra, “Dâhiliye Nazırı Talat Efendi” üst başlığı ile kaleme alınan, “Siz Milleti İğfal Ediyorsunuz” başlıklı yazıda hükûmete şiddetle çatılıyordu:

“... Bir hatâ-yı-içtihadîden dolayı farmasonlar aleyhinde bir makale neşreden Pertev Tevfik'i İnsaniyet'de yine aleyhimizde neşriyatta bulunduğundan dolayı Asaf'ı, mahzâ hiç hoşlanmadığınız ve müteaddid kereler, fırkalarının teşekkülüne müsaade verilmemesi için Divân-ı Harb'e resmî ve gayrı resmî müracaatlarda bulunduğunuz sosyalistleri, yalnız sosyalist oldukları için zâhiren -görünen lüzum üzerine- ve fakat mezkûr mesleği daha açıkçası bütün muhalifeyni perişan etmek maksadiyle Divân-ı Harb mârifetiyle Hüseyin Hilmi, İsmail Faik, Namık gibi yürekleri sizden ziyade meslek sahibi olan gençleri mahkûm ettirirken, o aileler mahvolur-

768 Suûbet: Güçlük.

769 Genç Türk, No. 11, 20 Kânunuevvel 1326 (1910), s. 4.

ken. Bu hareketin Abdülhamid'in devrini rahmetle yâdettirecek kadar caniyâne bir hareket olduğunu, o mevki-i Nâzıranenizden idrak edebildiniz mi?"⁷⁷⁰

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Tanin gazetesinde yayımlanan bir yazısında, "Sosyalizm ve komünizm Fransa'nın şan ve şerefini i'lâ etmeyen vakalardandır" diyerek, sosyalizmin ilginç bir analizini yapıyordu.

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in makalesi şöyle:

"Dün maliyenin denklığı umumi müzakereleri münasebetiyle şimdiki medeniyetin pek de parlak safahatından olmayan sosyalizm bahsi yine Meclis-i Mebusan'da arz-ı çehre-i iğfal eyledi. Ancak bu bahse girişmezden evvel meclisimizin müzakeresi tarzı hakkında da birkaç söz söylemek isteriz...

... Sosyalizm bahsine gelince, bu bahsi kemâl-ı ehemmiyetle kürsü-yü-hitabete kadar is'ad edenler yine kendi hedefleri nokta-i nazarından yanlış bir hat-tı hareket takibettiler. Nâ-puhte⁷⁷¹ olan her şeyin hazmı güçtür. Zöhrab Efendi'nin dediği gibi Cavid Bey'in çektiği vükelâ ziyafetinde değil asıl bize çekilen sosyalizm ziyafet-i hayaliyesinde gayr-ı kabil-i hazım pek çok mide bozan salçalar vardır. Memleketimiz ahalişi Avrupa'nın ağır salçalı yemeklerine alışık olmadığı gibi, burada henüz hiç mahal-li sarf olmayan sosyalizmin sıklet-i hayaliyesine de mütehammil⁷⁷² değildir.

İşte bunun için tekrar ederiz ki Zöhrab Efendi, Varteks Efendi, Muradyan Efendi ve sosyalist olmadıkları halde mahzâ muhalefet gayretkeşliğiyle bir dereceye kadar onlara iltihak etmek isteyenler nâbimevsim⁷⁷³ bir bahsi ortaya atmakla ve meclisi, milleti bu bid'at-ı garibe-i Garbiye ile ürkütmekle kendi arzularının tamamen mâkûsu bir harekette bulundular.

Sosyalistlik eğer insanların saadet hâlini temin etmeğe mâtûf bir gaye ise bu gayeye vüsûl için mutlaka bu kelimeyi sosyalistliğin kıvılcık bayrağı üzerine yazmak icap etmez. Maksad-ı aslî bu saa-

770 Genç Türk, No. 12, 21 Kânunuevvel 1326 (1910), s. 1.

771 Napuhte: Çığ

772 Mütehammil: Dayanıklı.

773 Nâbimevsim: Mevsimsiz.

dete meh-mâ-emken ⁷⁷⁴ vüsûldür. Yalnız vüsûlün şeraiti değişiyor. Görüyoruz ki sosyalistlik dâvâsında bulunanlar. -ki burada müfritlerinden ve meselâ Fransa'daki Mösyö Gustave Herve gibi düşünenlerden sarf-ı nazar ediyoruz- bu âlî gayeyi bir halâle kalbediyorlar ve her hayal gibi bu da fayda yerine hüsrân tevîd ediyor.

Hâlbuki ciddi içtimâiyûn ciddi kaideleri istinad ederek ve mümkinât arkasında koşup muhâlâtı bir tarafa atarak beşeriyet için hakiki ve nafi' bir meslek takip ediyorlar. Sermayedârân zulmediyormuş, erbâb-ı mesâi eziliyormuş. Sermaye ile sa'y-ü-âmel arasında bir tenâkuz ve tezad...

Sosyalizm hangi kisveye sokulursa sokulsun sermaye ile sa'y-ü-âmel'i birbiriyle çarpıştırıyor. Sermaye ile sa'y-ü-âmel'i birbiriyle sataştırılıyor, sunuf-u halk arasında âhenk değil buğz, adâvet münakaşa, mukabele tohumları ekiyor. Ve işte bundan dolayı sosyalistlik ne vakit iğfalkâr kuvvetiyle, sehhar ⁷⁷⁵ sözleriyle inkişaf ederse beşeriyet bir inkiraz ve bir azîmle çökişe dûçar olacaktır. Bugün Avrupa'nın gördüğümüz şu müşa'sa ⁷⁷⁶, şu muhteşem medeniyeti âfâkında bir siyah gölge, bir ölümcül tehdid var ise o da sosyalistliktir. Zira sosyalistlik derece derece tevessü ⁷⁷⁷ ede ede nihayet düşman-ı âsâyîş, düşman-ı intizam hattâ ordunun ve vatanın addüvv-ü-ekberi ⁷⁷⁸ oluyor. Bir milletin bayrağını bir gübre ortasında rezk ⁷⁷⁹ etmekten sakınmayan Herve sosyalisttir ve Fransa'nın külliyetli bir kitlesini temsil ediyor. Vakıa Jaures bu derece ileri atılmıyor. Fakat fırsatı bulunca, nazariye-i hayâliyesini tatbiki kalkışınca aynı netayice vâsıl olmayacağını kim temin eder? Fransa'da sosyalistlik iki def'a galebe edecek bir mahiyet iktisab etti. Fakat iki defasında da Fransa'yı inkiraz girdaplarının kenarlarına kadar sevkedecek tahribat ika' etti. 1848 ve 1870 senelerindeki sosyalizm ve komünizm Fransa'nın şan ve şerefini i'lâ etmeyen vakalardandır. Bir de üstü kapalı sözlere hâcet yok. Bir

774 Meh-mâ-emken: Mümkün olduğu kadar.

775 Sehhar: Sihirli.

776 Müşa'sa: Parlayan.

777 Tevessü: Genişleme

778 Addüvv: Düşman.

779 Rezk: Dikmek.

prensip kabûl edilince bütün netayıcı, netacıyic-i mantikiyesi ile kabûl edilmeli. İşe gelen bâzı cihetleri alıp öbür cihetleri terk etmek ne câizdir ve ne de mümkündür. Bir kere sosyalizm mezlakasına ⁷⁸⁰ düşüldü mü girdâbın sonuna kadar gidilir ve artık tahlis-i giribân ⁷⁸¹ mümkün olmaz. İster istemez Herve'nin mesleği ve bazen de Ravaşol'lerin, Kazeryo'ların, Lugieni'lerin tuttukları yol tâkip ediliyor.

Sosyalizm bir baruttur, bir dinamittir. Bir âlimin, bir âkilin yedinde belki nazarî fevaid ⁷⁸² temin edilebilir. (Mâmâfih meşhur Louis Blanc ve Blanqui ve Proudhon fî'liyatta bunu da ispat edemişlerdir.) Bir tünel harfetmek, bir lâğım berhava etmek dinamitle mümkündür. Fakat bu dinamiti acemî ellere, câhil kimselere veriniz işte o vakit saadet-i beşeriye mahvolur gider.

Sosyalizmin istinad ettiği en mühim düstûrlardan biri zuafâyâ ⁷⁸³ muavenet yâni merhamettir. Dün Cavid Bey'in dediği veçhile merhamet için bütün kalpler mühtez ⁷⁸⁴ olur; fakat cemiyetin diğer bir rüknü olan adâleti mahvetmek bahasına değil... İşte buna nizâm-ı âlem tahammül edemez. Mâmâfih bu karanlık, bu kasvet-engiz fikirler Şarkın sema-yı sâfı altında daha ahz-ı vücûd edecek bir mevkîde değildir. Evvelâ memleketimiz ziraat memleketidir. Mezru' yerler ise sosyalistlik tohumuna nazaran şûre-zârdır. ⁷⁸⁵

Sâniyen ⁷⁸⁶ bilhassa Şarkımızın kavaid-i içtimâiyesi ⁷⁸⁷, kavanin-i iktisadîyesi ⁷⁸⁸ cesim cesim servetlerin yed-i vâhide içtimâna ⁷⁸⁹ ve binaenaleyh ateş-i hasedin kalplerde car car yanmasına mâni'dir. İtiraf etmelidir ki Şark demokrasi kaidesi için Garpten evvel mahal'li tatbik bulduğu için sosyalizm namı altında

780 Mezlaka: Kaygan, kaypak yer.

781 Tahlis-i giribân: Yakayı kurtarmak.

782 Fevaid: Faydalar.

783 Zuafâ: Zayıf.

784 Mühtez: Titrek.

785 Şûre-zâr: Çorak.

786 Sâniyen: İkinci olarak.

787 Kavaid-i İçtimaiye: Toplumsal kurallar.

788 Kavanin-i iktisadîye: Ekonomi kanunları.

789 Yed-i vâhide içtimâna: Tek elde toplanmasına.

zuhur eden kavaidin kabil-i icra ve tatbik kısmına da çoktan beri cevelângâhtır. ⁷⁹⁰

Veraset ve intikal kanunlarımız, arazi kanunlarımız bu cümleden olduğu gibi beyt-ül-mâl-i-Müslimîn'in yalnız memurları değil daha pek çok sunuf-u halkın tehvin-i mâişeti ⁷⁹¹ ile mükellef olması dahi takip edilen hedef-i içtimâîyi gösterir. Fakat bu hedef Avrupahlaştırıldıktan sonra memleketimizde idhal edilen sosyalizm serabından pek farklıdır.

Mahsulât-ı ziraiye-i iptidaiyemizi Avrupa'ya gönderip i'mal ettirdikten sonra tekrar satın alabiliriz. Fakat sırf kendi malımız olan bazı kavanin-i içtimâyimezi de sosyalizm fabrikasında taşıyıp ettikten sonra tekrar almak niyetinde değiliz. Avrupa medeniyetinin bize yalnız iyi, her türlü gull-ü gışş'dan ⁷⁹² âri unsurları lâzımdır. Ondan ötesi mutlaka bir süzgeçten geçmeğe muhtaçtır. ⁷⁹³

Maliye ve Nafia nazırlıklarında bulunan Cavid Bey, Selanik'de bir merkez garının temel atma töreninde söylediği nutukta, sosyalistleri eleştirmiş, Hak gazetesi Cavid Bey'in bu nutkunu "Hükûmet ve Sosyalizm" başlıklı haberi ile okuyucularına duyurmuştu:

"Nâfia Nazırı Cavid beyefendi Selanik'de münteşir ⁷⁹⁴ Independent Gazetesi muharrirlerinden birine sosyalizm ve Hükûmet-i Osmaniye'nin bu fırka muvacehesinde ittihaz etmiş olduğu vaziyet hakkında bâzı beyanatta bulunmuştur. Cavid Bey'in Selanik'de irad ettiği bir nutukta Osmanlı Sosyalistleri aleyhinde serdeylediği mütalâat muharrir-i mumaileyh tarafından mevzuu bahs edilince Nazır Bey cevab-ı âtiyi vermiştir:

- Beyanâtım ne kadar şiddetli olursa olsun, hükûmetin efkâr ve makasidine tamamiyle tercüman olduğumu temin ederim. Bütün vükelâ, avamın anladığı tarzda bir sosyalizmin sanayi-i milli-

790 Cevalangah: Gezinti yeri.

791 Tehvin-i mâişet: Geçimini kolaylaştırmak.

792 Gull-ü gışş: Kin, düşmanlık.

793 Babanzade İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusan'da Sosyalizm", Tanin, 26 Nisan 1910, İkinci Sene, No. 592.

794 Münteşir: Yayınlanan.

ye için muzır olduğunu kabûlde müttefiktir. Biz sanayimizin bir serbest-i tamme⁷⁹⁵ dâhilinde inkişaf ve terakki etmesini arzu eder ve onu haricî-dâhilî hed türlü mevâniden⁷⁹⁶ siyânet⁷⁹⁷ etmek isteriz. Sosyalizm ve sendikalizmin tesirât-ı muazzasına mani olmak için hükûmet, Meclis-i Meb'usân'ın nazar-ı tasvibine bir lâyiha-i kanuniye arz ederek hariçten gelecek emirler altında hareket eden sosyalizm ve sendikalizmin mevcudiyetini gayrı kanunî tanıyacaktır. İştirâk ve grev hakkını tanıyacağımız tabiidir. Lâkin serbesti ve sâ'y-ü amele karşı vuku bulacak en küçük mâniayı bile tecviz edemeyeceğiz. Hükûmet tehdid ile yapılacak her türlü propaganda-ları, velveleli ve ezhân-ı umûmiyeyi tehyic edecek mahiyette olan içtimaları kanun kat'ıyyen menedecektir. Hükûmetin yeni meclise arzedeceği lâyiha-i kanuniye bu esas üzerine müstenid olacaktır. Sanayi-i milliyeyi müdafaa yolunda vuku bulacak olan bu teşebbüsün neticesiz kalmayacağını ümid ederiz.”⁷⁹⁸

Merhum Kerim Sadi'nin aktardığına göre, İkinci Meşrutiyet'in bazı Osmanlı İslâm uleması ve din bilginleri -Avrupa medeniyetinin sosyal yaralarını acımasızca deştği ve kapitalist Hristiyan uygarlığını kıyasıya tehdit ettiği için- sosyalizme sempati beslemişlerdir.

Beyazıt Dersiamlarından M. Safvet, zekât müessesesinin İslamiyette sosyalizmi önleyici en büyük tedbir olduğunu savunuyordu. Safvet hocaya göre Avrupalılar sosyalizm fikrini zor kullanarak durduramayacaklardı. Hoca, “*Sosyalizmin önüne ancak din geçebilir*” diyordu. İslamiyet bunu engellemek için zekâtı farz kılmıştır.⁷⁹⁹

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey, Garp felsefesinde kudreti görülmemiş derecede yüksek olan bir isimdi. Üniversitede felsefe profesörü olan Hilmi Bey, materyalist, kapitalist ve sosyalist görüşlerin karşısındaydı.

795 Tamme: Tam, noksansız, bütün.

796 Mevâni: Mani, engel.

797 Siyanet: Koruma.

798 Hak, 19 Nisan 1912, No. 37, s. 3.

799 Beyazıt Dersiamlarından M. Safvet, Beyanülhak, Dördüncü sene, dördüncü cilt, adet. 104, 21 Mart 1327, s. 1926-1928. Aktaran Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 126-128.

Avrupa'nın yaşayışını, müziğini almak yerine tekniğini almak gerektiğini savunan, İslam dininin ilerlemenin ve gelişip serpilmenin yegâne yolu olduğuna inanan Filibeli Ahmet Hilmi Bey, üniversiteli gençlerle bir sohbetinde şunları söylüyor:

*“Cenabıhakkı inkâr ettiği halde cin ve hayalet korkusundan bir odada yalnız yatamayan materyalistlerimiz de var! İyi tanıdıklarımın ve bana dinî hikmetten ziyade dinî surette meyyal bir zât, bir gün yanımda sosyalizmi metediyor ve Elhamdülillah ben de bu fikri kabul ettim, diyordu. Sosyalizmin ne gibi âmiller ve fikrî tehavüller neticesinde kabul edilebileceğini az çok bildiğim için dostumun hârika (!) derecesinde süratli fikrî tekâmülüne şaşırmış ve kendisinden biraz izahat istemiştim. Sosyalistlik, herkeşe iyilik etmek, insanları kardeş tanımaktır; dedi. Bu tarîfin mi, yoksa dostumun mu basitliğine hayran olacağımı tayin edemedim. Mamefih kendisine sosyalizmin şahsiyet, hükûmet, iştirak, mesai vesaire hakkındaki emel ve nazariyelerinden bir nebze bahsettim. Zavallının kopardığı Estağfirullah'lardan, aman yâ Rabbi'lerden odanın camları titriyordu.”*⁸⁰⁰

İkinci Meşrutiyet devrindeki Osmanlı sosyalistlerine göre, sosyalizm islamiyette zekât gibi pratik bir şekle bürünmüştür. İslâm dininde herkes kardeş sayılır, Sosyalistler de işi bu kardeşlik noktasından tutuyorlardı. Onlar da kardeşlik istiyorlardı. Şöyle diyorlardı: *“İslâmiyet'in cinsiyeti bir tarafa bırakarak vaaz ettiği bütün İslâmların birbirinin kardeşi olması kaidesi sosyalistlerin tebcil ettikleri ve insanların insanlara yaklaşması için tatbikine çalıştıkları bir kaidedir.”*

Müslümanlık ırk ve millet ayrılığı gözetmiyordu yani enternasyonalisti.⁸⁰¹

Selanik mekteb-i Hukuk müdürü ve İlmi İktisat ve Hukuk-u İdare Muallimi Muslihiddin Adil, İktisat Dersleri'nin birinci kitabında (Selanik, Zaman Matbaası, 1328) sosyalizme sahifeler ayırmıştı.

800 Darülfunun Efendilerine Tahrirî Konferans, Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz, Hikmet Matbaası-ı İslâmiyesi, İstanbul 1329, s. 26. Aktaran Kerim Sadi, a.g.e., s. 128-131.

801 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 132.

Sosyalizmi “İştirakiyyûn (sosyalistler) ise, hükûmetin fertleri korumasını, şahısların, yaşama savaşı umumi yasası altında yok olup gitmemesini, yaşama ihtiyaçlarının giderilmesi görevinin kâmilten hükûmete yüklenmesini istiyor.” şeklinde tarif eden yazar, Platon’dan başlayıp Karl Marx’a kadar uzanan bir tarih sürecini özetliyordu: “Karl Marx ise sosyalizmi şu tarzda ifade ediyor: ‘Mesleğimiz şu fikirle ifade olunabilir: Şahıs mülkiyetinin kaldırılması’”

Muslihiddin Adil’in sosyalizmle ilgili olarak görüşlerini şu notla özetliyor: “Sosyalizmin de alelîtlak ⁸⁰² hasmı değiliz. Bu mesleğin akla yakın dileklerini kabul ve fakat şiddetli ve aşırı temayüllerin red ederiz.”

Muslihiddin Adil kitabının 61. sayfasına Karl Marx hakkında şu notu düşmüş: “Karl Marx Trev şehrinde tevellüt etmiştir. Esasen Musevidir.”

Muslihiddin Adil’in, “İktisat Dersleri” adındaki bu eseri hukuk ve iktisat okullarında ders kitabı olarak okutulmaktaydı. ⁸⁰³

6. Parvus’un İstanbul’daki diğer faaliyetleri

Dünyanın önde gelen sosyalistlerinden birisi olan Parvus, İstanbul’da bulunduğu 1911-1915 döneminde İttihat ve Terakki ile gelenleriyle anlaşmış, Pantürkizm ve Panislamizm savunuculuğu yapmıştır. ⁸⁰⁴

Parvus İstanbul’da bulunduğu süre içerisinde İttihatçılara müşavirlik yapıyordu. Bu süre zarfında Teşkilat-ı Mahsusa’nın da yapılandırıldığını görüyoruz:

Miralay Sadık Bey önderliğindeki Melamiler Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Abdülhamit’e yakın olan subayları ve bürokratları öldürmeye başlamışlardı. İntikam görünüsü altındaki işlenen cinayetlerdeki asıl amaç Sultan Abdülhamit’in Yıldız İstihbarat Teşkilatı’ydı.

802 Alelîtlak: Genel olarak.

803 Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 195. Aslen Selanikli bir Yahudi dönmesi olan Muslihiddin Adil, daha sonraki yıllarda komünist partisinin ve Şefik Hüsnü’nün avukatlığını yapacaktır. İlhami Yangın, İhtilal Tüccarları, s. 605.

804 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 154.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ihtilalden hemen sonra Yıldız İstihbarat Teşkilatını ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATESE) kayıtlarına göre Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu)'nın, Teşkilat'ın kaldırılmasına dair 29 Temmuz 1908 tarihli kararnamesi ile Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nın faaliyetlerine son verildi. Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra teşkilata ait yüzbinlerce rapor saraydan alınarak yakıldı.

Balkan Savaşı'nın sonlarına kadar (1912) Osmanlı Devleti'nde istihbarat yapan bir teşkilata rastlanılmamaktadır. Yine Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATESE) kayıtlarına göre Enver Paşa 17 Kasım 1913 tarihinde yeni bir istihbarat teşkilatı kurdu. Teşkilat-ı Mahsusa olarak bilinen bu örgütün diğer ismi Umûru Şarkiye Dairesi (Doğu İşleri Dairesi)'dir. Teşkilat'ın ilk başkanı Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey'dir.

Meşrutiyetin ilanından sonraki beş senede ihtiyaç duyulmayan bu örgüte 1913 yılında aniden ihtiyaç duyulma nedeni Parvus'dur. Adından da anlaşılacağı gibi örgüt *“Doğu İşleri”* ile -özellikle Çarlık Rusyası- alakadar olacaktır. Örgüt diyoruz zira yaptıklarına bakılınca Teşkilat-ı Mahsusa veya diğer adıyla Umûru Şarkiye Dairesi bir istihbarat teşkilatından ziyade ihtilal örgütüdür.

Yukarıda Parvus'un Troçki ile birlikte kurduğu örgütten bahsetmiştik: *“Sonradan Kızılordu'nun alt yapısını oluşturacak olan hücrelerin çekirdeği Parvus tarafından kurulmuş, Troçki tarafından da geliştirilmiştir.”*⁸⁰⁵

Bu haliyle baktığımızda, Parvus'un Troçki ile birlikte Rusya'da kurduğu ihtilal örgütü ile Türkiye'de kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın hiçbir farkı yoktur. İkisinin amacı da aynıdır: Rus Çarlığını yıkmak!

Teşkilat-ı Mahsusa üzerine bir çalışma yapan Amerikalı istihbaratçı Dr. Philip Stoddard'ın elde ettiği bilgilere göre, teşkilatın *“Hilal”* olarak adlandırılan İslam dünyasının her yerinde faaliyet gösteren 30 bini aşan mensubu vardı.⁸⁰⁶

805 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 24-27.

806 Philip Hendrick Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, s. 36.

Teşkilat-ı Mahsusa Enver Paşa'nın emrindeki bir kurul tarafından yönetiliyordu ve bu kurulun başkanı Süleyman Askeri Bey'dir. Kurulda, ordudan yetkili subaylar, hükûmetten yetkili kişiler bulunuyordu. Yurt dışı teşkilatlanması ise şu şekildeydi:

Teşkilat-ı Mahsusa - Eşref (Kuşçubaşı) Genel Müfettiş ve Ceziret-ül Arap, Necit, hatta çöl ve gerektiğinde bütün bölgeler ve şubeler Eşref Bey'in denetiminde.

Sami (Kuşçubaşı) Türkistan ve Büyük Asya'nın Kuzey ve Doğu kesimleri.

Mısır- Abdülaziz Çaviş ve Ferit beyler ve arkadaşları.

Tunus- Şeyh Salih es-şerif ve Ali Başhampa ve Cemagi.

Hindistan-Muhammet Ali, Şevket Ali ve arkadaşları. Hatta Mecusilerden Doktor Hardiyal ve arkadaşları ve ulemeden Şeyh Mevlana, Mahmut Hüseyin, Müderris Hüseyin ve Doktor Nasır.

Afrika Sahrası- Şeyh Sunusiler.⁸⁰⁷

Parvus'un uygulamak istediği Türkçülük ve İslam Birliği siyaseti, en çok Almanların işine geliyordu. Almanya'nın uyguladığı Ortadoğu politikası Türklerin bir yandan İttihad-i İslamcı bir yandan da Turancı olmasını gerektiriyordu.

Nitekim iki fikir de Almanya'nın Doğu siyasetini kuvvetlendirmek için Almanya'da besleniyordu. Der İslam Dergisi Prusya'nın himayesi altında idi. Kurucusu Prusya Maarif Nazırı oldu. Macarlar ve Almanlar Turan fikrini filolojik ve tarihi bakımdan beslediler. Birinci Dünya Savaşı içinde Berlin'de Almanların topladıkları Türk Kavimleri Kongresi'ne Türkiye'den Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura vb. katılmışlardı.⁸⁰⁸

Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olarak Abidin Nesimi şunları yazıyor:

*"Parvüs, İttihat ve Terakki'yi Turan Devleti motifiyle çarlığa saldırtmayı amaçlıyordu. İttihat ve Terakki'de bu yönde örgütlenmeler olmuştu. Bu örgütlenmeler sadece Osmanlı sınırlarında değil, Türkistan'da Kafkasya'da Kırım'da da olmuştu."*⁸⁰⁹

807 Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, c. 1, s. 63.

808 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 333.

809 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, s. 54.

“Örgüt birbirinden bağımsız çeşitli hücreler halindedir. Her hücrenin bir hücrebaşı, bir doktoru, iki-üç icra unsuru ve bir valesi vardır. Doktor, hücre mensuplarının hastalanması, vurulması, yaralanması halinde onların tedavisini sağlamaktadır. Vale’de bunların yemeğini pişirmekte, çamaşırlarını yıkamakta ve diğer ev işlerini yapmaktadır. İcra unsurları ise fedailerdir. Hücreler ya hücre başkanının ya da doktorun adıyla tarihe geçmişlerdir. Bu doktorlar, genellikle askeri tıbbiyeden yetişmiş, genç, ateşli, genellikle Türk Ocaklı kişilerdir. Bu örgütlenmede Kuzey Afrika’dan, İran’dan, Hindistan’dan, Çarlık Rusya’sı içinden ve Çin’den birçok kişiler rol almışlardır. Bu örgütlenmede görev almış Türkiye sınırı dışı kişiler, 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Çarlık Rusya’sında dünya çapında işler yapmışlardır ve mahalli cumhuriyetler kurmuşlardır.

1914’te 1. Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine, Teşkilat-ı Mahsusa dâhili ve harici Teşkilat-ı Mahsusa olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Harici Teşkilat-ı Mahsusa Çarlık’ta, İran’da, Hindistan’da eski görevine devam etmiştir. Dâhili Teşkilat-ı Mahsusa ise, yurt içinde emniyet ve asayiş sağlayacak, düşman işgali altına girecek Osmanlı topraklarında mahalli mukavemet hareketlerini yönetecek, gerilla savaşları verecekti. Dâhili Teşkilat-ı Mahsusa’nın muhtelif kolları vardı. Doğu Anadolu ve Irak kısmının örgütlenme hazırlıklarını Dr. Reşit Şahin Giray üzerine almıştı. Irak cephesinin esas örgütlenmesini ise, Süleyman Askeri Bey yapmıştır. Şair Mehmet Akif Ersoy’da bu örgütte çalışmıştır.”⁸¹⁰

Türk Ocakları

Türkçü-Turancı amaçları olan bu örgüte ideolojik destek de sağlanmalıydı: Türk Yurdu Dergisi ile Türk Ocakları bu tarihlerde kuruldu.

1911 yılı sonlarında Türk Yurdu Dergisi’nin ilk sayısı yayınlanmıştır. Yani, Parvus’un İstanbul’da olduğu ve ittihatçılarla teşriki mesai yaptığı tarihlerde.⁸¹¹

810 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 37.

811 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 181.

Parvus Türk Yurdu dergisinin “iktisat sütununun hazırlanması ve sorumluluğunu üstlenmiş ve bu sütuna köylülük, devlet, emperyalizm konularında önemli makaleler yazmış, malî sorunlar üzerinde tartışmalar açmıştı.”⁸¹²

Aynı tarihlerde Ziya Gökalp Diyarbakır'dan Selanik'e yerleşmiş, Genç Kalemler Dergisi'nde dilde Türkçülük girişimlerini başlatmıştı.⁸¹³

25 Mart 1912 tarihinde Türk Ocakları'nın kurulduğunu görüyoruz. Türk Ocakları Balkan Harbi'nin başlamasından sadece altı ay önce kurulmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türk Ocakları'nın kuruluşu arasında sadece iki yıl gibi kısa bir süre vardır.⁸¹⁴

Ahmet İzzet Paşa Türk Ocakları ile ilgili olarak şunları yazıyor;

“Bozkurt ve Ergenekon efsanelerini tertipleyen, neşreden ve bunları saf Türk gençlerinin zihinlerine, ırklarının seçkinliğinin delilleri biçiminde yerleştiren ve bu kaynak, yani bu Ocak'tır. Devrimin başlangıcında dilimize çevrilen ve Türklere, bütün dünyanın nefret ettiği Cengiz'i, ırklarının ögünç kaynağı şeklinde gösteren ‘Kök salmak’ adındaki roman kıklı eserin yazarı da, Musevi Leon Cahon'dur. Türk ocağının en nüfuzlu bir direği, bir kurucusu, Meşrutiyetden önce Kürt ıftihar tarihi yazmakla uğraşırken, sonra Türkleşerek Gökalp soyadını alan Diyarbakir'li Ziya Bey. Tanıdığım iki önemli üyesinden biri, Arnavutluktaki Görice'den çocukluğunda mızika-i Hümayun'un zuhuri koluna alınıp zekâsı sayesinde devlet mertebelerinde yükselen bir zatın oğlu, diğeri Morot, tanınmış bir ailenin çocuğudur. Son zamanlarda Rusya'dan gelen Azeriler istisna edilirse, bu Ocak'taki Amasyalı Hüsamettin adında bir zattan başka halis Anadolu'lu hiçbir Türk sivrilememiştir. İşte bu keyfiyet Türklük davasının, milletin bir kanaatı ile doğmadığını gösterir. Buraları düşünülürse, görüşlerim pek de yabana atılmaz.”⁸¹⁵

812 François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), s. 69-70.

813 Yusuf Akçuraoğlu, Türkçülük ve Dış Türkler, 181.

814 Cemal Kutay, Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği, s. 8.

815 Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, c. 1, s. 301.

Hüseyin Enver Sarp, Türk Ocağı'nın kuruluşundan bahsederken, bu kurumu oluşturan askeri tıbbiyeli gençlerdeki milliyet fikrinin oluşmasında Jeune Turc Gazetesi'ndeki yazılarıyla Celâl Nuri (İleri)'nin büyük etkisinin olduğunu söyler.⁸¹⁶

İsmail Habib Sevük de aynı görüşleri paylaşır. Sevük, azınlıkların milliyetçilikleri ve hususi dayanışmaları karşısında, millî hisleri kabaran 190 tıbbiyeli Türk öğrencinin, 1911 Mayıs'ında Fransızca yayınlanan Jeune Turc gazetesinde Celal Nuri (İleri) Bey'in ortaya attığı, “*Donanma Cemiyeti*” gibi “*kavmi bir Türk maarif cemiyeti teşkil etmek*” fikrinden aldıkları ilhamla harekete geçtiklerini belirtir.⁸¹⁷

Yusuf Akçura, Türk Ocağı'nın kuruluş fikrini Jön Türk (Jeune Turc) gazetesindeki yazılarıyla Celal Nuri (İleri) Bey'in başlattığını yazıyor:

“... vesikalardan anlaşılıyor ki, Fransız diliyle yayınlanan Jön Türk adlı gazete 1911 Nisanı sonlarında ve Mayıs başlarında ‘Parlak başarıları ile gözleri kamaştırmakta olan Millî Donanma Cemiyeti gibi bir Türk eğitim cemiyeti meydana getirmek’ fikrini ortaya atmıştır. Bu fikre Tanin gazetesi de katılmıştır.”⁸¹⁸

Celal Nuri Bey'in bu yazılarından çok etkilenen Tıbbiyeli gençler bu teklif üzerine inandıkları bazı kişilere mektup yazarak “*Türk Ocakları*”nın kurulmasını rica ederler. “*190 Tıbbiyeli*”nin imzaladığı mektupta “*evrim kanunlarına uyma fikrinde ısrarlı olacakları*” da belirtiliyordu.⁸¹⁹

Nedense bu 190 tıbbiyeli Türk milliyetçisi talebenin isimlerine hiçbir kaynaktan rastlayamadık (!).

Türk Ocaklarının kuruluşu için parasal yardımı ise, 50 altın vermek suretiyle Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın yapmıştır.⁸²⁰

816 Hüseyin Enver Sarp, Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?, Türk Yurdu, Sayı: 243, Nisan 1955, s. 751.

817 İsmail Habib Sevük, Edebî Yeniliğimiz, s. 437.

818 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 179.

819 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 178.

820 Yusuf Akçuraoglu, Türkçülük ve Dış Türkler, s. 180.

Hüseyin Cahit Yalçın İttihat ve Terakki'nin yayın organı Tanin'in kurucularındandı. Gazetenin diğer kurucusu, Ermenilerin Sultan Abdülhamit'e suikast düzenlemesine methiye düzen ünlü mason Tevfik Fikret'tir.

Lenin'in gazetesi Iskra'nın ve Arbaiter Zeitung'un başyazarı Parvus da, Hüseyin Cahit Yalçın'ın kurduğu Tanin'de de yazmaktadır. Ayrıca Tasvir-i Efkâr ve Fransızca Jeune Turc gazetelerinde⁸²¹ ve bilhassa Bilgi ile Türk Yurdu dergilerinde Parvus imzasıyla – iktisadî- yazılar kaleme alıyordu.⁸²²

Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu paraları nerden aldığı konusuna birazdan değineceğiz. Öncelikle Celal Nuri (İleri) Bey ve Türk Ocakları'nın kurulmasına vesile olan yazıları yazdığı Jeune Turc gazetesine gelelim:

*“Parvus'un, bir de Fransızca olarak yayınlanan Jeune Turc adlı bir derginin yazarı olduğunu öğreniyoruz. Türkçü Celal Nuri ve Ahmet Agayef bu derginin yazarları arasındadır ve kaynaklarda gazetenin sahibinin Sami Hirtzberg veya Günzberg adlı bir Musevi olduğu not edilmektedir.”*⁸²³

Jeune Turc gazetesi, İbranice yayınlanan Ha-Mevaser ile birlikte Siyonistler tarafından yayımlanıyordu.⁸²⁴

Şimdi de biraz daha gerilere dönelim:

İstanbul'da yayımlanan Courrier d'Orient Gazetesi ve bu gazeteyi çıkartan Jean Pietri'den geçtiğimiz bölümlerde oldukça bahsetmiştik. Avrupa'daki 1848 ihtilalinin önderlerinden olan Pietri İstanbul'a gelmiş, hem bu gazeteyi çıkartmaya başlamış hem de Yeni Osmanlılara önderlik etmişti. Jean Pietri bu arada; Konstantny Borzecki adıyla Osmanlı topraklarına gelip, daha sonraları tarihimizdeki ilk Türkçülerden biri olan Mustafa Celaleddin Paşa'nın -her nedense- Fransızca olarak kaleme aldığı *“Les Turcs*

821 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 460.

822 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 15.

823 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 616.

824 Aron Rodrigue, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, s. 191.

Anciens et Modernes” (Eski ve yeni Türkler) adlı eserini matbaasında basmıştı.⁸²⁵

Jean Pietri daha sonra Namık Kemal ve Şinasi ile dostluk kurmuş, Şinasi’nin 1862’de Tasvir-i Efkâr’ı çıkartmasını sağlamış, teknik yardımda bulunmuştu.

Son olarak da Jean Pietri’nin Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi’nin yurt dışına kaçışlarında destek sağladığını yazmıştı.

Bu hatırlatmalardan sonra şimdi tekrar Jeune Turc gazetesine dönelim:

İkinci Meşrutiyetin ilanından bir müddet sonra (1909 Haziran) Türkiye’deki Siyonistlerin lideri Wolffsohn (görünürdeki mesleği bankacılıktı) İstanbul’da bir toplantı düzenledi. Siyonist hareketin kendisini tanıtabilmesi için her kesime yönelik yayınlar yapılması kararlaştırıldı. Böylece İbranice Ha-mevasser, Fransızca l’Aurore ve Ladino (İspanyol Yahudicesi) dilinde El Judeo dergileri çıkartıldı.

Bu haftalık yayınlar Almanya’daki Siyonist genel merkezin çizgisine uygun olarak Siyonizmi savunacaklardı.

Doğrudan Yahudi çevrelerine hitap eden bu üç yayının dışında bir de gündelik Fransızca gazete düşünüldü. Gazeteye ittihatçıların çizgisine yakın olması için Jeune Turc adı verildi. Bu gazete dışarıdan tarafsızmış gibi görünecekti.

Siyonistler Jean Pietri’nin kurduğu Courrier D’Orient gazetesini bu iş için kullanmayı tasarladılar.

O tarihte, Ebuzziya Tevfik’in sahibi, Celal Nuri İleri’nin sorumlulu müdürü ve siyasî yorumcusu olduğu Courrier D’Orient gazetesinin adı Jeune Turc olarak değiştirildi. Samy (Sami) Hochberg (Hirtzberg) adında bir Yahudi ortak olarak, Vladimir Sabotinsky adında bir Yahudi de yazı işleri yöneticisi olarak gazeteye dâhil edildi. Bu iki Yahudi Almanya’daki Siyonist genel merkeze bağlıydılar.

825 Nazım Hikmet’in dedesi olan Mustafa Celaleddin Paşa’nın eseri İstanbul’dan bir yıl sonra Paris’te de basılmıştır. Mustafa Celaleddin Paşa aslında Yahudi asıllı yazar Leon Cahun’un “*Introduction a l’Histoire l’Asie*” (Asya Tarihine Giriş) ve De Guignes’in “*Historie des Huns*” (Hunlar’ın Tarihi) adlı iki eseri birleştirerek yeni bir kitap ortaya çıkartmıştır.

Gazetenin Mayıs 1910'da abone sayısını 11 binin üzerine çıkartmış olması, ne denli etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁸²⁶

Sözde tarafsız olan bu gazete Osmanlı Devleti'ne entegre bir İsrail'in kuruluşunu savundu. Zaten Rıza Tevfik gibi isimlerin Siyonist olduklarını açıklama nedeni de budur. Gazetenin yazarları arasında Celal Nuri (İleri) Bey dışında Parvus, Senatör Botzaria, Ahmet Ağaoğlu gibi isimleri de görüyoruz.⁸²⁷

Bu dönemde Siyonist temsilcilere sempatiyle bakan Celal Nuri (İleri) Bey'in, Siyonist temsilcisi Dr. Viktor Jacobson ile Evkaf Nazırı Hamada Paşa arasında randevu ayarladığına da şahit oluyoruz.⁸²⁸

Geçtiğimiz bölümlerde Parvus'un "*Balkan Federasyonu*" planlarından bahsederken Parvus'u İttihatçılarla, Vlahof Efendi'nin tanıştırdığını yazmıştık. Aynı paragrafa tekrar bakalım:

*"Çıkardığı bu sonuç yüzünden sosyalist çevrelerin büyük hücumlara uğrayan Parvus, 1910 Kasım başında Türkiye'ye geldi ve beklediği büyük dünya savaşının barut fıçısının Balkanlarda hazırlandığını gördü. Balkan sosyalistlerinden Osmanlı Parlamentosunda Selanik mebusu olan Vlahof Efendi ve Romen sosyalisti Hristo Rakovsky aracılığıyla İstanbul'da İttihat ve Terakki Partisi'nin önderleriyle tanıştı."*⁸²⁹

Bu paragrafın altında ise, Vlahof Efendi'nin siyonistlerle ilişkilerini yazmıştık: Bu satırlara da tekrar bakalım:

"Vlahofun sadece Bulgar millî menfaatleri için değil, aynı zamanda siyonizm için de çalıştığını görüyoruz:

Dimitar Vlahof anılarında bu konuya ait ilginç bilgiler vermektedir. Öncelikle Vlahof Efendi'nin, Türk topraklarında Yahudilerin İsrail Devleti'ni kurmalarını mecliste savunduğunu görüyoruz. Dimitar Vlahof, Parvus'un bir dediğini iki etmeyecek kadar ona

826 Siyonizme yaptığı hizmetlerden dolayı gazetenin 1909-1915 tarihleri arasındaki bütün sayıları Kudüs'deki Siyonist arşivde bulunmaktadır.

827 Orhan Koloğlu, Celal Nuri'nin Jeune Turc Gazetesi ve Siyonist Bağ, Tarih ve Toplum, Aralık 1992, Sayı: 108, s. 46-49.

828 İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, s. 207.

829 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 460-461.

bağlı olan bir kişiydi. O nedenle Siyonist liderlerden Rus asıllı Victor Jacobsen ile Holberg Herzfelt, Vlahof Efendi'yi İstanbul'da ziyaret ederek Filistin'e Yahudi göçünün yalnız Siyonistlerin çıkarına değil, Türk Devleti'nin de yararına olduğunu ispatlayan olay ve belgeler göstereceklerini belirterek, bu konuyu Meclis-i Mebusan'da savunmasını isteyerek şunları söylerler: 'Çünkü bu göçmenler özgürlük tutkunu kişiler, onların çalışma coşkuları Türkiye'nin ulusal ekonomisinin yalnız ve yalnız yararına olacaktır.'

Vlahof Efendi'nin anılarında aktardığına göre Victor Jacobsen, İstanbul'a geldiği zaman İttihat ve Terakki cemiyeti ile çeşitli anlaşmalar için masaya oturup antlaşmalar yapmış, Jeune Turc gazetesinin mali kaynaklarının karşılanmasını sağlamıştır.

*Osmanlı ülkesine Yahudi göçünün inceleme konusu olmasını isteyen konuşmasıyla Ahali Fıkrası lideri İsmail Bey (Gümilcineli İsmail), bir bakıma İttihat ve Terakki Fıkrasının Arap ve Musevi topluluklar arasında kararsız ve güç durumda kalmasına yol açmak istemişti. Arap asıllı mebuslar Yahudi göçünün ısrarla karşısında idiler. Hatta ülkeye girenlerin sarı pasaport taşımasına ait bir yasa önergesi de hazırlamışlardı. Siyonizmin önderlerinin Vlahof Efendi'ye başvurmalarının nedeni (Vlahof Efendi kendisinin Siyonist olmadığını vurgular) bu yasa önergesine karşı çıkmasını sağlamak içindi. Vlahof Efendi'ye, 'Parlamentoda Yahudi milletinden birkaç milletvekilimiz var. Topu topu beş kişiler ama hiç birinin kendi halkının davasını üstlenmeye cesareti yok' demişlerdi."*⁸³⁰

İstanbul'a yerleşen Parvus bir taraftan bu çevrelerin de içerisinde olduğu karmaşık ilişkileri düzenlerken, bir taraftan da silah, vagon, çelik ve kömür tüccarlığını, Alman ajanlığını, Marksist düşünlülüğü, Siyonistliği, gazeteciliği ve ittihatçılara mali müşavirliği birlikte yürütüyordu. Kendisine en çok yakınlaşan kişilerden birisi Celal Nuri (İleri) Bey olmuştu:

Yahudi asıllı Maliye Nazırı Cavit Bey de, Parvus'un emrinde-dir. Yusuf Akçura ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Celal Nuri İleri,

830 Ali Nejat Ölçen, Osmanlı Meclisi Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, s. 57-58.

Ahmet Agayef (Ağaoğlu), -Jeune Turc gazetesinin sahibi- Sami Hirtzberg sürekli yanında ve emrindedirler.⁸³¹

Hakkında biyografi yazarların ortak görüşüne göre Parvus “İktidara para ile ulaşılabilceğini ve siyasal iktidar sayesinde para kazanılabileceğini İstanbul’da öğrendi.”⁸³²

Parvus Türkiye’de vagon ticareti de yapıyordu. Bu işten de çok büyük paralar kazandı.⁸³³

Ayrıca Türk Yurdu dergisinin iktisat sütununun hazırlanması sorumluluğunu üstlenmişti: “*bu sütuna köylülük, devlet, emperyalizm konularında önemli makaleler yazmış, malî sorunlar üzerinde tartışmalar açmıştı.*”⁸³⁴

Bu tartışmaların en önemlisi, Türkiye’nin borçları karşılığında yüksek faiz ödediği yönünde dair yaptığı açıklamalardı. Parvus’un Türk Yurdu’nda yazdığı yazıların büyük bölümü bu konu üzerineydi.

Maliye eğitimi de görmüş olan Parvus, Türkiye’nin yanlış borçlandığını, bu yüzden borç fazilerinin çok yüksek olduğunu öne sürüyordu.⁸³⁵

Parvus’un İstanbul’daki ilk yazıları çıktığında herkes hayretler içinde kalmıştır. Çünkü devlete ait bütün bilgiler, resmî bilânçolar

831 Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64.

832 Zeman, Zbynek A.B.- Scharlau, Winfried B.; The Merchant of Revolution, s. 128; Max Beer, Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi, s. 195.

833 Zeman-Scharlau, The Merchant of Revolution, s. 157 vd. İstanbul’dan ayrıldıktan sonra Almanya, Hollanda ve İsveç’te kömür ve çelik işlerinden milyonlar kazanıp dünyanın sayılı zenginlerinden biri oldu. Lenin’in İsviçre’den Moskova’ya mühürlü bir trenle geçmesinde rol oynayanlardan birisi de Parvus’dur. Lenin’in o vagona binmesini sağlayan Alman Gizli Servisi Şefi Max Warburg, Parvus aracılığıyla Lenin’e altı milyon Dolar değerinde altın iletti. Heinz Pfeifer, Brüder des Schattens, s. 127; Gary Allen, None Dare Call It A Conspiracy, s. 90-91; Lambelin, Enternasyonal Kavga ve Yahudi Kızıl Kadro, s. 34; Lenin imajına zarar vermemek için bu parayı direkt almadı. Parvus burada da rol aldı, aracı şahıs rolü üstlenerek paranın akışını yönlendirdi. Parvus’un bu işlerden de büyük para kazandığı biliniyor. Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 29.

834 François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), s. 69-70.

835 Parvus’un bu yöndeki yazıları, Muammer Sencer tarafından bir kitapta toplanmıştır. Geniş bilgi için bkz: Muammer Sencer, Türkiye’nin Mali Tutsaklığı: Parvus Efendi.

Parvus'un elindedir; tahıl, tütün, damga pulu, ipek, balık fiyatları, stokları, bütçe gelirleri-giderleri, diğer devletlerle yapılan alımlar, satımlar vs.⁸³⁶

Hatırlarsanız yine bu tarihlerde “*Siyasi Siyonizm*”ın kurucusu Theodor Herzl de, Osmanlı Devleti’nin borçları karşılığında yüksek faiz ödediğini öne sürmüş, Filistin’de devlet kurmaları karşılığında Osmanlı Devleti’ne şu teklifi yapmıştı:

*“Biz, Türkiye’nin mali durumunu düzeltmek için 20 milyon harcayacağız. Bu meblağın 2 milyonunu Filistin’deki değişiklik için vereceğiz. 80 bin Türk lirası, bu sermayenin temel sermayesi olacak. 18 milyon ile Türkiye’yi Avrupa’nın kontrolünden kurtaracağız.”*⁸³⁷

Parvus ve Herzl’in aynı konuyu kurcalaması, Osmanlı Devleti’nin borçları karşılığında yüksek faiz ödediğinin tasasına düşmeleri paralellik arzetmektedir (!).

Parvus’un İstanbul’da yazdığı kitaplar da Türk Ocakları’nın parasıyla basılıyordu.⁸³⁸

Parvus, Yahudi asıllı Maliye Nazırı Cavit Bey’le çok yakındı. Zaten İttihatçılara mali müşavirlik de yapıyordu. Yahudi asıllı Maliye Bakanı Cavit Bey ile birlikte para sistemini banknota (kâğıt para) çevirerek mali ve iktisadî buhrana sebep oldular.⁸³⁹

Dünyanın en ünlü sosyalistlerinden birisi olarak tanınan Parvus İstanbul’daki yazılarında Türkiye için bir sosyalist devrimin sözünü bile etmedi. Türkler için yapılacak şey Avrupa sömürgeciliğinin boyunduruğundan çıkmak için kapitülasyonlardan ve Osmanlı borçlarından kurtulmak; demokratik bir ulusal devlet kurmak; bunun için büyük dünya savaşı gerçekleştiği zaman ister istemez bu savaşa katılmaktır... Bunu gerçekleştirmek maksadıyla Türkiye için Almanya safında savaşa katılmak zorunlu olacaktır.

836 Muammer Sencer, Türkiye’nin Mali Tutsaklığı: Parvus Efendi, a. 9 ve 21.

837 Theodor Herzl, The Complete Diaries, c. 1, s. 342-365. Herzl bu teklifi Sultan Abdülhamit’e yapmış olsa da, İttihat ve Terakki ile siyonistler arasında görüşmelerin sürdüğü, ayrıca İsrail’e Yahudi göçmen yerleştirilmesi için çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.

838 Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 65.

839 Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64-65.

Parvus'un Almanya ile birlikte savaşa girilmesi gerektiği yolundaki görüşleri, Osmanlı topraklarına ayak bastığı andan itibaren Türkçülerimiz (!) tarafından halka yayılmaktadır.

Celal Nuri (İleri), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Ginsberg ve diğer Türkçüler de bu görüştedir. Bütün Osmanlı basını bu konuyu işler, halkı hazırlar.⁸⁴⁰

Halide Edip (Adivar) 1913'de yazdığı “Yeni Turan” adlı romanında Parvus'un söylediklerini tekrarlar. Romanda “Büyük Türk Yurdu” ve “Turan Ülküsü” anlatılmaktadır.⁸⁴¹

Bir başka Türkçümüz Moiz Kohen “Munis Tekinalp” ise , “Türkler Bu Muharebeden Ne Kazanabilir?” adıyla (İstanbul 1914) bir kitap yazar. Kitapta, Turan yollarına gidilmesi, Almanya'yla bir olup savaşa girilmesi önerilmektedir.⁸⁴²

Erik Jan Zürcher'e göre, Moiz Kohen “Munis Tekinalp”'ın kaleme aldığı bu kitap, Osmanlı savaş gayelerinin bir bildirisi oldu.⁸⁴³

1911 İttihat ve Terakki Kongresi'nde Celal Nuri (İleri) Almanya ile birlikte hareket etmezsek başımıza gelecekleri belirtir;

“Şimdiki koşullar altında Osmanlı İmparatorluğu bir tabiat garibesidir. Bu durum karşısında Türk'ün geleceği ne olacaktır? Osmanlı Devleti bağımsızlığını yitirirse Türk'ün alın yazısı ne olacaktır? Emperyalizm kahramanları karşısında ne yapacaktır?”⁸⁴⁴

“Konstantny Borzecki (Mustafa Celalettin Paşa)” bölümünün sonlarında, Celal Nuri İleri'nin Konstantny Borzecki'ye dayanan geniş bir ailenin üyesi olduğunu söylemiş ve orada bırakmıştı. Önce yazdıklarımızı hatırlayalım:

“Bu akrabalık bağlarının ilginç tarafı Türk solunun tanınmış isimlerinin büyük kısmının bu aileye mensup olmasıdır:

Namık Kemal, Nazım Hikmet, Abidin Dino, Zeki Baştımar,

840 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 616.

841 Halide Edip Adivar, Yeni Turan, adlı eserini (Tanin Matbaası, İstanbul 1912) Türkocağında çalışmaya başladıktan sonra Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte yazmıştır.

842 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64.

843 Erik Jan Zürcher, Turkey, A Modern History, s. 190.

844 1327 (1911) Senesinde Selânik'de Mün'akid İttihad ve Terakki Kongresi'ne Celâl Nuri Bey Tarafından Takdim Kılınan Muhtıradır, s. 20-23.

Sabahattin Ali, Rasih Nuri İleri, Ali Fuat Cebesoy gibi çok sayıda tanınmış isim bu geniş ailenin üyesidir. ⁸⁴⁵

Kurtuluş Savaşı'nın tanınmış komutanlarından Kazım (Karabekir) Bektaşidir. ⁸⁴⁶ *Kazım (Karabekir) Ali Fuat (Cebesoy) ile akrabadır.* ⁸⁴⁷

Namık Kemal ile Nazım Hikmet akrabadır, bu vesile ile tanınmış sosyalistlerden Rasih Nuri İleri ve Celal Nuri İleri'nin de akrabasıdır. ⁸⁴⁸

Celal Nuri (İleri) hakkında ileride tafsilat vereceğiz."

Şimdi Celal Nuri İleri konusuna devam edelim:

Celâl Nuri (İleri) Bey, 1914 yılında -tam da Parvus İstanbul'da iken- yazdığı İttihâd-ı İslâm ve Almanya adlı eserinde, İslâm birliği anlayışıyla birlikte Birinci Dünya Savaşında İslâm âleminin Almanya ile birlikte hareket etmesini istemiştir. Eserde ayrıca, Rusya'nın, Osmanlı Devleti için önemli bir tehlike arz ettiği belirtilmektedir. İslâmiyet'in cihat dini olduğunu vurgulanarak, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin liderlik ettiği İslâm âlemini, hayat için birlik prensibi içerisinde ittifak kurmaya çağırmaktadır. ⁸⁴⁹

İslam birliği fikrini işleyen Celal Nuri (İleri) Bey, aslında dedesi Abidin Paşa gibi pozitivist fikirleri benimsemektedir.

Hemen Celal Nuri (İleri)'nin dedesi Abidin Paşa'ya bakalım:

Namık Kemal, Abidin Paşa'nın kardeş torunudur. Kendisi de bir mason olan, meşrutiyet dönemi şeyhülislamlarından, ulemadan Musa Kazım Efendi (1858-1910), anılarında, Abidin Paşa'dan bahsederken şunları yazar:

"Mürtekiplerin büyükleri arasına geçen zatlar, ayıplarını örtmek, günahlarını saklamak için daima namaz kılarlardı, seccadelerini resmi makamlara bile taşıtırırlardı. Rahmetli Abidin Paşa (Kanuni Esasi Komisyonu Üyesi) feylesof bir zat olduğu halde (o

845 Bu ilişkilerin tamamı için bknz: Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2008.

846 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 86.

847 Erik Jan Zürcher, The Unionist Factor, s. 86.

848 Toplumsal Tarih, Sayı 97, Ocak 2002; Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 84.

849 Celâl Nuri (İleri), İttihâd-ı İslâm ve Almanya, s. 3-5.

zaman feylesof demek dinsiz demektir) *başını seccadeden kaldırmazdı.*" ⁸⁵⁰

Ekleyelim; Abidin Paşa da Bektaşidir.

Abidin Paşa Adana valisi iken, Mustafa Nuri Bey Adana vali muavinidir. Abidin Paşa büyük kızı Nefise'yi Mustafa Nuri Bey'le evlendirir. Çiftin ilk çocuğu Celal Nuri (İleri)'dir. Ailenin ikinci çocuğu Suphi Nuri (İleri), Rasih Nuri İleri'nin babasıdır. ⁸⁵¹

Mustafa Nuri Bey'in kuzenleri arasında tanınmış isimler de vardır. Bunlardan biri olan İsmail Fazıl Paşa, sonradan Müşir Mehmet Ali Paşa adını alan Alman asıllı Karl Detrois'in kızı Zekiye Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten, Kurtuluş Savaşı'nın ünlü komutanlarından Ali Fuat (Cebesoy) dünyaya gelmiştir. Rasih Nuri İleri, baba tarafından Türk komünistlerinin önde gelen isimlerinden Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar ve Nazım Hikmet'le de akrabadır.

Rasih Nuri İleri, akrabalarından Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar ve Sabahattin Ali ile yayıncılık faaliyetlerinde bulunur. İki akraba 1946'da "*Adana İşçi Sendikaları Birliğini*" kurarlar. ⁸⁵²

Celal Nuri (İleri), Abdullah Cevdet'in de çok sayıda eserini çevirdiği Gustave Le Bon ve özellikle Büchner gibi bazı maddeci, pozitivist düşünürlerin fikirlerini aktarmıştır. ⁸⁵³

Süleyman Hayri Bolay'a göre Celal Nuri İleri ilk pozitivistlerden di ve amacı İslâm ile materyalist felsefeyi birleştirmektir. ⁸⁵⁴

"Celal Nuri'ye fikir tarihimizde bir yer göstermek gerekirse maddeci felsefeyi kaba, zararlı ve siyasi bir şekilde de olsa memleketimize nakletmiş olmalarıdır." ⁸⁵⁵

850 Musa Kazım, Devr-i İstibdat Ahvali ve Müsebbibleri, s. 25.

851 Aksiyon Dergisi, 10 Şubat 2001, Sayı: 323.

852 Mahmut Çetin, Boğazdaki Aşiret, s. 129.

853 Bu yazılar için bk: Celal Nuri (İleri), Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1913; Celal Nuri (İleri), Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1913; Celal Nuri (İleri), Tarih-i İstikbâl -3- Mesâil-i İctimâîye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1914.

854 Süleyman Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi, s. 166.

855 Süleyman Hayri Bolay, Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi, s. 420.

Celal Nuri (İleri) “*Tarih-î Tedenniyat-ı Osmaniye*” eserinin birinci basımına eklediği “*Saltanat-ı İstikbal ve İstikbal-i Saltanat*” bölümünün 181-189. sayfalarında sosyalizm meselesini kendi deyişimine göre tarafsız bir şekilde incelemiş, “*İttihad-ı İslam*” eserinde de islamiyetle sosyalizmin ilişkileri üzerinde durmuştur.⁸⁵⁶

Celal Nuri (İleri) -kitabımızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğiniz gibi- sosyalist olmuş, sosyalist partilere girmiştir.

İstiklal Mahkemesi reisi olan Kılıç Ali, cumhuriyetin ilanından sonra sosyalist fikirler taşıdığı gerekçesiyle Celal Nuri İleri’yi bizzat yazıhanesine giderek bastonla dövmüştür.⁸⁵⁷

Parvus’un İstanbul’a gelişinde yakınlaştığı kişilerden birisi de -Türk Ocakları’nın 22 sene aralıksız başkanlığını yapacak olan- Hamdullah Suphi (Tanrıöver)’di.⁸⁵⁸

Hamdullah Suphi (Tanrıöver)’de biraz durup, geçtiğimiz bölümlerde yazdıklarımıza tekrar göz atalım:

“Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulmasında Sami ve Suphi Paşa konaklarının ayrı bir önemi vardır. Yeni Osmanlıların kurucularının tamamı tamamen bu iki konağın müdavimleri oldukları gibi, kurucular arasında bulunan Ayetullah Bey (Hamdullah Suphi Tanrıöver’in ağabeyi), Sami Paşa’nın torunu ve Suphi Paşa’nın büyük oğludur. Bu gençlere ihtilalci fikirleri aşıl原因an, Komün ihtilalinden sonra Fransa’dan kaçarak İstanbul’a gelen Fabre idi. İstanbul’a geldikten sonra Hakkı efendi adını alan bu zatı, Sami Paşa himayesine almış, Paşa’nın konağında Fransızca hocası olarak ikamete başlamıştı.

856 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, s. 53.

857 Aclan sayılğan, Türkiye’de Sol hareketler, s. 53; Turan Akkoyunlu, 1924’de Kılıç Ali’nin Celal Nuri’ye saldırısı ve İzmir Basınının Tavrı, Tarih ve Toplum, Mart 1992, Sayı: 99, s. 54-56; İşin daha da komik tarafı, Kılıç Ali’nin, Kurtuluş Savaşı başlarında kurulan Türkiye Komünist Fırkası’nın üyesi olmasıdır. (General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul 1955, s. 102); Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde Anadolu’daki komünistlerin yargılaması yapılırken, yargıç makamında oturan kişi Türkiye Komünist Fırkası üyesi; Kılıç Ali’dir. Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927), s. 63.

858 Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64-65. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) henüz orta mektebi bile bitirememiştir. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. 3, s. 232.

Carbonari “Kömürcü” anlamına gelmektedir. Carbonari hareketi İtalyan Büyük Mason Locasının desteğinde çalışmaktaydı. İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti, İtalyan Carbonari hareketinden esinlenmekteydi.

Suphi Paşazade Ayetullah Bey, daha sonra Yeni Osmanlılar olarak anılacak olan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti’nin kurucularındandı. Cemiyetin toplantısına Carbonari örgütlenme sistemi ile ilgili bilgileri getiren kişi Ayetullah Beydi.”

1938 yılında İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine’nin “gizli” kaydıyla Londra’ya gönderdiği *“Notes On Leaniding Turkish Person Aliates”* (Önde Gelen Türk Şahsiyetiyle ilgili Notlar) adlı raporda Hamdullah Suphi (Tanrıöver)’in gizli servis elemanı olduğu yazmaktadır.⁸⁵⁹

Basın savaş kışkırtıcılığı yapıyor

Parvus en çok matbuatı kullanıyor, basın yayın organları vasıtasıyla Türkiye’nin Almanya ile birlikte Rusya’ya karşı harbe girmesini sağlamaya çalışıyordu. Parvus’un direktifleri ile hareket eden matbuatı Alman sermayesi destekliyordu.

Atilla Demiral *“Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm”* adlı eserinde Tanin Gazetesi ile ilgili olarak şunları kaleme almış:

Tanin, Maliye Nazırı Cavit ve Hüseyin Cahit’e verilen Yahudi parasıyla kuruldu. Cavit Bey’in İzmir’de asılışından sonra Hüseyin Cahit Yalçın, Cavit Bey’in anılarını yayınladı. Cavit Bey gazete ile ilgili olarak şunları yazmış:

*“Gazete çıkartmamız lazımdı. Gazete çıkartmaya da karar vermiştik. Fakat parayı nereden bulacaktık? Bu parayı Veitz adında bir Alman gazetecisi bize Almanya elçiliğinden temin etti. Cahit’le birlikte elçiliğe gidip parayı aldık!”*⁸⁶⁰

Nizamettin Tepedelenlioğlu, Veitz adlı Alman’ın gazeteci değil düpedüz casus olduğunu belirtir ve şunları ekler:

859 Aynı raporda Celal Nuri (İleri)’nin Alman gizli servisinden para aldığı da yazmaktadır. 1992 yılında İngiliz gizli arşivinin açılması ile yayınlanan rapor için bkz: Aktüel Dergisi, Eylül 1992, Sayı: 64.

860 Atilla Demiral, *Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm*, s. 74.

*“Acaba Veitz bunlara o paraları babasının hayrına mı tedarik etmiştir? Siyasî hayatları boyunca bu herifle başka türlü münasebetleri de olmamış mıdır?”*⁸⁶¹

Yukarıda, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Türk Ocakları'nın kuruluşu için gereken parayı (50 altın) cebinden verdiğini yazmıştık. Kendi gazetesi için dahi para bulamayan Hüseyin Cahit Yalçın bu parayı nereden buldu acaba (?).

İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin hakkında Ahmet Emin Yalman şöyle yazıyor;

*“Tanin, İttihat ve Terakki'nin gazetesi, kâğıt Almanya'dan geliyor.”*⁸⁶²

Bazı gazetelerin sahipleri ise gizlenmektedir:

*“Sabah ve İkdâm ashında birbirlerine rakip gibi gösteriliyor ancak ikisi de aynı kişilerce çıkartılıyor, Abdullah Zühtü İkdâm'ın, Hüseyin Cahit ise Sabah'ın sahibi görünürde.”*⁸⁶³

Ahmet Emin Yalman kendi çalıştığı gazetenin de yabancılardan para aldığını yazmaktadır:

*“Ne yazık ki kendi mensup olduğum, sevdiğim, başarısı için kendi sahamda var kuvvetimle uğraştığım Yeni Gazete'de de ecnebi parası büyük rol oynuyordu...”*⁸⁶⁴

Bu sırada Ahmet Emin Yalman Maarif Nezareti tarafından Amerika'ya, New York Columbia Üniversitesi'ne okumaya gönderilir. Tabi ki, bu parayı Osmanlı Devleti karşılamaktadır (!). Amerika'da çıkan Almanca yayınlanmakta olan Staatszeitung'a da yazı yazmaya başlar. Polonya'dan Amerika'ya göç eden bir Yahudi ailenin çocuğu olan Pulitzer, New York'un en çok satan gazetesi olan World'un sahibidir Colombia Üniversitesi'ne bir gazetecilik okulu kurulması için para bırakmıştır. Ahmet Emin Yalman Colombia Pulitzer Gazetecilik Okulu'nda okur.

Ahmet Emin Yalman anılarında Türkiye'ye döndükten sonra Tanin'in Başyazarı Muhittin Bey'in kendisini gazeteye yazı işle-

861 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 74.

862 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 31-74.

863 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 100.

864 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 100 ve 366.

ri müdürü yaptığını aktarıyor. Bu arada savaş yaklaşmaktadır Bir kısım Türk gazetelerini Almanlar parayla satın alıp halkı bu savaşa hazırladılar. Alman Gazete Sahipleri Sendikası Başkanı, Germania Gazetesi Müdürü Herr Müller, Ahmet Emin Yalman'a Almanya'dan matbaa makinesi getirerek hediye eder.

Bu arada “*Osmanlı Matbuat Cemiyeti*” diye bir cemiyet kurdular: Cemiyetin başkanı Yunus Nadi, Umumi Kâtip Ahmet Emin Yalman'dır. Alman Sefareti bu teşkilat aracılığı ile kâğıt yollayıp kendi taraftarlarına paylaştırmaktadır. Cemiyetin kâğıt verdiği gazetecilerden birisi de Celal Nuri (İleri) Bey'dir. ⁸⁶⁵

Bu tarihlerde İttihatçılar Türkçülüğü yaymak için Ziya Gökalp'i profesör sıfatıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin kürsüsüne oturttu. Ziya Gökalp'in üniversitedeki asistanları Necmettin Sadak, Ahmet Emin Yalman, Moiz Kohen (Munis Tekinalp)'dir. ⁸⁶⁶

Şimdi de Ziya Gökalp'in asistanlarını tanıyalım:

İlk Türkçülerden olan Moiz Kohen “*Munis Tekinalp*”, Parvus'un görüşleri doğrultusunda “*Türkler Bu Muharebeden Ne Kazanabilir?*” adıyla (İstanbul 1914) bir kitap yazdı. Kitapta, Turan yollarına gidilmesi, Almanya'yla bir olup savaşa girilmesi önerilmektedir. ⁸⁶⁷ Erik Jan Zürcher'e göre bu kitap Osmanlı savaş gayelerinin bir bildirisi oldu. ⁸⁶⁸

Moiz Kohen (1883-1961) Alliance Israelite Universelle mezunu Türkçülerdendir. Aslında, Moiz Kohen ⁸⁶⁹ gerçek bir hahamdır. ⁸⁷⁰ Sadece kendisi değil babası da hahamdır. Moiz Kohen Türkçülük faaliyetlerine başlayınca ismini Munis Tekinalp olarak değiştirdi. ⁸⁷¹

Yüksek okulu Selanik ve İstanbul Hukuk mekteplerinde tamamlayan ⁸⁷² Moiz Kohen'i, 1906 yılında Selanik'te yayımlanmakta olan Yeni Asır gazetesinde yazar olarak görüyoruz. ⁸⁷³

865 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64.

866 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64.

867 Erik Jan Zürcher, Turkey, A Modern History, s. 190.

868 İbranicede Kohen, Haham demektir.

869 Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, s. 232-234.

870 Liz Behmoaras, Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi, s. 68.

871 Jacob M. Landau, Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri, s. 13-15.

872 Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, s. 232-234.

873 Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, s. 232-234.

Moiz Kohen Türkçülük akımının en önemli isimlerinden ve Ziya Gökalp'in müridiydi. Türk Yurdu, Türk Derneği, Yeni Mecmua gibi yayınlarda Türkçülük üzerine yazılar yazdı. Birçok Türkçü derneğin kurucusu ve yöneticisiydi.⁸⁷⁴

Kohen'in hayatını kaleme alan Liz Behmoaras'a göre, Moiz Kohen, Ziya Gökalp'i bir Kabalist olarak görüyordu.⁸⁷⁵ [Ziya Gökalp'in kitapları bu gözle okunur ve incelenirse, Moiz Kohen'in ne derece doğru tahlil yaptığı görülecektir. Özellikle: Türk Töresi! i.y.]

Moiz Kohen'e göre, "*Türküm*" diyen her fert ırkına bakmaksızın-Türk kabul edilmeliydi. Ziya Gökalp'in sözlerini; "*Irken Türk olmayanların da Türk kabul edilmesi gerektiği*" şeklinde yorumluyordu.

Kohen'in 1908 yılından önce İttihat ve Terakki'nin içinde olduğu biliniyor. Ayrıca Selanik'teki Mason örgütlerinin de içindeydi. 1909 Aralık ayında Hamburg'da yapılan "*Dünya Siyonist Kongresi*"ne Selanik delegesi olarak katıldı. Ancak kongrede "*Filistin'de bir Yahudi Yurdu*" kurma fikrine karşı çıktığı, bunun için Osmanlı topraklarının daha uygun olduğu fikrini desteklediği biliniyor.⁸⁷⁶

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Moiz Kohen'i sıkı bir Kemalist olarak görüyoruz. Kemalizm ideolojisini tanıtan yazı ve kitaplarına, CHP'nin sıkı militanlığını eklemişti.⁸⁷⁷

1928 yılında "*Türkçülük*" ile ilgili bir yayınına "*Evamiri Eşare*" (on emir) adını uygun bulmuştu.⁸⁷⁸

"*On Emir*"i Türkçeye adapte ederek şunları söylüyordu: 1. Adlarını Türkleştir, 2. Türkçe konuş, 3. Havralarda duaların hiç olmazsa bir bölümünü Türkçe oku, 4. Okullarını Türkleştir, 5. Çocuklarını memleket okullarına gönder, 6. Ülke işlerine karış, 7. Türklerle düşüp kalk, 8. Cemaat ruhunu kökünden sök, 9. Millî iktisat sahasında vazife-i mahsusanı yap, 10. Hakkını bil.⁸⁷⁹

874 Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 2005.

875 Liz Behmoaras, Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi, s. 68.

876 Liz Behmoaras, Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi, s. 68.

877 Liz Behmoaras, Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi, s. 68.

878 Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, s. 232-234.

879 Munis Tekinalp, Türkleştirme, s. 65.

Eserinde, “Allah” yerine “Tanrı” denmesini, İslami isimler yerine Türkçe isimler alınmasını öneriyordu.

1945’de onu İstanbul Belediyesi Meclis üyesi olarak görüyoruz. 1954 ve 1957 seçimlerinde CHP milletvekili adayydı ancak kazanamadı. Tekinalp, Türk Dil Kurumu üyeliğine de seçilmişti. Aynı tarihlerde İstanbul Tüccar Derneği’nin de genel sekreteriydi. Tütün ihracatı ile de uğraşıyordu. 1956’da Dış İşleri Bakanlığı’na başvurarak Nice kentine fahri başkonsolos olarak atanmak istedi. Munis Tekinalp, 1961 yılında Nice’de öldü ve oradaki Yahudi mezarlığına gömüldü. ⁸⁸⁰ Ünlü Türkçümüz son olarak Cenazesinin Türkiye’ye götürülmemesini, Fransa’da gömülmek istediğini vasiyet etti. Ömrü yetseydi “*Musevi Mucizesi*” adında bir kitap yazacaktı. ⁸⁸¹

Ziya Gökalp’in diğer asistanı Necmettin Sadak, Akşam Gazetesi’nin kurucusu ve Kazım Şinasi Dersan ile birlikte ölünceye kadar sahibidir. Necmettin Sadak daima sol yayın yaptı. Karl Marx’ın Das Kapital’ini Türkçeye ilk defa o tercüme etti. ⁸⁸²

Ahmet Emin Yalman, Ziya Gökalp’in üçüncü asistanıdır. Ahmet Emin Yalman’ın babası Osman Tevfik Bey Selanik’te yayınlanan Ravza-i Edeb (Edebiyat Bahçesi) ve Mütalaa dergilerinin kurucusudur. Daha sonra İstanbul Matbuat Umum Müdürlüğü’nde çalışmıştır. ⁸⁸³

Roger Lambelin, Ahmet Emin Yalman’ın Yahudi olduğunu yazmaktadır. ⁸⁸⁴ İlhami Soysal mason olduğunu yazar. ⁸⁸⁵ Hikmet Tanju ise, bir Yahudi ailesinden gelen Ahmet Emin Yalman’ın en yüksek mason derecesine ulaştığını yazıyor. ⁸⁸⁶

Eğitimi olmamasına rağmen İttihatçılar tarafından profesör sıfatıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin kürsüsüne oturtulan Ziya Gökalp, Yahudi asıllı Leon Cahun’dan oldukça etkilen-

880 Çetin Yetkin, Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler, 232-234.

881 Liz Behmoaras, Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi, 68 vd.

882 Atilla Demiral, Türkiye’deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 64.

883 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 31-74.

884 Roger Lambelin, Enternasyonal Kavga ve Yahudi Kızıl Kadro, s. 205.

885 İlhami Soysal, Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar, s. 27.

886 Hikmet Tanju, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, s. 346.

mişti: “*Cahun, kitabında orijinal göçebe kurumlarının bir övgüsü-nü yapmakta, göçebe fatihlerin, steplerin kanunlarını bırakıp bun-ların yerine İslam kanunlarını alınca nasıl yozlaştıklarını anlat-maktadır.*”⁸⁸⁷

Gerçek adı Mehmet Ziya iken daha sonra Türkçü bir soyadı aldı Ziya Gökalp oldu.

Mehmet Ziya Gökalp en çok Emile Durkheim'den etkilenmişti. Durkheim, Alsas'lı Yahudi ruhanisi bir aileden gelip, ortaya koydu-ğu düşünceleriyle “*Ateist, Allahsız ve dinsiz bir zihniyet*” içerisin-deydi.⁸⁸⁸

Bu devrede Ziya Gökalp üst düzey mason olmuştur.⁸⁸⁹

Aynı zamanda İttihat ve Terakki'de de yükselir;

“*İttihatçılar diktatörlüğü denilen bu çetede Ziya Gökalp'de İttihat ve Terakki Partisi genel sekreteri vazifesini ifa ediyordu. Kelimenin tam anlamıyla bir diktatörlük söz konusuydu.*”⁸⁹⁰

Cemil Meriç şunları yazıyor: “*Ziya Gökalp budala bir adamdı tam manasıyla. Ağaoğlu budala değildi. Haris bir adamdı. Ziya Gökalp ayrı budalasıydı. Cahil bir adamdı. Son derece ümmiy-di. Evvela Selanik'te pohpohladılar; İttihat Terakki, emellerine alet etti. Politikanın bütün büyüklerine, Enver'e, Talat'a, Mustafa Kemal'e sen -hâşâ- Allahsın, sen Peygambersin diye kasideler yaz-dı. Büyük milliyetçi, milliyet nazariyecisi oldu.*”⁸⁹¹

İntihar etmek için kafasına kurşun sıkmış ancak kurtarılmıştır. Kafasına sıkıldığı kurşun yıllar sonra hareket ederek ilerlemeye baş-lar. Ölümü bu yüzden olur:

“*Öldüğü gece, başımı duvarlara çarparak, sabaha kadar, Allah'a en galiz kelimelerle sövdü.*”⁸⁹²

887 Ali Engin Oba, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, s.124; Konstantny Borzecki (Mehmet Celalettin Paşa) ve diğer Türkçülerimizin de, Leon Cahun'dan etkilendiklerini, aynı zamanda Leon Cahun'un Yeni Osmanlıların faal liderlerinden olduğunu geçti-ğimiz bölümlerde yazmıştık.

888 Hans Freyer, İçtimai Nazariyeler Tarihi, s. 291.

889 İlhami Soysal, Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar, s. 6.

890 Akgündüz-Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, s. 291.

891 Safa Mürsel, Cemil Meriç'le Söyleşi, s, Cogito, Yaz 2002, Sayı: 32, s. 23.

892 Necip Fazıl Kısakürek, Sahte Kahramanlar, s. 89.

Siyonistler çocuklarını Avrupa'ya gönderiyor

Parvus'un İstanbul'a gelir gelmez yaptığı ilk iş İttihatçılar, siyonistler ve masonlardan çocuklarını Avrupa'ya tahsile yollamalarını istemesidir.⁸⁹³

Ahmet Emin Yalman bu günlerde pasaportların kaldırılması için başyazılar yazdı. Bunun üzerine bir kanun çıkartıldı. Rahatça herkes yurt dışına çıkmaya veya Osmanlı topraklarına girmeye başladı. Bu tarihte İttihat ve Terakki iktidarı tarafından yurt dışına öğrenci yollanmaya başladı. İlk olarak mülkiye ve diğer okul mezunları Paris'e gönderilmeye başlandı. Bu çocukların paraları devlet tarafından karşılanıyordu.⁸⁹⁴

Bu öğrencilerin bütün eğitim masrafı Osmanlı Devleti tarafından ödenecekti. Bu arada hem Türk çocukları savaşlarda kırılabilecek, hem de bu Türk çocuklarının aileleri, Yahudilerin/dönmelerin çocukları rahatça okusun diye devlete vergi verecekti (!).

Bütün bunlar yetmezmiş gibi “*Türk-Alman Muhadenet (Dostluk) Cemiyetini*” kurdular. Bu dernek Almanya'ya tahsil için Türk çocuklarını yolluyor, bunlar Alman ailelerinin yanına dağıtılıyordu. Bunun Kurucusu ve Başkanı Profesör Jaeck, Pera Palas'ta kalıyordu. Ünlü ittihatçılardan Yahudi dönmesi Dr. Nazım bu derneğin kurucusu ve idarecisiydi.⁸⁹⁵

Maarif Nazırı Sabetayist Doktor Nazım Bey, Eğitim-öğrenim için Avrupa'ya gönderilen Sabetayistlerin sayısını artırmayı, eğitim masraflarını karşılamayı amaçlayan yeni çalışmalar başlattı. Öğrencilerin eğitim masrafların üstlenen kişilere Maarif Nişanı verdi. Bu nişanların dönemin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de ilan edilmesini sağladı. Bu devirde bir de “*Avrupa'ya Talebe Gönderme Cemiyeti*” kuruldu.

Türk Ocağı mensupları da çocuklarını Almanya'ya göndermişti.⁸⁹⁶

Siyonistlerin çocuklarını Avrupa'ya eğitime göndermelerinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi; çocuklarını Türklerin çocukları gibi

893 Atilla Demiral, Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm, s. 65.

894 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 122.

895 Muammer Tuksavul, Doğu'dan Batı'ya ve Sonrası, s. 172-179.

896 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 157.

yaklaşan büyük dünya harbinde kırdırmamak. İkincisi ise; Savaş bittikten sonra oluşacak ortamdan istifade ederek yetişmiş, tahsil görmüş bu gençlerle Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye’de yönetimleri ele geçirmek.

Nitekim bu gençler 1918 yılında Almanya’da -tarihimizdeki ilk Marxist Türk teşekkülü olarak bilinen- Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (Arbeiter-und Bauern Partei der Türkei)’ni kurmuşlardır.⁸⁹⁷

Günümüzdeki İşçi Partisi ve Aydınlık dergisinin kökeni işte bu partidir.

Şimdi sıkı durun: Bu parti nerede kurulmuştur!

Berlin’deki Türk Ocaklarına ait Türk Kulübü’nde. (Berlin - Kantsrasse: No. 8.)

Peki, Berlin’deki bu Türk Kulübü’nün başkanı kimdir?

Hamdullah Suphi Tanrıöver!⁸⁹⁸

7. Cihan Harbi’ne doğru

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet’in ilk yıllarında uzun bir süre direkt olarak iktidarı eline almadı.

Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey şunları yazıyor:

*“Meclis-i Mebusan’ın açılışından sonra memlekette gizli ve sormusuz bir kuvvetin mevcudiyetinden şikâyet olunmaya başlandı. Bir akşam Almanya elçiliğine yemeğe davet edildik. Yemekten sonra Elçi Baron Marschall benim yanıma gelerek meseleyi açtı. İnkılabı İttihat ve Terakki yaptı. Hâlbuki memleketi başkaları idare ediyor. Niçin devlet idaresini elinize almıyorsunuz? Hükümetten şikâyet edilecek olursa ben ne yapayım, Cemiyet öyle istiyor diyor; Cemiyet ise, meydana çıkmıyor, mesuliyetten korkuyor gibi görünüyor.” dedi.*⁸⁹⁹

Evet, cemiyet meydana çıkmıyordu. Meşrutiyet ilan edilmiş cemiyetin yedi kişilik merkez yönetimi halen açıklanmamıştır. Bu ara-

897 Fethi Tevetoglu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 83.

898 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, s. 103.

899 Ahmet Rıza, Ahmet Rıza Bey’in Anıları, s. 35.

da cemiyet üyelerinden hiçbirisinin ihtilal hakkında demeç vermesi (hatırat, açıklama vs.) kararı alındı.⁹⁰⁰

Meşrutiyetin ilanından sonra Cemiyet, Prens Sabahattin'in önderlik ettiği Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'yle birleşme girişiminde bularak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı (Ağustos 1908). Ancak bu birleşme çok kısa ömürlü oldu. Prens Sabahattin yanlıları, cemiyetin gizli çalışma, yönetimi baskı altına alma gibi yöntemlerini, orduyu siyasete karıştırmasını eleştirdiler. Prens Sabahattin, Eylül 1908'de Ahrar Fırkası'nın kuruluşunu destekledi. Cemiyet toplumda uyandırdığı saygınlığa etkinliğe karşın hükümet kurmaya yanaşmadı. Çünkü aralarında deneyimli devlet adamı yoktu. Rumeli dışında hiçbir yerde örgütlenmemişlerdi. Üyelerinin büyük çoğunluğu Balkanlarda görev yapan 3. Ordu subaylarıydı. Meşrutiyet ilan edildiği zaman başta olan Sait Paşa Kabinesi'ne bakan da verememişlerdi. Ağustos 1908'de kurulmuş olan Kamil Paşa Hükümeti'nde ise yalnızca Adliye Nazırı Manyasızade Refik (1853 - 1909) cemiyet üyesiydi.

Talat Paşa ve Emmanuel Karasso'dan daha da üst düzeyde bir mason olan Manyasızade Refik Bey ihtilalden hemen sonra öldüğü için pek tanınmamaktadır. Mithat Paşa'nın avukatı ve hukuk danışmanı olan Manyasızade, cemiyetin en güçlü isimlerindendi.⁹⁰¹

Manyasızade cemiyetçe uygulanan açıklama yapılmaması kararına rağmen, İttihat ve Terakki ile Masonluk bağlantısını Le Temps Gazetesi'ne şöyle anlatmaktadır:

"Masonların, özellikle İtalyan masonlarının bizi manen destekledikleri bir gerçektir. İki İtalyan locasının, 'Macedonia Risorta' ve 'Labor et Lux', büyük yardımları dokundu, bize toplantı yeri sağladılar. Bize sığınak teşkil ettiler. Localarda mason olarak toplandık; zaten aramızda hayli mason vardı, ama asıl örgütlenmek için toplanıyorduk. Beraber çalışacağımız arkadaşlarımızın çoğunu da bu localardan seçtik, çünkü adaylarla ilgili soruşturmalarda ma-

900 Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, c. 1, s. 48.

901 Büyük Larousse, 15/7779. Meşhur Talat Paşa'nın usul-ü dairesinde bir orta tahsili bile yoktur. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, c. 1, s. 342.

*sonlar çok titiz davranıyorlardı, eleme işlemini hemen hemen tümüyle üzerlerine almışlardı.”*⁹⁰²

Görüldüğü gibi elemeleri bile masonlar yapmıştı. Asıl ipler başkalarının elindeydi ve ortaya çıkmıyorlardı.

1908’in 18 Ekim - 8 Kasım tarihleri arasında Selanik’te cemiye-
tin ilk kongresi toplandı. Halka açık olmayan kongre büyük bir giz-
lilik içinde yapıldı. Seçilen yedi kişilik yeni ve hafî (gizli) merkezi
umumi üyelerinin isimleri de açıklanmadı.

Muhallifler İttihat ve Terakki’nin devrilen istibdat yerine bir
Merkez-i Umumi diktatörlüğü kurduğunu, devletin yedi kişi tarafın-
dan yönetildiğini, ordunun siyasete karıştırılmasının ülkenin gele-
ceği açısından tehlikeli olduğunu, izlenen merkezîyetçi ve Türkçü si-
yasetin Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü sarsacağını öne sürdüler.

İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin mason olduğu halk ve asker-
ler arasında yayılıyordu. Meşrutiyetin ilanından itibaren İttihat ve
Terakki Cemiyetinin baskısı ile güvensiz, karışık bir durum ortaya
çıkmişti.

Mahmut Şevket Paşa 31 Mart olayı sonrasında Abdülhamit
yandaşı oldukları gerekçesiyle on binin üzerinde subayı ordudan
uzaklaştırmıştı.⁹⁰³ Bu da yetmezmiş gibi Osmanlı Devleti en kri-
tik günlerini yaşadığı bugünlerde büyük bir gaflet daha yapılmıştı.
Büyük Kabine, Rusya ve büyük devletlerin verdikleri sahte güven-
celere inanarak Balkanlardaki talimli askerlerini terhis etti.⁹⁰⁴ Gazi
Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi’nin Avrupa’nın bu savaşa izin verme-
yeceği kanısıyla terhis ettiği asker sayısı yüz binin üzerindeydi.⁹⁰⁵
İttihatçılar ise bir savaş ortamında Büyük Kabine’yi yıkmak için onu
Balkan devletleri ile harbe tahrik ediyorlardı.⁹⁰⁶

Ekim 1912’de Balkan Savaşı patlak verdi.

Osmanlı Devleti hazırlıksız yakalandığı bu savaşta ilk günler-
den itibaren yenilmeye başladı. Bulgarlar, Çatalca’ya kadar gelerek,

902 Le Temps, 20 Ağustos 1908.

903 Erik Jan Zürcher, Turkey, A Modern History, s. 150.

904 Süleyman Kocabaş, Jön Türkler Nerede Yanıldı? s. 469-499.

905 Alpay Kabacalı, Talat Paşa’nın Anıları, Talat Paşa’nın Anıları, s. 24.

906 Kocabaş, Jön Türkler Nerede Yanıldı? s. 469-499.

İstanbul'u tehdit etmeye başladı. Sırp, Karadağ ve Yunanlılar, Makedonya'yı tamamen işgal ettiler. Durumdan yararlanan Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti. Yunanlılar, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışındaki adaları işgal etti.⁹⁰⁷

Bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa 29 Ekim 1912'de istifa etti, yerine İngiliz yanlısı Kamil Paşa geçti. Kamil Paşa göreve başlar başlamaz İttihat ve Terakki taraftarı vali ve memurları görevlerinden alarak, İttihat ve Terakki kulüplerini kapatmaya başladı. Paşa *"artık cemiyet öldü"* diyordu.⁹⁰⁸

Bingazi'de bulunan Enver Bey ve arkadaşları hükümeti devirmek için İstanbul'a hareket ettiler. Enver Bey ve arkadaşlarının İstanbul'a dönmek üzere Bingazi'yi terk ettiklerini ilk olarak Almanya'da çıkan *"Frankurter Zeitung"* gazetesi haber yaptı. Bu gelişmeyi İstanbul gazeteleri Frankurter Zeitung'dan alarak duyurdular. Enver Bey, Almanya'da bulunan bir dostuna yazdığı mektupta şunları söylüyordu: *"Başlangıçta düşüncem başka iken birdenbire değişti. Bingazi'yi terke mecbur oldum. Daha doğrusu benim emelim kıymettar ve faydalı hizmette bulunabilecek mevkide ibraz-ı mesaidir."*⁹⁰⁹

23 Ocak 1913'de, Kamil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlara vereceği söylentileri yayıldı. Bu dedikodular ittihatçıların haftalardır planladıkları darbeyi yapmalarına teşvik oldu. Albay Enver bir grup subayla Babıâli binasının ana toplantı salonuna girdi ve Kamil Paşa'ya silah çekerek istifaya zorladı.

Babıâli Baskını 23 Ocak 1913 tarihinde; Babıâli askerlerinin kayıtsız kalması, Sadaret Yaveri Nafiz Bey ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesi ve Kamil Paşa'nın istifaya zorlanmasıyla son bulmuştur.⁹¹⁰

1908 Meşrutiyet ilanından sonra devlet emniyet teşkilatı tamamıyla Selanik Yahudi-Mason localarının eline geçmişti. Emniyet teşkilatının başına Selanik ocağının güvenilir kişisi Topal Samuel (İzisel) getirildi.⁹¹¹

907 Mehmet Selahattin, Bildiklerim, s. 56; Ahmet Hilmi, Muhalefetin İflası, s. 6.

908 Mehmet Selahattin, Bildiklerim, s. 56; Ahmet Hilmi, Muhalefetin İflası, s. 6.

909 Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s. 109.

910 Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. 4, s. 29.

911 Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 206.

Babialı baskınına katılanlardan birisi de Samuel İzisel'dir.⁹¹²

Cemal Bey⁹¹³ Başkent valisi olarak “paşa” rütbesiyle göreve başlarken Enver Bey de saraya giderek Sultan'ı, Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam yapmaya zorladı.⁹¹⁴

Alliance Israelite Universelle mezunu olan Mahmut Şevket Paşa, Babiâli Baskını sonrasında Harbiye Nazırlığı da uhdesinde kalmak üzere Sadrazam oldu.⁹¹⁵ İttihat ve Terakki 1913'te resmen siyasi parti oldu. Aynı yıl içinde Teşkilat-ı Mahsusa da kurulmuştur.

Kısa bir süre geçmişti ki, Mahmut Şevket Paşa'ya bir suikast düzenlenir. Genel kanı, Mahmut Şevket Paşa'yı İngilizlerin öldürttüğü yönündedir:

*“Gizli İngiliz tertibiyle 3 Haziran 1913'de Mahmut Şevket Paşa'ya bir suikast tertip edildi.”*⁹¹⁶

3 Haziran 1913 sabahı Beyazıt'daki Seraskerlik'ten hareketle Babiâli'ye gitmek için arabasına binen Mahmut Şevket Paşa'nın önüne, Divanyolu'nda sahte bir cenaze çıkarılarak arabası durduruldu. Bu arada Paşa'ya ateş eden komitacılar onu ve yaverini öldürdüler.⁹¹⁷

912 Samuel İsrail'in kariyerini hukuk alanında yaptığını, soyadını “İzisel” olarak değiştirdiğini belirtir. Sonra da Samuel İzisel'in Hareket Ordusu içinde “kahramanca” yer aldığını belirttikten sonra şu ifadelerle yer verir: “Hareket Ordusu içinde yer almak ona polis teşkilatında bir yer açmış, sonunda da İstanbul Emniyet Müdürlüğü Yardımcılığı'na kadar yükselmesini sağlamıştır. Bu görevdeyken cesaret maddeleri alan İsrail, İttihadçı üçlü lider kadrosunu iktidara getiren 1913 Bâb-ı Âli Baskını'na katılmıştır. Mehmet Şevket Paşa'nın suikastçıları yakalamak için girdiği çatışmada yaralanmış, mütareke sırasında görevden alınmıştır...” Paul Bessemer, Osmanlı Yahudi Cemaati ve 1908 Devrimi, s. 30- 35.

913 İttihat ve Terakki liderlerinden Cemal Paşa.

914 Feroz Ahmad, The Young Turks, s. 116-121.

915 31 Mart hadisesini bastırmak için İstanbul'a yürüyen ve Sultan Abdülhamit'i iktidardan indiren Hareket Ordusu'nun komutanı olan Mahmut Şevket Paşa, Mithat Paşa'nın evlatlığıdır. Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği ve sürgünde iken ölen Mithat Paşa, özel istihbarat işlerini Bohor adlı bir Yahudi'ye yaptırmaktadır. Öte yandan, onun Bağdat Valisi olduğu sıralarda, sahip çıkıp ilk eğitimi Yahudi okulunda (Alliance Israelite Universelle) yaptırdığı öksüz Mahmut Şevket, yıllar sonra Mahmut Şevket Paşa olarak Hareket ordusunun başında İstanbul'a girecek ve Mithat Paşa'nın sürgün emrini veren Abdülhamit'i devirecektir. Çetin Yetkin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, s. 137.

916 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 1, s. 208.

917 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 1, s. 183.

Almanya'da yayınlanan Berline Tageblatt Gazetesi'nin muhabiri Wolf Schnayder şunları yazıyordu:

*“Hadise ile İngiltere'nin yakın alakası olduğunu Osmanlı polis memurları vesikalarıyla tespit etmişlerdir. Komita'nın reisi Yüzbaşı Kazım, Fransa ve Romanya'ya seyahatlerini, Türkiye işlerinin çoğunda alakası olduğu bilinen Mr. Fitz Maurice'nin temin ettiği paralarla yapmıştır. Paris'teki Şerif Paşa'nın Fransa nezdindeki İngiliz Sefiri Sir Arthur McLey'le daimi temas halinde olduğunu Osmanlı Hariciye Nazırı bana bir sohbet sırasında açıklamıştı. Suikastla İngilizler'in bu kadar yakından ilgilenmesinin sebepleri arasında Mahmut Şevket Paşa'nın Osmanlı Ordusu'nun ıslahını tamamen Von der Goltz kumandasındaki Alman ıslah heyetine bırakması kararını bu ay (Haziran 1913) içinde tatbik mevkiine koyması olduğu söylenebilir. Bu sırada Türkiye'den yakında ayrılacak olan İngiliz Amiral Gambel'in yerine yine bir Alman amiralinin gelmesi, İngilizler ve onlarla beraber Fransızları ve Rusları tedirgin etmiştir.”*⁹¹⁸

Alman Mareşali Von der Goltz 1926'da yayınlanan *“Hatıralar ve Mektuplar”*ın da Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya'dan ordu ve donanma uzmanları istemesi sebebiyle Ruslar ve İngilizler tarafından öldürüldüğünü yazar. ⁹¹⁹

Suikast üzerine İttihatçılar büyük bir muhalif avı başlatarak bütün karşıtlarını temizlediler. İngiliz yanlılarının büyük bölümü yurt dışına kaçtı. 5 kişi idam edildi, çok sayıda muhalif tutuklandı. Artık İttihat ve Terakki'ye engel olacak hiçbir güç kalmamıştı. Mısır Hidivi Sait Halim Paşa kukla olarak sadarete getirildi.

Suikast olayından çok kısa bir süre sonra 30 Haziran 1913'de Kayzer 2. Wilhelm, General Liman von Sanders'i yeni bir askeri misyonu yönetmek üzere İstanbul'a tayin etti. ⁹²⁰ Aralık 1913'de General Liman von Sanders heyetindeki 40 subayla Osmanlı topraklarına girdi.

918 Cemal Kutay, Örtülü Tarihimiz, c. 11, s. 198.

919 Cemal Kutay, Örtülü Tarihimiz, c. 2, s. 208.

920 Alan Palmer, The Decline and Fall of the Ottoman Empire, s. 347. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman subay sayısı 700 kişiye ulaştı.

Liman von Sanders, rütbesi dolayısıyla, İstanbul'daki Birinci Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. Yani bir Alman generaline Türk ordusunda fiilen bir generallik verilmişti. Bu durum Rusya'yı telaşlandırdı ve bir Rus generalinin de Türk ordusuna tayin edilmesini istedi. Fransa'da Rusya'yı destekledi. İstanbul'da hava bir süre gerginleşti. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Almanya'nın bu hareketinin Rusya'ya karşı hasmane bir tutum teşkil ettiğini söylüyordu.⁹²¹

Gerginlik 1914 Ocak ayında çözümlendi. Liman von Sanders, kolordu komutanlığından alınarak ordu müfettişliğine getirildi ki, bu, komuta yetkisinin fiilen elinden alınması demekti. Rusya bu formülü tatminkâr buldu ve bu mesele de böylece kapandı. Fakat bu olay Almanya üzerinde iz bırakmadan geçmedi. İmparator 2. Wilhelm, *“Rusya-Prusya münasebetleri artık ebediyen ölmüştür. Artık bir-birimizin düşmanı olduk.”* diyordu.⁹²²

Harbiye Nezareti, başlıca dairelerinin başına, silah fabrikalarına, Çanakkale vs. müstahkem mevkilere Alman subayları getirilmişti.⁹²³

Yarbay Enver Paşa, kanunlara aykırı terfi ettirilerek Ocak 1914 tarihinde henüz 33 yaşında *“Paşa”* yapıp Sait Halim Paşa Kabinesi'ne Alman emelleri uğruna Harbiye Nazırı⁹²⁴ olarak sokulmuştu. Cemal Paşa da Bahriye Nazırı oldu.

Osmanlı Devleti'ni Almanların yanında savaşa sokmaya karşı olan bütün engeller tek tek ortadan kaldırılıyordu.

921 Sidney Bradshaw Fay, The Origins of the World War, Vol. 1, s. 522.

922 Michael de Taube, La Politique Russe d'avant Guerre, s. 341.

923 Akdes Nimet Kurat, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de bulunan Alman Generallerinin Raporları, Seri: 3, B3.

924 Enver Bey Trablusgarp Savaşı üzerine Berlin'den ayrılarak Arnavutluk üzerinden Bingazi'ye geçmişti. İtalyanlar'la savaşta yarbaylığa yükseldi (1912). Balkan Savaşı'nda İstanbul'a geri döndü. Birinci Balkan Savaşı sonunda Bulgaristan'ın daha fazla toprak almasını kabul etmeyen Yunanistan, Karadağ, Sırbistan ve Birinci Balkan Savaşı'na katılmayan Romanya birleşerek Bulgaristan'a karşı savaş açtılar. Böylelikle İkinci Balkan Savaşı başlamıştı. Bulgarlar bu savaşta üst üste ağır yenilgiler alarak Doğu Trakya'daki birliklerini de batıya kaydırınca Enver Bey öüne hiçbir engel çıkmadan emrindeki kuvvetlerle Edirne'ye girdi. Bu başarısından dolayı *“Edirne Fatihi”* olarak adlandırıldı. Böylelikle 18 Aralık 1913 tarihinde albay, 5 Ocak 1914 mirliva (Paşa) yapılarak, İstifa etmek zorunda bırakılan Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırlığı'na getirildi. Rütbesi 1915 yılında Korgeneral (Ferik), 1917'de Orgeneral (Birinci Ferik) oldu.

Alman Büyükelçisi, Berlin'e gönderdiği raporda şöyle yazıyor: *"Orduyu kontrol eden kuvvet Türkiye'de en büyük kudret olacaktır. Hiçbir Alman düşmanı hükümet, ordu tarafımızdan kontrol edildikçe, iktidar mevkiinde kalamayacaktır."*⁹²⁵

Alman subaylarının Osmanlı kuvvetinin kilit noktalarına yerleşmesi sonucu öyle bir durum ortaya çıktı ki, artık savaşa girip girmek yahut ne vakit girileceğini kararlaştırmak, bu ülkeyi idare edenlerin değil, Almanların elinde olan bir şeydi. Almanların 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş açması ile birlikte Osmanlı Devleti hemen bu savaşa katılmadı. Sadece ertesi günü seferberlik ilan ettiyse, bunun sebebi Almanların o vakit Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasında bir fayda görmemesinden, aksine fazladan bir yük olacağını düşünmesinden idi. Almanya'nın hazırladığı savaş planının ilk devresinde Osmanlı Devleti'ne yer yoktu.⁹²⁶

Harbiye Nazırı Enver Paşa 19 Temmuz 1914'de seferberlik ilan edince, aynı gün gazetelerde resmi bir tebliğ vererek Meclis-i Mebusan'ı tatil ettiğini ilan etmişti.⁹²⁷

Seferberliğin ilan edildiği günü gecesi Teşkilat-ı Mahsusa'nın ileri gelenleri gizli bir toplantı düzenleyerek örgütü tekrar şekillendirdiler.⁹²⁸

İlk sosyalistlerden Doktor Refik Nevzat Edirne meselesinin en heyecanlı bir zamanında (1913) *"Edirne'nin Bulgarlara bırakılması gerektiğini öne sürmüştü."*⁹²⁹

Bu istek o vakitler çok tartışılmış, hatta Refik Nevzat Türk olmamakla suçlanmıştı. Ancak savaş başlayınca çok ilginç gelişmeler yaşandı. Almanya, Bulgaristan'ı kendi yanında savaşa sokabilmek için güç inanılır bir aşırılıkla, Bab-ı Ali'yi tazyik ederek, Balkan Savaşı'ndan sonra Edirne'nin ötesinde kalmış bir avuç toprağımızı da Bulgaristan'a terke bizi mecbur etti. Sonunda 6 Eylül, daha son-

925 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, s. 181.

926 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), s. 84.

927 Ziya Şakir, Cihan Harbi'ni Nasıl İdare Ettik? s. 30.

928 Arif Cemil Denker, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, s. 9-12.

929 Samih Çoruhlu, İstiklal Savaşı'nda Komünizm Faaliyeti, Yeni İstanbul, 22 Mayıs 1966.

ra da 14 Ekim 1915 tarihli gizli anlaşmalarla Meriç Nehri Sağ kıyısındaki şerit ile Karaağaç-Edirne Tren İstasyonu'nu Bulgarlara bıraktık.⁹³⁰

Mahmut Şevket Paşanın katli üzerine, İştirakçi Hilmi'nin yakın çevresinden Gümülcineli İsmail ve Pertev Tefik beyler de giyaben idama mahkûm olmuşlardır. Suikast vesilesiyle yeni iktidar her türlü muhalefeti kesin olarak sona erdirmiş ve iki yüzden fazla siyasetçiye Bahricedit vapuruyla Sinop'a sürmüştür.⁹³¹

Daha önce de birçok kereler tutuklanıp kısa süreler içinde sürgüne yollanan Hüseyin Hilmi, bu sefer bir Avrupa gezisi dönüşünde Sirkeci'de tutuklanıp bu sürgün kafilesine dahil edilmiştir. İştirakçi Hilmi bu yolculuğunda Sinop'tan Çorum'a, Çorum'dan da Bala'ya gönderilmiş ve mütarekeye kadar orada, İstanbul politikasından uzak yaşamıştır.⁹³²

İsmail Faik ve Hamit Suphi de Hüseyin Hilmi ile sürgüne dâhil edilmişti.⁹³³

Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast üzerine Osmanlı Sosyalist Fırkası'da kapatıldı. Partinin etkin kişileri sürgüne gönderildi.⁹³⁴

İttihat ve Terakki'nin bu baskıları sonucu uzun süre İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında sosyalist hareketler durdu. Bu dönem Mondros Mütarekesi'ne kadar devam edecektir. Hüseyin Hilmi'ye Sosyalizmi tanıtan ve benimseten kişi olarak bilinen Baha Tefik 6 Mayıs 1914'te bir apandisit krizi sonunda kaldırıldığı tıp fakültesi hastanesinde öldü. Baha Tefik öldüğünde tam 30 yaşındaydı.⁹³⁵

930 Yıllarboyu Tarih Dergisi, Birinci Dünya Savaşı, s. 31-32.

931 Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 245.

932 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 82-83.

933 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 447.

934 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 37.

935 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 95.

İştirakçi Hilmi Birinci Dünya Savaşı boyunca sürgün hayatı yaşamıştır:

“Hilmi’nin son sürülmesi, Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi münasebetiyledir. Bu sefer Sinop’a yolladılar. Bu sürgünlük uzun sürdü. Birinci Dünya Savaşı mütarekesine kadar devam etti.

Yılımı pek hatırlamıyorum, Ordu vilayetinde bulunan dayılarımı görmeye gitmiştim. Oradan dönüyordum. Vapurumuz Sinop’a uğradı. Küpeşteden bakarken vapurun asma iskelesine bir vapurun yanaştığını gördüm. İçinde bir polisle iki jandarmanın arasında bir adam vardı. Yüzü yabancı gelmedi. Dikkat ettim, hemen tanıdım: Sosyalist Hilmi!

Her zamanki gibi dimdikti. Yüzünde ‘vız gelir, ne yapsanız, ne eyleseniz yine oyum!’ diye bir ifade vardı.

Siyah kalpağı yine başındaydı. Tozlukları yine ayaklarında, kıpkızıl yeleği yine sırtında idi. Şilte ve valizini yüklenmiş bir hantal arkasından çıkıyordu. Atıldım, kucaklaştık:

-Geçmiş olsun!

Dedim, cevap verdi:

-Geçmiş meçmiş falan yok, sürgün değiştiriyorum.

Onu ambara götüreceklerdi. Diretti, inmeyeceğini söyledi. Bağırıyor, yaygarayı basıyordu. Muhafızları dinlemiyorlardı. Ambara indirmekte ısrar ediyorlardı.

Hilmi’nin bağırıp çağırması sebepsiz değildi. Vapurda Sinop mutasarrıfı Müştak Bey vardı. İzinli olarak İstanbul’a gidiyordu. Hilmi durumu ona duyurmak için bağırıyordu. Mutasarrıf Bey güverteden Hilmi’nin feryadını duyarak ilgilendi. Vapurda bulunan acenteye söyliyerek bir kamara açtırdı. İştirakçi İstanbul’a kadar rahat geldi. Hattâ öğle ve akşam yemeklerini Müştak Beyle karşı karşıya yiyerek!”⁹³⁶

Osmanlı Sosyalist Fırkası safhasını burada kapatmadan önce bu parti ile ilgili bazı önemli görüşleri de aktarmak gerekiyor:

⁹³⁶ Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 89.

Rıza Tevfik, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşundan üç yıl sonra yaptığı değerlendirmede, Türkiye'nin henüz sosyalizme uygun bir zeminde bulunmadığını şu sözlerle tespit ediyordu:

*“Avrupa’da sosyalizm hakiki bir meseledir. Bizde ise, ismi var, bahsi var, fakat hakikati yok. Çünkü içtimâî hayatımızda böyle bir amilin bilfil tesirlerini hissetmiyoruz. Bir memlekette büyük ve merkezi bir takım endüstri teşkilatı (büyük fabrikalar, muntazam ve mürettep bir işçi ordusu) olmadıkça sosyalizm meselesi olamaz.”*⁹³⁷

Münir Süleyman Çapanoğlu da, o tarihlerde Türkiye için sosyalizmin ve sosyalist partinin henüz erken olduğunu belirtiyor:

“Türkiye’de bir sosyalist partinin kurulması Avrupa’da olduğu gibi, sosyal bir gelişmenin, bir ideolojik uyanışın ifadesi olmaktan henüz çok uzaktı. İşçi sınıfının yok denecek derecede zayıf olduğu, en küçük bir teşkilat kadrosundan yoksun bulunduğu, aydın çevreler arasında da sosyalizm teorilerinin, Marx’ın, Engels’in, Kautsk’in, Bebel’in hemen hemen hiç bilinmediği, ‘Sermaye’nin çevrilmediği, beş yüz yıllık bir istibdat diyarında, günün birinde apansızın ve hiç hazırlıksız bir sosyalizm cereyanının uyanması ve hele bir sosyalist partisinin kurulması elbette beklenemezdi; hatta düşünülmezdi bile...

Buna rağmen hürriyetin ilanından sonra bizde de bir sosyalist partisi kurulmuşsa, bunun sebebini, saikini, bir sosyalist şuurun uyanışında değil, sadece şaşırtıcı hürriyet ilânının yarattığı avare ve delişmen politikacılık havasında aramak gerekir. Hüseyin Hilmi’nin partisi o sahte parıltıları içinde doğdu ve yine o havanın nefes tükenişi içinde boğuldu gitti. Düşünün ki bu partinin kurucusu ve tek kahramanı olan adam, sosyalizmin S sinden bile habersiz kara cahilin biriydi!..

*Osmanlı Sosyalist Partisi, bu acaip kurum, toplumumuzun sosyal uyanışına hazır olmaktan henüz çok uzak olduğunu bilen Baha Tevfik için bir ‘deneme’ ya da bir eğlence, derbeder Hüseyin Hilmi için de sadece bir ‘iş’ti: Geçim yolu!”*⁹³⁸

937 İçtihat, No: 92, Şubat 1913.

938 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 49-51.

“Osmanlı Sosyalist Fırkası da, öbür muhalefet partileri gibi, ilk meşrutiyet seçimlerine katılmadı, zaten katılacak bir durumu olmadığı gibi, böyle bir düşüncesi de yoktu. Osmanlı Sosyalist Fırkası tam ihtilalci görüşünü sonuna kadar muhafaza etti. İttihat ve Terakki'ye daima muhalif kaldı. Fakat, İttihat ve Terakki'yi öteki partiler gibi, sadece zulüm yapmakla ve yeni bir istibdat kurmakla suçlamıyor, bundan çok daha ileri giderek bu cemiyetin tertiplemediği 10 Temmuz hareketinin ‘Toplumsal Devrim’ olmadığını iddia ediyordu.

Sosyalist Parti, kurucuları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve hususiyle Hüseyin Hilmi'nin huysuzluğu yüzünden kadrolu ve sistemli bir çalışma yapamadı, fakat basın, biraz da teşkilat alanında oldukça geniş bir faaliyet gösterdi. Denebilir ki, siyasî hayatımızın gelişmesi ve modernleşmesi bakımından tek yararlılığı politika edebiyatımıza ilk defa ve vелеvki sadece söz olarak, sosyalizm kavramını sokmasından ve böylece siyasî hayatımıza, sırf politik düşünce ve endişelerin üstünde, bir sosyal yön de katmasından ibaret kaldı.”⁹³⁹

Osmanlı Sosyalist Fırkası sadece genel merkezde faaliyet göstermiş, teşkilat kuramamıştı. Bunun da çeşitli nedenleri vardır:

“Başta Hüseyin Hilmi olmak üzere, adı ve şaniyle ortaya çıkarak partide çalışan veya parti gazetelerinde yazı yazan sosyalistlerin hemen hepsi ya birçok defa tevkif, ya da sürgün edilmişlerdir...

Partinin, o zamanlar büyük gelişme halinde bulunan 2. Enternasyonal ile de ciddi bir teması olmamıştır.

Teşkilata gelince, parti bu alanda pek büyük bir iş görememiş, İstanbul'da Galata ile Selanik'te bir klüp kurmaktan ileri gidememiştir. Bu klüpler de hükûmetçe tehlikeli addedilerek kısa zamanda kapatılmıştır.”⁹⁴⁰

“Osmanlı Sosyalist Fırkası devamlı olarak İttihat ve Terakki'nin takibatına maruz kaldı. Bu nedenlerle partinin teşkilatlanması

939 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 53.

940 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 55.

*da ne yurt çapında, ne de İstanbul çapında gelişme gösteremedi. Osmanlı Sosyalist Fırkası da İttihat ve Terakki'ye muhalif kalmaktan geri durmadı. Yalnız muhalefet ile yetinmiyor, 1908'de gerçekleşen İkinci Meşrutiyeti de ciddi anlamda bir devrim kabul etmeyecek, iktidar fırkasının husumetini üzerine çekiyordu.”*⁹⁴¹

*“... Osmanlı Sosyalist Fırkası, teşkilat kuramamıştır. Gerek Meclis'teki Grup, gerekse muhtelif kulüpler, hatta Paris şubesi ile temas ve irtibat derecesi hakkında mevsuk bir bilgi edinmek imkanı henüz hasıl olmamıştır.”*⁹⁴²

Partinin başlangıçta kuruculardan müteşekkil bir idare heyeti de vardı, ama bu heyet az sonra dağıldı ve böylece parti hemen hemen ilk gününden son gününe kadar Hüseyin Hilmi'nin elinde kaldı, onun adeta kendi eseri ve şahsi malı oldu. Öyle yaşadı ve öyle öldü.⁹⁴³

8. Savaşın son yılları

Babiali baskını sonrası dozunu artıran İttihat ve Terakki baskısı sadece sosyalistleri değil bütün muhalefeti susturdu. Savaşın sonuna kadar kimseden ses çıkmadı. Ancak dünya çapında sürdürülen barış çabalarına dahil olmak için, İttihat ve Terakki Cemiyeti bir takım örtülü girişimlerde bulunmak ihtiyacı hissetti.

1916 yılı sonlarında Hollandalı ve İskandinavyalı bazı solcu aydınlar barış için girişimler başlatmıştı. Bu çabaları Ruslar da destekleyince, bir toplantı tertip edilmesi gündeme geldi. Uzun süren uğraşlar sonrasında, 1917 yılı ortalarında Stockholm'de uluslararası bir sosyalistler kongresi düzenlenmesi kararlaştırıldı.

Savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü 1917 Mayıs ve Haziran aylarında, Stockholm'de bir çok milletten çok sayıda delege toplanmıştı. Bu delegeler arasında Türkiye'den delegeler de bulunuyordu. Ayrıca dünyaca ünlü sosyalist ve komünist simalar da Stockholm'e gel-

941 A. Cerrahoğlu, İslamiyet ve Osmanlı Sosyalistleri, İslamiyet ve Yön'cü Sosyalistler, s. 23.

942 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler-1, s. 307.

943 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 48.

mişti: Almanya'dan Sosyal Demokrat partisinin liderleri Ebert ve Scheidemann; Bağımsız Sosyal Demokratları temsilen Kautsky ve Bernstein, Avusturya'dan Victor Adler, Rusya'dan Paul Axelrod vs. Ancak, beklenen uluslararası konferans bir türlü gerçekleştirilemedi. Konferansın hazırlık çalışmaları bir türlü tamamlanamadı. Bir ay sonra tekrar bir araya gelinerek çalışmaları devam ettirme kararı alındı. Ancak bu beklenti de sonuçsuz kaldı. Çeşitli milletlerden Stockolm'e gelen delegeler ülkelerine dönmeye başlayınca konferans çalışmaları sona erdirildi.⁹⁴⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu kongreye katılmaları için Nissim Masliyah, Doktor Akil Muhtar ve Hüseyinzade Ali Beyleri görevlendirmişti.⁹⁴⁵

Kongre çalışmaları sekteye uğrayıp bir ay kadar ara verildikten sonra, Nissim Masliyah ve Salâh Cimcoz Beyler tekrar Stockholm'e gönderilmiştir.⁹⁴⁶ Ancak bu İttihatçı delegeler, konferansa kabul dahi edilmemişlerdir.⁹⁴⁷

O tarihlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir Türk Sosyalist partisi oluşturma çabasında girdiğini görüyoruz:

*“Bir burjuva-polis ‘sosyalist partisi’ kuruldu; bu partiye kapitalistler, avukatlar, hatta generaller üye oldular. 1917 senesinde bu ‘sosyalist’ burjuvazi ve muhafızları, Stockholm’de düzenlenen Milletlerarası Sosyalist Kongresi’ne Türk Sosyalist Partisi adına katılmak istedi. Bu olayın şerefine büyük vezir Talat Paşa Emniyet Müdürlüğüne emir vererek ‘Türk Sosyalist Partisi’ ibareli özel bir mühür dahi yaptırmıştır.”*⁹⁴⁸

Ermeni ihtilal komiteleri İttihat ve Terakki'nin sosyalist cepheye el atmasına daha yıllar öncesinden cephe almışlardı: *“İttihat ve Terakki Fırkasının tecavüzî bir Türk Sosyalizmi ihdasına çalışmakta olduğu ve bunun diğer siyasî fırkalara ve bilhassa anasır-ı*

944 G. D. H. Cole, A History of Socialist Thought, Vol. 4, P 1, s. 46 vd.

945 Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler, s. 91.

946 Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler, s. 91.

947 George S. Harris, Origins of Communism in Turkey, s. 31-32.

948 A. Şnurrov-Yurii Nikolaevîç Rozaliyev, Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavga-ları, Ant Yayınları İstanbul 1970, s. 41.

*muhtelifeye karşı pek mühlik ve muzır bulunduğu nazar-ı itibara alınarak (Sosyal demokrat ve Hınçakyan Komitesi)nin Yedinci Murahhaslar Meclis-i Umumîsi, bütün heyet-i faalesine mezkûr fırka ile teşrik-i mesaiden katiyen menetmeye ve mezkûr cemiyete karşı mücadele ederek onu iskat ve müzmahil etmek için icap eden hiçbir sây ü gayreti diriğ etmemeğe karar vermiştir.”*⁹⁴⁹

9. Meşrutiyet döneminin diğer sosyalistleri

Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren başka solcular da vardır. Bunlar arasında Avukat Haydar Rıfat (Yorulmaz), Rasim Haşmet, Bahriye Ferik'i Ahmet Besim Paşa, Ali Namık, Nüzhet Sabit isimlerini sayabiliriz.

Avukat Haydar Rıfat (Yorulmaz)'ın Fransızcadan çevirerek 1910'da T. Nadir takma adı ile yayımladığı *“Beynelmilel İhtilal Fırkaları”* adlı eserinden başlayalım:

Haydar Rıfat'ın Paris Üniversitesi profesörlerinden oldukça tanınmış Charles Seignobos'u (1854-1942) *“esas ittihaz”* ederek hazırlayıp takma adla bastırdığı Beynelmilel İhtilal Fırkaları, Meşrutiyet'in ilanından bir yıl önce yazılmış olmakla birlikte, ancak iki yıl sonra yayımlanabilmiş ve *“hem yazılırken hem de saklanırken enva-i endişeleri mucip olmuş”* tur.⁹⁵⁰

Beynelmilel İhtilal Fırkaları, *“Farmasonluk ve Karbonariler”* ve *“Jön Türk Avrupa”* konularıyla başlamakta; bunları çeşitli solcu okul ve örgütleri anlatan, dokuz bölüm izlemektedir: *“Sosyalistler”* (Owen, Thompson, Saint-Simon, Faurier), *“Komünistler-İştirakiyun”* Babeuf, Manifest'in uzunca bir özeti), *“İnkılâp Fırkaları”*, *“Beynelmilel Sosyalist Fırkaları”* (1848), *“Karl Marx'ın Cemiyet-i Beynelmileli”* (1862-1872), *“Almanya'da Sosyalist Programın Teşekkülü”* (1863-1873), *“Anarşist Fırkaları”* (Proudhon-Bakunin), *“Millî Sosyalist Fırkalarının Teşekkülü”*, *“İnkılâp Fırkaları”*, *“Beynelmilel Sosyalist Fırkaları”*; *“İttihat Cemiyeti”* ve *“İdare Fırkaları”*.⁹⁵¹

949 Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, s. 53.

950 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908-1925), s. 54.

951 A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm'in Tarihine Katkı, s. 310-312.

Haydar Rıfat Yorulmaz'ın Avukat T. Nadir takma ismi ile yazdığı “*Beynelmilel İhtilal Fırkaları*” eserinden başka, aynı takma adla 1908'de yayımladığı üç küçük eseri daha vardır: Fransızca'dan çevirdiği “*Bâb-ı Âli'nin İç Yüzü*”, Almanların Berlin-Bağdat demiryolu projesinin yol açacağı çeşitli ekonomik ve siyasal sorunlar üstüne düşüncelerini yansıtan “*Tehlikenin Büyüğü-Uyanalım*”, Ziya Rıza ile birlikte yazdığı “*Şükûfe-i Tarihiye*”.⁹⁵²

Haydar Rıfat'ın sosyalizmle ilgisi sadece kuramsal düzeyde kalmadı; Şark şimendifer Kumpanyası'nda çıkarılan Demirci Arif Şems, Makinist Ganof ve işçi arkadaşlarınca 1911 Martında kurulan, ama ertesi ay hükûmet tarafından kapatılan “*Çalışkan Kardeşler Cemiyeti*”nin “*vekil müdafî*”liğini de yaptı.⁹⁵³

Rasim Haşmet

Meşrutiyet döneminin tanınmış sosyalistlerinden birisi de Rasim Haşmet'tir.

1909 güzünde Selanik'teki Sosyalist Federasyon'un Türkçe yayın organı olan “*Amele Gazetesi*”nin editörlüğünü yapan Rasim Haşmet, İstanbul'da yayımlanan aylık Resimli Kitap dergisinin 1910 Mayıs sayısında “*Sendikalizme Dair*” bir makale yazmıştır.

Rasim Haşmet, “*Meşrutiyetten sonra sosyalizm üzerine yanlış veya doğru müteferrik bir surette birçok makaleler yazıldı. Sendikalizmden bahseden hiç olmadı. Fakat bugün Sendikalizm Sosyalizm kadar mevzu-u bahs olmakta ve nazar-ı dikkati celbetmektedir*” diye başladığı bu yazısının bir yerinde şöyle demektedir:

“*Maziye, mazideki haksızlıklara karşı ne parlak bir isyan fiili olarak gösterilen Fransız İhtilal-i Kebiri ne yaptı? İmtiyazat'ı ref etti. Fakat servet-i içtimaiye müstahsillerinin ahvalini idame, terfih ve ila edecek vesaite müracaat etti mi? Bilakis, ameleye menfaatlerinin müdafaası için içtima etmeyi, toplanmayı men', bu hakkı sâlip kanunlar neşir ve ilân eyledi. Böylece amelenin ziya-ı huku-*

952 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 54.

953 Ali Birinci, İkinci Meşrutiyette İşsizlerin Kurduğu “*Çalışkan Kardeşler Cemiyeti*”, Tarih ve Toplum, Sayı 64 (Nisan 1989), s. 204-206.

kuna ve amelenin mesâisinden gayrı bir suret-i nâmeşruda istifa-desine sahib-i sermayenin icraat-ı keyfiyesine hiçbir şey mâni olmuyor ve bilâkis bütün kanunlar, bütün teşkilâtı içtimaiye sermayedarların, bu nâmeşru müteneffilerin yekdiğeri arasında ittihat ve ittifak etmelerini teşvik edliyordu.

Bizde de aynıyle olmadı mı? Bir milletin en müstesna, en Mübeccel dakikalarından biri olan hürriyet ve müsavat-ı hukuk ilan edildi. Aradan bir sene geçmeden amelenin muhafaza-i hukukuna medar olacak kavanin tarih ve tevziıyla hürriyet ve müsavata doğru bir hatve atılacağı yerde köhne bir siyaset-i tahakküm ve istibdatın timsali olan... Paşa hazretlerinin döndürdüğü dolap meharetle ehl-i sâyin imha-yı hukukuna, ta'zip ve tazyikine yarayacak pek güzel kanunlar tertip olundu! Fakat tarih-i cemiyet bize ispat ediyor ki, haksızlık üzerine müesses olan kavanin daima sukuta mahkûmdur. Bugün gaflet-i milliyeden istifade edenler, yarın onun arslan pençesi içinde kalacak, ona mahkûm olacaklardır.”⁹⁵⁴

Bahriye Ferik'i Ahmet Besim Paşa (1850-1928)

Bu dönemin ilginç bir başka “sosyalist”i, Bahriye Ferik'i Ahmet Besim Paşadır (1850-1928). İngiliz Bağımsız İşçi Partisi önderi Keir Hardie'ye gönderdiği –daha çok İttihat ve Terakki'nin o günlerdeki eylemlerini eleştirdiği- mektuplarından anlaşıldığına göre, Ahmet Paşa, İngiliz Bağımsız İşçi Partisi'ne üye olacak kadar kendisini “sosyalist” saymıştır.

Keir Hardie'yenin Ahmet Besim Paşa'ya cevabı şöyle:

“10 Nevill's Court E. C. (Londra)

13 Aralık 1911

Aziz Yoldaş Ahmet,

Geçen ayın 13'ünde yazdığınız mektubu yanıtlamamdaki gecikmeyi bağışlayın.

Basından hiç kuşkusuz görmüş olabileceğiniz gibi, savaştan durdurulmasını sağlamak amacıyla toplantılar yapıyoruz, gazetele-

⁹⁵⁴ Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 36.

re de yazdık, ayrıca Uluslararası Sosyalist Büro aracılığıyla çalışmaktayız. Fakat Hükûmetimizin Almanya'ya karşı ve İran'a ilişkin olarak benimsediği tutum yüzünden, biz bu ülkede fena halde engellenmiş durumdayız.

Bana öyle geliyor ki, her iki ülke de kısa sürede malen bitik düşecek ve barış koşulları üstünde anlaşmaya istekli olacak.

Tümüyle feci bir şey, bu.

Nazik selamlar ve iyi dilekler.

Sadakatle sizin,

*Keir Hardie.*⁹⁵⁵

Fakat bu çok “*safdilce*” bir sosyalistliktir: Paşa ne olaylara sınıf açısından bakmayı bilmekte, ne de malî emperyalizm kavramından haberli görünmektedir. Gerçekte, Ahmet Paşa hümanist-batıcı bir Osmanlı yurtseveridir; aynı zamanda anti-militaristtir. Trablusgarp Savaşı dolayısıyla İngiliz sosyalist kamuoyunu Türklerden yana etkilemeye çalışmıştır.

Ahmet Paşa'nın 1912 yılında Sir Marx Waechter adında bir İngiliz Sulh Yargıcının, yaklaşan Avrupa Savaşını önlemek amacıyla kurduğu bir Avrupa Birliği Derneği'nin (European Unity League) uluslar arası danışma kuruluna da üye olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵⁶

Ali Namık (1885-1953)

Ali Namık, Osmanlı Sadrazamlarından Küçük Said Paşa'nın oğlu, Ankaralı Seyyidzade Ali Namık Bey'in torunudur. Kamil Paşa'nın sadrazam oluşundan sonra, çalıştığı Devlet Şûrası'ndan açığa çıkarıldı.⁹⁵⁷

1908 meşrutiyetinden sonra fikir alanına atılarak düşüncüklerini ve inandıklarını yaymaya çalıştı. Batı dünyasındaki sosyalist akımlara ilgi duydu. Fransız sosyalizminin ve özellikle Jean Jaures'in etkisi altında kaldı. Fakat Marxçı sınıf savaşına da inan-

955 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 36.

956 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 54.

957 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 365-384.

mıyor, Osmanlı Devleti'nin özel durumunu uygun bulmuyordu. 1918'de Fransızca olarak kaleme aldığı kitabında bu görüşlerini belirledi: Ali Namık, Verite-Bonte, İstanbul 1918.⁹⁵⁸

Ali Namık'a göre sınıf savaşı mutlaka gerekli değildir. Sınıf savaşından fayda yerine zarar doğacağına inanıyordu. Ali Namık, başarısızla sonuçlanacağını düşünerek günün grevlerine de karşıdır. Grevlerle sağlanacak bir refahı sağlam kabul etmiyor, vakit kaybetmeden reform hareketlerine girişilmesini istiyor ve bunda ayak di-riyordu. Ali Namık'a göre emekçi sınıfın kurtuluşu barışçı yollardan sağlanacaktı. Mülkiyet sahibi sınıfların elinden ferdî mülkiyet tedrici bir şekilde sosyal mülkiyet şekline girecektir. Bu yol belki işçi devrimini geciktirecek, ama bu şekilde toplum barışçı bir çözüm yolu bulacaktır. Ali Namık, kitabında, bir memleket nerede yaşarsa yaşasın, arzın hangi parçasını işgal etmiş olursa olsun, yaşadığı çağın meselelerine sırtını çeviremez, yeni akımların dışında kalamaz görüşünü savunuyordu. Yazarın iddiasına göre Türkiye, sosyal meselelerin genel akışı içinde doğrudan doğruya hiçbir rol oynamayacaktır. Fakat buhar ve elektriğin mesafeleri hiçe indirdiği bir dünyada-diğer Avrupa devletleri iş araçlarını işçilerin eline geçirdiği takdirde- ister istemez köhne sosyal şekiller yerine, yeni bir düzen koymak zorunda kalacaktır.⁹⁵⁹

Ali Namık, fikirlerini uygulamak için siyasî aksiyona girmedir. Varlıklı bir kişinin imkânları içinde, kitapları arasında, etkilendiği fikirlerin edebiyatını yaptı. Eserinin dahi Fransızca oluşu, toplumdan ne derece uzak yaşadığının bir belgesidir.⁹⁶⁰

Nüzhet Sabit (1883-1919)

Nüzhet Sabit, Osmanlı Devleti'nin çöküşü yıllarının dikkate değer simalarından birisidir. Milliyetçi, vatancı, ateşli, idealist Nüzhet Sabit'in sosyalistliği hiçbir zaman anti milliyetçi olmamıştır. Onun insanî vatancılığı sosyalizme ulaşmıştır. Nüzhet Sabit, Yemen'in başkenti Sana'da doğmuştur. Şam, Urfa, Adana'da orta öğretim

958 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 48.

959 A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm'in Tarihine Katkı, s. 31.

960 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 51.

yapmış, bilâhare Mülkiye'yi bitirmiştir. Baba ve anne cihetinden Konyalı, Karamanoğullarından idi.

Rodos'ta ilk memuriyeti sırasında Meşrutiyet ilân edildi. 1909'da İstanbul'a geldi ve "*Vazife*" dergisini çıkardı. Meşrutiyet'in ilk heyecanı ile "*İttihat ve Terakki*" kulübüne girdiği halde, hayal kırıklığına uğradı ve hem kulüpten hem de Masonluktan ayrılarak "*Teavünü İctimai-Solidarizm*" cemiyetini kurdu (1909). İttihat ve Terakki erkânını bu cemiyet kuşkulandırıyor. Daha 1908'de Paris'e gittiği yıllarda Talat Paşa'ya, Doktor Nazım'a uyarı mektupları yazmış ve bu şahıslar üzerinde menfi tesir uyandırmıştır.

"*Binbir Kuş*" kütüphanesini kuran Nüzhet Sabit'in, burada kaleme aldığı ve yayımladığı "*Karganın Genç Nazırlara Hitabı*", "*Deve Kuşu'nun Mebuslara Hitabı*" risaleleri polisçe toplatıldı.

Balkan Harbi'nden sonra "*Neşri Vesaik Cemiyeti*"ni kurdu.

Kamil Paşa kabinesinden sonra tekrar İttihatçıların iktidara gelmesi üzerine "*Müdafa-i Milliye Cemiyeti*"ne girdi.

Neşri Vesaik Cemiyeti adına Avrupa'ya giderek tanınmış yazar ve fikir adamları ile, bu arada Victor Berard ile temas kurdu. Birinci Cihan Savaşı'ndan bir yıl önce geleceğin karanlığını haber veren "*Siyaset Yolları*" risalesini neşretti (13 Ocak 1913). Birinci Dünya Harbi'ne Osmanlı Devleti'nin katılmasını istemiyordu. Harbe katılma taraflarına karşı yaptığı mücadele üzerine Darüşşafaka'daki görevinden azledildi. Mütarekeden birkaç yıl önce "*Vazife*"yi ikinci defa yayınladı. "*Vesika Ekmeği*" yazısı yüzünden Vazife kapatıldı.

Münferit barış istiyordu. Bu maksatla "*Bugünün Vazifesi*" risalesini bastı. İttihatçıların Nüzhet Sabit'i tevfik edecekleri sırada, Osmanlı devleti savaştan yenik olarak çıktı ve mütareke imzalandı.

İzzet Paşa kabinesi zamanında "*Vazife-i İsyân*" başlıklı bir risale çıkararak Alman militarizmine kurban olan zihniyete karşı bir miting tertip etmek istedi. Fakat hükûmet bu mitinge müsaade etmedi. "*Fagfur*" dergisinde Ziya Gökalp ve Rıza Tevfik hakkında ölçülü tenkitler yayınladı.

Ferit Paşa kabinesi zamanında İaşe Müdürü oldu. Fakat kısa bir süre sonra bu görevinden azledildi. “*Hatıralar*”ında Osmanlı Devleti’nin çöküş yıllarının ıstırabını dile getirir.

Serbest iktisat sistemine karşı bir devletçi idi. İstihsal vasıtalarının devlet elinde toplanmasını istiyordu. Fakir halkı korumak, açları susturmak gerektiğine inanıyordu. Bilhassa son risalelerinde sosyalist radikal fikirler yer almaktadır.

Veremdi; öldüğü zaman, 36 yaşındaydı, ağzından kan boşalması sonucu ölmüştü. ⁹⁶¹

10. İkinci Enternasyonal’in çöküşü

Enternasyonal faslımızı, Birinci Enternasyonal’in Karl Marx tarafından Amerika’ya kaçırılıp orada sönmesinde bırakmıştık:

Mamafih milletlerarası proletarya hareketinin teşkilatlanmasının arkası kesilmedi. 1889’da İkinci Enternasyonal kuruldu. İkinci Enternasyonal Birinciye nispetle daha uzun ömürlü olmuş ve 1914’e kadar devam etmiştir. Yalnız, İkinci Enternasyonal birincinin hatasını tekrar etmemek için daha hoşgörü ile hareket etmiş ve yalnız Marksistleri değil ılımlı sosyalistler de dâhil sosyalizmin her şeklini benimseyenleri sinesinde toplamıştır. Lakin çeşitli şekillerdeki sosyalist fikirlerin İkinci Enternasyonalde toplamış olması, bu Enternasyonal içinde de görüş ayrılıklarının daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu görüş ayrılıkları içinde, bugün günümüzde de sosyalistler tarafından birbirlerini itham etmek için kullanılan Revizyonizm, İkinci Enternasyonalde bilhassa göze çarpmaktadır.

Revizyonizm akımının önderliğini Alman sosyalistlerinden Eduard Bernstein (1850-1932) yapmıştır. Bernstein’e göre Marksizmi birçok olaylar bir çok bakımdan yalanlamıştır ve gerçekten gösterdiği örnekler Marx’ın kehanetini yanlış çıkarmıştı. Marx’a göre: Endüstriler geliştikçe ve her ülkede endüstri kuruluşları büyüdükçe işçi biraz daha sefalete gidecektir. İşçi kitleleri gittikçe çoğalacak ve sermaye monopollerinin sayısı gittikçe azalacaktır. Bu suretle

961 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, s. 52-53.

genişleyen proletarya sermayedarları devirip üretim araçlarına toplumsal olarak sahip olacaklardır ki Karl Marx buna “*Catastrophe final*” (Nihai Felaket) diyordu.

Bernstein, Marx'ın bu düşüncesinin yanlış olduğunu ileri sürdü. Verdiği örnek ise şuydu: Marx'a göre endüstriler geliştikçe işçi kitlesi zayıflayacaktır. Fakat Bernstein'e göre, 1873-95 arasında geçmiş olan devrede, gıda maddeleri fiyatları % 35-40 kadar düşmüştür. Aynı devrede işçi ücretlerinde % 5 bir artış meydana gelmiştir. Böylece işçi ücretlerinin reel artışı % 40'tır. Dolayısıyla endüstrinin gelişmesiyle proletaryanın fakirleşeceği iddiası doğru değildir.

İkinci olarak, Karl Marx endüstri büyümesinin monopole yol açacağını, sermayenin sayılı ellerde toplanacağını söylüyordu. Hâlbuki bu sırada endüstrinin gelişmesiyle ortaya çıkan başka bir gelişme Karl Marx'ın bu söylediklerinin doğru olmadığını ortaya koydu. Bernstein bu noktayı da gösterdi. Bu yeni gelişme şu idi: 1890'larda endüstri ülkelerinde gayet hızlı bir endüstri gelişmesi ortaya çıkarırken, sermayenin yapısında da değişiklikler oldu. Hakikaten endüstrinin klasik gelişmesi sırasında yani *Das Kapital* yazıldığı sırada, sermaye kişilerin elindedir. Fakat 1890'lardan itibaren endüstrinin gelişmesi daha geniş sermayeleri gerektirdiğinden, anonim şirketler usulü ortaya çıktı. Bu şirketlerin birdenbire gelişmesi gerçekte sermaye sahipliğini bölmüştür. Yani bu şekilde Marx'ın dediği gibi sermaye sahipliği azalmıyor, aksine çoğalıyordu.

Bernstein'in ileri sürdüğü üçüncü bir nokta da şuydu: 1848 Komünist Manifesto'sunda Marx ve Engels'in ortaya attığı bir çağrı vardı: “*Dünya işçileri birleşiniz*”. Marx'a göre işçinin vatani yoktur, sınıfı vardır. Bernstein bunu da kabul etmedi. Bernstein'e göre bir vatandaş olarak işçinin de vatani vardır.

İşte bu üç noktadan hareketle Bernstein Marxizmi yumuşatmak istedi. Kapitalist bir düzende işçinin durumunun düzelebileceğini ve sosyalizmin mevcut olabileceğini söyledi. Yani Karl Marx gibi ihtilal metodu kullanmak şart değildi. Demokratik metotlarla da sosyalizm gerçekleştirilebilirdi. İşte Bernstein'in bu düşünce sistemi Marxistler tarafından Revizyonizm diye adlandırılmıştır.

İkinci Enternasyonalin karşılaştığı diğer bir mesele de Fransız sosyalistleridir. Bernstein Alman sosyalistlerinin sağ kanadını temsil ediyordu. Ortodoks olmayan Marksist bir grup merkezdeydi. Tam anlamıyla Marksist olan Alman sosyalistlerinin sol kanadının lideri Karl Liebknecht'ti. Fransız sosyalistleri ise Fransız siyasî düşüncesinin tarih içindeki gelişimi dolayısı ile gayet ferdiyetçi idi. Bu bakımdan demokratik usullere yatkındı. Fransız endividüalizmi de ⁹⁶² İkinci Enternasyonalde Marx ve Engels'in karşısında yer alır. Endividüalizm Enternasyonelin tam zıddı bir kavramdı.

Bunlar İkinci Enternasyonalin temel meseleleri olmuştur. Bunun dışında ayrıntılar konusunda da pek çok görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Ama İkinci Enternasyonal buna rağmen 1914 yılına kadar devam etmiştir. İkinci Enternasyonal Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla Bernstein'in dediği gibi önemli bir mesele karşısında kaldı. Daha savaş çıkmadan savaştan önceki yıllarda siyasî hava gerginleşmeğe başladığı zaman, Marx genel bir savaşın çıkacağını ve bu savaşın kapitalistlerin bir savaşı olduğunu, bu sebeple de işçilerin ve proletaryanın bu kapitalist savaşta Hiçbir çıkarı bulunmadığını, bundan dolayı savaş çıktığı zaman işçilerin askere gitmemelerini söyledi. Birinci Dünya Savaşı patlak verince bütün memleketlerdeki işçiler askere alındıklarında tereddütsüz düşmanla savaşmak için cepheye koşular. Bernstein'in işaret ettiği gibi, işçiler Enternasyonalizmi bir tarafa bırakıp her şeyden önce düşmana karşı vatanlarını savunmaya koşular. İşte bu durum İkinci Enternasyonalin sonunu getirdi. ⁹⁶³

İkinci Enternasyonal birinciye oranla daha uzun ömürlü olmuşsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarih olan 1914 yılına kadar ancak devam edebildi.

962 Endividüalizm (İndividüalizm): Bireyin özgürlüğüne büyük ağırlık veren ve genellikle kendine yeterli, kendi kendini yönlendiren, görece özgür bireyi ya da benliği vurgulayan siyaset ve toplum felsefesi.

963 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s. 16-18.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI

1. Sosyal Demokrat Fırkası

Birinci Dünya savaşı yaşanırken, Lenin liderliğindeki Marxistler Rusya'da iktidarı ele geçirmiş, devrimi tüm dünya sathına yaymak için Üçüncü Enternasyonal'i kurmuşlardır. Bu devrimi destekleyenler diğer sosyalistlerden ayrılarak komünist adını kullanmaya başlamışlardır.

30 Ekim 1918'de Limni adasının Mondros limanında, Osmanlı devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Bey ile İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiralî Calthorpe'un imzaladıkları mütareke, Harb-i Umumi'yi Türkiye için sona erdirmişti. Bu olay iç politikada da, iktidarın devrilmesi, yeni bir hükûmetin kurulması, Meclis-i Mebusan'ın feshe-dilmesi gibi önemli birtakım değişiklikler doğurmuştur. Türkiye'de yeni bir iktidar boşluğu, acı koşullar altında da olsa, 1908'i andıran bir siyasal özgürlük havası estirmişti. Sürgün ve kaçak politikacıların payitahta dönmesiyle, İttihat ve Terakki'nin metruk bıraktığı bıraktığı partilerden bir kısmı dirilmişti. İşte, böyle siyaset çeşitlemelerine elverişli bir ortam içinde, yeni sosyalist fırkalar da kurulmaya başladı.

Bu fırkaların ilki 23 Aralık 1918 tarihinde faaliyete geçen Sosyal Demokrat Fırkası'dır.

1918-1922 mütareke yıllarının sayıları kabarık siyasî teşekküllerden biri olan Sosyal Demokrat Fırkası'nın kurucu ve idarecileri: Doktor Hasan Rıza bîn-i Esad, Emlâk Bankası Umum müdürü Cemil Ârif, Fehim Paşa'nın Yâveri Tahsin ve emekli memur Habib beylerdir.⁹⁶⁴

964 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 66.

Fırkanın lideri olan Hasan Rıza bîn-i Esad İttihat ve Terakki Cemiyeti Beşiktaş kulübünde kayıtlıdır. Ancak buradan istifa etmiştir. ⁹⁶⁵

Tarık Zafer Tunaya partinin ileri gelenleri arasında şu isimleri de sayıyor: Yorgi Zaferaki, Hüsnü, İbrahim, Kazım, Ziyetullah Nuşirevan, Halit Paşa, Vasfî, Tayfur, Doktor Lebip, Cemal, Salim, Mehmet Esat, Osman Nuri, Abdullah, Hamdi, Kaptan Seyit Ali. ⁹⁶⁶

Sosyal Demokrat Fırkası, İstanbul Galata'da Mâder Han'da kurulmuş, Brüksel'deki sosyalistlerle temas edilip, onların programları getirildikten ve Doktor Hasan Rıza, Cemil Arif beyler tarafından parti programı kaleme alınarak, Söz gazetesinde yayımlanmıştır. ⁹⁶⁷

Sosyal Demokrat Fırkası'nın 1919 yılı başlarında yayınlanan bu program ve beyannamesinde, bütün işçileri çalışma hayatlarının düzenlenmesi, sendikalar içinde örgütlenmeleri, geçinmeleri, durumlarının yükseltilmesi ve kaza, hastalık, yaşlılık gibi noktalar üzerinde durulmaktadır. ⁹⁶⁸

Sosyal Demokrat Fırkası, İstanbul'da katıldığı 1919 yılı sonu genel seçimlerinde hiç başarı gösterememiştir. Bu iki dereceli seçimlerde, fırka adayları Doktor Hasan Rıza, Yorgaki ve Kâzım bir tek oy alamamışlardır. ⁹⁶⁹

Türkiye'de Avrupaî anlayışta ilk sosyal demokrat doktrinli teşebbüs sayılabilecek bu fırka, maalesef hiçbir gelişme sağlayamamış; ne bir şube açabilmiş, ne de bir yayın organına sahip olabilmıştır. İşçi, çiftçi ve zanaatkârları teşkilâtlandırmak amacı gütmüş bulunan bu partinin, İkinci Enternasyonal'e bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Fırka, muhtelif partilerarası teşebbüslere ve Birinci Şûrâ-yı Saltanat'a katılmıştır. ⁹⁷⁰

Sosyal Demokrat Fırkası'nın "*Milli Ahrar Fırkası*" ile birleşeceğine dâir bâzı haberler basında yer almışsa da ⁹⁷¹, Fırka Reisliği tara-

965 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 231.

966 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 231.

967 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 66.

968 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908-1925), s. 42.

969 Kurtuluş, Sayı: 4, Kanunisanı 1920, s. 80.

970 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 66.

971 Alemdar, 28 Teşrinievvel 1335 (1919), No. 316-2617, s. 1.

findan, Refi Cevad (Ulunay) Bey'in sahip ve başyazar, Ahmet Kadri Bey'in müdür bulundukları Alemdar Gazetesi'ne gönderilen tekzip ve açıklama, "Sosyal Demokratlar" başlığı altında şöylece yayımlanmıştır:

*"Sosyal Demokrat Fırkası'ndan: 28 Teşrinievvel 1335 Salı günkü nüshanızda Sosyal Demokrat Fırkası murahhaslarının Milli Ahrar Fırkası'na birleşmek üzere gönderildiği havadisi görülmüştür. Bu havadisi veren sizi iğfal etmiştir. Ve yalandır. Bilmeyiz, böyle esassız havadisleri gazetelere vermekten ve neşrettirmekten ne lezzet duyarlar. Efendim, Demokrat Fırkası sosyalist bir fırka olmasına ve demokrasi esasatının tatbikiyle muvazzafl olmasına nazaran milliyet prensiplerini tâkip eden küçük bir fırka ile temastan ne fayda temin edebilir. Bu mantıka da muvafık değildir. Lütfen bu yalanın tashihiyle bundan böyle Fırkamız Hey'et-i Merkeziyesi'nden mühürlü olarak takdim kılınacak vesaike müsteniden Fırkamız hakkında neşriyatta bulunulmasını rica eder ve muhterem Alemdar Gazetesi'nin Sosyal Demokrat Fırkası'nı gayet ciddi ve kendi prensiplerinde azimkâr tanımamasını istirham eyler ve takdim-i ihtirâmât-ı fâika eder efendim."*⁹⁷²

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki, "İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekâtı" başlığını taşıyan, 24 Ağustos 1338 (1922) tarihli elyazması bir raporda, Sosyal Demokrat Fırkası yöneticilerinin "intihap olunup mevki kapmak" isteyen mütekait paşa, kaymakam vb. olmakla birlikte, işçi sınıfından birçok üye toplamayı başardıkları; bir ara defterlerinde 2 bin kişinin kayıtlı olduğu iddia edilmektedir. Sosyal Demokrat Fırkası reis vekilinin de, emekli bir general olduğu söylenmiştir.⁹⁷³

Sosyal Demokrat Fırkası, 1920'de feshinden sonra dağılmıştır. Kuruculardan Hasan Rıza bîn-i Esad, hâlâ: "Sosyal Demokrat Fırkası Müessis ve Reisi, Cemiyet-i Tıbbiye Âzâ-i Dâimesinden Muallim Doktor" şatafatlı ünvanları ile "Sosyalizm - En mühim ve

972 Alemdar, 31 Teşrinievvel 1335 (1919), No. 319-2620, s. 1.

973 Lütfü Eroğlu, Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği, Aylık Ansiklopedi, No. 52, (Ağustos 1948), s. 1492.

herkes için mütalâası elzem bir mesele-i hayatiyedir” diye 1920’de risaleler de yayınlamış, fakat alâka ve itibar görmemiştir.

İstanbul’da Evkaf-ı İslamiye Matbaası’nda basılmış 74 sahifeden ibâret bu kitapçıkta: *“Muallim Doktor Hasan Rıza bîn-i Esad*” imzalı bir kısa mukaddemeden sonra sosyalizm, sosyalizm nazariyesi, taksim-i sunuf, küçük tacirler, köylüler, sermaye nasıl tezâyüd eder, amele fırkası teşekkülatı, sendika-iştirâk-ı â’mal cemiyetleri, vesait-i mübadele, tedbir-i hazır, kuvvay-ı mülkiyede kuvvay-ı mülkiyenin ıslâhı, amelenin beynelmilel i’tilaf ve harekât-ı müştereke-i umûmiyeleri başlıkları altında kısa izahatlar yer almış bulunmaktadır.⁹⁷⁴

Mete Tunçay, Doktor Hasan Rıza’nın bu kitapçığı hakkında şunları kaleme alıyor:

*“Sosyal Demokrat Fırkası çevresinin enternasyonalist ve hümanist bir anlayışa dayandığını düşündürebilir. Nitekim, Doktor Hasan Rıza, Sosyalizm adlı küçük bir kitabında, insaniyetperverlik kavramına büyük yer vermiştir. Bu eserde, Türkiye’nin durumu üzerine hiçbir fikir yürütmeksizin, İkinci Enternasyonal görüşüne atıfla sosyalist teori açıklanmakta ve sosyalist düzenin işçi sınıfına dayanarak nasıl kurulacağı gösterilmektedir.”*⁹⁷⁵

Doktor Rıza Bey tarafından, 1921 yılı başında, partiye yeniden hayatiyet kazandırılmaya çalışılmış ise de, müsbet bir başarı sağlanamamıştır. Alemdar Gazetesi, fırkanın yeniden faaliyete geçme çabaları hakkında *“Sosyal Demokrat Fırkası”* başlığı altında şu haberi veriyordu:

“Cihanın sosyalizm esâsâtına istinaden bundan iki sene akdem memleketimizde tesis edilen Sosyal Demokrat Fırkası, Avrupa ve Amerika’nın mütemeddin memleketlerindeki Sosyal Demokrat Fırka’ları misillû yürümeğe cezmetmiş olduğundan mezkûr Fırka’nın müessisîn-i kadimesi ve bâhusus senelerden beri sosyalizm hakkındaki tedkikat ve tettebbuât-ı amikada bulunmuş olan Muallim Doktor Rıza Beyefendinin Fırka’nın terakki ve teâli-i şan ve şerefi için

⁹⁷⁴ Fethi Tevetoglu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 67.

⁹⁷⁵ Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 42.

*teşebbüsât-ı lâzimedede bulundukları ve son derece sarf-ı mesai eylemeğe karar verdikleri haber alınmıştır. Fırka programı tamamen tatbik edilmek ve Fırka müntesibîninden bâzılarının keyfi muamelelerine nihayet verilmek üzere, müessisîn-i mumailayhin makam-ı aidine müracaatla icap ed en izahatı vermişlerdir.”*⁹⁷⁶

Daha önce Dr. Hasan Rıza Bey'in liderlikten düşürülmesi ve sonra bu eski kurucunun yeniden partiyi diriltme gayretleri hep boşa çıkmıştır.

Sosyal Demokrat Fırkası'nın dört yıl kadar süren ömrü boyunca ne gibi eylemlere giriştiğini pek bilmiyoruz. 1922 yazına gelindiğinde, “*farmason*” Doktor Hasan Rıza'yı önce işçiler terk etmişler, kongre mahiyetinde yapabildiği iki toplantıdan sonuncusunda Doktor Hasan Rıza Bey liderlikten düşürülmüştür. sonra da tekaüt paşalar partiden ayrılmışlardır.⁹⁷⁷

Bu tarihlerde Şefik Hüsnü liderliğinde yeraltı teşkilatlanmaları-na başlayan Komünistler, Sosyal Demokrat Fırkası'ndan şu ifadelerle yakınmışlardır:

*“Sırf siyâsî mevki ve menfaat için, fırka teşkiline iştirâk etmiş olan Doktor Hasan Rıza, Hâlid, Dâvâvekili Vaşfî, Tayfur vesaire gibi burjuvaların yamakları, uşakları; ve küçük burjuva olmağa çalışan yardakçılar, fırkanın emekçileşmesine inkılâbcılaşmasına mâni olmağa çalışıyorlar.”*⁹⁷⁸

2. Türkiye Sosyalist Fırkası

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, Osmanlı Sosyalist Fırkası reisi İştirakçi Hilmi de sürgünden kurtularak yeniden İstanbul'a gelmiş ve hemen yeni bir ad altında partisini canlandırmaya koyulmuştur.⁹⁷⁹

976 Alemdar, 24 Ocak 1921, Sene: 11, No. 756-3056, s. 4.

977 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki, “*İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Hali hazır Harekâtı*” başlığını taşıyan, 24 Ağustos 1338 tarihli elyazması bir rapordan. Aktaran: Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 42.

978 Zenon, Ethem Nejat Arkadaş, 28-29 Kânun-u-sani 1921 - Karadeniz Kıyılarında Parçalanmış Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri, s. 72-73.

979 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasî Partiler, s. 463.

Mondros Mütarekesi'nin sonrasında İştirakçi Hilmi için iki önemli avantaj ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi kendisi için adeta “başbelası” olan İttihatçılardan kurtulması ikincisi de, artık ikbal mevkiine yükselen kişilerle sürgün yıllarında yakınlaşmış olmasıdır.

Nitekim, sürgündeyken ahabap olduğu Mustafa Sabri Hoca gibi Hürriyet ve İtilâfçılardan yeni partisini kurma aşamasında büyük himaye görmüştür.⁹⁸⁰

Bezmi Nusret Kaygusuz anılarında, bir kaymakamlığa tayinini istemek için Dahiliye Nazırı Cemal beyin huzuruna çıkışını anlatırken, Hilmi'nin yeni iktidar çevreleriyle lâubali denecek kadar iyi ilişkileri olduğuna işaret etmektedir.⁹⁸¹

15 Eylül 1910'da kurulmuş, reis ve elemanlarından Hüseyin Hilmi, İsmail Faik ve Hamit Subhi'nin sürgüne mahkûm edilmeleriyle tamamen metrûk hale gelmiş “*Osmanlı Sosyalist Fırkası*”, Mütareke esnasında İştirakçi Hilmi'nin çabasıyla yeniden canlandırılmıştır.⁹⁸²

Hilmi'nin eski dostu Baha Tevfik artık yoktur. Harb-i Umumi başlarında hayatını kaybetmiştir:

“Mayıs 1914’de birdenbire hastalandı. Tıp Fakültesi hastanesinde ona apandisten ameliyat yaptılar. Öldü. Tam otuzundaydı!”⁹⁸³

Ancak Onun yerini harp içinde İsviçre’de tahsilde bulunan Mustafa Fazıl (Çun) almıştı. Mustafa Fazıl (Çun)’ın araya girmesiyle, yine harp içinde İsviçre’de hukuk tahsilini bitirmiş olan gençlerden Şevket Mehmet (Ali Bilgişin)⁹⁸⁴, ile Hasan Sadi (Birkök),⁹⁸⁵ Üniversite

980 Zeki Cemal, “Memleketimizde Amele Hareketleri-I,” Meslek, Sayı 21 (5 Mayıs 1925), s. 11.

981 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 155.

982 Fethi Tevetoglu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 70.

983 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 95.

984 Şevket Mehmet Ali Bilgişin, daha sonraları Ankara ve sonra İstanbul Üniversitesi’nde Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku profesörü olmuştur. Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 62.

985 Birinci Dünya Savaşında İsviçre’deki “*Türk Gençler Cemiyeti*”ni kuranlardan birisi olan Hasan Sadi Birkök, daha sonraki yıllarda Türkiye’nin ünlü armatörlerinden biri olmuştur. Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve

öğrencisi B. Mercani ⁹⁸⁶ ve Hilmi'nin eski dostu “Yüzbaşı Murat Bey”, “*su gemisi kaptanı Hasan*”, Sirkeci'de Hocapaşa Hamamı sokağında, altı dükkan olan bir binanın üst katında toplanarak partiyi, Hüseyin Hilmi'nin başkanlığında ve Mustafa Fazıl (Çun)'ın genel sekreterliğiyle yeniden hayata geçirdiler (20 Şubat 1919).

Bu üç aydın gencin mütarekenin o acı ve kapkaranlık günlerinde Sosyalist Partiye girmekten maksatları, sulh şartları konusunda Avrupa'nın âmme efkârı üzerinde ve solcu çevrelerinde bir sempati yaratmak yolunu aramaktı. Partinin yeniden kaleme aldıkları programını da bu maksada göre hazırlamışlardı.

Bu yeni program, 1910 yılında hazırlanan programdan hem daha mufassal, hem daha Marksistcesineydi. Bunun girişi şuydu:

“Sosyalizm eşitsizlik ve adaletsizliğe dayanan bugünkü toplumun esas teşkilâtında temelden değişiklikler yaparak toplum hayatına tahammül edilir bir biçim vermektir.”

Bu programa ayrıca bir iç nizamnameyle bir de şube kurulmasıyla ilgili maddeler de eklenmiştir. ⁹⁸⁷

Türkiye Sosyalist Fırkası bir de beyanname yayınlamıştı:

FIRKAMIZIN BEYANNÂMESİ

Bugün her yerde veya hususiyle memleketimizde sefalet ve felaket-i beşeriye o kadar tezayüd etmiştir ki, buna kat'i ve ser'i bir çare bulmak lâzım geliyor.

Bu felâket-i içtimaiye, her şeyden evvel, cemiyet-i haziranın kabûl ve tatbik ettiği usûl-ü mülkiyet ve şekl-i iktisadî'den mütevel-

Sosyalist Hilmi, s. 62. Hasan Sadi Birkök'e göre Hüseyin Hilmi, “*muhteris, câhil, kimseye danışmayan*” bir kişilikti. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 303.

986 Branko Mercanapulos, Branko Mercani ya da Ali Baha isimlerini de kullanıyor. Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 37. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Avrupa'ya oradan da memleketi olan Arnavutluğa gitmiş, Kral Zogo zamanında Arnavutluk'un en tanınmış yazarı olmuştur. Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 62.

987 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 62-63.

littir. Biz bu kanaatle hareket ederek, adalet ve insaniyetle muga-yir olan hal-i hazır-ı iktisadîyi tashih tebdil etmek, ve ancak vesait-i imâl ve istihsali içtimâî bir hale irca suretiyle hayat-ı beşeri kabil-i tahammül bir hale ifrağ eylemek istiyoruz.

İnsanlar arasında müsavat-ı hakikiye tesis etmek, ve fukara-ıy ahaliyi refah ve saadete iysal eylemek gibi bir fikr-i ulviyi ihtiva eden mesleğimiz aynı zamanda bir akide-i ahlâkiye ve siyasîyedir.

Din-i mübin İslam da, sosyalizm esasatını sarahatan tesbit etmiş, Türk an'anâtı da bir çok sosyalist fikirleri muhtevi bulunmuştur.

Şimdiye kadar memleketimizde ihmal edilen bu meslek-i ulvîyi ilâ etmek maksadıyla "*Türkiye Sosyalist Fırkası*" teşekkül etmiştir.

Faaliyetimizi, memleketin vaziyetini, muhitin icabatını, halkın zihniyet ve şahsiyetini kale alarak tanzim ve tesbit ettik.

Programımızda mezkûr olan islâhat-ı umûmiyenin tahakkuku-na şiddetle çalışarak, bilhassa, "*Amele ve Mesalih Nezareti*" ihdasiy-le "*İşsizlere iş bulmak*" vazifesinin hükûmetçe kabûlüne gayret edeceğiz.

Fakat her şeyden evvel, memlekette, idare-i sâbika'nın tesis ettiği ihtikâr ve irtişâyı ortadan kaldırmak, idare-i devletin her sahasına adalet ve istikamet esaslarını yerleştirmek, saniyen hakikî bir devre-i adalet küşad ederek kahr-i tedmîr politikası neticesi olarak icra edilen bilcümle seyyiâtı itinâ ile tedkik; mes'ullerini şiddetle tecziye etmek lâzımdır.

Hususiyetle Harb-i Umumî esnasında ihtiyâcât-ı mübremeden olan eşya fiyatlarını en denaatkârâne tedbirlerle yükselterek zavallı milletin servetini gasbeden ve bugün milyonlara mâlik olan muhtekirlerden emvâl-i milletin istirdâdı ve muhtaceyne tevzii iktiza eder.

Hulâsa, Fırkamız, işçi ve fakir halkın menafini düşünerek pek vahim bir şekil alan iâşe ve iskân hususlarının en âcil ve en muvafık tedbirlerle teminine, işçilerin ücret-i yevmiyelerinin tezyidiyle vesâit-i ma'îşetlerinin tehvînine çalışacak, ve bundan böyle her zulme, her gazâba, her irtişâya olanca mevcudiyetiyle mâni olacaktır.⁹⁸⁸

988 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 73-74.

Türkiye Sosyalist Fırkası bir ay içinde programını da açıklamıştır:

TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI'NIN PROGRAMIDIR

Sosyalizm, adem-i müsavat ve adaletsizliğe istinad eden cemiyet-i hâzıranın Teşkilât-ı Esâsiye'sinde tebdilât ve tagayyürât icra ederek o cemiyeti kabil-i tahammül bir hâle ifrâğ eylemek demektir. Buna vâsıl olmak için dermeyân ettiği metâlibât-ı esâsiye şunlardır:

1. Hâkimiyet-i avâmın tesisi.
2. Vesâit-i imâl ve mübadelenin içtimâî bir esasa irca ve ifrâğı.
3. Aynı gayeye çalışanlarla beynelmilel tevhid-i e'fal ve harekât etmek. Sosyalist Fırkası, metâlibât-ı esâsiyesinin tahakkukuna intizaren âtideki ıslâhât-ı umûmiyenin icrasını arzu eder:

Siyasî:

1. Her türlü intihâbâtın bilâ vâsıta, re'yi âm ve nisbî usûl üzere icrası.
2. Müddet-i intihâbiyenin iki seneye tenziliyle meb'us adedlerinin teksiri.
3. Hürriyet-i matbuat ve hürriyet-i içtimâî te'mini.
4. Mecburiyet-i askeriye'nin lâğviyle milis usûlünün kabûlü.
5. Beynelmilel münâffîünfih mesâlin hakem vâsıtasıyla rü'yet-i tesviyesi.
6. Din ve mezhebin bir mesele-i husûsiye olarak telâkkisi.
7. Bütün derecât-ı tahsilin meccânî ve cismicânî olması.
8. İdâm cezasının lâğviyle muhakemâtın meccânî olması.

İktisadî

9. İnsanların ihtiyâcât-ı tabiyesinden olan mevaddan alınan vergilerin lâğviyle (resm-i müterakkinin) bilhassa verasette kabûlü.
10. İhtiyâcât-ı mübremenin istihsal ve istihzariyle uğraşan çiftçi, işçi ve sâir erbâb-ı sa'y ve amelden alınacak vergilerin ref'i.
11. Sefahet ve mükeyyifat ile gayri kabili istifade servet-i müdahharelere alınan vergilerin tezyidi.

12. Şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümâsil müessesât-ı istisadiye ile bilûmum vesâit-i istihsaliye ve imâliyenin içtimâî bir hale ifrâğı yâni devlet tarafından idaresi.

Sermayesiz Sınıfın İdaresi

13. Sermayedar sınıfın zulmü altında ezilen küçük tacir, çiftçi, amele, gibi fakir ve işçi sınıfının himayesini temin ve bu hususta lâzım gelen müessesatın teşkiliyle icap eden teşebbüsâta tevessül edilmesi.

14. Sanayide, ticarete, ziraatte, sa'y-ü ameli, kanunun himayesi tahtında intizama almak.

1.) Haftada bir gün istirahat.

2.) Sa'y-ü amel müddetinin günde sekiz saate tahdid ve tenzili.

3.) Ondört yaşından aşağı olan erkek ve on altı yaşından ufak kız çocuklarını çalıştırmaktan men etmek; rüşde bâliğ olanları yarım gün ve terbiye ve tahsilleriyle mütesanip olacak surette çalıştırmak.

4.) Gece çalıştırılmasının kadın ve çocuklar için men'i, gece sa'y-ü amelinin sûret-i mutlakada lüzumuna ihtiyaç olmayan bütün sanayide gece çalıştırılmasının men'i.

5.) Sınaat, ticaret, ziraat erbâbı, amele ve belediyelerin iştirâk ve it-tihadiyle hadd-i asgarî yevmiyenin tesbiti.

6.) Her ustaya gerek ceza ve gerek sûret-i âherde amelenin yevmiyesinden bir şey tenzil etmek hakkının men'i ve ameliyathane ile dâr-üs-sınâelerin nizamname-i husûsilerine amelelerin müdahalesi.

7.) Ameliyathaneler, fabrikalar, tezgâhlar, maden ocakları ilâh gibi yerlerin hıfzıssıha nokta-i nazarından şerait-i fizyolojiyeyi tahrif etmeyecek surette muhafazası ve devletle amele sendikaları tarafından mün-tehap müfettişlerin taht-ı nezaretinde bulunması.

8.) Her nevî ticaret, ziraat ve sınaatta çalışan bütün yevmiyeciler için "*prodon*" denilen usta ve amelelerden mün-tehap ve müteşekk-kil Sulh Mahkemelerinin tesisi ve bir Amele Nezareti teşkili, bu da olmadıği takdirde bir "*Meşâgil ve Mesalih-i Amele*" kalemi namiyle Nâfia Nezareti'ne merbut bir kalem ihdası.

9.) Mahbusinin sa'y-ü amellerinin reji haline vaz'ı.

10.) Fiyat-ı sa'y-ü amel-i mahpusinin sendikaya dâhil amelelere tediyeye edilen fiyat-ı sa'y-ü amele müsavi olmak üzere tediyesi.

11.) Amelelerin tatil-i eşgal hak ve hürriyetinin muhafazası.

12.) Tabiî ve iktisadî tehlikelere karşı teminat sigortaları yani içtimâî şirketler tesis etmek.

1. Tatil-i eşgal, ihtiyarlık, mâluliyet, kaza, hastalık zamanlarında bu gibi icâbat-ı hayatiye neticesi olarak kazalara millet tarafından bir şirket-i içtimaiye-i teâvüniye teşkil ve tesisi.

2. Amelelerin yevmiyelerinden hiçbir akçe ahzolunmamak şartıyla iki sülüsü sermayedârân ve patronlar tarafından, bir sülüsü de devlet tarafından ita edilmek üzere tekaüdiye sandıkları tesisi.

3. Sa'y-ü amel kavainini teşkil ve ihdas ile bu kavaninin bilâ tefrik bütün ameleye tatbiki. ⁹⁸⁹

TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI NİZAMNAME-İ DÂHİLİSİ

Madde 1. Vesait-i istihsal ve mübadeleyi umumileştirmek, yani cemiyet-i sermayedarânı bir cemiyet-i iştirakiyeye tebdil etmek gayesiyle teşekkül etmiş ve amele sınıfının vaziyet-i iktisadiye ve siyasîyesini tanzim vazifesiyle mükellef bulunmuştur. Gerek gaye, gerek nokta-i nazar ve gerek istimal edeceği vesait cihetiyle Sosyalist Fırkası kati ve seri ıslahat icrasına taraftardır.

Madde 2. Sosyalist Fırkasının Meclis-i Meb'usandaki meb'usları diğer fırkalar meb'uslarına karşı bir heyet-i müttehide halinde bulunacaklardır. Bu heyet-i müttehide (sermayederân) sınıfının her türlü tahakkümünü hükûmete karşı protesto ve bütçenin bilcümle tahsisat-ı mesturesini red edecektir. Sosyalist meb'uslar fırkanın izni olmadan müstakilen birgûna teşebbüsât-ı siyasîye ve hususiyede bulunamazlar. Meclis-i Meb'usanda hey'et-i müttehide, işçilerin hukuk ve hürriyet-i siyasîlerini ve amele hayatını bir hâl-i müreffehiyete isâl edecek ve aynı zamanda mücadele-i sunufu teshil eyleyecek olan ıslahatın mevki-i fiile çıkmasına hasr-ı mesâi edeceklerdir. Her meb'us gerek memleket dâhilindeki efâlinde, gerek propaganda icrasında hasılı sosyalizme ait her türlü harekâtında fırkanın kararlarına tâbi olacaklardır.

Madde 3. Esas ve nazariyata ait münakaşat-ı matbuat her zaman hürriyet-i tamme halinde cereyan eder. Fakat bilcümle sosyalist mürevvic-i efkârı olan gazeteler fırkanın mukarreratına katiyen tâbi olacaklardır.

Teşkilât

Madde 4. Türkiye Sosyalist Fırkası bervech-i âti kavaid-i esasiye üzerine teşekkül etmiştir. Memalik-i istihsaliye ve mübadelenin iştiraki, fakir ve bizzat çalışarak geçinen bilcümle ahalinin muhafaza-i hukuku için teşkilât-ı siyasîye ve iktisadiye vücuda getirmek, hasılı sermaye-i hususiye ve münferide yerine sermaye-i umumiye ve müstereke tesis etmek.

Madde 5. Fırkanın unvanı Türkiye Sosyalist Fırkası olup, Beynelmilel Sosyalist Fırkası'nın bir cüzüdür.

Madde 6. Fırkanın bütün âzâları fırkanın kavaid-i esasiyesini, programını, vaziyet-i siyasîyesini kabule mecburdurlar.

989 İdrâk, 28 Nisan 1335 (1919), No. 1, s. 1-2. Aktaran Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 74-76.

Madde 7. Merkez-i Umumî bir sene müddetle ifa-yı vazife etmek üzere iki murahhas, bir kâtip-i umumî, bir veznedar ve üç âzâ-yı daime ki, yedi âzâdan ibaret olup bunlar her sene içtimâ edecek umumî kongre tarafından intihab olunur. Merkez-i Umumî evvelâ müessislerden ibaret olacak ve ilk kongreye kadar mevkiini muhafaza edecektir.

Madde 8. Hey'et-i İdare âzâları diğer intihabatta da hey'et-i idareye dahil olabilirler.

Merkez-i Umumînin vazifesi

1- Merkezin umurunu idare

2- Taşralardaki şubelerin hatt-ı hareketlerini irae

3- Âzâları ihtihabata davet

4- Amele cemiyetlerinin grevlerini idare ve tanzim

5- Merkeze yeni âzâlar kayd ve bazılarını tard

6- Merkezin veznedarlık vazifesini deruhte edecek âzânın kefalet-i kaviyeye raptı

7- Bilumum hey'et-i merkeziyeler ve şubeler beyninde intizam ve münasebet-i haseneyi idame, muamelât-ı umumiyelerini teftiş velhasıl kâffe-i muamelât-ı vâkıanın hüsn-ü intizamını temin ve varidat ve masarifat-ı umumiyei tanzim

8- Beynelmîlel Sosyalist merkezleriyle ve ecnebi Sosyalist fırkalarıyla tesis ve idame-i münasebet ve hareket

9- Meclis-i Meb'usan'daki sosyalist meb'uslarla münasebat-ı daimede bulunarak fırkanın makasıt ve metalibatını telkin etmek

Madde 9. Merkez-i Umumî murahhasları vasıtasıyla bilcümle merakiz ve furuk-u siyasiye ile müzakere etmek ve kongre akdinde muamelât-ı umumiyyeden dolayı kongreye karşı mesul olmak mecburiyetindedir.

Madde 10. Veznedar ve kâtip, hey'et-i idarenin kararı olmaksızın hiçbir akçe sarf ve mahale tahrirat yazmağa, yani muhabereye mezun değildirler. Sosyalizm reis kabul etmeyeceğinden âzâdan her biri aynı reyeye maliktirler.

Fırkanın parası, fırka namına bankaya tevdi edilip veznedar, kâtip ve hey'et-i idareden diğer bir âzânın imzası olmadan bankadan hiçbir para alamayacaktır.

Madde 11. Hey'et-i idare haftada bir gün, muayyen günlerde toplanacaktır. Fevkalâde içtimâlar evvelden takarrür eder. Meşru mazeretleri olmadığı halde, üç ayda beş defa gelmeyenler hey'et-i idareden müstafi addedilirler.

Madde 12. Fırka, efkâr ve mesleğini neşretmek üzere bir veya birkaç gazete neşredecektir.

Madde 13. Bircümle merakiz ve şubatta istimal edilecek duhuliye varakaları ve muavenet pulları merkez-i umumî tarafından ita edilecektir.

Heyet-i Merkeziyeler

Madde 14. Beş şubenin içtimâyıyla bir hey'et-i merkeziye teşekkül edebilir. Her hey'et-i merkeziye bir kâtip, ikisi murahhas ve biri veznedar olmak üzere yedi âzâdan teşekkül eder. Hey'et-i merkeziyeler haftada lâakâl bir defa içtimâ ve şubelerine ait vezaif-i nizamiyeyi ifaya ve iktiza-yı hâlde içtimâ-ı umumî akdine ve sosyalizmin terakkisine gayret ve şubelerinin faaliyetine nezaret edecektir. Hey'et-i merkeziye vezaiinden Merkez-i Umumîye karşı mesuldur.

Madde 15. Hey'et-i merkeziyeler Merkez-i Umumîden vuku bulacak tebligat ahkâmına Tevfik-i hareket etmeğe ve ihtiva ettiği şubeleri hiç olmazsa senede iki defa teftişe ve raporunu Merkez-i Umumîye irsali ve şubeleri arasında muhabereye vesatet ve Merkez-i Umumîye irsali ve sosyalistlerin beyninde idame-i ciddiyete ve nizamname ahkâmının harfiyen tatbikine gayret eylemek vazifesiyle mükelleftirler.

Şube Teşkilatı

Madde 16. Şube olmayan bir yerde beş kişi, Merkez-i Umumîden istihsal edecekleri müsaade üzerine o mahallede bir şube teşkil edebilecek ve şubenin biri kâtip biri veznedar olmak üzere beş kişiden ibaret bir hey'eti idaresi olacaktır. Yeni teşekkül eden her şube mühür-ü resmîsini Merkez-i Umumîden talep edecektir. Şubeler mensup oldukları Hey'et-i Merkeziyeye tâbidirler. Her mesele için Hey'et-i Merkeziye ile muhabere edip ancak hâl edilemeyen meseleler için Merkez-i Umumîye müracaat edeceklerdir.

Madde 17. Şubeler vakit vakit konferanslar tertibiyle amelenin tenvir-i efkârına, terakkiyat-ı ziraiyeye, hıfzüssihha, tehzib-i ahlâk-ı umumiyeye, belediye ve meb'usan intihabatında hakkıyla ifa-yı hizmet ve nizamnamemiz veçhile harekete mecburdurlar.

Madde 18. Hey'et-i idare haftada lâakâl bir defa içtimâ ve şubelerine ait vezaif-i nizamiyeyi ifaya ve iktiza-yı hâlde içtimâ umumî akdine ve sosyalizmin terakkisine çalışacaklar ve sosyalizm fikrine dair telkinat ve irşadatta bulunmak üzere köylere mürşitler göndereceklerdir.

Madde 19. Merakiz ve şubat cem ve hıfz eyledikleri mebalîği içtimâ-ı umumîde verilecek kararlarla sosyalizm fikrine ait menafi ve

makasıda sarf eyleyeceklerdir. Ancak varidat ve masarifatın mevzu lehine sarf olunup olunmadığı nazar-ı dikkate alınacak ve suistimalâta asla meydan verilmeyecektir.

Madde 20. Merkez-i Umumî dahil olduğu halde bilcümle merakız ve şubeler şahıs namına akçe ikraz edemeyeceklerdir.

Madde 21. Merakız ve şubelerde, odacı, kahveci vesaire mutlaka fırka arkadaşlarından olmalıdır.

Madde 22. Merakız ve şubelerde kumar oynamak, sarhoş gelmek, vesair adab-ı umumîyeye mugayır efal katiyen memnudur.

Madde 23. Merakız ve şube arkadaşlarından biri, başka bir merakız veya şubeye nakli arzu eylediği halde hesabı görülerek hey'et-i idarenin vereceği memhur ilmühaberle başka bir merkez veya şubeye nakledilebilir.

Madde 24. Hey'et-i Merkeziye ile şubelere dahil olacakların ihtikar ve sahtekârlık, emniyeti suistimal, sirkat, rüşvet, hıyanet gibi ahvâl ve efâl sahibi olmamalarına ve menafi-i şahsiyesine gayret fikrinde bulunmamalarına dikkat lazımdır.

Madde 25. Fırkaya dahil olacakların evvelâ fırkadaki sosyalistlerden birinin kefaletine ve hüsn-ü hâl şهادetnamesinin ahzıyla defter-i mahsusuna kaydına ve kendisine numaralı bir defter itasına menuttur.

Madde 26. Arkadaşların vücudu fırkaca muhterem ve kıymettar bulunduğundan her fert şahsen bir felâket ve mağduriyete maruz bulunduğu hâlde şube veya merkezden taleb-i muavenet etmek hakkını haizdir. Şubeler ve merakız de teshil-i umuruna mecburdur.

Madde 27. Arkadaşlardan her biri sosyalizm fikrine ait kendisine tevdi olunacak vazifeyi mazeret-i makbulesi sabit olmadıkça ifaya mecburdur. Vezaiften maada her hususta arkadaşlar arasında fark ve imtiyaz yoktur. Arkadaşlardan vefat edenlere muavenet etmek, bedelvefat defter-i mahsusuna kayd etmek ve ailesine de her türlü muavenet-i mahsusada bulunmak fırkanın vazife-i evveliyesidir.

Madde 28. Merakız ve şubelerde mukayyet olup tatil-i eşgal esnasında vâki olacak ihanetten dolayı veya sendikaya eylediği zarardan nâşi tard edilen şahıs, merakız ve şubat-ı saireye katiyen intisap edemez, ancak beraat edenler fırkanın Merkez-i Umumîsi kararıyla tekrar alınabilirler.

Madde 29. Fırkanın varidatı iki kısımdır: Varidat-ı muntazama, varidat-ı gayr-ı muntazama;

Varidat-ı muntazama: Duhuliyelerle, şihri tekasit ve ücretat.

Varidat-ı gayr-ı muntazama: Teşebbüsât-ı iktisadiye ve ticariyeden hasıl olan mebalîğ.

Madde 30. Fırkanın meslek ve programını red veya varidatını suis-timal ve nizamname-i dahiliye tecavüz edenler fırkadan tard edilirler.

Madde 31. Her âzâ hisse-i iştirakini tediye ettikten sonra merkez veya şubeden çekilmekte serbesttir.

Madde 32. Âzâ-yı müntehabe fırkaya, hin-i kabulünde duhuliyeye namıyla arzu-yu vicdaniyesiyle fırka sandığına bir defalık olmak üzere en aşağı bir lira ve vakt-i haline göre şehri (10) kuruştan aşağı olmamak üzere arzu ettikleri tahsisatı muntazaman tediye eyleyeceklerdir.

Madde 33. Merakiz ve şubeler icraatını merkez'in programına ve nizamname-i dahilisine tatbik ederler.

Madde 34. Her merkez varidatının üçte birini Merkez-i Umumîye göndermeğe mecbur olduğu gibi her şube de varidatının üçte birini kendi merkezlerine göndereceklerdir. Mütibakisini ihtiyaçları için alırlar. Yalnız ahvâl-ı fevkalâde tahaddüsünde Merkez-i Umumîden muavenet-i nakdiye talebinde bulunabilirler.

Madde 35. Fırka kongresi fırka merkezinde ve Merkez-i Umumînin üç ay evvel alekser Eylûl bidayetinde vuku bulacak daveti üzerine şubelerin iştirakiyle, her merkezden gönderilecek bir vekil-i murahhas fırka merkezi âzâ-yı daimesiyle müçtemian teşekkül eder. Ve bir mah zarfında ve icabında daha evvel fırkaya ait mukarrerat-ı mühime ittihaz olunur. Bir vekil ancak bir merkezin vekili olabilir. Vekil gönderemeyen merakize fırka Merkez-i Umumîsinden müntehap vekil tayin kılınır. Merakiz, kendi vekil-i murahhaslarının mesarifini sendikalarından tefsiye edilmek üzere takdir ve yedine de bir itimatname ve oranın ahval-i umumîyesine dair bir muntazam rapor ve bir sene zarfında Merkez-i Umumîye vaki olan irsalâtı nakdiyesini meşur bir irsaliye varakası itâ eder.

Madde 36. Kongrenin hin-i müzakeresinde sosyalist meb'uslardan rey-i hafi ile müntehap iki âzâ hazır bulunacaktır. Kongre âzâsı yirmi yaşımdan dîn olmayacaktır. Kongre fırka Merkez-i Umumîsinden müntehap bir arkadaşıyla idare olunur. Bu arkadaşla baş murahhas namı verilir. Kongre kitabeti rey-i hafi ile bilintihap kongre âzâsından iki arkadaşla havale olunur.

Madde 37. Her içtimâın nihayetinde, gelecek içtimâda müzakere olunacak mevad kararlaştırılacak ruzname-i müzakerat tertip olunur.

Kongrede evvelâ, fırka merkezinin muamelat-ı umumîyesi raporu ve hesabat-ı umumîyenin bütçesi tetkik olunur.

Sâniyen sene-yi âtiyeye ait muamelât ve terakkiyat ve sendikaların ahval-i tahkik kılınır. Sâlisen nizamname ihtiyaca göre tadil veya ilave edilir. Rabian âzâdan her birinin getireceği lâyhalar, raporlar ve hesabat mevki-i müzakereye konulur. Ve icabına göre mukarreratı âdilâne ittihaz edilir. Hâmisen fırkanın takip edeceği bir program tanzim ve tadil olunur. Sâdisen son içtimâda Merkez-i Umumî âzâsı bermucib-i nizam rey-i hafi ile tecdit ve intihap olunur. Ve mukarrerat-ı vâkıa defter-i mahsusuna kaydolunarak Merkez-i Umumîde hıfz olunur ve cümle âzâ tarafından imza olunur.

Madde 38. Her şube merakiz kongrelerine rey-i hafi ve ekseriyet-i ârâ ile bir murahhas gönderecektir. Merkezlerin beş murahhası o merkezin rey-i hafi ile tayin edeceği üç murahhas ile akd-i kongre ederek şubabatin rapor ve irsaliye varakalarını tetkik ettikten sonra o merkezin rapor ve irsaliye varakalarını tahkik ederek binnetice hazırlayacağı rapor ve irsaliye varakasını rey-i hafi ile müntehap bir murahhas vasıtasıyla Merkez-i Umumîye Eylûl bidayetinde gönderir.

Madde 39. Her şube kendi merkezine ancak bir murahhas gönderir. Merkez-i Umumîye de her merkeze ancak bir murahhas izam eder.

Madde 40. Sosyalist meb'uslar kendilerinden iki meb'usu fırkanın Merkez-i Umumîsi müzakeratında bulundurmağa mecburdurlar. Ledeliktila bilcümle sosyalist meb'uslar fırka Merkez-i Umumîsinde müzakeratta bulunmağa mecburdurlar.

Madde 41. Bilocümle sosyalist merakiz bu şubeleri nizamnamenin hiçbir noktasını tagyir ve tahrif edemeyecekleri gibi ledelicap ikmal-i nevaksını Merkez-i Umumî kongre yerine bırakmak mecburiyetindedirler.

Madde 42. Fırka Merkez-i Umumîsinin muvazzaf üç müfettişi olacaktır. Bu müfettişler fırka Merkez-i Umumîsinin âzâ-yı mevcudesi meyanında rey-i hafi ile intihap kılınır. Müfettişlerin tayin ve izamları Merkez-i Umumînin vazifesidir. İktiza-yı hale göre Merkez-i Umumî arzu ettiği arkadaşlara vazife-i teftişyesini tevdi eder. Merkezler de, icabatında heyet-i idaresinden birini müfettiş tayin ederek şubelere gönderecektir.

Madde 43. Arkadaşlardan nizamnameye muhalif, sosyalizm efkârına mugayir hareket edenlere, tenbih, takbih, terkin-i kayd gibi mücazaat icrasına fırka mecburdur.

Madde 44. Arkadaşlardan biri diğeri hakkındaki şikâyetini şubede ise hey'et-i idareye, merakizde ise yine hey'et-i idareye beyan eder. Hey'et-i idare bunu tetkik ederek tenbih, takbih gibi mücazâtı eda eder. Terkin-i kayd ise fırka Merkez-i Umumîsinin tetkikatına menuttur.

Madde 45. Hey'et-i idareden birinin mugayir-i kanun hareketi fırka Merkez-i Umumîsine ihbar olundukta Merkez-i Umumî derhal müfettişlerden birini izâmla tahkikat-ı amnikada bulunduktan sonra hareket-i vâkiasına göre icabı icra eder.

Madde 46. Mayısın birinci günü amele ve çiftçi bayramı olarak tanınmış olduğundan her sene umum âzâ-yı fırka bulundukları mahal ve beldelerde istirahatla tezahüratta bulunurlar.

Belediye İntihabâtı

Madde 47. Şubelerin daire-i intihabiyelerinde namzet tayini ve namzedin fırkadan olması mecburidir. Namzedin her halükârda hüsn-ü hizmet ve derece-i liyakatı ve istikamet-i tabı nazar-ı dikkate alınarak elyak kim ise onu bila tefrik-i cins ve mezhep intihap kılınması şarttır.

Belediye intihabatında her namzet fırkanın programını ilan edecek ve sosyalizm programını bulunduğu mahalde tatbika gayret edeceğini alenen beyan edecektir.⁹⁹⁰

Fethi Tevetoğlu beyanname ve program hakkında şunları yazıyor:

“Tam metinleri sunulan parti ‘Beyannâme’ ve ‘Program’ı inceleyince, Türkiye’de ilk defa olarak ‘marksist’ fikir ve düşüncelerin ileri sürüldüğü ve savunulduğu görülmektedir. Bunların, şahsî çıkarından başka şey bilmeyen ‘câhil, etiket ve unvan düşkünü’ Hilmi’ye âit fikir ve düşünceler olmadığı da sabittir. ‘Sosyalist’ diye kurulan bu partiye sızan ilk komünistlerin, parti program ve faaliyetlerinin düzenlenmesinde müessir olduklarını iddia etmek, teyidi mümkün bir gerçektir.

*Daha başlangıçtan itibaren sosyalistlerin, İslâmiyeti istismar etmek istedikleri; millet ve memleketimizi ezelden beri sosyalist göstermek gibi bir gülünç iddia ile propagandaya giriştikleri ve böylece halkımızı ve işçilerimizi avlamaya çalıştıkları görülmektedir.”*⁹⁹¹

3. İdrak Gazetesi

Türkiye Sosyalist Fırkası programının yayımlanmasından bir buçuk ay sonra, Hüseyin Hilmi mütareke döneminde yayınladığı tek gazete olan, İdrak’i çıkartmaya başlamıştır.

990 Programe du Parti Socialist de Turquie, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1919. Aktaran Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), Belgeler, s. 79–82.

991 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 76.

Hüseyin Hilmi'nin sahibi bulunduğu İdrâk Gazetesi, aynı zamanda Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yayın organıydı.

Kendisi de İdrak'te çalışmış olan Münir Süleyman Çapanoğlu'na göre, bu gazetenin başyazarı Mustafa Fazıl (Çun), mesul müdürü Emin Lâmi ve yegane muhabiri Saadettin'dir:

"Sosyalist Partisi kurulunca, üyelerinden bazıları günlük bir gazete çıkarmak fikrini ortaya attılar. Onlara göre gazetesiz bir parti, dinsiz bir adam demektir.

Teklif kabul edildi. Gazetenin adı kondu: 'İdrak'. Hüseyin Hilmi sahibi, Başyazarı Fazıl Çun'du. Yazı işleri müdürlüğüne Emin Lâmi getirildi. Lâmi, Fecriaticilerdendi. 'Servet-i Funun'da çıkan edebî yazılarıyla tanınmıştı. O devrin edebî zevkine ve temayülüne göre güzel nesirlerdi.

Çopur Rıza dostumdu, gazeteye yazı yazmaklığıyı söyledi. İlk yazı olarak sosyalizme ve tarihine dair bir şeyler karalamak istedim. Ne yalan söyleyim, o vakte kadar bu konuya dair ancak bir kaç makale ile bir iki kitap okumuştum. M. Rauf Bey'in 'Resimli Kitap'da çıkan makalesi, Eylül romanının müellifi Mehmet Rauf'un 'Musavver Muhit' dergisindeki yazısı, Haydar Rıfat bey'in sosyalizme dair Fransızca'dan dilimize çevirdiği kitap. Bunlardan faydalananarak 'Sosyalizm Nedir?' isimli dört-beş makale yazdım...

Gazeteye yazı yazmak suretiyle katıldıktan birkaç gün sonra fiilen çalışmaya başladım. Emin Lâmi'ye yardım ediyor, yazı işleri müdür muavinliği vazifesini görüyordum. Lâmi gazetenin her şeyi demektir. Yazı işleri müdürlüğünden başka Fazıl Çun'un yazmadığı günler imzasız olarak başmakale yazıyordu. Tercümeler yapıyordu. Tashih işlerine de o bakıyordu.

O günlerde, gazetelerde yabancı mektuplar yayınlamak adetti. Bazı gazetelerin o memlekette mensupları vardı. Oradan gönderirlerdi. Bazıları da yazı işleri odalarında uyduruluş yazılırdı. 'İdrak'da çıkan yabancı memleket mektuplarını Emin Lâmi yazıyordu. Ben de, Amerika mektuplarını yazıyordum. Bunları yazmak için dostum rahmetli Vassaf Kadri'nin Amerika'dan sabah gazetesi'ne gönderdiği yazılardan, daha evvel Ahmet Emin bey'in Amerika'dan 'Yeni Gazete'ye yolladığı mektupları koleksiyonlarda bulup notlar alıyor, o günün modası olan Vilson prensipleri konusu üzerinde durarak, son günlerin olaylarını da karıştırarak bir şeyler yazıyordum.

Havadis toplama işinde rahmetli Saadettin gazetenin temeli idi. Esasen bu alanda ondan başka çalışan yoktu. Tek muhabirdi o. Polis Müdüriyetine koşar, Maarife gider, Belediyeye uğrar, limanı tarar, yağın yağın haber derleyip getirirdi.

O zamanlar Nafia Nazırı (Bugünkü deyimle Bayındırlık Vekili) olan eski 'İfham' gazetesi başyazarı Ahmet Ferit Bey (Cumhuriyet devrinde mebus, vekil, büyükelçi), Ferit Paşa kabinesinin sözcüsü idi. Umumî durum hakkında basına o malumat verir, açıklamalar yapardı. Saadettin, Ferit Bey'in peşinden koşar, Babıali'de bulamazsa Nezarette yakalar, beyanat almadan bırakmazdı.

'İdrak'de çalışmalarımıza karşılık olarak aldığımız şu idi: Emin Lâmi 1.5, ben 1 lira! Yalnız, her şeyden evvel bizim paralarımız düşünülürdü. Gündeliklerimizi birleştirir rakı, işkembeciden baş, zeytin, peynir ve ekmek alırdık. Hem meze yapmak hem de karnımızı doyurmak için!

İşimizde çok titizdik. Yokluk içinde yine iyice bir gazete çıkarıyorduk. Gecemizi de matbaada geçiriyorduk. Matbaa ve idare yeni vilâyetin karşısında Şems Matbaasındaydı. Lâmi kanepeye uzanır, ben de maroken koltukta kestiririm.

Gazete böyle çıkıp duruyordu. Fakat trajî kabarık bir yekûna ulaşmış değildi. Kendi yağıyla kavruluyordu.”⁹⁹²

İdrak'ın ilk sayısının birinci sayfasına Karl Marx'ın en yakın arkadaşlarından, Alman İşçi Partisi'nin kurucusu Yahudi asıllı Ferdinand Lasalle sanılarak, yanlışlıkla Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucusu bir başka Yahudi asıllı komünist olan Wilhelm Liebknecht'in resmi basılmıştır.

Birinci sayfadaki bu fotoğrafın altında “Sosyalizmin müessislerinden Karl Marx ve Lasalle” hakkında övücü cümleler bulunuyordu.

İdrak Gazetesi'nin 28 Nisan 1335 Pazartesi günü çıkan ilk sayısında “Hak” başlıklı imzasız yazıda aynen şu fikirleri ileri sürüyordu:

“... Memleketimiz ezeli bir sosyalist memleketidir. Şer'i mübîn-i Ahmedî ise esasen ahkâm-ı münîfesîyle bir sosyalist düstûrudur. Ve

992 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 66-68.

*bu düstûra tamamen riayet olundukça, ahkâm-ı şer'iyeye beynelhak muta' kaldıkça bu millet refah içinde yaşamıştır.”*⁹⁹³

İdrak yazarı memleketten kaçmak zorunda kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini de ağır bir dille suçluyordu:

*“Mütareke'nin akdine ve hattâ kısa bir müddet sonraya kadar koca Türkiye'nin mukadderatına musallat olan İttihat ve Terakki belâsı, herkesin hakkı gibi amelenin hakkını bu suretle dâima ezdi ve bugünkü sefalet hep o yadigârların yadigârıdır.”*⁹⁹⁴

29 Nisan 1335 Salı günü ikinci sayısında da *“Sulh ve Sosyalistler”* yazısıyla Bern Kongresi'ne (3 Şubat 1919) Türkiye Sosyalist Fırkası adına katılan delegeler, Paris'ten Doktor Refik Nevzat ve Cenevre'den Hasan Sadi'yi takdim etmekteydi.⁹⁹⁵

Üçüncü sayıda Fransız sosyalisti Jean Jaures'e mübalâğalı iltifatlarla büyük yer veriliyordu.⁹⁹⁶

Dördüncü sayı 1 Mayıs münasebetiyle, Fransız sosyalistlerinden Jean Jaures'in ebedî hatırasına tahsis ediliyordu.

Bu sayıda Fransız sosyalisti Jean Jaures'i *“bütün insanlık âleminin medar-ı iftihar bir dehâ”* olarak ilân eden İdrâk: *“Şüphe yok ki, Jaures'in her feryâd-ı hakkı yeni bir hadis-i teselli olarak takdir edilecek ve insaniyet Jaures'le beraber kendi feyyaz muhitinde bu kadar müstesna bir dehâ ibda eden Fransa'ya karşı da sarsılmaz bir minnet ve şukran hissi perverde eyleyecektir”* diyordu.⁹⁹⁷

İdrak hükûmetin Türkiye Sosyalist Fırkası programında öngörül-
düğü gibi, bir *“Mesalih ve Amele Nezareti”* teşkil edilmesini, amele sını-
fının dertlerine acilen درمان olunmasını istemiştir.⁹⁹⁸

15. sayıda da *“Mesalih ve Amele Nezareti”* kurulması yönünde bir haber yapılmıştır.⁹⁹⁹

993 İdrak, No. 1, 28 Nisan 1335.

994 İdrak, No. 1, 28 Nisan 1335.

995 İdrak, No. 2, 29 Nisan 1335; Türkiye Sosyalist Fırkası, 2. Enternasyonal ile temas etmiş; Bern Kongresi'nde, Beynelmilel Amele ve Sosyalist Konferansı'na delege olarak Paris'te bulunan Doktor Refik Nevzat ve Cenevre'deki Hasan Sadi Arkadaş-
ları göndermek teşebbüsünde bulunmuştur. İdrak, No. 18, 1 Temmuz 1335.

996 İdrak, No. 3, 30 Nisan 1335.

997 İdrak, No. 4, 1 Mayıs 1335.

998 İdrak, No. 8, 5 Mayıs 1335.

999 İdrak, No. 15, 12 Mayıs 1335.

16. sayıda “*Sosyalizmin Ceddi Karl Marx*”ın sözüne uyarak, işçilere birleşmelerini öğütleyen İdrak gazetesi “*Amele Teşkilatı*” adlı yazıda bu konuyu tekrardan işliyordu.¹⁰⁰⁰

İdrak, 17. (No. 17, 14 Mayıs 1335) ve 18. (No. 18, 1 Temmuz 1335) sayıları arasında bir müddet “*teknik nedenlerden dolayı*” yayını durdurmuştur.

Teknik problemlerini gideren İdrak ara verdikten sonraki ilk sayıda (18. Sayı) “*İzmir’i Unutmadık*” başlığı altında “*Düvel-i Mutelife*”ye çağrıda bulunarak, işgalin ve haksızlıkların bir an önce durdurulmasını ister:

“*Türkiye sosyalistleri bu gaddar haksızlığı Düvel-i Mutelife ve Hükûmat-ı Müttehide-i Amerika nezdinde şiddetle protesto eder ve millettaşlarının İzmir ve havalisinde maruz kaldığı fecayiin bir an evvel tahlisini hak ve adalet prensipleriyle hareket ettiklerini bütün cihana karşı vaad ve ilan edenlerden kemâl-i azim ve şiddetle bekler.*”¹⁰⁰¹

Aynı sayıda (18. Sayı), “*Türkiye Sosyalist Fırkası Merkez-i Umumisi*”nde gerçekleştirilen “*bayramlaşma*” haberine de yer verilmektedir.

Bir sonraki sayıda ise (19. Sayı) “*Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*”nin İzmir’in işgali üzerine kaleme aldığı bildiri yayımlanır.¹⁰⁰²

4. İdrak kapanıyor

Bu tek yapraklı günlük gazetenin ömrü pek kısa sürmüştür. Hüseyin Hilmi’nin 11 Mayıs 1919 Pazartesi günü (28 Nisan 1335) Türkiye Sosyalist Fırkası’nın “*nâşir-i efkâr-ı*” olarak çıkarmaya başladığı İdrak, 4 Ağustos 1919 (22 Temmuz 1335) tarihine kadar 33 sayı çıkmış, 33. sayısından itibaren kesin olarak kapanmıştır.

İdrak’ın kapanması, yine bir iç politika hesaplaşması neticesinde olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nda ortaya çıkan siyasî bunalımda Miralay Sadık beyin hâkimiyetinde olan parti merkezi, İkinci Damat Ferit Paşa hükûmetine karşı cephe almış ve Hürriyet ve İtilâfçı nazırlar görevlerinden çekilmezlerse, partile-

1000 İdrak, No. 16, 13 Mayıs 1335, s. 1.

1001 İdrak, No. 18, 1 Temmuz 1335, s. 1.

1002 İdrak, No. 19, 2 Temmuz 1335, s. 1.

rinden müstafi addedileceklerini bir beyanname ile kamuoyuna ilân etmişti.¹⁰⁰³

Fakat, nâzırların yerlerinden ayrılmak istememeleri üzerine, Hürriyet ve İtilâf Fırkası çatlamış ve Damat Ferit Paşa'yı tutan İtilâfçıların en ileri gelen temsilcisi “Şeyhülislam Efendi Hazretleri” Mustafa Sabri, eski menfa yoldaşı Hüseyin Hilmi'ye verdiği “Mühim Bir Mülakat”ta Miralay Sadık beyi çok ağır sözlerle yermiştir.¹⁰⁰⁴

Bir gün sonra çıkan 3 Temmuz 1919 tarihli İdrak'te, Bursa Hürriyet ve İtilâf âzâsı Bacalızade Tevfik beyin bir beyanatı çıkmıştır.

7 Temmuz günkü İkdâm ise, “İdrak refikimiz 24 saat daha, Sansür heyeti kararıyla tatil edilmiştir” haberini veriyor.¹⁰⁰⁵

İkinci Ferit Paşa hükûmetinin devrildikten sonra yine Ferit Paşa üçüncü kere kabineyi kurmakla görevlendirilince, partilerarası bir muhalefet cephesi oluşturulur. Bu muhalefet cephesinin, Ferit Paşa kabinesini gayr-ı meşru addeden bildirisini, bütün gazeteler içinde yalnız İdrak yayımlamıştır:

“Fırkaların Millete Beyannamesi

Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi hakkında Siyasî Fırkaların Kararı:

Dahilî ve haricî efal ve icraat-ı mesbukasıyla itimad-ı millî'yi kaybetmiş olan Damat Ferit Paşa'nın üçüncü defa olarak kabine teşkil etmesini menafî-i âliye-i vataniye namına fevkalâde hatarnâk ve tehlikeli gören (Hürriyet ve İtilâf), (Sulh ve Selâmet), (Milli Ahrar), (Türkiye Sosyalist), (Sosyal Demokrat), (Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkeziyet), (İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye), (Milli Kongre), (Kürt Millet), (Kürt Klübü) furuk-u siyasiye ve cemiyetleri murahasalarıyla matbuat-ı Osmaniye erkânı Temmuzun yirmi birinci Pazartesi günü badezzuhur zevali saat dördte (Hürriyet ve İtilâf) fırkası merkez-i umimîsinde biliçtimâ üç saat bilâfasıla devam eden müzakerat neticesinde bervech-i âti hususatı makam-ı

1003 İdrak, No. 19, 2 Temmuz 1335, s. 2.

1004 İdrak, no. 19, 2 Temmuz 1335, s. 1.

1005 İkdâm, 7 Temmuz 1919.

âli-yi Hilâfetle enzar-ı umumiye-i millete vaz ve arza müttefikan karar verilmiştir. Şöyle ki:

Evvelâ – Dün teşekkül eden Ferit Paşa kabinesi gayr-i meşru bir kabinedir.

Saniyen – Mezkûr kabine devletin siyaset-i hariciye ve umuru dahiliyesini tedvir itibariyle ehliyesiz ve kifayetsizdir.

Salisen – Damat Ferit Paşa şimdiye kadar hukuk-u mukaddese-i milliyenin muhafaza ve müdafaası hususunda gösterdiği aciz ve taksirden dolayı katiyen itimada lâıyk değildir. Binaenaleyh, böyle bir kabinenin istifasıyla yerine itimad-ı âmmeye mazhar ve menafî-i milliyeyi müdafaaya kâdir bir kabinenin teşkili vücutunda umum fırkalar müttehit ve müttefiktirler.”¹⁰⁰⁶

Aynı sayıda, hükûmete şiddetle kafa tutan “*Vah Memleketimize; Vah Milletimize, Vah Bize!!!*” başlıklı bir makale de vardır.

Çapanoğlu'nun kitabından (s. 69-70), vah vahlı yazının Emin Lâmi tarafından kaleme alındığı anlaşılıyor. Gazetenin bu sayısı tek sayfa olarak yayımlanmıştır. Bir “*İtizâr*” notuyla, yaprağın öteki yüzüne basılacak hurufat kalıbının yere döküldüğü öne sürülmektedir.

Münir Süleyman Çapanoğlu İdrak'ın kapanmasını şöyle anlatıyor:

“Sadrazam Damat Ferit Paşa İttihat ve Terakki'nin muarriz ve kodamanlarının aleyhtarı olmakla beraber 'Hürriyet ve İtilâf' partisine de ehemmiyet vermiyordu. İtilâfçılar buna aşırı derecede kızzıyorlardı. Hatta Ferit Paşa'ya karşı dış biliyorlardı. Bu zümrenin başında Gümülcineli İsmail Bey vardı. O, Ferit Paşa aleyhinde neşriyat yapmak istiyordu. Elinde gazete olmadığı ve olanlar da bu işe yanaşmadıkları için bir şey yapamıyor, çırpınıp duruyordu.

Bir gün matbaada çahşırken telefon çaldı. Hilmi'yi arıyorlardı. Olmadığını söyledim. Geldiği zaman, Gümülcineli İsmail'in aradığını söylemekliğimi rica ettiler. Hilmi geldiği zaman anlattım.

-Hayırdır inşallah!

Diyerek bu sefer o Gümülcineliyi aradı ve Hilmi:

-Gidelim bakalım, dedi, altından ne çıkacak.

Çıkıp gitti. Bir saat sonra döndü. Emin Lâmi ile beni çağırıp:

-Yarınki nüshada Ferit Paşa'ya hücum edeceğiz. Yazılarınızı ona göre hazırlayın. İtilafçılar Paşa'nın gidişatını beğenmiyorlar. Zaten son zamanlarda ona bir şey oldu. Diktatör kesildi başımıza. Nerede ise bir Enver de o olacak!..

Kolları sıvadık, Emin Lâmi bey sert, zehir zemberek bir başmakale yazdı. Ben 'Hükûmet mutlakiyete doğru gidiyor!' başlıklı ikinci bir yazı yazdım. Hilmi'ye okuduk, beğendi. Ben sansürün bu yazıların yayınlanmasına müsaade etmiyeceğini söyledim. Hilmi:

-Hele provaları görelim, dedi, sonra düşünürüz.

Dediğim gibi çıktı. Sansür provaların canına okumuş, yazıları habire çıkartmıştı. Gazeteyi bu şekilde çıkarmak boşuna bir zahmet olacaktı. Hilmi çareyi buldu:

-Sansürün çizdikleri satırları çıkarmayız. Öyle basarız olur biter.

Sordum:

-Mürettip arkadaşlar razı olur mu?

Hilmi atıldı:

-Provaları göstermeyiz.

Öyle de yaptık. Gazete basıldı, dağıtıldı, yalnız nereden duydular, kim haber verdi? Hâlâ şaşarım. Aha biz idarehaneden çıkmandan matbaa basıldı. Polis ve jandarma kapıya dikildi.

Matbaanın arkasında bir bahçe vardı, oradan merdivenle arka sokağa iniliyordu. Aklıma geldi, oraya seyirttim. Görünürde polis falan yoktu. Oradan sıvışmayı uygun bulduk. Hilmi bana:

-Koltuğunun altına alabildiğin kadar gazete al, dedi.

Sordum:

-Ne olacak?

-Sokak başlarına yapıştırırsın!

-Neyle canım?

-Matbaada kola yok mu? Al cebine koy.

O da ben de koltuklarımızın altına gazeteleri aldık. Kolaları cebimize yerleştirdik. Makine dairesinden bahçeye akıp sokağa kendimizi attık. Hilmi Değirmendere'de bulunan çok yakın arkadaşı

Kazım'ın yanına gitti. Lami bir iki yere uğramak için ayrıldı. Ben Tataavla'da (şimdiki Kurtuluş) oturan büyük dayımın evinin yolunu tuttum.

Lâmi ayrılırken, zaman zaman gidip dinlendiğimiz için dayımın evini biliyordu. Oraya geleceğini söyledi.

Yolda giderken koltuğumdaki gazetelerden göz kestirdiğim kimselere veriyordum, hattâ işi daha ileri götürerek, Yüksek Kaldırım'ın alt tarafına, sokağın sağlı sollu iki başına ikişer, üçer tane yapıştırdım. Tophaneye geldim. Sokak başlarına, Karabaş'taki köşe ile karşısındaki İtalyan hastanesine çıkan yokuşun iki köşesine de yapıştırmayı ihmâl etmedim. Kurtuluş'ta da bazı yerlere yapıştırdım.

Talih mi diyeyim, tesadüf mü diyeyim, ben de bilmem, gazeteleri yapıştırırken soran olmadı.

Öğleden sonra Lâmi geldi. Tam bir hafta Kurtuluş'ta ihtikâfte yaşadık, dinlendik.

Bâbüâlîye döndüğümüz zaman baktık, ortalık süt liman!

Hilmi de meydana çıkmış, yine o Hilmi..

Aynı tas, aynı ruh haleti içinde. Sivrilmek, büyük bir şöhret olmak hırsı içinde kıvrım kıvrım kıvranıyordu.

Hüseyin Hilmi'de yalnız bir değişiklik vardı: Kıyafeti! Yandan patlamış yırtık kunduraları yerine, şimdi yenisi göze çarpıyordu. Elbise, kalpak, gömlek hepsi hepsi yepyenyidi. Yelek yine kıpkırmızı, o da yeni.

Bu kıyafet değişmesinde, gazetenin hergünkü baskı sayısından fazla basmak için kâğıt vesair masraflara karşılık olmak üzere, Gümülcineli İsmail Bey'den aldığı 300 liranın rol oynadığı belliydi. Bunu kendisi saklamamıştı. Matbaadan çıkıp ayrılırken, Emin Lâmi ve bana on beşer lira verdi.

'İdrak' bundan sonra çıkmadı, kapandı gitti. Çıkmadı, ama neşriyatını durdurması Hilmi'yi durdurtmadı, onu başka bir kalıba soktu; hayatında yepyeni bir devre açtı. Tuhaf değil mi yaşayış tarzı bile değişti." ¹⁰⁰⁷

1007 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 69-70.

Eski gazetecilerden Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele dönemindeki gazeteleri tarayarak *“İstiklal Harbi Gazetesi”* adında mükemmel bir arşiv çalışması yapmıştır. Bu arşiv çalışmasından İştirakçi Hilmi’nin uzun süre polis tarafından arandığını ancak yakalanamadığını anlıyoruz:

“Türkiye Sosyalist Partisi lideri Hüseyin Hilmi beyin polis tarafından aranmakta olduğu öğrenilmiştir. İlgililerin verdiği bilgiye göre, Hüseyin Hilmi bey Örfi İdare sınırları dışına sürgün edilecektir.

*Hüseyin Hilmi beyin sahibi bulunduğu İdrak gazetesi, önceki gün, siyasi partilerle cemiyetlerin Damat Ferit’i ağır şekilde suçlayan müşterek deklarasyonlarını yayınlayan tek gazete olmuş ve bu sebeple de İdrak süresiz olarak kapatılmıştır.”*¹⁰⁰⁸

Aclan Sayılğan konuyu şöyle özetliyor:

*“Hüseyin Hilmi mütareke ilan edilir edilmez Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın aleti haline geldi.”*¹⁰⁰⁹

5. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

Birinci Dünya Savaşı’ndan hemen önce yurt dışına çıkan öğrencilerin Berlin’de bir parti kurduğundan bahsetmiştik. Hatta bu partinin Berlin’deki Türk Ocaklarına ait Türk Kulübünde kurulduğunu, bu kulübün başkanının Hamdullah Suphi Tanrıöver olduğunu vs. yukarıda yazmıştık.

Cihan Harbi bitince bu öğrencilerin hepsi Türkiye’ye dönmüştür.

Almanya’da kurulan partinin -adına *“Sosyalist”* ibaresinin eklenmesiyle- bu parti 22 Eylül 1919 günü Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası olarak İstanbul’da faaliyetlerine başlamış, Almanya’da bu partinin yayın organı olarak kurulan Kurtuluş mecmuası da aylık bir dergi olarak, *“Sosyalizmden bahseder ilim ve sanat mecmuası”* üst başlığıyla 20 Eylül 1919 tarihinden itibaren İstanbul’da yayımlanmaya başlamıştır.¹⁰¹⁰

1008 Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, (24 Temmuz 1919).

1009 Aclan Sayılğan, *Türkiye’de Sol hareketler*, s. 93.

1010 Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, c. 1 (1908–1925), s. 169.

Şefik Hüsnü liderliğindeki partinin kuruluş yeri ve genel merkezi olarak Babıali'de Çiftçi Kütüphanesi gösterilmiştir. ¹⁰¹¹

“Araştırma ve incelememiz bizi şu sonuca vardırmaktadır: Kuruluşundaki gerçek maksat ve devamlılığı bakımından Türkiye’de kurulan ilk Türk Komünist Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’dır. Bu hareketi Dr. Şefik Hüsnü Değmer başlatmış ve öldüğü tarihe kadar o devam ettirmiştir. Türkiye içinde bugüne kadar süregelen bütün Komünist teşkilatlanmaları, hep Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın bir devamıdır ve Dr. Şefik Hüsnü tarafından yönetilmiştir..” ¹⁰¹²

İlginç değil mi? Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası aslında Türkiye’de kurulan ilk Türk Komünist Partisi! Yani görünür yüzü Sosyalist ancak yeraltındaki gerçek yüzü Komünist parti.

Amerikalı araştırmacı George S. Harris’in Sovyet kaynaklarından edindiği bilgilere göre mütareke yıllarında İstanbul’da ilk komünist örgütlenmeyi gerçekleştiren kişi Roland Ginsberg’dir. ¹⁰¹³

Roland Ginsberg’le ilgili detaylı bilgileri 27 Şubat 1924 tarihli Vakıf Gazetesi veriyor:

“Uzun müddettir aranılan komünist, Ziraat Mektebi’nde ders vermekle meşgulmüş.

Komünizmi yaymak ve ameleyi isyana teşvik etmek meselesinden dolayı bir müddetten beri siyasi polis tarafından araştırılmakta olan Ginzberg’in Ziraat Mektebi’nde eşcar-ı müsmire bahçevanı olduğu istihbar edilmiş ve merhum taht-ı nezarete alınmıştır. Dâhiliye Vekâleti’nin emri mucibince hudut-u milli haricine çıkarılacak olan Ginzberg geçen sene tevkif ve tahliye edilen Dr. Şefik Hüsnü ve rüfekasıyla birlikte taht-ı zanna alınmış, fakat ihtiva etmiştir.

Ginzberg Dobruca Musevilerinden Simon Ginzberg’in oğludur. İstanbul’da doğmuş ve iptidai, rüşdi, idadi tahsilini ikmal ettikten sonra Ziraat Mektebi’ne girmiştir. Harb-i Umumi esnasında Arabistan’da askerlik etmiş ve mütareke esnasında Beyoğlu’nda,

1011 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 82.

1012 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 113.

1013 George S. Harris, origins of Communism in Turkey, s. 36-37.

Taksim’de, Afrika Hanı’nın 41 numaralı dairesini isticar etmiş ve burada komünistlik için çalıştıktan sonra, Galata’da Voyvoda Caddesi’nde eniştesi Ali Zühtü Bey’in yanında bir sene işlemiştir. Müteakiben Romanya’ya gitmiş, buradan avdetinde Unkapanı’nda bira şişesi fabrikasına girmiş ve iki ameleli komünistliğe teşvik ettiği gibi Beynelmilel İşçiler Cemiyeti İttihadı’na da dâhil olmuştur. Müteakiben bu fabrikada bir sendika teşkiline teşebbüs etmiş ve 1922 senesi Ağustos’unda Moskova’da inikat eden Üçüncü Enternasyonal Kongresi’ne iştirak etmiş ve bu kongrenin mukadderatını ve talimatını hamilen şehrimize gelmiş, Beyoğlu Duvarcı Amelesi Cemiyeti’ne devamı başlamıştır. Cemiyette, Moskova’dan getirdiği mukadderatı göstermiş ve kendisinin İstanbul’da Üçüncü Enternasyonal’in yegâne mümessili olduğunu iddia etmiştir.

Müteakiben 28 Teşrinievvel’de akdonulan duvarcı amelesinin kongresinde amelenin azlığından ve seviyesinin, tahsilinin düşük olduğundan bahsederek Üçüncü Enternasyonal’in talimatı dairesinde hareketi lazım geldiğini ileriye sürmüş ve Moskova’dan getirdiği matbu talimatnameleri tevzi etmiştir.

Ginzberg zabıtaya verdiği ifadesinde Dr. Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal Beyleri amele kongresinde tanıdığını ve o zamana kadar Kazım Efendi’den başka Komünist tanımadığını, Ziraat Mektebi’ne muallim olarak, arkadaşı Ziraat Mektebi muallimlerinden Nafi Bey’in delaletiyle girdiğini söylemiştir.

Ginzberg’in evrakı arasında meşhur Rus kumandanlarıyla Rus komünistlerinin resimleri zuhur ettiği gibi Üçüncü Enternasyonal mukadderatını muhtevî kitaplar ve meşhur Türk kumandanlarının resimleri çıkmıştır. Aynı zamanda kendisinin Üçüncü Enternasyonal’in İstanbul ve Şark-ı Karib merkezi profesyonel delegesi, Berlin’deki Yahudi İttihadı’nın da mümessili olduğu taayyün etmiştir.”¹⁰¹⁴

Aydınlık Dergisinin kurucusu olan Şefik Hüsnü Değmer Selanik’te dönme bir aileden doğmuştur.¹⁰¹⁵

1014 Vakıf, 27 Şubat 1924.

1015 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 205.

Ancak, Türkiye’de dönmelik konusunu ilk araştıranlardan Ordinaryus Profesör Hikmet Tanju, Şefik Hüsnü’nün dönme olmayıp “safkan” Yahudi olduğunu kaydetmektedir. Yine Hikmet Tanju’nun verdiği bilgilere göre Şefik Hüsnü üst düzey mason üstadı azamıdır. ¹⁰¹⁶

Bu tarihlerde Yahudi sermayesinin Şefik Hüsnü’ye çok ciddi paralar aktardığı belgelenmiştir. Örneğin, Şamisi adında bir Yahudi sadece Aydınlık dergisinin neşriyatı için Şefik Hüsnü’ye ayda bin dolar para veriyordu. ¹⁰¹⁷

Fethi Tevetoğlu 20 Eylül 1919 tarihinde İstanbul’da faaliyete geçen Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi’nden önce bu grubun gizli olarak komünist fırkası olduğunu Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi’nin de legal yoldan faaliyet göstermek için kurulduğunu söylüyor. ¹⁰¹⁸

Aclan Sayılğan da aynı görüştedir: “Dr. Şefik Hüsnü, T.İ.Ç.S.F.’ni kurmazdan önce bu tarihte İstanbul’da T.K.P.’yi illegal olarak kurmuş, ilk hücreleri teşkil etmiştir.” ¹⁰¹⁹

Zemini de elverişli bulduklarından, legal adıyla Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nı, illegal olarak da Türkiye Komünist Partisi’ni kurdular. ¹⁰²⁰ T.K.P.’nin yedi kişilik icra heyeti, üç kişilik de idare heyeti vardı. ¹⁰²¹

6. 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri

1919 yılının 18 Aralık tarihinde Meclisi Mebusan seçimlerinin yenilenmesi için seçimler yapılacaktı.

Bu yıllarda, önüne gelen “Fırka” ve “Birlik” kuruyor, fakat ilgi sağlayıp halkı ve işçiyi kendi etraflarında toplayamıyorlardı. Yeni

1016 Hikmet Tanju, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, s. 585-587.

1017 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, s. 191-192. Aydınlık’ın ilk sayısı 1 Haziran 1921 tarihinde çıkmıştır. [Şefik Hüsnü ve Aydınlık dergisi hakkında hazırlamakta olduğum bir kitabı bitirmek üzereyim. O nedenle, bu eserde Şefik Hüsnü ve Aydınlık konularına fazlaca girmiyorum i.y.]

1018 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 381.

1019 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol hareketler, s. 421.

1020 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 383.

1021 Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol hareketler, s. 107.

fırka haberlerine ve faaliyetlerine dâimi geniş yer veren Alemdar Gazetesi, “*Fırka Bolluğu*” başlığı altında, bu haberden daha önce kurulmuş ve faaliyete geçmiş bulunan “*İşçi ve Çiftçi Fırkası*” ile “*Türkiye Sosyalist Birliği*” için şöyle diyordu:

“*Birkaç güne kadar teşekkülünü matbuatla ilân etmek üzere ‘Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi’ nâmında bir fırkanın daha meydan-ı içtihadı atılacağı haber alınmıştır...*

*Şimdiye kadar memleketimizde ‘Türkiye Sosyalist’ ve ‘Demokrat Sosyalist’ namlarıyla iki fırka teşekkül etmişti. Dün ‘Türkiye Sosyalist Birliği’ namında yeni bir fırka daha beyannâmesini tasdik ettirmekle müteaddit murahhaslarını Milli Kongre’ye göndermiştir.”*¹⁰²²

Alemdar Gazetesi’ndeki kayıttan, 29 Teşrinievvel 1919 günü beyannâmesini tasdik ettirdiği anlaşılan Türkiye Sosyalist Birliği hakkında yeterli bilgi bulamadık. Yalnız bu partinin, göz hastalıkları profesörü Esad Paşa’nın “*Millî Tâlim ve Terbiye cemiyeti*” Reisi bulunduğu sırada kurulan Milli Kongre’ye ve 1919 seçimlerine katıldığına ve münhasıran İstanbul’dan aday göstermeyi kabul ettiğine dâir malûmat mevcuttur.¹⁰²³

Türkiye Sosyalist Birliği’nin kurucuları, tüzük, program ve faaliyetleri hakkında bir kayda rastlanamamıştır.¹⁰²⁴

Osmanlı Mesai Fırkası

Bu devrede, özellikle İştirakçi Hilmi’nin partisine karşı oluşturulan kurulan fırkalar göze çarpıyordu, Osmanlı Mesai Fırkası bunlardan biridir.

Bu fırka, Hilmi’nin partisine karşı bir ağırlık olmak üzere bir takım memurlar tarafından 1919’da İstanbul’da kurulmuştur.¹⁰²⁵ Bu memurların kimler olduğunu Lütfü Eroğlu, “*eski İttihatçı birkaç memur ve işçi*” sözleriyle açıklıyor.¹⁰²⁶

1022 Alemdar Gazetesi, 30 Teşrinievvel 1919, No. 318-2619, s. 2.

1023 Alemdar Gazetesi, 30 Teşrinievvel 1919, No. 318-2619, s. 2.

1024 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 69.

1025 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 73.

1026 Lütfü Eroğlu, Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği, Aylık Ansiklopedi, No. 52, (Ağustos 1948), s. 1492.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre bu fırka aslında solcu değildir. Osmanlı Mesai Fırkası, 17 Ocak 1919'da bir çeşit siyaset oyunuyla ortaya çıkmıştır. Partinin kurulmasında gözlenen asıl amaç solcu partilere mukabil bir ağırlık teşkil etmektir. ¹⁰²⁷

Partinin görünen amacı ise, “*erbab-ı sây ve sanatın hakkını müdafaa*” olarak belirtilmiştir. ¹⁰²⁸

Osmanlı Mesai Fırkası, “*Sulh Konferansı*”na bir rapor göndermiştir. ¹⁰²⁹ Partinin bunun dışında herhangi bir önemli faaliyeti göze çarpmamaktadır.

Seçim hazırlıkları

Meclisi Mebusan'ın seçim tarihi olan 18 Aralık 1919 tarihi yaklaştıkça tansiyonun yavaş yavaş yükselmekte olduğu göze çarpıyor.

Seçimlere katılacağını açıklayan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 24 Ekim 1919'da seçimler için Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıda aday seçimi yapılacak ve program meseleleri görüşülecekti. ¹⁰³⁰

İştirakçi Hilmi reisliğindeki Türkiye Sosyalist Fırkası, daha önceden bu seçimlere katılmayacağını açıklamıştır. ¹⁰³¹

Ancak bu haberden bir gün sonra Türkiye Sosyalist Fırkası da, işçileri Şehzadebaşı Şark Tiyatrosu'nda bir toplantıya çağırmıştır:

“Amele arkadaşlara!

Türkiye Sosyalist Fırkası Merkez-i Umimîsinden

Fırkamız mebusan intihabatında amelenin müttehiden hareket etmesini temin etmek üzere yarınki Cuma günü Şehzadebaşı'nda Şark Tiyatrosu'nda tam saat birde bir amele içtimai tertip etti. Eğer şimdiye kadar tanınmayan hukukunu tanımak, emeline ve gayene vâsıl olmak istersen bu içtimaa gel ve arkadaşlarını da beraber getir.” ¹⁰³²

1027 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 330.

1028 Lütfü Eroğlu, Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçiliği, Aylık Ansiklopedi, No. 52, (Ağustos 1948), s. 1492.

1029 Söz, 30 Ocak 1919.

1030 Vakıf, 24 Teşrinievvel 1335 (1919), s. 3.

1031 Alemdar, 29 Teşrinievvel 1919.

1032 Alemdar, 30 Teşrinievvel 1919.

Toplantı haberi gazetele şöyle yansımıştır:

“2000 Amele Murahhasının Bir İçtimâi

Dün öğleden sonra saat bir raddelerinde Şehzadebaşı’nda Şark Tiyatrosunda İstanbul’un muhtelif Türk darüssinaeleri amelesi ile esnaf, hamal ve salapuryacılar mensup ikibin murahhas ‘Amele Birliği’ni temin zımmında bir içtimâ akdetmişlerdir.

*İçtimâda, ileri gelenlerden birkaç kişi irad-ı nutuk etmiş ve söz söyleyenlerin kâffesi aynı maksadı izah ederek, amelenin ittihadı lüzumunu, kendi hukukunu sermayedarlara karşı müdafaa edebilmek için ittihadın en iyi vasıta olduğunu, ancak bu sayede birkaç arkadaşlarını Meclis-i Millîye gönderebileceklerini, sosyalist birliği etrafında toplanmak lâzım geldiğini izah etmişlerdir. Millî Kongre için murahhas tayin olunanların bugün müdavele-i efkârda bulunmaları taht-ı karara alındıktan sonra, amele murahhasları içtimâa nihayet vermişlerdir.”*¹⁰³³

Türkiye Sosyalist Fırkası, 11 Aralık 1918’de İstanbul’da “Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti”nin teşebbüsüyle kurulan “Millî Kongre”ye katılmadığını açıkladı.¹⁰³⁴

Türkiye Sosyalist Fırkası, Millî Kongre’ye katılan Sosyalist Birliği ile hiçbir ilişkisi kalmadığını da ilan etmiştir:

“Türkiye Sosyalist Fırkası

*Türkiye Sosyalist Fırkası’ndan: Türkiye Sosyalist Fırkası’nın (Sosyalist Birliği) ile hiçbir alâkası kalmadığı ilân olunur.”*¹⁰³⁵

Türkiye Sosyalist Fırkası seçimlere iki adayla dahil oldu: “Galata’da Kalafatyeri’nde sâkin Doktor Refik Nevzat Bey (Paris şubesi reisi), Erenköyü’nde Suadiye’de mukim Sadri Celâl Bey” Ancak “Mesaî Fırkası”nın listesinde “sosyalist” olduğu belirtilen “Zeytinburnu Fabrikası ustabaşlarından Numan Usta” 135 rey alarak İstanbul Meb’usu seçildi.

Seçimlerde Türkiye Sosyalist Fırkası adaylarından Doktor Refik Nevzat’ın 7 oy sağlamasına karşılık, Sadrettin Celal hiç oy alamamıştır.

1033 İkdâm, 1 Teşrinisânî 1919.

1034 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 73.

1035 Alemdar, 7 Teşrinisânî 1919.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası bu seçimlerde İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den birer aday göstermiş, Çorum'dan da bir zat fırka programına dayanarak adaylığını koymuştur. İstanbul adayı Mehmet Vehbi 14 oy alabilmiştir. İzmir'de seçim yapılmamış, diğer illerde de parti başarı sağlayamamıştır. ¹⁰³⁶

Eski İttihatçıların el altından desteklediği Osmanlı Mesai Fırkasının adayı Numan Usta'nın seçimleri kazanması sol kesimde protesto ile karşılanmıştır:

İştirakçi Hilmi ve arkadaşları “*Türkiye Sosyalist Fırkası*” adına, “*Numan Usta'nın hakikî bir amele temsilcisi ve sosyalist olmadığını*”, yayımladıkları “*Numan Efendi sosyalist mi, İttihatçı mı?*” başlıklı beyannâmede ilân etmişlerdir. ¹⁰³⁷

“Numan Efendi Sosyalist mi, İttihatçı mı?”

Zeytinburnu Fabrikası ustabaşlarından Numan Efendi'nin, herkesin hayretini mucip olacak bir surette sosyalist sıfatıyla İstanbul meb'usluğuna intihabı üzerine, Türkiye Sosyalist Fırkası Hey'eti Merkeziyesi fevkalâde olarak içtimâ etmiş ve bu gayr-ı muntazır hâdise hakkında nokta-i nazarını bildirmesi için âtideki beyannameyi neşre karar vermiştir:

Mebusan intihabı gününe kadar Türkiye'de resmen teessüs etmiş ve muayyen bir programa malik iki fırka vardı ki, bunlar (Türkiye Sosyalist Fırkası) ve (Sosyal Demokrat) fırkaları idi: Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul namzetleri ise isimleri gazetelerde ilan edilen Refik Nevzat ve Sadrettin Celal arkadaşlar idi. Binaenaleyh ve Türkiye Sosyalist Fırkası'na ve ne de Sosyalist Demokrat Fırkası'na dâhil olmayan ustabaşı Numan Efendi'nin İstanbul meb'usu olarak intihabı bu fırkalar için bir muvaffakiyet teşkil edemez.”

Beyannamenin devamında “*Numan Efendi gibi memleketçe hiç tanınmamış bir zâtın birçok zevattan fazla rey alması insanı hayretlerde bırakacak garibelerdendir*” denilerek şu sonuca varılıyor:

¹⁰³⁶ Kurtuluş, Sayı: 4, Kânunisâni 1920, s. 80.

¹⁰³⁷ Alemdar, 26 Kânunuevvel 1919, No. 2675 (375), s. 3.

*“Herhalde gayet açık bir surette şu hakikat anlaşılmalıdır ki, memleketçe hiç tanınmayan, bilinmez hangi, makub sebebe mebni son saate kadar namzetliğini vaz’etmeyen ve hiçbir sosyalist fırkasına mensub olmayan zatı mebus yapan amele kuvveti, sosyalizm değildir. Belki diğer meb’usları çıkaran İttihat ve Terakki kuvetidir. Mumaileyhin, bilinmez ne gibi fedakarlıklar mukabilinde kazandığı bu şahsî muvaffakiyeti memlekette amele sınıfının, sosyalist teşkilâtın bir muvaffakiyeti olarak göstermek alenen yalan söylemektir.”*¹⁰³⁸

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın seçim kazanamayan komünist adayları, tek bir rey alamayan Ethem Nejat ve arkadaşları muhtelif fabrikalardaki işçileri de kışkırtıp vasıta olarak kullanarak, Alemdar Gazetesi’nde Numan Efendi aleyhine şiddetli bir kampanya açmışlardır. *“Hakiki İşçiler Ne Diyor?”* başlığı altında Zeytinburnu, Tophane ve Baruthane fabrikalarındaki işçilerden imzalar toplayarak *“Numan Efendi su katılmamış İttihatçıdır”, “Derhal istifa ile mevkiini haiz-i ehemmiyet kimseler terk etmelidir”* tehdit ve iddialarında bulunmuşlardır.¹⁰³⁹

7. Refik Nevzat (2. Dönem)

Doktor Refik Nevzat’ın Mondros Mütarekesi sonrasında da İştirakçi Hilmi ile ilişkilerini ve işbirliğini sürdürdüğünü görüyoruz.

İdrak 29 Nisan 1335 Salı günü ikinci sayısında *“Sulh ve Sosyalistler”* yazısıyla Bern Kongresi’ne (3 Şubat 1919) Türkiye Sosyalist Fırkası adına katılan delegeler, Paris’ten Doktor Refik Nevzat ve Cenevre’den Hasan Sadi’yi takdim etmekteydi.¹⁰⁴⁰

Bern’de düzenlenen sözkonusu Kongre, hazırlanmakta olan barış anlaşmaları ile ilgili olarak sosyalist çevrelerin görüşlerini duyurmak amacıyla düzenlenmişti.¹⁰⁴¹

Türkiye Sosyalist Fırkası, İkinci Enternasyonal ile de temas etmiş; Bern Kongresi’nde alınan kararla, Amsterdam’da 5 ila 10

1038 Alemdar, 26 Kânunuevvel 1335, No. 2675 (375), s. 3.

1039 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 78.

1040 İdrak, No. 2, 29 Nisan 1335.

1041 G. D. H. Cole, A History of Socialist Thought, Volum: 3, s. 290.

Ağustos'ta inikad edecek olan Beynelmilel Amele ve Sosyalist Konferansı'na delege olarak Paris'te bulunan Doktor Refik Nevzat ve Cenevre'deki Hasan Sadi Arkadaşları göndermek teşebbüsünde bulunmuştur.¹⁰⁴²

Zeki Cemal, Refik Nevzat'ın 1919'da İstanbul'a geldiğini, Hüseyin Hilmi ile birlikte Türkiye Sosyalist Fırkası'nın nizamnamesini hazırladığını ve hatta bu yüzden onunla kapıştığını yazmaktadır.¹⁰⁴³

Doktor Refik Nevzat, elyazısı-litografra hazırladığı Beşeriyet gazetesini bu tarihlerde yeniden çıkarmaya başlamıştır. Ancak, sakıncalı bulunanan gazetenin Türkiye'ye sokulması Bakanlar Kurulu'nun 26 Eylül 1921 tarihli kararıyla yasaklanmıştır.¹⁰⁴⁴

Refik Nevzat'ın Paris'te kurduğu şube, bir şahsın elinde kalmış, memleket içinde bir varlık gösterememiş, bütün faaliyeti Avrupa sosyalistleriyle temastan ve memleket içinde bazı kimselerle mektuplaşmaktan öteye geçememiştir. Doktor Refik Nevzat'ın faaliyete ne zaman başladığı kesin olarak bilinmediği gibi, buna ne vakit son verdiği de bilinmemektedir. Paris Sosyalist Partisi, sosyalist hareketler tarihimizde büyük âkisleri olmayan bir "*hatıra*" değerindedir, belki de, sadece biraz fazlaca uzamış bir entelektüel gençlik hevesi.¹⁰⁴⁵

Refik Nevzat'ın ileriki yıllarda Aydınlık dergisi ve Şefik Hüsnü ile de temas kurduğunu görüyoruz:

Refik Nevzat'ın Aydınlık'ın 5. Sayısında "*Tufeyliyet-i İctimaiye*" başlıklı bir makalesini görüyoruz.¹⁰⁴⁶

Fethi Tevetoğlu'na göre Refik Nevzat bu yazısında; sınıf mücadelesi, müsavatsızlık, adaletsizlik konularını izaha çalışmaktadır.¹⁰⁴⁷

Geçtiğimiz bölümlerde, Refik Nevzat'ın durup dururken Edirne'nin Bulgarlara bırakılması gerektiğini yazdığını belirtmiştik:

1042 İdrak, No. 18, 1 Temmuz 1335.

1043 Zeki Cemal, Memleketimizde Amele Hareketleri Tarihi-1, Meslek Sayı 21, (5 Mayıs 1925), s. 11.

1044 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 431.

1045 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 60.

1046 Dr. Refik Nevzat, Tufeyliyet-i İctimaiye, Aydınlık, 1 Teşrinisani 1921, Sayı: 5, s. 136-138.

1047 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 26.

Dr. Refik Nevzat, gerek ‘Beşeriyet’ gazetesini ve gerekse taşbasma ile bastırıldığı kışkırtıcı broşürlerini, İstanbul’da bulunan yabancı postahaneler yolu ile Türkiye’ye sokmakta idi. Bu kabil broşürlerden biri ‘Ahaliye Davet’ başlığını taşıyordu. Paris’te 1913 Şubat’ın da basılmıştı. 12 sahife tutan bu risalede, Dr. Refik Nevzat, Edirne meselesinin en heyecanlı bir zamanında ‘Edirne’nin Bulgarlara bırakılması gerektiğini’ öne sürmüştü ve bütün Osmanlıları, parti, din ve ırk farkı gözetmeksizin, ‘Enver ve Talat eşkiya çetesine karşı’ birleşmeğe davet etmişti. Bu risalenin Türkiye’de yayılması ve okunması, Meclis-i Vükela’nın kararıyla (Nu. 926, yıl 1915) bilahare menedildi. Hele Edirne gibi bir meselede Sosyalist Dr. Refik Nevzat’ın takındığı tavrın, Türk kamuoyunda menfi bir tepki yarattığı muhakkaktır. Osmanlı Sosyalist Fırkası üyeleri arasında aydınlardan pek az kişinin bulunduğu anlaşılıyor.”¹⁰⁴⁸

Bu broşür yayınlandıktan sonra uzun süre Refik Nevzat Türk olmamakla suçlanmış. Refik Nevzat bu suçlamalara 1935 yılında cevap verir:

6. Birincikanun 1934 tarihli Son Posta gazetesinin, Le Journal’dan aktardığı “Paris’te Bir Türk Doktorunu Soydular” başlıklı bir haberde, Refik Nevzat’ın “1894 yılında Fransız tabiiyetine geçtiği” haberi verilmektedir. Refik Nevzat, bu haberi tashih için zamanın çok okunan dergilerinden Yeni Adam’a bir mektup gönderir. 21 Şubat 1935 tarihinde Yeni Adam dergisinde “Paris’te Bulunan Tıp Üstatlarından Bay Dr. Refik Nevzat”ın mektubu yayınlanır:

“Evet, ben 1894 senesinden beri Paris’te bulunuyorum. Zalim, gaddar, müstebid, hunhar Sultan Hamid’i tahtından düşürmek ve yerine Mithat Paşa’nın ilân ettirdiği Kanun-i Esasiyi istirdad emeliyle meydan-ı harbe atılmışım. Harbiye tıbbiyesinden firar etmiş ve Ahmet Rıza’ya -ki Paris’te bulunuyordu- Harbiye-i Tıbbiye’de teşkiline muvaffak olduğumuz İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin programını kabul ettirmek için murahhas olarak gönderilmişim. Paris’te Meşveret’i çıkardık. Birçok mücadele ve harb-i siyasîden

1048 Dr. Samih Çoruhlu, İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti-7, Yeni İstanbul, 22 Mayıs 1966.

sonra 1908 ihtilâlini yaptık. Bilâhare İttihad-ı Terakki'nin hâdim-i vatan siyasetini millete muzır gördüğüm için onlardan ayrıldım. Aleyhlerinde 'Siyaset-i Hazıra-i Meş'ume' ve 'Haraç Mezat Satıyoruz' risalelerini tab ve neşrettim. Ve 'Federation Ottomane' unvaniyle Fransızca bir risale neşrettim. İttihad-ı Terakki çetesi-nin ileri gelen zorbaları –ki Paris'te Sultan Hamit aleyhinde bera-ber harbettığım zevattır- beni utanmadan idama mahkûm ettiler, idam hükmünün altına bile hicap isimlerini koydular. Aleyhlerinde yine harbe devam ettim.

Nihayet harbi kaybettiler. Sevre muâhededesinin aktinde 'La Turquie' unvaniyle galip düvel-i muazzama aleyhinde Türkiye'nin hukukunu müdafaa ve muhafaza için Fransızca bir risale neşrettim. Nihayet Türkiye'de Cumhuriyet hükûmeti teessür ve takarrur etti ki gaye-i emelim bu idi. Tarik-i siyasette istirahat etmek fikriyle bütün vakitlerimi malî ve içtimaî ilh. Türkçe ve Fransızca tiyatro eserleri yazmaya hasrettim.

Kanım Türk kanıyla yoğrulmuş, vücudum Türk kanıyla beslenmiş, dimağım Türk hukukunun müdafaasıyla harbetmiş bir adamımdır. Er oğlu er, Türk oğlu Türküm. Halis türküm. Hayatımın nihayetine, ölüme kadar Türk kalacağım. Sanatım kâfidir. Harp zamanında Paris'te ecnebilerin çektikleri meşakkate rağmen yine Türk kaldım. Büyük bir maziye lekesiz bir hayata malik ve sahip olan ben yine Türküm ve tebdil-i tabiyet etmedim. Ve etmem. Vakıa bir Fransız kadınıyla evlendim. Evleneli yirmi sekiz sene oluyor. Aşkta milliyet yoktur.

Tashihine himmet buyurulursa minnettar-ı lutfunuz olduğumu arz ile derin hürmetlerimi takdim ederim.

İzmirli

Dr. Refik Nevzat¹⁰⁴⁹

Refik Nevzat, 1950'den sonra Türkiye'ye dönmüş, Paris'te yeni kurulan İleri Jön Türkler örgütüyle ilgili olduğu öne sürülerek

1049 Refik Nevzat, "Paris'te Bulunan Tıp Üstatlarından Bay Dr. Refik Nevzat'ın Yeni Adam'da yayınlanan mektubu" Yeni Adam, Sayı: 60, 21 Şubat 1935, s. 15.

İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmış, beraat etmiş ve çok geçmeden ölmüştür.¹⁰⁵⁰

Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), adlı eserinde, Türk Mason Dergisi’nde çıkan ölüm haberini kaynak göstererek (s. 53), Refik Nevzat’ın mason olduğunun “anlaşıldığını” kaydetmektedir.¹⁰⁵¹

8. İştirakçi Hilmi ün ve para kazanıyor

“Parti yeniden kurulmuştu, ama ebedi şef iddiasında bulunan Hüseyin Hilmi ile kadrolu ve disiplinli çalışmak bir türlü mümkün olmuyordu. Ne muntazam idare heyeti toplantılarına yanaşıyor, ne faaliyeti hakkında arkadaşlarına bilgi veriyor, ne de onlara danışma lüzumunu duyuyordu. Parti onun gözünde, kendisinden başka bir şey değildi.

Bu durum yüzünden gençler kısa bir zaman sonra partiden çekildiler. Hocapaşa Hamamı Sokağındaki katta Hilmi, Fazıl Çun ve Hasan Kaptan’la baş başa kaldı. Parti merkezi denen o yerde de, Başkan Hilmi’nin etrafında, Hasan Kaptan’ın aldığı bir masa, birkaç sandalye ve halıdan başka bir şey kalmadı. Kasada metelik yoktu. Katın kirasiyle Hilmi’nin cep harçlığını Hasan Kaptan masasından ödüyordu.”¹⁰⁵²

“Ama Hilmi’nin asıl siyasi hayatı –eğer bu sözü kullanmak caizse- o günden sonra başlar. Ondan evvelki iştirakçiliği, sosyalistliği biraz da fantaziden ibaretti. Bir parti falan kuramamış, amele işleriyle yakından ve uzaktan alâkadar olamamış, bütün sosyalistliği bir dergi çıkartmaktan ibaret kalmıştı. Çünkü Hilmi’de bir partililik hüviyeti, bir liderlik vasfı yoktu. Tek meziyeti –burası inkar edilemez- atılganlığı, cesareti ve her şeyden üstün olarak halk arasına karşıp onun anlayacağı kaba ve basit bir dille tahrikçi konuşma yapmak hususundaki anadan doğma kabiliyetiydi. O sıralar-

1050 Füzûzan Hüsrev Tökin, Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi, s. 49.

1051 Türk Mason Dergisi, Yıl 3, Sayı 12 (Ekim 1953), s. 607.

1052 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 63-64.

da Hilmi'nin yanında kafası sosyalizm mevzuunda mükemmel bir suretle işleyen, amele çevresinde tanınan ve sevilen Kazım isminde biri vardı ki, ona çok hizmeti dokunmuştur.

Parti kısa zamanda Aksaray, Beşiktaş ve Kadıköy'de üç şube açtı. Hamallar Kâhyası Salih Reis Sosyalist Partisi'ne yardım etti, çevresindeki hamalları partiye üye yazdı. Aksaray Tramvay deposu müdürü Rasim Şakir Bey de partide faal rol aldı. Tramvay amelelerini Sosyalist Partisi'ne üye yaptı. Rasim Şakir Bey sosyal davaları iyi bilen münevver ve birkaç lisan konuşan bir insandı. Partisine çok faydalı oldu.”¹⁰⁵³

“Propaganda konusunda Hüseyin Hilmi'nin çok büyük rolü oluyordu. Yılmak nedir bilmeyen bir karakter sahibi olduğu için, işgal ordusunun polis teşkilatının baskısından, zorundan korkmadan çalışıyor, kendisinde sabit bir fikir halini alan sosyalizmin Türkiye'de yayılmasını sağlamak için ne lâzımsa yapıyordu. Yalnız fikir cephesinden değil, sadece şubeler kurmak yönünden. Çünkü işin –yukarıda da bahsettiğimiz gibi- ilmî tarafıyla ilgili değildi. Sosyalizm ideolojisini yayacak bir bilgisi yoktu. Çalışmalarında, kulak dolgunluğu ile edindiği sosyal problemlerle ilgili fikirleri, kaba saba bir ifade ile anlatmaya çalışıyor, neticede:

- Teşkilât lâzım, teşkilât! Demede karar kılıyordu.

Partiye çok faydalı hizmetler görenlerden bir de, Çopur Rıza Beydi. Rıza Bey Birinci Dünya savaşı'ndan çok evvel, daha mektep sıralarındayken sosyal dâvalarla uğraşmaya başlamıştı. Bu yüzden Kuleli'den 'Alay'a çıkarılmıştı. Bütün hayatı içtimaî konularla uğraşmak ve okumakla geçiyordu. Hilmi Sosyalist partisini kurunca hemen oraya girdi ve parti bünyesinde çok faal bir şahsiyet oldu. Oradan oraya koşuyor, çabalıyor ve partiyi semt semt teşkilâtlandırmaya çalışıyordu. O, yaman bir teşkilatçı, yaman bir propagandacı idi. Sosyalist partisine çok faydalı olduğu muhakkaktır.”¹⁰⁵⁴

1053 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 64.

1054 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 65.

“Mert bir adamdı da Hilmi. Arkadaşlarından bir takibara uğ-rasa, karakola çağrılrsa, Örfî Divani harbe sevk edilse, o zaman-lar işgal kuvvetlerinin bir nevi Bekirağa Bölüğü mahiyetinde olan Arapyan Hanına götürülse, hemen karakola koşar, yabancı polis teşkilatının şefini bulur, arkadaşlarını tezkiye eder, ricada bulu-nurdu. Söz geçiremezse işi tehdide kadar götürürdü. Hiçbir şey ya-pamazsa, iddia edilen suçu, kabahati, herşeyi üzerine alır:

-Ben yaptım, suçlu benim! diye avaz avaz bağırırdı.

*Bu kadarla da kalsa yine iyi. Arkadaşları himaye yolundaki te-şebbüsleri faydalı sonuçlar vermeyince, yanına dil bilen bir arka-daşını alarak işgal ordularının bir nevi polis müdürü vazifesini gö-ren Albay Ballar’a kadar gitmekten geri kalmazdı. Herşeyi göze alarak, hiçbir şeyden korkmayarak Albayın masasına elini vura vura konuşur, derdini dinletmeğe çalışırdı. Çoğu zaman dinletir-di de.”*¹⁰⁵⁵

Bu tarihlerde İştirakçi Hilmi’nin hayatındaki değişiklikler de gözden kaçmamaktadır:

“Hilmi’nin hayat tarzı değişmeden evvel akşam rakılarını kol-tuk meyhanelerinde, depolarda ve benzeri yerde içer, cümbüşlenir-di. Her akşam içmeği âdet edindiği için çilingir sofralarını bu kabil yerlerde kurardı. Ankara caddesinde Meserret Otel’inin karşısın-da Kahramanzade hanının altında İsmail’in koltuk meyhanesinde, Sirkeci’de Marto’da, Küçük Kafkasya, Tramvay yolunda park isti-kametine giden caddede ve sağ kolda iki kath depoda içerdi.

Buralara gazeteciler ve mürettip arkadaşlar da devam ederdi. Şarkılar, gazeller okur, vakit geçirirdi. Zaman zaman ünlü musiki-şinaslarımızdan Arap İbrahim Bey, Aksaraylı Nazmi Bey babalar, Neyzen Salihler de buralara gelip demlenirlerdi.

Onların iştirakiyle küme fasılları bile yapılırdı. Muharrirlerin ve bilhassa mürettip arkadaşlar arasında güzel sesli, Türk musiki-sini iyi bilenler de vardı. İştirakçi, daha ziyade tramvay yolundaki depoya giderdi. Orada kredisi vardı. Yalnız da gitmezdi. Yanında

¹⁰⁵⁵ Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hil-mi, s. 65-66.

mutlaka birkaç arkadaşı bulunurdu. Bunlardan biri o zamanlar gazeteciliğe yeni başlayan ve ilk çalıştığı gazete 'İdrâk' olan Saadettin'di.

Hilmi, temiz bir kıyafetle ortaya çıkıp aramızda dolaşmağa başladıktan sonra devam ettiği koltuk meyhanelerinde gözükmemeye başladı. İşi büyüttü. Sirkeci'deki İstalfınburg, Kafkasya, Sirkeci istasyon binasının köşesindeki çalgılı gazinoda boy göstermeye başladı. Zaman zaman da Galata'daki çalgılı gazinolara, Beyoğlu'ndaki eğlence yerlerine gidiyordu. Yalnız başına da değil ha... Muhakkak üç beş arkadaşıyla.

İştirakçinin yaşayış tarzının değişmesiyle beraber partinin de faaliyet şekli, çalışmaları değişmiş, daha çok randımanlı hale gelmişti. Bunda Rasim Şakir bey'in, tramvay işçileri üzerinde çok mühim nüfuzu olması önemli rol oynamıştı.

Yine o günlerde bir kısım işçilerin üzerinde büyük bir tesiri olan ve çok sevilen Topkapılı Mehmet Bey'in de çok büyük rolü olmuştur. Mehmet Bey'in sosyalist partisini desteklenmesinde, dediklerini yaptırmasında, grev hazırlıklarına girişmesinde, aşırı derecede rolü olduğu muhakkaktır.”¹⁰⁵⁶

İştirakçi Hilmi bu tarihlerde Haliç'teki Bahriye Nezaretine bağlı fabrikalarda çalışanların isteklerine sözcülük etmiştir. Anlaşmazlık sağlanmayınca Ekim ayında 1.300 kişinin katıldığı bir grev gerçekleştirmiştir.

1920 başlarında ise Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevlerini tertipler. İşgal atındaki İstanbul'da düzenlediği bu grevler İştirakçi Hilmi'ye büyük ün kazandırmıştır.

Ancak bu grevlerde karanlıkta kalan bir çok noktalar tespit edilmiştir. Örneğin; Kazlıçeşme deri fabrikalarında çalışan 90 kadar işçi grev ilan etmiş, İştirakçi Hilmi, nereden bulduğu meçhul olan 800 altını harcayarak, ameleli Veliefendi çayırında toplayıp on gün pilâv-zerde ile beslemiştir.

1056 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 72.

Zeki Cemal, Sosyalist Hilmi ile ilgili yazısında, bilhassa onun “*Seyr-i Sefain Fabrikası Ameleleri*”, “*Yedikule’deki Dibağhane Ameleleri*”, “*Anadolu Şimendifer Amele ve Memurları*” ile yaptığı çalışmaları ve bilhassa grevlerde oynadığı rolleri; para dağıtımalarını anlattıktan sonra şöyle diyor:

*“Sosyalist Hilmi Arkadaş’ın grevin bidayetinde bulunduğu 800 altın liranın menbai meçhuldür. Sosyalist Fırkası’na mensup olan âzâ ile Hey’et-i İdare âzâsından hiçbir zat Hilmi Arkadaş’ın bu parayı nereden ve nasıl bulunduğunu da bilememektedirler. Mâhaza menkul bir rivayete nazaran Hilmi Arkadaş greve yardım maksadıyla bu parayı komünistlerden almış imiş. Fakat biz Hilmi Arkadaş’ın bu parayı komünistlerden almış olduğuna ihtimal veremiyoruz. Çünkü Hilmi Arkadaş son zamanlara kadar, hattâ Sosyalist Fırkası’nın en kudretli zamanında bile, komünistliğe hâdim bir harekette bulunmamıştır.”*¹⁰⁵⁷

Aynı makalede, İştirakçi Hilmi’nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası lideri Sadık Bey’den İngilizlere aldığı tavsiye mektubunda da şunların yazılı bulunduğu kaydediliyor:

*“Delidoludur amma, sosyalistlikten falan anlamaz, kendisinden de çok istifade edilir.”*¹⁰⁵⁸

İştirakçi Hilmi’nin ünü bu şekilde İstanbul’un dört bir yanına yayılınca ardı ardına grev teklifleri gelmeye başladı. İlk teklif Kasımpaşa tersanelerinde çalışan işçilerden gelir. Derhal harekete geçen İştirakçi Hilmi, bütün talepleri kabul edilene kadar tersane işçilerini parayla desteklemiş, eksiksiz olarak bütün taleplerini kabul ettirmeyi başarmıştır.

Bunun üzerine, Vatman İttihadı Cemiyeti’nden Kenan adındaki bir delege İştirakçi Hilmi’ye başvurarak, tramvay işçilerinin en çok 50 kuruş gündelikle, hiç tatil yapmadan sabah karanlığundan gece yarısına kadar 18 saat çalıştırıldıklarını anlatmış, yardım talep etmiştir.

1057 Zeki Cemal, “Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi - 3 ve 4”, Meslek, Sayı 24 ve 25 (26 Mayıs ve 2 Haziran 1925), s. 9-10 ve 9.

1058 Zeki Cemal, “Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi - 4”, Meslek, Sayı 25 (2 Haziran 1925), s. 9.

Bu defa İştirakçi Hilmi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi Miralay Sadık bey tarafından tavsiye edildiği İngiliz işgal kuvvetleri temsilcisi Albay Maksol'e gitmiş ve tramvay kumpanyasından şikayette bulunmuştur. İngiliz Albay Maksol kumpanyayı işçilerin şikayetlerinin giderilmesi için uyarmış, ancak buna rağmen kumpanya talepleri kabul etmemekte direnince, İştirakçi Hilmi 10 Mayıs 1920 günü Şişli, Beşiktaş ve Aksaray tramvay depolarında grev başlamıştır. Kumpanyanın görüşmelerde bulunmak amacıyla ara talep etmesi üzerine, greve dört gün ara verilmiş, fakat sonuç alınamayınca 15 Mayıs greve tekrar kaldığı yerden devam edilmiştir. İştirakçi Hilmi'nin parayla desteklediği grevin önü alınamayınca bu kez sadrazam Damat Ferit Paşa greve müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Damat Ferti Paşa'nın yatıştırması üzerine, kumpanyayı temsilen Mösyö Hanses ve Kifnar, Osmanlı Devleti Hükûmeti adına Polis Müdürü Hasan Tahsin ve İştirakçi Hilmi arasında bir çözüm oluşturulmuştur. Yapılan anlaşmayla tarifeye yüzde 25 zam yapılmış, buna karşılık asgari yevmiyenin 1 lira olması kararlaştırılmıştır. İşçiler haftada bir gün tatil yapacaklardır. Ayrıca dokuz saatlik iş günü, gece işi ve fazla mesâi için ayrı zamlar kabul edilmiş, kumpanyanın kuracağı bir İhtiyat ve Muavenet Sandığı'ndan iş kazaları, hastalık gibi durumlar için yardım yapılması kabul edilmiştir.¹⁰⁵⁹

Bu arada İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri komutanları da İştirakçi Hilmi ile görüşerek bir miktar para yardımında bulunmuşlardır:

*“Türkiye Sosyalist Fırkası'nın, İstanbul'daki işçi hareketlerinde mühim rolü ve tesiri bulunduğu aşikârdır. 23 Mayıs - 6 Haziran 1920 tarihindeki Tramvay İşçileri Grevi, bu partinin öncülüğü ile düzenlenmiştir. Grev neticesinde yabancı şirketlerin zarara girmeleri ve İstanbul âsâyîşinin bozulması dolayısıyla, Fransız ve İngiliz İşgal Kuvvetleri kumandanları Hilmi ile görüşmüşler ve müzakereler sonunda kendisine 'para yardımı' yapılmıştır.”*¹⁰⁶⁰

1059 Zeki Cemal, “Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi - 3 ve 4”, Meslek, Sayı 24 ve 25 (26 Mayıs ve 2 Haziran 1925), s. 9-10 ve 9.

1060 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 79.

Münir Süleyman Çapanoğlu, işgal kuvvetlerinin İştirakî Hilmi'ye para yardımının dışında maaş da bağladığını belirtiyor:

*“Hilmi, mütarekede yapılan iki grevden birini desteklemiş, öbürünü kendisi tertiplemişti. Birinci grev, ‘Şirket-i Hayriye’ ateşçilerinin greviydi (Temmuz 1920). İkincisi de tramvay işçilerinin grevi (23 Mayıs - 6 Haziran 1920). Bu grev yabancı tramvay şirketi zarara sokmuş, işgal kuvvetleri kumandanlığını da endişeye düşürmüştü. Şirket Hilmi ile müzakereye girdi. Ve –söylenildiğine göre- kendisine malî yardımda bulundu para verdi, maaş bağladı!”*¹⁰⁶¹

16 Mayıs tarihli İleri gazetesinde çıkan, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın *“Muhterem Ahali”* hitaplı, grevin başarıyla sonuçlandığına ilişkin açıklamasında, grevcilerin *“Türkiye Sosyalist Fırkası'na mensup tramvay ve tünel umum müstahdemîni”* oldukları vurgulanmaktadır.

Zaferle sonuçlanan bu grevlerin etkisiyle, her gün yüzlerce kişi Türkiye Sosyalist Fırkası'na yazılmaya başlamıştır. Bu arada gözleri korkan Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumların yüksek memurları da, cömert bağışlar yaparak partiye girmişlerdir. Böylece toplanan paralarla, Türkiye Sosyalist Fırkası merkez-i umumisi için Divanyolu'nda bir konak, reis beye de armalı bir otomobil alınmıştır. Bu parlak dönem bir yıldan fazla sürmüştür.¹⁰⁶²

Artık Hüseyin Hilmi bol paralı, kırmızı otomobil ile dolaşan, kırmızı yelekli bir İngiliz ajanı idi.¹⁰⁶³

9. 1 Mayıs Bayramı (1920)

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın başarılı gidişatına rağmen, 1920 1 Mayısında ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durum nedeniyle, ülkenin herhangi bir yerinde kutlama yapılmamıştır.

¹⁰⁶¹ Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 72.

¹⁰⁶² Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 40.

¹⁰⁶³ Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 92.

*“Bir Mayıs tatili her sene memleketimizde azçok bir in’ikası mucip olduğu halde, bu sene amele sınıfı âhval-i fevkalâdeyi nazara alarak tatilden sarf-ı nazar etmişlerdir.”*¹⁰⁶⁴

Aynı günkü İleri gazetesinde de şu yazı çıkmıştır:

“Bir Mayıs Bayramı - Hafta Tatili Kanununun Kulakları Çınlasın

Bugün bütün dünya işçilerinin müşterek bayramıdır. Birçok memleketlerde, meselâ Almanya, Avusturya ve Rusya’da 1 Mayıs resmî Bayram olarak kabul edilmiş, Fransa’da, İtalya’da, İngiltere’de dahi işçi sendikaları bu sene 24 saat umumî bir tatil yapmağa karar vermişlerdir. 1 Mayıs bayramı ilk safhalarında günde 8 saat işi temine hâdim bir nümayiş addediliyordu. Fakat bugün birçok memleketlerde 8 saat işin resmen kabul edilmiş olduğu görülmektedir.

Mütemeddin memleketlerde ameleği himaye eden birçok kanunların mevcudiyetine rağmen, işçiler her vakit bunu kâfi addetmemişlerdir.

Bu münasebetle derhatır ettirmek istiyoruz ki, son zamanlarda hükûmetin hafta tatili ve saat-i mesâînin tahdidi hususunda ihzar ettiği kanun projesi mateessüf hiçbir neticeye iktiran etmemiş ve bu suretle Türkiye işçileri başka memleketlerdeki meslektaşlarına karşı bahşedilen hukuktan hiçbirini görememişlerdir. Şurayı Devlette atalette duran kanun, ümit ederiz ki, elyevn yakında hayırlı bir neticeye iktiran ederek müstahsil kuvvetlerin bir parça yüzü gülmüş olur.

*İleri: Türkiye’nin bütün işçilerine 1 Mayıs bayramını tebrik ederiz.”*¹⁰⁶⁵

İleri gazetesinin 1 Mayıs nedeni ile gündeme getirdiği Hafta Tatili konusu 1919 senesinde Yargıtaya sunulmuştu.

Sendikalar ücretli Hafta Tatili Kanunu’nun çıkartılması için hükûmete başvurmuş, konu Danıştay (Şûrâ-yı Devlet)’a gelmiş, Danıştay meseleyi sümen altı etmişti:

¹⁰⁶⁴ İkdâm, 1 Mayıs 1336.

¹⁰⁶⁵ İleri, 1 Mayıs 1336.

“Amelenin bir müracaatı: Hafta Tatili Kanunu

Hafta Tatili Kanununu Şûrâ-yı Devletçe biran evvel ikmal-ı tetkikatı ile kesb-i katiyet eylemesi esbabının istikmali için amele cemiyetleri tarafından hükûmete müracaat vaki olmuştur.

Müstahberatımıza göre, müracaatı vâkıa hükûmetçe ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak mezkûr lâyiha-i kanuniyenin şimdiye kadar tetkikatının ikmal edilmemiş olduğu esbabı Şûrâ-yı Devletten istizah olunmuştur.

*Hafta Tatili Kanununu takip etmekte olan cemiyet-i mezkûre, amele ücuratı için de amelenin terfih-i hal ve temin-i maişetini nazar-ı dikkate alarak ücuratı tahditi için teşebbüsatta bulundukları gibi, saat-i mesâinin de takririni ve gündüz ile gece işçilerinin yevmiye ve saat-i mesâi nokta-i nazarından aralarındaki farkın teyidini de talep etmektedirler. Hükûmetçe bu meseleye bir ehemmiyet-i mahsusa verilmektedir.”*¹⁰⁶⁶

1920 1 Mayısı dolayısıyla, sadece yabancı dillerde yayımlanan Karşı (Beyoğlu) gazeteleri çıkmamış; onların çalışanları İşçi Bayramına bu suretle katılmışlardır.¹⁰⁶⁷

10. 1 Mayıs Bayramı (1921)

1 Mayıs 1921 tarihinde İşçi Bayramı olması nedeniyle Hüseyin Hilmi hemen hemen İstanbul’un bütün işçileri için o günü tatil ilan ettirmişti.¹⁰⁶⁸ özellikle Şirket-i Hayriye, Seyrüsefain, Haliç İdaresi ve Tramvay kumpanyasında çalışanların hepsi tatil yapmışlar ve Amele Bayramını kutlamışlardır.¹⁰⁶⁹

Basında, Türkiye Sosyalist Fırkası’nın faaliyetlerine, bu meydana 1 Mayıs’ın Amele Bayramı olarak kutlanmasındaki gayretlerine ve Türk işçileri arasında başarılı hizmetler gördüğüne işaret ediliyordu.

¹⁰⁶⁶ İkdâm, 28 Kânunnuevvel 1335.

¹⁰⁶⁷ Vakıt, 2 Mayıs 1336.

¹⁰⁶⁸ Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 80.

¹⁰⁶⁹ Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 40.

Sütunlarında, sosyalist haber ve faaliyetlere dikkati çekecek kadar geniş yer veren Alemdar Gazetesi, 1 Mayıs 1921 günkü nüshasında Amele Bayramı mevzuunda bir başyazı yayımlıyordu.

Bu makalede 1 Mayıs'ın mânâsı anlatıldıktan sonra şunlar yazılıdır:

*“Haber aldığımıza göre Türkiye Sosyalist Fırkası bugün 1 Mayıs Bayramı'nı memleketimizde ilk defa mevki-i fiile vaz'a karar vermiştir. Şayân-ı takdir ve teşekkürdür ki fırka, ahval ve vaziyet-i siyâsiyeyi nazar-ı dikkate alarak fazla nümayişlerden içtinab etmek, münakalâtı da bir dereceye kadar temin etmek suretiyle isbat-ı kıyaset ediyor. Türkiye'de sosyalizmin bu suretle ve yalnız muavenet ve müzaheret-i müteakabile esasına riayetten ibaret olarak tezahür eylemekte olması umumun takdir ve teveccühünü celb ediyor.”*¹⁰⁷⁰

Alemdar gazetesi aynı sayıda Türkiye Sosyalist Fırkası'nın şu bildirisini de yayımlıyordu:

***“Bil'ûmum İstanbul Amelesine
Türkiye Sosyalist Fırkası***

*Mayıs'ın 1. Pazar günü amelenin en mukaddes (Bayram) günüdür. Bu mukaddes bayramın tes'idi bütün amele için bir vazifedir ve bu yevm-i mes'ud şerefine müsaadat-ı kanuniyet dairesinde amele istirahat haklarını muhafaza edebilirler. Kavanin-i devlete riayeti ve âsâyîş-i memleketi daima nazar-ı dikkatten dâr tutma-ğın büyük bir vazife edindiğini tarih-i teşekkülünden beri vuku bulan bütün harekât ve teşebbüsâtıyla ispat eylemiş olan Fırka, inzibat-ı memleketle alâkadar olan tenvirat-ı elektrikiye amelesinin çalışmalarına muvafakat ve müsaade eylemiştir.”*¹⁰⁷¹

İştirakçi Hilmi 1 Mayıs Bayramı münasebetiyle parti merkezinde bayramlaştırdıktan sonra üç arkadaşını yanına alarak Sadrazam'ı ziyaret etmiştir:

“resmî kabulün icrasını müteakip mavi amele gömleklerini ve kırmızı kravatlarını lâbis oldukları halde fırka reisi Hilmi

1070 Alemdar, 1 Mayıs 1921, Sene: 12, No. 35, s. 1.

1071 Alemdar, 1 Mayıs 1921, Sene: 12, No. 35, s. 1.

beyle üç murahhas Bâbiâli'ye azimetle Sadrazam Paşa'yı ziyaret etmişler"dir.¹⁰⁷²

Vaktiyle Türkiye Sosyalist Fırkası'nda görev yapmış olan Doktor İhsan Özger'in bıraktığı belgelere göre, Türkiye Sosyalist Fırkası mitalanları için 27 Mayıs 1921'de bir de madalya ihdas edilmiştir.¹⁰⁷³

Kendisi de, İştirakçi Hilmi gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefetinden dolayı Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik'e sürgün olarak gönderilen ünlü yazar Refik Halit Karay, 1 Mayıs 1920 kutlamaları dolayısıyla *"İştirakçi"* başlıklı yazısında şunları kaleme alıyor:

"İştirakçi"

Evvelki gün, 1 Mayıs, İstanbul'da ilk defa olarak amele bayramı yapılmış, şirket ve Haliç vapurları, tramvaylar, fabrikalar işle-memiş. Bunu haber aldığım vakit, kendi kendime:

-Kimbilir İştirakçi şimdi ne memnundur, etekleri zil çalar!

Dedim ve tanıdıklarımın arasında gayesine eren bu yegâne bahtiyar adamı, tâ yüreğimin içinden, samimiyetle tebrik ve tak-dir ettim. Oniki senedir menfa, mahpus muzayeka içinde o buna, bugüne, bu Bir Mayısın te'sidine çalışmıştı. Onun için mesnet, fır-ka, ikbal, saadet ve gaye bir tek kelime ve bir tek hareketle hülâsa ediliyordu: Bunun, bugünün, bu bir Mayısın memlekette kabul ve temini.

İşte evvelki gün İştirakçi buna erdi, bugünü gördü. Bu bir Mayıs, sevincinden yüreği şişmiş, gözleri parıltılı ve çehresi kırmızı memleketinde, kendi sâyinin ve kendi mukavemetinin tesirile ilk defa olarak tes'it etti.

Ben onu, birinci defa nerede, nasıl, kimlerin delâletiyle tanı-mıştım? Şimdi pek iyi hatırlamıyorum. Yalnız İzmirli arkadaşla-rın, belki Yakubun, Şahabın veya BAHANIN yanlarında görmüştüm. Upuzun, dimdik boylu, kadife kalpaklı, kırmızı yelekli, haşın, abus çehrelibir kaba adam.. Herkese, hepimize ilk gördüğünde:

-Arkadaş, sen!

Diye hitap ediyor ve ikide birde:

1072 *"Amele Bayramı Tezahüratı"*, Alemdar, 2 Mayıs 1921, Sene: 12, No. 36, s. 1.

1073 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 63.

-Cepte metelik kalmadı!

Şikayetiyle iş yapmak, gazete çıkartmak lüzumundan dem vuruyordu. Haliyle belliydi ki, gazeteciliğe, fırkacılığa pek can atmakla beraber, öyle ilim, edebiyat, siyaset, okuma, yazma adamı değildi; meğerse ne yaman bir iş adamı imiş.. Bunu evvelki gün işlemiyen vapurlar, yürümeyen tramvaylar, bacaları tütmeyen fabrikalarla, menfi bir tarzda, herkese, hepimize itirazsız ispat etti!

İştirakçiyi siyasi bir facia bana daha iyi tanıtmıştı: İttihatçılar Ahmet Samim'i vurdukları zaman arkadaşları, muazzez hâtırasını ve bu menfur cinayeti halkın dimağına kayıt için bir gazete, bir nüsha çıkarmak arzusuna düşmüşlerdi. Bunun içine resimleri, vasiyetnamesi ve bazı makaleleri, mektupları konacaktı. Son saatte herkes korktu ve bu gazete fikrinin etrafından etrafından kaçıştı. Yalnız Kıbrıslı Şevket ve Halit Beylerle ben kalmıştım. Biz sebat ediyor ve bunu dercedebilecek bir matbaa arıyorduk. Bu esnada İştirakçi karşımıza çıktı:

-Hazırlayın siz yazıları, verin bana, bizim 'İştirak' ne güne duruyor, basarız!

Dedi ve ilâve etti:

-Cepte metelik kalmadı!

O zamanki teşkilâth ve gözü açık hükûmetin bütün tedbirlerine rağmen 'İştirak' basıldı. Akşam üzeri vapura girdiğim zaman bütün salonlarda herkesin elinde bir 'İştirak' vardı. Halbuki hükûmet toplanması ve faillerin tevkifi için emir vermişti. Nitekim Şevket Bey'le İştirakçi Hilmi Bey tevkif olundu. İştirakçi:

-Hepsini ben yazdım, ben bastım, faili yalnız benim!

Diye bağıırıyordu. Onun bu kaçınıcı hapsi, kaçınıcı tevkifi idi? Meşrutî idare, Mahmut Şevket Paşa vak'asından çok sene evvel, Birinci Meclisi Meb'usan zamanında 3, 4 genci Kastamonu'ya sürmüştü, İştirakçi de bunlar meyanında idi. Menfa haricinde, İstanbul'da geçirdiği her ay, muhakkak onu polisler arar ve askerler Bekirağa bölüğüne tıkarı. Artık oranın gedikli si olmuştı. Bir yırtık muşamba bavulu daima mahbese girmek için hazır dururdu. Polis gelip de:

-Birazcık karakola gelir misiniz?

Der demez İştirakçi;

-Anladık arkadaş, hele dur, şu bavulu alalım!

Der, bavulunu alır ve pek iyi öğrendiği, ezber bildiği yollardan kemali vakarla, Avrupa seyahatine çıkan bir harp zengini tavrı ve edâsiyle, lâkayit geçip zindana girerdi. Arasına divanı harp huruna çıkardı. Bazen nazırlara da mülâkat ettiği olurdu. Hepsine:

-Sen!

Diye hitap eder ve hemen hemen her cümlesi:

-Cepte metelik kalmadı.

Pelesengi ile biterdi. Yerden selâmlayan oturma, ön kavuşturma, 'Allah ömürler versin!', 'Zâtî âliniz', 'bendeniz' vesaire büsbütün yabancıydı. Bir:

-Merhaba! Bilir ve bir de 'eyvallah' derdi. İşte o kadar. Meselâ 8-10 gün yattı mı, birgün kalkar, hapishane müdürünün karşısına çıkar:

-Artık ne olacaksa olsa, divanıharbe mi çıkacağız, sürgüne mi gideceğiz, bitiriniz. Zira cepte metelik kalmadı.

Derdi, bu laubali, mert tavrı hoşta gider, ciheti askeriye onu daima tahliye, fakat Talât yakasını bırakmaz, vesileler bulup onu tekrar Bekırağa bölüğüne tıkarı. Bu mütemadi mahpus sergüzeştlerine rağmen 'İştirak' fasılalarla intişardan geri kalmadı. İştirakçi Fransız reisi iştirakiyunu (Jaures) ile muhabere ve mütalâa ederdi. Aklına koymuştu: İlle Avrupa'ya gidecek ve sosyalist fırkalarla münasebet geliştirecekti. Birgün o muradına da erdi ve Paris yolunu tuttu. (Jaures) onu karşısına almış tercüman vasıtasıyla uzun uzun konuşmuş, pek memnun kalmış ve Türk Sosyalistleri mümesili olarak deftere ismini kaydetmişti. Ah, muhakkak ki, o bir sosyalistti. Kırmızı yeleği ne mahpeste, ne menfada, ne seyahatte hiçbir an, hiçbir zaman göğsünü terk etmemişti.

İstanbul'da Mahmut Şevket Paşa vak'ası olurken İştirakçi Fransız sosyalistleriyle hembezm ve hoşsohbet olmaktan mağrur, geri, memleketine dönüyordu. Fakat yolda parası bu defa sureti katiyede tükenmiş, cebinde hakikaten metelik kalmamıştı! İştirakçi

bakiyei seyahatini ancak Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa ile olan şiddetli bir mülâkatı sayesinde ikmal edebilmişti. İşte böyle, kesesi boş, lâkin zihni dolu, memnun ve mağrur Sirkeci rıhtımına inerken bermutad, bir sivil yanına yaklaşmış ve kulağına:

-Biraz karakola teşrif eder misiniz?

Demişti. İştirakçinin mahut bavulu zaten elindeydi:

-Anlaşıldı arkadaş, demişti, bavulum işte hazır, düş önüme!

Bu gidişle tâ Sinop'a kadar gelmişti.

İştirakçi öyle İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilâf Fırkalarıyla alâkadar olmaz, darbei hükûmetlere, suikastlere iştirâk etmez, kendi fırkasından, kendi gazetesinden başkasına metelik vermezdi. İki sene Sinop'ta münzevi ve sakin kırlarda dolaştı, durdu. Hergünün siyasetiyle alışverişi yoktu. Başında kadife kalpağı, göğsünde kırmızı yeleği, eğlence ve keyiflerden müçtenip, kendi halinde gezer ve hükûmetin verdiği 5 kuruş yevmiye ile geçinerek kimseye minnet etmezdi.

Derken İştirakçiye de benim gibi Çorum yolu görünmüştü. Çorum'da bana sık sık gelir, sobanın başına geçer, arzularını, emellerini teşrih ederdi:

-Ah, derdi, 1 Mayıs bayramı... Onu amele ile beraber ne zaman yapabileceğim!

Bu esnada bizim bayramlar gelirdi. Şeker bayramları, Kurban bayramları.. Onu tebrik edenlere:

-Arkadaş, derdi, benim bayramım bir Mayısta.. O günü gel de koklaşalım.

Anadolu halkı bu garip cevaptan birşey anlamaz, yan yan bakıp başını sallayarak bayramı bayramına uymayan bu acıip adamdan uzak kaçardı.

İştirakçi, 1 Mayısta kırmızı yeleğine ilâveten bir de kırmızı boyunbağı takar, yakasına da gelincik ilıştırır, bir başına o günü tes'it ederdi.

Derken Çorum'dan menfasını Bala kasabasına naklettiler. Mütarekeye kadar, zannederim hayatını orada, bu kuş uçmaz, kervan geçmez yüce dağ başında geçirdi. Hiç şüphesiz birgün gelip de Mayıs bayramını bayramını tes'it edebilmek hülyasiyle...

İşte o gün nihayet geldi; İştirakçi, evveli gün işlemeyen vapurlara, tütmeyen bacalara ve kırlarda şadı handan dolaşan amelelerini seyrederek 1 Mayısı nihayet istediği gibi tes'it etti. Hem de Paskalyaya ve açık havaya tesadüf etmek sureti ile en şaşılahtır bir tarzda.

*Masallarda olduğu gibi o muradına erdi, şimdi biz geçelim ke-revetine! Fakat bakalım, bu bayramın sonu nasıl gelecek.”*¹⁰⁷⁴

11. Türkiye Sosyalist Fırkası teşkilatı

İştirakçi Hilmi bu maceralı hayat ve sürgünlerle geçen günlerde partisinin teşkilatını da oluşturmuştu.

20 Temmuz 1919'da İstanbul'da Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kongresi yapılmıştır. Bu toplantıda kabul edilen 48 maddelik Türkiye Sosyalist Fırkası'nın iç tüzüğü, müstakbel meclis grubunun çalışma esaslarını da tayin ve “fırkaya duhül şeraiti”ni tesbit etmiştir. Şube açmak için en az beş kişi bir araya geldikten sonra merkezden izin alacaklar ve topladıkları aidatın yarısını merkeze göndereceklerdir.¹⁰⁷⁵

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın teşkilatları hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

*“Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray şubeleri açılmış; Yunan işgali sırasında Eskişehir'de de bir şubesi olmuştur.”*¹⁰⁷⁶

Fethi Tevetoglu, Eskişehir şubesi için, “Milli Kuvvetler tarafından geri alınmadan önce, demiryollarında çalışan bir personelin yardımıyla Eskişehir'de de çok kısa ömürlü bir şube kurulmuştur” demektedir.¹⁰⁷⁷

George S. Harris, “Origins of Communism in Turkey”, adlı eserinde “Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Eskişehir Şubesinin 1919-1921

1074 Refik Halit Karay'dan aktaran, Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 78-83.

1075 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908-1925), s. 39.

1076 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 463.

1077 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 70.

yıllarında faaliyet gösterdiğini ve İşçi adında bir gazete çıkarttığını” belirtmektedir.¹⁰⁷⁸

İsmail Okyay'ın “Elli Yıllık Eskişehir Basını” adlı eserinde, İşçi Gazetesi'nin mutasarrıflıktan aldığı çıkış ruhsatının sureti verilmektedir:

“Siyaset ve şahsiyetten bahsetmek üzere intişar edecek olan ticari ve iktisadî İşçi gazetesi mecmuası sahib-i imtiyazı Abdullah Necmettin ve müdir-i mesulü Behram Lütî (Turan Mektebi ikinci müdürü)¹⁰⁷⁹ beyler Matbuat Kanununa tevfi kan evsaf ve şerait-i lâzimeyi haiz olmakla işbu ilmühaber ita' kılındı 28 Ağustos 1335 (1919) Eskişehir Sancağı Tahrirat Kalemi Müdürü Muhterem.”

Aynı eserde gazete ile ilgili şu bilgiler sunuluyor: İşçi gazetesi sahibi, Ticaret Matbaası sahibi Abdullah Necmettin Başiplikçi, mesul müdürü Ziya bey (Edirne Valisi ve Şûrâyı Devlet azası idi.), Başmuharriri İsmail Hakkı Çevik (Eskişehir mebusu) yazarı Adanalı Avukat Ahmet Cevdet beylerdi.¹⁰⁸⁰

Kerim Sadi, Edirne'de de bir şubenin varlığından bahseder:

“Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne'de de bir merkez şubesi açmış ve bazı yakın köylerde teşkilat kurabilmişti. Edirne Merkez şubesinden başka Ömerli köyünde de şube açmış, oraya Cemal'i göndermişti.”¹⁰⁸¹

Abidin Nesimi, Edirne şubesini açan kişinin Şahabettin (Kızılsencer) olduğunu aktarıyor:

“Şahabettin Kızılsencer Çarlık Rusyasındaki Narodnik hareketlerine katıldığı için kovuşturmaya uğrayıp Türkiye'ye kaçan

1078 George S. Harris, Origins of Communism in Turkey, s. 38.

1079 Burada adı geçen Behram Lütî, üzerinde biraz durmak gerekir. İlk dikkat çekici nokta, Behram Lütî Bey'in “İkinci müdürü” olduğu okulun adı: Turan Mektebi'dir! Behram Lütî Bey, Teşkilatı Mahsusa önderlerindendir ve İstiklal Harbi yıllarında gizli Türkiye Komünist Partisi'ni Salih Zeki ve Vakkas Ferit'le birlikte kuracaktır. Salih Zeki ve Vakkas Ferit de Teşkilatı Mahsusa üyesidir. Behram Lütî hakkında bak. Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, s. 66.

1080 İsmail Okyay, Elli Yıllık Eskişehir Basını, s. 190. ve 220-222.

1081 Kerim Sadi, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 403.

Azeri Türklerindendir. Hilmi'nin partisinin Edirne şubasını kurdu."¹⁰⁸²

12. Türkiye Sosyalist Fırkası parçalanıyor

31 Ekim 1920'de toplanan Türkiye Sosyalist Fırkası İkinci Kongresi'nde 42 maddelik yeni bir tüzük yapılarak, İştirakçi Hilmi'nin, "*müessis-i evvel*" (ilk kurucu), "*lâyenazil*" (azledilemez) ve "*daimi reis*" seçildiğini görüyoruz. Ayrıca tüzük gereğince beş yıl boyunca parti yönetimine kuruculardan başka hiç kimsenin karışmayacağı da karar altına alınmıştır.¹⁰⁸³

Yapılan tüzük değişikliği içişleri bakanlığınca onaylanmıştır: "*T.S.F. Nizamnamesinin tadili hakkındaki teklif Dahiliye Nezaretince tasvip olunmuştur.*"¹⁰⁸⁴

Daha sonraları tarihçiler tarafından "*parti diktatörlüğü*" kurmak şeklinde değerlendirilen bu değişikliklerin altında başka gelişmelerin yattığı belli olmaktadır.

Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası reisi Şefik Hüsnü'nün siyasete girdiği günden itibaren diğer partilere adam sızdırarak ele geçirmeye veya parçalamaya çalıştığına şahit oluyoruz. Belgeler, bu sinsî davranıştan Türkiye Sosyalist Fırkası ve Sosyal Demokrat Fırkası'nın da nasibini aldığını gösteriyor.

Daha çok "*Zenon*" mahlasıyla yazılar yazan ünlü komünistlerden -ve ünlü Türkçülerden- Ziyetullah Nuşirevan'ın, uzun yıllar sonra Ethem Nejat'ı tanıtmak için kaleme aldığı bir yazısında, Sadrettin Celâl'in "*Fırkayı dâhilden fethetmek*" amacıyla, Hüseyin Hilmi'ye karşı Türkiye Sosyalist Fırkası içinde mücadele ettiğini belirtmektedir:

Zenon'un söz konusu yazısı şöyle:

"Kendisine henüz 'komünist' unvanını vermeğe korktuğu bir devirde biz 'Ethem Nejat'ı sosyalist olarak görmüştük. Onun sosya-

1082 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 46-47.

1083 Zeki Cemal, "Memleketimizde Amele Hareketleri Tarihi-2", Meslek, Sayı 22, (12 Mayıs 1925), s. 14-15.

1084 İkdâm 31 Kanunuevvel 1920.

listlik devrindeki faaliyetini (Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi) nâmiyle, 1919 senesi 23 Eylül tarihinde İstanbul'da teşekkül eden münevveran ve gençlik teşkilâtı dâhilinde, ve bu mahfilin neşrettiği 'Kurtuluş' mecmuasındadır. Bu devredeki faaliyetimizde, sıkı bir müşakeret mevcuttu. Onun için, burada bir iki şahsı hatırlayın da, zikretmeden geçemeyeceğim. Bize tecrübeler göstermiştir ki, Sosyal Demokrat Fırkası Merkez-i Umumîsi'nin, içtimâî inkılâba ve amele menafîine hâdim an'aneleri azınlıkta idi ve binaenaleyh, amelelerin hayli incizabları -sempatileri- olduğu halde, ilerletmek mümkün olamıyordu. Sırf siyâsî mevki ve menfaat için fırka teşkiline iştirâk etmiş olan Doktor Hasan Rıza, Dâvâvekili Vasfî, Tayfur vesaire gibi büyük burjuvaların yamakları, uşakları; ve küçük burjuva olmağa çalışan yordakçılar, Fırka'nın emekçileşmesine, inkılâpçılışmasına -yani komünistleşmesine- mâni olmağa çalışıyorlar; inkılâpçı unsurları dahilî mücadele ihtiyacı karşısında bırakıyorlardı. Diğer taraftan Hüseyin Hilmi'nin diktatörlüğü altında bulunan (Türkiye Sosyalist Fırkası) dâhilinde aynı vaziyette, aynı mücadeleye devam ediyordu. Fırkayı dahilden fethetmek, Hilmi'nin diktatörlüğünü devirmek için çalışan Sadreddin Celâl'e karşı da, Hilmi 'Yoldaş' -Sosyal Demokrat Fırkası'nda, Hasan Rıza'ların bize karşı devam ettirdiği- mücadeleyi devam ettiriyordu. İşte bu kargaşalık esnalarında teşekkül eden (Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi), Ethem Nejat Yoldaş'a göre de bir münevverler teşkilâtı olduğundan, daha ziyade halk kitleleri teşkilâtı olan (Sosyal Demokrat) ve (Türkiye Sosyalist) fırkaları ile uyuşmak, birleşmek lâzımdı. Benim kanaatime göre de, böyle bir ittihat vücuda gelmediği takdirde, kitleyi son yeni fırkaya çekmek zor olacağı gibi, ötekiler dâhilinde de sırf onların rehberleri arasındakî o 'yarı burjuva' ekseriyetleriyle amele menafîine pek büyük bir iş görmek mümkün olamayacaktı. Ve nasıl ki, hâlâ da, olamıyor. İşte Ethem Nejat Yoldaş'ın, her üç fırkada hüküm süren 'başkayımçılık' (seperatizm) temâyülâtına rağmen, bu üç fırkanın birleşmesine bütün samimiyeti ile çalışması, onun gayet amelî ve musip bir nokta-i nazara mâlik olduğunu gösteriyor. Fakat çok yazık ki, tâ o günden itibaren, İstanbul amelesi arasında bir (Cephe Birliği) vü-

*cuda getirecek olan bu teşebbüsümüzde biz muvaffak olamadık. Hüseyin Hilmi'nin o günlerde yıkılamayan diktatörlüğü, Sosyal Demokrat Merkez-i Umumîsi'nde kahir ekseriyetin küçük burjuvalar elinde olması, son üçüncü genç mahveldeki bâzı genç arkadaşların fazla sinirliliği, umumî sosyalist konferansı akdine vaziyet-i siyasiyedeki buhranların ve harekâtın gençliğinin müsaade etmemesi, bu lâzım teşebbüsü neticesiz bıraktı. Bu, Ethem Nejat'la benim, müşterek bir muvaffakiyetsizliğimiz idi.”*¹⁰⁸⁵

Bu satırları kaleme alan Zenon takma adıyla Ziyetullah Nuşirevan'ın İştirakçi Hilmi'nin yayımladığı İdrak yazarları arasında yer aldığını görüyoruz: “*Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?*”¹⁰⁸⁶

İştirakçi Hilmi, partisini içten fethetmeye çalışan “*Erenköyü'nde Suadiye'de mukim Sadri Celâl Bey*”i ise seçimlerde aday olarak göstermişti.

Ziyetullah Nuşirevan “*Bu devredeki faaliyetimizde, sıkı bir müşakeret mevcuttu.*” yazdığına göre, İdrak'te yazarken Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası üyeleri ile de yakın ilişki içersindedir.

İdrak yazarları arasında bulunan Ziyetullah Nuşirevan aynı tarihte “*Sosyal Demokrat Fırkası*”na da sızabilmeyi başarmıştır:

Tarık Zafer Tunaya Sosyal Demokrat Fırkası, ileri gelenleri arasında Ziyetullah Nuşirevan'ın ismini de sayıyor.¹⁰⁸⁷

Ziyetullah Nuşirevan aynı yazıda Sosyal Demokrat Fırkası ileri gelenleri ile ilgili olarak şu kelimeleri sarfediyor:

*“Sırf siyasî mevki ve menfaat için, fırka teşkiline iştirâk etmiş olan Doktor Hasan Rıza, Hâlid, Dâvâvekili Vasfî, Tayfur vesaire gibi burjuvaların yamakları, uşakları; ve küçük burjuva olmağa çalışan yordakçılar, fırkanın emekçileşmesine inkilâbcılaşmasına mâni olmağa çalışıyorlar.”*¹⁰⁸⁸

1085 Zenon, Ethem Nejat Arkadaş, 28-29 Kânun-u-sani 1921 - Karadeniz Kıyılarında Parçalanmış Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri, s. 72-73.

1086 İdrak, 10 Mayıs 1335, No: 13, s. 2.

1087 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 231.

1088 Zenon, Ethem Nejat Arkadaş, 28-29 Kânun-u-sani 1921 - Karadeniz Kıyılarında Parçalanmış Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri, s. 72-73.

Bu yazıyı kaleme alan Ziyetullah Nuşirvan'ın (Zenon), ileriki yıllarda şefik Hüsnü saflarına geçtiğini ve Kurtuluş dergisinde (Kânunisani 1920, Sayı: 4.) “*Zenon*” takma adlı ile “*Türkiye ve Sosyalizm Meselesi Üzerinde Bâzı Mütalâalar*” adlı makaleyi yazdığını görüyoruz. Zenon bu yazıyı Eskişehir’de yazmıştır.

Kurtuluş dergisinin bu sayısında Sadreddin Celal’in de “*Devamlı Sulh ve Cemiyet-i Akvam*” başlıklı yazısı vardır: (Kânunisani 1920, Sayı: 4.)

Ziyetullah Nuşirvan'ın bu tarihlerde Eskişehir’de, Türkiye Komünist Partisi’ni kurmakla vazifeli Moskova ajanlarından biri olduğu malumdur.

Ziyetullah Nuşirvan, Türk Ocaklılar ve Türkçüler arasında bulunmuş, Türk Ocaklarının yayın organı olan Türk Yurdu Dergisi’nde yazılar kaleme almıştır.¹⁰⁸⁹

Aslen Rusya Türklerinden olup İstanbul’da okuyan ve 1916 Mayıs’ında aynı şehirde kurulan “*Turan*”a eğilimli “*Rusya’da Sakin Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti*” yöneticilerinin başında sayılan “*gazete muharrirlerinden*”¹⁰⁹⁰ olan Ziyetullah Nuşirevan, bir müddet Ankara’da Büyük Millet Meclisi Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi’nde Rusça mütercimi olarak çalışmıştır.¹⁰⁹¹

Fethi Tevetoğlu, Ziyetullah Nuşirevan'ın Türk Yurdu dergisindeki makalelerinin bir listesini çıkarmış:

“*Ziyetullah Nûşirvan'ın bazen tam olarak adını kullanarak, bazen da (Z. N.) rumuzu ile Türkyurdu Dergisi'nin 1331-1333 yıllarındaki 8, 9, 10, 11, 12 ve 13. ciltlerinde yayımlandığını tesbit ettiğimiz tedkik ve makaleleri son derece dikkâte şayandır. Aynı zamanda bu yazılar, bu komünist ajanın yıllarca önce milliyetçi, Türkçü bir muhite sızarak nasıl zemin hazırladığını ve ileriki yıllarda komünizm faâliyetlerini teksif edeceği Eskişehir, Bursa gibi bölgelerdeki ilk temaslarını da meydana koymaktadır:*

1089 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 477.

1090 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, s. 416-417.

1091 Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 553-554.

Türk Tarihi'nin Devrelere Taksimi (s. 2561-2565); *Tâlim-i Lisân-i Fârisi* (s. 2851-2852); *Harb Mecmuası* (s. 2836-2837); *Hayyâm'ın Rubâiyâtı'nın Türkçe Tercümesi* (s. 2911-2913); *Divân-ı Lugat-üt-Türk* (s. 2898-2899); *Acâib-ül-Letâif* (s. 2899-2900); *Felsefe Dersleri* (s. 2851); *Millî Tettebbular Mecmuası* (s. 2894); *Türk Kadınlığının Terbiyevî Mevkii* (Cilt: 10, s. 151-153 ve 162-166); *Türkiye Haricindeki Türklerde* (s. 46-47); *Eskişehir Sancağı'nda Nüfus Hareketi* (Cilt: 11, s. 146-150); *Osmanlı Türklerinde İktisadî Hareket* (s. 190-194); *Tâlim-i Lisân-i Fârisi* (s. 62-63); *Ecnebî Müesseselerde Türk Dili* (s. 152); *Eskişehir Sancağında Nüfus Harekatı* (Cilt: 12 ve 13, s. 141-143); *Bolu ve Adapazarında* (s. 32); *Hitta-i Irakiye Ziraat Cemiyeti* (s. 32); *Donanma Cemiyeti Piyangosu* (s. 111); *Şirketler* (s. 32); *Sultan Mehmet Han Hâmis Kütüphanesi* (s. 31); *Turfan Hafriyâtı Hakkında Konferans*; *Taşra Gazeteleri Arasında* (s. 107-110); *Konya'da Bir Şirket* (s. 48); *Hilâl-i Ahmer A.Ş. Yurtları* (s. 31); *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İzmir Heyet-i Merkeziyesi'nin İcraat ve Faâliyeti* (s. 206); *Divân-ı Lügat-üt-Türk'ün Türkçeye Tercümesi* (s. 63); *Rusya'da Türk Gazeteleri* (s. 174-175); *Mahmud Esad Efendi* (s. 62-63).¹⁰⁹²

Şefik Hüsnü liderliğindeki Aydınlık Grubu'nun bazı paravan gazeteler ile de İştirakçi Hilmi'ye saldırdıkları “*Haftalık Gül Bahçesi*” adlı derginin daha ilk sayısında yayınlanan şu makaleden anlaşılıyor:

“*Haftalık Gül Bahçesi*” niçin çıkıyordu? dergi bu soruyu cevaplarlarken Hüseyin Hilmi Bey ve Türkiye Sosyalist Fırkası'na çatıyordu:

“*Bugüne kadar, memleketimizde yayımlanan ve yayımlanmakta bulunan gazetelerden hiçbirisi ki, bu alanı ve bu sınıfı dikkat nazarına almamıştır. Hattâ şu dakikada bile aleyhtar bulunmuşlardır.*”

“*İşte; Haftalık Gül Bahçesi, hayatını elem ve ıstıraplarını bütün şiddetiyle gören ve sezen bu sosyal sınıf için neşriyatta bulunacak, insanlık akide ve umdesinin bahşettiği bütün esasları, insan-*

1092 Fethi Tevettoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 186.

lık doktrininin bütün prensiplerini, karanlık beyinlere, ilim dairesi içinde ve itidali aşmıyarak yaymağa çalışacaktır.”¹⁰⁹³

Bu yazıya cevap veren Emiroğlu imzalı cevap makalesi “Sosyalist Fırkası ve Muarızları” başlığını taşımaktadır ve “Cici beylere” armağanlanmıştır:

“İki senedenberi İstanbul’da birçok adamlar türedi. Bunlar göya âlim sosyalist imişler! Fırsat buldukça kapitalizmin en müt-hiş dalkavukluğunu ve propagandacılığını yapan bir gazete ile amele hukukundan, işçi haklarından ve sosyalistlikten bahsediyor-lar. Şaşarım kedilerin çamaşır yıkamasına! İsimlerini yoldaş, ar-kadaş gibi birçok kelimelerle söylemeğe yeltenen bu Beyler, aca-ba ne gibi sebeplerin itişisi ile kendilerine sosyalistlik unvanını tev-cih ediyorlar? İmzalarını, ahlâklarını, mezheplerini, fikirlerini pek yakından bildiğimiz ve tanıdığımız için kendilerine bu suali soru-yoruz?

Evet bu zatlar, iki sene evveline gelinceye kadar, daldan dala konan kelekler gibi batıp çıkmışlar, sık sık nöbet değişen kediler gibi iklimin, zamanın tesirleri ile türlü türlü libas içine girmişler-dir. Şimdi de sosyalistlik perdesi altında oyun oynamak istiyorlar. Fakat yazık ki, hiç kimseyi değil kendilerini aldatıyorlar ve herke-se de maskara oluyorlar. Akılları ermiyor ki, yazmış oldukları ma-kale kırpıntısı –çünkü adaptasyondur- şeylerle sosyalistliği müda-faa değil, bilâkis baltalamağa çalışıyorlar. Bakınız, saldırış sebep-lerini inceliyelim.

Bu zatlar, Sosyalist Fırkası’na iki cepheden hücum ediyorlar. Birisi her memlekette Sosyalist Fırkası teşkilatı ile Sendika teşkilâtı ayrı olduğu halde, parti böyle yapmıyormuş. Sendika örgütü yok-muş. Sendika görevlerini de Parti yapıyormuş. Bu partiden hayır beklenmezmiş. Şu horoz kafalılara bakın. Bu işin böyle olduğunu Türkiye Sosyalist Fırkası üyelerinin hepsi cahil olsa bile, hiç olmazsa bir tanesi bilir. Herhalde bu Parti içinde, onlardan daha çok okumuş adamlar vardır. Ve sosyalizmin ne olduğunu onlardan iyi bilirler.

1093 Haftalık Gül Bahçesi, 11 Teşrinisani 1337, No. 1, s. 1-2, Aktaran Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 400.

Türkiye Sosyalist Fırkası Reisi binlerce işçinin itimadını kazanmış; azim, irade, metanet sahibi doğru bir adamdır. Biz de inkar etmiyoruz, Reis Sorbon Üniversitesinden mezun değildir. Ve mezun olmadığı içindir ki, şimdiye kadar, güvendiği dört beş arkadaş ile beraber, teşkilâtını bu kadar ileriye götürebilmiş ve yirmi seneden beri varmak istediği hedefe yakınlaşmıştır.

Türkiye Sosyalist Fırkası reisi, memleketimizde böyle bir şeyin lüzumuna bundan yirmi sene önce kâni olmuş ve bu maksat için hiçbir şeyden yılmayarak, azminden geri dönmeyerek çalışmış, çabalamış, aç, çıplak kalmış. Sürgünlerde vücudu çürümüş. Bıkmamış, yine çalışmış ve nihayet maksadına muvaffak olmuş bir şahıstır. Bunu değil yalnız biz, daha pek çok adamlar bilir. Sorarız, o makale sahipleri acaba o vakit nerede idiler? Bununla beraber, Almanya’da Spartakistlerin nümayişlerini görerek sosyalist olmaya yeltenen o cici Beylerin daha bu gibi işler akıllarının eremeyeceğini biz de biliyoruz. Fakat, dillerini tutup oturmuyorlar ki... Kendilerine işçilerin koruyucusu süsünü veren bu Beylerin en birinci maksadı Partiyi yıkmak ve Parti sayesinde ferah fahur geçinen onbinlerce aileyi tekrar sefaletin pençesine atmaktır. Fakat, ne çare ki ellerinde değil. Bu emellerine muvaffak olsalar belki birkaç yerden toplu bir nimete mazhar olurlar. Fakat, bu gibi şeylerle sırf karınlarını ve ceplerini doldurmağa çalışan o beylere derim ki; geçti Bor’un pazarı, sür eşeğini Niğde’ye...”¹⁰⁹⁴

Bu yazıya verilen cevapta, İştirakçi Hilmi ve Türkiye Sosyalist Fırkası savunulurken, “Biz de inkar etmiyoruz, Reis Sorbon Üniversitesinden mezun değildir” denilerek, bu haksız saldırıyı yapanların Aydınlikçılar olduğu vurgulanmaktadır.

Şefik Hüsnü, sadece Yahudilerin okuduğu Selanik Fevziye mektebinde okumuş,¹⁰⁹⁵ daha sonra da Paris’te Sorbonne Üniversitesi’ne gitmiştir.¹⁰⁹⁶

1094 Kerim Sadi, Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, s. 401.

1095 Şefik Hüsnü Kendini Anlatıyor, Şefik Hüsnü, Yaşamı-Yazıları-Yoldaşları, s. 45-50.

1096 Bilal Şen, Şefik Hüsnü, Yaşamı-Yazıları-Yoldaşları, s. 80-89.

Artık Türkiye Sosyalist Fırkası'nda büyük çaplı kopmalar ve parçalanma emareleri görülmeye başlamıştır.

8 Mart 1922'de Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yeni bir kongresi toplanmış ve Hüseyin Hilmi ile arkadaşları yönetimden uzaklaştırmıştır. Bu kongrede yapılan yeni içtüzük, Hüseyin Hilmi tarafından kabul edilmemiş, daha sonra hükûmet de yeni içtüzüğü kabul etmemiştir.¹⁰⁹⁷

Durum kongrede ağır basan ve aralarında Türkiye Sosyalist Fırkası yönetimini ellerine alamadıkları için "*Müstakil Sosyalist Fırkası*"nı kuracak kişilerin de bulunduğu işçi örgütü temsilcilerinin ce protesto edilmiştir.¹⁰⁹⁸

Bu arada, kongrenin seçtiği denetçiler İştirakçi Hilmi'nin "*yolsuzluk*" ve "*yiycilik*" yaptığını öne sürerek karşı dava açmış ve hükûmete başvurmuşlardır.¹⁰⁹⁹

Geçtiğimiz bölümlerde sık sık bahsettiğimiz Celal Nuri (İleri), İkinci Meşrutiyet devrinde İleri Gazetesi'ni çıkartmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde hem Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Katib-i Umumisi olup tramvay grevlerinde rol almış, hem de İhtiyat Zabıtları Cemiyeti'nin Genel Sekreterliği'ni yapmıştır. Bu tarihlerde İştirakçi Hilmi'nin yanından ayrılarak Şefik Hüsnü'nün partisine katılmıştır.¹¹⁰⁰

Bu arada partiden kopmalar yüzlerle, binlerle ifade edilecek sayılara ulaşmıştır. Bunun yanı sıra yeni partiler de ardı ardına açılmıştır.

Bu yeni partilerden bazıları şöyle:

Amele Fırkası

Mütareke İstanbul'unda kurulan Amele Fırkası (11 Ağustos 1920),¹¹⁰¹ sanılacağı gibi işçiler tarafından değil, mütahitler tarafından kurulmuştur.¹¹⁰²

1097 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 40.

1098 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 433.

1099 Tevhid-i Efkâr, 17 Mart 1338.

1100 Şahap Balcıoğlu, Görüşler-Görüşmeler (Röportajlar-Söyleşiler), s. 130-131.

1101 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 73.

1102 Eylem, 1 Ekim 1965, No. 20, s. 10.

İşçi haklarının korunması isteğiyle faaliyete geçtiği öne sürülen Amele Fırkası'nın kurucuları Amiralzade Cemal Hüsnü, Davavekili Râdi, Sabık memur Mehmet Behçet ve Haydar, Kömür müteahhidi Mehmet Kâmil, Hüsnü Paşazade Seyit Bilâl, Kömür katibi Ali Haydar, Vanlı Mehmet Baba, Mehmet Ali Ağa olup, bu fırka teşkilatlanıp faaliyet gösterememiştir.¹¹⁰³

Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası

12 Ekim 1921 tarihinde faaliyete başlayan Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası'na, ilk etapta İştirakçi Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılan 420 müstahdemin geçtiği biliniyor.¹¹⁰⁴

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivindeki “*İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilâtları Hâl-i Hazır Harekâtı*” başlıklı, 24 Ağustos 1338 tarihli el yazması rapordan Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası adlı bir partinin, tüccar terzi Namık tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Partinin Bâb-ı Âlî yokuşundaki umumî merkezinden başka bir şûbesinden de bahsedilmektedir. Bu partinin 2. Enternasyonal'e bağlı bulunduğu söylenmiştir. Parti, Şirket-i Hayriye işçilerine propaganda yapmaya çalışmış, fakat programı işçilerce beğenilmediğinden, 1922 Ağustosunda âdetâ îâneye muhtaç bir duruma düşmüştür.

Aydınlık Grubu komünistleri, yarı gizli Türkiye Komünist Partisi idarecileri, işçiler arasında siyasî bir destek sağlamak maksadıyla bu partiye yaklaşmak teşebbüslerinde bulunmuşlarsa da, yararlarına herhangi bir sonuç elde edememişlerdir. Nitekim Doktor Şefik Hüsnü, partinin Üçüncü Kongresi'ne misafir gazeteci diye katılmış ve işçilere bir de propaganda nutku çekmek fırsatını kaçırmamıştır.

Bir türlü gelişme sağlayamayınca, 11 Ocak 1923'de, Üçüncün Kongresi'ni yapabilen bu partinin, halkın ve işçinin güven ve sempatisini kazanabilmek ümidiyle, “*sosyalist*” lâfzını atarak, adını Türkiye İşçi Fırkası'na çevirmesi de bir fayda sağlamamıştır.¹¹⁰⁵

1103 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 467.

1104 Oya Sencer Baydar, Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı, s. 275-276.

1105 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 378.

İşçileri Siyanet Cemiyeti ¹¹⁰⁶

İştirakçi Hilmi'nin kurduğu partinin birileri tarafından parçalanmakta olduğu artık gazetelerde bile ayan beyan haber olarak yazılmaktaydı:

4 Mayıs 1921 tarihli Alemdar gazetesinde yine şöyle bir haber göze çarpıyor:

“Haber aldığımızı ve ayrıca vuku bulan tahkikatımıza nazaran gerek Şirket-i Hayriye ve gerekse ameleyle doğrudan doğruya alâkadar olan diğer bâzı müessesat-ı tüccariye son zamanlarda pek ziyade kuvvetlenen ve bu kuvvetini muvaffakiyetlerle müsbet bir şekilde irae eden Türkiye Sosyalist Fırkası'na muarız bir kuvvet ve mevcudiyet teşkil eylemek üzere 'kontr parti' bir 'Amele Siyânet Fırkası' teşkil ettiriyorlar...

Şurasını da bilâ kayd-ü şart itiraf ederiz ki; Türkiye Sosyalist Fırkası, İştirâkçi Hilmi gibi yorulmaz, yılmaz, azim ve iradesinden dönmez, gayyûr ve namuskâr, aynı zamanda mûtedil ve intizam-perver bir şahsiyetin riyasetinde, icâbât-ı zemin ve zamanı kolaylayarak hareket ediyor; ihtiras ve müddeiyât-ı siyasîyeye kapılmaksızın amelenin siyânet-i hukuku, te'mîn-i refâhı için çalışıyor. Kendisine yardım etmek bu noktadan cümlemizin vazifesidir.” ¹¹⁰⁷

Bu haberden 4 gün sonra yayınlanan Alemdar gazetesinde, bu kez Türkiye Sosyalist Fırkası'nı cesaretlendiren ve öven bir haber görüyoruz:

“Öteden beri yazdığımız veçhile Türkiye Sosyalist Fırkası bu memlekette en mühim bir muvaffakiyet temin etmiş, fırkaya mensup yedi-sekiz bin amelenin bir âile-i muhabbet ve samimiyeti yaşımasına ihzar eylemiştir.” ¹¹⁰⁸

Bu dönemde, tramvay işçilerini İştirakçi Hilmi başkanlığındaki Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayırmak amacıyla, Tramvay kumpanyasının desteğiyle İşçileri Siyanet Cemiyeti kurulur.

Burada İstanbul tramvaylarının bir Fransız-Belçika kumpanyasına ait olduğunu da belirtelim.

1106 Siyanet: Koruma.

1107 Alemdar, 4 Mayıs 1921, Sene: 12, No. 38, s. 2.

1108 Alemdar, 8 Mayıs 1921, Sene: 12, No. 42, s. 3.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki, “*İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekâtı*” başlığını taşıyan, 24 Ağustos 1338 tarihli elyazması bir raporda verilen bilgilere göre, gerçekte sosyalist olmayan ve amelenin haklarını korumayan İşçileri Siyanet Cemiyeti, 2500 tramvay işçisinden 800’ünü içine alabilmiştir. Üyelerinin çoğu Türk olup Ermeni ve Rum azınlıklar da vardır.

Pank Volfoviç Kitaigorodsky de, “*The Labour Movement in Turkey*” başlıklı makalesinden, Türkiye Sosyalist Fırkası’nın güçlenmesinde büyük katkısı olan Aksaray Tramvay Deposu Müdürü Rasim Şakir Bey’in İşçileri Siyanet Cemiyeti’nin oluşmasında yardımcı olduğunu anlıyoruz:

“İngilizlerin şımarttığı H. Hilmi, 1921’de İstanbul’da çevresine 7000 işçi toplamış ve başarılı bir tramvay grevi yapmıştır. Fakat 1922 Şubatında Fransızlar -Türk kamu görevlilerinin yardımıyla- yalnız Müslüman işçilerden bir Amele Siyanet Cemiyeti kurdurmayı başardılar. Hilmi’nin yerine bir başka sahtekâr maceracı, Şakir Rasim, İstanbul’daki bu örgütün başına geçti. 1922’de Amsterdam’da İstanbul işçilerini o temsil etti. Fakat aynı yıl yapılan tramvay grevi başarısızlıkla sonuçlanınca cemiyet dağıldı.”¹¹⁰⁹

Müstakil Sosyalist Fırkası

İşçileri Siyanet Cemiyeti dağılınca bu cemiyetin kuruluşunda görev alan Rasim Şakir’i bu defa da Müstakil Sosyalist Fırkası’nın kuruluşunda görev aldığını görüyoruz. Osmanlı Müstakil Sosyalist Fırkası Heyet-i İdare Reisi Mehmet Nurettin’dir. Ancak Rasim Şakir bu Fırka’nın oluşmasında büyük pay sahibidir.

Abidin Nesimi, Müstakil Sosyalist Fırkası kurucularından Rasim Şakir için şu bilgileri veriyor:

“*Müstakil Sosyalist Fırkası kurucularından Rasim Şakir Giritlidir.*

1109 P. Kitaigorodsky, *The Labour Movement in Turkey*, The Communist International (Komintern Yürütme Kurulunun aylık İngilizce Organı), 1925, Sayı: 12, s. 83-96, Aktaran: Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, c. 1 (1908–1925), s. 69.

Rasim Şakir köken olarak Kuzey Afrikalıdır. Girit'te büyümüştür. Okul birincisi olduğundan İstanbul'da devlet tarafından Harbiye'de okutulmuştur. Harbiye'de okurken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir. Önce sürgüne gönderilmiş sonra Avrupa'ya kaçmıştır. 1908 ihtilali sonrası geri dönmüş ve tramvay şirketine girmiştir. Tramvay şirketinin bir ara Şişli ve Aksaray depo müdürlüklerinde ve müfettişliklerinde bulunmuştur. Hilmi'nin sosyalist partisine girmiştir. Tramvay şirketi işçileri Rasim Şakir'i çok sevdiklerinden onun yoluyla Osmanlı Sosyalist Fırkası'na girmişlerdir. Mütareke yıllarında Türkiye Sosyalist Fırkası Rasim Şakir yoluyla Tramvay, Elektrik, Tünel işçilerinin de katılmasıyla güçlenmiştir. Müdafaa-i Hukuk hareketine bağlı olan Rasim Şakir ile Hilmi'nin arası açılınca Türkiye Müstakil Sosyalist Partisi'ni kurdu.”¹¹¹⁰

Müstakil Sosyalist Fırkası, Hüseyin Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılan Tramvay işçileri tarafından oluşturulmuştur.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivindeki “İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilâtları Hâl-i Hazır Harekâtı” başlıklı, 24 Ağustos 1338 tarihli el yazması rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Hükûmete sunulan programı altındaki kayda göre, 12 Haziran 1922 tarihinde İstanbul'da, Genel Merkez olarak gösterilen Bayazıt Tramvay Caddesi, Türkiye Kiraathanesi üstündeki bir odada kurulmuştur.

Müstakil Sosyalist Fırkası Heyet-i İdare Reisi Mehmet Nurettin'dir.

Anlaşıldığına göre, Hüseyin Hilmi Bey Türkiye Sosyalist Fırkası liderliğinden düşürüldükten sonra Osmanlı Dâhiliye Nezareti bu değişikliği tanımayınca bu ayrılık gerçekleşmiştir.¹¹¹¹

Bu Fırka, 12 Haziran 1922 de, yani mütarekenin bittiği ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin muzaffer olduğu bir tarihte kuruldu. Partinin ömrü çok kısa sürmüş ne teşkilat kurmuş, ne de faaliyet göstermiştir.¹¹¹²

1110 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 46.

1111 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908-1925), s. 68.

1112 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 73.

Fethi Tevetoğlu da aynı noktaya işaret etmektedir:

“Türkiye Sosyalist Fırkası’ndan ayrılmış tramvay işçileri tarafından ve partiye dâhil işçilerin haklarını korumak ve işçilerin yararına bâzı siyasî ıslahat sağlamak amacıyla kurulduğu bildirilen partinin, Mütareke devresinin bittiği, Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlandığı bir tarihte kuruluşu dikkate şâyandır. Çoğunluğu Türk olan 1000’e yakın üyesi bulunan parti, mühim bir gelişme ve faaliyet gösterememiştir.”¹¹¹³

Müstakil Amele Fırkası

Müstakil Amele Fırkası, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki, “İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekâtı” başlığını taşıyan, 24 Ağustos 1338 tarihli elyazması bir rapora göre, Ethem Ruhi (Balkan) tarafından kurulan, milliyete ve dine hürmetkar, “avantürist” bir partidir. 1922 ortalarında kurulan fırkanın genellikle Şirket-i Hayriye çalışanlarını sendikalaştırdığını ve örgütlediğini görüyoruz.¹¹¹⁴

Diğer gruplar

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki, “İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekâtı” başlığını taşıyan, 24 Ağustos 1338 tarihli elyazması bir raporda verilen bilgilere göre; işçi hukukundan bihaber mütegalibelerin elinde bulunan bu loncalardan hamalların ki, 7 bin 8 bin, kayıkçıların ki, iki bin, manavcılarının ki, bin kişiliktir. Çoğunluk Müslüman Türk ve Kürtlerdir, aralarında az sayıda Ermeniler ve Rumlar da vardır. Fırıncılar ise, yarı yarıya Türk ve azınlıklardan dört bin kadar üyesi olan bir topluluk teşkil etmektedirler.¹¹¹⁵

Bu kopuşlara rağmen Aydınlık Dergisi’nin İştirakçi Hilmi’ye saldırısı devam etmektedir. “Şehrimizde Amele Hareketleri” başlığıyla, Türkiye Sosyalist Fırkası’nda buhran başgösterdi, amelenin yüzde

1113 Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 378-379.

1114 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908-1925), s. 69.

1115 Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908-1925), s. 69.

doksanı fırkadan ayrıldı, haberleri ardı ardına yapılıncı ¹¹¹⁶ İştirakçi Hilmi'nin o tarihlerde düzenlediği tramvay grevleri mağlubiyetle sonuçlandı.

Bu gelişmeler üzerine çeşitli işletmeler başlangıçta vermek zorunda kaldıkları ödünlere geri almak ve Türkiye Sosyalist Fırkası'na üye olan işçilerini atmak için fırsatı kaçırmamışlardır. ¹¹¹⁷

“Şirket-i Hayriye Grev mi Yapıyor?”

Sosyalist Fırkasına dahil olmaları ve şirketten metalibatta bulunmaları sebeb-i töhmet edilerek altmış müteceviz biçareyi şirketten uğrattılar... Sosyalist olmanın, hak istemenin bir cürüm, bir töhmet, bir kabahat olduğunu da, elhamdülillah; şimdi öğreniyoruz.” ¹¹¹⁸

13. 1 Mayıs Bayramı (1922)

Dimiter Şişmanof, “Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi” adlı eserinin 63-96 sayfalarında 1 Mayıs 1922’de İstanbul’da Komünist Partisi’nin Hürriyet Tepesine kadar uzanan bir miting tertip ettiğini ve Sadreddin Celal’in bu mitingde konuştuğunu yazıyor. Bu mitingi sosyalist Hilmi tertip etmiş ve öncülüğünü de “Türkiye Sosyalist Fırkası” yapmıştır. ¹¹¹⁹

Abraam Benaroya gibi yurt dışı edilen bir başka sosyalist de, işte bu Dimiter Şişmanof dur. “Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi, Sofya 1965” adındaki eseri Tuğrul Deliorman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Aynı eserden yararlanan Yeni İstanbul gazetesi yazar ve muhabirlerinden Nurettin Menekşe, “Bulgar Komünist Partisi’nin Gizli Raporu: Türkiye’de Komünizm, Ayıyıldız Matbaası, Ankara 1967” adında bir başka eser yayımlamıştır. Dimiter Şişmanof 1955-1963 yılları arasında 7 yıl süre ile Türkiye’de kalmış, Bulgar resmî basın ajansı olan BTA’nın muhabirliğini yapmıştır. Türkiye’de zararlı faaliyetleri tespit edildiğinden hudut dışına çıkarılmıştır. Şişmanof’un eseri objektif değildir. Sovyetlere klasik bir övgüdür.

¹¹¹⁶ “Şehrimizde Amele Hareketleri” Aydınlık, Sayı 7, (20 Temmuz 1922, s. 199.

¹¹¹⁷ Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 40.

¹¹¹⁸ Alemdar, No. 35, (1 Mayıs 1337), s. 3.

¹¹¹⁹ Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, s. 93.

Bilhassa 1919'dan sonraki sol hareketler tarafgirâne, sovyet menfaatleri ölçüsünde ele alınmış, uydurma, tahrif edilmiş kısımlar, kasti suçlama veya övgülerle doludur.¹¹²⁰

14. İştirakçi Hilmi öldürülüyor

Bu bölümde okuyucuların kafasını karıştırmamak için kısa bir izahatta bulunmak istiyorum:

Münir Süleyman Çapanoğlu'nun İştirakçi Hilmi'nin kurduğu Osmanlı ve Türkiye Sosyalist Fırkaları ile ilişkisi olmamıştır. Çapanoğlu o devirlerin iyi gazetecilerindendir. Mütareke yıllarında İştirakçi Hilmi'nin çıkardığı İdrak gazetesinde yazı işleri müdürü olarak görev yapmıştır. Bu sıfatı dolayısı ile Hilmi ve diğer Osmanlı sosyalistleri ile yakın ilişkileri olmuştur. Bu nedenle onun sosyalistlerle ilgili bilgileri birinci derecede kaynak niteliğindedir. Kesin olarak diyebiliriz ki, Hilmi hakkındaki en doğru bilgiye Münir Süleyman Çapanoğlu sahiptir.

Münir Süleyman Çapanoğlu hayatının son dönemlerinde hastalık ve yaşlılık dolayısı ile yardıma ihtiyaç duymuş, bu dönemde kendisine Abidin Nesimi (Fatinoğlu) muavenette bulunmuştur. Abidin Nesimi eski komünistlerden ve oldukça aydın bir kişidir.

Bu dönemde Münir Süleyman Çapanoğlu hatıralarına almadığı bazı konuları da Abidin Nesimi'ye aktarır. Dolayısıyla Münir Süleyman Çapanoğlu'ndan aktardıklarımızla Abidin Nesimi'den aktardıklarımız birbiriyle çelişir gibi görünse de, her ikisinin de Münir Süleyman Çapanoğlu'na ait olduğunu ancak Abidin Nesimi'nin aktardıklarının daha doğru olduğunun bilinmesini isteriz.

Önce Münir Süleyman Çapanoğlu'nun aktardıkları:

“İştirakçi Hilmi bir rüzgar gibi geldi geçti. Belki hiçbir şey yapmadı, ya da çok kötü şeyler yaptı, fakat bu memlekette ilk olarak sosyalizm fikrini değilse bile, sözünü yaydı. Muhakkak ki o, bu kubbede sosyal dâvalar mevzuunda bir seda bırakan bir adamdır.

Hilmi'yi İttihatçılar öldürmediler. Karanlık bir gecede Haydar adında biri yapılan sorguda, Hilmi'nin kendisine tecavüzde bulun-

1120 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 27.

duğunu ve namusu için onu öldürdüğünü söylemiştir. Fakat, yapılan incelemede Haydar'ın bu işi namusu için değil, Tahsin Bey'in (Mütarekede bir aralık İstanbul Polis Müdürü olan İngiliz casusu Tahsin) teşvikiyle yaptığı hissi hâsıl olmuştur.

Bozdoğan kemerinde birkaç silah sesi duyuldu. Bekçiler, polisler koştu. Yerde bir ceset buldular. Bir cinayetti bu. Fakat kaatil kaçmıştı. Karakola götürülen cesedin hüviyetini tespit için aradılar. Çıkan parti hüviyet cüzdanından anlaşıldı. Öldürülen Sosyalist Hilmi'ydi.

Hilmi'yi niçin öldürmüşlerdi? Kim öldürmüştü? Gazeteler o gece Hilmi'nin bir meyhanede genç bir polis memuruyla içki âleminde görüldüğünü, cinayetin de bu genç tarafından işlendiğini yazdılar.

Diğer bir rivayete göre de, Hilmi, yabancı bir teşkilatın saldırısına uğramıştır.

Hangisi doğru?

Bunu bir gün tarih elbette aydınlatacaktır.

Bilinen şu ki, Tahsin bey bir ara Sosyalist Partisine girmiş, sosyalist fırkasını ecnebilerin âlet-i şerri yapmak istemiş, Hilmi ile araları açılmış ve Tahsin Fırkadan ayrılmıştır.

Mahkeme sonunda 9 Ekim 1923'de, mâhut taharri memuru Haydar 15 sene hapse mahkum olmuştur. Ama afla çıktı 1 sene bile hapis yatmadı.”¹¹²¹

Şimdi de merhum Abidin Nesimi'nin aktardıkları:

“Hilmi aktif bir homoseksüeldir. Sirkeci'de gar çevresinde bir meyhanenin sürekli müşterisidir. Öldürülmesi kararlaştırılan gece, bu meyhaneye genç ve güzel bir oğlan gönderilir. Hilmi'nin içtiği masanın yanına oturtulur. Hilmi genç oğlanla ilişki kurar. Masalar birleştirilir. İçkiler içilir. Cinsel birleşmede anlaşmaya varılır. Saraçhane'de, Bozdoğan kemerinin olduğu yere giderler. Burada Hilmi öldürülür. Tabanca sesine bekçiler harekete geçerler. Katil kişi yakalanır. Hilmi hemen ölmüştür.

1121 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 74-75.

*Yargılama sırasında katil birlikte yangın yerine gittiklerini, orada Hilmi'nin kendisine tecavüz etmek istediğini, bunun üzerine o da Hilmi'yi vurduğunu söylemiştir. Yargılama sonunda katil uzun bir hapis cezasına çarptırılmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle genel af çıktı.”*¹¹²²

İleri gazetesi İştirakçi Hilmi'nin katilinin yargılanması ile ilgili olarak şu haberleri veriyor:

“Sosyalist Hilmi Beyin Kâtili

338 senesinde Sosyalist Fırkası reisi Hilmi Efendi'yi Fatih'te Bozdoğan Kemerî'nde bir gece tabancayla cerh ve katletmek mad-desinden maznunualeyh, Polis Müdüriyeti sabık taharri memurlarından Ali Haydar'ın dün Cinayet Mahkemesinde muhakemesine devam edilmiştir. Dünkü celsede maznun, hayatının taht-ı tehlike-de bulunmasından bahs ile davasının Anadolu'ya nakli ve bu husus için müracaatta bulunduğunu...

*Dünkü celsede İstanbul Amele Birliği Reisi Şakir Rasim Arkadaş şahit sıfatıyla istima edilmiş ve mumaileyh vak'a hakkın-da hiçbir malûmatı olmadığını beyan eylemiştir. Bundan sonra hukuk-u umumîye şahidi olarak celbine geçen celsede karar verilen İhsan Bey'in davete icabet etmediği için ihzaren celbine ve muhakemenin yevm-i âhire talikine dün karar verilmiştir.”*¹¹²³

Hilmi Efendi'yi öldüren zat mahkûm oldu

“Sosyalist Hilmi Efendi'yi cerh ve katletmekle müttehem bulunan taharri memurlarından Ali Haydar Efendinin mahkemesi dün hitam bulmuş ve Cinayet Mahkemesi tarafından ittihaz edilmiş karar tefhim edilmiştir.

Esney-i muhakemede katil vak'ası şu suretle tezahür etmektedir. 338 senesi Teşrinisânîsinin 16. gecesini maktul Hilmi ve müttehem Ali Haydar efendiler Sirkeci'de Bizans Birahanesinde ayrı

1122 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 42.

1123 İleri, 18 Nisan 1923, s. 3.

ayrı masalarda iyice içerler. Kafalar tütsülendikten sonra kalkarlar ve müteferrik surette birahaneden çıkarlar. Her ikisi de Fatih tramvayına binerler. Şehzadebaşında tramvaydan inerler. Saraçhanebaşı'nda Bozdoğan Kemeri civarından geçerlerken Ali Haydar Efendi, Hilmi Efendiyi tabanca ile cerh ve firar eder. Fakat silah sesi üzerine etraftan koşan polisler, Ali Haydar Efendiyi tutarlar ve üzerinde de âlet-i katil olan tabanca zuhur eder.

Ali Haydar Efendi mahkemede, Sirkeci'deki birahaneden kalktıktan sonra Sosyalist Hilmi Efendinin teklifi üzerine eğlenti ve âhenk yapmak için kendisine meçhul eğlence yerine gitmekteler iken Bozdoğan Kemeri civarında meçhul şahıslar tarafından atılan kurşunların isabetiyle Hilmi Efendinin maktul düştüğünü ifade etmiştir.

Halbuki müttehem Ali Haydar Efendi cinayeti müteakip yapılan tahkikat esnasında verdiği ifadede yolda giderlerken Sosyalist Hilmi Efendinin kendisine sarkıntılıkta bulunduğunu ve bundan mütevellit teessür saikasıyla muhafaza-i namus için Hilmi Efendiyi katlettiğini söylemiştir.

Mahkeme tarafından, Ali Haydar Efendinin tevilen vuku bulan bu itirafına nazaran müttehemin huzur-u mahkemedeki ifadesinin müteekzip olmasına ve esbab-ı sübutiyeye binaen Ali Haydar Efendinin Hilmi Efendiyi mingayritaammüdüd katl fiilinin mürtetekibi olmak üzere mücrimiyetine ve Kanun-u Cezanın 174'üncü maddesine tevfikan da 15 sene küreğe konulmasına karar verilmiştir.”¹¹²⁴

“Hüseyin Hilmi, şahsen câhil, bilgisiz, yalnız şöhret ve menfaat düşkünü bir kimse de olsa, bu ilk devrede görülüyor ki, 20 hafta devam eden *İştirak* dergisinde, hayli mühim yazıların neşrini sağlamıştır.”¹¹²⁵

“Haydar adlı bir şahıs tarafından Hilmi'nin öldürülmesinden sonra Türkiye Sosyalist Fırkası, mütareke devresinin de bitmesi ve İstanbul'u Milli Kuvvetler'in geri alması ile, tamamen siyâsî hayat-tan silinmiştir.”¹¹²⁶

1124 İleri, 9 Teşrinievvel 1923, s. 3.

1125 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 61.

1126 Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 81.

Bu kısa süre içerisinde Rasim Şakir'in Müstakil Sosyalist Partisi ile İştirakçi Hilmi'nin partisinden kalan kırıntıları birleştirdiğini görüyoruz. Rasim Şakir bu yeni partinin genel başkanı olmuştur.”¹¹²⁷

15. İştirakçi Hilmi kimin ajanıydı?

İştirakçi Hilmi'nin işgal kuvvetleri tarafından neden el üstünde tutulduğunu anlamak için o tarihlerdeki dünya konjonktürüne bir göz atalım:

Rusya'da Çarı devirerek iktidara gelen Bolşevikler dünya komünist ihtilalini gerçekleştirmek amacıyla 1919 Mart'ında Üçüncü Enternasyonal'i (Komintern) kurmuşlardı. Bolşevik İhtilali'nin yalnızca Rusya'yla sınırlı kalmayıp bütün Avrupa'ya ve dünyaya yayılacağına inanılmaktadır. Bolşevik liderlerin çoğu, Avrupa'da ihtilal olmadıkça Rus ihtilalinin devam edebileceğini dahi düşünmemektedirler.

Dünya ihtilalinin kilit noktası olarak Alman ihtilali görülmektedir. Almanya'da her an ihtilal beklenmektedir.

Bu arada Bolşevikler Rusya'da başarı üzerine başarı kazanmaktadırlar:

Amiral Kolçak mağlup ve esir edilerek kurşuna dizildi. General Denikin bir suikastçi tarafından katledildi. Amiral Vıangel kendisine sadık beyaz Ruslarla gemilere binerek Türkiye topraklarına, İstanbul'a iltica etti. Kuzey'de General Bodiyenoviç'de Troçki'nin kumandasındaki Kızıl Ordulara mağlup oldu. Merkezlerini Moskova'ya nakletmiş olan Bolşevik liderleri 1920 senesini üst üste kazanılmış zaferlerle kapatmışlardı.¹¹²⁸

1920 yazında, Kızıl Ordu'nun Polonya içinde hızla ilerleyişi, Dünya ihtilalinin kapıyı çaldığı inancını uyandırır. Ağustos 1920'de Kızıl Ordu Varşova önlerine gelirken, İkinci Kongresini yapan Üçüncü Enternasyonal (Komintern), Dünya İhtilali'ni kutlar: Polonya'da Bolşevik yönetimi kurulacak, ardından hemen Alman ihtilali gelecek, bütün Avrupa'ya ve dünyaya sıçrayacaktır.

1127 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 46.

1128 Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 207-208.

Lenin şunları söyler:

“Sovyet Cumhuriyeti işçi ve köylülerinin, kapitalistler, toprak ağaları, Yudenitç’ler, Kolçak’lar, Denikin’ler, Beyaz Lehliler ve onların destekleyicileri olan Fransa, İngiltere, Amerika ve Japonya üzerindeki askeri zaferi büyüktür.

Fakat kapitalistlerin ezdiği işçilerin, emekçilerin ve kitlelerin kafa ve gönüllerindeki zaferimiz ile bütün dünyadaki komünist örgütlerin ve fikirlerin zaferi daha büyüktür.

*Proletarya ihtilali, kapitalizm boyunduruğunun yıkılışı gerçekleşme yolundadır. Yeryüzünün bütün ülkelerinde bu olacaktır.”*¹¹²⁹

Komintern’in toplandığı konferans salonuna asılan büyük haritada ise, dünya proletaryasının seçkin temsilcileri her gün Kızıl Ordu’nun ilerleyişini izlerler ve bunun milletlerarası proletarya ihtilalini büyük ölçüde hızlandıracağına inanırlar. Zinoviev, Komünist Enternasyonal’in İkinci Kongresi’ni tarihi bir dönüm noktası olarak açar.¹¹³⁰

Bu durumda işgal kuvvetlerinin İstanbul’daki işçileri kontrol altında tutmak isteyeceği muhakkaktır. İştirakçi Hilmi’nin İngiliz ve Fransızlardan para alması, hatta kendisini maaşa bağlatması bu tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Münir Süleyman Çapanoğlu şunları yazıyor:

“Hilmi mütareke yıllarında oldukça büyük faaliyet gösterdiği halde, ona ne hükûmet, ne de işgal kuvvetleri dokundu. Hilmi, kırımını otomobilinde, azametle dolaştı. Yedi, içti, eğlendi.

Ona niçin dokunmadılar?

“Tuuu!” Bu onun tabiridir. Bu adamın bol bol para harcaması dikkati çekmesi lazım gelen bir olaydı. Paralar nerden geliyordu? Partinin meteliği yoktu. Öyleyse otomobil nasıl geldi? Bol bol para harcamaların kaynağı neresiydi?

Günahı söyleyenlerin boynuna, bu kaynağın İngilizlerin olduğunu, Hilmi’nin İngiliz İntelicans Servisi hesabına çalıştığını, ca-

1129 Edward Hallet Carr, History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917-1923, c. 3, s. 215.

1130 Doğan Avcıoğlu Milli Kurtuluş Tarihi, c. 2, s. 445.

susluk yaptığını iddia edenler oldu. Doğru mu? Bilmiyorum. Elimde vesika yok. Ama bu işte muhakkak bir sır var. Nedir? Hilmi'nin es-rarengiz ölümü gibi bunu da bir tarafa bırakahm."¹¹³¹

Nur Bilge Criss *"İşgal Altında İstanbul"* adlı eserinde İştirakçi Hilmi ile ilgili önemli bilgiler sunuyor.¹¹³²

Criss'in Fransız Askeri Arşiv belgelerinden aktardığına göre:

1 Mayıs 1921 kutlamalarından sonra, şehrin Osmanlı Polis Müdürü, İtilaf Devletlerinin Ortak polis Örgütüne şu önerilerde bulunmuştu,

*"Medreselerde ve camilerde hocaların Batı karşıtı ve yabancı düşmanı vaazlar vermesi önlensin. Tiyatro oyunları da sansüre tâbi tutulsun. Bugün sosyalist Fırkası anti-Bolşevik olmakla birlikte, grevlerde ısrar ederler ve işçi önderleri bunları denetleyemezlerse, Türkiye Sosyalist Fırkası ülke için ciddi güçlükler yaratabilir. Sosyalist Fırkası saygıdeğer kimselerden oluşmakla beraber, onların hep böyle olacaklarına emin değiliz. Onun için bir ihtiyat önlemi olarak, bunları kendi yanımıza kazanmalıyız."*¹¹³³

Oysa, Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği Bülteni'nin (daha 1920 Eylülünde çıkan) 92'nci sayısında açıklandığı üzere, Moskova Hilmi'nin bir İngiliz ajanı olduğuna, partisinin herhangi bir ilkeye bağlı bulunmadığına, revizyonist Alman sosyalizmine yakın olup bilimsel sosyalizmden hiç nasip almadığına çoktan karar vermişti.

Yine de, İstanbul'daki Fransız istihbaratı bu kanıda değildi. Yzb. Amarilric'in hazırladığı tarihsiz bir rapora bakılırsa, Hilmi hem Bolşeviklerle hem milliyetçilerle ilişkideydi. Partisinin 18.000 üyesi vardı, silahlı 15.000 Milliyetçi Bolşevikliğe hâkimdi.¹¹³⁴

20 Ekim 1921'de İştirakçi Hilmi, İtalyan generali Mombelli'ye Tramvay şirketinden yakınmıştır: Kumpanya 48 saat içinde şikâyet

1131 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 74.

1132 "N. Bilge Criss, *İstanbul İşgal Altında, İletişim İstanbul 1993*" Biz bu kitaptaki bilgileri Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 41'den aktarıyoruz.

1133 N. Bilge Criss', İstanbul İşgal Altında, s. 122-123: 2QN 1101 C 37, Dos. 3, 8 Haziran 1921.

1134 N. Bilge Criss, İstanbul İşgal Altında, s. 123: 2QN 1104 C 38/ 1. Dos. 2.

konularıyla ilgili önlem almazsa, işçilerin grev yapmaları için izin istiyordu.¹¹³⁵ Bunun üzerine Mombelli, Yüksek Komiserlere şirketle işçilerin arasını bulması için Osmanlı hükûmetine baskı yapmalarını önermiş, ama 29 ve 30 Ekimde iki günlük bir tramvay grevi olmuştur. Şirket greve son veren anlaşmanın gereklerini yerine getirmeyince, Aralık ayında yeniden grev konusu gündeme gelmiş ve bunun bir genel greve dönüşmesinden endişe eden Yüksek Komiserler Osmanlı hükûmetini sıkıştırmışlardır. Hilmi, Kumpanyanın hükûmet memurlarını rüşvetle susturabileceğini ileri sürmüş, Fransız Generali Pele Fransız Kumpanyasına çıkmıştır.¹¹³⁶

İngiliz Generali Harrington, 20 Aralık'ta bu konu için bağımsız bir hakem kurulu önermiş, ama grev patlak verirse karışmayacağını da bildirmiştir.

28 Ocak 1922'de, İştirakçi Hilmi tramvay işçilerini olabildiğince işleri engellemeye kışkırtmıştır. Bir Fransız jandarma subayı ile bir Türk polisi çalışan tramvaylara binerek, işlerini terk edenleri de işbaşı yapmaya çağırmışlardır. Bazıları çalışmakta bazıları çalışmaktayken, 6 Şubatta Hilmi gazetelere bir demeç vererek bütün işçileri dayanışmaya davet etmiştir.

İştirakçi Hilmi'nin satın alınabilir bir adam olduğu izlenimi yaygındı. Gizli bir Fransız istihbarat raporu, 9 Ocak 1922'de iki İngiliz subayının Türkiye Sosyalist Fırkası merkezine gelerek İştirakçi Hilmi'ye grev için kullanılmak üzere para verdiği belirtilmektedir. 18 Şubatta aynı subaylar yine gelmişler ve işçilerin hazır olduğunu öğrenmişlerdir. 26 Ocakta grev başlamıştır. Ama İştirakçi Hilmi'nin Şubatın ilk haftasındaki çağrısından, greve herkesin katılmadığı anlaşılmaktadır.¹¹³⁷

Dr. Criss İngiliz subaylarının şehirde düzenin bozulmasını istemeleri için bir neden olmadığını, istihbarat raporunun olsa olsa Fransızların İngilizlere karşı ne denli şüphe duyduklarını gösterdiğini düşünüyor.¹¹³⁸

1135 N. Bilge Criss, İstanbul İşgal Altında, s. 124: 2QN1106 C38/4, Dos. 1.

1136 N. Bilge Criss, İstanbul İşgal Altında, s. 125: 2QN1091 C27, Dos. 1, 13 Aralık 1921.

1137 N. Bilge Criss, İstanbul İşgal Altında, s. 126: 2QN1106 C27, Dos. 1, 13 Aralık 1921.

1138 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), s. 41.

Enver Esenkova, “*Le Communisme en Turquie*” başlıklı makalesinde, Türkiye Sosyalist Fırkası ile Anadolu’daki Millî hareket arasında -İştirakçi Hilmi’nin dahi bilmediği- gizli bir bağ bulunduğuna dikkat çekmektedir:

*“1919’da İstanbul’da yine yabancı işgali altında kurulmuş olan bir ikinci parti, Türkiye Sosyalist Fırkası, Marksist fikirlerin Türkiye’ye sokulmasına yardım etti. 1910’da kurulmuş olan Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın mirasçısı bu parti, İstanbul işçilerine tesir etmeğe çalışmış, fakat ancak, İstanbul (yabancı) Tramvay Şirketi işçileri arasında bu fikre rağbet eden kimseler bulabilmiştir. Bu işçiler 23 Mayıs 1920’den 6 Haziran’a kadar süren, Türkiye’deki büyük grevlerden ilkinin yaptılar. Şunu da belirtmek lâzım, bu grevin karakteri kat’iyen Marksist değil, her şeyden önce millî idi; çünkü tâlimat, partinin haberi olmaksızın, millî kurtuluşçu gizli teşekküllerinden geliyordu. Parti’nin başkanı, Şirket’ten malî yardımı kabul ettiği için, İşgal Kumandanlığı bu grevi kolaylıkla durdurdu... Parti, İkinci Enternasyonal’e katılmakla beraber, Yunan Komünist Partisi’nin İstanbul’daki şûbesi mahiyetinde olan Pan Irgatikon (Rum İşçi Birliği) ile teması muhafaza ediyordu. Yabancı orduların İstanbul’dan çekilmesi ve muzaffer Millî Kuvvetler’in girmesi, bu partinin faaliyeti-ne son verdi; zira parti, Millî Hareket’e karşı düşmanca bir davranış içindeydi.”*¹¹³⁹

Enver Esenkova’nın yukarıdaki makelede yazdığı, İştirakçi Hilmi’nin Yunan Komünist Partisi’nin İstanbul şubesi olan Panergatikon (Rum İşçi Birliği) lideri Serafim ile temasını, Münir Süleyman Çapanoğlu (s. 73.) ve Tarık Zafer Tunaya (s. 465.) doğrulamaktadırlar.

Ancak bu görüşme talebinin karşı taraftan geldiği ve asıl amacın İştirakçi Hilmi’yi içerisinde Şefik Hüsnü’nün de bulunduğu sol cepheye katıp yok etmek olduğu unutulmamalıdır.

Merhum Abidin Nesimi daha derli toplu bilgiler sunuyor:

1139 Enver Esenkova, *Le Communisme en Turquie*, Est et Quest, Paris 16-30 Sept, 1964, pp. 14-21. s. 14-21.

“Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmasında iki kişinin etkisi olmuştur. Biri Kürt Şerif Paşa, diğeri de Yahudi Vitali Efendi'dir.

Kürt Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Fırkasına karşı olan Osmanlı Devleti'nin Almanlarla değil, İngilizlerle yakınlık kurmasını öneren bütün yayınları ve kuruluşları beslediği kesindir. İştirakçi Hilmi'nin partisi de yayınları da bu doğrultuda olduğu için, bunları Kürt şerif paşa'nın beslemiş olması gerekir. Nitekim bu partinin kurucularından Pertev Tevfik, Kürt şerif Paşa'nın özel sekreteri idi. Yine bu partinin kurucularından Ali Namık, Kürt Şerif Paşa'nın güvenilir kişilerindendi.”¹¹⁴⁰

İştirakçi Hilmi'nin reisi olduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Türkiye Sosyalist Fırkası'nı gazete sahiplerinden meydana gelen bir grubun kurması, Abidin Nesimi'nin bu görüşünü destekler niteliktedir.

“Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris şubesi de Şerif Paşa'nın kurduğu Osmanlı İslahat-ı Umumiye Fırkası ile bir cephe kurmuştu. Yine Şerif Paşa Paris'te bulunduğu sıralarda sosyalist Pierre Lafitte ölmüştü. Pierre Lafitte'nin mezara konuluşu sırasında Fransız sosyalistleri, Osmanlı sosyalistlerinin de bulunması ve bir konuşma yapmalarını sağlamak için Şerif Paşa'dan yardım istemişlerdi. Şerif Paşa da törende Osmanlı sosyalistleri adına Ahmet Rıza'nın da bulunduğu bir gurubun katılmasını ve Ahmet Rıza'nın bir konuşma yapmasını uygun bulmuştu. Ahmet Rıza Bey Osmanlı sosyalistleri adına orada bir konuşma yapmıştı.

Ahmet Rıza Bey sosyalist değil pozivisttir. Sosyalizmle bir ilişkisi yoktur. Ama Kürt Şerif Paşa zevahiri kurtarmak için böyle bir tertibi uygun görmüştü. Yukarıda anlatılan olaylar çerçevesinde İştirakçi Hilmi'nin Kürt Şerif Paşa ile yakınlaşması mümkündür. Münir Süleyman Çapanoğlu'da bunu mümkün gördüğünü bana söylemişti.”¹¹⁴¹

1140 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 40.

1141 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 40.

“Öte yandan Hilmi’nin Vitali Efendi ile yakın ilişkileri olduğu ve onun tavsiyesiyle Sosyalist Fırkasını kurmaya teşebbüs ettiği bilinmektedir...”

Kürt Şerif Paşa ile Vitali Efendinin İngilizlerle yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Sosyalist Hilmi’nin de Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın dış politikasını İngiliz politikasına göre düzenlediği açıktır. Hilmi Selanik sosyalistleri ile de yakın ilişkiler kurmuştur. Selanik sosyalistleri de Osmanlı Devleti’nin İngiliz dostluğuna dayanan bir politika izlemesini istemektedirler. Buna karşı ittihat ve terakki eğilimli sosyalistler ise, Alman dostluğuna önem vermektedirler. Bu yüzden ittihat ve Terakki saflarındaki sosyalistler Osmanlı Sosyalist Fırkası’na cephe almışlardır. Buna karşılık İngiliz dostluğuna önem veren Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise Osmanlı sosyalistleri ile birleşmede sakınca görmemişlerdir.”¹¹⁴²

“İdrak günlük bir gazetedir. Münir Süleyman Çapanoğlu İdrak Gazetesinin yazı işleri müdürüdür. Çapanoğlu’nun bana anlattığına göre gazetenin finansmanını Gümülcineli Hakkı yapmıştır. Gümülcineli Hakkı İttihat ve Terakki’den ayrılıp Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda yer almış, sonra buradan da ayrılıp Ahali Fırkası’nı kurmuştur.”¹¹⁴³

“İngiliz politikası Osmanlı Devleti’nin yıkılarak yerine Türkiye’nin kurulması taraftarı, bu nedenle İştirakçi Hilmi’nin yeni partisinin ismi değişti Türkiye Sosyalist Fırkası oldu.

Damat Ferit Hükûmeti İngilizlerle anlaşarak Osmanlı devleti’nin devamını sağlamak istiyordu. Bu nedenle sadrazam olur olmaz İdrak gazetesini kapattı. Gazete’nin sorumlu yöneticileri hakkında soruşturma başlattı. Münir Süleyman Çapanoğlu ve Hilmi İzmit’e kaçtılar. İzmit’in Değirmendere Köyü’nde gizlendiler.”¹¹⁴⁴

1142 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 41.

1143 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 41.

1144 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 42.

“İştirakçi Hilmi Osmanlı Devleti yerine yeni Türkiye’nin kurulmasından yana Bursa çevresinde Yunanlılara karşı savaşan Ay Yıldız çetecilerinin Gümülcinelî Hakkı¹¹⁴⁵ ile araları çok iyi. İştirakçi Hilmi’nin yeni partisinde Ethem İzzet Benice, Rasim Şakir gibi Müdafaa-i Hukukçular da bulunuyordu.

Öte yandan İştirakçi Hilmi işçilere bir takım haklar sağlamak için İngilizlerle anlaşmaktadır.

Ayrıca İstanbul’daki taşıt araçlarındaki işçileri örgütlemiş onları kendisine bağlamıştır. Bir genel grev yapacak güçtedir.

Münir Süleyman çapanoğlu’nun kanısına göre İştirakçi Hilmi’nin tasfiyesini Müdafaa-i Hukukçular gerçekleştirmiştir.”¹¹⁴⁶

Şimdi bu olaya başka bir açıdan bakalım:

6 Kasım 1922 İstiklal Harbi’ne karşıtlığıyla bilinen ünlü gazeteci Ali Kemal linç edilir.

Kısa bir süre sonra

15-16 Kasım 1922 gecesi Hüseyin Hilmi öldürülür.

Yılmaz Akkılıç’ın Bursa Hakimiyet gazetesinde yayınladığı, “Bursa’da Zaman” (Gemlikli Dr. Ziya Kaya’nın Bekirağa Bölüğü Anıları), başlıklı yazı dizisinde İştirakçi Hilmi liderliğinde, Ali Kemal’e bağlı bir hafiye teşkilatının varlığından söz edilmektedir.¹¹⁴⁷

Ali Kemal de İngiliz yanlısı olmakla tanınmaktadır.

Ali kemal Bey’in ismine bir başka yerde de rastlıyoruz:

Doktor Refik Nevzat’ın, Tarık Zafer Tunaya’ya Paris’ten yolladığı 13 Eylül 1950 tarihli bir mektubunda, kendisinin 1909 yılı sonla-

1145 Gümülcinelî İsmail Hakkı Kurtuluş Savaşı sonrası Fransa’ya yerleşti, orada çok rahat bir hayat yaşadı. Kurtuluş Savaşı öncesi Ahali İktisat Fırkasına Atatürk’ün yakınlığı vardı. Bir süre sonra Atatürk’le arası bozulur, yüzlellilikler listesine eklenip yurt dışına çıkartılır. Yurt dışında bulunduğu dönemde Atatürk’le mektuplaşıyor. Bu mektuplarda dünya politikasını ilgilendiren yorumlar var. Bu mektupları İngiliz, Fransız gizli servislerine ve Ermeni komitelerine yüksek fiyatla satıyor. Atatürk bu duruma çok içerler, Sabri Bey adında bir üsteğmen tarafından Fransa’da bir suikast yapıldı. Kurşun boynunda kaldı ölmedi. Abidin Nesimi, Yılların İçinden, s. 192.

1146 Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinden Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, s. 43.

1147 Yılmaz Akkılıç, “Bursa’da Zaman” (Gemlikli Dr. Ziya Kaya’nın Bekirağa Bölüğü Günlüğü), Bursa Hâkimiyet Gazetesi (13 Temmuz 1986), s. 7.

rında (eski Stockholm elçisi) Şerif Paşa tarafından Paris'te kurulan ve sonradan memleket içinde gizlice örgütlenen “İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının” (Le Parti Radical Otoman-Cemiyet-i Ha'fiye) kurucuları arasında olduğunu yazmıştık.¹¹⁴⁸

Şimdi bu Fırkaya bakalım:

“Osmanlı İslahat-ı Esasiye Fırkası: 1909 yılı sonunda Paris'te kurulmuştur. Önemli şahsiyetleri şunlardır: Şerif Paşa (kurucu ve başkan), Ali Kemal, Mevlanzade Rifat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fuat, Kemal Avni Beyler. Fırka eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'nın (Beam Şerif) kişiliğine bağlı bir hareket olmuştur. Eskiden İttihat ve Terakki üyesi olan bu şahıs, Londra Büyükelçiliği'nin kendisine verilmemesi üzerine, İttihatçılara cephe almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sert muhalefet yürüten fırkanın başkanı Şerif Paşa, Türkler dışındaki etnik unsurların (özellikle Kürtlerin) koruyucusu olduğunu iddia etmiş ve Fransız kamuoyunda büyük ilgi görmüştür. Diğer bütün fırkalar gibi her alanda hürriyet istemiş, bununla beraber Osmanlı Devleti'nin resmî dilinin Türkçe; dininin islam olduğunu programına koyma ihtiyacını hissetmiştir. Yurt dışında kurulduğu için Hiçbir seçime katılamamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkileri çok sert olmuştur. Şerif Paşa İttihatçıların kendisini öldüreceğini iddia etmiştir. İttihatçılar aleyhine kongreler kurmak ve kışkırtıcılık yapmakla suçlanmış, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap ve Kürtlerin kışkırtılmasında İngilizlere yardım ettiği öne sürülmüştür.

1913 Ağustos'unda Paris'e kaçan Şerif Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarıyla birleşmiş ve Şerif Paşa Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na başkan olmuştur.”¹¹⁴⁹

Görüldüğü gibi, Şerif Paşa'nın isminden hemen sonra Ali Kemal Bey'in ismi gelmektedir. Bu bilgiler Abidin Nesimi'nin az önce aktardığı mülâhazaları tamamlar niteliktedir.

1148 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, c. 1, s. 290.

1149 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 219-225.

O zaman Ali Kemal ve İştirakçi Hilmi'nin ard arda öldürülmesini bir tesadüf olarak değerlendiremeyiz.

Bir başka ayrıntı ise, İştirakçi Hilmi'nin ölümü ile Türkiye'deki sosyalist faaliyetlerin artık 3. Enternasyonal kontrolüne geçmesidir:

İştirakçi Hilmi 1919'da Avrupa'da çarpışan 2. ve 3. Enternasyonallerden 2.'yi tutmuş, hattâ Birinci Bern Kongresi'ne temsilci tayin ettiğini bildirmiştir.

Hüseyin Hilmi'nin öldürülmesi ile, 2. Enternasyonal'in İstanbul'daki faaliyetleri son bulmuş; Şefik Hüsnü ile 3. Enternasyonal'in faaliyeti başlamıştı.¹¹⁵⁰

İlginç bir anekdot daha:

Türk solunu uzun yıllar incelemiş, sol hareketleri önlemek için “Komünizmle Mücadele Dernekleri”nde uzun müddet çeşitli görevler almış Dr. Fethi Tevetoglu bakınız Hüseyin Hilmi için neler yazmış:

“Şöhret ve etikete düşkünlüğü ve geçimini sağlamak gayesiy-le Sosyalizme özendiği belirtilen ve sık sık cehaletinden bahsedilen Sosyalist Hilmi'ye, her ne olursa olsun tarih bir değer verecektir. Kara cahil de bulunsa, Sosyalist Hilmi'nin İzmir (1907-1908), Serbest (1908), İştirak (1909) ve İdrak (1919) gibi gazeteleri çıkarttığı ve Osmanlı Sosyalist Fırkası (1910) ile Türkiye Sosyalist Fırkası'nı (1919) başarıyla kurduğu ve yönettiği düşünülürse, Türk işçi hareketleri ve Sosyalist faaliyetler tarihinde küçümsenmeyecek bir yeri olması zaruridir.

Sosyalist Hilmi'nin işçi teşekkülleri arasındaki faaliyetleri, grevlerle ilgilenmesi ve 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın tesis etmesinden sonradır ki, Türk işçileri arasında bir uyanma ve bir teşkilatlanma hareketi başlamıştır.”¹¹⁵¹

İştirakçi Hilmi hakkında günümüze kadar bir roman yazılmamış olması da dikkate değerdir:

1150 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler, s. 89.

1151 Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 115.

“Sosyalist Hilmi Sosyalizmin ancak bir karikatürü idi. O bunu kendine iş güç, meslek edinmişti. Bir şakayla başlayan bu meslek yolunun ucu nereye varabilirdi? Boş kafa ile bir ideolojiyi kendine iş güç seçen her macera adamının varacağı neresiyse oraya: Bozdoğan kemerinin pis çukuruna!

Sosyalist Hilmi’nin hayatı, bir imparatorluğun yıkılış faciasıyla biten Meşrutiyet devrinin en karakteristik traji-komik romanıdır. Yazarını bekleyedursun.” ¹¹⁵²

1152 Münir Süleyman Çapanoğlu, Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 81.

Bibliyografya

(Yararlanılan kaynaklar)

Kitaplar

- Adivar, Halide Edip; Yeni Turan, Tanin Matbaası, İstanbul 1913
- Ahmad, Feroz; İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985
- Ahmad, Feroz; The Young Turks: the committee of Union and Progress in Turkish politics 1908-1914, Oxford University Press, Oxford 1968
- Ahmet Mithat Efendi; Mirat-ı Hayret, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınevi, İstanbul 1997
- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1992
- Ahmet Mithat Efendi; Üss-i İnkılâp, Takvim-i Vakayi Matbaası, İstanbul 1878
- Akçuraoglu, Yusuf; Siyaset ve İktisat, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1924
- Akçuraoglu, Yusuf; Türkçülük ve Dış Türkler, Toker Yayınları, İstanbul 1990
- Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Said; Bilinmeyen Osmanlı, OSAV Yayınları, İstanbul 2000
- Akşin, Sina; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992
- Ali Sait Paşa, Saray Hatıraları, Münir Matbaası, İstanbul 1338
- Allen, Gary; None Dare Call It A Conspiracy, Concord Press, California 1971
- Apak, Kemalettin; Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi, (Türkiye Mason Derneği tarafından Dernek üyelerine mahsus olarak bastırılmıştır), İstanbul 1958
- Arat, Reşit Rahmeti; Eski Türk Şiiri, Türk Dil Kurumu Yayınları, 7. Dizi, Ankara 1986
- Armaoglu, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; Nutuk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999
- Atuf, Mehmet; Kaşgar Tarihi, Mihran Matbaası, İstanbul 1885
- Avcıoğlu, Doğan; Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974
- Avcıoğlu, Doğan; Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969

- Aydemir, Şevket Süreyya; Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972
- Aydemir, Şevket Süreyya; Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965
- Aydemir, Şevket Süreyya; Tek Adam-Mustafa Kemal, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966
- Ayni, M. Ali; Milliyetçilik, Maarif Basımevi, İstanbul 1943
- Balcıoğlu, Şahap; Görüşler-Görüşmeler (Röportajlar-Söyleşiler), Yön Yayınları, İstanbul 1991
- Barnavi, Eli; A Historical Atlas of the Jewish People, Hutchinson, London 1992
- Bayar, Celal; Ben de Yazdım, c. 1-2-4, Baha Matbaası, İstanbul 1965
- Baydar, Oya Sencer; Türkiye'de İşçi Sınıfı-Doğuşu ve Yapısı, Habora Yayınları, İstanbul 1969
- Baykal, Hülya; Türk Basın Tarihi: 1831-1923 (Tanzimat-Meşrutiyet, Millî Mücadele Dönemleri), Alfa Matbaası, İstanbul 1990
- Bayur, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1951
- Beer, Max; Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumî Tarihi, Çeviren: Zühtü Uray, Maarif Vekilliği, İstanbul 1941
- Behmoaras, Liz; Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005
- Benbassa, Esther-Rodrigue, Aron; Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi 14-20. Yüzyıllar, Çeviren: Ayşe Atasoy, Yayına Hazırlayan: Rıfat N. Bali, İletişim Yayınları, İstanbul 2003
- Bercavi, Faik; İslâm'da Sosyalizm, Işık Basımevi, İstanbul 1946
- Bereketzade İsmail Hakkı; Yâd-ı Mazi, Tevsi-i Tabâbet Matbaası, İstanbul 1914
- Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1979
- Berktaş, Halil; Weimar Cumhuriyeti, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009
- Bilmen, Ömer Nasuhi; Büyük İslam İlmihali, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1990
- Bilmen, Ömer Nasuhî; Hukuk-u İslâmiye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1990
- Birinci, Ali; Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar Dergâh Yayınları, İstanbul 1990
- Bobbio, Norberto; Bir Politik Ayrımın Anlamı: Sağ ve Sol, Çeviren: Zühal Yılmaz, Dost Yayınevi, Ankara 1999

- Bolay, Süleyman Hayri; Felsefî Doktrinler Sözlüğü, Akçağ Kitabevi, Ankara 1987
- Bolay, Süleyman Hayri; Türkiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi, Yağmur Yayınları, İstanbul 1967
- Bolayır, Ali Ekrem; Namık Kemal, Devlet Matbaası, İstanbul 1930
- Boratav, Pertev Naili; Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946
- Borkenau, Franz; World Communism, A History of the Communist International, University Of Michigan Press, 1962
- Bozdağ, İsmet; Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri, Pınar Yayınları, İstanbul 1985
- Buğra, Tarık; Küçük Ağa, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997
- Carr, Edward Hallet; History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917-1923, The Macmillan Company, New York 1954
- Cerrahoğlu, A.; Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayınları, İstanbul 1975
- Cem, Hasan; Dünya’da ve Türkiye’de Masonluk, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1976
- Cemal Paşa, Hatıralar, Hazırlayan ve tamamlayan: Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977
- Charanis, P.; The Armenians in the Byzantine Empire, Livraria Bertrand, Lisboa 1963
- Cogniot, Georges; Çağdaşımız Karl Marx, çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1975
- Cole, G. D. H.; A History of Socialist Thought, Vol. 3, The Second International 1889-1914, Macmillan, London 1963
- Çapanoğlu, Münir Süleyman; Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, Sinan Matbaası, İstanbul 1961
- Çelebi, Mevlüt; Sultan Reşat’ın Rumeli Seyahati, Akademi Kitabevi, İzmir 1999
- Çelik, Hüseyin; Ali Suavi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993
- Çetin, Mahmut; Boğazdaki Aşiret, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2008
- Çubuk, Ali; Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik, G.Ü.İ.B.F., Ankara 1983
- Danişmend, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1965
- Danişmend, İsmail Hami; Türklük Meseleleri, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1966
- Davey, Richard; The Sultan and His Subjects, Volume: 2, Chapman and Hall Ltd. London 1897

- Davison, Roderic H.; *Reform in the Otoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963
- Demiral, Atilla, *Türkiye'deki ve Dünyadaki Komünizm*, Son Kale Yayınları, İstanbul 1972
- Denker, Arif Cemil; *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yayınları, İstanbul 2006
- Deutscher, İsaac; *Silahlı Sosyalist: Troçki*, Türkçesi: Rasih Güren, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul 1969
- Dimont, Max Isaac; *Jewis God and History*, A Signet Book, New York 1962
- Duran, Oktay; *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayi*, İstanbul 1998
- Duru, Kazım Nami; *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957
- Ebüzziya, Ziyad; *Şinasi*, Hazırlayan: Hüseyin Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul 1997
- Eliot, Henry; *İntihar mı Kal mı? Yahut Vaka-ı Sultan Aziz*, Kitapçı İlyas, İstanbul 1912
- Engelhardt, Edouard; *Tanzimat*, Çeviren: Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976
- Engels, Friedrich; *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975
- Erişçi, Lütfü; *Türkiye'de İşçi Sınıfı'nın Tarihi*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul 1951
- Ertem, Sadri; *Avrupa'nın İskeleti*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939
- Ertürk, Hüsamettin; *İki Devrin Perde Arkası*, Anıları Kaleme Alan: Samih Nafiz Kansu, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964
- Eygi, Mehmet Şevket; *Yahudi Türkler*, Yahut, Sabetaycılar, Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul 2000
- Fay, Sidney Bradshaw; *The Origins of the World War*, Macmillan Company, New York 1928
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri; *Karl Marx ve Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1975
- Findley, Carter; *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, Çevirenler: Latif Boyacı/İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994
- Ford, Henry; *Beynelmilel Yahudi*, Tercüme: Adalet Avanoğlu, Otağ Yayınları, İstanbul 1974
- Freyer, Hans; *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, Çeviren ve ekleri yazan: Prof. Dr. Tahir Çağatay, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968
- Galanti, Avram; *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul 1947

- Garaudy, Roger; Sosyalizm ve İslamiyet, Çevirenler: Doğan Avcıoğlu-E. Tüfekçi, Yön Yayınları, İstanbul 1965
- Gavriel, Arhangelos; Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmanîyesi İdaresinin İç Yüzü, Mahmudbey Matbaası, Dersaadet 1327 (İstanbul 1911)
- General Netcheolodon, Rus İhtilali ve Yahudiler, Çeviren: Vecdi Bürün, Sebil Yayınevi, İstanbul 1975
- Georgeon, François; Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Çeviren: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
- Grayzel, Solomon; A History of the Jews From the Bablonian Exile to the Present, A Mentor Book, New York and Toronto 1968
- Groepler, Eva; Anti Semitizm-Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi, Çeviren: Süheyla Kaya, Belge Yayınları, İstanbul 1999
- Hançerlioğlu, Orhan; Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995
- Harris, George S.; Origins of Communism in Turkey, Stanford, Hoover Institutions Presr, California 1967
- Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, Akım Yayınları, İstanbul 1958
- Haslip, Joan; The Sultan The Life of Abdul Hamid, Cassell Publishers Limited, London 1958
- Hasluck, Frederick William; Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik, Çeviri ve Yayına Hazırlık; Yücel Demirel, Ant Yayınları, İstanbul 1995
- Hâtemi, Hüseyin Perviz; İslâm Açısından Sosyalizm, Hareket Yayınları, İstanbul 1967
- Haupt, George-Dumont, Paul; Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, Derleyenler: George Haupt, Paul Dumont, Çeviren: Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977
- Helphand, Alexander İsrail; Türkiye'nin Can Damarı; Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı, Şems Matbaası, İstanbul 1911
- Helphand, Parvus; Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse, Türk Yurdu Kütüphanesi, İstanbul 1914
- Helphand, Parvus; Umumi Harp Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse, Türk Yurdu Kütüphanesi, İstanbul 1914
- Hertzberg, Arthur; Judaism (Great Religions of Modern Man), George Braziller, New York 1962
- Herzl, Theodor; The Complete Diaries of Theodor Herzl, Edited by Raphael Patai, The Herzl Press Thomas Yoseloff, New York-London 1960
- Hesiodos; Theogonia (İşler ve Günler), Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1977

- Hess, Moses; Roma and Jerusalem, Bloch Publishing Co., New York 1918
- Hıfzı, Hüseyin; Sultan Murad-ı Hamis ve Sebebi Hal'i, Otuzsekiz Numaralı Matbaa, İstanbul 1920
- Hikmet, Nazım; Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı, Dost Yayınları, Ankara 1966
- Hilmi, Ahmet; Muhalefetin İflası, Matbaa-i İslamiye, İstanbul 1915
- Hisar, Abdülhak Şinasi; Geçmiş Zaman Fıkraları, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1958
- Hulse, James W.; The Forming of the Communist International, Stanford University Press, California 1964
- İbrahim, Raşit; Tarihin Unutulmuş Sayfaları, Berlin 1917
- İğdemir, Uluğ; Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, T.T.K., Ankara 1937
- İğdemir, Uluğ; Yılların İçinden, T.T.K., Ankara 1976
- İskit, Server Rıfat; Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul 1939
- Kabacalı, Alpay; Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul 1990
- Kabacalı, Alpay; Talat Paşa'nın Anıları, İletişim Yayınları, İstanbul 1994
- Kansu, Aykut; 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, T.T.K., c. 6, Ankara 1982
- Karasan, Mehmet; Eflatun'un Devlet Görüşü, M. E. B. Ankara 1964
- Kaygusuz, Bezmi Nusret; Bir Roman Gibi, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir 1955
- Kazım, Musa; Devr-i İstibdat Ahvalı ve Müsebbibleri, İstanbul 1911
- Kısakürek, Necip Fazıl; Sahte Kahramanlar, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1996
- Kısakürek, Necip Fazıl; Ulu Hakan Abdülhamid Han, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1988
- Kıvılcımlı, Hikmet; Karl Marx'ın Özel Dünyası, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1966
- Kıvılcımlı, Hikmet; Marks-Engels Hayatları, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1970
- Kocabaş, Süleyman; Jön Türkler Nerede Yanıldı? Vatan Yayınları, Kayseri 1991n
- Kocabaş, Süleyman; Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası, Vatan Yayınları, Kayseri 1995
- Kohn, Hans; Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, Tercüme: Dr. Agâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara, 1991
- Koloğlu, Orhan; İttihatçılar ve Masonlar; Eylül Yayınları, İstanbul 2002

- Köymen, M. Altan; Alp Arslan ve Zamanı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1972
- Kuntay, Midhat Cemal; Namık Kemal, Maarif Matbaası, İstanbul 1944
- Kuran, Ahmet Bedevî, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, Tan Matbaası, İstanbul 1948
- Kuran, Ahmet Bedevî; İnkılap tarihimiz ve Jöntürkler, Tan Matbaası, İstanbul 1946
- Kuran, Ahmet Bedevî; Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959
- Kurat, Akdes Nimet; Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966
- Kurat, Akdes Nimet; Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1948
- Kutay, Cemal; Örtülü Tarihimiz, Hilal Matbaası, İstanbul 1975
- Kutay, Cemal; Türk Milli Mücadelesi'nde Amerika, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979
- Kutay, Cemal; Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği, Yayına Hazırlayan: Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1995
- Lambelin, Roger; Enternasyonal Kavga ve Yahudi Kızıl Kadro, İhya Yayınları, İstanbul 1974
- Landau, Jacob M.; Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri, İletişim Yayınları, İstanbul 1996
- Langer, William L.; The Diplomacy of İmperializm 1890-1902, Alfred A. Knopf, New York 1972
- Laqueur, Walter Z.; A History of Zionism, Holt, Ronehart and Winston, New York 1972
- Laqueur, Walter Z.; The Soviet Union and the Middle East, Publisher: Praeger, New York 1959
- Latka, Jerzy S.; Lehistan'dan Gelen Şehit, Boyut Yayınları, İstanbul 1987
- Lenin, Vladimir İlyic; Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Kuruluşu, Çeviren: Ahmet Kılıç, Günce Yayınları, İstanbul 1977
- Lewis, Bernard; The Emergence of Modern Turkey, Oxford University Press, 1961
- Lichteim, George; Sosyalizmin Kökeni (The Origins of Socialism) Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar, İstanbul 1975
- Lorie, Peter; Batıl İnançlar, Milliyet Kitapları, İstanbul 1997
- Louis, Paul; Fransız Sosyalizmi Tarihi, Dördüncü Yayınevi, İstanbul 1966

- Mahmut Celaleddin Paşa; Mirat-i Hakikat, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983
- Malay, Hasan; Helenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1992
- Mansel, Philip; Paris Between Empires: Monarchy and Revolution, St. Martin Press, New York 2001
- Mardin, Şerif; Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, Çeviren: Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 1996
- Marx, Karl; Capital, A Critical Analysis of Capitalist Productuon, Volume 1, (Lawrence and Wishart, London, 1971
- Marx, Karl; Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı, Sol Yayınları, Ankara 1976
- Marx, Karl; Fransa'da Sınıf Savaşları, Çeviren: Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 1976
- Marx, Karl; Gotha Programının Eleştirisi, İnter Yayınları, İstanbul 1999
- Marx, Karl; Komünist Manifesto, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1970
- Marks, Karl-Engels, Friedrich; Seçme Yapıtlar, Sol Yayınları, Ankara 1979
- Maurois, Andre; Disraelinin Hayatı, Çeviren: İ. H. Alişin, Vakit Kitap, İstanbul 1968
- Mechin, Jacques Benoist; Kaplan ve Pars Mustafa Kemal, Çeviren: Zahir Güvemli-M. Rasim Özgen, Nurgök Matbaası, İstanbul 1955
- Meriç, Cemil; Bir Facianın Hikâyesi, Umran Yayınları, İstanbul 1981
- Meriç, Cemil; Bu Ülke, İlâvelerle 3. Baskı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976
- Meriç, Cemil; Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, Çan Yayınları, İstanbul 1967
- Mimaroglu, Mustafa Reşat; Gördüklerim ve Geçirdiklerim, T. C. Ziraat Matbaası, Ankara 1946
- Mosca, Gaetano; Siyasal Doktrinler Tarihi, Varlık Yayınları, İstanbul 1967
- Mullins, Eustace Clarence; The World Order, A Study in the Hegemony of Parasitism, I.b. Ezra Pound Institute of Civiliation, Virginia 1985
- Mücellidoğlu, Ali Çankaya; Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1949, Örnek Matbaası, Ankara 1954
- Müftüoğlu, Mustafa; Yalan Söyleyen Tarih Utansın, Çile Yayınları, İstanbul 1988
- Nesimi, Abidin; Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler, Promete Yayınları, İstanbul 1979
- Nesimi, Abidin; Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Sorunları, Yücel Yayınları, İstanbul 1976
- Nesimi, Abidin; Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977

- Nettl, Peter; Rosa Luxemburg, Çeviren: Osman Akınay, Ataol Yayıncılık, İstanbul 1990
- Nur, Rıza; Hayat ve Hatıratım, Altındağ Yayınları, İstanbul 1967
- Nuri (İleri), Celal; İttihâd-ı İslâm ve Almanya, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1914
- Nuri (İleri), Celal; Tarih-i İstikbâl -1- Mesâil-i Fikriye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1913
- Nuri (İleri), Celal; Tarih-i İstikbâl -2- Mesâil-i Siyâsiye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1913
- Nuri (İleri), Celal; Tarih-i İstikbâl -3- Mesâil-i İctimâîye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1914
- Oba, Ali Engin; Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmgeYayınları, Ankara 1995
- Okur, Kemal Sülker; Türkiye’de Sendikacılık, Sendika Kültürü No. 1, İstanbul 1955
- Okuy, İsmail; Elli Yıllık Eskişehir Basını, Tezgaç Gazetesi, Eskişehir 1958
- Ortaylı, İlber; Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, İletişim Yayınları, İstanbul 2004
- Osmanoğlu, Ayşe; Babam Abdülhamit, Güven Basımevi, İstanbul 1966
- Öke, Mim Kemal; Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982
- Ölçen, Ali Nejat; Osmanlı Meclisi Meb’usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, Ayça Yayınları, Ankara 1982
- Özgen, Hilmi; Türk Sosyalizmi Üzerine Denemeler, (yayl.y.) Ankara 1963
- Özgül, Metin Kayahan; Hersekli Arif Hikmet, M.E.B., Ankara 1987
- Özgül, Metin Kayahan; Osman Nevres Hayatı ve Eserleri, M.E.B., İstanbul 1999
- Özgül, Metin Kayahan; Yenişehirli Avni, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990
- Özkara, Sami; Türkische Arbeiterbewegung 1908 im Osmanischen Reich im Spiegel der botschaftsberichte der volkswirtschaftlichen und politischen Entwicklungen, Peter Lang, Frankfurt 1985
- Özön, Mustafa Nihat; Namık Kemal ve İbret Gazetesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938
- Öztoprak, İzzet; Kurtuluş Savaşı’nda Türk Basını, İş Bankası Yayınları, Ankara 1981
- Öztuna, Yılmaz; Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1984
- Öztuna, Yılmaz; Türkiye Tarihi, Hayat Yayınları, c. 12, İstanbul 1967
- Palmer, Alan; The Decline and Fall of the Ottoman Empire, Barnes and Noble Books, New York 1992

- Parkes, James; A History of the Jewish People, Penguin Books, Victoria 1967
- Parkes, James; Whose Land? A History of the People of Paletsine, Tublinger Puplishing Co. New York 1970
- Petrosyan, Yuriy Asatoviç; Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Çeviren: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi Ankara 1977
- Pfeifer, Heinz; Brüder des Schattens, Roland Uebersax Verlag, Postfach 334, Zürich, 1987
- Polat, Emre; Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti: Avram Benaroya ve Faaliyetleri, Truva Yayınları, İstanbul 2004
- Polk, William-Stamler, M. David-Asfür, Edmund; Backdrop to Tragedy the Struggle fdr Palestine, Beacon Press Beacon Hill, Boston 1957
- Ramsaur, Ernest E.; Jöntürkler ve 1908 İhtilali, Sander Yayınları, İstanbul 1972
- Rıza, Ahmet; Ahmet Rıza Bey'in Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1988
- Rıza, Reşat; Veremi Herkes Bilmelidir, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1914
- Rodrigue, Aron; Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Çeviren: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara 1997
- Rothschild, Joseph; Th eCommunist Party of Bulgaria, Origins and Development 1883-1936, Columbia University Pres, New York 1959
- Sadi, Kerim; Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994
- Sander, Oral; Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, Ankara 2003
- Sanjian, Avendis K.; The Armanian Communités in Syria Under Ottoman Dominion, Harvard Univesity Press, Cambridge 1965
- Sayılğan, Aclan; Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), Hareket Yayınları, İstanbul 1972
- Schwarzchild, Leopold; Marx'ın Yıkılışı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976
- Selahattin, Mehmet; Bildiklerim, Hindiye Matbaası, Kahire 1918
- Sencer, Muammer; Türkiye'nin Mali Tutsaklığı: Parvus Efendi, May Yayınları, İstanbul 1977
- Sevük, İsmail Habib; Edebî Yeniliğimiz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1937
- Sırrı, Levend Ağâh; Şemsettin Sami, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969
- Simavi, Lütfi; Devr-i İnkilâp, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1920
- Simavi, Lütfi; Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972
- Somar, Ziya; Bir Şehr'in ve Bir Adam'ın Tarihi-Tevfik Nevzat: İzmir'in ilk fikir ve Hürriyet Kurbanı, Ahenk Matbaası, İzmir 1949

- Soysal, İlhami; Dünyada ve Türkiye’de Masonluk ve Masonlar, Der Yayınları, İstanbul 1988
- Stoddard, Philip Hendrick; Teşkilât-ı Mahsusa, Arma Yayınları, İstanbul 2003
- Strabon; Geographika: XII-XIII-XIV – Antik Anadolu Coğrafyası, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993
- Şakir, Ziya; Cihan Harbi’ni Nasıl İdare Ettik? Ahmet Sait Basımevi, İstanbul 1944
- Şakir, Ziya; Çırağan Sarayı’nda 28 Sene 5. Murat’ın Hayatı, Anadolu Türk Kitabevi, İstanbul 1943
- Şakir, Ziya; Mahmut Şevket Paşa, Muallim Fuat Gücüyenir Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1944
- Şanda, Hüseyin Avni; Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi, Sinan Matbaası, İstanbul 1932
- Şanda, Hüseyin Avni; 1908’de Ecnebi Sermayesi’ne Karşı İlk Kalkınmalar, Akşam Matbaası, İstanbul 1932
- Şanda, Hüseyin Avni; Türkiye’de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, Evren Yayınları, İstanbul 1962
- Şehsuvaroğlu, Haluk; Sultan Aziz, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1949
- Şenel, Alâeddin; Eski Yunan’da Siyasal Düşünüş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1968
- Şişmanof, Dimiter; Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi, Tercüme: Tuğrul Deliorman, Sofya 1965
- Şnurov, A. -Rozaliyev, Yurii Nikolaeviç; Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaaları, Çevirenler: G. Bozkaya- M: Anibal, Ant Yayınları İstanbul 1970
- Tanpınar, Ahmet Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956
- Tanyu, Hikmet; Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, Bilge Yayınları, İstanbul 1976
- Taube, Michael de; La Politique Russe d’avant Guerre et la fin de l’ Empire des Tsars, 1904-1917, Leroux, Paris 1928
- Teber, Serol; Paris Komünü’nde Üç Yurtsever Türk Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler, De Yayınevi, İstanbul 1986
- Tekinalp, Munis; Türkleştirme, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1928
- Temo, İbrahim; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâp-ı Milliyeye Dair Hatıram, Romanya/Mecidiye 1939
- Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif; Ordu ve Politika, Bedir Yayınevi, İstanbul 1967

- Tevetoğlu, Fethi; Süleyman Paşa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988
- Tevetoğlu, Fethi; Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967
- Tevfik, Ebüzziya; Yeni Osmanlılar Tarihi, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973
- Topuz, Hıfzı; II. Mahmut’tan Holdinglere; Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003
- Topuz, Hıfzı; Başın Öne Eğilmesin: Sabahattin Ali’nin Romanı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006
- Topuz, Hıfzı; Özgürlüğe Kurşun, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007
- Toydemir, Sedat; Türkiye’de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, (yayl.y), İstanbul 1951
- Tökin, Füzûzan Hüsrev; Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965, Elif Yayınları, İstanbul 1965
- Tuksavul, Muammer; Doğu’dan Batı’ya ve Sonrası, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1981
- Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye’de Siyasî Partiler (1859-1952), Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952
- Tunçay, Mete; “Karl Marx ve Friedrich Engels”, Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi-1, Derleyen: Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976
- Tunçay, Mete; Zürcher Erik Jan; Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- Tunçay, Mete; “Robert Owen (1771-1859)”, Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi-1, Derleyen: Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976
- Tunçay, Mete; Türkiye’de Sol Akımlar, c. 1 (1908–1925), B.D.S. Yayınları, İstanbul 2000
- Tunçay, Mete; Türkiye’de Sol Akımlar, c. 2 (1925-1936), BDS Yayınları, İstanbul 1992
- Turhan, Hikmet; Şemsettin Sami: Hayatı ve Eserleri, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1934
- Ulubelen, Erol; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1965
- Uras, Esat; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, (yayl. y), Ankara 1950
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- Ülken, Hilmi Ziya; Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk Yayınları, İstanbul 1966
- Ülken, Hilmi Ziya; Yahudi Meselesi, Üniversite Kitabevi, İstanbul 1944

- Vâ-Nû (Vala Nurettin); Bu Dünyadan Nâzım Geçti, Cem Yayınevi, İstanbul 1988
- Vehbi, Ali; Sultan Abdülhamid (Siyasî Hatıralarım) 3, Hareket Yayınları, İstanbul 1974
- Webster, Nesta H.; Secret Societies and Subversive Movements, Boswell Publishing Co. Ltd. London 1924
- Weinstock, Nathan; Zionism: False Messiah, İnk Links, Paris 1969
- Weizmann, Chaim; Trial and Error, Harper and Brothers, Puplishers, New York 1949
- Wheen, Francis; Karl Marx: A Life, Norton Date, New York 2002
- Wolfe, Bertram D.; Devrim Yapan Üç Adam, Çeviren: Ünsal Oskay, Sevinç Matbaası, Ankara 1969
- Yale, William; The Near East a Modern History, The Universty of Michigan Press, New York 1958
- Yalman, Ahmet Emin; Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Peray, İstanbul 1997
- Yangın, İlhami; İhtilal Tüccarları, Neden Kitap, İstanbul 2008
- Yetkin, Çetin; Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, c. 2, May Yayınları, İstanbul 1974
- Yetkin, Çetin; Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, Gözlem Yayınları, İstanbul 1996
- Yükneki, Edip Ahmed B.; Atebetü'l-Hakayık, Hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992
- Zeman, Zbynek A.B.- Scharlau, Winfried B.; The Merchant of Revolution: The Life of Alexander İsrail Helphand (Parvus) 1867-1924, Oxford Univ. Press: London 1965
- Ziya Paşa, Tercî-i Bend Terkîbi Bend, Hazırlayan: Hüseyin Yorulmaz, Çıdam Yayınları, İstanbul 1992
- Zürcher, Erik Jan; The Unionist Factor: the role of the Committee of Union and Progress in the Turkish nationalist movement 1905-1926, E.J. Brill: Leiden 1984
- Zürcher, Erik Jan; Turkey, A Modern History, I. B. Tauris, London/New York 1993

Ansiklopediler, tezler, makaleler vd.

- A Dictionary of Modern Written Arabic (Arabic- English), Prepared by: Hans Wehr, Editor: J. Milton Cowan, Beyrut 1980
- Adanır, Fikret; Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un anılarında II. Meşrutiyet, Birikim, Sayı 9, Kasım 1975, s. 21.

- Ahmad, Feroz; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923, Derleyenler: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 13-33.
- Ahmad, Feroz-Rustow, Dankward; İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Dergisi, İstanbul 1975-1976, s. 245-265.
- Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1986
- Akbayır, Özden Nuri; Bir Sosyalist Tip, Türkiye Defteri, Mayıs 1975, Sayı: 19, s. 6.
- Turan Akkoyunlu, 1924'de Kılıç Ali'nin Celal Nuri'ye saldırısı ve İzmir Basınının Tavrı, Tarih ve Toplum, Mart 1992, Sayı: 99, s. 54-56.
- Alkan, Mehmet; Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik, Tarih ve Toplum, Nisan 1988, Sayı: 52, s. 41-49.
- Alkan, Mehmet; Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazıları, Tarih ve Toplum, Sayı: 83, Kasım 1990, s. 7.
- Aydemir, Şevket Süreyya; "Türk Sosyalizminin Dört Zaafı", Kim, Sayı: 447, 22 Ağustos 1967
- Balcı, Sezai; Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Babialı Tercüme Odası, A.Ü.S.B.E., Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2006
- Bekin, A. Rıza; "*Sultan Abdülhamid'e sunulan Doğu Türkistan ile ilgili bir rapor*", A.Ü. D.T.C.F. Doğu Dilleri Dergisi, 1983, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 36-39
- Benaroya, Abraam; "Die Türkische Gewerkschaftsbewegung", Sozialistische Monatshefte, XIV., No. 16 (11 Ağustos 1910), s. 1079-1081.
- Bessemmer, Paul; Osmanlı Yahudi Cemaati ve 1908 Devrimi, (İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100. Yılı), Vehbi Koç Vakfı- Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul 2008
- Bilim, Cahit; Tercüme Odası, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara 1990, Sayı: 1, s. 29-34.
- Birinci, Ali; İkinci Meşrutiyette İşsizlerin Kurduğu "Çalışkan Kardeşler Cemiyeti," Tarih ve Toplum, Sayı 64 (Nisan 1989), s. 204-206
- Bonnefoy, Yves; Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I- II, (Türkçe Baskıyı Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz), Dost Kitabevi, Ankara 2000

- Büyük Fransızca- Türkçe Sözlük (Grand Dictionnaire Français- Turc), Hazırlayan: Tahsin Saraç, Adam Yayınları., İstanbul 1985
- Cemal, Zeki; Memleketimizde Amele Hareketlerinin Tarihi, Meslek, İstanbul, Sayı: 21, 22, 24 ve 25; 5, 12, 26 Mayıs ve 2 Haziran 1925
- Cerrahoğlu, A.; Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar, Ant, Sayı: 4, Ağustos 1970, s. 83-84.
- Cerrahoğlu, A.; Gâve'ye Karşı Baha Tevfik, Ant, Sayı: 5, Eylül 1970, s. 83-84.
- Clauson, Sir Gerard; An Etymological Dictionary of Pre- Thirteen- Century Turkish, At Theclarendon Pres, Oxford 1972
- Çıkla, Selçuk; Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği; Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-1, Tarih ve Toplum, Sayı: 234, Haziran 2003, s. 51-58.
- Çıkla, Selçuk; Baha Tevfik'in Edebiyatçılığı, Tesirleri ve Sıra Dışı Edebi Görüşleri; Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-2, Tarih ve Toplum, Sayı: 235, Temmuz 2003, s. 49-57.
- Çoruhlu, Dr. Samih; İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti, Yeni İstanbul, (27 Tefrika) 16 Mayıs – 17 Temmuz 1966.
- Coşar, Ömer Sami; Çakırcalı Mehmet Efe, Tefrika no: 14, Milliyet, 9 Haziran 1973, s. 7.
- Coşar, Ömer Sami (Derleyen); İstiklal Harbi Gazetesi (15 Mayıs 1919'dan, 11 Ekim 1919 tarihine kadar), Yeni İstanbul Yayını, İstanbul 1969
- Coşkun, Kemal Fedai; Yakın Tarihimiz ve Siyonizm, Orta Doğu, 10 Ocak 1976
- Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968
- Deutsch- Türkisches Wörterbuch, Herausgeber: Karl Steuerwald, Wiesbaden 1974
- Dumont, Paul; "Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu", Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, Derleyenler: George Haupt, Paul Dumont, Çeviren: Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977
- El-Kaşgari, Mahmud; Türk Şiveleri Lügati (Divanü Lugat-it Türk), Hazırlayanlar: Robert Dankoff- James KELLY; Yayınlayanlar: Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin; III. Kısım, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 7., Harvard 1985
- Encyclopaedia Judaica
- Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, Matbaai Âmire, İstanbul 1332

- Esenkova, Enver; *Le Communisme en Turquie, Est et Quest*, Paris 16-30 Sept, 1964, pp. 14-21. s. 14-21.
- Ethem, Suphi; Baha Tevfik, *Serbest Fikir Dergisi*, 15 Mayıs 1330, Sayı: 3/15, s. 3-4.
- Executive Intelligence Review, *The Ugly Truth About The Anti-Defamation League*, Washington 1992
- Gevgili, Ali; “Türkiye Basını”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yayınları*, İstanbul 1983, c. 1, s. 204.
- Haupt, George; “Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu (SSİF) Tarihine Giriş”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketler*, Derleyenler: George Haupt, Paul Dumont, Çeviren: Tuğrul Artunkal, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977
- İngilizce- Türkçe Redhouse Sözlüğü, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988
- Karay, Refik Halit; *Bir Ömür Boyunca, Yeni Tanın*, 3 Temmuz 1964.
- Koloğlu, Orhan; Celal Nuri’nin *Jeune Turc Gazetesi ve Siyonist Bağ*, Tarih ve Toplum, Aralık 1992, Sayı: 108, s. 46-49.
- Le Memorial Diplomatique* nr. 25, 1876 s. 403.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1-2, (1326-1327)
- Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990
- Minassian, Anahide Ter; “1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik: 1876-1923*, Derleyenler, Mete Tunçay, Eric Jan Zürcher, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- Mustafayev, E. M. E.;- Şerbinin, V. G.; *Rusça- Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınlar*, İstanbul 1989 *Sosyal Yayınlar, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi Moskova 1972’den tıpkıbasım*
- Mürsel, Safa; Cemil Meriç’le Söyleşi, s. Cogito, Yaz 2002, Sayı: 32, s. 291-313.
- Nuri (İleri), Celal; 1327 (1911) *Senesinde Selânik’de Mün’akid İttihad ve Terakkî Kongresi’ne Celâl Nuri Bey Tarafından Takdim Kılınan Muhtıradır, Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası*, İstanbul 1911
- Onur, Hakkı; 1908 *İşçi Hareketleri ve Jön Türkler*, Yurt ve Dünya, Sayı: 2, Mart 1977, s. 277-289.
- Özözen, Muna Yüceol; Sağ ve Sol Kavramlarına İlişkin Bir Araştırma Denemesi, *Dil Dergisi*, Sayı: 117, Kasım-Aralık 2002, s. 5-24.
- Public Record Office “İngiliz Devlet Arşivi” 78/2076 No: 313.

- Revealing Advanced Grammar, Hazırlayanlar: M. Numan Kanar- Mustafa Bahar, Güvender Yayınları, İstanbul 1998
- Sarp, Hüseyin Enver; Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?, Türk Yurdu, Sayı: 243, Nisan 1955, s. 751.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, c. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1988
- Sözen, Gürol; Nazım'ın Teyzesi Sara, Cumhuriyet, 17 Ekim 1989.
- Steingass, Francis Joseph; A Comprehensive Persian- English Dictionary, Librairie Du Liban, Beyrut 1975
- Şahin, Behzat; Nazım Hikmet Vatandaşlıktan Nasıl Çıkartıldı?, Cumhuriyet, 11 Şubat 1993.
- Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1983
- Tevfik, Ebüzziya; Farmasonluk, Mecmua-yı Ebüzziya, 18 Cemaziyelahir 1911, s. 68.
- Tevfik, Ebüzziya; Yeni Osmanlılar Tarihi, Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1909, s. 2.
- The Universal Jewish Encyclopaedia, Ktav Publishing House, New York 1948
- Türkçe Sözlük, c. 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998
- Tüysüz, İsmail; Son İki Büyük Revlusyonda İstanbul'un önemi, www.turk-partner.de
- Velikov, Stefan; Sur le Movement ouvrier et socialiste en Turque apres la Revolution Jeune-Turque de 1908, Etudes Balkaniques, Sofya 1964, No. 1, s. 29-48.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi; Hak Dini, Kur'an Dili, c. 7, Eser Neşriyat, İstanbul 1971
- Yeni Tarama Sözlüğü, Düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983
- Zenon, Ethem Nejat Arkadaş, 28-29 Kânun-u-sani 1921 - Karadeniz Kıyılarında Parçalanmış Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri, Kızıl Şark Matbaası, Moskova 1923

Dergiler

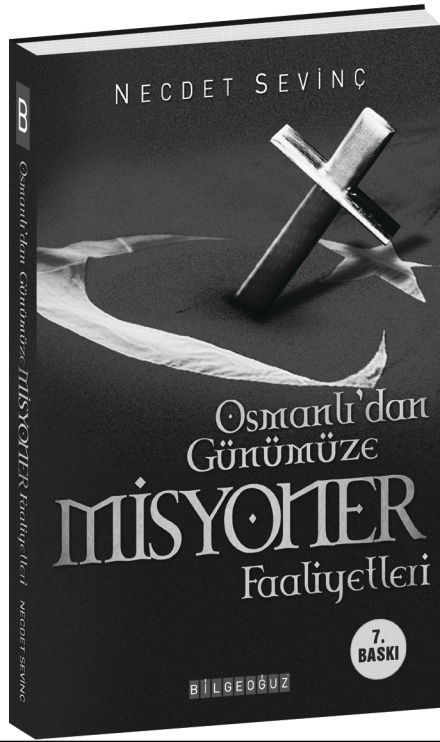
- A.Ü. D.T.C.F. Doğu Dilleri Dergisi (1983)
- A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (1990)
- Adımlar (1942-1943)
- Aksiyon (2001)
- Aktüel (1992)

Ant (1946-1970)
Aydınlık (1921-1922)
Beşeriyet (1912)
Birikim (1975)
Cogito (2002)
Dil Dergisi (2002)
Etudes Balkaniques (1964)
Eylem (1965)
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Dergisi (1975-1976)
La Turquie (1873)
İnsaniyet (1910)
İştirak (1910-1912)
Kim (1967)
Kurtuluş (1920)
Mecmua-yı Ebüzziya (1911)
Medeniyet (1910)
Meslek (1925)
Serbest Fikir (1910)
Sosyalist (1910)
Sozialistische Monatshefte (1910)
Tarih ve Toplum (1988-1989-1990-1992-2003)
Toplumsal Tarih (2002)
Türkiye Defteri (1975)
Türk Yurdu (1955)
Türk Mason Dergisi (1953)
Yıllarboyu Tarih (1978-1979)
Yeni Adam (1935)
Yurt ve Dünya (1942-1977)

Gazeteler

Ahenk (1908)
Alemdar (1919-1921)
Basiret (1871)
Berliner Tageblatt (1908)
Ceride-i Havadis (1848-1863-1866)
Cumhuriyet (1989-1993)
Genç Türk (1910)
Hak (1912)
Hakayik-ül-Vakayi (1871)

Le Temps (1908)
 İbret (1871)
 İçtihat (1913)
 İdrak (1919)
 İkdam (1908-1919)
 İleri (1923)
 İştirak (1912)
 Milliyet (1973-2005)
 Muâhede (1910)
 Muhbir (1867)
 Orta Doğu (1976)
 Söz (1919)
 Takvim-i Vekayi (1872-1910)
 Tanin (1908-1910-1914)
 Teminat (1912)
 Terakki (1869)
 Teşkilat (1912)
 Tevhid-i Efkâr (1922)
 The Times (1871-1876)
 Ulûm (1870)
 Vakit (1924)
 Yeni İstanbul (1966)
 Yeni Tanin (1964)
 Yeni Tasvir-i Efkâr (1909)

“...Müslümanların her şeyini tahrif ve mahvettik. Dinleri, inançları, ahlâkları, dine bakışları ve insani duyguları mahvoldu. Onların millî mânevî değerlerini, batı Medeniyeti potasında eriterek, kendimize benzetik.

İslâmiyetten uzaklaştırdık. İslâmiyeti öğrenmeyi, yaşamayı, namaz kılmayı ve Kur'an-ı Kerim öğrenmeyi, suç ve gericilik olarak göstermeyi başardık.

Artık çoğu tam olarak, hiçbir şeye inanmıyorlar. Ehl-i sünnet itikâdî, başta gelen düşmanımızdır. Bu itikâdî geçmişte sapık itikâdlara yönlendirdik. Son yıllarda ise müslüman görünen bazı ilâhiyatçılarla, ondört yüzyıllık itikâdlarını, ibadetlerini tartışılır hale getirdik. Derin bir boşluğa düşürdük. Bundan sonra siz misyonerlerin işi daha kolay; maaş bağlayarak, vize vaadi, yurtdışında iş imkanı, hatta cinselliği kullanarak Müslümanları Hristiyan yaparız...”

Lovis Massignon

(Fransız Misyonerleri Cemiyeti Başkanı ve Müstemlekeler Başkanlığının Kuzey Afrika Müsteşarı)